

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi  
2 Issues per year, Refereed  
ISSN: 2148-5933  
SAYI/ISSUE: 11  
Mayıs/May 2019

# Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance



**Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance**  
**6 Aylık Akademik Hakemli Dergi/ 2 Issues per year, Refereed**  
**Yıl/Year:6 Sayı/Issue:11 Mayıs/May 2019**  
**ISSN: 2148-5933**

**Sahibi / Owner**

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

**Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief**

Şenol DURGUN

**Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director**

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

**Yürütücü Editör / Executive Editor**

Alper MUMYAKMAZ

**Yürütücü Editör Yardımcısı**

Derya KAHRAMAN

**İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor**

Ömer Faruk CANTEKİN

**İngilizce Editör Yardımcısı**

Batuhan SELVİ

**İç Tasarım / Page Design**

Özlem Nur KALE

**Yönetim Yeri / Adress**

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

**İletişim / Contact**

Yukarı Bahçelievler Mah. Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:84-5 Çankaya/ANKARA

Tel/Faks: 0 312 212 34 11

E-Posta: [academicelegance@gmail.com](mailto:academicelegance@gmail.com)

**Yapım / Production**

A Kitap

**Baskı / Print**

Bizim Dijital

**Basım Tarihi / Date of Publication**

Mayıs 2019

**Yayın Kurulu / Editorial Board**

Tarık AK, Burhan AYKAÇ, Ömer BAYKAL, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, Mehmet Ali ÇAKMAK, Fatih DURGUN, Ertuğrul ERYÜCEL, Tuğrul KORKMAZ, Alihan LİMONCUOĞLU, Volkan ÖNGEL, Yusuf PUSTU, İlyas SÖZEN, Gökberk YÜCEL.

### **Danışma ve Hakem Kurulu / Advisory Board**

- Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)  
Prof. Dr. Aydın BAŞBUĞ (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi)  
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)  
Prof. Dr. Fatih SARIOĞLU (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)  
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Prof. Dr. Hakan TAŞDEMİR  
Prof. Dr. İbrahim AOUBE (U.S.A. University of Hawaii)  
Prof. Dr. İbrahim AYDINLI (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)  
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)  
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)  
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)  
Prof. Dr. Mustafa ORÇAN (Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi )  
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI (Hollanda Avrupa İslam Üniversitesi)  
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)  
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)  
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)  
Doç. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)  
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniversitesi)  
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Federasyonu Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)  
Doç. Dr. Mehmet M. ÖZAYDIN (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)  
Doç. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)  
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Publie Administration)  
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)  
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)  
Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM (Ankara Hacettepe Üniversitesi)  
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)  
Doç. Dr. Yavuz ÇİLLİLER (İstanbul Gelişim Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül SONCU (İstanbul Marmara Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)  
Dr. Öğr. Üyesi Hatice MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)  
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts (TASCA))  
Dr. Hatice ALTUNOK (Cumhurbaşkanlığı)



## İCİNDEKİLER / CONTENTS

Arend Lijphart'ın Kriterleri Bağlamında Türkiye'de Demokrasi <i>Democracy in Turkey in the Context of Arend Lipjart Criteria</i> <b>Hilal Turan &amp; Tuğrul Korkmaz</b> .....	1
The Relationship between International Tourism Receipts and Economic Growth in Asia Pacific Countries: A Panel Data Analysis <i>Asya Pasifik Ülkelerinde Uluslararası Turizm Gelirleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Bir Panelveri Analizi</i> <b>Semra Boğa &amp; Kemal Erkişi</b> .....	31
Serbest Bölgelerin İstihdam Alanı Olarak Etkinliği Üzerine Bir Değerlendirme: Antalya Serbest Bölgesi Örneği <i>An Assessment of the Effectiveness of Free Zones as a Workspace: Example of Antalya Free Zone</i> <b>Mete Kaan Namal &amp; Engin Çakır</b> .....	47
İşkur Vasıtası İle Çalışan Kadınların Gelir Yönetim Şekilleri <i>Income Management forms of Women Working with İşkur Means</i> <b>Dolunay Şenol &amp; Seda Taş</b> .....	85
Value Relevance of Corporate Governance to Stock Investors: Empirical Evidence from an Emerging Market <i>Kurumsal Yönetimin Hisse Yatırımcısına Yarattığı Değer: Gelişmekte Olan Piyasada Bir Amprik Çalışma</i> <b>Hüseyin Öcal &amp; Mike Onder Kaymaz</b> .....	109
Discussion about the Ottoman Image in Kosovo's History Writing: Kosovo War and Skanderbeg <i>Kosova Tarih Yazımında Osmanlı İmajı Üzerine Tartışma: Kosova Savaşı ve İskender Bey</i> <b>Fatih Fuat Tuncer</b> .....	127
Hititler: Boğazköy'den Yükselen Bir Yönetim Güneşi <i>Hittites: An Administrative Sun Rising from Boğazköy</i> <b>Mustafa Altunok</b> .....	147
Avrupa Komşuluk Politikası: Avrupa Birliği'nin Doğu Komşularıyla İlişkileri <i>The European Neighborhood Policy: European Union's Relations with its Eastern Neighbors</i> <b>Esra Erol Ergan</b> .....	161
Carry Trade 2000'li Yıllarda Türkiye İçin Mümkün mü? <i>Is Carry Trade Possible for Turkey in the 2000s?</i> <b>Bülent İlhan</b> .....	189
Yerli Toplum Algılamalarında Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Göçü: Harkiv / Ukrayna Örneği <i>The Migration of Internally Displaced Persons in Perceptions of Indigenous Society: Kharkiv / Ukraine Case Study</i> <b>Çağatay Sarp</b> .....	205

Kültür Aktarımında Toplumsal Cinsiyetin Rolü <i>The Role of Gender in Cultural Transmission</i> <b>Murat Şahin</b> .....	233
Independence of the Ukrainian Church: How Russia is Losing its Soft Power Tool in Ukraine? <i>Ukrayna Kilisesi'nin Bağımsızlığı: Rusya Ukrayna'daki Yumuşak Güç Aracını Nasıl Kaybediyor?</i> <b>Viktoriiia Demydova</b> .....	251
Merkez Bankası Bağımsızlığının Bütçe Açıklarına Etkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Bir İnceleme <i>The Effect of the Central Bank Independence on Budget Deficits: An Investigation for Developing Countries</i> <b>Mustafa Batuhan Tufaner &amp; Suat Yavuz</b> .....	275
The Development of International Investment Dispute Settlement Systems <i>Uluslararası Yatırım Uyuşmazlıkları Çözüm Yöntemlerinin Gelişimi</i> <b>Esra YıldızÜstün</b> .....	299
Third World Presidencies in the Gambia, Zimbabwe and Togo: The Rule of Jammeh, Mugabe and the Eyadéma <i>Gambiya'da, Zimbabve'de ve Togo'da Üçüncü Dünya Cumhurbaşkanlığı: Jammeh, Mugabe ve Eyadamalar Yönetimi</i> <b>Volkan İpek</b> .....	315
Kapitalizm Krizlerinin Karl Polanyi Penceresinden Analizi <i>Analysis of Capitalism Crises from the Window of Karl Polanyi</i> <b>Seda Bayraktar</b> .....	331
Is There a Relationship between Short-Term Capital Movements and Balance of Foreign Trade? An Empirical Study on Turkey <i>Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri İle Dış Ticaret Dengesi Arasında Bir İlişki Var mı? Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma</i> <b>Gülğün Çiğdem</b> .....	353
Türk Bankacılık Sektöründe Aktif Karlılığı, Makroekonomik ve Finansal Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkinin Analizi, 1990-2017 <i>An Analysis of the Relationship among Return on Assets, Macroeconomic and Financial Performance Indicators, 1990-2017</i> <b>İsmail Erkan Çelik</b> .....	367
Otomotiv Sektöründeki Satınalma Süreçlerinde Bireysel Tüketicilerin Tercihlerinin Analizi: Bir Anket Çalışması <i>Analysis of Preferences of Individual Consumers in Purchasing Processes in Automotive Sector: A Survey Study</i> <b>Rahmi İncekara</b> .....	385

Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış <i>Misbâhu'l-Envâr</i> Adlı Eserde Yükleme ve İlgî Hâli Çekimi <i>Accusative and Genitive Inflection in the Book Misbâhu'l-Envâr Written in the Final Period Chagatai Turkish</i>	
<b>Ümit Eker</b> .....	<b>405</b>

## Editörden

Toplumu tüm yönleriyle anlamak akademik bir görevden ziyade bu toplumda yaşayan herkes için entelektüel bir zorunluluk, birlikte yaşamın getirdiği bir yükümlülüktür. Bu süreç düşüncenin egemen kılındığı, farklı fikir ve görüşlerin varlığı ve eleştirel bir atmosfer içerisinde daha da verimli ve gerçeği kapsayıcı olabilir. Akademinin kendi dünyasının dışında içinde bulunduğu toplumun anlam dünyasını da hissetmesi ve onu çözümleyerek yorumlaması akademinin entelektüel dünyasını zenginleştirecek ve gerçekçi üretim yapabilmesini sağlayacaktır.

Bu sayımızı farklı alanlardan yazarların çalışmalarıyla hazırladık. Yaklaşık 20 makalenin yer aldığı 11. Sayımızda yer alan makalelerle ilgili kısa bilgiler aşağıda yer almaktadır.

**Tuğrul Korkmaz**, demokrasi konusunda önemli eserlere imza atan siyaset bilimcilerden Arend Lijphart'ın, ülkelerin demokrasisine yönelik karşılaştırmalı analizini Türkiye özelinde ele alarak araştırdı. **Semra Boğa & Kemal Erkişi**, turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin analizi gerçekleştirdi. **Mete Kaan Namal**, Antalya Serbest Bölgesi örneğinde, bölgede faaliyet gösteren firmaların yöneticileri ile derinlemesine mülakat yöntemiyle serbest bölgelerin istihdama olan etkisini inceledi. **Seda Taş**, düşük ücretli işlerde çalışan kadınların gelirlerini nasıl kullandıklarını inceleyerek, bu durumun cinsiyet rollerindeki değişimle olan ilişkisini yorumlamaya çalıştı. **Hüseyin Öcal**, Kurumsal Yönetim ve Temettü Getiri Endeksine dahil olan şirketleri inceleyerek, kurumsal yönetimin hisse senedi yatırımcısına olan faydalarını araştırdı. **Fatih Fuat Tuncer**, Kosova güncel tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imajının yansıtılma şekillerini inceledi. **Mustafa Altunok**, Hitit toplumunun yönetim anlayışını inceleyerek, iktisadi ve toplumsal motiflerden hareketle Hitit toplumunun yönetsel açıdan dikkat çeken yönlerini araştırdı. **Esra Erol Ergan**, 2004 yılında uygulamaya konulan Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği'nin Doğu Komşuları ile olan ilişkilerini inceledi. **Bülent İlhan**, sermaye girişinin artışı ve dalgalı kurla birlikte 2000'li yıllarda Türkiye finans piyasalarının carry trade için uygun bir ortam sağlayıp sağlamadığını inceledi. **Çağatay Sarp** ise bir göç dalgasının, yöneldiği bölgede ne tür etkilere ve hangi sosyal etkileşimlere sebep olduğunu yerli toplum algılamaları üzerinden araştırdı. **Murat Şahin**, kültür ile toplumsal cinsiyet rolü arasındaki ilişkiyi değerlendirerek, kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolünü inceledi. **Viktoriia Demydova**, Rus Ortodoks Kilisesi'ni (ROK) Kremlin'in yumuşak güç aracı olarak incelemeye çalıştı ve Rusya'da muhafazakâr ideolojiyi tartıştı. **Mustafa Batuhan Tufaner & Suat Yavuz**, 1980-2014 dönemi, 66 gelişmekte olan ülke açısından panel veri analizi kullanarak merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi inceledi. **Esra Yıldız Üstün**, II. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yabancı yatırım uyuşmazlıklarının çözüm yöntemlerini karşılaştırılarak, bu durumun devlet egemenliğine olan etkisini inceledi. **Volkan İpek**, Sahra Altı Afrika'da uzun zamanlı Cumhurbaşkanlığı ile bu otoriter yapıyı siyasaların eklemlendiği üçüncü dünya devleti teorisi ile bağ kurarak, Gambia'da Yahya Jammeh, Zimbabwe'de Robert Mugabe, Togo'da Gnassingbé-Faure Eyadéma yönetimlerini inceledi. **Seda Bayrakdar**, Karl Polanyi'nin hayali metalaşma tespiti ve sonuçlarının konusundaki haklılığını günümüzde sosyal, finansal ve ekolojik yıkımlarını göstererek analiz etti. **Gülgün Çiğdem**, kısa vadeli sermaye hareketleri ile net dış ticaret dengesi arasında korelasyon olup olmadığını inceledi. **İsmail Erkan Çelik**, 1990 sonrası Türk Bankacılık sektörü aktif karlılığı ile makroekonomik performans ve bankacılık sektörü finansal göstergeleri arasındaki uzun dönem ilişkisini araştırdı. **Rahmi İncekara**, otomotiv sektöründeki üretici ve tüketici davranışlarını inceleyerek Türkiye'de 26-35 yaş arasındaki tüketicilerin, otomobil satın alırken ürünü satan yerler ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih edip etmedikleri sorusuna yanıt aradı. **Ümit Eker**, Çağatay Türkçesinde yükleme hâli işlevindeki "+nl<sup>2</sup>" ekinin farklı kullanımlarını inceledi. 12. sayımızda buluşmak ümidiyle...





Makale Gönderim Tarihi : 13/02/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## AREND LIJPHART'IN KRİTERLERİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ

Hilal TURAN\* & Tuğrul KORKMAZ\*\*

### Öz

İçinde bulunduğumuz yüzyılda, gerek devletlerin ve uluslararası örgütlerin gerekse sivil toplum örgütlerinin demokrasiye ve demokratik değerlere verdikleri önem tartışılmazdır. Artık vatandaşlar, kendi seslerini daha çok duyurabilmekte, yönetsel ve siyasal hayata daha aktif bir şekilde katılabilmektedir. Çağdaş bir demokratik düzene ulaşmanın yolu şüphesiz ki, siyasi hayata hukukun üstünlüğünün egemen olmasından ve düzenli aralıklarla yapılan seçimlerle, seçmenlerin iradesinin devlet yönetimine yansımından geçmektedir. Ülkelerin demokratiklik seviyeleri onlar için bir prestij meselesi olmakta, demokrasilerinin kalitelerini dünyaya duyurma uluslararası sistemde o ülkeleri öne çıkarmaktadır. Bu kalitenin ölçümü ve değerlendirilmesinde ise siyaset bilimciler tarafından çeşitli kriterlere göre yapılan puanlamalar ve değerlendirmeler kullanılmaktadır. Bunun sayesinde ülkeler karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir. Yapılan bu karşılaştırmalı analizler arasında dikkat çekenlerden biri de Lijphart'ın yapmış olduğu analizdir. Çalışmada demokrasi konusunda önemli eserlere imza atan siyaset bilimcilerden Arend Lijphart'ın, dünyaca ünlü "Demokrasi Modelleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları" adlı kitabını yazarken kullandığı kriterler üzerinden hareket edilerek, Türkiye özelinde bir değerlendirme yapılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Arend Lijphart, Demokrasi, Parti Sistemleri, Seçim Sistemleri, Kuvvetler Ayrılığı

## DEMOCRACY IN TURKEY IN THE CONTEXT OF AREND LIPJART CRITERIA

### Abstract

The importance attached to democracy and democratic values by either the governments and international organizations or the non-governmental organizations is indisputable in this century. The citizens make their voices heard, and they may participate in the governmental and political life more actively. The way to reach a contemporary democratic order is related to the domination of law on political life and the reflection of the will of the voters to the state government. The extent of democratization is a matter of prestige for countries, and the international system of promoting the quality of their democracies to the world highlights these countries. In the measurement and evaluation of this quality, political scientists use certain criteria for the scoring and evaluations, by which countries can be evaluated comparatively. One of the most noteworthy of these comparative analyses is Lijphart's analysis. In this study, an evaluation on Turkey is carried out by the Lijphart's criteria he used while writing his world famous "Patterns of Democracy Government Forms & Performance in ThirtySix Countries," one of the most important works on democracy.

\*Öğretim Görevlisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi; Doktora öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, hilalturan@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4117-7799>

\*\*Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, tugrulkorkmaz@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5497-6314>

**Keywords:** *Arend Lijphart, Democracy, Types of Party Systems, Electoral Systems, Separation of Powers*

## **Giriş**

Üzerine pek çok tartışma yapılan ve farklı anlamlar atfedilen demokrasi kavramı, vatandaşların daha çok bilinçlendiği ve insan haklarına yapılan vurguların giderek şiddetini arttırdığı günümüzde, önemini arttırarak korumaya devam etmektedir.

Literatürde demokrasiyi konu edinen sayısız çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde en çok dikkat çeken ve demokrasiyi konu edinen akademik makalelerde en çok atıf alan çalışmalardan biri tanesi de Arend Lijphart'ın "Demokrasi Modelleri 36 Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları"<sup>1</sup> adlı eseridir. Lijphart, 1984 yılında çıkardığı kitabının ilk baskısında 21 ülkeyi incelerken, kitabın 1999 yılında çıkarılan baskısında ise incelediği ülke sayısını 36'ya çıkartmıştır. Lijphart, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca demokrasiyi yönetim biçimi olarak uygulayan ülkeleri, belirlediği kriterler üzerinden değerlendirmiştir. Lijphart'ın adı geçen çalışmasında Türkiye'yi örnek ülkeler arasına dahil etmemiş olması dikkat çekicidir. İşte tam da bu noktada çalışmanın amacı ortaya çıkmaktadır. Çalışmada Lijphart'ın incelediği 36 ülke içerisinde yer vermediği Türkiye, O'nun kriterleri bağlamında değerlendirilerek demokrasi konusunda nerede durduğu hakkında fikir sahibi olunmaya çalışılacaktır.

Lijphart'ın eseri yakın plana alındığında, ülke incelemelerinde 11 objektif kriter kullandığı tespit edilmiştir. O, her bir ülkeyi bu kriterlere göre değerlendirmiş ve ülkelerin demokratikleşme konusunda nerede durdukları hususunda sistematik bir karşılaştırma yapmıştır. Çalışmada yöntem olarak öncelikle Lijphart'ın belirlediği 11 kriter tek tek ortaya konulduktan sonra her bir kriter bağlamında ve o başlık altında Türkiye'deki durum ortaya konulmaya çalışılacaktır.

## **1. WESTMINSTER - OYDAŞMACI DEMOKRASİ MODELİ**

Lijphart tarafından geliştirilen Westminster (Çoğunlukçu) - Oydaşmacı (Çoğulcu) Demokrasi Modelleri, ülkelerin demokratik yapılarının incelenmesinde kullanılan önemli bir tasniftir. Westminster, bir diğer ifade ile çoğunlukçu demokrasi modelinde, seçim sisteminde oy çokluğu ilkesi benimsenmiştir. Bu model, demokrasi kavramına halkın çoğunluk tarafından yönetilmesi anlamını yüklemekte ve çoğunluğun isteklerinin daha çok dikkate alındığı bir yönetimin, azınlığın isteklerine cevap veren bir yönetimden daha fazla demokratik olduğu savına dayanmaktadır. Bu modelde, çoğunluğun yönetme hakkı mutlak kabul edilmekle birlikte, bu hakkın düşüncelerle sınırlandırılmaması gerektiği ileri sürülmektedir. Oydaşmacı, diğer bir deyişle çoğulcu demokrasi modelinde ise, aritmetik çoğunluğun her zaman kamu yararına yönelik hareket edeceği düşüncesinin ispatlanması güç bir varsayım olduğu iddia edilmektedir. Oydaşmacı model, diğer modelin aksine demokrasiyi mutlak ve sınırsız çoğunluk yönetimi olarak görmemekte ve çoğunlukların yönetip, azınlıkların muhalefette kaldığı durumu kabul etmemektedir. Bu modelde, bugünün azınlığını oluşturanların ileride

çoğunluk hâline gelme hakkına sahip oldukları ve mevcut çoğunluğun ise başta bu hak olmak üzere, azınlığın temel hak ve özgürlüklerine saygı göstermelerinin gerekliliği savunulmaktadır (Schmidt 2001: 231-234; Bekcan 2005: 36-37).

Çoğunlukçu demokrasi modeli iki partili bir siyasal sistemi öngörürken, çoğulcu demokrasi modeli mevcut partiler arasından hiçbir partinin çoğunluk olamayacağı çok partili bir siyasal sistemi öngörmektedir. Çoğunlukçu demokrasi modeli, yürütme gücünün toplanmasını tek parti ve dar çoğunluk kabineleri olarak ifade etmekte, çoğulcu demokrasi modeli yürütme gücünün partilerin oluşturacağı koalisyon çerçevesinde paylaşılması gerektiğini vurgulamaktadır. Azınlığın ve çoğunluğun parlamentoda daha çok temsil edilebilmelerinin yolu, kendi temsilcilerinin parlamentoda daha çok sandalyeye sahip olmaları ile ilgilidir. Bu bağlamda, çoğulcu demokrasi modeli seçim sistemi olarak nispi temsil sistemini benimsemekteyken, çoğunlukçu demokrasi modeli adından da anlaşılacağı üzere çoğulcu sistemi kabul etmektedir. Çoğunluk sistemi yönetimde istikrar, nispi temsil sistemi ise temsilde adalet ilkesini temel almaktadır (Schmidt 2001: 231-234; Bekcan 2005: 36-37).

Çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi modellerinin kendi içerisinde barındırdığı bazı olumsuz yönler bulunmakla beraber Türkiye, çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasinin kimi özelliklerini birlikte barındıran bir yapıya sahiptir. Türkiye'deki demokratik sistem, üniter devlet yapılanmasının benimsenmiş olması ve cumhuriyet senatosu dönemi istisna olarak kabul edilirse, parlamentonun tek meclisli yapıdan oluşması bakımından çoğunlukçu demokrasi modeline yakındır. Ayrıca yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nın katı bir anayasa olması ve Lijphart'ın da eserinde anayasa yargısına sahip olan ülkeleri çoğulcu demokrasi örnekleri arasında göstermiş olması nedeniyle Türkiye'de çoğulcu demokrasi modelinin özelliklerine de rastlanmaktadır.

16 Nisan 2017'de yapılan ve aslında içinde sistemsal bir dönüşümü barındıran anayasa değişikliğine yönelik referandum ve bu değişikliklerin hukuken devreye girdiği 24 Haziran 2018 seçimleri neticesinde yeni bir tablonun oluştuğu söylenebilir. Buna göre, yürütme erki tek başına cumhurbaşkanında toplanmakta, cumhurbaşkanı da halkoyuyla ve çoğunlukçu bir seçim sistemi esasında belirlenmektedir. Yasama erkini kendinde toplayan parlamento ise nispi seçim sistemine göre çoğulcu bir karakter arz etmektedir. Bu bağlamda, aslında yeni oluşan sistemde de Türkiye'nin çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasi modellerinin kimi özelliklerini barındırmakla birlikte, çoğunlukçu anlayışa daha da yakınlaştığı tespiti yapılabilir. Bunda yürütme erkinin güçlenmesi ve cumhurbaşkanında toplanması neticesinde cumhurbaşkanının devlet yönetiminde etkin pozisyona gelmesi neden olarak gösterilebilir.

## **2. PARTİ SİSTEMLERİ: İKİ PARTİLİ VE ÇOK PARTİLİ MODELLER**

Siyasal partiler, demokrasilerin vazgeçilmez unsurlarındandır. Demokrasilerin varlıklarını sürdürebilmeleri, siyasi partilerin sistem içerisinde üstlendikleri rollere ve bu rollerin gereğini yerine getirebilme performanslarında yatmaktadır (Dağ ve İrk 2012: 42). Demokrasinin temelinde, bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda alınan

kararlara maksimum düzeyde katılımının sağlanması anlayışı bulunmaktadır (Şahin 2006: 5-6). Halkın iradesinin sandığa yansması ve temsilciler aracılığıyla parlamentoda seslerini duyurabilmeleri siyasi partilerin varlığı ile mümkündür.

Parti sistemleri kavramı ise, yalnızca bir ülkedeki partilerin sayısını anlatmakla kalmayıp, aynı zamanda siyasal sistemin genel özelliklerini ifade etmekle birlikte ve ülkede siyasal rekabetin bulunup bulunmadığının da bir göstergesidir. Partilerin sayısı, büyüklüğü, örgütlenme şekilleri ve iktidara geldiklerinde sergiledikleri tutumlar ülkelerin toplumsal ve siyasal yapılarına göre farklılık gösterebilir (Dursun 2006: 265-266; Caniklioğlu Dikmen 1999: 24).

Literatür incelendiğinde, partilerin sınıflandırılmasında genellikle sayı kriterinin esas alındığı görülmektedir. Sistemdeki etkin siyasal parti sayısına göre yapılan bu ayırmada en çok kullanılan tasnif yöntemi ise, iki parti ve çok parti ayırımıdır. İki parti sistemlerinin temel özelliği, ülkede var olan partiler içerisinde iki büyük partinin siyasal hayata hakim olmasıdır. İki partili sistemlerde, seçmenler genellikle iki farklı görüşü savunan partiler arasında tercihte bulunup ona göre oy kullanırken, böyle bir ortamı fırsat bilen partiler kararsız seçmenlerin oylarını almak için sıkı bir yarış içerisine girmektedir. Bütün bunlar, parti programlarının daha ılımlı ve gerçekçi şekilde hazırlanmasına yol açmaktadır. Çok partili sistemlerde ise, ikiden çok sayıda parti siyasal hayatta etkili olmakta, fakat partilerden hiçbiri sürekli olarak iktidarı tek başına kullanabilecek çoğunluğu elde edememektedir (Yanık 2003: 275-277).

Türkiye’de siyasi partilerin ortaya çıkışı, geçmişte var olan mutlakiyetçi yönetim sisteminden demokratik ve çoğulcu bir yönetim sistemine geçiş sürecinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye’de partilerin siyaset sahnesinde yerlerini almalarında iktidarı sınırlandırma ve mevcut yönetimde söz sahibi olma düşüncesi etkili olmuştur (Dağ ve Irk 2012: 47).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin ilk anayasası olan 1924 Anayasası’nda siyasi partiler konusuna ilişkin olarak açık bir hüküm bulunmamakla birlikte, çok partili sisteme karşı bir anayasal düzen de öngörülmemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili siyasal hayata geçiş çabalarına rastlansa da, bu durum şekli olmaktan öteye gidememiştir. Nitekim 1930’dan 1946 yılına kadar Türkiye’de siyasal hayata tek parti sistemi hakim olmuştur (Kirman 2006: 22).

Türkiye’de 1946-1960 yılları arasında her ne kadar çok partili hayata geçildiği söylene de siyasal arenada etkin ve siyasal iktidar yarışında yalnızca iki parti bulunduğundan bu dönem iki partili dönem olarak kabul edilebilir. 1960 yılında yapılan askeri müdahale ile kesintiye uğrayan demokrasi, 1961 yılında hazırlanan anayasa ile çok partili hayata evrilmiş ve bu süreç 1980 ihtilaline kadar 1961 anayasasının da oluşturduğu konjonktür bağlamında aşırı çok partili sistem şeklinde devam etmiştir. 1980 askeri müdahalesi ile çok partili hayattan ve demokrasiden tekrar uzaklaşmıştır. Yaşanan 3 yıllık kesintilerden sonra 1983 yılında kabul edilen 2820 Sayılı Siyasal Partiler Kanunu ile yeniden çok partili hayata geçilmiştir (Yanık 2003: 280-281). Pek çok ülkedekine kıyasla yüksek bir oranda olan ülke seçim barajı ile parlamentoya girişlerinin önüne duvar örülmüş olsa da, 1987 seçimlerinden bu yana Türkiye’deki

siyasal parti sistemi, sistemde iktidar yarışı içerisinde etkin bir şekilde var olan ikiden fazla büyük parti olduğundan, çok partili bir sistem olarak nitelendirilebilir (Sabuncu 2006: 194).

Yukarıda bahsedildiği üzere, Türkiye her ne kadar yaklaşık bir asırdır parlamenter sistemi tecrübe etmiş olsa da, sistem kurumsallaşamamış hatta belirli dönemlerde askıya alınmak suretiyle kesintilere uğramıştır. Bununla birlikte Türkiye'de Osmanlı Devleti'nin son zamanlarından günümüze miras kalan, kesintilere uğramış da olsa bir parlamenter sistem pratiği ve alışkanlığı bulunmaktadır. Ancak Türkiye'de uygulanan parlamenter sistemde, klasik bir parlamenter sistemin özellikleri ile bağdaştırılması zor, Türkiye'ye özgü bazı hususların varlığı da yıllardır tartışmaları beraberinde getirmiştir. İşte böyle bir ortamda tartışmalara bir son verme ve sistemin talepler doğrultusunda yeniden tesis etme ihtiyacından hareketle 1982 Anayasası'nda köklü bir değişiklik yapılması gündeme gelmiştir.

2007 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanı'nın halk tarafından seçilmesi anayasal sisteme girmiş, sistem parlamenter sistemden iyice uzaklaşarak yarı başkanlık ve başkanlık sisteminin bazı özelliklerini barındırarak kendisiyle çelişen bir hal almıştır. Bütün bu çelişkilerin ortadan kaldırılması için sistemin netleştirilmesi kaçınılmaz olmuştur.

21 Ocak 2017 tarih ve 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, 11 Şubat 2017 tarih ve 29976 sayılı Resmî Gazete'de yayınlanarak halkoylamasına sunulmuştur. 16 Nisan 2017 tarihinde anayasa değişikliği oylanmış, Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanan nihai sonuçlara göre, %87,45 katılım oranıyla gerçekleşen halkoylamasında anayasa değişikliği %51,18 oranındaki 'evet' oyuyla kabul edilmiştir (www.ysk.gov.tr, 29.06.2017). Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de bahsedileceği üzere, söz konusu anayasa değişikliği ile parlamenter sistemden kopuş yaşanmış, yapılan düzenlemeler yeni sistemin isimlendirilmesinden, ilgili literatürde kendisine nerede yer bulacağına kadar pek çok tartışmayı beraberinde getirmiştir. Türkiye'de her ne kadar Parti sistemleri açısından günümüzde ılımlı çok parti sisteminin varlığından bahsedilebilse de, sistem değişikliğinin ve ittifaklara müsaade eden seçim kanunlarında yapılan değişikliklerle birlikte bunun iki partili sisteme evrilebileceği de olasılıklar dahilindedir.

### **3. YÜRÜTME GÜCÜNÜN TEK ELDE TOPLANMASI - PAYLAŞILMASI KARŞITLIĞI**

Yasama, yürütme ve yargı organlarının sahip olduğu yetkiler ve bu organların birbirleriyle ilişkileri ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Nitekim bazı ülkelerde bu organlar farklı ellerde bulunmakta ve birbirleri ile ilişkileri kuvvetler ayrılığı ilkesine göre düzenlenmekteyken, bazı ülkelerde devletin temel organları tek elde toplanmaktadır (Hakyemez 2011: 6).

Parlamenter sistem, yürütme organının yasama organının üyeleri arasından oluştuğu ve yürütmenin yasamaya karşı siyasal sorumluluğunun bulunduğu bir anayasal hükümet biçimidir. Parlamenter sistemin en saf hali, kuvvetler arasındaki eşitlik ve

denge ilkesine dayanmaktadır. Ancak uygulamada yürütme organının yasama organına kıyasla daha güçlü hale geldiği gözlenmektedir. Parlamenter sistemde, yürütme yetkisi Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından kullanılmaktadır. Bu sistemde, başbakan tarafından belirlenen hükümet politikalarında başbakanın ağırlığı hissedilmekle birlikte politikaların belirlenmesinde daha ziyade söz sahibi, kolektif sorumluluğa sahip olan Bakanlar Kurulu'dur. Yürütmenin icrai yetkileri başbakan ve kabinesine aittir. Devlet başkanı sorumsuz olduğundan onun yetkileri icrai değil, semboliktir. Devlet başkanı tarafından yapılan işlemlerin sorumluluğu, karşı imza kuralı ile başbakan ve bakanlara yüklenmiştir (Kahraman 2012: 434).

Parlamenter sistemde Bakanlar Kurulu'nun, yasama organına karşı siyasal sorumluluğu söz konusudur. Yürütme organının parlamentoyu fesih yetkisine sahip olması, parlamenter sistem için zorunlu şartlardan birisidir. Bunun da ötesinde parlamentonun güvensizlik oyuna karşılık hükümetin fesih yetkisine sahip olması, yasama ve yürütme organları arasındaki dengenin sağlanması adına önemlidir (Özbudun 2004: 329-330). Burada belirtmek gerekir ki, siyasal partilerin ortaya çıkması ile bu denge hali yasama organının aleyhine olacak şekilde bozulmuştur. Yasama organının yetkileri, büyük oranda parlamentodan iktidar partisi ya da partilerine geçmiş, fesih yetkisi ise yasama ve yürütme organları arasında yaşanabilecek olumsuzlukları engelleme aracı olmaktan çıkarak, hükümeti seçmenlere tabi kılan bir araca dönüşmüştür. Yasama organı, gerek siyasi partiler gerekse hükümetler tarafından adeta bir yasa çıkarma makinesi gibi çalıştırılmaktadır. Yürürlüğe giren kanunların büyük bir oranının, hükümet tasarısı şeklinde parlamentoya sunulmuş olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca bu sistemde siyasi partilerin seçimi kazanmaları her şeyi kazandıkları anlamına gelmez, çünkü yürütmenin görevine devam edebilmesi yasama organının güvenine bağlıdır (Kahraman 2012: 435-437).

Devlet başkanının halk tarafından belirli bir süre için seçildiği ve bu süre dolmadan yasama organı tarafından güvensizlik oyuyla görevden alınmadığı, dolayısıyla başkanın yasama organına karşı sorumlu olmadığı sistem ise, başkanlık sistemidir. Bu sistemde yasama ve yürütme organları farklı zamanlarda yapılan seçimler sonucunda oluşmakta ve seçildikten sonra birbirinden bağımsız çalışmaktadır. Sistemde yürütme organı tek başlıdır. Bu sistemde, yasama organı kanunları yaparken başkan ise bu kanunlar ışığında yürütme görevini ifa etmektedir. Başkan, hem devletin hem de hükümetin başı olmakla birlikte siyasi bakımdan çok güçlü ve geniş yetkilere sahiptir (Karatepe 2013: 225; Gözler 2014: 69-72).

Parlamenter sistem ve başkanlık sistemi genel hatlarıyla incelendikten sonra konuya Türkiye özelinde bakılmasında fayda vardır. 1961 ve 1982 Anayasaları'nın her ikisinde de çoğunluk oyunu alan iktidarın hareket alanının kısıtlanması söz konusu olmuştur (Turhan 2007: 383). Türkiye'de Cumhurbaşkanı'na sembolik olmanın ötesinde verilen yetkiler her zaman tartışılmalıdır. 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile 1982 Anayasası'nda dikkate değer değişiklikler yapılmıştır. Bahsi geçen Anayasa'nın 104. maddesinde, Cumhurbaşkanı'nın devletin başı olduğu, yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na ait olduğu ve Cumhurbaşkanı'nın "devlet başkanı"

sıfatıyla Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk Milleti'nin birliğini temsil ettiği, Anayasa'nın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözeticeği, Cumhurbaşkanı yardımcılarını ile bakanları atayıp, görevlerine son vereceği ve yürütme yetkisine ilişkin konularda Cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarabileceği hükümlerine yer verilmiştir.

Yapılan değişiklik ile devlet başkanı sıfatına haiz Cumhurbaşkanı, yürütmenin tek yetkilisi haline gelmiştir. Her ne kadar yeni sistem "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi" olarak isimlendirilse de, yürütme organı açısından değerlendirildiğinde sistemin "başkanlık sistemi" özelliği taşıdığı açıktır. Yeni düzenleme ile yürütme organı bizzat halk tarafından belirlenecektir. Bu durumu, temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye geçiş adına atılmış önemli bir adım olarak not etmek mümkündür. Böylelikle yasama meclisi tarafından sembolik yetkilerle seçilen devlet başkanı yerine yürütme tek kanada indirgenmiş, yürütme yetkisi tek elde toplanmış ve bu kişi de halk tarafından seçilecek şekilde düzenlenerek, sistem başkanlık sisteminin özelliklerine uygun bir hale getirilmiştir.

Karakteristik başkanlık sistemlerinden farklı olarak ülkemizde uygulanan sistemde, yasama organının sahip olduğu anayasal bir yetki olan kanun yapma yetkisinin fiiliyatta yürütme organının elinde de bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda, yürütme yetkisinin halk tarafından seçilen bir kişide toplanması, şüphesiz kararların daha hızlı verilmesine katkıda bulunacaktır. Ayrıca, cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte sorumluluğun kimde olduğu daha net ortaya konulmuş olacağından, sistemde herhangi bir tıkanıklık veya sorun oluştuğunda halk hesap soracağı mercii daha iyi ayırt edebilecektir. Fakat sert kuvvetler ayrılığına dayanan başkanlık sisteminden farklı olarak, Türkiye'de yürütmeye tanınan kararname yetkisi, yasama-yürütme arasında çeşitli krizlerin de altyapısını oluşturabilir. Zira parlamentoyu oluşturan çoğunluk ve başkanın farklı siyasal geleneklerden veya ideolojilerden gelen kişiler olması durumunda hali hazırda sorun teşkil etmeyen kararname yetkisi siyasal tıkanıklıkların habercisi olabilir.

Yapılan düzenlemelerin yanında bir eleştiri olarak, 1982 Anayasası'nın ilk halinden bugüne Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri, yasama, yürütme ve yargı alanlarına ilişkin olarak ayrı ayrı ele alınmış ve oldukça uzun maddeler halinde sıralanmıştır. Bilindiği üzere, Cumhurbaşkanı'nın yetkilerinin maddeler halinde anayasada sıralanması, anayasa yapım tekniğine çok da uygun düşmemektedir. Zira bir anayasanın haddinden fazla ayrıntılı olması, devlet organlarının faaliyet alanını daraltacağı gibi, pratikte anayasanın anlamlandırılması ve uygulanmasına ilişkin de problemler oluşturabilir. Bu konuda ideal olan uygulama, devlet organlarının görev ve yetkilerine ilişkin temel kriterlerin anayasalarda koyulması ve yapılması gereken ayrıntılı düzenlemelerin başta kanunlar olmak üzere diğer düzenleyici işlemlere bırakılmasıdır.



#### **4. YASAMA-YÜRÜTME İLİŞKİLERİ: ÜSTÜNLÜK VE GÜÇ DENGESİ MODELLERİ**

Günümüzde pek çok ülkede her ne kadar devletin temel organları farklı ellerde olsa da, özellikle yasama ve yürütme organları arasında, derecesi ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, belirli bir etkileşim söz konusudur (Hakyemez 2011: 6).

1921 Anayasası, yasama organının üstünlüğünün benimsendiği, güçler birliği ilkesine yer vermiştir ve Anayasa ile meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir (Parla 2002: 18). 1924 Anayasası ise meclis hükümeti sistemini devam ettirmekle birlikte, parlamenter sistemi andıran bazı hükümlere de yer vermiştir (Ay 2004). Nitekim Anayasa’da yasama yetkisinin TBMM’ye ait olduğu ve yürütme yetkisinin meclis tarafından seçilecek cumhurbaşkanı ve onun belirleyeceği bakanlar kurulu aracılığıyla kullanabileceği hükmüne yer verilmiştir. Ayrıca ilgili anayasada parlamenter hükümet sisteminin temel ilkelerinden birisi olan hükümetin kolektif sorumluluğu ilkesi de açıkça kabul edilmiştir (Özbudun 2002: 9).

1961 Anayasası, klasik parlamenter rejimin örneğini yansıtmaları bakımından dikkate değerdir. Bahsedilen Anayasa’da, sembolik bir cumhurbaşkanının yanında parlamentonun içinden çıkıp onun güveni ile göreve başlayan ve yalnızca onun denetiminde ve ona karşı sorumlu olarak çalışan bir hükümet modeli öngörülmüştür. Bu bağlamda, 1961 Anayasası ile yürütme organı bütün faaliyetlerinde yasamaya bağlı bir organ olarak düzenlenmiş, anayasanın kısmen de olsa getirdiği çoğulcu ve özgürlükçü devlet anlayışı ile yasama ve yürütme organlarının yetkileri önemli derecede sınırlandırmıştır (Demir 2014: 851).

Türkiye’de 1961 Anayasası ile yasamanın üstünlüğü anayasal olarak zayıflatılmışken, 1982 Anayasası ile yürütmenin üstünlüğü sağlanmıştır. Cumhuriyetin kurulduğu günden itibaren fiili olarak süre gelen yürütmenin güçlü kılınması durumu, 1961 Anayasası’nda parti hükümeti karşısında askeri bürokrasinin güçlendirilmesi ve 1982 Anayasası’nda parti hükümeti karşısında daha güçlü bir askeri bürokrasinin oluşturulması ile pekişmiş, yasama-yürütme karşısında oldukça güçlü bir cumhurbaşkanlığı kurumu oluşturulmuştur (Turhan 2007: 383). Cumhurbaşkanlığı kurumunun durumu ise o günden bu yana hala tartışmalara yol açmaktadır. Ayrıca 1961 Anayasası’nda sadece bir görev olarak nitelendirilen yürütme, 1982 Anayasası’nda hem görev hem de yetki olarak belirlenmiş, yürütme organının görevi sürdürmesine engel olacak herhangi bir aksama yaşandığı takdirde, yasama organının da görevinin sona ereceğine ilişkin ibarelere yer verilmiştir (Yet 2008: 12).

1982 Anayasası’nın başlangıç kısmında ise kuvvetler ayrılığı ilkesine yer verilerek, “bu ayırımın devlet organları arasında üstünlük sıralaması anlamına gelmediği, belli devlet yetki ve görevlerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medeni bir işbölümü ve işbirliği olduğu ve üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu” belirtilmiştir.

1982 Anayasası’nda, her bakanın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne olduğu gibi başbakanı karşı da sorumlu olduğuna ve gerektiğinde Cumhurbaşkanı’ndan bakanların azlini isteme yetkisi olduğuna yer verilerek, başbakanın Bakanlar Kurulu içindeki

konumu güçlendirilmişti. (Demir 2014: 854-855). 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un 18. maddesi, 1982 Anayasası'nın 104. maddesinde değişikliğe gitmiş, birlikte yapılan TBMM ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Cumhurbaşkanı'nın göreve başladığı tarihte yürürlüğe girmek üzere yürütme yetkisi devletin başı sıfatıyla salt Cumhurbaşkanı'na verilmiş, Başbakanlık kurumu mevcut sistemimizden kaldırılmıştır. Yine değişiklikten önceki sistemde, yürütme yetkisini Başbakan ile paylaşan Bakanlar Kurulu da söz konusu değişiklikle beraber yürütme kanadından çıkarılmıştır. Böylelikle yürütme yetkisi iki kanatlı görünümünü kaybetmiş, yürütme yetkisine sahip tek mercii, münhasıran Cumhurbaşkanını olarak tespit edilmiştir.

Sisteme yönelik bir eleştiri olarak Ulusoy, anayasa değişikliğinin daha teklif aşamasındayken kaleme aldığı bir çalışmada, önerilen yeni "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"nin, TBMM'de Cumhurbaşkanı'nı destekleyen çoğunluğun bulunmadığı durumlarda karmaşık hale geleceğini ileri sürmektedir. Böyle bir senaryo gerçekleştiği takdirde, meclis çıkaracağı kanunlarla Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin önüne set çekebilecek, bütçeyi onaylamama yolunu seçip Cumhurbaşkanı'nın prestijini sarsarak, otoritesinin zayıflamasına neden olabilecektir. Böyle bir ortamda ise yasama ve yürütme organları arasında çatışma söz konusu olup, siyasi ortam istikrarsızlığa sürüklenecektir.

Yapılan değişiklikle beraber 'Cumhurbaşkanı seçilenin, varsa partisi ile ilişkisi kesilir' hükmü anayasadan çıkarılmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı'nın bir siyasi parti ile bağ kurabilmesinin önü açılmıştır. TBMM'de Cumhurbaşkanı'nın mensubu olduğu partinin, parlamentoda en az 3/5 çoğunluk sağlaması halinde sistemin fiilen "kuvvetler birliği"ne evrilmesi ihtimal dahilindedir (Ulusoy, 2017: 5-6).

Buradan hareketle, sisteme ilişkin soru işaretleri ve belirsiz uygulamalara son vermek adına hangi sistem kabul edilirse edilsin o sistemin dinamiklerine, denetim ve kontrol mekanizmalarına tam olarak işlerlik sağlamaya yönelik adımlar atarak devlet uygulamalarında tutarlılığı ve belirliliği sağlamak öncelikli hedef olarak belirlenmelidir. Ancak bu halde sisteme yöneltilen eleştirilerin önüne geçilebilecek, zihinlerdeki karışıklıklar çözüm bulacak ve seçilen sistemin sağlıklı biçimde işlemesi sağlanacaktır (Yılmaz 2016: 513).

## **5. SEÇİM SİSTEMLERİ: MUTLAK YA DA NİSPİ ÇOĞUNLUK SİSTEMLERİ KARŞISINDA NİSPİ TEMSİL**

Seçim sistemleri, halkın özgür iradesi ile kendilerini parlamentoda temsil edecek vekilleri seçebilmelerinde kullanılan yöntemlerdir. Bir diğer deyişle, seçim sistemleri aracılığıyla vatandaşların kullandıkları oylar milletvekillerine dönüşmektedir. Seçim sistemi, dar ve geniş anlamda olmak üzere iki şekilde tanımlanabilir.

Geniş anlamda seçim sistemi, seçme ve seçilme yeterliliği, adaylık, oy verme ve oy sayım usulleri, seçimlerin yönetimi ve denetimi gibi doğrudan doğruya seçimlerle ilgili olan pek çok konuyu kapsamaktadır. Dar anlamda seçim sistemi ise, seçmen oylarının parlamento içerisinde kaç sandalyeye tekabül ettiğini ifade etmektedir ki, bu

da çoğunlukçu ve nispi temsil başta olmak üzere bunların çeşitli varyasyonlarını da kapsamaktadır (Köker 2006: 200).

Seçim sistemlerinin iki temel işlevi bulunmaktadır. Bu işlevlerden ilki olan yönetimde istikrar, parlamentoda bir çoğunluğun oluşturularak ülkeyi yönetecek olan hükümetin belirlenmesidir. İkinci işlevi oluşturan temsilde adalet ise, parlamentoya toplumdaki farklı görüşlerin yansıtılması ve halkın çoğulcu biçimde katılımının sağlanmasıdır (Caniklioğlu Dikmen 1999: 20). Seçim sistemlerinin bu iki temel işlevinin dışında bir diğer önemli işlevi ise meclisteki sandalye dağılımını etkilemesidir. Bu nedenden dolayı iktidar partisi sonraki seçimlerde meclise daha fazla temsilci sokarak iktidarını daha da güçlendirme, muhalefet partisi ya da partileri ise iktidarı azınlık durumuna getirme, bağımsızlar ve küçük partiler de kendi temsilcilerini meclise taşıma amacıyla yeni bir seçim sistemi oluşturma yoluna gidebilirler (Teziç 2006: 274).

Seçim sistemlerinin çok çeşitli varyasyonları olmakla birlikte, seçim sistemlerini en genel ifade ile çoğunluk sistemi ve nispi temsil sistemi şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bir seçimde, seçmenlerin geçerli oylarının yarısından bir fazlasının oyunu alan kişi veya grubun karar alma hakkına sahip olması esasına dayanan sisteme, çoğunluk sistemi denilmektedir. Çoğunluk sistemi, toplumdaki azınlıkların, küçük partilerin ve farklı kesimlerin temsiline imkan vermediğinden literatürde oldukça eleştirilmiştir. Çoğunluk sisteminin yapısından kaynaklı bu ve bunun gibi bazı aksaklıkların yaşanması yeni bir sistem ihtiyacını doğurmuş ve buradan hareketle nispi temsil sistemi geliştirilmiştir (Dursun 2006: 347).

Yine çeşitli ülke örneklerinde farklı uygulamalarına rastlanmakla birlikte, özü itibarıyla nispi temsil sistemi ise, partilerin seçmenlerden aldıkları oy oranında milletvekili çıkarmalarını öngören bir sistemdir. Nispi temsil sistemlerinde, sistemin doğası gereği çok küçük partilerin dahi parlamentoya milletvekili gönderebilme ihtimalleri bulunmaktadır. Bu durum, partilerin dağılmasına, ve yeni küçük partilerin doğmasına neden olabileceği gibi yönetimde istikrarsızlığa ve dolayısıyla kaos ortamına zemin hazırlayabilir. İşte bu nedenle nispi temsil sistemini kullanan bazı ülkeler, özellikle partilerin dağılmasını engellemek ve sisteme istikrar sağlamak amacıyla nispi temsil sistemine ek olarak “ulusal baraj” uygulaması getirmişlerdir. Ulusal baraj, ülke genelinde kullanılan toplam geçerli oyların belli miktarını almış olmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla kullanılan geçerli oylardan, belirli bir oranı alamayan partiler, parlamentoya milletvekili gönderememektedirler.

Konuya Türkiye özelinden bakılacak olursa, 1982 Anayasası'nın öngördüğü bazı düzenlemeler, hem siyasi hem de hukuki yapıda demokratik çoğulculuğu oldukça sınırlandırmış, bu durumdan kaynaklanan rahatsızlıkların ortaya çıkması üzerine, 1982 Anayasası'nın 67. maddesine, 1995 yılında yapılan bir ilave ile seçim kanunlarının temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenleneceği hükmü getirilmiştir (Köker 2006: 208).

Türkiye’de yönetimde istikrarın sağlanması ve partilerin çok fazla parçalanmasını önlemek amacıyla 1980 darbesinden sonra %10 genel seçim barajı sisteme dahil

edilmiştir. Bu baraj uygulaması ile 1983 ve 1987 seçimlerinde tek başına bir hükümet çıksa da bu yüksek oranlı baraja rağmen, 1991'den 2002 yılında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin seçimi büyük bir çoğunlukla kazanmasına kadar geçen süre zarfında koalisyon hükümetleri dönemi yaşanmıştır. Özellikle yönetimde istikrarın sağlanması amacıyla getirilen bu baraj uygulaması, parlamentoda temsil edilmeyen oyların artmasına neden olmuş, (Caniklioğlu Dikmen 1999: 42) aşkın ve eksik temsil oranları yüksek bir düzeyde görülmeye başlamıştır. Her ne kadar bazı çevreler tarafından ülke seçim barajının seçime giren parti sayısını azaltıcı etkisinin olduğu ileri sürülse de, Türkiye açısından durumun farklı olduğu görülmektedir. Özellikle 1995 seçimlerinden bu yana seçimlere katılan parti sayısı artmıştır (Sabuncu 2006: 194). Nitekim 1 Kasım 2015 Milletvekili Genel Seçimi'ne 16 siyasi parti ve bağımsız adaylar katılmıştır. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Milletvekili Genel Seçimi'ne ise 10 siyasi parti ve bağımsız adaylar katılmıştır.

Türkiye'de listeli basit çoğunluk yöntemi ile 1950-1960 yılları arasında yapılan seçimlerin sonuçları, bu yöntemin büyük partiler lehine sonuçlar doğurduğunu ve temsilde adalet açısından adil olmayan dağılımlara yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir. Türkiye'de merkez sağ ve merkez sol partileri, birden fazla temsilcisinin bulunması, gerek program ve ideolojilerinin benzerlik taşıması gerekse hitap ettikleri toplumsal tabanın birbirine paralel olmasına karşın birleşme fikrinden oldukça uzak durmakta ve küçük puan farklarıyla birbirlerini takip etmeye devam etmektedirler. Bu durum ise, parti yelpazesindeki çeşitliliğinin yalnızca sistemden kaynaklanmadığını, ülkede sahip olunan siyasal kültürün de bu hususta etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Caniklioğlu Dikmen 1999: 37-40).

Dünya genelinde pek çok siyasal sistem bulunmakla birlikte, demokratik siyasal sistem meşruiyetini halk egemenliğinden alması bakımından diğer sistemlerden ayrılmaktadır. Yönetimde söz sahibi olanlar, halkın oyları sayesinde yönetim görevini yerine getirirler ve iktidarda kalıp kalmamaları yine halkın rızası ve güvenine bağlıdır. Halkın bu konudaki tercihleri ise şüphesiz seçimlerle kendini göstermektedir (Akgün 2001: 17). İşte bu denli önem arz eden seçimler aracılığıyla vatandaşların düşünceleri eyleme dönüşmektedir. Seçim sistemlerinin farklı türleri var olmakla birlikte, hepsinin güçlü ve zayıf olduğu yönler de bulunmaktadır. Bu nedenle, ülkelerin kendi demokratik kültürlerine en uygun, temsilde adaletin ve yönetimde istikrarın en çok sağlanacağı seçim sistemini kullanmaları oldukça önemlidir.

Ülkemizde 16 Nisan referandumu çerçevesinde yapılan anayasa değişiklikleri ile birlikte artık seçmen yasama ve yürütmeyi aynı gün farklı seçim sistemleri ve farklı oylarla belirlemektedir. Yasama seçimlerinde ülke barajlı nispi seçim sistemlerinden d'hondt sistemi devam ederken, cumhurbaşkanlığı yani yürütme seçimlerinde ise iki turlu çoğunluk sistemi benimsenmiştir. Ayrıca yürütme seçimlerinin iki turlu çoğunluk sistemi şeklinde yapılması seçim yasalarında da yapılan değişikliklerle birlikte ittifakların önünü açmış, bu ittifakların yalnızca yürütme değil, yasama seçimlerinde de gerçekleştirilme imkanı ortaya çıkmıştır. 24 Haziran 2018 Genel seçimlerine bu tablo

ile birlikte girilmiştir. Duverger'nin belirttiği üzere, gerçekten de seçim sistemleri ile ülkelerin siyasi parti sistemleri arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Duverger'ye göre tek turlu çoğunluk sistemi, iki partili parti sistemi; iki turlu çoğunluk sistemi ise ılımlı çok partili bir sistemi oluşturmaktadır (Duverger 1993:290). Bu seçimde yürütmenin belirlenmesinde uygulanan çoğunluk sistemi, adeta iki partili sistemi andıran iki bloğu ortaya çıkarmıştır. Parlamento seçimlerinde ise ılımlı çok partili bir sistem tezahür etmiştir. O halde Lijphart'ın tasnifine göre, Türkiye'nin iki seçim sistemini de uygulayan, fakat yürütmenin belirlenmesinde çoğunluk sistemi uygulayan bir ülke olduğu tespiti yapılabilir. Fakat hukuki olarak sistem çoğunluk sistemi olarak görülmesine karşın, bir partinin tek başına bu çoğunluğu sağlama ihtimali zayıf olduğundan, seçim öncesi yapılan ittifaklar uzlaşmacı ve diyaloga açık bir anlayışı da beraberinde getirebilir.

## **6. ÇIKAR GRUPLARI: ÇOĞULCULUK KARŞISINDA KORPORATİZM**

Korporatizm kavramı, yalnızca bir düşünce sistemini değil aynı zamanda ekonomik, siyasi ve toplumsal yönleri bulunan bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Korporatizm, toplumdaki sınıfların birbirleriyle olduğu kadar devletle olan ilişkilerini de kapsayan bir yaklaşıma da karşılık gelmektedir (Erdem 2007: 9).

Tarihsel seyrine bakıldığında da kavramın, bir ideolojik bir duruş olmaktan öte özellikle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişten sonraki süreçte ekonomik anlamda sık olarak kullanıldığı gözlenmektedir. Siyasi bir yaklaşım olarak ise, korporatizm, “ortak ilkeler” ve “sosyal uyum” bağlamında toplumu bir organizma gibi ele alarak toplumun tüm kesimlerinin faaliyetlerini dayanışma ve ortak çıkar temelinde ele alma olarak tanımlanabilir (Eser ve Yüksel 2012: 182; Göker 2001: 229). Korporatizm, planlı bir ekonomik yapıyı amaçlarken, çoğulculuk yerine bütüncüllüğü ön plana çıkarmaktadır. Korporatizmde, devletin sosyal ve iktisadi hayata müdahalesi söz konusudur (Şahin 2010: 52).

Vatandaşların karar alma mekanizmasına katılabilmeleri, ülkede uygulanmakta olan seçim sisteminin çoğulcu bir yapılanmaya izin verip vermediği ile yakından ilişkilidir. Seçme ve seçilme yeterliliği, seçimlerin hangi dönemlerde yapılacağı, seçimlerin yönetimi ve denetimi ile ilgili konular, seçimlerde uyulması gereken ilkeler, seçimlerde kullanılan oyların geçerliliği ve parlamentoda sandalyelerin siyasi partilere nasıl dağıtılacağına yönelik esaslar da siyasi çoğulculuğun niteliğini belirlemektedir. Bu bağlamda, seçim sistemleri ile siyasi çoğulculuk arasındaki ilişki dikkate alındığında, Türkiye'de siyasi hayatın çoğulcu demokrasinin temel ilke ve değerleri doğrultusunda ilerlediği dönemler olsa da, yapılan darbeler ile bu temel ilke ve değerlerden bazılarının zaman zaman rafa kaldırıldığı dönemlerin de yaşandığı görülmektedir (Köker 2006: 201-205).

Çoğulcu demokrasi anlayışı, çoğunluğun yönetme hakkına sahip olmakla birlikte azınlıkta kalanların da haklarının önemli görüldüğü bir anlayıştır. Bu anlayışta, parlamentodaki çoğunluğun üstünlüğü kabul edilirken, bu üstünlüğün sınırsız yetkiler doğurmayacağı belirtilmiştir (Yavuz 2009: 292). İşte bu sınırlı yetkilerin toplumun

hassasiyetlerini göz önünde bulunduracak şekilde kullanılmasına katkı sağlamak üzere, iktidarı etkilemek amacıyla ortak menfaatler paydasında bir araya gelen insanlar baskı gruplarını oluşturmaktadırlar.

Genel bir ifade ile baskı grupları ortak çıkarlar etrafında birleşen, ortak hedeflere ulaşmak ve bunun neticesinde elde edecekleri çıkarlar doğrultusunda siyasi otoriteleri etkilemeye çalışan örgütlü gruplar olarak tanımlanabilir (Kapani 1989: 193).

Türkiye'de baskı grupları ve bu grupların faaliyetleri, tek parti döneminin sona erip çok partili hayata geçilmesi ile daha çok tartışılmaya başlanmıştır. Baskı gruplarının, tek parti döneminde sıkı bir şekilde denetlendiklerine şahit olunmuşken, çok partili döneme geçildiğinde bu gruplar kısmen de olsa hareket serbestisi kazanmıştır. Çok partili hayata geçişte en önemli baskı grubunu köylüler oluşturmaktayken, ilerleyen dönemlerde gençlik kuruluşları da dikkate değer bir şekilde etkinliğini arttırmıştır. Özellikle 1950 yılında yapılan genel seçimi büyük bir oy farkıyla kazanıp, tek parti dönemini sona erdiren Demokrat Parti'nin iktidar yılları boyunca gençlik kuruluşları giderek siyasi ve toplumsal hayatta daha aktif hale gelmişlerdir (Aslan ve Gül 2004: 85-91).

1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde gençlik kuruluşları etkisini arttırmış, siyasi ve ekonomik alanda hükümeti zorlayıcı girişimlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde, yasama ve yürütme üyeleri seçim zamanından itibaren bazı grupların baskılarına maruz kalmışlardır. 1969-1970 yılları arası dönemde meclise sunulan sözlü ve yazılı soruların büyük bir çoğunluğunu milletvekillerinin seçim bölgelerinin isteklerinin oluşturması bu durumu açıklar niteliktedir (Kitapçioğlu 2013: 361). 1980 yılında yapılan askeri darbe ile mevcut düzenden kopmalar yaşanmış, toplumsal ve siyasi hayatı etkileyen yasaklamalar peş peşe gelmiştir.

1982 Anayasası'nda 1995 yılında yapılan değişiklikler, sivil toplumun ve demokrasinin gelişimi açısından önemlidir. Yapılan değişikliklerle derneklerin siyasi amaç gütmeye, siyasi faaliyette bulunma, siyasi partilerden destek görme, partilere destek olma ve diğer sivil toplum kuruluşları ile birlikte hareket etme yasakları kaldırılmıştır. Bütün bunların yanında çalışanların müşterek hak ve çıkarlarını korumak, sorunlarını çözmek amacıyla kurulan örgütlenmeler olan sendikalar ise işverenlerle imzaladıkları toplu iş sözleşmeleri ile sosyo-ekonomik hayatı etkilerken, çalışma mevzuatına sağladıkları katkı ile de siyasi hayatı etkilemektedirler (Kitapçioğlu 2013: 363-372).

Lijphart'ın sınıflandırmasına göre, Türkiye'de devletin iktisadi hayata müdahalesi ve planlı ekonomi anlayışının benimsenmesi açısından korporatist bir yapıyı daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

## **7. GÜÇLER AYRILIĞI: FEDERAL/ÜNİTER VE MERKEZİ/ADEM-İ MERKEZİYETÇİ KARŞITLIĞI**

Lijphart, çalışmaya esin kaynağı olan eserinde, güçler ayrılığı kriterini federal ve üniter devlet ayrımı üzerinden incelediğinden (Lijphart 2014: 221), bu çalışmada da güçler ayrılığı aynı paralelde açıklanmaya çalışılmıştır.

Genel olarak güçler ayrılığı ilkesi, devletin başta egemenlik hakkı dolayısıyla sahip olduğu görev ve yetkilerin devleti oluşturan kuvvetler arasında paylaştırıldığı bir sistemdir. Bu ilke sayesinde devleti oluşturan kuvvetler arasında bir denge, denetim ve kontrol mekanizması kurulması amaçlanmaktadır. Demokratik sistemlerde güçler ayrılığı ilkesi gereği yasama, yürütme ve yargının birbirinden bağımsız olması esastır. Egemenlik yetkisinin devlet yönetiminde nasıl ve kimler tarafından kullanılacağı tartışması ise uzun yıllardır devam etmektedir.

Federasyon, merkezi bir devlet ile bölgesel devletlerin biraraya gelerek oluşturdukları topluluk olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, federasyonda iki ayrı devlet yapısı bulunmaktadır. Bunlardan ilki, merkezi devlet olarak da isimlendirilen federal devlettir. Bölgesel devlet ya da federe devletler ise, federasyonu oluşturan diğer devlet türleridir. Dolayısıyla federasyonda özü itibari ile birden fazla devletin birarada olduğu görülmektedir. Federasyonlarda, federal devlet ülke düzeyinde kendini gösteren ve tüm ülkeyi nitelendiren devlet olmasına karşın, federe devletler bölgeseldir. Yani, federe devletlerin egemenlik alanları, buldukları fiziki alan ile sınırlıdır. Bunun yanında federal devletin uluslararası kimliği var iken, federe devletlerin federal devletten ayrı uluslararası kişilikleri bulunmamaktadır. Federe devlet, uluslararası alanda federal devletin bir parçası konumundadır (Gözler 2012: 193). Federal sistemde güçlü bir yürütme ve o yürütmenin başındaki tek sorumlu kişi olan başkanın yanında yine güçlü bir yasama organı bulunmaktadır.

Üniter devlet ise, devletin varlık koşulları bakımından tek ülke, tek ulus ve bunlara bağlı olarak tek bir siyasal ve hukuki örgütlenmenin bulunduğu devlet biçimidir (Nalbant 2012: 64). Ülke genelinde tek yasama, tek yürütme ve tek yargı organı bulunmaktadır. Üniter devlette kural koyma yetkisi, ülkesel ölçekte tek bir organa ait olmakla birlikte yürütme organı ve yetkisi de esas olarak bir bütünlük arz etmektedir.

Ülkemiz açısından bir inceleme yapıldığında, Türkiye'nin üniter devlet yapısına örnek teşkil ettiği görülmektedir. 1982 Anayasası'nın 3. maddesi uyarınca, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Bu maddeye ek olarak Anayasa'nın 7. maddesinde, yasama yetkisinin Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kullanılacağı ve bu yetkinin devredilemeyeceği öngörülmüştür. 2017 değişikliğiyle birlikte bundan böyle yürütme yetkisinin Cumhurbaşkanı'na ait olacağı hükmü Anayasa'daki yerini almıştır.

İlgili Anayasa hükümleri Türkiye Cumhuriyeti'ni ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün kabul etmekte ve yasama ile yürütme yetkisini ülke genelinde belirli mercilere bırakmaktadır. Yasama ve yürütme yetkilerinin tekliği ve bütünlüğü Türkiye'nin üniter bir devlet olduğu gerçeğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

Devlet yapılanmaları ve tiplerine ilişkin bir diğer ayırım, merkezi ve adem-i merkezi devlet örgütlenmelerine yöneliktir. Merkezi devlet ya da merkezden yönetim şekli, ülke genelinde yasama, yürütme ve yargı birliğinin bulunduğu devlet türlerinde mevcuttur. Bu devlet türünde, yetkiler ve sorumluluklar merkezde toplanmıştır. Merkezden yönetimde bütün yönetim işleri, başkent denilen merkezde bulunan

yetkililer tarafından sağlanmaktadır. Ancak başkent teşkilatındaki görevlilerin bütün işleri doğrudan doğruya yürütmeleri imkansız olduğundan, başkent yanında taşrada da teşkilatlanmaya gidilmektedir. Adem-i merkeziyet ya da yerinden yönetim ise, devletin idari hizmetlerinin merkezi yönetim dışında, ülke genelinin tamamına dağılmış bir şekilde ikamet eden vatandaşların kendi aralarından seçtikleri kişiler tarafından yürütülmesi sistemidir. Yerinden yönetimin, halkın yönetime katılımını artırıcı yapısından dolayı demokratik ilkelerle daha çok bağdaştığı açıktır (Teziç 2006:125).

Yukarıda bahsedilen bilgilerden hareketle Türkiye'nin, merkezden hizmetlerin dağıtıldığı bir başkent teşkilatına sahip olmakla birlikte, coğrafi büyüklük ve nüfus yoğunluğu gibi faktörlerin etkisiyle adem-i merkeziyetçiliğin de benimsendiği bir ülke görünümünde olduğu söylenebilir. Siyasi anlamdaki adem-i merkeziyet federalizm ile bağdaştığından, ülkemizin üniter yapısı da göz önüne alındığında, ülkemizdeki adem-i merkeziyetin idari nitelikte olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır (Eryılmaz 2010: 78).

## **8. YASAMA GÜCÜNÜN BİR ELDE TOPLANMASI VE PAYLAŞILMASI**

Üç temel erkten biri olan yasama gücü, bir devletin kural koyma, değiştirme ya da mevcut kuralı kaldırma gücü olarak nitelendirilebilir. Yasama gücünün bir elde toplanması konusunun iki farklı durum üzerinden değerlendirilmesi mümkündür. Buna göre, yasama gücünün tek bir kişi, mercii ya da zümreye ait olması mümkün olduğu gibi, yasama gücünün tek bir yetkiden ibaret olmakla birlikte birden fazla kanattan oluşan bir yapı tarafından kullanılması da mümkündür.

Bu bağlamda değinilmesi gereken ilk konu, yasama gücünün tek bir kişi, mercii ya da zümreye ait olması halidir. Bu durum ise meclis hükümeti sistemini akıllara getirmektedir. Meclis hükümeti sisteminin biri dar, diğeri geniş olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamda meclis hükümeti, anayasal olarak ya da uygulama örnekleri ile parlamentonun hükümete karşı siyasi üstünlüğünün bulunduğu bütün rejimleri ifade eder. Dar anlamda meclis hükümeti ise, yürütmenin tamamen yasamanın iradesine bağlı hareket ettiği ve istifa edebilmesinin mümkün olmadığı rejimi anlatmaktadır. Bu rejimde ise yürütme organı, yasama organı tarafından alınan kararların sadece uygulayıcısı olarak işlev görmektedir (Teziç 2006: 401-402). Bir diğer deyişle, bu rejimde yürütme organı yasama organından bağımsız bir erk olarak düşünülemez.

Yasama gücünün bir elde toplanması başlığı altında değinilmesi gereken ikinci konu, yasama gücünü elinde bulunduran organın tek ya da çift meclisli olması halidir. Federal devlet yapısı, doğası gereği çift meclis sistemini beraberinde getirmektedir. Bunun yanında, ülkelerin tarihsel gelişimi, siyasal ve ekonomik koşulları gibi farklı kriterler de çift meclis sisteminin tercih edilmesinde etkili olmaktadır (Tanör ve Yüzbaşıoğlu 2005: 193). Parlamentonun bütün olarak ya da birden fazla kanat biçiminde yapılanmasının, faaliyet ve işleyişi ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Birden fazla kanattan oluşan bir parlamentonun norm koyma hızının ve etkinliğinin, bütün olarak faaliyet gösteren parlamentoya göre daha yavaş olacağını ileri sürmek yanlış olmasa gerektir. Genellikle birinin diğerini denetlemesi amacıyla ortaya çıkarılan



birden fazla kanatlı parlamentolar, faaliyet sürecinde yaşanan aksama ve kesintilerden dolayı eleştirilebilmektedir.

Ülkemizde, 1921 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. 1921 Anayasası'nın 2. maddesinde, yasama ve yürütme yetkisinin milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde toplandığı hükmü yer almıştır. Yine Anayasa'da yürütme yetkisinin Meclis'in seçtiği vekiller (bakanlar) tarafından kullanılacağı, bu vekilleri Meclis'in yönlendireceği ve gerektiğinde vekillerin yine Meclis tarafından görevden alınacakları belirtilmiştir (Gözler 2012: 229)

Cumhuriyet'in ilk anayasası olan 1924 Anayasası, tek meclis sistemini benimsemiştir. 1921 Anayasası'nda Büyük Millet Meclisi olarak isimlendirilen parlamentonun adı, 1924 Anayasası'nda Türkiye Büyük Millet Meclisi olmuştur. 1961 Anayasası ise iki kanatlı bir meclis sistemini benimsemiştir. Yine Türkiye Büyük Millet Meclisi ismini taşıyan parlamento, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu adı verilen iki meclisten oluşmaktadır. Türkiye'de 1961 Anayasası ile çift meclis sistemine geçişin, federal bir amaçtan ziyade siyasal nitelikte olduğu söylenebilir. Seçimi ezici bir çoğunlukla kazanan Demokrat Parti'nin sergilediği bazı baskılar ve tutumlarındaki aşırılıkları 1960 İhtilali'ni hazırlayan zihinlerde, yeni rejimde meclisi frenleyecek bir mekanizmanın daha oluşturulması düşüncesini geliştirmiştir (Özgişi 2012: 44).

1961 Anayasası ile bahsedilen düşüncenin uygulaması olarak Millet Meclisi'ni frenleyecek bir Cumhuriyet Senatosu oluşturulmuştur. Ancak uygulamada Cumhuriyet Senatosu'nun verilen görevi tam anlamı ile yerine getiremediği gibi, yasama sürecini de ağırlaştırmakla kalmayıp tıkadığı da ileri sürülmüştür (Tanör 1991: 76). Parlamentonun çift kanatlı yapısından kaynaklandığı ileri sürülen aksaklıklara bir tepki olarak 1982 Anayasasını hazırlayan kurucu iktidar, siyasal tercihini Cumhuriyet Senatosu'nu kaldırma yönünde kullanarak geriye dönüş gerçekleştirmiş ve 1982 Anayasası ile Türkiye Büyük Millet Meclisi ismi altında tek meclisli bir parlamento kurulmuştur. Mevzu bahis devlet yönetimi olduğunda, zamanın en iyi şekilde kullanılmasının gerekliliği ortadadır. Dolayısıyla, devlet en iyi normu koyma idealini gerçekleştirirken bunu mümkün olan en kısa sürede yapmalıdır. Zaten demokratik tartışma ve uzlaşma geleneği zayıf olan ve yasama süreci ağır işleyen ülkemizde, buna ek olarak bir de çift meclis sistemini getirmek faydadan çok zarara yol açabilir (Tanör ve Yüzbaşıoğlu 2005: 194).

Hükümet sistemlerinin temel karakteristiğini, yürütme ve yasama organları arasındaki ilişkinin niteliği belirlemektedir. Nitekim bahsedilen organların birbirlerini etkileme düzeyleri yüksekse sistem parlamentarizme yaklaşırken, organlar arasındaki ayrılık katı ve geçirgen değilse sistem başkanlık modeline yakınlaşmaktadır. 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleşen referandum neticesinde, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne geçilmiştir. Bu sistemde, cumhurbaşkanı yasama organını tek taraflı feshedememekte, yasama organının seçimine karar vermesi halinde kendisi de seçime girmek durumunda kalmaktadır. Tersî durumu, yasama organı açısından da

değerlendirmek mümkündür. 1982 Anayasası'nın 104. maddesinde yapılan değişiklik ile artık yürütme organı bizzat cumhurbaşkanının kendisinden oluşmakta ve yine cumhurbaşkanı yürütme yetkisine istinaden kararname çıkarma yetkisine haiz kılınmaktadır. Burada yasama organının asli yetkisi olan kanun koyma gücüne, yürütme organının müdahale edebilmesinin önü açılmış görünse de, cumhurbaşkanının bahse konu yetkisi yürütmeye ilişkin işler ile sınırlandırıldığına yönelik görüşler olsa da (Gülener ve Miş, 2017: 8-13) Yapılan bu sınırlandırmaya rağmen cumhurbaşkanının kullanabileceği yasama yetkisinin alanının çok geniş olduğu da burada ifade edilmelidir.

## **9. ANAYASA DEĞİŞİKLİĞİ PROSEDÜRLERİ VE YARGISAL YORUM**

Hukuk devleti, devletin hukuk kuralları ile sınırlandırılıp yine bu kurallara tabi olduğu ve vatandaşların sözde değil, özde hukuki güvencelere sahip olduğu bir devlet sistemdir (Güveyi 2012: 152). Hukuk devletinde, vatandaşlar kendilerine uygulanacak olan hukuk kurallarının neler olduğunu önceden bilme, idarenin eylem ve işlemlerinden dolayı bir zarar görmüşlerse bunun tazminini yine idareden isteyebilme hakkına sahip olmalıdır (Gözler 2014: 158-159). Hukuk devletinin temelinde, yazılı olsun ya da olmasın anayasa yer almaktadır. Pek çok tanımı bulunmakla birlikte, en genel ifade ile anayasa devletin temel organlarının kuruluşunu ve işleyişini belirleyen, normlar hiyerarşisinin en üstünde yer alan ve kanunlardan farklı ve daha zor usulle konulup değiştirilebilen hukuk kurallarının bütünü olarak tanımlanabilir (Gözler 2006: 13).

Çalışmanın bu kısmında, katı anayasa ile yumuşak anayasa ayırımına değinilmesinde fayda görülmektedir. Yumuşak anayasalar, kanunlarla aynı usullerle ve aynı organlarca değiştirilebilen anayasalar olarak tanımlanmaktayken, katı anayasalar normal kanunlardan farklı organlar tarafından ve daha zor usullerle değiştirilebilen anayasalar olarak tanımlanmaktadır (Gözler 2006: 16). Anayasa değişikliği için salt çoğunluk ya da nitelikli çoğunluk arama, halkoylamasına sunma, değiştirilemeyecek maddelere yer verme, belirli bir süre için veya belirli bir dönem boyunca değiştirilme yasağının bulunması gibi yöntemler de anayasaya katılık sağlayan yöntemlerdendir. Anayasa değişikliği prosedürleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte Almanya, ABD, Azerbaycan, Portekiz, Fransa, İtalya ve Romanya gibi pek çok ülkenin anayasalarında bazı maddelerin değiştirilmesinin yasaklandığı görülmektedir. Özellikle anayasanın başlangıç kısmında yer alan ilkelerin değiştirilmesinin zorlaştırılması ya da kısıtlanması ile ülkeler mevcut siyasal ve yönetsel rejimin temelini oluşturan dinamiklerin korunmasını amaçlamaktadır (Yalçın Güler 2007: 37-39).

Günümüzde bazı anayasalarda, anayasanın değiştirilme usulüne bizzat yer verildiği görülmektedir. Ülkemizde hali hazırda yürürlükte bulunan 1982 Anayasası'nda Anayasa'nın değiştirilme usulüne 175. maddede yer verilmiştir. İlgili maddeden de görüleceği üzere Anayasa'nın değiştirilme usulü, kanun değiştirme usullerine oranla daha zordur. Ayrıca 1982 Anayasası'nın "Değiştirilemeyecek Hükümler" başlıklı maddesi Anayasa'nın değiştirilemeyen ve değiştirilmesi teklif edilemeyen hükümlerini belirtmektedir. Buna göre devletin şekli, cumhuriyetin nitelikleri, devletin bütünlüğü,

resmi dili, bayrağı, milli marşı ve başkenti ile ilgili hükümler değiştirilememekte ve değiştirilmesi teklif edilememektedir.

Yukarıda zikredilen bilgilerin ışığında, gerek ilk üç maddesinin değiştirilmesinin yasaklanmış gerekse diğer maddelerinin değiştirilme usullerinin normal kanun değiştirme usullerine göre oldukça zorlaştırılmış olması nedeniyle, 1982 Anayasası'nın katı bir anayasa olduğu söylenebilir (Onar 1993: 181).

Hukuk normları soyut nitelikte olduklarından bazı durumlarda doğrudan uygulanabilir olmamakta ve uygulanabilirlikleri adına somutlaştırılmaları gerekebilmektedir. Bu durum ise anayasanın ve kanunların yorumlanmasını zorunlu kılmaktadır.

Anayasal yorumun temelini oluşturan anayasa yargısı konusuna gelinecek olunursa, anayasa yargısının insan haklarını güvence altına almak için geliştirilmiş bir kavram olduğu düşünülebilir. Anayasa yargısının bulunduğu ülkelerde yargısal yorum genellikle Anayasa Mahkemeleri tarafından yapılmaktadır. Yasaların anayasaya uygunluğunun Anayasa Mahkemeleri tarafından denetlenmesinin demokratik meşruluğu, önemli tartışmalara neden olsa da, anayasa yargısının demokrasi ile birlikte kendini geliştirdiği söylenebilir (Turhan 2007: 381-400).

Bir ülkede anayasa yargısının olabilmesi için öncelikle o ülkede yazılı ve katı bir anayasanın olması zaruridir. Yazısız anayasa sistemine sahip ülkelerde -örneğin İngiltere ve Yeni Zelanda gibi- anayasa yargısı bulunmamaktadır. Çünkü kanunların kendisine uygunluğunun araştırılacağı bir metin mevcut değildir. Keza, yumuşak anayasa sistemine sahip ülke anayasalarında, örneğin 1848 İtalyan Anayasası, 1814 ve 1830 Fransız Şartları ve 1921 Türk Anayasası, anayasa yargısı bulunmamaktadır. Çünkü bu sistemde yasama organı zaten anayasayı kanun değiştirir gibi değiştirme yetkisine sahiptir (Gözler 2006: 21).

1961 yılında kurulan Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en yüksek anayasal organıdır. Anayasa Mahkemesi'nin görevleri ise Anayasa'nın 152-156. maddeleri arasında belirtilmiştir. Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin kurulduğu günden bu yana, gerek askeri gerekse bürokratik seçkinlerin etkilerinde kalarak kararlar aldığına dair pek çok tartışma yaşanmıştır. Yaşanan bu tartışmalar ise, Anayasa Mahkemesi'nin anayasa yargısına resmi ideoloji üzerinden yaklaştığı görüşüne yaygınlık kazandırmıştır (Özbudun 2005: 342).

Dünyanın neresinde olursa olsun, Anayasa Mahkemeleri devletin resmi ideolojisinin koruyuculuğunu üstlenmek yerine bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruma amacıyla hareket ettikleri takdirde, hem anayasa yargısı olgusunun demokratik meşruluğu tartışmaya lüzum görülmeyecek hem de demokratikleşmenin gelişmesine katkıda bulunmuş olacaktır (Arslan 2005: 240). Özellikle Türkiye'de 2010 yılında yapılan halkoylaması sonucunda gerçekleşen anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı verilmiş ve olağan kanun yollarının tüketilmiş olması şartıyla, anayasada güvence altına alınmış temel hak ve özgürlüklerinin idare tarafından ihlal edildiğini düşünen herkesin, Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilmesinin

önü açılmıştır. Bu gelişme ise, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve demokrasinin geliştirilmesi adına atılmış büyük bir adım olarak kabul edilmelidir.

#### **10. MERKEZ BANKALARI: BAĞIMSIZLIK-BAĞIMLILIK KARŞITLIĞI**

Ülkelerin ekonomilerinin şekillenmesinde en etkili kurumlardan biri, şüphesiz merkez bankalarıdır. Zira pek çok ülkede merkez bankası ülkenin para politikasını belirleyip yürütmekte, karar ve uygulamaları ile ülke ekonomisinin gelişimini etkilemektedir. Bu son derece önemli işlevlerinden ötürü merkez bankalarının bağımsız kurumlar olmaları ya da olmamaları durumu, uzun yıllardır tartışılmalıdır. Merkez bankasının hükümete veya parlamentoya bağlı olması durumunda, merkez bankası para politikasına ilişkin karar ve uygulamalarında ekonominin gereklerine göre değil, farklı siyasal çıkarlara uygun olarak davranmak zorunda kalmaktadır. Özellikle bankanın hükümet bünyesinde yer aldığı durumlarda, bankanın en üst yöneticisi aynı zamanda bakanlar kurulunun da üyesi olmakta, böylece merkez bankası adeta bakanlık adına hareket eden bir birim haline gelmektedir (Dilik 2005).

Merkez bankasının bağımsızlığı durumu ise siyasi ve ekonomik bağımsızlık olmak üzere ikiye ayrılabilir. Siyasi bağımsızlık, merkez bankasının hükümetin, siyasi partilerin ve baskı grupları gibi güçlerin etkisi altında kalmadan, hedeflerini serbestçe belirleyebilme ve dilediği takdirde hedeflerini değiştirebilme imkanına sahip olmayı ifade etmektedir. Siyasi bağımsızlık; merkez bankası başkanının atanma usulüne, banka genel kurulunun oluşturulma şekline, başkanın görev süresine ve fiyat istikrarının sağlanmasının bankanın temel amacı olduğuna bankanın kuruluş kanununda yer verilmiş olmasını kapsamaktadır. Ekonomik bağımsızlık ise, merkez bankasının uyguladığı para politikasına uygun araçları hiçbir baskı altında kalmadan seçebilmesini ve hükümete avans verip vermemeyi, şayet avans verecekse avansın miktarı ile faizin oranını kendisinin belirleyebilmesini anlatmaktadır. Bu durum, hükümetlerin merkez bankasına avans desteği için başvurularıyla, bankanın ekonomik bağımsızlığı arasında ters orantı bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır (Doğru 2013: 37-38).

Yukarıda bahsedilen bu iki farklı durumdan ikisinin de, kendine özgü birtakım olumlu ve olumsuz tarafları bulunmaktadır. Merkez Bankası'nın hükümetin emirlerine bağlı olmasının sağlayacağı en büyük avantaj, bankanın para politikası ile genel ekonomi politikası arasındaki uyumun daha kolay sağlanabilecek olmasıdır. Ancak ülkede hükümet sık sık değişmekte ve parti gruplarının para politikası konusundaki tutumları da farklı ise para politikaları, siyasilerin tasarrufuna göre gelişebilmektedir. Ayrıca iktidar partisi ya da partileri, bir sonraki seçimi de kazanma amacıyla ekonomik istikrarın gereklerini yerine getirmektense, halkı daha çok memnun edecek eylemlerde bulunabilir (Dilik 2005).

Türkiye açısından bakılacak olunursa, 1930 yılında T.C Merkez Bankası kurulurken, Banka'nın devlet ve özel çıkar gruplarına karşı bağımsız kalmasının düşünüldüğü görülmektedir. Bununla beraber, Merkez Bankası'nda ülkenin çeşitli ekonomik sınıfları ile devlet çıkarlarının temsil edilmesi gerektiği inancı hakim olmuş,

Banka ile devlet ve diğer çıkar grupları arasındaki mülkiyet ve yönetim açısından ilişkinin tamamen kopmaması gerektiği savunulmuştur. İlk etapta Banka'nın devlete karşı bağımsızlığını korumak için devletin hissesi belirli bir oranda sınırlandırıldıysa da, bu sınırlamanın Banka'nın bağımsızlığı üzerinde pek bir rolü olmadığı zamanla gün yüzüne çıkmıştır (Dilik 2005). Nitekim uygulamada Banka'nın politikası devlet tarafından belirlenmiş ve devletin Merkez Bankası politikasında güçlü konumundan dolayı çıkar grupları seslerini duyuramamış ve etkili olamamışlardır (Tokgöz 1995: 21).

2001 yılında kabul edilen 4651 Sayılı Kanun ile T.C. Merkez Bankası'nın bünyesinde Para Politikası Kurulu kurulmuştur, ki bu Kurul üyelerinin seçiminde hükümetin etkisi oldukça büyüktür. Bahsi geçen Kanun ile yapılan değişikliklerden sonra Banka'nın hükümete olan bağımlılığının biçimsel olarak arttığı söylenebilir (Dilik 2005).

T.C. Merkez Bankası'nın hukuki niteliği incelendiğinde ise, Türk hukukundaki başka hiçbir yapıya benzemeyen kendine has bir yapısı olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni ise Banka'nın anonim şirket olarak kurulmuş olmasıdır. Özellikle 1970'te kabul edilen 1211 sayılı Kanun ile Banka kısmen de olsa, dönemin hem ekonomik alanda hem de merkez bankacılığı alanında görülen yeniliklerini yansıtan bir niteliğe bürünmüştür. 1994 yılında kabul edilen değişikliklerle de Banka'nın özel hukuk tüzel kişisi statüsünde olduğu vurgulanarak, kamu kuruluşu olarak görülmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır (TC Merkez Bankası 2012: 15-17).

Güncel tartışmalara göz atılacak olursa Türkiye'de, yürütme ve merkez bankası arasındaki konuların son zamanlarda kamuoyunda gündeme geldiği görülmektedir. Bu tartışmanın odak noktasını ise, yukarıda da detaylıca bahsedilen merkez bankasının özerkliği konusu oluşturmaktadır. Zira yürütme, seçmene karşı siyaseten sorumluyken, seçmen davranışlarının temel belirleyicisi olan ekonomik konularda, bu özerklik neticesinde tam etkin olamamaktadır. Merkez bankası ise, yürütmenin söylem ve eylemlerinden dolayı para politikasının belirlenmesinde özerk olamamakta, siyasal sonuçlar doğurabileceği endişesi ile müdahale araçlarını tam ve etkin bir biçimde kullanamamaktadır. Bu noktada merkez bankasının özerkliği ya da bağıllığından ziyade yürütme-merkez bankası ilişkilerinin mevzuata uygunluğu veya uygunsuzluğu konusunun çok daha önemli olduğu söylenebilir. Eğer bunların işleyişinde problemler var ise bunun sonuca bağlanacağı yer demeçler, konuşmalar ya da törenler değil, yasama organı olmalıdır. Bu minvalde mevcut durumun devam etmesi bir taraftan merkez bankasını zayıflatırken diğer taraftan hükümeti de yıpratmaktadır.

## **11. ETKİN HÜKÜMET VE YASA ÇIKARMA**

Parlamente hükümet sistemlerinde yürütme organı ikili yapıdadır. Yürütme organının bir kanadında kural olarak sorumsuz ve tarafsız devlet başkanı ya da cumhurbaşkanı bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı, devletin başı olarak nitelendirilmektedir. Genel olarak sembolik yetkilere ve tarafsızlık sıfatına sahip olan cumhurbaşkanı, devlet yönetiminin dengeli ve düzgün biçimde işlenmesini

gözetmektedir. Parlamenter sistemlerde cumhurbaşkanının yanında siyasal sorumluluğa sahip olmakla birlikte yürütme fonksiyonunu da fiilen kullanan kanat olarak Bakanlar Kurulu bulunmaktadır. Günlük hayatta ise Bakanlar Kurulu yerine hükümet ya da kabine terimlerinin de kullanıldığı bilinmektedir (Gözler 2012: 368)

Yasama fonksiyonunun ya da kanun yapma faaliyetinin kendiliğinden ortaya çıkmadığı durumlarda parlamento, kişi ya da merciiler tarafından harekete geçirilmektedir. Yasama organının bir kanun çıkarabilmesi için belli sayıda milletvekilinin ya da hükümetin bu yönde talepte bulunması gerekmektedir (Kalabalık ve Erdem 2013: 85)

Parlamenter sistemlerde, hükümetin tek partiden oluşması mümkün olduğu gibi, hükümetin birden fazla partiden oluşması da mümkündür. Hükümetin bir ya da birden fazla parti tarafından oluşması, devlet faaliyetlerini doğrudan etkiler niteliktedir. Zira faaliyetlerin ve faaliyetleri düzenleyen kuralların ortaya çıkış hızı, bu kuralların bütünlük arz eden ve aynı yönde siyasi görüşe sahip tek bir oluşumdan çıkması ile artmaktadır. Dolayısıyla bir koalisyon hükümetinin kural koyma hızının, tek parti hükümetinin kural koyma hızından düşük olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Tek partinin oluşturduğu bir hükümet karar alma mekanizmasını daha hızlı ilerletip, daha hızlı sonuçlar almaya müsaittir. Örneğin kanun tasarısı olarak meclise sunulacak öneri, tek partinin üyelerinden oluşan hükümet tarafından kabul edilecek ve yine bu tasarı, büyük olasılıkla hükümeti oluşturan partinin çoğunlukta olduğu parlamento tarafından oylanacaktır. Hükümetin birden fazla partiden oluştuğu seçenekte ise, kanun tasarısının oluşması ve bu tasarının yasalaşması sürecinde kesintiler yaşanması ve hatta tasarının yasalaşamaması durumunun ortaya çıkması şaşırtıcı olmayacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz durumlara Türkiye'de çeşitli zamanlarda rastlanmıştır. Özellikle koalisyon hükümetlerinin art arda kurulduğu dönemlerde, ülke kaosa sürüklenmiş, parlamento kanun çıkaramaz hale gelmiştir. Koalisyon hükümetlerinin kısa ömürlü olması, yürütmede sorunlara yol açmış ve neticesinde siyasi istikrarsızlık baş göstermiştir.

2017 değişikliği ile birlikte Türkiye'de siyasal sistemin parlamenter sistemden ayrıldığı, klasik başkanlık sisteminin çoğu özelliklerini bünyesinde barındıran kendine özgü niteliklere sahip bir "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi"ne dönüştüğü görülmektedir. Söz konusu sistem, ülkemizde geçmiş dönemlerde görülen "koalisyon hükümetleri sorunu"na da çözüm olması açısından dikkate değerdir. Zira yürütme organı adına tek söz sahibi Cumhurbaşkanı olacağından, birden fazla siyasi partinin iktidarı paylaştığı yürütme organı artık mevcut sistemde söz konusu olmayacaktır. Bu durum da yukarıda bahsi geçen problemlerin yeniden ortaya çıkmasını engelleyecek ve böylece istikrarlı, etkin ve hızlı karar alabilen bir yürütme organı hayata geçebilecektir.

## Sonuç

Demokrasi ve demokrasi kuramları üzerine pek çok çalışmaya imza atan siyaset bilimci Arend Lijphart, “Demokrasi Modelleri 36 Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları” adlı eseriyle ilgili yazına önemli bir katkıda daha bulunmuştur. Lijphart, yaklaşık yarım yüzyıl boyunca demokrasiyi yönetim biçimi olarak uygulayan ülkeleri belirlediği kriterlerden hareketle incelemiştir. Çalışmasında örnek olarak ele aldığı ülkeleri değerlendirirken, ülkelerin bu kriterlere hangi açıdan uyup hangi açıdan uymadığına da değinmiştir. Lijphart’ın incelediği 36 ülke arasında Türkiye’ye yer vermemiş olması, bu çalışmaya esin kaynağı olmuştur.

Çalışmada, Lijphart’ın kriterleri esas alınarak Türkiye’de demokrasi konusu incelenmiştir. Her ne kadar yapılan askeri darbeler ile zaman zaman kesintiye uğramış olsa da, Türkiye’de yaklaşık bir asırdır siyasal hayata demokrasi hakimdir. Halen yürürlükte bulunan 1982 Anayasası’nın 2. maddesinde Türkiye Cumhuriyeti’nin toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, demokratik bir hukuk devleti olduğu hükmüne yer verilmiş olması ise bu durumu açıklar niteliktedir. Özellikle son dönemde yaşanan, demokrasiyi zedeleyici, hukuk dışı girişime karşı halk önemli reflexler sergileyerek demokrasinin arkasında durmuştur. Böylece, demokrasinin sadece uluslararası aktörlerin müktesebatlarına uyum sürecinde geliştirilmeye çalışılmadığı, iç dinamiklerin ve tabanın da bunu desteklediği bir kez daha görülmüştür.

Lijphart’ın eserinde ülkelerin demokrasilerini sınıflandırmada kullandığı kriterlerden biri “Westminster-Oydaşmacı” demokrasi ayrımıdır. Westminster model, seçim sisteminde oy çokluğu ilkesini benimsemiştir ve bu model uyarınca demokrasi, halkın çoğunluk tarafından yönetilmesi olarak nitelendirilmiştir. Oydaşmacı ya da bir diğer deyişle çoğulcu demokrasi modeline göre aritmetik çoğunluk her zaman kamu yararını gözetmeyebilir ve bugünün azınlıkları yarının çoğunluğunu oluşturabilir.

Türkiye, çoğulcu ve çoğunlukçu demokrasinin bazı özelliklerini birlikte barındıran bir yapıya sahiptir. Şöyle ki, Türkiye’deki demokratik sistem, üniter devlet yapılanmasının benimsenmiş olması ve cumhuriyet senatosu dönemi istisna olarak kabul edilirse, parlamentonun tek meclisli yapıdan oluşması bakımından çoğunlukçu demokrasi modeline yakındır. Hali hazırda yürürlükte bulunan 1982 Anayasası’nın katı bir anayasa olması ve Lijphart’ın da eserinde anayasa yargısına sahip olan ülkeleri çoğulcu demokrasi örnekleri arasında göstermiş olması nedeniyle Türkiye’de çoğulcu demokrasinin özelliklerine de rastlanmaktadır.

Çoğulcu demokrasi anlayışının mihenk taşlarından birisi de baskı gruplarıdır. Baskı grupları, vatandaşların siyasal hayata katılımında etkili olmaları, siyasal karar alma sürecinde rol oynamaları açısından çoğulcu demokrasi anlayışının benimsenmesinde ayrı bir öneme sahiptir. Türkiye’de baskı grupları, tek parti döneminde devletin denetimi ve baskısı ile oldukça dar bir alanda hareket etse de çok partili dönem ile beraber gittikçe hareket serbestisi kazanmaya başlamıştır. Türkiye’de ilgili kanunlara uygun hareket ettikleri sürece sendikalar, dernekler ve diğer baskı

gruplarının farklı görüşe sahip vatandaşların taleplerinin siyasal iktidara iletilmesinde aktif olduklarını söylemek mümkündür.

Lijphart'ın kriterlerinden bir diğeri ise parti sistemlerinin iki partili ve çok partili model olarak ayrımıdır. Parti sistemleri açısından incelendiğinde, kurulduğu günden bu yana Türkiye'de tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok partili sistem gibi birçok parti sistemi uygulamalarına rastlanmaktadır. Ancak siyasal hayat çok partili olsa da, ülke seçim barajının %10 gibi oldukça yüksek olmasından dolayı, seçimlerden sonra çoğu partinin parlamento dışında kaldığı görülmektedir. Yönetimde istikrar sağlanması amacıyla getirilen yüksek seçim barajı, temsilde adaletten tavizler verilmesine neden olmaktadır. Ayrıca Türkiye'de 1995 seçimlerinden bu yana, seçimlere katılan parti sayılarında artışın meydana geldiği dikkate alınır, getirilen yüksek oranlı baraj uygulamasının partileri birleştirici bir etki doğurmadığı da ortadadır. Seçmenlerin oylarını büyük partilerde birleştirmeleri neredeyse 30 yılı aşan bir süre içerisinde gerçekleşmediğine göre, seçim barajının makul seviyeye indirilmesi, sistemin temsilde adalete yaklaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Lijphart'ın ortaya koyduğu kriterlerden bir diğeri yasama gücünün tek elde toplanması ve paylaşılması konusudur. Parlamenter sistemlerde, kanun koyma gücü parlamentoya aittir. Parlamento, halktan aldığı güç ve yetki ile çalışmalarını yürütmektedir. Türkiye'de ise bu gücü kullanma yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanun teklifi veya tasarılarının yasalaşabilmesi için Meclis üye tamsayısının belirli bir çoğunluğunun oyu ile kabul edilmesi gerekmektedir. Ülkemizde, farklı partilerin temsilcilerinden oluşan koalisyon hükümetleri dönemlerinde, geçerli oyların çoğunluğunu sağlama ve kanun çıkarma durumu güçleştiği ve bu durumun kaos ortamına dönüştüğü görülmüştür. Ancak 2002 yılında yapılan genel seçim sonucunda oyların çoğunluğunu alan Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına iktidara gelmiştir. Sonraki seçimlerden de (2007, 2011, 2015) galip çıkan parti, çalışmanın yapıldığı süre zarfında gerçekleşen son seçimden de (2018) galip çıkarak tek başına iktidarda olmaya devam etmektedir. Hükümet, tek bir partinin temsilcilerinden oluştuğu için daha etkin hareket etmekte ve Meclis'teki çoğunluğu nedeniyle kanunların kabul edilebilirlik aşamasında sistemsel sorunlara ender rastlanılmaktadır.

Lijphart'ın ileri sürdüğü kriterlerden bir diğeri devletlerin federal/üniter ve merkeziyetçi/adem-i merkeziyetçi ayrımı üzerinden sınıflandırılmasıdır. Devlet yapılanması bakımından Türkiye, merkezi ve adem-i merkezi örgüt yapısını birlikte barındırmakla beraber üniter devlet yapısına örnek teşkil etmektedir. Genel olarak, devleti oluşturan temel unsurlar ile devlete ait kuvvetlerin tek ve bir bütün olduğu devlet biçimine üniter devlet dendiği hatırd tutulduğunda, Türkiye'de merkezi ve adem-i merkezi örgütlerin bir arada bulunmasının devletin bütünlüğüne zarar verebileceği endişesi akıllara gelecektir. Türkiye'de her iki örgüt yapısının birlikte bulunmasının, üniter devlet yapısına zarar vermesini önlemek adına söz konusu iki örgüt arasında denetim mekanizmaları öngörülmüştür. Böylelikle hem devlet faaliyetleri belirlenen



sınırlar içerisinde ve hukuka uygun şekilde yerine getirilmekte hem de üniter devlet yapısı bu mekanizmalar sayesinde korunmaktadır.

Lijphart'ın ülkeleri tasnif ederken kullandığı kriterlerden bir diğeri, yürütme gücünün tek elde toplanması veya paylaşılması hususudur. 1982 Anayasası'nda yürütme gücünü kullanma yetkisi Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu'na verilmiş dolayısıyla yürütme organı iki kanatlı bir yapıya sahip olmuştur. 6771 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun' ile devlet başkanı sıfatına haiz Cumhurbaşkanı, yürütmenin tek yetkilisi haline gelmiştir. Yeni düzenleme ile yürütme organı bizzat halk tarafından belirlenecektir. Bu durumu, temsili demokrasiden doğrudan demokrasiye geçiş adına atılmış önemli bir adım olarak not etmek mümkündür. Ayrıca sorumluluğun kimde olduğunu daha açık bir şekilde bilecek olan halk gerektiğinde hesabı da yine ondan soracaktır. Böylece hesapverebilirlik/hesapsorabilirlik mekanizması daha işler hale gelecektir.

Lijphart, “anayasa değişikliği prosedürleri ve yargısal yorum” kriterini de temel alarak ülkeleri değerlendirmiştir. Bir ülkede anayasa yargısının olabilmesi için öncelikle o ülkede yazılı ve katı bir anayasanın olması zaruridir. Yazısız anayasa sistemine sahip ülkelerde anayasa yargısı bulunmamaktadır. Gerek ilk üç maddesinin değiştirilmesinin yasaklanmış, gerekse diğer maddelerinin değiştirilme usullerinin normal kanun değiştirme usullerine göre oldukça zorlaştırılmış olması nedeniyle 1982 Anayasası katı bir anayasadır. Anayasa yargısının bulunduğu ülkelerde yargısal yorum genellikle Anayasa Mahkemeleri tarafından yapılmaktadır. Bu bağlamda hali hazırda Türkiye'de anayasa yargısının bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim 1961 yılında kurulan Anayasa Mahkemesi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin en yüksek anayasal organıdır.

Son çeyrek asırlık dönemde, Türk demokrasisi adına önemli adımlar atıldığı açıktır. Cumhurbaşkanı'nın halkoyuyla seçileceği hükmünün anayasaya eklenmesi, askeri vesayetinin azaltılması, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve özel yetkili mahkemelerin kaldırılması, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği'nin seçimi konusunda sivilleşme kapsamında düzenlemeler yapılması, yerel demokrasinin güçlendirilmesi amacıyla belediye kanunlarında değişiklikler yapılması, Bilgi Edinme Kanunu'nun kabul edilmesi, Kamu Denetçiliği Kurumu ve Türkiye İnsan Hakları Kurumu'nun kurulması ve Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının tanınması gibi düzenlemeler demokrasinin gelişmesine katkı sağlayan değişikliklerden yalnızca birkaçıdır. Yapılan bu düzenlemelere ilişkin uygulamadan kaynaklı bazı sorunlar gün yüzüne çıksa da, Türkiye'de demokrasiyi toplumun her alanında hayata geçirme hareketlerinin büyük bir ivme kazandığı aşikardır.

Son olarak yapılan hükümet sistemi değişikliği ile benimsenen “Türk Tipi Başkanlık sistemi” ya da bilinen adıyla cumhurbaşkanlığı sistemi dahilinde yaşanan hızlı geçişten kaynaklanan bir takım aksaklıkların olduğundan da bahsetmekte fayda vardır. Çeşitli gerekçelerle, altyapısı yeterince hazırlanmadan ve aceleyle, ismen bu sisteme geçilmiş olsa da yasal mevzuatın sisteme uyumlu hale getirilmesi zaman alacaktır. Arkadan düzenlenmesi öngörülen bu yasal mevzuat dışında, kurumların yeni

sisteme adaptasyonu da yine zaman alacaktır. Gerek mevzuat gerek ise kurumsal anlamda dönüşümün, hızla yapılan bu sistem değişikliğine adapte olması için yalnızca zaman değil bunun yanında zihinsel bir değişime de ihtiyaç duyulduğu tespitinde bulunulabilir. Zira yerleşik kurumların ve bürokrasi kadrosunun parlamenter sistem geleneğine uygun olan çalışma şekli ve prensipleri yeni sisteme ayak uyduramamaktadır. Cumhurbaşkanlığı bünyesinde kurulan, yeni sistemin beraberinde getirdiği, kurul ve ofisler gibi kurumların henüz yeterli düzeyde sisteme adapte olamaması da bir diğer sorundur. Bu bağlamda yasa koyucunun ve hükümetin alacağı kararların, sistemin başarısı ve/veya başarısızlığı üzerinde de doğrudan etkili olacağı öngörüsünde bulunulabilir.

### **Açıklamalar**

<sup>1</sup> Eserin orijinali ve son baskısı için bakınız., *Patterns of Democracy: Government Forms & Performance in ThirtySix Countries, Second Edition, New Haven, Yale University Press, 2012.*

### **Kaynakça**

- Akgün, B. (2001). Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 56 (4): 1-23.
- Arslan, Z. (2005). *Anayasa Teorisi*. Ankara: Seçkin Yay.
- Aslan, S. ve Cengiz G. (2004). Geçmişten Günümüze Türkiye'de Baskı Grupları. *Cumhuriyet Üniversitesi İİBF Dergisi* 5 (1): 85-100.
- Bekcan, U. (2005). *Demokrasi Kuramları Açısından Türk Demokrasisine İlişkin Bir İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi.
- Canıklıoğlu, D. M. (1999). Seçim Sistemlerinin Siyasi İstikrarın Sağlanmasındaki Rolü. *Anayasa Yargısı Dergisi* 16: 17-44.
- Dağ, M. ve Orhan I. (2012). Türkiye'de ve İngiltere'de Siyasal Partilerin Ortaya Çıkışı. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi* 4 (2): 41- 49.
- Demir, F. (2014). Yarı Başkanlık Hükümeti Sistemi ve Türkiye. *Yeni Türkiye, Başkanlık Sistemi Özel Sayısı* 51: 831-876.
- Dilik, S. (2005). Merkez Bankasının Bağımsızlığı. *Kamu-İş Dergisi* 8 (3).
- Dursun, D. (2006). *Siyaset Bilimi*. Ankara: Beta Yay.
- Erdem, F. D. (2007). *Korporatizm ve Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Eryılmaz, B. (2010). *Kamu Yönetimi*. Ankara: Okutman Yay.

- Eser, B. ve Hasan Y. (2012). Korporatizm, Faşizm ve Solidarizm Kavramları Ekseninde Erken Dönem Cumhuriyet Siyaseti Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 8 (16): 181-200.
- Göker, E. (2001). Durkheim'in Sol Eli: Pierre Bourdieu'nun Muhalefeti. *Praksis* 3: 228-251.
- Gözler, K. (2006). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2012). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2014). *Kısa Anayasa Hukuku*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Gülener, S. ve Nebi M. (2017). *Cumhurbaşkanlığı Sistemi*. Sayı 190. SETA Araştırmaları.
- Güveyi, Ümit (2012). Anayasa Yargısı ve Demokrasi İlişkisi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14 (3): 137-162.
- Hakyemez, Y. Ş. (2011). *Yeni Anayasada Türkiye'nin Hükümet Sistemi*. Ed. Murat Yılmaz ve Yusuf Tekin, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz Yay.
- İnsel, A. (2007). Pretoryen Devlet ve Sahipleri. *Birikim* Haziran: 17-21.
- Kahraman, M. (2012). Hükümet Sistemi Tartışmaları Bağlamında Başkanlık ya da Yarı Başkanlık Sistemlerinin Türkiye'de Uygulanabilirliği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (18): 431-457.
- Kalabalık, H. ve Murat E. (2013). *Temel Hukuk Bilgisi*. Ankara: Seçkin Yay.
- Kapani, M. (1989). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları
- Karatepe, Ş. (2013). Hükümet Sistemleri ve Türkiye. *Yeni Türkiye* 51: 223-225.
- Kirman, E. (2006). *Çok Partili Döneme Geçiş Süreci ve Türk Siyasal Kültüründe Muhalefet Olgusunun Gelişimi (1946-1950)*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Kitapçioğlu, T. (2013). Baskı Grupları ve Demokrasi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi* 106: 357-392.
- Köker, L. (2006). Seçim Sistemleri ve Siyasi Çoğulculuk Demokratik Meşruluk Açısından Bir Değerlendirme. *Anayasa Yargısı* 23: 199-210.
- Lijphart, A. (2014). *Demokrasi Modelleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. İstanbul: İthaki Yayınları.

- Nalbant, A. (2012). *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*. İstanbul: 12 Levha Yay.
- Onar, E. (1993). *1982 Anayasasında Anayasayı Değiştirme Sorunu*. Ankara: AÜHF Yay.
- Özbudun, E. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2005). Anayasa Yargısı ve Demokratik Meşruluk Sorunu. Der. Ozan Ergül. *Demokrasi ve Yargı Sempozyumu*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yay. 336-351.
- Özgişi, T. (2012). *Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay. No:153
- Sabuncu, M. Y. (2006). Seçim Barajları ve Siyasal Sonuçları. *Anayasa Yargısı* 23: 191-197.
- Schmidt, G. M.(2001). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çev. M. Emin Köktaş. Ankara: Vadi Yay.
- Şahin, K. (2006). Küreselleşme Demokrasiyi Güçlendiriyor mu?. *Akademik İncelemeler Dergisi* 1 (2):1-17.
- Şahin, E. (2010). Arend Lijphart'ın Demokrasi Tipolojisi ve Türkiye Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (1): 47-66.
- Tanör, B. (1991). *İki Anayasa*. İstanbul: Beta Kitabevi
- Tanör, B. ve Necmi Y. (2005). *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Kitabevi.
- Teziç, E. (2006). *Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beta Kitabevi.
- Tokgöz, E (1995). Merkez Bankalarının Bağımsızlığı. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi* 13.
- Turhan, M. (2007). Anayasanın Hak Temelli Yorumu ve Anayasa Yargısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 62 (3): 379-404.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2012). *TC Merkez Bankası ve Bağımsızlık*. Ankara: TC Merkez Bankası Yay.
- Ulusoy, A. (2017). Aralık 2016 Anayasa Teklifi Neler Getiriyor, Neler Götürüyor?, [www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf](http://www.anayasa.gen.tr/ulusoy-anayasa-degisikligi.pdf), Konuluş Tarihi: 17.01.2017.
- Www.ysk.gov.tr, 29.06.2017

- Yalçın, Güler Gülşah (2007). Anayasa Değişiklikleri, Kurucu İktidarlar ve Meşruiyet. *Sayıştay Dergisi* 66-67: 35-46.
- Yanık, M. (2003). Parti Sistemleri ve Türkiye Uygulamaları. *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-2: 271-282.
- Yavuz, B. (2009). Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13 (1-2): 283-302.
- Yet, O. (2008). Erklar Ayrımı Türkiye Uygulaması ve Yargının Konumu. *Danıştay ve İdari Yargı Günü 140. Yıl Sempozyumu*. Danıştay Tasnif ve Yayın Bürosu Yay. 77: 9-20.
- Yılmaz, H. (2016). Yerinden Yönetim İlkesinin Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 7 (26): 511-545.

### **Extended Abstract**

Democratization levels of the countries are a matter of prestige for them, and the international system of promoting the quality of their democracies to the world highlights these countries. In the measurement and evaluation of this quality, the scoring and evaluations made by political scientists according to various criteria are used. By this, countries can be evaluated comparatively. One of the most noteworthy of these comparative analyses is Lijphart's analysis. In this study, an evaluation on Turkey is carried out by using the criteria used by Lijphart while writing worldwide known the book "Patterns of Democracy Government Forms & Performance in Thirty Six Countries," one of the most important works on democracy.

The article aims to evaluate Turkey, which is not among the 36 countries analyzed by Lijphart, by the Lijphart standards. Lijphart used 11 objective criteria for the country analysis in this work, in which he made comparative analyses based on democracy. These are respectively collected under the titles of Westminster - consensus model of democracy, Party systems: two-party and multi-party models, opposition to the single-hand gathering-sharing of executive power, legislative-executive relations: models of superiority and balance of power, electoral systems: relative representation against absolute or relative majority systems groups: corporatism in the face of pluralism, separation of powers: federal / unitary and central / decentralized opposition, a hand gathering and sharing of legislative power, constitutional change procedures and judicial review, central banks: independence-dependency and finally effective government and law. During the last quarter of the century, despite some negativity and disruption, Turkey has gained a serious momentum for democratization. Thus, it is important to determine the pros and cons in the context of these eleven criteria identified by Lijphart.

According to the assessment made in the study of the properties along the axis, Turkey is hosting a pluralist and majoritarian democracy model, but with the majoritarian system change is made to stand in a place close to the system. In terms of party systems, it can be determined that many party systems are valid nowadays, but it is also possible that this can be transformed into a bipartite system with the changes

made in the election laws that allow system changes and alliances. About sharing the executive power or gathering in one hand, Turkey can be seen as a characteristic presidency system in which the executive power is gathered in one hand. Although the new system is called as “The Presidential Government System”, it is evident that the system has “presidential system” characteristic in terms of the executive body. In legislative and executive relations, it is possible to think about a complex structure in which the executive power can take the place of the legislature by going beyond the characteristic of the presidential system. Unlike the characteristic the presidential system, in the system practiced in Turkey, the authority to make laws in a constitutional authority of the legislature can be said to be in the hands of the executive branch in practice.

In terms of electoral systems, the fifth criteria of Lijphart, Turkey is a country which apply two electoral systems consisting of two kinds of majority systems for the presidential elections, and D'Hondt system of proportional representation in the parliamentary elections. Therefore, it can be determined that there is a country that implements the majority system in determining the executive power. It can be said that the system is open to reconciliation and dialogue because of the difficulty of providing this majority by a single party. Corporatist-pluralist state intervention in economic life in Turkey in terms of the contrast and the adoption of a corporatist structure of the planned economy approach is possible. According to the seventh criteria of Lijphart, which consists the federal / unitary and centralized / decentralized governmental structure, Turkey has an unquestionably unitary political structure. Decentralization adopted in local governments is administrative rather than political. In terms of sharing the legislative power, there is a mixed situation because the executive mentioned in the third criterion can assume the legislative role. With the amendment of the constitution, the legislative power of the legislative body, the power of the law, the executive body has been opened to intervene. Although this authority of the president is limited only to execution-related affairs, this is a very wide area. According to the ninth criteria, Turkey has a solid written constitution, and it is a country where the constitutionality of laws is controlled by the Constitutional Court. Within this criterion, with the constitutional amendments made in 2010, the Constitutional Court was granted the right of processing individual applications to the Constitutional Court, and all those who believe that the fundamental rights and freedoms guaranteed by the constitution are violated by the administration can apply to the Constitutional Court. The tenth criterion of Lijphart is on the independence and dependence of central banks. In this context, the central bank in Turkey, although legally as in the de facto form the agenda in recent days also seem independent, this is disputed. The final criterion for Lijphart is the effective government and the law. With 2017 constitutional amendment in this regard, it can be said that Turkey, which passed to the presidential system from the parliamentary system, has an efficient structure for making law and fast decision making with The Presidential Government System. As a result, in this article inspired by the work titled as "Democracy Models in 36 countries on the Management Styles and Performance", Turkey, not included into the evaluated countries, has been analyzed in detail under the framework of the Lijphart criteria. In this study, not only the structure which was formed as a result of the 2017 constitutional amendment, but the presidential system, and the historical adventure before it was evaluated in the context of these criteria.



Makale Gönderim Tarihi: 30/03/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL TOURISM RECEIPTS AND ECONOMIC GROWTH IN ASIA PACIFIC COUNTRIES: A PANEL DATA ANALYSIS

Semra BOĞA\* & Kemal ERKİŞİ\*\*

### Abstract

*In this research, the short-term and the long-term relationships between tourism receipts and economic growth was investigated. The dataset includes 483 observations for the period from 1995 to 2017 of selected 21 Asia Pacific Economies. According to “Dumitrescu & Hurlin VAR Panel Causality Test”, which is employed to analyse the short-term causality, it is revealed that (a) tourism receipts is the granger cause of economic growth, and (b) “economic growth is the granger cause of tourism receipts. Hence, it is concluded a bi-directional causality between tourism receipts and economic growth in the short-term. Westerlund ECM Panel Co-Integration Test and Pesaran & Smith Mean Group Estimator, which are performed to test the long-term relationship, indicated that (a) economic growth affects tourism revenues; a 1% increase in economic growth raises tourism revenues by 1.9% in long-term and vice versa, (b) tourism revenues affects economic growth; a 1% increase in tourism revenues raises the economic growth by 0.49 % in long-term, and vice versa. These results support the feedback hypothesis that claims a bi-directional relationship between international tourism receipts and economic growth.*

**Keywords:** Economic Growth, Tourism Receipts, Panel Data Analysis.

## ASYA PASİFİK ÜLKELERİNDE ULUSLARARASI TURİZM GELİRLERİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: BİR PANELVERİ ANALİZİ

### Öz

*Bu araştırmada turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Analiz, seçilmiş 21 Asya Pasifik Ülkesi için 1995 ile 2017 arasındaki 23 yıllık dönemi kapsamaktadır. Seriler arasında kısa dönemli nedensellik Dumitrescu & Hurlin VAR Panel Nedensellik Analizi ile incelenmiştir. Kısa dönem analiz sonucuna göre; (a) turizm gelirleri ekonomik büyümenin Granger nedenidir ve (b) ekonomik büyüme turizm gelirlerinin Granger nedenidir sonucuna varılmıştır. Buna göre kısa dönemde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında iki yönlü pozitif bir ilişki vardır. Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Westerlund ECM Panel Co-Integration Test ve Pesaran Smith Ortalama Grup Tahmincisi ile incelenmiştir. Uzun dönem analiz sonuçlarına göre; (a) ekonomik büyüme turizm gelirlerini etkilemektedir: ekonomik büyümedeki %1'lik bir artış/azalış, turizm gelirlerini % 1,9 arttırmakta/azaltmaktadır, (b) turizm gelirleri ekonomik büyümeyi etkilemektedir: turizm gelirlerindeki % 1'lik bir artış/azalış, ekonomik büyümeyi % 0,49 arttırmakta/azaltmaktadır. Bu sonuçlar, uluslararası turizm gelirleri ile iktisadi büyüme arasında çift yönlü ilişki olduğunu öne süren “geri bildirim hipotezini” desteklemektedir.*

\* Asst. Prof. Dr., Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Business, Department of International Trade and Finance, Adana, Turkey. sboga@atu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2799-9080>

\*\* Asst. Prof. Dr., İstanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of International Trade, İstanbul, Turkey, E-mail kerkisi@gelisim.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0001-7197-8768>



## **Introduction**

The increasing globalization that accelerated in the post-1990 period has resulted in the removal of trade obstacles and the accompanying technological developments between countries has led to a rapid and easy movement of goods and services between countries. These same changes have also been reflected in the tourism sector and made it possible for individuals to travel more comfortably, inexpensively and faster than in the past.

A key role of governments is to find and subsidize productive sectors in order to solve growth, unemployment, financial and monetary imbalances. Tourism is seen by policymakers as one of the most important industry sectors in supporting macroeconomic performance. Foreign exchange income provided by tourism is used to finance domestic and foreign debt. It creates employment opportunities for the sector and revitalizes many other sectors such as construction, logistics, hospitality, and the food and beverage sectors. Additionally, this sector generates tax revenues, encourages infrastructure, improves human resources and technology investments, creates a competitive environment, increases the efficiency of domestic companies, facilitates the utilization of economies of scale and affects economic activities through many different channels. This sector also provides revenue convergence between developed and developing economies. The tourism sector is thus considered as an important policy tool to prevent regional income inequalities.

Tourism is a rapidly growing sector on a global scale which represents 5% of the world's GDP and about 30% of world service exports. According to the Tourism Report of the United Nations World Trade Organization (UNWTO), which was published in 2018, the highest increase since 2010 in international tourist arrivals was in 2017. International Tourist Arrivals increased by 7% over one million people by 2017, and tourism receipts increased by 5% to \$1.340 billion. The international passenger transport services provided to non-residents also generated \$240 billion in revenue. International tourism receipts reached a total of \$1.6 trillion (\$4 billion a day) and brought tourism to third place in the worldwide export category (UNWTO, 2018: 2-6). As reported by the World Travel and Tourism Council (WTTC), the share of travel and tourism sector in global GDP was 10.4% in 2017, and the share of the sector in global employment was 9.9% with the employment in the sector provided to 313 million people. The rise in international tourism over the last 10 years is a clear sign that the tourism sector is progressing in a strong and healthy manner worldwide (WTTC, 2018: 1). According to UNWTO's forecast, the total number of international tourists will have reached to 1.8 billion people by 2030 with an average increase by 3.3% each year (UNWTO, 2011: 30).

The Asia Pacific region is the largest market for global tourism with a 24% share in tourist arrivals and a 29% share of tourism receipts (UNWTO, 2018: 5). The rapidly increasing tourism sector is an important driver of economic prosperity for the region, not only for the revenue it provides but also for its contribution to employment and entrepreneurship. The main reasons for this growth are the increase in consumer purchasing power, advances in air connections, affordable travel options and the easing of visa procedures (UNWTO, 2018: 10).

In recent years, the causality between tourism receipts and economic growth has been a critical topic for scholars both in economics and tourism all over the world. Understanding the causality between these two variables is crucial in determining the

right tourism policies to promote economic growth. Although existing studies show that there is a correlation between tourism and economic vitality, there is no consensus on the direction of the causality. Additionally, the extant literature shows that there are no studies on the correlation between tourism receipts and economic for the Asia Pacific region.

In the following section, a theoretical framework for the relationship between tourism and economic growth will be presented. Following this framework, there will be a review of the literature about the relationship between tourism and economic growth.

## **1. THEORETICAL FRAMEWORK**

In the economic literature, the relationship between tourism receipts and economic growth is generally analyzed with two different approaches. The first is obtained from the multiplier effect explained by Keynesian theory. As it may trigger the economic growth with a positive multiplier effect on employment and revenues, international tourism can be regarded as an exogenous element of aggregate demand in Keynesian theory (Suresh and Senthilnathan, 2014: 2). The second approach “Endogenous Growth Theory,” is widely accepted in the literature. Thus, four different hypotheses were developed:

- tourism-led growth hypothesis (TLGH),
- growth-led tourism hypothesis (GLTH),
- the neutrality (No causal relationships) hypothesis (NCH),
- the feedback (bidirectional relationships) hypothesis (Kum et al., 2015: 1076).

The TLGH assumes that tourism is one of the fundamental components of long-term economic growth. According to this hypothesis, foreign exchange revenues created by tourism can be utilized for the importation of resources, which are necessary for the manufacturing of products and services that will generate economic expansion in the host country (Kum et al., 2015: 1077). On the contrary, the GLTH assumes that tourism is driven by economic growth. According to this hypothesis, a strategy for a country's economic growth and development should include well-designed economic policies and practices, which favor endowments in tangible and human capital. This socio-economic competency will have more efficient use of economic resources which eventually will have a positive impact on tourism activities (Antonakakis et al., 2013: 4-5). The NCH assumes no causality between economic growth and tourism receipts. In other words, growth and development policies will not contribute to tourism receipts (Oh, 2005: 40). According to the feedback hypothesis, the relationship between tourism and economic growth is bidirectional. Because of this reciprocal causality, a change in either economic activity or tourism will have an impact on the other variable (Kum et al., 2015: 1077).

## **2. LITERATURE REVIEW**

Studies that empirically examined the causality between tourism and economic growth vary according to the various econometric methods using cross-sectional/panel data or time series. In this study, the existing literature is classified based on the results of the aforementioned hypotheses. The extant literature indicates the prior research that

has primarily targeted testing these hypotheses yielded contradictory results. Comparisons between previous studies are difficult because of different periods used and the share of tourism in total economy varies in selected countries.

Even though the studies on the link between economic growth and tourism started with Ghali (1976), the first published studies on the field belong to Lanza and Pigliaru (2000) and Balaguer and Cantavella-Jordá (2002). The research of Balague and Cantavella-Jordá (2002) which mentioned the GLTH for the first time in the literature has been accepted as one of the most important studies in this area. In their research, using data from Spain for the period of 1975-1997, they found a relationship between tourism and economic growth, and used a Granger causality analysis, which led to the conclusion that the tourism industry triggered economic growth. Their work was supported by Brida et al. (2008), who suggested that tourist spending in Argentina had a positive effect on per capita income, and Eugenio-Martin et al. (2004) put forward the same relationship for other Latin American countries. Seetanah (2010) found that tourism development was the main factor in explaining economic performance using a study which analyzed the relationship between tourism and economic growth in island countries by applying the Generalized Method of Moments (GMM) technique in dynamic panel data for the period of 1990-2007.

The study conducted by Gökovalı and Bahar (2006) using the panel data from the Mediterranean countries for the period between 1987-2002 revealed that tourism contributes positively to economic growth by increasing the share of investment and labour force in GDP. The results of the fixed and random effect models confirmed the TLGH, showing that a 1% increase in tourism receipts raises the GDP growth rate by 8% in this region. Tang and Abosedra (2014) also found results confirming the TLGH. In order to explain the effect of tourism, energy consumption and political stability on economic growth in Middle Eastern and North African (MENA) countries, they used both static and dynamic GMM panel data estimation methods. According to the results of their study, a 10% increase in per capita tourism receipts in MENA countries causes a 0.7% increase in the economic growth in these countries. Gunduz and Hatemi (2005) conducted a study for Turkey covering the period 1963-2002. By using the leveraged bootstrap causality test, they found a unidirectional causality from international tourism to economic growth. Thus, they confirmed the TLGH for Turkey. Kum et al. (2015), analyzed the relationship between tourism activity and economic growth for the Future 11 countries using the data from 1995-2013 and a panel cointegration technique. They found a positive relationship between tourist arrivals and GDP. According to the results, a 1% increase in tourist arrivals increases GDP by 0.06% in the Future 11 countries. Cárdenas-García et al. (2015) conducted research for 144 countries to test whether tourism causes economic development through economic growth. By using structural equation modelling, the study revealed that tourism led to economic development, but the results were found to vary across countries. Yıldırım and Öcal (2004) studied the relationship between tourism receipts and economic growth for Turkey using the data of 1962-2002 period. By applying the VAR method, they found that tourism receipts contributes to economic growth in the long-term, but not in the short term. Therefore, they concluded that in the long-term the TLGH and in the short-term the NCH is valid in Turkey.

Akinboade and Braimoh (2010) conducted a research to investigate this causality for African countries covering data 1980-2005, and their findings confirmed a unidirectional relationship from tourism receipts to real GDP. Schubert et al. (2011) used 1970-2008 period data to examine the casual relationship between economic

growth and tourism development with VECM cointegration and Granger causality tests for Antigua and Barbuda. They found a unidirectional causal relationship between tourism and economic growth. Therefore, the TLGH was accepted for these countries. Oh (2005), who used the Granger causality test, also found a unidirectional causality between tourism growth and economic expansion, using data from Korea. Using annual data, Kreishan (2010) investigated the causal relationship between tourism receipts and economic growth in Jordan for 1970-2009. The results of the Granger causality test confirmed a unidirectional causality from tourism receipts to economic growth. Fayissa et al. (2008) analyzed the causality between tourism income and economic growth rates between 1995-2004 for 42 African countries. The results of GMM and fixed random effects model suggested that tourism receipts contribute positively to the current output level and economic growth in Sub-Saharan African countries.

Belloumi (2010), questioned the relationship between tourism and economic growth in Tunisia in 1970-2007 by using cointegration and causality tests. Granger causality relationship could not be found in the short term but, it was observed that tourism led to long-term real GDP growth. Therefore, the existence of NCH in the short term and the TLGH was accepted in the long term.

By analyzing the relationship between tourism expenditures and economic growth with panel cointegration and panel Granger causality tests with the data from 49 countries, Seghir et al. (2015) confirmed a bidirectional relationship between these two variables in the long-term. Dritsakis (2004) using data from Greece and Durbarry (2004) from Mauritius applying the error correction model, also found a bidirectional relationship between tourism and economic growth. Durbarry (2004) concluded that tourism could be a source of economic growth when the revenue in exports for the Mauritius economy is decreasing. Kim et al. (2006), using the cointegration model and a Granger causality test, also found a bidirectional relationship between economic growth and tourism expansion, using Taiwanese data.

In his study conducted for Cyprus, Katircioglu (2009) concluded that the increase in real income in the country encourages international tourist arrivals. Thus he rejected the TLGH. Similarly, Payne and Mervar (2010) using quarterly data and Toda-Yamamoto causality tests could not find a causal relationship between tourism development that leads to economic growth for Croatia. However, they found a unidirectional relationship from real GDP to tourism receipts. According to the authors, the implementation of policies promoting corporate transparency and positive investment environment will ensure the growth of the tourism sector. These policy implementations, which show the existence of a stable environment in the country, will play an increasing role in the number of tourists coming to the country and thus tourism receipts.

Fawaz and Rahnama (2014) analyzed the causal relationship between international tourism and economic growth in 144 countries by classifying them into 6 regions and 4 different income groups. They considered the period 1975-2010 by using the panel analytical estimation method based on fixed and GMM. The results of the study revealed that economic growth significantly contributes to tourism receipts per capita. Therefore, they accepted the GLTH in their study. In order to test the causality between tourism receipts and economic growth, Kızılgöl and Erbaykal (2008) applied Toda-Yamamoto approach. They found a unidirectional causality from economic

growth to tourism receipts. Hence, confirmed the GLTH for Turkey. Suresh and Senthilnathan (2014) studied the causality between tourism receipts and economic growth empirically by using Granger causality test and error correction model for the period 1977-2012 in Sri Lanka and found a causality from economic growth to tourism receipts. Thus, the GLTH was accepted for Sri Lanka.

One of the pioneering studies in this field was conducted by Antonakakis et al. (2015) to investigate the nature of the relationship between economic growth and tourism by examining 10 European Union countries using a spillover index approach. In their analysis, the authors included both the countries that were severely affected by the 2008 global crisis and the ones less affected by the crisis. The results of the study revealed that the direction between the two variables changes over time. Some countries shifted from tourism-led growth to growth-led tourism during the crisis. The results showed that different economic events could change the causality direction between these two variables. Impact of the economic crisis found to be stronger particularly for Greece, Cyprus, Spain and Portugal.

Albaladejo et al. (2014) analysed the relationship between tourism and economic growth with Spain's annual data considering the period 1970-2010 using Johansen cointegration error correction model and dynamic Granger causality test. According to the findings of the analysis, an increase in economic growth creates an increase in the arrival of tourists in the short run. In the long-term, tourist arrivals, the quality of tourism accommodation facilities and global GDP are positively influential on real GDP in Spain. Their findings confirmed the feedback hypothesis. Samimi et al. (2011) analyzed the 1995-2009 period for developing countries by using the panel VAR approach. According to the results of the analysis, there is bidirectional causality and a positive long-term relationship between economic growth and tourism development.

Antonakakis et al. (2013) tested the relationship between tourism and economic growth for the selected 10 European countries using a vector autoregressive model (VAR). According to the results of the study, the TLGH for Italy and the Netherlands; the GLTH hypothesis for Cyprus, Germany and Greece; the BC hypothesis for Austria, Portugal and Spain; and the NCH for Sweden and England all were confirmed.

In the study conducted by Tugcu (2014) for European, Asian and African countries using panel data analysis with the annual data of 1998-2011 period, it is concluded that the causality between tourism and economic growth vary between countries and depends on the selected tourism indicators.

Arslanturk et al. (2011) analyzed the Granger causality between tourism receipts and GDP in Turkey for 1963-2006 period using the rolling window and time-varying coefficients estimation methods. The Vector Error Correction Model (VECM) revealed no Granger causality between the series. However, it was observed that tourism receipts had a strong power to explain the GDP in the early years of the 1980s. Therefore, the NCH was accepted by Turkey.

Dritsakis and Athanasiadis (2000) conducted a study for Greece applying the Ordinary Least Squares (OLS) model taking into account 1960:Q1-2000: Q4 period. They found a long-term cointegration relationship between tourism and economic growth.

Pavlic et al. (2014) used Johansen Maximum Likelihood cointegration and VECM techniques to study the causal relationship between tourism and economic growth in Croatia for the period 1996-2013. Based on the study results, there is a causal relationship between the openness of the economy and GDP; the real effective exchange

rate and the GDP in the short term, but there is no causal relationship between the tourist arrivals and the GDP in the short term. Therefore, the NCH was accepted.

Ozturk and Acaravci (2009) investigated the long-term relationship between real GDP and international tourism in Turkey taking into account the period from 1987 to 2007. In the study where the TLGH was tested using VEC and autoregressive distributed delay (ARDL) models, neither Johansen's cointegration test nor the ARDL boundary test revealed any long-term relationship between real GDP and international tourism. Therefore, the TLGH was rejected since no cointegration between variables was found. Shahzad et al. (2017) conducted research on the top 10 tourist destinations to test the GLTH, by using the Quantile-to-Quantile (QQ) approach and a tourism index for the period 1990-2015. Although the results of the study revealed a positive relationship between these two variables, the relationship observed for China and Germany was weak. The authors attributed this result to the relatively lower share of tourism in these economies.

Chou (2013) studied the impact of tourism expenditures on economic growth for 10 transition countries between the period 1988-2011. The results of the panel data analysis revealed no causal relationship between these variables for Bulgaria, Romania, and Slovenia. A causal relationship, from tourism expenditures to economic growth, was found for Cyprus, Latvia, and Slovenia. In the Czech Republic and Poland, they found an inverse causal relationship, between economic growth and tourism expenditures.

### **3. ECONOMETRIC ANALYSIS**

#### **3.1. Data Set, Variables, Methodology**

The data set used in the analysis covers 483 observations for the economic growth and the tourism receipts for the period from 1995 to 2017 of the selected 21 Asia Pacific Economies<sup>1</sup>. Economic growth, which represents with GDP (current, US\$)<sup>2</sup>, was defined as the predictor variable of the model, while tourism receipts, which represents with TR (current, US\$), as the predicated variable. The dataset was obtained from the World Bank database.

In the following subjects, firstly, functional and statistical models will be established. In order to select the appropriate test methods to produce accurate results in the panel data analysis, (i) the cross-section dependence between the units, (ii) the stationary of the series, (iii) the appropriate "lag-lengths" and (iv) homogeneity of the parameters will be tested before performing panel causality analysis. Accordingly, the appropriate panel causality method will be defined to analyse the short-term relationship and similarly suitable panel cointegration method will be determined to test the long-term relationship between the variables.

---

<sup>1</sup> Australia, Bangladesh, Bhutan, Burundi, Cambodia, China, India, Indonesia, Japan, Korea Rep., Malaysia, Maldives, Mongolia, Myanmar, Nepal, Pakistan, Philippines, Singapore, Sri Lanka, Thailand, Vietnam.

<sup>2</sup> In this study, GDP, which is the economic growth variable, is taken as in current US\$, since the real GDP data of the countries are incomplete and insufficient.

### 3.2. Model

The model where tourism receipts (TR) is the predicated variable and economic growth (EG) is the predictor variable can be expressed functionally as in Equation (1) below.

$$\text{Tourism Receipts} = f(\text{Economic Growth}) \quad (1)$$

$$TR = f(EG)$$

TR : Tourism receipts (current US\$),

EG : Gross Domestic Product (current-US\$)

The functional expression of the model given in Equation (1) can be expressed statistically as given in Equation (2).

$$TR_{it} = a + \beta_1 EG_{it} + u_{it} \quad (2)$$

In equation (2),  $a$  denotes the constant term;  $\beta$  is the coefficient that determines the relationship between the predicated variable and the predictor variable;  $i$  ( $i = 1 \dots N$ ) refers to countries, and  $u_{it}$  is the error term.

Because of Equation (2) is “a static model”, by taking the delayed values of the series (i) into the system, the dynamic equations can be described in the VAR system as follows.

$$dTR_t = a_1 + \sum_{i=1}^n \beta_{1i} dTR_{it-l} + \sum_{i=1}^n \beta_{2i} dEG_{it-l} + u_{1t} \quad (3)$$

$$dEG_t = a_2 + \sum_{i=1}^n \beta_{3i} dEG_{it-l} + \sum_{i=1}^n \beta_{4i} dTR_{it-l} + u_{2t} \quad (4)$$

In the VAR system seen in Eq.3 and Eq.4,  $d$  displays the first difference,  $u_1$  and  $u_2$  show the error terms,  $n$  is the number of lag-lengths. VAR Model is a system of equations in which each variable is linear function that covers lagged values of both predicated variable itself and other variables in the system. Accordingly, tourism receipts, which is the predicated variable, is defined by the delayed values of itself and economic growth as predictor variables in Equation (3). Similarly, economic growth, which is the predicated variable in the equation, is defined by the delayed values of itself and tourism receipts as predictor variables in Equation (4).

### 3.3. Application and Findings

Since the causality analysis is performed with station series, for this purpose, primarily, the existence of the unit root will be investigated. On the other hand, the existence of a correlation between the units is critical to define the proper unit root test. If there is a correlation between the units, first-generation panel unit root test, if not, the second-generation panel unit root test should be selected. Pesaran (2004) CD Test is employed to determine the correlation between the units.

#### 3.3.1. Cross-Section Dependence Test

Pesaran (2004) CD Test uses the residuals obtained from the estimation of the ADF regression in testing correlation between units. Accordingly, the correlation of each unit, except itself, with all other units is calculated. Therefore, while  $N$  is the unit, number of the correlation calculated will be  $(N \times N - 1)$ . Hypotheses are “ $H_0: \rho_{ij} = 0$  and  $H_1: \rho_{ij} \neq 0$ ”. In the hypotheses,  $\rho$  shows the correlation coefficient between the residues of the  $i$ . and  $j$ . units. The results are summarized in Table 1.

**Table 1: Pesaran (2004) CD Test Results**

Variables	CD-test	p-value	corr	Abs(corr)
<i>LnEG</i>	64.86	0.000*	0.981	0.981
<i>LnTR</i>	46.54	0.000*	0.704	0.727

Note: “\*shows the cross-sectional dependence at the 1% significant level.”

Table 1 shows the results of CD-test statistics, p-value, correlation coefficients, and absolute value of correlations. The null hypothesis which is “ $H_0$ : no correlation between the series” was tested against the alternative hypothesis which is “ $H_A$ : there is a correlation between the series”. The p-value of *LnGDP* and *LnTR* variables are less than 0.05. Therefore, “ $H_0$  is rejected” and determined that there is a correlation between the series.

### 3.3.2. Stationarity of the Series

When there is a correlation between the units, it is necessary to choose the second-generation panel unit root tests. Therefore, Pesaran (2007) CIPS the unit root test, which takes into account the existence of correlation between the units, was performed and the results are summarized in Table 2.

**Table 2: Pesaran CADF Unit Root Test**

Variables	t-bar	CV10	CV5	CV1	Z[t-bar]	P-value
<i>LnEG-I(0)</i>	-1.831	-2.110	-2.200	-2.380	- 0.374	0.354
<i>LnTR-I(0)</i>	-1.860	-2.110	-2.200	-2.380	- 0.509	0.306
<i>dLnEG-I(1)</i>	-2.783	-2.110	-2.200	-2.380	-4.764	0.000 *
<i>dLnTR-I(1)</i>	-3.046	-2.110	-2.200	-2.380	-5.976	0.000*

“Note: \* denotes stationary at the 1% significance level.”

Pesaran (2007) added the cross-sectional averages of the lagged levels and first order differences of the series as a factor to the DF or ADF regression in order to eliminate correlation between the units (Tatoglu, 2017:84). Table 2 shows the Pesaran CADF unit root test results that reveals the stationarity of the series at the level  $I(0)$  and at the first order differences  $I(1)$ . The test results of the p-value of the series at the level are higher than 0.05. Therefore, the series belong to *LnEG* and *LnTR* are non-stationary at the level”. When the first-order differences of the series are taken, the test results of the p-value of the series have become lower than 0,05. It means both series are stationary at the first order difference level, or in other words, the integration order of the series are  $I(1)$ .

Once the integration order of the series defined as  $I(1)$ , the panel causality analysis can be implemented. However, before conducting causality analysis, a proper lag-length value should be identified. For this purpose, “Hansen J Test” was employed, and the results were presented in Table 3 below.

**Table 3: Hansen J Lag-Length Test**

lag	CD	J	p-value	MBIC	MAIC	MQIC
-----	----	---	---------	------	------	------



1	.9999973	7.997432	.9489428	-80.97347*	-24.00257	-46.90563*
2	.9999803	1.213897	.9999965	-76.63565	-26.7861 *	-46.82628
3	.9999786	.6749051	.9999724	-54.93191	-19.32509	-33.63951
4	.9999748	.4535422	.999908	-44.03191	-15.54646	-26.99799

According to the results seen in Table 3, the lag-length that makes the MBIC and MQIC model selection criteria minimum is 1. Therefore, the appropriate lag-length is selected as 1.

### 3.3.3. Homogeneity Test

In order to determine whether homogeneous or heterogeneous Panel VAR model should be used in VAR causality analysis, Swamy S the homogeneity test was performed. The results are presented in Table 4.

**Table 4: Swamy S Test**

Reg.	$\chi^2$ (57)	Prob > $\chi^2$
$LnTR_t = a_1 + \beta_{1i}LnTR_{t-1} + \beta_{2i}LnEG_{t-1} + u_1$	187.05	0.0000*
$LnEG_t = a_2 + \beta_{3i}LnEG_{t-1} + \beta_{4i}LnTR_{t-1} + u_2$	650.55	0.0000*

“Note: \* denotes stationary at the 1% significance level.”

In Table 4, primarily, the variables ( $LnEG_{it-1}$  and  $LnTR_{it-1}$ ) to be used in the analysis are derived, and then a delayed panel VAR model is estimated with the random coefficients model of the variables. According to the Swamy S test results, the  $\chi^2$  probability values are less than 0.05 for both regression, thus the parameters are heterogeneous.

### 3.3.4. VAR Panel Causality Analysis

Since the parameters are heterogeneous revealed by Swamy S-Homogeneity Test, it was decided to use the heterogeneous VAR model in the panel causality analysis. Therefore, Dumitrescu & Hurlin (2012) Granger Panel Causality Test, which takes into account the heterogeneity, was employed and the results are presented in Table 5.

**Table 5: Panel Causality Test Results**

H <sub>0</sub> Hypothesis:	W-bar Stat.	Z-bar Stat. (p-value)	Z-bar tilde (p-value)
TR does not Granger-cause EG	3.2470	7.2810 (0.000)*	5.6356 (0.000)*
EG does not Granger-cause TR	4.8619	12.5141 (0.000)*	9.9099 (0.000)*

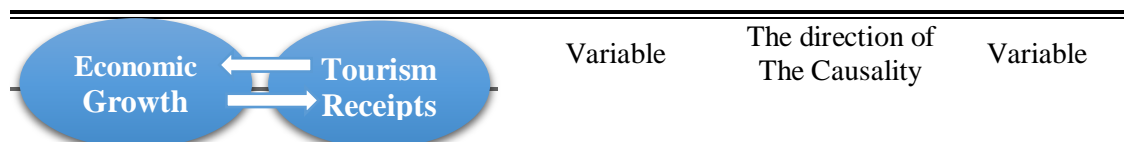
Note: \* indicates casualty at the 1% significance level. (Lag order: 1)

According to the results of the Dumitrescu & Hurlin (2012) Granger Panel Causality Test, which is seen in Table 5, it is, concluded that

- (a) International tourism receipts is the granger cause of economic growth.
- (b) Economic growth is the granger cause of international tourism receipts

As a result, there is bi-directional causality between economic growth and international tourism receipts as it is seen in Table 6.

**Table 6: Short-term Relationships between the Variables**



	EG	↔	TR
--	----	---	----

### 3.3.5. Co-Integration Analysis

To reveal the existence of a long-term relationships, primarily Westerlund ECM Panel Cointegration Test was conducted. Accordingly,  $H_0$ : no cointegration hypothesis was tested against  $H_A$  the alternative hypothesis and the results were summarized as in Table 7.

**Table 7: Westerlund ECM Panel Co-integration Test**

TR GDP, lags(0 1) Leads (0 1) bootstrap(100) <sup>(a)</sup> (Results for $H_0$ : no cointegration with 21 series and 1 covariate)				
Statistics	Value	Z-value	P-value	Robust p-value
$G_t$	-5.118	-17.138	0.000	0.000*
$G_a$	-14.726	-6.363	0.000	0.010*
$P_t$	-23.033	-16.067	0.000	0.000*
$P_a$	-16.715	-12.343	0.000	0.000*

Notes: \* indicates cointegration at 1% the significance level.

(a) The number of Bootstraps can be taken smaller than 800, where 100 was found to be sufficient. 21 series and 1 covariate. Average AIC selected lag length: .57. Average AIC selected lead length: 0.

Table 7 covers  $G_t$ ,  $G_a$ ,  $P_t$  and  $P_a$  the test statistics, Z statistics, probability values (P-value) and robust p-values. The lag-length is determined as 0.57 according to average Akaike information criterion. When the results are examined, robust p-values which are considered for heterogeneous panel cointegration, are less than 0.05. Therefore,  $H_0$  hypothesis is rejected and It was concluded that there is co-integration between tourism receipts and economic growth.

As it is concluded a long-term relationship between the series by Westerlund ECM Panel Co-Integration Test, to get further detail in long-term relationships, The Mean Group Estimation (MG Test) method, which is proposed by Pesaran and Smith (1995), was employed for the estimation of the cointegration model and the averages of the parameters for each unit. Table 8 and Table 9 show the results of MG Test.

**Table 8. Pesaran & Smith Mean Group Estimator**

Obs per group	= 21	Wald $\chi^2$	= 18.91			
min/avg/ max	= 23/23/23	Prob > $\chi^2$	= 0.0000			
Number of obs	= 483					
TR	Coef.	Std.Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
EG	1.949034	.4482014	4.35	0.000*	1.070575	2.827492
_cons	-8.91102	13.15877	-2.20	0.028*	-54.70174	-3.120312

Note : Root Mean Squared Error (sigma): 0.3403

**Table 9. Pesaran & Smith Mean Group Estimator**

Obs per group	= 21					
min/avg/ max	= 23/23/23			Wald $\chi^2$	= 76.15	
Number of obs	= 483			Prob > $\chi^2$	= 0.0000	
EG	Coef.	Std.Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]	
TR	.4921293	.0563966	8.73	0.000*	.3815939	.6026647
_cons	10.37816	1.346251	10.68	0.000*	11.73956	17.01677

Note: Root Mean Squared Error (sigma): 0.1970.

The estimation of the long-term parameter, which is seen in Table 8 is approximately 1.95 and is significant because of the probability values of  $|t|$  and  $\chi^2$  are below the 0.05 the significant level. Therefore, a 1% raise in economic growth increases tourism receipts by 1.95% in the long-term.

Similarly, when Table 9 is examined, the estimation of the long-term parameter is approximately 0.49 and is significant due to the probability values of  $|t|$  and  $\chi^2$  are below the 0.05 the significant level. Thus, a 1% raise in tourism receipts increases economic growth by 0.49 %.

### Conclusion

This research examined the long-term and the short-term relationships between tourism receipts and economic growth for selected 21 Asian Pacific Countries. The data set covers 483 observations for 23 years period from 1995 to 2017. The indicator of economic growth is the Gross Domestic Product and the indicator of tourism revenue is International Tourism Receipts.

Primarily, the functional and statistical models were defined. Then, to choose the appropriate test method in panel data analysis, the following test methods were employed: (i) correlation between the series by Pesaran CD Test Method, (ii) homogeneity of the parameters and model by Swamy S Test Method, (iii) stationarity of the series by “Levin-Lin-Chu Unit Root Test Method; (iv) proper lag-length by Hansen J Test Method. Then, Dumitrescu & Hurlin (2012) Panel Causality Test Method, which considers the heterogeneity, was conducted to determine the short-term causality between the series. To define the long-term relationship between the series, primarily Westerlund ECM Panel Co-Integration Test was implemented. To get further detail in long-term relationships between the series, Pesaran & Smith (1995) Mean Group (MG) Estimator Method conducted.

The Dumitrescu & Hurlin Panel Causality Test revealed a bi-directional causal relationship between economic growth and international tourism receipts in the short-term. Westerlund ECM Panel Co-Integration Test revealed a long-term relationships. Pesaran & Smith Mean Group Estimator Results indicated a bi-directional relationship between economic growth and tourism receipts in the long-term as (i) a 1% raise in economic growth increases tourism receipts by 1.95% and (ii) a 1% raise in tourism receipts increases economic growth by 0.49 % in the long-term.

A review of the extant literature reveals that prior research reports conflicting results regarding the relationship between tourism and economic growth. These conflicting results are primarily due to the differences in countries selected, period and the methods used. The literature identifies four main hypotheses that describe the

relationship between tourism and economic growth: the tourism-led growth hypothesis; the growth-led tourism hypothesis; the neutrality hypothesis and the feedback hypothesis. The results of this research, using both short and long-term analysis, support the feedback hypothesis which claims a bi-directional causal relationship exists between international tourism and economic growth. With this respect, this article supports research conducted by Seghir et al. (2015), Albaladejo et al. (2014), Dritsakis (2004), Durbarry (2004), Samimi et al. (2011) and Kim et al. (2006).

A primary contribution of this paper is to examine the nature of the relationship between tourism receipts and economic growth and extend the research domain to the Asia Pacific region. Critically important to the global economy the Asia Pacific region has the largest share of tourist arrivals (29%) and tourism revenues (24%) worldwide. While a bi-directional causal relationship was found, this study finds the magnitude of the relationship of economic growth on tourism receipts is substantially higher than its reciprocal. This result can be explained in part by the high level of infrastructure spending, transportation investment and the technological advances in the region. This region's rapidly growing economy is a key driver of tourism and increased tourism in turn drive economic growth in a synergistic manner. These results should be useful for other developing countries regarding determining economic policies and allocation of resources.

## **References**

- Akinboade, O. A. & Braimoh, L. A. (2010). International Tourism and Economic Development in South Africa: A Granger Causality Test. *International Journal of Tourism Research*, 12(2), 149-163.
- Albaladejo, I.P., Gonzalez-Martinez, M.I., Martinez-Garcia, M.P. (2014). Quality and Endogenous Tourism: An Empirical Approach. *Tourism Management*, 41, 141-147.
- Antonakakis, N., Dragouni, M. & Filis, G. (2013). Time-Varying Interdependencies of Tourism and Economic Growth: Evidence from European Countries. *MPRA Munich Personal Repec Archive*, 4875, 1-34.
- Antonakakis, N., Dragouni, M. & Filis, G. (2015). How Strong is the Linkage between Tourism and Economic Growth in Europe. *Economic Modelling*, 44, 142-155.
- Arslanturk, Y., Balcilar, M. & Ozdemir, Z.A. (2011). Time-Varying Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28(1), 664-671.
- Balaguer, J., & Cantavella-Jordà, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34 ,877-84.
- Belloumi, M. (2010). The Relationship between Tourism Receipts, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth in Tunisia. *International Journal of Tourism Research*, 12(5), 550–560.

- Brida, J. G., Sanchez Carrera, E. J., & Risso, W. A. (2008). Tourism's Impact on Longrun Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Cárdenas-García, P.J., Sánchez-Rivero, M., & Pulido-Fernández, J.I. (2015). Does Tourism Growth Influence Economic Development?. *Journal of Travel Research*, 54(2), 206-221.
- Chou, M. (2013). Does Tourism Development Promote Economic Growth in Transition Countries? A panel Data Analysis. *Economic Modelling*, 33, 226-232.
- Dritsakis, N. & Athanasiadis, S. (2000). An Econometric Model of Tourist Demand: The Case of Greece. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 7(2), 39-49.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism as a Long-run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Durbarry, R. (2004). Tourism and Economic Growth: The case of Mauritius. *Tourism Economics*, 10(4), 389-401.
- Eugenio-Martin, J. L., Morales, N. M. & Scarpe, R. (2004). Tourism and Economic Growth in Latin American Countries: A Panel Data Approach. *FEEM Working Paper*, No. 26, 1-28.
- Fawaz, F. & Rahnema, M. (2014). An Empirical Refinement of the Relationship between Tourism and Economic Growth. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 25(3), 1-14.
- Fayissa, B., Nsiah, C. & Tadasse, B. (2008). The Impact of Tourism on Economic Growth and Development in Africa. *Tourism Economics*, 14(4), 807-818.
- Ghali, A. (1976). Tourism and Economic Growth: An Empirical Study, *Economic Development ve Cultural Change*, (24), 527-538.
- Gökovalı, U. & Bahar, O. (2006). Contribution of Tourism to Economic Growth in Mediterranean Countries: A Panel Data Approach. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 17 (2), 155-168.
- Gunduz, L., & Hatemi-J, A. (2005). Is the Tourism-led Growth Hypothesis Valid for Turkey. *Applied Economics Letters*, 12(8), 499-504.
- Katircioglu, S. (2009). Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus. *Applied Economics*, 41(21), 2741-2750.
- Kim, H.J., Chen, M.H. & Jang, S.S. (2006). Tourism Expansion and Economic Development: The case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.
- Kızılgöl, Ö. & Erbaykal, E. (2008). The Relationship Between Tourism Revenues and Economic Growth in Turkey: A Causality Analysis. *Suleyman Demirel University The Journal of Economics and Administrative Sciences*, 13(2), 351-360.

- Kreishan, F. M. M. (2010). Tourism and Economic Growth: The Case of Jordan. *European Journal of Social Sciences*, 15(2), 63-68.
- Kum, H., Aslan, A. & Gungor, M. (2015). Tourism and Economic Growth: The Case of Next-11 Countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(4), 1075-1081.
- Lanza, A. & Pigliaru, F. (2000a), Tourism and Economic Growth: Does a Country's Size Matter?. *Rivista Internazionale di Scienze Economiche e Commerciali*, 47, 77-85.
- Oh, C. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy, *Tourism Management*, 26, 39-44.
- Ozturk, I., & Acaravci, A. (2009). On the Causality between Tourism Growth and Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 5(25), 73-81.
- Pavlic, I., Tolic, M. S. & Svilokos, T. (2014). Tourism, Real Effective Exchange Rate and Economic Growth: Empirical Evidence for Croatia. *International Journal of Tourism Research*, 17(3), 282-291.
- Payne, J.E. & Mervar, A. (2010). Research Note: The Tourism-Growth Nexus in Croatia. *Tourism Economics*, 16(4), 1089-1094.
- Seetanah, B. (2010). Assessing the Dynamic Economic Impact of Tourism for Island economies. *Annals of Tourism Research*, 38(1), 291-308.
- Samimi, A.J., Sadeghi, S. & Sadeghi, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach. *Middle-East Journal of Scientific Research*, 10(1), 28-32.
- Schubert, S.F., Brida, J.G. & Risso, A. (2011). The Impacts of International Tourism Demand on Economic Growth of Small Economies Dependent on Tourism. *Tourism Management*, 32(2), 377-385.
- Seghir, G. S., Mostefa, B., Abbes, S. M. & Zakarya, G. Y. (2015). Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Shahzad, S. J. H., Shahbaz, M., Ferrer, R. & Kumar, R. R. (2017). Tourism-led Growth Hypothesis in the Top Ten Tourist Destinations: New Evidence Using the Quantile-on-Quantile Approach. *Tourism Management*, 60, 223-232.
- Suresh, J. & Senthilnathan, S. (2014). Relationship Between Tourism and Economic Growth in Sri Lanka. *Economic Issues in Sri Lanka*, 115-132.

- Tang, C.F. & Abosedra, S. (2014). The Impacts of Tourism, Energy Consumption and Political Instability on Economic Growth in the MENA countries. *Energy Policy*, 68, 458-464.
- Tatoğlu F.Y. (2017). Panel Zaman Serileri Analizi. İstanbul Beta Basım.
- Tugcu, C.T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for the Case of the Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- UNWTO (2011). Tourism Towards 2030 Global Overview, Retrieved from [https://www.globalwellnesssummit.com/wp-content/uploads/Industry-Research/Global/2011\\_UNWTO\\_Tourism\\_Towards\\_2030.pdf](https://www.globalwellnesssummit.com/wp-content/uploads/Industry-Research/Global/2011_UNWTO_Tourism_Towards_2030.pdf)
- UNWTO (2018). Tourism Highlights 2018 Edition. Retrieved from <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284419876>
- Yıldırım, J. & Öcal, N. (2004), Tourism and Economic Growth in Turkey. *Ekonomik Yaklaşım*, 15(52-53), 131-141.

Makale Gönderim Tarihi: 09/04/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## SERBEST BÖLGELERİN İSTİHDAM ALANI OLARAK ETKİNLİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: ANTALYA SERBEST BÖLGESİ ÖRNEĞİ\*

Mete Kaan NAMAL\*\* & Engin ÇAKIR\*\*\*

### Öz

*Serbest bölge uygulamaları, ülkelerin dış ticaret ve gümrük mevzuatlarında istisna veya muafiyetler yapmasıyla, birbirleriyle olan ticaretlerini geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Dünyada serbest bölge benzeri uygulamalar yaklaşık 300 yıllık tarihe sahip iken Türkiye'nin gerçek anlamda serbest bölge macerası ise yaklaşık 30 yıllık bir geçmişe sahiptir. Dünyada serbest bölgelerin kurulma nedenleri ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve sosyo-ekonomik yapılarına göre farklı amaçlar taşımaktadır. Genellikle gelişmiş ülkeler sını, üretim ve istihdamlarını geliştirmekten ziyade ticaretlerini geliştirmek için bu bölgelere yönelmişlerdir. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler ise ihracatı, üretimi ve istihdamlarını artırmak gibi amaçlar için serbest bölge uygulamalarına başvurmuşlardır. Gelişmekte olan Türkiye'de ise serbest bölgelerin kuruluşlarında ihracat, üretim ve istihdamı artırmak başlıca amaçlar olarak belirlenmiştir. Türkiye'de 1980'li yılların başından beridir faaliyet gösteren serbest bölgelerin belirlenen bu amaçları ne kadar gerçekleştirdiği ise merak konusu olmaktadır. Türkiye'de serbest bölgeler ile ilgili yapılan araştırmaların tümünde serbest bölgelerin istihdama etkisi üzerine bir çalışma yapılmamıştır. Serbest bölgelerle ilgili yapılmış olan bazı araştırmalarda ise istihdam konusundan kısaca bahsedilmiş ve istihdama etkisinin her şartta olumlu olduğu ifade edilmiştir. Bu çalışmada, Antalya Serbest Bölgesi örneğinde, bölgede faaliyet gösteren firmaların yöneticileri ile derinlemesine mülakat yöntemiyle serbest bölgelerin istihdama etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan sorunlar tespit edilerek serbest bölgelerin istihdamı artırmasını sağlayabilecek öneriler sunulmuştur.*

**Anahtar Kelimeler:** Serbest Bölgeler, İstihdam, Dış Ticaret, İthalat, İhracat.

## AN ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF FREE ZONES AS A WORKSPACE: EXAMPLE OF ANTALYA FREE ZONE

### Abstract

*Since they bring exceptions or exemptions in foreign trade and customs legislations of countries, free zone practices have emerged to develop and facilitate their trade with each other. While free zone-like practices around the world have a history of nearly 300 years, Turkey's free zone adventure has a history of nearly 30 years in real terms. The reasons for the establishment of free trade zones in the world vary according to the development levels and*

\*Bu makale Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi Anabilim Dalında hazırlanan 'Serbest Bölgelerin İstihdama Etkisi: Antalya Serbest Bölgesi Örneği' konulu yüksek lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF, ÇEEİ Bölümü, namal@akdeniz.edu.tr-  
<https://orcid.org/0000-0002-0937-8355>

\*\*\*T.C. Ticaret Bakanlığı, İstanbul Bölge Müdürlüğü, Gümrük Muhafaza Memuru,  
engincakir\_60@hotmail.com- <https://orcid.org/0000-0002-1097-1471>



*socio-economic structures of the countries. Developed countries have headed towards to these zones to develop their trade rather than developing their industries, production and employment. On the other hand, developing countries have approached free zone practices to increase their export, production, and employment. For Turkey, which is a developing country, the main purpose for the establishment of free trade zones has been set as to increase export, production, and employment. It is an object of interest to what extent the free trade zones operating since the early 1980s in Turkey have achieved this purpose. There is no study conducted on the effect of free trade zones on employment among all of the studies related to free trade zones in Turkey. Some studies conducted on free trade zones have briefly mentioned the employment issue and it has been stated that the effect of free trade zones on employment is positive in any case. This study examined, specific to the sample of Antalya Free Trade Zone, the effect of free trade zones on employment through in-depth interviews with the managers of the companies operating in the region. The problems identified as a result of the study were determined and suggestions that may enable free trade zones to increase employment were presented.*

**Keywords:** *Free Trade Zones, Employment, Foreign Trade, Import, Export.*

## **Giriş**

Ülkelerin dış ticaret ve gümrük mevzuatlarında istisnalar veya muafiyetler uygulaması yoluyla, birbirleriyle olan ticaretlerini geliştirmek ve kolaylaştırmak amacıyla ortaya çıkan serbest bölgeler, yaklaşık 300 yıllık bir geçmişe sahiptir. Türkiye’de serbest bölgelerin kuruluşu ise 30 yıl öncesine dayanmaktadır. Serbest bölgelerin kurulma nedenleri, ülkelerin gelişmişlik düzeylerine ve sosyo-ekonomik yapılarına göre farklı amaçlar göstermektedir. Gelişmiş ülkeler genelde sınaî, üretim ve istihdamdan ziyade, ticaretlerini geliştirmek için bu bölgelere yönelmekteyken; gelişmekte olan ülkeler ise ihracat, üretim ve istihdamı artırmak gibi amaçlar için serbest bölge uygulamalarına yönelmektedir. Türkiye’de ise serbest bölgelerin kuruluşlarında ihracat, üretim ve istihdamı artırmak başlıca amaçlar olarak belirlenmiştir. Türkiye’de 30 yılı aşkın süredir faaliyet gösteren serbest bölgelerin, belirlenen bu amaçları ne kadar gerçekleştirdiği ise tartışılan bir konudur. Serbest bölgelerin bulunduğu bölgeye ve ülkeye istihdam yaratarak katkıda bulunması Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için önemli amaçlardandır. Bu açıdan incelendiğinde, özellikle Türkiye’deki serbest bölgelerin istihdam açısından incelendiği çalışmalara literatürde çok az rastlanılmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren serbest bölgeler hakkında ayrıntılı bilgi verilerek, serbest bölgelerin istihdama katkıları; Ticaret Bakanlığı verileri, Serbest Bölgelerin Faaliyet Raporları ve serbest bölgelerin internet sitelerinden elde edilen güncel verilerden yararlanılarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, serbest bölgelerin iktisadi ve istihdam durumları hakkında karşılaştırmalı olarak bilgi verilerek, serbest bölgelerin istihdama etkisi, Antalya Serbest Bölgesinde faaliyet gösteren firmaların yöneticileri ile derinlemesine mülakat yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda ortaya çıkan bulguların analiz edilmesi ile sorun alanları tespit edilerek, serbest bölgelerde istihdamın artırılmasını sağlayabilecek öneriler sunulmuştur.

Türkiye’de 1980’li yılların başından itibaren kurulmaya başlanan serbest bölgelerin ekonomik açıdan birçok faydası bulunmakta olup, bu çalışmada özellikle istihdam sağlama açısından başarısının tespit edilmesi amaçlanmıştır.

## **1. SERBEST BÖLGELER**

Serbest bölgeler hakkında birçok tanım yapılmış olmasına rağmen, bu tanımların genel anlamda birbirlerine benzerlik gösterdiği görülmektedir. Bunların birkaçı aşağıdaki gibidir:

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan 2018 Dünya Yatırım Raporu’na göre; *“Serbest bölge endüstriyel altyapıya yatırım yapmak ve yabancı yatırımı çekmek ve kolaylaştırmak, yerel firmaları küresel değer zincirlerine entegre etmek, ihracata yönelik büyümeyi teşvik etmek ve istihdam yaratmak için bir hizmet sağlayıcı olarak kabul edilebilir. Birçok ülke için, bu bölgeler sosyoekonomik gelişimin önemli bir aracıdır. Bunlar, endüstriyel sektörleri teklemek ve yerel ekonomilere teknoloji transferini desteklemek için yaygın bir şekilde kullanılmaktadır.”* (UNCTAD, 2018).

Ticaret Bakanlığı Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü tarafından yapılan tanımına göre: *“Ülkede geçerli ticari, mali ve iktisadi alanlara ilişkin hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanmadığı veya kısmen uygulandığı, sınıai ve ticari faaliyetler için daha geniş teşviklerin tanındığı ve fiziki olarak ülkenin diğer kısımlarından ayrılan yerlerdir.”* (Ticaret Bakanlığı; 2018c).

Bir başka tanıma göre ise, serbest bölgeler, bir ülkenin siyasi sınırları içinde olmakla birlikte, dış ticaret mevzuatları ve vergiler bakımından gümrük hattı dışında kabul edilen ve ev sahibi ülkenin yürürlükte olan ticari, finansal ve ekonomik alanlarla ilgili yasal yükümlülüklerin uygulanmadığı ya da kısmen uygulanabildiği yerlerdir (Tufan, 2009: 3). Ancak, serbest bölgelerin bir ülkenin egemenlik sınırları içinde olup da gümrük hattı dışında tutulması ve serbest bölgelerde bazı işlemlere kolaylıklar sağlanmış olması, serbest bölgeleri ülkenin egemenlik sınırları içinden çıkarıp özel kurallarla yönetildikleri bir toprak parçası haline getirmez. Buna göre, ülkeler, serbest bölge sınırları içerisinde oluşabilecek işlemlerde, mülklik ilkesine binaen her türlü egemenlik yetkisini kullanabilmektedir. Örneğin, serbest bölge sınırları içerisinde oluşabilecek olaylara karşın Türk Ceza Kanunu (TCK. m.8), Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK. m.12) ve İcra ve İflas Kanunu hükümleri gereğince işlem yapılabilmektedir (Taylar, 2008: 8).

Tüm bunlar göz önünde bulundurularak genel bir tanım yapmak gerekirse serbest bölgeler; genellikle ticaretin yoğun olduğu uluslararası liman veya havaalanları yakınında, ülkenin siyasi sınırları içinde kurulmuş, gümrük ve dış ticaret mevzuatlarına göre gümrük sınırları haricinde tutulan ve esas itibarıyla ihracata yönelik faaliyet gösteren, bulunduğu ülkede yürürlükte olan mali ve ekonomik konularla ilgili hukuki ve idari düzenlemelerin uygulanma zorunluluğunun sınırlandırıldığı, fiziki olarak ülkenin diğer yerlerinden ayrılan alanlarda bulunan, belirli noktalarında gümrük kontrolü ve

denetiminde giriş-çıkışların sağlandığı, bankacılık-sigortacılık, ticari ve sınai faaliyetler için teşviklerin tanındığı ve bu faaliyetlerin geliştirildiği yerlerdir.

Dünyada günümüz serbest bölge uygulamalarına gerçek anlamda benzeyen serbest bölge uygulaması, 1959 yılında İrlanda'nın Shannon Havalimanı'nda kurulan Shannon Serbest Bölgesi (2017) ile başlamıştır. Dünyada günümüzdeki örneklerine benzer serbest bölge uygulamaları 60 yıllık tarihe sahiptir. Türkiye'nin serbest bölge faaliyetleri ise 1985 yılında kabul edilen 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu ile başlamış olup, 30 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Dünyada serbest bölgelerin kurulma nedenleri, kurulduğu ülkenin ekonomik yapısına göre farklı amaçlar taşımakta, bu amaçlar da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklılık göstermektedir. Ancak serbest bölgelerin kurulmasındaki temel amacın, bulunduğu ülkenin ekonomik faaliyetlerini maksimum seviyeye ulaştırmak olduğu söylenebilir. Bu temel amaç çerçevesinde ortaya çıkan hedefler ise şunlardır (Toroslu, 2000: 1; Tümenbatur, 2012: 341):

- Sanayi mallarının ihracatına yönelik yatırımların ve üretimin artırılması,
- Uluslararası ticarete yeni boyutlar kazandırarak dış ticaret ve yatırımlarla ilgili bürokrasinin kaldırılması veya azaltılmasıyla ithalatın ucuz ve kolay gerçekleşmesi,
- Yatırım ve üretimin artmasıyla yeni iş olanaklarının istihdamı artırması,
- Yabancı sermayenin getirdiği teknoloji ve bilgi transferi ile ev sahibi ülkenin işgücü niteliklerinin ve üretim teknolojisinin gelişmesine katkı sağlaması,
- Dış ticareti geliştirerek ev sahibi ülkeye döviz girişini artırması,
- Uluslararası ticarete bankacılık ve finansman imkânlarından daha fazla yararlanılması,
- Yerli üreticilerin uluslararası piyasalarda rekabet güçlerine katkıda bulunması,
- Reeksport (yeniden ihracat) ve transit ticaret işlemlerinin sağladığı avantajlardan faydalanılması gibi birçok amacı bulunmaktadır.

### **1.1. Serbest Bölgelerin Çeşitleri**

Serbest bölgeler yapıları bakımından 5 çeşide ayrılmaktadır. Bunlar; Serbest Ticaret Bölgesi, Serbest Üretim Bölgesi, Serbest Finansal Bölgeler, Serbest Tüketim Bölgesi ve Transit Bölge olarak sıralanmaktadır.

#### **1.1.1.Serbest Ticaret Bölgesi**

Tarihsel olarak en eski serbest bölge türü olan serbest ticaret bölgesi, bir ülkede dış ticarete uygulanan mevzuat ve kısıtlamaların kısmen veya tamamen sınırlandırıldığı, dış ticaretin serbest olduğu, her türlü vergiden kısmen veya tamamen arındırılmış bölgelerdir (Karaca, 2008: 8). Serbest ticaret bölgelerinin genel faaliyet alanları; üretim, depolama, montaj, sergileme, gösterme, mal üzerinde işlem yapma, ambalajlama, paketlenme, küçük boyutlarda yeniden paketlenme, etiketlenme, markalama, sınıflama, derecelendirme, karıştırma, kırma, ayıklama, birleştirme, şekil değiştirme, saflaştırma ve işleme (Erkan ve Tatlıdil, 1990: 7-8).

Serbest ticaret bölgelerinde reeksport (yeniden ihraç) ve transit ticaret gibi faaliyetlere izin verilirken, sınaî faaliyetlerin yapılmasına izin verilmemektedir (Toroslu, 2000: 7). Serbest Ticaret Bölgeleri'nin; Serbest Liman, Antrepo ve Dış Ticaret Bölgesi olmak üzere 3 çeşidi vardır.

### **1.1.2. Serbest Üretim Bölgesi**

Serbest üretim bölgeleri, genellikle ihracata yönelik sınaî faaliyetlerin yapıldığı yerlerdir. Serbest üretim bölgelerinde faaliyet gösteren firmalara, gümrük vb. vergilerden muaf olarak ürünlerini imal etmeleri, işlemeleri veya depolayarak ihraç etmelerine izin verilmektedir (Gültekin-Karakaş ve Acar, 2017: 23).

Serbest üretim bölgeleri, ucuz işgücü ve hammaddeden yararlanmak için uluslararası sermayenin yatırım yaptığı serbest bölge çeşididir. Serbest üretim bölgelerinde üretim yapan veya yapmak isteyen yatırımcılara, vergisiz makine ve hammadde ithali, sermaye ve kâr transferi garantisi, bitmiş ve yarı bitmiş malların ihracında gümrük vergisinin uygulanmaması ve fabrika binası temin etmek gibi teşviklerin sağlandığı serbest bölgelerdir (Toroslu, 2000: 7). Serbest Üretim Bölgesi'nin; İhracat Bölgesi, Yatırım Bölgesi, İkiz Fabrikalar ve Özel Ekonomik Bölgeler olmak üzere 4 çeşidi vardır.

Gelişmekte olan ülkelerdeki serbest üretim bölgelerine yabancı sermayenin gelmesinde, bu ülkelerdeki işgücünün ucuz olması önemli etkidir. Serbest üretim bölgesinin bulunduğu ülkeye ucuz işgücü ile gelen sermaye, istihdamı artırırken, bu bölgelere yatırım yapan çok uluslu şirketlerin beraberinde getirdiği ileri teknoloji ise yerli işgücünün niteliğinin yükselmesine katkı sağlamaktadır. Bu ülkelerde üretim maliyetlerinin görece düşük olması uluslararası şirketlere cazip gelmekte; bu nedenle, serbest üretim bölgeleri yoğun olarak gelişmekte olan ülkelerde kurulmaktadır (Tümenbatur, 2012: 343).

### **1.1.3. Serbest Finansal Bölgeler**

Serbest finansal bölgeler, yapılan bütün işlemlerin finansal nitelik taşıdığı yerlerdir. Serbest Finansal Bölgeler ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki; uluslararası piyasalarda dolaşan yabancı sermayeyi çekebilmek amacıyla kurulan, bir ülkedeki bankacılık sektörü için geçerli olan mevzuatın kapsama alanı dışında kalan Kıyı Bankacılığı veya Serbest Bankacılık Bölgesidir (Taylar, 2008: 18).

Diğeri ise; sigortacılık işlemlerinde oluşabilecek değer ve zaman kaybının önüne geçerek ev sahibi ülkede uygulanan sigortacılık kanunlarından tamamen ya da kısmen muaf tutularak, bölgedeki ticari risklerin; yangın, kaza ve yaşam sigortası gibi standart sigorta işlemleri yaparak oluşabilecek zararların karşılanmasına yönelik faaliyet gösteren Serbest Sigortacılık Bölgesidir (Gültekin-Karakaş ve Acar, 2017: 23).

#### **1.1.4. Serbest Tüketim Bölgesi**

Serbest tüketim bölgesinde, farklı amaçlar için gümrük vergisinden muaf tüketime ve satışa izin verilmektedir. Genellikle belirli bir alana veya belirli tüketim malına miktar sınırlaması getirilerek uygulanmaktadır. Serbest tüketim bölgeleri; gümrüksüz satış mağazaları, serbest çevre, serbest ithalat bölgesi ve serbest şehir olmak üzere 4 çeşidi vardır.

#### **1.5. Transit Bölge**

Transit Bölgeleri Güner (1995: 6); "Denize kıyısı olan ülkelerin, denize yakın veya yeterli çıkışı olmayan komşu ülkelerin depolama ve dağıtım merkezleri şeklinde kullanılması için girişte kurduğu limana transit bölge denir." şeklinde tanımlamıştır.

Transit bölgelerde genellikle imalat faaliyetine izin verilmemekte, buna karşın buralarda malların varacağı yere iyi bir şekilde ulaşabilmesi için depolama, tekrar ambalajlama işlemleri yapılmaktadır (Bakan ve Gökmen, 2014: 41).

#### **1.2. Serbest Bölgelerin Özellikleri**

Serbest bölgelerin özellikleri, bu bölgelerin kuruluş amaçlarına ve ülkelerin şartlarına göre farklılık gösterebilmektedir. Serbest bölgelerin özelliklerini genel olarak aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Gümüş, 2007: 49; Toroslu: 200: 9-10);

- Serbest bölgelerin alan sınırları kesin olarak belirlenmiştir. Kuruldukları şehrin veya bölgenin bir kısmı, bazen bir liman veya şehrin tümü serbest bölge olarak belirlenebilir.
- Serbest bölgeler, gümrük personelinin gözetimi ve denetimindedir. Kaçakçılığın önlenmesi için serbest bölgelerin etrafı duvar veya parmaklıkla çevrilmiş olup, giriş-çıkışlar belirli noktalardan kontrollü olarak yapılmaktadır,
- Serbest bölgeler, ülke sınırları içinde ve gümrük hattı dışında olmalarına rağmen siyasal ve hukuki yönden bağımsız değildir,
- Serbest bölgelerde yerleşim veya konaklama yapılamaz. Sadece serbest bölgelerde çalışanların temel ihtiyaçlarını karşılayanların ve güvenlik görevlilerininin konaklamasına izin verilir,
- Serbest bölgeler gümrük hattı dışında sayıldığından, buralarda faaliyet gösteren firmalar üretimleri için ihtiyaç duydukları hammadde, makine ve teçhizatların ithali durumunda gümrük vergisi ödemezler,
- Serbest bölgelerde faaliyet gösteren yabancı firmalar, genellikle belirli bir süre bütün vergilerden muaf tutulurken, kambiyo sınırlaması olmaması nedeniyle de uluslararası ödemelerini ve kâr transferlerini kolaylıkla yapabilmektedirler,
- Serbest bölgeden ev sahibi ülkeye gönderilen mallar ithalat işlemlerine tabi tutulurken, ülkeden serbest bölgeye gönderilen mallar ihracat işlemlerine tabi tutulur,

- Serbest bölgeden diğer ülkelere gönderilen mallar, gittiği ülkenin gümrük mevzuatına tabidirler,
- Serbest bölgeler, doğrudan hükümetlerce işletilebileceği gibi, resmi kurumlarca veya gerçek ve tüzel kişilerce de işletilebilir,
- Serbest bölgelerde işlemler, yabancı para birimi ile, konvertibl dövizlerle yapılmaktadır,
- Serbest bölgelerde ekonomik faaliyetleri desteklemek amacıyla, bazı hizmetlerin işletici tarafından firmalara ücretlendirilmesi kaydıyla, ulaşım, depolama, enerji, haberleşme gibi altyapı hizmetleri sunulmaktadır,
- Serbest bölgelerde üretim, depolama, ambalajlama, kiralama, bakım-onarım, yükleme-boşaltma, bankacılık, sigortacılık, çeşitli biçimlerde işleme, karıştırma, temizleme, imha etme, montaj-demontaj gibi faaliyetler yapılmaktadır,
- Serbest bölgeler genellikle uluslararası transit yolların, limanların ve havaalanlarının yakınında kurulmuşlardır,
- Serbest bölgeler ve çevreleri, ticari faaliyetlerin yoğun olduğu yerlerdir.

Serbest bölgelerin olumlu etkilerine bakıldığında; buldukları ülkelerin ekonomik durumlarına göz ardı edilemeyecek derecede olumlu katkılar sağladıkları düşünülmektedir. Serbest bölgelerin ülke ekonomisine doğrudan yabancı sermayeyi çekmede önemli rol oynamaları ve bazı vergi ve teşvik avantajları sunmaları nedeniyle; yerli ve yabancı yatırımcıları bu bölgelere çekerek, bu alanları ülke ekonomisinde cazibe merkezi haline getirmektedir (Tufan, 2018: 63).

Ayrıca, serbest bölgelerin istihdam artırıcı, döviz artırıcı, teknoloji transferi, yabancı sermaye çekme, dış ticaret açığını kapatma, transit ticareti kolaylaştırma, ithalat ve ihracatı kolaylaştırma gibi olumlu etkileri de bulunmaktadır.

Serbest bölgelerin olumsuz etkileri ise; vergi kaybı, ithalat baskısı, yasadışı faaliyetlerde artış ve kaçakçılık riski, yerli firmalarla rekabet, yatırımların olumsuz dağılması, tekelleşme, sosyal yapının bozulması ve ücret adaleti, çevre kirliliği ve kaynak israfı şeklinde sıralanabilir.

## **2. TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELER**

Serbest bölgeler ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde 1856 yılında, bugünkü Romanya sınırları içinde olan Sulina kentine serbest bölge kurulmasının istenmesiyle gündeme gelmiştir. Ancak dönemin iktisadi ve siyasi nedenlere dayalı sorunlar nedeniyle bu girişim sonuçlanamamıştır. Daha sonra ise, eski Osmanlı toprağı olan Sulina kentine 1870 yılında serbest liman kurulmuştur. Fakat devam eden dönemde Rusya ve Romanya'da serbest bölgelerin kurulması, İstanbul'un uluslararası alanda ki ticari üstünlüğünün azalmasına neden olmuştur (Toroslu, 2000: 15).

Osmanlı Devleti'nde yaşanan 1908 Devrimi sonrasında, İttihat ve Terakki Cemiyeti öncülüğünde, Çekmece Gölü veya Yedi Kule sahillerinde kurulması düşünülen serbest bölge için bir komisyon kurulmuştur. Fakat ortaya çıkacak maliyetten dolayı bu girişimden vazgeçilmiştir (Erçakar, 2004: 206).

Cumhuriyet dönemindeki Türk tüccarlar, dış ticaretten aldıkları payı azaltan şartların değiştirilmesi ve transit ticaretin geliştirilmesi için İstanbul limanı içerisinde bir serbest bölge kurulmasını istemişlerdir. Türk Hükümeti ise, 1926 yılında İstanbul'da serbest bölge kurma imkânlarını araştırmak üzere İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası tarafından oluşturulacak özel bir komisyonu görevlendirmiştir. Komisyon, 1926 ve 1927 yılları arasında "İstanbul'da Serbest Bölge Kurulması" ile ilgili iki adet rapor hazırlayarak hükümete sunmuştur (Paksoy ve Güllü, 2011: 115).

Bu gelişmelerin etkisiyle, 1927 yılında serbest bölgelerin kurulması için ilk hukuki düzenleme olan, 1132 Sayılı "Serbest Mıntıka Kanunu" çıkarılmıştır. Bu yasal düzenleme ile 1928 yılında Ford Motor Company isimli otomobil şirketine Tophane Rıhtımı'nda otomobil, kamyon ve traktör montajı yapması için özel izin verilmiştir. Ancak, 1929 yılında gerçekleşen ekonomik krizin etkisiyle beklenen fayda sağlanamadığından bu uygulamadan vazgeçilmek zorunda kalınmıştır (Erçakar, 2004: 206; Konya Ticaret Odası, 2016: 17).

1946 yılında kabul edilen 4893 Sayılı Kanuna göre; doğuda üretilen halı, kilim ve hayvan postlarının transit olarak Türkiye'ye ithal edilmesi ve sonrasında bunların işlenerek veya işlenmeden ihraç edilebilmesinin mümkün olması için "Serbest Yer" kurulması kararlaştırılmıştır. Ancak bu uygulamadan da başarı sağlanamamıştır. 1953 yılında kabul edilen 6209 Sayılı Serbest Bölge Kanunu'na göre; 1957 yılında TCDD, İskenderun Limanı'nda toplam 4.600 metrekarelik bir alanı serbest bölge olarak işletmeye başlamış ve bölgeye bir defaya mahsus olmak üzere 2.000 ton krom madeni ihraç edilmek amacıyla serbest bölgeye getirmiştir. Fakat bu bölgenin işletilememesi nedeniyle kapatılmasına karar verilmiştir (Toroslu, 2000: 16-64; Erçakar, 2004: 206).

Serbest bölge uygulamalarına yönelik bu denemelerden sonra, 1960'lı yılların ortalarından itibaren (1965, 1969, 1973 ve 1976 yıllarında) yeniden serbest bölgeler hakkında kanuni düzenlemeler yapılmak istenmiştir. Fakat Türkiye'nin o dönemdeki ticari yapısının ve sanayileşmesinin serbest bölge faaliyetlerini destekleyecek derecede gelişmemiş olması nedeniyle bu girişimlerden de başarı sağlanamamıştır (Hava, 1999: 116).

Türkiye'nin 24 Ocak 1980 yılında gerçekleşen dışa açık ekonomiye geçişe ilişkin kararları sonucu ortaya konulan yeni iktisat politikaları ile "daha fazla serbesti, yabancı yatırımcılar için güvenli bir yatırım ortamı ve daha az bürokrasi" amaçları benimsenerek; Türkiye'de serbest bölge kurulması tekrar gündeme gelmiştir (Konya Ticaret Odası, 2016: 17). Bu sebeple, yeni yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulmuştur. Serbest bölgelerle ilgili çalışmalar 1983 yılında yeniden başlatılarak, 22.09.1983 tarihli ve 83/7077 Sayılı BKK ile 1984 yılında serbest bölgelerin kurulması kararlaştırılmış ve 03.11.1983 yılında 151 Sayılı Serbest Bölgeler Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile Serbest Bölgeler Genel Müdürlüğü kurularak Başbakanlığa bağlanmasına

karar verilmiştir. İlk serbest bölge 12.11.1983 tarihli ve 83/7285 sayılı BKK ile 1985 yılında Antalya ve Mersin limanlarına kurulmuştur (Toroslu, 2000: 64).

3218 Sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'na göre; Türkiye'de serbest bölgeler "İhracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek..." gibi amaçlarla kurulmuşlardır. Serbest bölgelerin kurulması ve işletilmesine ilişkin düzenleme ise "kamu kurum ve kuruluşlarınca, yerli veya yabancı gerçek veya tüzelkişilerce kurulmasına, işletilmesine Bakanlar Kurulunca izin verilir" şeklinde belirtilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2018a).

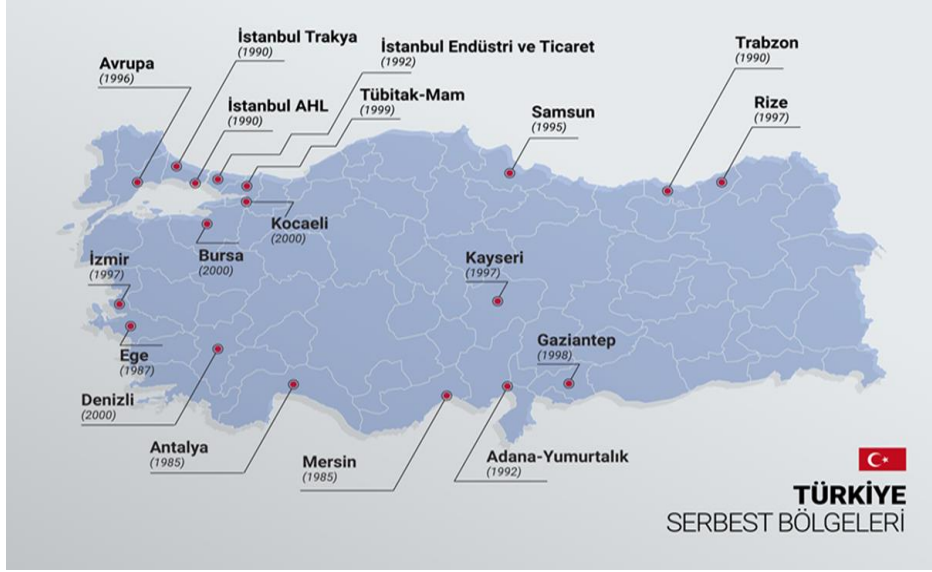
Türkiye'de ilk olarak 1987 yılında Mersin ve Antalya Serbest Bölgeleri faaliyete başlamıştır. Günümüzde ise Türkiye'de aktif olarak faaliyet gösteren 18 adet serbest bölge bulunmaktadır.

Türkiye'de serbest bölgelerin kuruluşunda üç farklı yöntem uygulanmaktadır. Bu yöntemler şu şekilde sıralanmaktadır (Toroslu, 2000: 69):

- Birinci yönteme göre; serbest bölgeler kamu arazisine kurulmakta, altyapı harcamaları devlet tarafından karşılanmakta iken üst yapı harcamaları işletici veya kullanıcı şirketlerce karşılanmaktadır.
- İkinci yönteme göre; serbest bölgeler kamu arazisine kurulurken, altyapı harcamaları bölge kurucusu veya işletmecisince karşılanmakta, üst yapı hizmetleri ise bölge kurucu ve işletmecisi ile kullanıcılarca karşılanmaktadır.
- Sonuncu yöntemde ise; serbest bölgeler bölge kurucusu ve işletmecisine ait arazi üzerine kurulmakta ve altyapı harcamalarını da yine bunlar karşılamaktadır. Bölge kurucusu ve işletmecisi ile kullanıcılar ise üstyapı harcamalarını karşılamaktadırlar.

Şekil 1'deki Türkiye haritasında, Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin konumları gösterilmektedir. Haritayı incelediğimizde, serbest bölgelerin buldukları yerlerin ortak özelliklerinin genellikle liman, havalimanı ve sınır kapılarında veya buralara yakın yerlerde, özellikle transit ticaretin yoğun olduğu bölgelerde kurulmuş oldukları görülmektedir.





Şekil 1. Türkiye Serbest Bölgeler Haritası

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2018d

Türkiye’de kurulmuş olan bazı serbest bölgelerin, sosyo-ekonomik nedenlerden dolayı verimliliğinin düşük olması veya işletilememeleri gibi durumlar sonucunda, kapatılmalarına karar verilmiştir. Örneğin, Mardin Serbest Bölgesi’nin 2016/9352 sayılı BKK’ya göre kapatılmasına karar verilmiştir.

### 2.1. Türkiye’de Serbest Bölgelerin Kullanıcılarına Sağladığı Avantajlar

Türkiye’de serbest bölgelerin kullanıcılarına sağlamış olduğu doğrudan ve dolaylı birçok avantaj bulunmaktadır. Bu avantajlar, Ticaret Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu Aralık 2018 tarihli Ekonomik Görünüm Raporu’nda da belirtilmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2018b/d):

- Gelir veya Kurumlar Vergisi istisnası,
- Serbest kâr transferi imkânı,
- Gümrük Vergisi prosedüründen arındırılmış ticari faaliyet imkânı,
- Damga Vergisi ve Harç istisnası,
- KDV istisnası,
- Orta ve uzun vadede geleceği planlayabilme imkânı,
- AB ve Gümrük Birliği kriterlerinin gerektirdiği serbest dolaşım belgelerinin temini imkânı,
- Eşitlik prensibi,
- Zaman kısıtlaması bulunmaması,

- Pazar ihtiyaçlarına ve şartlarına göre serbest biçimde belirlenebilir ticari faaliyet imkânı,
- Yerli ve yabancı tüm pazarlara erişim imkânı,
- Azaltılmış bürokratik prosedür ve dinamik işletme yönetimi,
- Stratejik avantaj,
- Her türlü ticari ve sınaî faaliyete uygun ve ucuz altyapı imkânı,
- Tedarik zinciri imkânlarından yararlanma kolaylığı,
- Ticaret kolaylığı ve gerçekçi bir enflasyon muhasebesi imkânı gibi birçok avantaj sağlamaktadır.

## 2.2. Türkiye’de Faaliyette Bulunan Serbest Bölgelerin Ekonomik Yapısı

Türkiye’de serbest bölge uygulamalarının, ülke ihracatını artırmaya yönelik yatırım ve üretimi özendirmek, ekonominin girdi ihtiyacını ucuz ve düzenli bir şekilde tedarik etmek, uluslararası yatırım ve teknoloji girişini hızlandırmak, dış ticaret ve finansman hizmetlerinden daha fazla faydalanmak gibi ülke ekonomisini kalkındırmaya yönelik birçok hedefi bulunmaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2018c).

Türkiye serbest bölgelerinin 2016-2017 yıllarındaki toplam ticaret hacimlerinin ülkelere göre dağılımı ve değişim oranları Tablo 1’de verilmiştir.

**Tablo 1. 2016-2017 Dönemi Serbest Bölgelerin Ticaret Hacminin  
Ülkelere Göre Dağılımı (1.000 ABD \$)**

ÜLKELER	BÖLGELERE GİRİŞ	BÖLGELERE GİRİŞ	%	BÖLGELERDEN ÇIKIŞ	BÖLGELERDEN ÇIKIŞ	%	TOPLAM	TOPLAM	%
	(Ocak-Aralık 2016)	(Ocak-Aralık 2017)		(Ocak-Aralık 2016)	(Ocak-Aralık 2017)		Ocak-Aralık 2016)	(Ocak-Aralık 2017)	
I. OECD ve AB ÜLKELERİ	3.572.362	3.832.568	7,28	4.400.074	4.592.573	4,37	7.972.436	8.425.141	5,68
A. Avrupa Birliği	2.675.323	2.800.344	4,67	3.586.947	3.843.456	7,15	6.262.270	6.643.800	6,39
B. Diğer OECD	897.039	1.032.224	15,07	813.127	749.117	-7,37	1.710.166	1.781.341	4,16
II. DİĞER AVRUPA ÜLKELERİ	49.525	50.284	1,53	42.866	51.953	21,2	92.391	102.237	10,66
III. BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU	352.893	424.228	20,21	466.929	480.338	2,87	819.822	904.566	10,34
IV. KUZAY AFRIKA ve ORTADOĞU	491.336	587.763	19,63	1.260.658	1.478.334	17,27	1.751.994	2.066.097	17,93
V. DİĞER ÜLKELER	1.401.409	1.511.013	7,82	870.446	921.818	5,9	2.271.855	2.432.832	7,09
VI. TÜRKİYE	2.125.131	2.374.508	11,73	3.999.450	4.073.203	1,84	6.124.581	6.447.711	5,29
TOPLAM	7.992.656	8.780.365	9,86	11.040.423	11.598.219	5,05	19.033.079	20.378.584	7,07

**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2018e

### **2.3. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Serbest Bölgelerin Çalışma Esasları**

Serbest bölgelerde çalışma esasları 1993/13 sayılı genelgeye istinaden, Serbest Bölgeler Uygulama Yönetmeliği'nin 17. maddesinde yer alan çalışma esaslarının uygulanması ile ilgili şekil ve usullere ilişkin esaslar özetle aşağıdaki şekilde belirlenmiştir (Ticaret Bakanlığı, 2018a).

- Bölgede bir aydan fazla çalışanlar için hizmet akdi yapılarak, bir nüshası Bölge Müdürlüğüne verilir.
- Asgari ücret ve fazla çalışma esasları Türkiye Cumhuriyeti Çalışma Mevzuatında öngörüldüğü şekliyle aynen uygulanır.
- Çalışma Mevzuatında öngörülen süreden fazla çalışma yapılamaz. Bölgede 24 saat çalışma yapılması dikkate alınarak, vardiya sistemi uygulanabilir. Hafta tatili, senelik izin ve sağlık izinlerinde kısıtlama yapılamaz.
- 4857 sayılı İş Kanunu gereğince yapılan hizmet akdi ancak o işyeri için geçerlidir ve hizmet akdi yapılarak çalıştırılan işçilerin Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) primlerini gösterir belgenin işyerinde asılı bulundurulması zorunludur. SGK'na verilen aylık ve üç aylık prim kesintisi bildirimlerinin bir nüshası Bölge Müdürlüğüne iletilir.
- Hizmet akitlerinde asgari ücretin altında sözleşme yapılmasına müsaade edilmez. İşçi ücret bordroları düzenli olarak Bölge Müdürlüğüne incelenir.
- "Çalışma Esasları", Bölge Müdürlüğüne tasdik ettirilerek kullanıcılar tarafından işyerlerinde kolayca okunabilecek bir yere asılır.
- Diğer çalışma esaslarına ilişkin Genel Müdürlük ve Bölge Müdürlüğü talimatlarına aynen uyulur.

### **3. SERBEST BÖLGELER VE İSTİHDAM**

Dünyanın ve Türkiye'nin en temel sorunlarından birisi olan işsizlik sorunu, giderek artan sosyo-ekonomik bir sorun olarak önemini korurken, bu sorunun etkilerinin azaltılması için istihdamı artırmaya yönelik çeşitli yollara başvurulmaktadır. İstihdamı artırmaya yönelik başvuru yollarından birisi de; serbest bölge uygulamalarıdır. Türkiye’de 1985 sonrasında başlanan serbest bölge uygulamalarıyla, ülkenin ihracatını artırmak ve geliştirmek, ülkeye ek istihdam ve gelir yaratmak hedeflenmiştir. Serbest bölgeler ülkemizde 30 yılı aşkın bir süredir faaliyetlerini sürdürmektedir.

Kısaca istihdam kavramına değinecek olursak istihdam; bir işin veya görevin yapılması için bir bireyin çalıştırılması eylemi olarak tanımlanabilir. Geniş anlamda istihdam, üretim sürecine girdi olarak sokulan tüm faktörleri (emek, sermaye, girişimci

ve doğal kaynaklar) içine alırken; dar anlamda sadece emek veya işgücüsüyle ilgilenmektedir.

Türk Dil Kurumunda ise istihdamın tanımı, “bir görevde, işte kullanma” şeklinde yapılmıştır (TDK, 2018).

Türkiye'nin Ağustos 2018 yılı istihdam verilerine göre; Türkiye genelinde istihdam edilenlerin sayısı, geçen yıla göre 490 bin kişi artarak 29 milyon 318 bin kişidir. İstihdam oranı ise 0,3 puanlık artış ile %48,3 olarak gerçekleşmiştir. Buna karşın Türkiye genelinde, işsiz sayısı 2018 yılı Ağustos döneminde bir önceki yıla göre 226 bin kişi artarak 3 milyon 670 bin kişi olarak gerçekleşmişken; işsizlik oranı ise 0,5 puanlık artış ile %11,1 seviyesine yükselmiştir (TÜİK, 2018b).

Yukarıda verilmiş olan işsizlik verilerine göre; Türkiye'de işsiz sayısının her geçen yıl artarak devam etmesi veya azaltılmaması halinde, çok büyük sosyo-ekonomik sorunlara neden olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, işsizliği azaltmak için istihdamı artırıcı etkin politikalara önem ve hız verilmesi gerekmektedir.

Serbest bölgelerin öncelikli amaçlarından olan ihracatın artırılması, yabancı sermayenin özendirilmesi, teknoloji ve bilgi transferi gibi beklentilerin istenen düzeyde karşılanıp karşılanmadığı ülke ekonomisi açısından önemlidir. Ancak, serbest bölgelerin başarılı olabilmesi için bu bölgelerde öncelikle üretim ve istihdamı artırıcı düzenlemeler yapılması gereklidir (Çetinkaya ve Bektaş, 2016: 56).

Serbest bölgeler, doğrudan istihdamı artırma konusunda farklı sektörlerde işgücü istihdam etmekte ve dolaylı olarak bulunduğu ülke ile iktisadi ilişkiler içine girerek artı istihdam sağlama noktasında ekonomilere katkı sağlamaktadır. Ancak serbest bölgelerin istihdama tam anlamıyla etkisinin pozitif olması için işgücünün serbest bölgenin bulunduğu ülkeden karşılanması gerekmektedir (Alpar, 1985: 41-42).

Serbest bölgelerdeki istihdam kalıcı olmayabilir. Çünkü bu bölgelerdeki yatırımcılar, başka bir bölgede veya ülkede daha ucuz ve uysal işgücü ya da daha fazla finansal teşvik tespit ettiğinde kolaylıkla buldukları serbest bölgeyi terk ederek daha fazla kâr sağlayacakları serbest bölgeye gidebilirler. Örneğin, Meksika'nın Maquiladora'larındaki istihdam sayısı, kısmen Çin'deki serbest bölgelerden kaynaklanan rekabet baskısı nedeniyle, 2000 ve 2002 yılları arasında büyük ölçüde azalmıştır. Ayrıca, bölgelerde personel değişim oranı da çok yüksektir; işçiler ağır çalışma koşulları nedeniyle, genellikle işlerinde beş yıldan fazla kalamamakta ve bu yüzden de bu hızlı değişimin sonucunda, sendikaların bölgelerde işçileri örgütlemesi zorlaşmaktadır (Gültekin-Karakaş ve Acar, 2017: 31).

Serbest bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin işsizlik sorununun çözümüne olumlu katkı sağlaması için, işgücünün yurt içinden karşılanması gerekmektedir. Ancak, komşu ülkelerdeki işçi ücretleri daha düşük olduğu durumlarda, işçi ücreti düşük olan komşu ülkelerden serbest bölgenin bulunduğu ülkeye işgücü göçleri olabilmektedir. Daha ucuz işgücü gelmesi sonucunda işgücü piyasasında yoğun rekabet olmakta ve bu da istihdamın dış ülkelerden temin edilen işgücünden oluşmasına; ülkedeki işçi ücretlerinin düşmesine neden olmaktadır (Güner, 1995: 11). Bu nedenle, ev sahibi ülkenin, başka

ülkeden serbest bölgeye işçi gelmesini önleyici tedbirler alması gerekmektedir (Orhan, 2003: 123).

Serbest bölgeler, buldukları ülkelerin işsizlik sorununu tamamıyla çözemeler de, işgücü potansiyeli yüksek olan çok fonksiyonlu bir serbest bölgenin istihdama sağladığı katkı, işsizliği azaltma bakımından çok önemli olabilmektedir.

### 3.1. Türkiye'deki Serbest Bölgelerin İstihdama Katkısı

Serbest bölgeler gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Gelişmekte olan Türkiye açısından ise, serbest bölgelerin ülkemizde kurulması ve işletilmesi ile ülke ekonomisine çeşitli avantajlar sağlayacağı düşünülmektedir. Söz konusu avantajlarından biriside, ülkede ek istihdam yaratılarak ülkenin toplam istihdamına katkıda bulunmaktır. 2017 yılı TÜİK verilerine göre, gelişmekte olan Türkiye'deki serbest bölgelerin istihdam oranı toplam istihdamın sadece 0,00243'ünü oluşturmaktadır.

**Tablo 2. Türkiye Serbest Bölgelerin İstihdam Verileri (2017 Yılı)**

Serbest Bölge	İşçi Sayısı	Büro Personeli Sayısı	Diğer	Toplam İstihdam	Toplam Ticaret Hacmi (1.000\$)
Antalya	2.613	411	998	4.022	722.791
Mersin	6.371	1.012	692	8.075	3.096.670
Ege	17.732	3.385	517	19.634	4.327.519
Atatürk Havalimanı	610	590	82	1.282	1.135.613
Trabzon	0	0	49	49	285.619
İstanbul Trakya	1.761	560	28	2.349	1.264.534
Adana Yumurtalık	918	109	240	1.267	814.514
İstanbul Endüstri ve Ticaret Bölgesi	4.698	1.636	0	6.334	3.096.670
Samsun	385	54	0	439	81.829
Avrupa S.B.	3.400	828	0	4.228	2.030.141
Rize	1	1	0	5	918
Kayseri	3.554	374	118	4.046	853.353
İzmir	1.338	404	297	2.039	351.495
Gaziantep	91	40	5	136	33.245
TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi	994	373	14	1.381	65.638
Denizli	28	16	1	45	27.025
Bursa	8.696	1.066	311	10.073	1.766.078
Kocaeli	1.450	95	35	1.580	586.335

**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2018e.

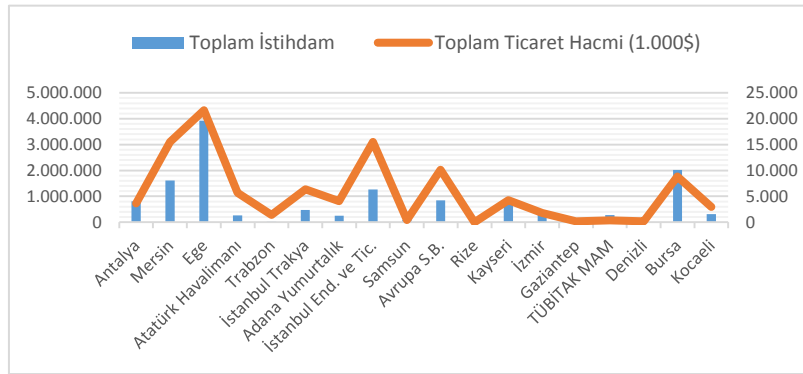
Tablo 2'deki verilere göre serbest bölgelerin istihdam ve ticari hacimleri incelendiğinde, Ege Serbest Bölgesi birinci sırada yer almaktadır. Rize ve Trabzon

Serbest Bölgeleri ise yarattığı istihdam ve ticari hacim açısından başarısız gözükmemektedir.

Bölgelerin istihdam verileri ve ticari hacimleri arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak bu pozitif/negatif ilişkinin oranı bölgeler arasında değişkenlik göstermektedir. Bunun nedeni ise, istihdam oranının serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların faaliyet alanlarıyla doğrudan ilişkili olmasıdır. Örneğin, üretim faaliyetinin yoğun olduğu serbest bölgelerde istihdam oranları daha fazla iken, alım-satım veya depolama gibi faaliyetlerin yoğunluk kazandığı serbest bölgelerde istihdam oranları daha az olmaktadır.

Ticaret Bakanlığı'nın 01.12.2018 tarihli Ekonomik Görünüm Raporu'na göre 2018 yılı Eylül ayı itibarıyla 18 Serbest Bölgede toplam 67.937 kişilik istihdam sağlanmaktadır 2017 yılında, serbest bölgelerdeki toplam ticaret hacmi, bir önceki yıla göre %7,1 oranında artarak 20,4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2018 yılı Ocak – Eylül döneminde gerçekleştirilen toplam ticaret hacmi ise önceki yılın aynı dönemine göre %10,1 oranında artarak 15,9 milyar dolar olmuştur (Ticaret Bakanlığı, 2018d).

**Grafik 1. Serbest Bölgelerin Toplam Ticaret Hacmi ile İstihdamının Karşılaştırılması**



**Kaynak:**Ticaret Bakanlığı, 2018e verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 1'de görüldüğü üzere serbest bölgelerin toplam ticaret hacmi ile istihdam ettikleri kişi sayısı arasında pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında serbest bölgelerde teknoloji-yoğun üretim yerine halâ emek-yoğun üretimin hakim olduğu söylenebilir.

**Tablo 3. Türkiye'deki Serbest Bölgelerin Toplam İstihdamı, Türkiye Geneli Toplam İstihdamı ve Aralarındaki Oranı (%) (2011-2017)**

Yıllar	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Serbest Bölge Toplamı (a)	54.022*	55.938*	57.010*	61.505*	62.234*	66.095*	66.984***
**Türkiye Genel Toplamı (b)	22.717.000	23.692.000	24.542.000	25.338.000	26.324.000	27.147.000	27.539.000
(a/b)	0,00237	0,00236	0,00232	0,00242	0,00236	0,00243	0,00243

**Kaynak:** \*Ekonomi Bakanlığı 22.05.2017 tarihli 1700723311 sayılı BİMER bilgi edinme başvuru sonucu , \*\* (TÜİK, 2018a), \*\*\* (Ticaret Bakanlığı, 2018e).

Tablo 3’te yer alan verilere göre; serbest bölgelerde istihdam edilen kişi sayısının, toplam istihdam edilen kişi sayısına oranla az olduğu görülmektedir. Bu da serbest bölgelerin Türkiye’de etkin bir şekilde çalışmadığı düşüncesine varmamıza neden olmaktadır.

**Tablo 4. Türkiye’deki Serbest Bölgelerde Faaliyet Gösteren Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı ve Serbest Bölgelerin Toplam İstihdamı (2016-2017)**

Faaliyet Konuları	Firma Sayısı (2016)	Firma Sayısı (2017)	Değişim (%)
Üretim	956	964	0,84
Alım-Satım	1.242	1.204	-3,06
Diğer	663	662	-0,15
Toplam	2.861	2.830	-1,08

**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2018e.

Tablo 4’teki veriler incelendiğinde; 2017 yılında serbest bölgelerde faaliyet gösteren firma sayılarında bir önceki yıla göre azalma yaşanmıştır. Ancak, üretim sektöründe faaliyet gösteren firma sayısı, bir önceki yıla göre 8 firma artarak, 956’dan 964’e çıkmıştır. Buna karşın, alım-satım ve diğer sektörlerde faaliyet gösteren firma sayısı 39 firma azalarak; 1.905’ten 1.866’ya düşmüştür. Serbest bölgelerdeki firmaların sektörel bazda istihdama yaptığı katkı incelendiğinde; 2017 yılında bir önceki yıla göre üretim sektöründe 6 firma artmış, alım-satım ve diğer sektörlerdeki firma sayısı 39 azalmıştır.

2017 yılında, bir önceki yıla göre toplam firma sayısı azalırken, üretim sektöründeki firma sayısı daha az oranda artmıştır. Buna bağlı olarak serbest bölgelerdeki kalifiye eleman sayısında artış meydana gelmiştir. Bu yüzden, serbest bölgelerdeki üretim sektörünün istihdamı artırdığı ve istihdam edilenlerin içindeki kalifiye eleman sayısının artmasını sağladığı düşünülebilir. Ancak, tablo 5 incelendiğinde; serbest bölgelerin istihdama katkısının beklentileri ne derece karşıladığı tartışma konusu olmaktadır.

**Tablo 5. Türkiye’deki Serbest Bölgelerin Toplam İstihdamı (2016-2017)**

Görevi	İstihdam (2016)	İstihdam (2017)	Değişim (%)
İşçi	53.715	52.640	-2
Büro Personeli	10.875	10.957	0,75
Diğer	1.505	3.387	125,04

Toplam	66.095	66.984	1,35
--------	--------	--------	------

**Kaynak:** Ticaret Bakanlığı, 2018e.

Tablo 5’de görüldüğü üzere serbest bölgelerdeki toplam istihdam sayısında artış yaşanmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere serbest bölgelerde üretim sektörü diğer sektörlerle göre istihdamı daha fazla artırıcı yönde etkilediği görülmektedir.

Ancak, tablo 5’de görüleceği üzere; 2017 yılında bölgelerdeki istihdam edilen toplam kişi sayısı arttığı halde, istihdam edilen “işçi” sayısı bir önceki yıla göre %2 oranında azalış göstermiş; “büro personeli” sayısı ise %0,75 oranında artış göstermiştir. İstihdam edilenler içerisindeki “diğer” kategorisindeki kişi sayısı ise, bir önceki yıla göre %125,04 oranında artış göstermiştir. Buna göre 2017 yılında serbest bölgelerde istihdam edilen personel sayısındaki artışın büyük bir bölümünü, bir önceki yıla göre, nitelikli/kalifiye elemanların sağladığı görülmektedir.

#### **4. ANTALYA SERBEST BÖLGESİ SAHA ARAŞTIRMASI**

Bu çalışmada serbest bölgelerin istihdam sağlama açısından değerlendirilebilmesi için bir sınırlılık getirilerek Antalya Serbest Bölgesi seçilmiştir. Antalya Serbest Bölgesi’nde kayıtlı 54’ü yatırımcı 44’ü kiracı olmak üzere toplam 98 firma bulunmaktadır. Bu çalışma sonucunda, firmaların ticari açıdan 51’inin faal olduğu tespit edilmiştir. Faal olan firmaların tümünde araştırma gerçekleştirilerek tam sayım üzerinden araştırma evren ve örnekleme eşitlenmiştir. Örneklem, aynı zamanda amaçlı örneklem olarak belirlendiğinden serbest bölge firmaları dışında kalan ancak serbest bölgenin faaliyetlerine ortak özel ve kamu kuruluşları üzerinde bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmanın sınırlılıklarından dolayı çalışmanın dışında bırakılan bu konu başka çalışmaların yapılması için de bir teşvik unsurudur. Hazırlanan soru seti ile derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak 15.07.2017 ile 15.12.2017 tarihleri arasında görüşmeyi kabul eden 31 firma yöneticisiyle yüz yüze görüşülmüştür. Ancak faal oldukları belirlenen firmalardan 13’ünün yetkililerinin yurt dışında olmaları ya da firma adına bilgi toplanabilecek yetkililerin olmaması; 7 firmanın ise son 6 aylık dönemde ticari işlem yapmadıklarını belirtmeleri üzerine çalışmadan çıkarılmıştır. Araştırmanın yapıldığı anda bölgedeki toplam istihdam sayısı 3.842 kişidir. Görüşme yapılan araştırma kapsamındaki 31 firmadaki çalışan sayısı ise 3.338 kişidir. Yapılan görüşmeler sonucunda Antalya Serbest Bölgesi toplam istihdamının %87’sine sahip olan firmalarla görüşme yapılabilmektedir.

Antalya Serbest Bölgesi’nde gerçekleştirilen araştırmada serbest bölgelerin;

- Firmalara sağladığı olumlu-olumsuz etkiler,
- Firmalara istihdam açısından verdiği destekler ve etkileri,
- Firmaların istihdam talepleri,
- Diğer bölgelere göre avantaj ve dezavantajları,
- Mevcut istihdam yapıları,
- Yatırımcı çekme nedenleri,



başta olmak üzere birçok konu hakkında firma yetkililerine 14 ana başlık altında sorular sorularak derinlemesine mülakat tekniği uygulanarak bilgi edinilmiş ve başta istihdam olmak üzere serbest bölgelerin olumlu ve olumsuz tarafları incelenerek yeni öneri ve yorumlar ortaya konulmuştur.

#### **4.1. Firmaların Uyrukları, Sektörleri ve Ruhsat Durumları**

Antalya Serbest Bölge İşleticisi A.Ş. (ASBAŞ)'nde araştırma kapsamındaki firmalardan %68'inin bölgede yatırımcı, %32'sinin ise kiracı olarak faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu firmalardan %58'inin T.C. uyruklu, %26'sının yabancı uyruklu ve %16'sının ise T.C. uyruklu ve yabancı uyrukluların ortaklığında olan kuruluşlar olduğu görülmüştür. Ancak görüşme sırasında anlaşıldığı üzere T.C. uyruklu çoğu firmanın gerçekte yabancı ortaklarının olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeni sorulduğunda, bu firmaların birçoğu yurtdışına gelir-kar transferi gibi nedenler için bu yolu izlediklerini belirtmişlerdir. Bunu da yabancı ortakları için fason üretim yaparak uygulamaktadırlar. Bu sayede ürünün fiyatını, pazarlamasını ve miktarını yabancı (gizli) ortak belirlemektedir.

Araştırma kapsamındaki 31 firmanın %94'ü üretim sektöründe faaliyet göstermektedir. Ancak bu firmaların aynı zamanda başka sektörlerde de faaliyet göstermektedirler. Üretim yapan firmalardan 4'ü alım-satım, 8'i kiralama, 10'u bakım-onarım faaliyetlerinde bulunmaktadır. Üretim faaliyetinde bulunmayan diğer 2 firma ise, alım-satım, kiralama, depolama ve atık yönetimi faaliyetleri göstermektedirler.

Antalya Serbest Bölgesi'nde üretim yapan firmaların büyük çoğunluğu yat üretimi yapmaktadır. Bölgenin kendine ait bir limana sahip olması yat üretiminde ihtisaslaşmasına ve yat üretimi yapan firmalar için cazibe merkezi haline gelmesinde önemli etkidir. Araştırma kapsamında mülakat yapılan firmaların 15'i yat üretimi alanında faaliyet göstermektedirler.

Ayrıca, bölgede medikal ürünler üreten uluslararası firmalar da faaliyet göstermekte ve bu firmaların neredeyse tamamı Almanya menşeli firmalardır. Mülakat yapılan firmaların 4'ü medikal ürünlerin üretimi alanında faaliyet göstermektedir.

Bölgede tekstil üretim faaliyetinde bulunan az sayıda küçük ölçekli firma bulunmakta ve bu firmalar genellikle yurtdışına yönelik fason üretimi yapmaktadırlar. Bununla birlikte, otomotiv sektöründe dünyaca ünlü markalar için kablo üretimi yapılırken, elektrikli araçlar için pil üretimi ve tasarımı yapılmaktadır.

Ayrıca, bu bölgede yat üretimini destekleyen elektrik-elektronik, mobilya gibi yan sektörlerde de faaliyet gösteren çok sayıda firma bulunmaktadır.

#### **4.2. Firmaların İstihdam Yapısı**

Araştırma kapsamındaki firmaların istihdam durumuna cinsiyet açısından bakıldığında toplam 3.338 çalışanın 1.710'u (%51,2) erkek, 1.628'si (%48,8) kadındır. TÜİK işgücü araştırma verilerine göre 2017 yılında Türkiye'de çalışanların %28,9'u kadın %65,6'sı ise erkektir. Bu oranlara göre serbest bölgede kadın çalışanların oranı

%48,8'le Türkiye ortalamasının 19,9 puan üzerindedir. Bu orana bakarak serbest bölgelerin kadın istihdamı açısından olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir.

**Tablo 6. Firmaların İstihdam Yapısı**

Firma	İstihdam Durumu				
	Kadın	Erkek	Toplam	Yaş*	
				18-33	34-49
F1	850	100	950	X	
F2	17	56	73		X
F3	300	130	430	X	
F4	4	66	70		X
F5	2	13	15	X	
F6	214	127	341	X	
F7	2	15	17		X
F8	21	12	33	X	
F9	20	186	206		X
F10	5	30	35		X
F11	1	44	45		X
F12	4	66	70		X
F13	0	15	15		X
F14	1	7	8		X
F15	1	31	32		X
F16	76	43	119	X	
F17	3	57	60		X
F18	3	10	13		X
F19	3	35	38		X
F20	13	156	169		X
F21	2	68	70		X
F22	0	4	4		X
F23	10	240	250		X
F24	2	80	82		X
F25	6	15	21		X
F26	3	44	47		X
F27	34	4	38		X
F28	25	10	35	X	
F29	1	9	10		X
F30	4	13	17		X
F31	1	24	25		X
TOPLAM	1.628	1.710	3.338	7	24

\*İşletmelerdeki çalışanlar 3 kategoride değerlendirilmiş olup firmalarda çalışanların yaş aralıkları; 18-33, 34-49 ve 50-65 yaş arasında çalışanların toplam çalışan sayısı içindeki oranının çoğunluğunu gösterir.

Yaş aralıklarına bakıldığında, 18-33 yaş aralığında 1.923 kişi (%57,6), 34-49 yaş aralığında 1.415 kişi (%42,4) çalışmaktadır. Bu oranlara göre, bölgedeki firmaların 18-33 yaş aralığında kadın çalışanları talep ettikleri tespit edilmiştir.

Firmalardaki çalışanların yaş aralıkları firmada toplam çalışan kişi sayısı içindeki orana göre bakıldığında; çalışanlarının yaş aralığı 18-33 olan firma sayısı 7 iken, 34-49 yaş aralığında çalışanları olan firma sayısı 24' tür. Firmaların daha çok fiziki güç ve beceriye yönelik faaliyet göstermesinden dolayı 50 yaş üzerinde çalışana rastlanılmamıştır.

Aynı zamanda araştırma kapsamındaki firmalarda kadın ve erkek istihdam oranlarının farklılık gösterdiği görülmüş, bunun işletmelerin faaliyet konularıyla

doğrudan ilgili olduğu tespit edilmiştir. Yukarıdaki tabloya bakıldığında yat üretimi yapan firmalarda erkek istihdamı daha çok olurken yaş aralıkları da daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Buna göre, yat üretimi yapan firmaların genellikle 33-49 yaş aralığında erkek işçi istihdam etmelerinin nedeni firma yöneticilerine sorulduğunda; bu firmaların kalifiye elemana daha çok ihtiyaç duymaları, bu tür işlerde çalışmak için kalfalık-ustalık gibi belgelerin zorunluluğu ve yat işinin fiziki güce daha fazla gereksinim duymasından kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Firma yöneticilerinden birisi 35 yaş üzeri erkek işçileri istihdam etmesinin nedenini şu şekilde ifade etmektedir; *“Biz yat üretiyoruz, ağır iş yapıyoruz, bu yüzden erkek çalışanlar bizim işe daha uygundur. Bir de bizim serbest bölgede sertifikasız işçi çalıştırmamız yasak, bizim işte tecrübe şarttır. Bu yüzden ustalık kalfalık belgesi olan kalifiye elamanları alıyoruz, haliyle bunların yaşları da yüksek oluyor”* demiştir.

Bazı firma yöneticilerine firmalarındaki kadın istihdamının neden az olduğu sorulduğunda, firma yöneticisi; *“Bizim yaptığımız iş kadınlara göre değil, ben isterim gelsin çalışsınlar ama çalışmazlar, örneğin hiçbir kadın kaynak makinesiyle gemi ve yatlarda çalışamaz, çünkü bizim iş fiziki güç ister.”* diye cevap alınmıştır. Bir başka yöneticiye de, firmalarında erkek istihdamının neden az olduğu sorusu yönelttiğinde ise; *“Bizim yaptığımız iş incelik ve dikkat ister, kadınların eli hem daha yatkın hem de daha çabuk öğreniyorlar, ayrıca erkeklere göre daha hızlı ve dikkatli çalışıyorlar.”* cevabı alınmıştır.

Bir diğer yönetici; 33-35 yaş üzeri kadın istihdam etme talebinin neden kaynaklandığı sorulduğunda; *“Genç kadınların evlilik, doğum ve süt izinleri veya çocukları küçük olduğu için sık sık izin almak istiyorlar, bunlarda benim işlerimi aksatıyor.”* cevabı alınmıştır. Görüldüğü gibi kadınlara çalışma hayatında verilen bazı hukuki hakların kadın istihdamını olumsuz etkilediği görülebilmektedir.

Ayrıca, bölgede proje usulü çalışan firmaların (yat ve gemi üretimi gibi) toplam çalışan sayıları yıl içinde belirgin farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Bunun nedeni, bu firmaların çalışanlarıyla yaptıkları iş sözleşmeleri projenin başlama ve bitiş süreleriyle sınırlandırılmaktadır. Bu yüzden, bu firmaların projesi bittikten sonra devam edecek başka bir projesi yok ise ihtiyaç duymadığı personelin sözleşmesini yenilemeyerek iş akdine son vermektedir. Sonuç olarak bu tür firmaların personel sayıları yıl veya yıllar içinde büyük dalgalanmalara yol açmakta, buda serbest bölgede kalıcı istihdamın olmadığı durumunu ortaya çıkartmaktadır.

### **4.3. Firmaların Serbest Bölgeye Yatırım Yapma Nedenleri**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine serbest bölgede faaliyet göstermelerinin nedenleri sorulduğunda; firmaların %78’si vergi avantajını, %68’i üretken ve düşük maliyeti, %61’i gümrük mevzuatı uygulanmamasını, %58’i ASBAŞ’ın konum avantajını, %32’si transit ticaretin kolay olmasını, %29’u ise işlemlerde vergi-resim ve harç istisnalarından dolayı bölgeyi tercih ettiklerini ifade

etmişlerdir. Buna göre, firmaların serbest bölgede olmalarının başlıca nedenleri vergi muafiyetleri ve gümrük mevzuatından sağlanan imtiyazlar olduğu tespit edilmiştir.

Serbest Bölgenin, kullanıcılarına düşük maliyet avantajı sağladığı konusunda firma yöneticilerinden farklı cevaplar alınmıştır. Firma yöneticilerinin büyük çoğunluğu bölgede faaliyetlerin bölge dışına göre daha düşük maliyet sağladığı görüşünü savunurken bunun tam tersini savunan bölge kullanıcıları da bulunmaktadır. Bölgelere sağlanan teşvikler ve avantajlara rağmen bölgenin neden düşük maliyet avantajı sağlamadığı firma yöneticisine sorulduğunda;

*“Serbest bölgelerde her şey yurtiçine göre çok pahalı, mesela elektrik, su, kira gibi giderler dolar üzerinden alınıyor. İşletici firma gelip benden aracımı park ettiğim yerin parasını bile istiyor. Buna benzer birçok ücret talep ediliyor ama hizmet sıfır. Ayrıca benim bölgede bulunmam dolayısıyla her yıl aracıma ve çalışanlarıma giriş kartı çıkartmam gerekiyor. Bir giriş kartının bana maliyeti 10 dolara çıkıyor. Ben serbest bölge dışında faaliyet göstersem maliyetlerim daha az olacaktır.”* cevabı alınmıştır. Görüldüğü gibi bölgelerde işletici firmaların yapmış olduğu uygulamalar bölgelerin cazibesini azaltabilmektedir.

Bazı firma yöneticileri ise, bölgenin üretken olmadığı düşüncesini savunmakta, bu düşüncede olan bir yönetici ise bunu şöyle ifade etmektedir;

*“Biz bölgede üretim faaliyetinde bulunmaktayız. Bizim üretimimiz esnasında herhangi bir makine bozulduğunda bizim üretimimiz günlerce duruyor. Mesela geçen ay kullandığımız makinelerden birisinin bozulması nedeniyle tamire gönderdik. Makinenin tamir süresi 1 saat sürdü, ama bizim bu makineyi bölgeden çıkarıp tekrar bölgeye geri sokmamız tam 3 günümüzü aldı.”*

Serbest bölgelerde bürokrasinin çok fazla olması üretimi dolayısıyla da istihdamı olumsuz etkilemektedir.

23.12.1999 tarihli 99/13812 sayılı karar ülke ihracatını artırmak ve geliştirmek, ihraç ürünlerine uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazandırmak amacıyla ihracat sayılan satış ve teslimler ile döviz kazandırıcı hizmet ve işlemlerde vergi, resim ve harç istisnası bulunmaktadır (Ekonomi Bakanlığı, 2018). Ancak, serbest bölgenin sağlamış olduğu bu avantaj firma yöneticilerinin çoğuna cazip gelmemektedir. Bu konuda alınan cevaplar ise bu avantajın bölgelere kısmen kullandırıldığı yönündedir.

Bazı firma yöneticilerinin; serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmaların ürettiği malların %80’inden fazlasını yurt dışına satamadığı durumlarda, firmalardan KDV ve stopaj alındığını belirtmişlerdir.

Serbest bölgeleri kullanıcılar açısından en cazip hale getiren avantaj gelir ve kurumlar vergisi muafiyetidir. 3218 Serbest Bölgeler Kanunu’na göre bölgelerde elde edilen kazanç ve iratların kambiyo mevzuatına göre belgelendirilerek Türkiye’nin diğer yerlerine getirilmesi halinde gelir ve kurumlar vergisinden muaf tutulacağı belirtilmiştir. Ayrıca, serbest bölgelerde ücretlerde de gelir vergisi muafiyeti uygulanmaktadır. Ancak, 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu’nun 6’ncı maddesinin üçüncü fıkrasına göre Avrupa Birliği’ne tam üyeliğin gerçekleştiği yılın sonundan itibaren serbest

bölgelerdeki firmalara sağlanan tüm vergisel teşviklerin kaldırılacağı hükmü bulunmaktadır.

Bölgede faaliyet gösteren firmaların bölgelere getirecekleri yabancı menşeli malları ve bölgeden üçüncü bir ülkeye gönderecekleri mallara gümrük mevzuatı kısmen veya tamamen uygulanmamakta, bu da firmalara ticari faaliyetlerinde kolaylık sağlamaktadır. Bölgedeki birçok firma yöneticisi bu avantajdan memnun olduklarını ifade etmiş bazı firma yöneticileri ise farklı görüşler beyan etmişlerdir. Bu farklı görüşlerden birine yer verecek olursak;

*“Serbest bölgelere mal giriş ve çıkışlarında gümrük işlemleri çok ağır işliyor. Ayrıca bölgeye mal giriş çıkışlarında uygulanan mesai ücretleri çok yüksek ve mesailer (fazla çalışma) saat 16.00’da başlıyor. Türkiye’de mesailer 17.30 da başlamıyor mu?”*

Burada firma yöneticisinin yakındığı konu serbest bölgeye malların giriş ve çıkışlarında uygulanmakta olan gümrük işlemlerinin ağır, idarece uygulanmakta olan mesai hesaplamalarının da bölgeden bölgeye farklılıklar gösterdiği ve adaletsiz işlediğidir. Bölgelerdeki buna benzer sorunlardan dolayı serbest bölgelerde transit ticaret kolaylığından yeterince fayda sağlanamadığı ise bir başka görüştür.

Ayrıca, Antalya Serbest Bölgesi konumu itibariyle kullanıcılarına çeşitli avantajlar sunmaktadır. Bu avantajlardan en önemlisi ise bölgenin kendi içinde bir limana sahip olmasıdır. Bölgenin sağladığı bu avantajın sonucunda bölgede yat üretimi faaliyeti yapan firma sayısında yoğunluk yaşanmakta ve bölgede dünya standartlarında ultra lüks yatlar üretilmektedir. Antalya Serbest Bölgesi yat üreticiliği alanında Türkiye’de ilk sıralarda yer alırken dünyada da önemli bir yere sahiptir. Ayrıca, bölgenin Antalya Limanı’nın hemen yanında yer alması, ulaşımın ve sosyal aktivite imkânlarının fazla olması vb. gibi konumundan kaynaklı avantajları da mevcuttur.

#### **4.4. Devlet Destek ve Teşviklerinin Firmalara Etkisi**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine devletin sağladığı destek ve teşviklerden faydalanma durumları sorulduğunda; firmalardan %100’ü vergi muafiyetlerinden, %94’ü işçi sigorta prim desteklerinden, %55’i İŞKUR istihdam teşviklerinden, %35’i yurtdışı fuar desteklerinden, %19’u KOSGEB desteklerinden faydalanırken; Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı (BAKA) ve TÜBİTAK desteklerinden sadece birer firmanın faydalandığı tespit edilmiştir.

İşçi sigorta primine uygulanan desteğin genellikle ödemelerin zamanında yapılması sonucu bir sonraki ayda indirim uygulanması yolu ile yapıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca, bazı firmaların İŞKUR’ un istihdamı teşvik edici programlarından faydalanması ile de sigorta primi desteğinden yararlandıklarını ifade etmişlerdir.

Firmaların KOSGEB, TÜBİTAK ve BAKA destek ve teşviklerinden faydalanma oranları çok düşüktür. KOSGEB’ den belge desteği aldıklarını, TÜBİTAK ve BAKA’ dan ARGE ve yatırım desteği aldıklarını ifade etmişlerdir. Ancak bölgede faaliyet gösteren birçok firmanın üretimi ve istihdamı artıracak bu destek ve teşviklerden yararlanmadıkları tespit edilmiştir. Firma yöneticilerine bunun nedeni sorulduğunda farklı cevaplar alınmıştır. Bu konu hakkında bazı ifadeler şöyledir; *“Biz bölgede faaliyet*

göstermek için bir sürü prosedürle uğraşıyoruz. O tür destek ve teşviklere ihtiyacımızda yok, onlarla uğraşacak zamanımızda yok, bu yüzden biz bu konularla ilgilenmiyoruz.” denmiştir. Bir başkası ise; “Benim o konularda bilgim yok, hem istesem de bana vermezler. Onlar kendi yandaşlarına kullandırır bu teşvikleri. Yukarılarda adamın yoksa bu işler çok zor. Türkiye’de ne yazık ki ilk önce yukarıda adam ayarlamam gerekiyor.” gibi bu ve buna benzer cevaplar alınmıştır.

Bölgedeki firmaların söylediklerinde haklılık payı olsa da üretimi ve istihdamı artırıcı bu teşvikler konusunda yeterli bilgi sahibi olmadıkları tespit edilmiştir. Firma yöneticilerinin, bu konularda bilgi sahibi olmamalarının en önemli nedeni, bu tür işlerin referans veya torpil aracılığıyla sonuçlanacağını düşündüklerinden, devlet destek ve teşvikleri hakkında araştırma ihtiyacı duymamaktadırlar.

#### 4.5. Firmaların İstihdam Talebinin Özellikleri

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine ihtiyaç duydukları çalışanlardan talep ettikleri özellikler sorulduğunda; firmaların %87’si kalifiye/nitelik, %71’i usta-çırak sertifikası, %58’i eğitim durumu, %39’u cinsiyeti, %39’u liyakat/karakter ve %35’i de çalışanın yaşına dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir.

Bu sayılar ve oranlar göz önünde bulundurulduğunda serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların tecrübe, eğitim ve usta-çırak belgesi konularını öncelikli olarak kalifiye/nitelikli elemanların serbest bölgelerde istihdamının yüksek talep gördüğü ifade edilebilir.

Ayrıca, bölgedeki firmaların çalışanın kalifiye/nitelikli olması ile birlikte bunların aynı zamanda usta-çırak belgesine de sahip olmasını tercih ettikleri tespit edilmiştir. Tabloya bakıldığında çalışanda iki özelliği aynı anda isteyen firmaların neredeyse tamamının yat/gemi üretim faaliyetiyle ilgilenen firmalar olduğu görülmektedir.

#### 4.6. Firmaların İstihdamla İlgili Yaşadıkları Sorunlar

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine personel alım aşamasında yaşadıkları sorunlar sorulduğunda; firmaların %94’ü kalifiye eleman bulma sıkıntısı, %58 sertifikalı (usta-çırak belgesi vd.), %14’ü ücretlerde anlaşamama, %32’si ulaşım sorunu, %32’si geçici işçi bulamama, %23’ü eğitim durumu, %19’u yabancı dil ve %19’u ise kreş ve buna benzer olanakların istenmesi sayılmıştır. Bu sayılar ve oranlar göz önünde bulundurulduğunda serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların tecrübeli, eğitilmiş ve usta-çırak gibi belgeye sahip personel istihdam etme sıkıntısı yaşadıkları öncelikle dolaylı kalifiye/nitelikli elemanların serbest bölgelerde arzının düşük olduğu ifade edilebilir.

Bölgede kalifiye eleman sıkıntısı yaşayan bir firma yöneticisi, bu sıkıntının aşılabileceğini ifade etmiştir. Bunun nasıl yapılacağını ise şu şekilde anlatmıştır:

*“Bölge içinde mesleki eğitim kursları açılmalı ve buralara da gençler teşvik edilmelidir. Ben kalifiye eleman aramak için sanayiye gidiyorum gençler bölgeyi bilmedikleri için buraya gelmek istemiyorlar. Ben dünyadaki birçok serbest bölgeyi*

*gezdim, gelişmiş bölgelerin genelinde bölge içinde maliyeti işletici ve devlet tarafından karşılanan mesleki kurslar var.”*

Bölgedeki firmaların genelinden buna benzer öneri ve tavsiyeler ortaya konulmuştur. Buna göre, bölgedeki istihdam talepleri ve işçi nitelikleri ile ilgili yaşanan sorunların çözümünde bölgelere mesleki kursların açılması gerektiği tespit edilmiştir. Serbest bölgede yat üretimi yapan firmaların tamamına yakını kalifiye eleman sıkıntısı yaşarken, bu firmaların da geneline yakını aynı zamanda belgeli çalışanların bölgede arzının yetersiz olduğunu ifade etmektedirler. Bölgede yabancı dil bilen çalışan talebinin çok az olması, bu talepte bulunanlarında yabancı dili sadece büro çalışanları için tercih etmesi bölgenin istihdam talebi hakkında mavi yakalılara daha fazla ihtiyaç duyulduğu ifade edebilir.

Ayrıca, bazı firmalar istihdam aşamasında çalışanlarla kreş ve buna benzer talepler yüzünden sorunlar yaşandığını ifade etmiştir. Bu firma yöneticilerinden birisi, bu konuda;

*“İstihdam aşamasında ve sonrasında çalışanlar ile kreş ve buna benzer talepler yüzünden sorunlar yaşıyoruz. Mesela, biz kendi bünyemizde kreş açmak istiyoruz, ancak işletici kuruluş bazı güvenlik gerekçelerini bahane ederek buna izin vermiyorlar. İşletici firmaya birçok defa kreş konusunda talepte bulunduk, siz işletin biz maliyetini karşılayalım dedik ona da yanaşmadılar. Bizim firmamız kurumsal bir firma çalışanlarımıza ve ailelerine önem veriyoruz.”*

Bölgede, bu ve buna benzer sorunlar yüzünden çalışanları ile kreş olmadığı için sorunlar yaşayan firmalar bulunmaktadır. Kreş sorunları yaşayan firmaların genelindeki çalışanların yaş ortalaması 35 yaş altı kadınlardan oluşmakta, bu sebeple de firmalar sıkıntı yaşamaktadır.

#### **4.7. Firmaların İstihdam İhtiyaçları**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine mevcut eleman ihtiyaçları sorulduğunda; firmaların %45'inin eleman ihtiyacı olmadığı, %45'inin kalifiye eleman ihtiyacı olduğu, %26'sının teknik personele ihtiyacı olduğu, %6'sının ise idari personel ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir.

Görüşme yapılan firma yöneticilerinden bazılarının bölgenin istihdam talebindeki yetersizlik ile ilgili görüşleri sorulduğunda; *“Bizim firmamız 20 yılı aşkındır burada üretim yapıyor. Biz ilk başladığımızda 200'ü aşkın işçi çalıştırıyorduk, ancak şimdi bu sayı onda birine kadar düştü. Artık yurtdışındaki müşterilerimiz bizden mal almıyor. Çin'de üretim daha ucuz olduğu için çoğu müşteri mallarını oradan alıyor.”* Bir diğer firma yöneticisi ise; *“Burada fazla istihdam sağlayan sadece birkaç firma var. Bu firmalarda mecbur kaldıkları için burada faaliyet gösteriyorlar. Bu “x” firmalarının üretim faaliyetleri işçi sağlığına zararlı olduğu için kendi ülkelerinde izin verilmiyor, o yüzden burada faaliyet gösteriyorlar.”* cevabını vermiştir.

Bölgedeki mülakatlarda firma yöneticileri yukarıdaki düşüncelere benzer birçok görüş beyan etmiştir. İstatistiksel verilere ve firma yöneticilerinin görüşlerine göre,

serbest bölgelerin istihdamı artırması gerekirken; ya durağanlık gösterdiği ya da istihdama etkisinin farklı nedenlerden dolayı beklentinin çok altında gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. ASBAŞ'nin toplam istihdam hacmini bölgedeki 100'e yakın firma içerisinde sadece birkaçı göğüslemiştir. Bu firmalarında üretim aşamalarının çalışan sağlığı açısından uygunluğunun denetlenmesi gerekmektedir.

#### **4.8. Firmaların İstihdam İhtiyaçlarını Duyurma Yolları**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine eleman ihtiyaçlarını duyurma yolları sorulduğunda; firmaların %26'sının gazete ilanıyla, %77'sinin İŞKUR aracılığıyla, %68'inin referanslar ile %42'sinin tanıdıkların tavsiyesi üzerine ve %29'unun ise iş arayanların kendilerinin firmalara başvuru yapması ile istihdam taleplerini karşıladıkları tespit edilmiştir.

Bu sayılar ve oranlar göz önünde bulundurulduğunda serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların çalışan ihtiyaçlarını öncelikle İŞKUR ve referanslar aracılığı ile karşıladıkları, ancak çalışan bulamadıklarında diğer faktörlere başvurdukları tespit edilmiştir. Bölge geneli olarak değerlendirilecek olursa, bölge ve civarında son yıllarda iş arayan sayısında büyük bir artış olması nedeniyle, bölgedeki firmaların istihdam taleplerini karşılamakta hiç zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Bölgede görüşme yapılan firmalardan sadece bir tanesi çalışan bulma konusunda sıkıntı yaşadığını ve bütün aracı faktörlere rağmen kendi istedikleri özelliklerde çalışan bulamadıklarını ifade etmiştir. Bu yüzden, firma genellikle çalışan ihtiyacını kendi imkânları ile karşıladığını belirtmiş ve işçi bulma yöntemini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Biz bir firmadan çok geniş bir aile gibiyiz, bu yüzden firmamız için eğitilmiş, zeki, çalışkan ve işini sevecek insanları istihdam etmek istiyoruz. Bu insanları da, Akdeniz Üniversitesi'nde mezun olacak öğrencilere seminerler vererek buluyoruz. Aynı zamanda buradaki öğrencilerle tanışma imkânı buluyor, kurumsal olan firmamızı öğrencilerin tanımalarına olanak sağlıyoruz. Örneğin, ben bu firmanın genel müdürüyüm, beni de bu yöntemle işe aldılar.”*

Bu yöneticinin ve firmasının uygulamış olduğu istihdam politikası sayesinde, kendileri için en iyi çalışanı istihdam ederek firmalarındaki verimliliğin ve motivasyonun maksimum seviyeye ulaştığını söylemişlerdir.

Firmaların büro personeli ihtiyaçlarını genellikle “www.kariyer.net” aracılığıyla çevrimiçi karşıladıklarını, niteliksiz işçi ihtiyaçlarını İŞKUR aracılığıyla veya iş arayanların firmalarına gelerek iş başvurusunda bulunması ile karşıladıklarını belirtmişlerdir. Yat-gemi vb. gibi tecrübe gerektiren işler ile ilgili nitelikli çalışanların ise, genellikle tavsiye veya referanslar aracılığıyla istihdam edildiği tespit edilmiştir.

#### **4.9. Firmaların İhtiyaç Duyduğu ve Yetiştirilmesini İsteddiği Personel Kriterleri**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine kurum ve kuruluşlarca yetiştirilmesi istenen personel kriterleri sorulduğunda; firmaların %58'i Mesleki Eğitim Kursları mezunları, %81'i Teknik Meslek Lisesi mezunları, %81 Meslek Yüksek Okulu



mezunları, %35'i Lisans mezunları ve %3'ü Yüksek Lisans-Doktora mezunlarının yetiştirilmesini talep ettikleri tespit edilmiştir.

Bu sayılar ve oranlar göz önünde bulundurulduğunda serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların Meslek Yüksek Okulu ve Teknik Meslek Lisesi mezunları konularını öncelendiğinden, kalifiye/nitelikli elemanların serbest bölgelerde istihdam talebinin yüksek olduğu ifade edilebilir.

Firmalarla yapılan görüşmelerin ayrıntısına inilecek olursa, Meslek Yüksek Okulu ile Teknik Meslek Lisesi mezunlarına yat-gemi vb. gibi üretim yapan firmalarda istihdam etmek için talep varken, Mesleki Eğitim Kursları mezunlarına daha çok ara eleman olarak işgücü talebi vardır. Lisans mezunları için ise firmaların satış, pazarlama, muhasebe vb. gibi idari işlerinde istihdam talebi olmaktadır. Bölgede yüksek lisans ve doktora mezunlarına sadece bir firmadan talep gelmiş, bu nitelikteki personelin ise firma yöneticiliği için istihdam edileceği söylenmiştir.

Firma yöneticilerine, serbest bölgelerde lisans ve üzerinde eğitim almış personelin yetiştirilmesini neden talep etmiyorsunuz diye sorulduğunda, görüşülen firmaların neredeyse tamamı üretimlerinde bu vasıftaki insanları çalıştıramadıklarını, çalıştırdıkları halde verim alamadıklarını söylemişlerdir. Ayrıca, bu vasıftaki personellerin tamamına yakınının büro işlerinden başka hiçbir işten anlamadığını, zaten Türkiye'de bu niteliklere sahip birçok insanın işsiz olduğunu, bu yüzden ihtiyaç olmadığını söylemişlerdir.

#### **4.10. Firmaların Personel Politikaları**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine mevcut personellerine sağladıkları veya sağlayabilecekleri imkânlar sorulduğunda; firmalardan %16'sı kar payı dağıttığını veya dağıtabileceğini, %32'si prim verdiğini veya verebileceğini, %35'i ücretlere seyyanen zam yaptığını veya yapabileceğini, %29'u motivasyon artırıcı etkinlikler yaptığını, %80'i servis ve beslenme (yemek) imkanı sağladığını ve %100'ü ise çalışanlarının hukuki haklarından doğan borçlarını yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir.

Araştırma kapsamındaki bütün firmalar, personellerinin hukuki haklardan doğan borçlarını yerine getirdiklerini söylemişlerdir. Aslında, çalışana karşı hukuki haklarından doğan borçların ödenmesinin zorunluluğu, serbest bölgelerin çalışanlara sağladığı bir avantajdır. Çünkü bölgede işçi çalıştırmak isteyen firma öncelikle istihdam etmek istediği kişinin bütün SGK vb. gibi resmi evraklarını tamamlayarak bölgedeki yetkili kurum ve kuruluşlara bu belgeleri ibraz etmesi gerekmektedir. Bütün belgelerini ibraz etmediği sürece söz konusu kişinin serbest bölgede çalışmasına izin verilmemektedir. Bu yüzden, serbest bölgelerde çocuk işçi vb. gibi kayıt dışı istihdam yapılamamaktadır.

Bölgedeki firmaların neredeyse tamamı çalışanına servis ve yemek hizmetleri sunmaktadır. Bunları sağlamayan firmalar ise genellikle küçük ölçekli ve az çalışanı olan firmalardır. Çalışanlarının bu ihtiyaçlarını karşılamayan firmalar ise, genellikle yol veya yemek hizmetleri karşılığında bunun parasını çalışanlarının ücretlerine

yansıttıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca, firmaların tamamına yakını bölgede çalışan ücretlerinin bölge dışındaki ücretlere göre daha yüksek olduğunu, bu yüzden de çalışanlarla ücretlerde anlaşamama gibi durumlarla karşılaşmadıklarını ifade etmişlerdir.

#### 4.11. Serbest Bölgelerin Yatırımcılar Açısından Olumsuz Yönleri

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine bölgenin kullanıcıları açısından dezavantajlarının neler olduğu sorulduğunda; firmalar %77'si sahaya giriş-çıkışlardaki denetimlerden, %6'sı ASBAŞ'nin konumundan, %10'u ithalat baskısından, %29'u yerli firmalarla rekabetten, %42'si işlemlerdeki bürokrasinin çokluğundan, %6'sı ise sosyal yapının bozulması ve ücret adaletsizliğinden yakınmışlardır.

Bu sayılar ve oranlar göz önünde bulundurulduğunda serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların tamamına yakını sahaya giriş-çıkışlardaki denetimlerin ve işlemlerdeki bürokrasinin çokluğundan şikâyetçi olmuşlardır. Bunun nedeni sorulduğunda ise, firmaların üretim için gerekli olan yarı mamullerin sahaya giriş-çıkışında gümrük denetimlerinin fazla zaman aldığını, dolayısıyla da üretimlerinin durma aşamasına geldiğini belirtmişlerdir. Bazı firmalar ise, gümrük memurlarınca sahaya giriş-çıkışlarda keyfi ve düzensiz kontrollerin yapıldığını, kendilerine kaçakçı muamelesi yapıldığını, bu yüzden de küçük duruma düştüklerini belirtmişlerdir. Ancak, bazı firma yöneticileri ise karşıt görüş savunarak sahaya giriş-çıkışlarda yapılan denetim ve kontrollerden memnun olduklarını, bunun kendilerinin ve mallarının güvenliği için gerekli olduğunu savunmuşlardır. Serbest bölgelerde kaçakçılığın men ve takibi için gümrük kontrollerinin ve denetimlerinin yapılması zorunluluk teşkil etmektedir.

Bir diğer husus da, serbest bölgelerdeki işlemlerde bürokrasinin çok olmasıdır. Bunun sebebi ise, firmaların herhangi bir işlem yapmak için Serbest Bölge Gümrük Müdürlüğü, Serbest Bölge Müdürlüğü ve işletici kuruluş olan ASBAŞ'ne ayrı ayrı müracaat yapmaları gerekmektedir. Bunun sonucunda firmaların işlerinde aksamalar meydana gelmektedir.

ASBAŞ'nin konumunun dezavantaj oluşturduğunu düşünen firmalar ise, bu düşüncelerini bölgenin alanının dar olmasına ve bölgeye giriş-çıkışta trafik yoğunluğunun çok olmasına bağlamaktadırlar. Bölgeye son yıllarda yatırımcı yapan firmaların yoğun bir şekilde gelmesiyle, bölgede yer sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır.

#### 4.12. Serbest Bölgelerin İstihdama Etkisi

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine serbest bölgelerin istihdama etkisinin nasıl olduğu sorulduğunda; firmalardan “%45'i olumludur, %48'i ise olumsuzdur ve %7'si ise etkisizdir” cevapları alınmıştır.

Araştırma kapsamındaki firmalardan serbest bölgelerin istihdama etkisi negatiftir diyen bir yöneticiye bunun nedenini sorulduğunda; “*Serbest bölgelerde insanları istihdam etmek bölge dışındaki firmalara göre daha zor. Çünkü iş görüşmesine dahi gümrükten özel izin almamız gerekiyor. Ben istihdam edeceğim kişiyi bölgeye almak için bir sürü engellerle karşılaşıyorum.*” gerekçesi ileri sürülmüştür.

Bir başka firma yöneticisine serbest bölgelerin istihdama etkisinin negatif olmasının nedenini sorulduğunda; *“Biz, bu bölge ilk açıldığından beridir burada faaliyet gösteriyoruz. Tamam, bizim için birçok avantajları var buraların ancak, ülke ekonomisi ve istihdamına fazla katkısı olduğuna inanmıyorum. Hatta zararı bile olduğunu düşünüyorum. Bu bölgeler ilk kurulurken ülke ihracatına ve istihdamına katkı sağlayacak diye kuruldu ve devlet tarafından bir sürü yatırım yapıldı buralara. Mesela en basitinden Antalya Serbest Bölgesi için şehrin en iyi yerinden 600 -700 dönümlük arazi tahsis edilmiş... Bence, bu serbest bölge ülke ekonomisine bu arazinin kirası kadar bile katkı sağlamıyordur. Ancak, devletin buralara yaptığı harcamalarla ülke içinde yerli firmalarımıza üretim tesisleri kurulsaydı bu bölgelerin en az 10 katı üretim ve istihdam sağlanırdı.”* gerekçesini ileri sürerek bölgelerin istihdama etkisinin negatif olduğunu ifade etmiştir. Türkiye’deki serbest bölgelerin ticari hacimlerine ve istihdam durumlarına bakıldığında bölgelerin çoğunun atıl durumda olduğu, ülkeye yapılan yatırımlar karşılığında istenen katkıyı sağlamadığı görüşü savunulabilir. Buna göre, serbest bölgelerin istihdama etkisinin bölgelere göre değişken olduğu, serbest bölgelerin geneli hakkında istihdama etkisi negatiftir veya pozitifdir demenin doğru olmadığı, bütün bölgeler hakkında genel bir yargıya varılamayacağı görüşü belirtilmiştir.

Serbest bölgelerin istihdama etkisinin negatif olduğunu söyleyen, ancak bunun gerekçesini açıklayamayan ya da açıklamak istemeyen yöneticilerin bu konuda söyledikleri genel görüşler ise, *“bunun cevabını merak eden serbest bölgelere gelsin, bölgedeki ticaret de istihdam da ortada”* demişler konuyu kapatarak açıklama yapmaktan kaçınmışlardır.

Serbest bölgelerin istihdama etkisinin olumlu olduğunu düşünen firma yöneticilerinde ise iki görüş hâkimdir. Birincisi, serbest bölgelerin istihdama etkisinin olumlu olduğunu yalnız yeterli olmadığını düşünmektedirler. Bu düşüncede olan firma yöneticilerinden birine bunun nedeni sorulduğunda şu açıklamada bulunmuştur;

*“Bölgede yıllardır çalışan sayısı nerdeyse aynı, kimi zaman artışlar ve azalışlar yaşansa da genel itibariyle işsizliği azaltıcı etkisi fazla olmamaktadır. Bölgede üretimde ve istihdamda beklenen katkı sağlanamıyor. Çünkü çoğu firma birkaç kişi işçi çalıştırıyor ve üretimleri de yok denecek kadar az. Buralara üretim ve istihdama fazla katkı yapacak firmalar gelmeli. Bölgede bakkal açar gibi firma açılıyor. Buna bir sınırlama getirilmesi lazım. Ayrıca bölgede boş yere yer işgal eden firmalar var. Üretim ve istihdam yapmayan firmalar bölgeden çıkarılmalıdır.”*

ASBAŞ’nde 100’e yakın firma varken bunların çoğunun ne istihdama ne de üretime yeterince katkı sağlamadığı istatistikî verileriyle birlikte yapılan görüşmeler sonucunda da anlaşılmaktadır. Çünkü bölgedeki söz konusu firmaların birçoğu resmîyette aktif olmalarına rağmen gerçekte herhangi bir üretim vb. faaliyetlerinin olmadığı görülmektedir. Ayrıca bahse konu firmalar, üretim ve istihdama herhangi bir katkı yapmadan serbest bölgede kira vs. maliyetlere neden katlandıkları açıklığa kavuşturulamamıştır.

Serbest bölgelerin istihdama etkisinin olumlu fakat yetersiz olduğunu düşünen bir başka yöneticinin açıklaması ise; *“Serbest bölgeler yurtdışı piyasasında oluşabilecek*

olumsuzluklardan doğrudan etkileniyor. Bunun sonucunda da burada üretimde ve istihdamda dalgalanmalar yaşanıyor. Serbest bölgelerin istihdama etkisi pozitifdir, ama çok düzensiz ve hassas bir yapıya sahiptir.” şeklinde olmuştur. Buna göre, serbest bölgelerdeki istihdam yapısı dışsal faktörlere karşı çok hassas bir yapıya sahip olmakla birlikte serbest bölgelerde kalıcı istihdamın zayıf olduğu görülmektedir.

Serbest bölgelerin istihdama etkisinin olumlu fakat yetersiz olduğunu düşünen bir diğer yöneticinin açıklaması ise; “Serbest bölgelerde istihdam sağlanıyor, bu yüzden katkısı olduğunu inkâr etmiyorum. Ancak, bizim müşterilerimizin neredeyse tamamı yabancı uyruklu olması sebebiyle Türkiye’nin dış politikasında yaşanan olaylar bizi olumsuz etkiliyor. Mesela son yıllarda Almanya ve Hollanda önde olmak üzere bazı ülkeler ile siyasi krizler yaşıyoruz, krizin başlamasından buyana bu ülkelerle olan ticaretimiz zaman zaman durma noktasına geldi.”

Bu yöneticinin açıklamasından yola çıkıldığında serbest bölgelerin ülkeler arasında yaşanan diplomatik krizler vs. gibi gerilimlere karşı hassas bir yapıya sahip olduğunu, ev sahibi ülke ile serbest bölgelerden ihracat yapılan ülke ve ülkeler arasında oluşabilecek olayların bölge kullanıcılarının ihracatlarını dolayısıyla da üretimlerini ve istihdamlarını düşürdüğü görüşü savunulmaktadır. Buna göre, serbest bölgelerin istihdama etkisinin pozitif olduğu halde dış etkenlerden çabuk etkilenmesi sebebiyle sürdürülebilir istihdam olanaklarına sahip olmadığı görüşü savunulabilir.

Bölgelerin istihdama etkisinin olumlu ancak yetersiz olduğunu savunan diğer firma yöneticisi ise; “Serbest bölgeler istihdam konusunda çok etkili yerlerdir, ama yetersizdir. Bunun sebebi ise buralarda çalıştırmak için kalifiye eleman bulamıyoruz. Çoğu zaman kalifiye eleman yetersizliğinden siparişlerimizi yetiştiremiyoruz. Bölgelerdeki kalifiye eleman ihtiyacı giderilirse üretimimde ve istihdamda artış sağlanır.” Buradaki yönetici ise, serbest bölgelerin istihdama katkısının olduğunu ancak, bölgelerde istihdam edebilecek kalifiye eleman bulamadıklarından dolayı bölgelerin istihdama katkısının az olduğunu savunmuştur. Daha öncede birçok defa bahsettiğimiz gibi serbest bölgede faaliyet gösteren firmaların neredeyse tamamı nitelikli çalışan bulamamaktadır. Bu yüzden, küreselleşen uluslararası ticaretin gelişimine paralel olarak üretimin ve üretim teknolojilerinin çeşitliliğinde artış yaşanırken, üretimde istihdam edilmek istenen insanların niteliklerinde de eş zamanlı gelişme beklenmektedir. Buna göre, serbest bölgelerde yeni üretim teknolojilerine uyum sağlayacak nitelikli personellerin eğitim ve gelişiminin sağlanması yoluyla zengin çeşitli niteliklere sahip işgücü arzı artırılmalıdır. Bu sayede serbest bölgelerde üretim ve istihdamda artış yaşanacağı beklenmekte ve üstün teknolojilere sahip uluslararası yatırımcıların bölgelere gelmesi için teşvik unsuru olacağı düşünülmektedir.

Serbest bölgelerin istihdama etkisi olumludur cevabını verenlerin gerekçelerindeki ikinci görüş ise, serbest bölgelerin koşulsuz istihdamı artırması, buraların ülke ekonomisine ve istihdamına büyük bir katkısının olmamasıdır. Bu cevapları veren firmaların neredeyse tamamına yakınının, bölgenin toplam istihdamındaki payı büyük olan yabancı yatırımcılardan oluştuğu görülmüştür. Bu yöneticilerden birisinin yorumu ise şu şekildedir; “Sizde görüyorsunuz burada binlerce kişi çalışıyor, evine ekmek

*götürüyor. Buralar olmazsa bu kadar kişi nerede çalışacak. Türkiye’de işsizliğin büyük bir sorun olduğunu herkes biliyor. Bu yüzden serbest bölgelerin ülke istihdamına katkısının büyük olduğunu düşünüyorum.”* Buna göre serbest bölgelerin istihdama etkisi ile ilgili görüşler, firmadan firmaya değişiklik göstermektedir. Ancak, serbest bölgelerin istihdama etkisinin nasıl olduğu konusunda doğru bir değerlendirme yapabilmek için, bölgelerin genelinin yıllar itibariyle istihdama ne oranda katkı yaptığı ve bu katkının devletçe verilen teşvikler, imtiyazlar ve harcamalar karşısındaki karşılanabilirliğinin sağlanması yoluyla yapılması gerekmektedir.

Bölgedeki bazı firma yöneticilerinin ise, serbest bölgelerin istihdama herhangi bir etkisinin olmadığını savunmuşlar ve bunun gerekçelerini açıklamışlardır. Bu cevabın alındığı firma yöneticilerinden birisi görüşünü aşağıdaki gibi belirtmiştir;

*“Ben yıllardır serbest bölgede çalışıyorum. Burasının istihdama hiçbir etkisi yoktur. Nedeni ise, biz bölgede faaliyet göstermeseydik bölge dışında aynı faaliyeti gösterecektik. Buranın bir kısım avantajı var diye buraya geldik. Ancak bölge dışına göre dezavantajları da var. Bu dezavantajlardan kaçıp bölge dışında faaliyet gösteren birçok firma var. Bu giden firmalar aynı işçilerle çalışmaya devam ediyorlar. Yani burası olmazsa işçi ve işveren başka yerde yine bulur birbirlerini.”*

Bu firma yöneticisinin görüşüne göre, serbest bölgelere sağlanan avantajların bölge dışında faaliyet gösteren firmalar karşısında kayda değer avantajlarının kalmadığını ve buna göre firmaların bölgede üretim yapmakla bölge dışında üretim yapmanın arasında herhangi bir fark olmadığı belirtilmektedir. Dolayısıyla bu yönetici serbest bölgelerin istihdama hiçbir etkisinin olmadığını savunmaktadır. Ancak, bu durumun bölgedeki yerli ve yabancı yatırımcılar açısından ve firmaların faaliyet konuları bakımından farklılıklar arz edebilmektedir.

#### **4.13. Serbest Bölgelerde İstihdamı Artırmanın Yolları**

Araştırma kapsamındaki firma yöneticilerine, serbest bölgelerde istihdamı artırmak için ne gibi uygulamaların yapılması gerektiği sorulduğunda; firmaların %90’ı işçi sigorta primlerinde muafiyet sağlanması, %48’i kira, enerji vb. gibi maliyetlerin düşürülmesi, %84’ü bürokrasinin azaltılması, %81’i altyapılarının üretilere daha uygun olacak şekilde düzenlenmesi, %74’ü ARGE çalışmalarının yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi, %84’ü yurt içinde ve dışında tanıtımlarının yapılması ile firmaların bölgelere teşvik edilmesi, %65’i serbest bölge kullanıcılarının faaliyetlerine göre örgütlenmesi ve %52’si ise serbest bölgelerin üretim yoğunluğu olan ürünlerde ihtisaslaştırılmasının sağlanmasının gerektiği yönünde cevaplar alınmıştır.

ASBAŞ’nde faaliyet gösteren firmaların çalışanlarına ödedikleri işçi sigorta primlerinin istihdamlarını olumsuz etkilediği önceliğinden, serbest bölgelerde çalışanların işçi sigorta primlerinde yapılacak herhangi bir indirim veya muafiyetin serbest bölgelerde istihdamı artıracığı tespit edilmiştir.

Serbest bölgelerde işletici kuruluşlarca bölge kullanıcılarına hizmet, kira ve enerji kullanımlarının fiyatlaması yapılarak bunların bedelleri firmalardan tahsil edilmektedir. Bölge kullanıcıları, bölgedeki faaliyetlerinden kaynaklanan bu maliyetlerin hakkaniyete

uygun olarak alınmadığı, bölge dışına göre daha pahalı olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nedenle serbest bölgelerde firmalara yüklenen bu maliyetlerin bölge dışına göre fazla olmasının bölge istihdamını olumsuz etkilediği tespit edilmiştir.

Serbest bölgelerde işletici kuruluş dışında Serbest Bölge Gümrük Müdürlüğü, Serbest Bölge Müdürlüğü ve Emniyet Amirliği bulunmaktadır. Buna göre, bölge içinde olan faaliyetlerde ve giriş-çıkışlarda yaşanan işlemlerde bürokrasinin çokluğunda yaşanan sorunların bölgedeki firmaları bölgeden çıkma düşüncesine ittiği, bu nedenle de serbest bölgelerde istihdamı olumsuz etkilediği görüşüne varılmıştır.

Yukarıdaki tablodan hareketle serbest bölgelerde üretilere uygun altyapı ile üstyapının inşa edilmesinin ve üretimleri destekleyici ve geliştirici hizmetlerin yapılmasının serbest bölgelerdeki üretimi artıracak ve dolayısıyla da istihdama katkısının olacağı tespit edilmiştir.

Görüşme yapılan bazı firma yöneticileri serbest bölgelerde AR-GE konusunda çalışmaların yetersizliğinden yakınmıştır. Bölgelerde istihdamı ve üretimi artırmak için firmaların AR-GE konusunda bilinçlendirilerek bu yönde çalışmaların yaygınlaştırılmasının bölgelere teknoloji transferinin girişini hızlandıracakı düşünülmektedir. Bu sayede serbest bölgelere teknoloji ile birlikte gelen yabancı sermayenin bölgelerde yeni üretim sahalarının gelişmesini sağlayacağı, bunun sonucunda da yeni iş kolları ile birlikte yeni istihdam sahaları yaratacağı, dolayısıyla da istihdamı artıracakı görüşüne varılmıştır.

Ayrıca, Türkiye'deki serbest bölgelerin yurt dışında ve yurt içinde yatırımcılar tarafından yeterince tanınmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenle serbest bölgelerde istihdamın ve üretimin artması için yabancı ve yerli yatırımcılara serbest bölgelerin sağlayacağı teşvik ve avantajlar hakkında tanıtımların yapılması gerekmektedir. Bu sayede serbest bölgelere daha fazla yatırımcı gelecek ve bölgelerin üretime ve istihdama sağladığı katkı artacaktır.

Bilindiği üzere bütün serbest bölgelerde bazı malların üretilmesinde yoğunluk yaşanmaktadır. Daha öncede bahsettiğimiz üzere ASBAŞ, yat üretimi alanında dünyada ve Türkiye'de önemli bir yere sahiptir. Ancak, bölgede yat üretimi yapan firmalara karşı bazı kısıtlılıklar meydana gelmektedir. Bunlardan en önemlisi yer sıkıntısıdır. Bu yüzden ASBAŞ'nin yat üretiminde ihtisaslaşmasını sağlamak için limana gereksinim duymayan bölgedeki diğer firmaların kendi faaliyet konularında olan başka bölgelere kaydırılması gerekmektedir. Bu sayede, ASBAŞ'nin yat üretiminde gelişmesinin sağlanmasıyla bölgede üretim ve istihdamın artacağı tespit edilmiştir.

## **Sonuç**

Dünya'da serbest bölgeler özellikle gelişmiş ülkelerde istihdama olumlu katkılar sağlamaktadır. 2013 yılı itibari ile ABD'de istihdama konu olan nüfus içinde 152 milyon 81 bin kişi bir işte çalışmaktayken, 276 serbest bölgede 3.200'den fazla firmada 370.000 kişi çalışmaktadır (Lavissière ve Rodrigue, 2017: 1). ABD gibi ülkelerde görülen başarılı serbest bölge uygulamalarında, klasik serbest bölge anlayışının dışına çıkılarak, ihtisaslaşma ve yüksek teknolojiye yönelik uygulamalara geçilmiş, böylece

kaliteli ve katma değer yaratan ürünlerin yüksek teknoloji ile üretildiği teknoparklar meydana getirilmiştir. Aynı zamanda ABD'deki serbest bölgelerde faaliyet gösteren firmalara sağlanan teşviklerle istihdamı artırmak da hedeflenmiştir.

Almanya'da ise, Hamburg Serbest Limanı'nda faaliyet gösteren 1.000 firmada 60.000'in üzerinde çalışan vardır. Türkiye'de faaliyet gösteren 18 serbest bölgede ise, 60.000 civarında çalışan bulunmaktadır. Türkiye'nin serbest bölgeleri kurma sebeplerinden birisi olan istihdam yaratma hedefi açısından bakıldığında; ucuz işgücünün yoğun olduğu gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'deki serbest bölgelerde, işgücünün daha pahalı olduğu gelişmiş ülkelere göre; istihdam edilenler daha azdır. Bunun nedeni; Türkiye'nin idari ve kurumsal aktörlerinin serbest bölgelerde üretimi ve istihdamı artırıcı değil de, engelleyici yöntemler uygulamasıdır.

Türkiye'de faaliyet gösteren serbest bölgelerin istihdama etkisi, bölgelerin sektörel bazda hangi alanda yoğunluk kazandığıyla doğrudan ilgilidir. Örneğin üretim sektörü ağırlıklı serbest bölgeler, diğer bölgelere göre istihdama katkısı hem daha fazla olmakta hem de bölgelerdeki istihdamın daha çok kalifiye/nitelikli olmasını sağlamaktadır. Üretim-yoğun serbest bölgeler ülkenin ihracatını artırırken, istihdamına da olumlu katkı sağlar ve ülkeye teknoloji girişini hızlandırır. Yetkili devlet adamlarının bu yönde olumlu destekler vermesi, serbest bölgeler hakkında umut verici gelişmelerdendir. Örneğin, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN' 03.08.2018 tarihinde Beştepe Kültür Merkezi'nde "Cumhurbaşkanlığı 100 Günlük İcraat Programı" tanıtım toplantısında yazılım, bilişim, sağlık, eğitim, film yapımı gibi alanlarda yeni nesil serbest bölgelerin kurulacağını açıklamıştır.

Türkiye'de serbest bölgelerin kuruluş amaçlarına ulaşabilmesi ve bu amaçlardan birisi olan istihdam sağlama hedefini yerine getirmesi için bir dizi revizyona gidilmesi önerilmektedir. Bu önerilerden öne çıkanlar ise şöyledir:

- Serbest bölgelerde istihdam talepleri ve işçi nitelikleri ile ilgili yaşanan sorunların çözümü için bölgelere yakın olan Meslek Yüksek Okulları'nda ve Meslek Liseleri'nde, serbest bölgelerin ihtiyacına yönelik bölümler açılmalıdır. Bu bölümlere alınan öğrencilerin ilgili firmalarda staj yapmaları sağlanmalıdır. Ayrıca, İŞKUR'un serbest bölgelerde irtibat bürosu kurarak, firmalarla yakın ilişkide bulunması, ihtiyaç duyulan alanlarda işbaşı eğitim programları düzenlemesi; nitelikli işgücünün yetişmesi ve istihdamın artırılması için fayda sağlayabilir.
- Üniversite-serbest bölge-firmalar arasında yapılacak işbirliği ile öğrencilerin işbaşında eğitim görebilecekleri bir uygulamanın geliştirilmesi, istihdamın artırılmasında ve nitelikli eleman ihtiyacının karşılanmasında uygun bir model olabilecektir. Bu modele başarılı bir örnek İrlanda'dan gösterilebilir. İrlanda'da Shannon Serbest Bölgesi ile Limmerick Üniversitesi'nin aralarında yapmış olduğu anlaşmaya göre, öğrencilere lisans ve lisansüstü projeler için finansman sağlanmakta ve serbest bölgedeki firmalar ya da kuruluşlar nitelikli eleman ihtiyaçlarını bu öğrencilerden karşılamaktadır. Buna göre, üniversiteden mezun olanların bölgede istihdam edilmesi ve aralarında sürekli bilgi alış veriş

sağlanması gibi konularda birlikte çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, bu serbest bölgeye yatırım yapacak firmaların elemanlarına yönelik mesleki eğitimler, bölge tarafından ücretsiz verilmektedir.

- Serbest bölgelere özgü istihdam teşvikleri uygulanmalıdır. Sigorta prim desteği ve artı istihdama vergi indirimi teşvikleri gibi uygulamaların serbest bölgeler özelinde geliştirilmesi, firmaların çalışan istihdam etme maliyetlerini azaltacağından faydalı olabilecektir. Dünya’da başarılı serbest bölgelere bakıldığında (ABD, Almanya, vd.), bölge işletici kuruluşlarca yatırımcıları bölgeye çekmek için kullanıcılarının bütün ihtiyaçlarını neredeyse hiçbir ücret talep etmeden karşılarken; ne yazık ki Türkiye’deki serbest bölge işleticileri bölgeleri ellerine geçmiş bir rant olarak görmekte ve kullanıcılarına pahalı bir şekilde hizmet vermektedir.
- Serbest bölgelerde üretim biçimlerine uygun altyapı ile üstyapının modernize edilmesi ve üretimi destekleyici ve geliştirici hizmetlerin verilmesinin; serbest bölgelerdeki üretimi artıracığı ve dolayısıyla da istihdama katkısının olacağı tespit edilmiştir. Buna göre serbest bölgelerde, üretimi geliştirici hizmetler verilmeli ve bölgelerdeki eskimiş altyapılar yenilenmelidir. Örneğin, ABD serbest bölge sayısını yakın zamanda 1.000’e çıkarmayı hedeflerken, bölgelerin toplam sermayesini de 3 milyar doların üzerine çıkarmayı ve 100 bin kişiye istihdam sağlamayı amaçlamaktadır.
- Serbest bölgelerin başarılı olmasını sağlamak için, bölgenin iyi bir vizyonu, yönetimi ve uyum içinde çalışıyor olması gerekmektedir. Buna göre, serbest bölgelerin başarısı, zamanın üretim şartlarına uygunluk gösterdiği oranda sağlanmaktadır. Serbest bölgeler, kuruluşundan işletilmesine kadar birçok açıdan yüksek yatırım ve işletme maliyetlerine neden olmaktadır. Bu nedenle Trabzon ve Rize serbest bölgeleri gibi istihdama etkisi az olan, ticaret hacmi çok düşük olan serbest bölgelerin revizyona gidilerek ya kapatılmasına karar verilmeli ya da ticari hacimlerinin artırma yolları aranmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye’de serbest bölge uygulaması ortaya çıkartılırken ekonomik ve siyasal bazı hedefler benimsenmiştir. Ancak henüz hedeflerin gerçekleştirilmesinde yeterli başarı sağlanamamıştır. Bunun için gelişmiş ülke örnekleri incelenerek, üretim ve teknoloji yoğun sektörlere yönelik yeniden yapılanmaya ve yasal düzenlemelere ihtiyaç vardır.

### **Kaynakça**

- Alpar, C. (1985). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler. *Dost Kitabevi Yayınları*. Ankara.
- Bakan, S. ve Gökmen, S. (2014). Serbest Bölgeler ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 13(13): 34-51.



- Çetinkaya, Ö. ve Bektaş, N.M. (2016). Serbest Bölgeler ve Ekonomik İşlevleri Yönüyle Değerlendirilmesi. *U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 7: 53-70.
- Erçakar, M. E. (2004). Serbest Bölgelerin Ülkemiz Ekonomisindeki Yeri ve Önemi. *İş Güç Endüstri İlişkileri Dergisi*. 6(2): 206.
- Erkan, H. ve Tatlıdil, R. (1990). Serbest Bölgelerde Uygulanacak Teşvik ve Tedbirlerinin Sektörlere Katkıları Yönünden Değerlendirilmesi. *TOBB Yayınları*. Ankara.
- Gültekin-Karakaş, D. ve Acar, S. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler. *Marmara İktisat Dergisi*. 1(1): 21-35.
- Gümüş, E. (2007). Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. 21(1): 50-51.
- Güner, S. (1995). Serbest Bölgeler. Anadolu Matbaacılık, İzmir.
- Hava, H.T. (1999). Serbest Bölgeler ve Ege Serbest Bölgesi: Bir Durum Değerlendirmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*. 14(1): 113-124.
- Karaca, H.A. (2008). Türk Yabancılar Hukuku Bakımından Serbest Bölgelerin Hukuki Rejimi. *Arıkan Yayınları*. Yayın No: 233. İstanbul.
- Konya Ticaret Odası, (2016). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölge Uygulamaları / Konya’nın Sosyo-Ekonomik Potansiyeli ve Serbest Bölge Analizi / Serbest Bölgeler Kanun Tasarısı – Yeni Düzenlemeler. *Konya Ticaret Odası*, Konya.
- Lavissière, A.ve Rodrigue, J.P. (2017). Free Ports: Towards A Network Of Trade Gateways. *Journal of Shipping and Trade*. 2(7): 1-17.
- Orhan, A. (2003). Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 117-131
- Paksoy, S. ve Güllü, M. (2011). Serbest Bölgeler Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(35): 113-133.
- TDK, (2018), Güncel Türkçe Sözlük. [http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com\\_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aef611e2b4e66.11626655](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5aef611e2b4e66.11626655) (Erişim tarihi: 06.05.2018)
- Ticaret Bakanlığı, (2018a) 3218 Serbest Bölgeler Mevzuatı, <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3218.pdf> (Erişim: 01.12.2018).
- Ticaret Bakanlığı, (2018b) Genel Tanıtım/Serbest Bölgenin Avantajları <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/genel-tanitim> (Erişim tarihi: 01.12.2018).

- Ticaret Bakanlığı. (2018c) Serbest Bölgeler/Genel Bilgi. [https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel\\_bilgi.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.pdf) (Erişim tarihi: 01.12.2018).
- Ticaret Bakanlığı, (2018d) İstatistik/01.12.2018 Tarihli Ekonomik Görünüm. <https://ticaret.gov.tr/> (Erişim tarihi: 01.12.2018).
- Ticaret Bakanlığı, (2018e). Serbest Bölge İstatistikleri. <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/serbest-bolgeler-istatistikleri> (Erişim tarihi: 01.12.2018).
- TÜİK, (2018a) 2017 İşgücü İstatistikleri. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27699> (Erişim tarihi: 18.05.2018).
- TÜİK, (2018b) İşgücü İstatistikleri, Ağustos 2018. <http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27690> (Erişim tarihi: 29.11.2018).
- Taylar, Y. (2008). Türk Vergi Hukuku Açısından Serbest Bölgeler. *Maliye ve Hukuk Yayınları*, Ankara.
- UNCTAD, (2018). Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) tarafından yayınlanan 2018 *Dünya Yatırım Raporu*, <http://worldinvestmentforum.unctad.org/session/free-special-economic-zones-challenges-and-opportunities/> (Erişim tarihi: 01.12.2018).
- Toroslu, M.V. (2000). Serbest Bölgeler. *Beta Yayınları*, İstanbul.
- Tufan, C. (2009). Türkiye’de Serbest Bölgelerin Performansında Bürokrasinin Etkileri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Anabilim Dalı. İstanbul.
- Tufan, C. (2018). Bilgi Yönetim Yeteneği ve Organizasyonel Etkililik Arasındaki İlişkide Girişimcilik Stratejisi Geliştirme Yeteneğinin Aracılık Etkisi: Türkiye’deki Serbest Bölgeler Hakkında Bir Araştırma. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Gaziantep Üniversitesi.
- Tümenbatur, A. (2012). Serbest Bölgeler ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Değerlendirme, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 21(3): 339-356.

### **Extended Abstract**

International trade has developed with the increasing demand of the countries for each other's mutual goods in parallel with the acceleration of globalization in world trade. With the realization that developments in international trade have positive contributions to national economies, countries aimed to accelerate the development of international trade and to further increase the profitability derived in foreign trade, and tried different practices in this field. Accordingly, it is necessary to develop foreign trade to further increase the benefits provided by international trade, to increase the welfare levels of countries by continuing their development and to produce imported industrial goods in the country. However, certain special-status areas had to be built to

enable countries to develop and facilitate their foreign trade and to take measures to protect their producers in the domestic market at the same time. Therefore, free trade zones have been established, which are of special status areas to which the host country's foreign trade and customs legislation is not applied or applied partially.

Free trade zones make certain contributions to countries where they are established, in addition to developing and facilitating foreign trade. However, such contributions of free trade zones to countries may vary in terms of the level of development of the respective country in which they are established. Accordingly, developing countries head towards free zone practices to increase export, production and employment, while developed countries prefer the free zone practices as a tool to improve their trade.

It is expected that developed countries will, through industry transfers to developing countries, gain advantage in terms of making their production therein with less wages and that developing countries will contribute to their employment thanks to the investors coming to free trade zones. However, if the investor coming for cheap labor finds a cheaper labor, the labor cannot be prevented from leaving to the country where labor is cheaper. Accordingly, the contribution provided by free trade zones to employment in developing countries should not be expected to be permanent.

Turkey's free zone adventure began with the effect of export-based, outward-oriented economy policies after 1980. While free trade zones operating in our countries for more than about 30 years are an important tool to develop Turkey's foreign trade, they have negative effects on the economy. However, the interest in free trade zones is increasing due to the size of their contributions to the national economy, despite their negative effects. The employment opportunities provided by free trade zones to the countries where they are established can be listed as the most important among the said contributions. Accordingly, free trade zones are considered to have a significant share in reducing unemployment in our country.

There are 18 active free trade zones in Turkey. In this study, a limitation was introduced and Antalya Free Trade Zone was selected to evaluate free trade zones in terms of employment. There are 98 firms in total in Antalya Free Trade Zone, 54 of which are investors and 44 of which are tenants. With this study, it was found out that 51 of the companies were active in commercial terms. The study was conducted on all of the active companies, and the study population and sampling were equalized on complete counting. Since the sampling was designated as purposeful sampling, no examination was conducted on the private and public institutions which were outside of the free trade zone companies, but took in partnership in the activities of the free trade zone. Face-to-face interviews were carried out with 31 company managers, who volunteered for interview, between June, 15, 2017 and December, 15, 2017 using the in-depth interview technique with the questionnaire prepared. However, 20 companies were excluded from the sampling of the study since the officials of 13 companies out of the companies determined to be active were either abroad or there was nobody from whom information could be received about the company, and 7 companies stated that they had no commercial transactions in the last 6 months. The total number of employees in the free trade zone at the time of the study was 3,842. The number of employees in 31 companies interviewed within the scope of the study was 3.338. With this study, the interviews were made with the companies holding 87% of the total employment in Antalya Free Trade Zone.

In this study, mainly open-ended questions were used to cover all aspects of the relationship between free trade zones and employment through the in-depth interview method, and information was gathered through face-to-face interviews allowing to receive detailed answers and thus, obtaining the overall picture of the feelings, knowledge, experiences and observations of the interviewees through the interviews.

In the study conducted in Antalya Free Trade Zone, questions under 14 main headings were asked to the company executives about many subjects, in particular about positive and negative impacts of free trade zones on companies, supports provided for, and effects on employment, employment demands of companies, advantages and disadvantages compared to other free trade zones, existing employment structures, reasons for attracting investors, and information was gathered through in-depth interviews, and new suggestions and comments were obtained by revealing the positive and negative aspects of free trade zones, especially related to employment.

In this study, the effect of free trade zones on employment was investigated. As a result, it was concluded that the effect of free trade zones on employment was relatively variable in terms of companies or free trade zones based on the answers received. In addition, the factors preventing employment in free trade zones were also examined, and suggestions for possible solutions were presented.



## İŞKUR VASITASI İLE ÇALIŞAN KADINLARIN GELİR YÖNETİM ŞEKİLLERİ

Dolunay ŞENOL \* & Seda TAŞ\*\*

### Öz

Türkiye’de kadınlar uzun yıllar işgücününün dışında tutularak istihdam imkânlarından faydalanamamışlardır. Günümüzde ise kadınların özellikle eğitim almalarına bağlı olarak istihdam imkânı buldukları görülmektedir. Ayrıca göç ile kente gelmiş ailelerin düşük ekonomik düzeyi kadının çalışmasını bir zorunluluğa dönüştürmektedir. Kadınların istihdam imkânı bularak gelir elde etmeleri toplumsal cinsiyet rolleri açısından yaşadıkları eşitsizlikleri azaltmaktadır. Bu nedenle kadınların istihdamı ve gelir elde etmeleri önem taşımaktadır. Ancak istihdam ve gelir elde etmek kadınların toplumsal cinsiyet rollerinden kaynaklı sorunları tamamen ortadan kaldırmamaktadır. Özellikle düşük ücretli işlerde çalışan kadınlar gelirleri üzerinde bağımsız karar alma gücünü elde edememektedirler. Bu noktada düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini nasıl kullandıkları önemli hale gelmektedir. Bu araştırmada düşük ücretli işlerde çalışan kadınların gelirlerini nasıl kullandıkları belirlenerek cinsiyet rollerindeki değişimle ilişkisi yorumlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada öncelikle cinsiyet rollerindeki değişimle birlikte kadınların toplumdaki konumlarının değişimi ele alınmıştır. Daha sonra Türkiye’de kadınların istihdam ve gelir durumları değerlendirilmiştir. Çalışmanın bulgular kısmında ise İŞKUR aracılığı ile çalışan 41 kadınla yapılan görüşmeler sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini büyük oranda ailelerinin temel ihtiyaçlarını ve çocuklarının masraflarını karşılamada kullandıkları görülmüştür. Bulgular düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini kendi bağımsız kararları doğrultusunda şahsi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanamadıklarını ortaya koymuş olmasına rağmen kadınların çalışıyor olmaktan dolayı çok fazla da şikâyetlerinin olmadığını da ortaya koymaktadır. Kadınlar toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirmiş olduklarından dolayı eş ve anne olarak fedakârlık yapmaları gerektiği kanaatindedir. Bu da ne kadar zor şartlarda çalışırlarsa çalışsınlar elde etmiş oldukları gelirleri aile bireylerinin özellikle de çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaları gerektiği düşüncelerini değiştirmemelerinde etkili olmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kadın, Kadın İstihdamı, Düşük Ücretle Çalışan Kadınlar, Gelir Yönetimi, İŞKUR

## INCOME MANAGEMENT FORMS OF WOMEN WORKING WITH İŞKUR MEANS

### Abstract

Women in Turkey have not been able to benefit from employment opportunities for many years, for they have been kept out of the workforce. Nowadays, women have the opportunity to work depending on their educational status. In addition, families with low economic income, who have migrated to cities, make it necessary for their women members to work. The fact that

\*Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, dolunay\_senol@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-3716-0430>

\*\*Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Doktora Öğrencisi, tas.seda@ymail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5366-5204>

women earn their living by finding employment opportunities decreases the chances of gender inequality. Therefore, women's employment and income are important. However, employment and income do not completely eliminate the problems stemming from women's gender roles. Especially women who work in low-paid jobs cannot obtain independent decision-making power on their income. At this point, it is important to examine how low-wage women use their income. This study evaluates the relationship between the changes in gender roles and how women working in low wage jobs use their income. First of all, the change in the roles of women in society is discussed. Then the employment and income situation of women in Turkey are evaluated. In the findings of the study, the data obtained as a result of interviews with 41 women working through İŞKUR were analyzed. As a result, it was found that women who work for low wages used their income to meet the basic needs of their families and their children's expenses. Although the findings showed that women working at low wages could not use their incomes to meet their personal needs in line with their independent decisions, they did not have too many complaints about their working. Women believe that they should make sacrifices as spouses and mothers because they have internalized their gender roles. No matter how hard they work, they are determined not to change their thought that they have to use their income to meet the needs of family members, especially for their children.

**Keywords:** Female, Female Employment, Low Wage Women, Income Management, İŞKUR

## Giriş

Bu araştırmada cinsiyet rollerindeki değişime bağlı olarak çalışma hayatına giren ve düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini kullanma biçimleri incelenmektedir. Kadınların toplumdaki statüsü zaman içerisinde büyük değişimler göstermiştir. Kadınların hem aile hem de toplumdaki konumları toplumsal cinsiyet rollerini de değiştirmektedir. Kişinin içinde bulunduğu aile, sosyal ve kültürel çevre cinsiyet rollerini tanımlamaktadır (Şenol ve Erdem, 2019: 225-226). Geleneksel cinsiyet rolleri kadından ev işlerini yapmasını ve çocuk bakımını üstlenmesini beklemektedir. Buna karşılık ailenin geçimi için gerekli olan geliri elde etme kadından beklenen toplumsal cinsiyet rolü değildir. Bu durumun kadını erkek karşısında ikincil konuma düşürdüğü ve kadının aile içi karar almada etkisini zayıflattığı düşünülmektedir. Ancak toplumsal cinsiyet rolleri özellikle çalışma hayatına katılma ve gelir elde etmeye bağlı olarak değişmektedir (Yanıklar, 2018: 248). Çalışan ve gelir elde eden kadınların daha bağımsız hareket edebildiği düşünülmektedir. Ancak bu durumda da kadınların çalıştıkları işin türü ve elde ettikleri gelir düzeyi önemli olmaktadır. Çünkü çalışan ve gelir elde eden bütün kadınlar, ataerkil yapılanmanın da etkisi ile aynı ölçüde özgür davranmamaktadırlar (Ecevit, 2011: 6). Bu çalışmada düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini nasıl değerlendirdikleri, ne tür harcamalar yaptıkları, gelirlerini tamamen kendileri için kullanıp kullanamadıkları sorgulanmıştır. Düşük ücret ile aylık asgari ücret ve altında gelir elde edenler kastedilmektedir. Asgari ücret işverenlerin çalışanlara verecekleri ücretin en alt limiti ifade etmektedir. Bu çerçevede asgari ücret bireylerin belirli bir hayat düzeni kurmalarına imkân veren ücret miktarı olarak tanımlanmaktadır (Tokol, 2000: 162).

Günümüzde çalışan kadınların gelir yönetimleri, içinde buldukları yaşam şartlarına göre değişmektedir. Bazı durumlarda kadınlar ailenin gelirine katkı sağlamak

için çalışırken bazı durumlarda da sosyal statü elde etmek için çalışmaktadırlar. Geleneksel toplumlarda ev içi işlerden sorumlu olan kadın doğrudan üretime katılmamış bu nedenle gelirlerini kullanma biçimleri erkeklerin kararına bağlı olmuştur. Ancak kadınların toplumdaki konumunun zamanla güçlenmesi onların bağımsız tüketici haline gelmesine ve kendi kararlarını alabilmesine yol açmıştır (Kılıç ve Öztürk, 2014: 108). Kadınların bu konuma gelmesi eğitim, istihdam imkânının artması ve bağımsız bir gelire sahip olmaları ile yakından ilgilidir. Ancak istihdam ve gelir her zaman kadınlara kazandıkları ücretleri diledikleri gibi kullanma imkânı sunmayabilir. Bu durum dar gelirli kadınlarda daha belirgin şekilde yaşanmaktadır. Gelir düzeyi düşük olan kadınlar ile gelir düzeyi yüksek olan kadınların ev içi ilişkilerdeki etkisi farklı olabilmektedir. Bir olgu olmaktan daha fazla bir süreci ifade eden toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırarak daha demokratik, daha adil, eril tahakkümden uzak bir şekilde kadın ve erkeğin sosyal hayatın içine kendi bireysel farklılıklarını da koyarak katılmaları ile mümkün olabilecektir. (Çayır ve Diğerleri, 2008: 354) Aksi halde bu eşitsizlik farklı şekillerde de olsa devam edip gidecektir. Toplumsal cinsiyet eşitliği günümüzde tam olarak sağlanamadığı için çalışıyor olsalar dahi düşük gelirli ve statülü işlerde çalışan kadınların gelirlerini yönetim biçimlerinin birbirlerinden farklılık gösterdiği bilinmektedir. Tüm bu sebeplerle bu araştırmada düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerinin kullanma biçimlerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmada öncelikle toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların cinsiyet rollerinin değişimi ve bu değişimin kadınların istihdam ve gelir durumu ile ilişkisi ele alınmıştır. Daha sonra bu değerlendirmelere dayanarak kadınların gelir ve istihdam durumunun Türkiye’de nasıl bir görünüm sergilediği incelenmiştir. Bu değerlendirmelerin ardından sahadan elde edilen veriler değerlendirilerek düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini kullanma biçimleri yorumlanmıştır. Araştırmada düşük ücretle çalışan kadınların belirlenmesi amacıyla görüşme yapılacak kişiler İŞKUR vasıtası ile çalışan kadınlardan seçilmiştir. Araştırmanın verileri İŞKUR vasıtasıyla en az 3 ay çalışan kadınlarla yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırmada verileri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen veriler kadının çalışma durumu, geliri ve gelirini kullanma biçimi gibi araştırmanın ana temaları üzerinden yorumlanmıştır.

Araştırma sonucunda kadınların geleneksel cinsiyet rolleri ile uyumlu bir kadın kimliğini benimsedikleri görülmüştür. Buna bağlı olarak katılımcıların çalışmaya bakışları ve gelirlerini kullanma biçimleri de geleneksel cinsiyet rolleriyle örtüşmektedir. Çalışmada düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini genellikle ailelerinin geçimini sağlamak, borç ödemek ya da çocuklarının masraflarını karşılamak için kullandıkları görülmüştür. Bu araştırma verileri çerçevesinde düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerini bireysel ihtiyaçlarından çok zorunlu ihtiyaçlarını karşılamada kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

## **1. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADININ TOPLUMDAKİ YERİ**



Bireylerin içinde buldukları toplumun kültürünü, değerlerini, davranış tarzlarını, normlarını içselleştirme süreci toplumsallaşma olarak tanımlanır. Bireylerin cinsiyetlerine göre nasıl davranmaları, çalışmaları, giyinmeleri, eğlenmeleri gerektiği gibi birçok davranış şekli toplumsallaşma yoluyla öğretilmektedir (Sozatay, 2014: 129). Toplumsallaşma sürecinde erkek ve kadın bireyler farklı rol ve davranışlar edinirler. Rol ve davranışların cinsiyete göre belirlenmesi toplumsal cinsiyet kavramını ortaya çıkarmaktadır. Bir kişinin kendisini erkek veya kadın olarak tanımlaması cinsiyet kimliğidir. Kadın ve erkek olarak dünyaya gelen birey zaman içerisinde cinsiyetlerine atfedilen kültürel anlamları, rolleri, düşünceleri, tutum ve davranışları öğrenmekte ve ona göre hareket etmektedir (Bilgili, 2016: 30-31). Kısacası bir toplumun üyelerinin kadın ya da erkek olmalarına göre edindikleri sosyal konum ve özellikleri olarak adlandırılan toplumsal cinsiyet, diğer kişiler ile kurulan etkileşimimizin ve kendimiz hakkındaki düşüncelerimizin toplumsal boyutu (Macionis, 2013: 328) olarak kabul edilmektedir. Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeğin toplumdaki yapabilirliklerini ve sınırlarını her aşamada belirlemektedir. Bir toplumun kadın ve erkeğe bakış açıları, cinsiyet rolleri, cinsel iş bölümü, stereotipler, davranış ve tutumlar, cinse özgü davranışlar, cinslere ait kimlikler, cinsel ahlak anlayışları, o toplumun sahip olduğu kültürden etkilenmekte ve o toplumun toplumsal cinsiyet kimliğini belirlemektedir (Apalı, 2011: 62).

Cüceloğlu (1993) her toplumda kadın ve erkek için bazı genel kalıplar yer aldığını belirtmektedir. Erkekler saldırgan, bağımsız, duygusuz, tarafsız, baskın, kolay etkilenmeyen, mantıklı, açık sözlü, kolay alınmaz, maceraperest, acele karar veren, kendine güvenen, önder, hırslı, yetenekli, matematik ve bilimde başarılı, duygu ve düşünceleri ayırt edebilen, dış görünüşü önemsemeyen özellikler yüklenmektedir. Kadınlara ise zarif, kibar, başkalarının duygularının farkında olan, tertipli, sakin, güvenecek birisine ihtiyaç duyan, hassas olma gibi özellikler verilmektedir. Tüm bunlar toplum tarafından belirlenen cinsiyet rolleridir. Cinsiyet rolleri kadın ve erkeğin ilişki ve etkileşim biçimlerini belirlemenin yanı sıra onların sosyal yapıdaki yerlerini, anlamlarını ve amaçlarını da belirlemektedir (Sozatay, 2014: 131).

Toplumsal cinsiyet rolleri her toplumsal yapıda görülmektedir. Ancak şiddeti ve sınırları toplumdan topluma değişmektedir (Tire, 2017: 99-100). Kadınların erkeklerden daha öncelikli olduğu toplumların varlığı bunun en önemli kanıtıdır. Çin'in Yunnan eyaletinde bulunan Musua toplumunda kadınların erkekler hükmettiği anaerkil yapı görülmektedir. Dünyanın pek çok yerinde ise ataerkillik yaygındır. Kibbutzlar kadın ve erkeklerin hem işte hem de karar almada ortak hareket ettikleri toplumsal cinsiyet eşitliğinin olduğu bir toplum olarak kurgulanmıştır. Burada her iki cinsiyet günlük rutinlerin hepsini paylaşmaktadır. Erkekler çocuk bakımında kadınlar tamir işlerinde yer alabilmektedirler. Kız ve erkek çocukları aynı şekilde büyütülmektedir (Macionis, 2013: 329-330). Ancak zaman içerisinde pek çok toplumda ekonomik unsurlar, aile tipi, yaşayış tarzındaki değişimler gibi etkenler cinsiyet rollerinin değişmesine neden olmaktadır (Bilgili, 2016: 34).

Kadınların çalışma ve gelir elde etmeye ilişkin cinsiyet rolleri zamanla değişime uğramıştır. Kadının tarım toplumlarındaki cinsiyet rolleri ile sanayi toplumundaki cinsiyet rolleri birbirinden farklıdır. Tarım toplumunda aile, ekonominin temel üretim birimidir. Ailenin barınma ve çalışma yeri bu dönemde aynıdır. Tüm aile üyeleri üretimde yer almaktadır (Özkalp, 2016:146). Kısacası aile hem üretim hem de tüketim birimidir. Geleneksel toplumlarda kadının cinsiyet rolleri çocuk bakmak, ev işlerini yapmak, üretim sürecinde tarla işlerine katılmak vb. gibidir. Ancak bu işlerin ekonomik bir karşılığı yoktur. Sanayi devrimi ile birlikte iş ve ev yaşamı farklılaşmıştır. Bu durum aile ilişkilerinde ve toplumsal cinsiyet rollerinde değişmelere neden olmuştur. Ailenin geleneksel yapısı değişmiştir. Bir üretim birimi olan aile tüketim birimi haline gelmiştir. Buna bağlı olarak da kişinin ekonomik açıdan sahip olduğu rol ile aile içindeki rolü farklılaşmıştır (Özkalp, 2016: 147). Aile fertleri artık tüketmek için değil de pazar içinde üretmeye başlamıştır. Tarım toplumlarında görevleri ev ile sınırlı olan kadınlar önemli bir işgücü haline gelmiş, ücret karşılığı çalışmaya başlamıştır. Ancak yine de geleneksel cinsiyet rolleri tamamen ortadan kalkmamıştır (Adak, 2002: 139). Çünkü bazı toplumlarda fabrikalarda rahat çalışmak isteyen erkekler kadınları ev işlerinden sorumlu tutmuştur. Erkeklerin fabrika ve şehirlere yönelmesi ile aile ekonomisi ev dışı bir yapıya dönüşmüştür. Kadınların yaptıkları işler ücretsiz olduğundan değersiz görülmeye başlamıştır.

Kadınların çalışma yaşamında erkeklere oranla daha az bulunmalarının en önemli sebebi eğitim farklılığıdır. Çünkü erkekler kadınlara oranla daha fazla eğitim almakta, böylece iş piyasasında daha kolay rekabet etmektedirler (Adak, 2002: 140-141). Buna karşın kadınlar belirli sektörlerde istihdam imkânı bulabilmektedirler. Kırdan kente göç etmiş kadınlar yemek pişirme, temizlik, çocuk bakımı, sekreterlik, garsonluk, süpermarketlerde müşteri hizmetleri gibi genellikle hizmet sektöründeki işleri yapmayı tercih etmektedirler. Toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine sosyalizasyon süreci içinde öğretmiş olduğu roller vasıtası ile geldikleri yeni yerlerde para kazanabileceklerini fark eden kadınların çoğu bu alanlarda çalışırken sosyal güvenceden yoksun şekilde çalışmayı kabul etmek zorunda da kalmaktadırlar. Dünyadaki son ekonomik dalgalanmalara genel olarak bakıldığında, bir işte çalışmakla saygın bir işte çalışmak arasında tercih yapmanın zorlaşmış olduğu görülmektedir (Cantekin vd., 2016: 913). Kadınların işgücü pazarına girebilecekleri sektörler kısıtlı olduğu için hafif imalat sektöründe de yer almaktadırlar (Kalaycıoğlu ve Tılıç, 2012: 12). Bazı meslek gruplarında erkek hâkimiyeti hala devam etse de (Newman, 2013: 211) günümüzde erkekler eşlerinin ücretli bir işte çalışmasını eskiye oranla daha çok desteklemektedirler. Özellikle çalışan kadın sayısındaki artış, para kazanmanın erkek rolü olduğuna ilişkin görüşleri de azaltmaya başlamıştır. Tarımdaki düşüş, kentlerin büyümesi, aile yapısının küçülmesi gibi pek çok faktörün oluşturduğu iş gücü değişiklikleri de bunda etkili olmuştur (Macionis, 2013: 334). Tüm bu gelişme ve değişmelere rağmen dünya genelinde kadınların her zaman erkeklerden daha az istihdam olanağına sahip oldukları bilinmektedir. Bunun temel sebepleri arasında eğitim olanaklarından yeterince faydalanamama, mesleki bilgi olanaklarının kısıtlılığı, istihdam konusundaki

ayrımcılıklar, toplumsal kurallardan dolayı ev dışında çalışmama, eve gelir getiren kişinin genellikle erkek olarak algılanması, çocuk ve yaşlı bakımından sorumlu olma gibi birçok faktör yer almaktadır (Dikmetaş, 2017: 5-6).

Toplumsal cinsiyet rollerindeki değişimle birlikte hizmet sektöründe, evde ücretsiz aile işçisi olarak ya da tarımda çalışan kadınlar uzun çalışma saatleri ve düşük ücretle karşı karşıya kalmışlardır (Durmaz, 2016: 38-39). Kadınlar çalışsalar dahi ailenin ana geçim kaynağı olarak görülmemekte, erkekler geçimi sağlayan kişiler olarak görülmektedir (Dikmetaş, 2017: 7). Kadının çalışmasının erkeğin zayıflığı olarak görüldüğü durumlar da söz konusudur. Kadınlar çoğu zaman çalışmak istediklerinde eşlerinden izin almak durumunda kalmaktadırlar. Yasal olarak kadının çalışabilmek için eşinden izin almasının gerekliliği ortadan kalkmış olsa dahi yazısız kurallarla bu eğilim devam ettirilmektedir.

Bu nedenle özellikle düşük gelir grubundaki kadınlar çalışma hayatına girmemekte, çalışmayı en son çare olarak görmektedirler (Kalaycıoğlu ve Tılıç, 2012: 11). Kadınların çocuk bakımı ve ev işlerinden sorumlu olmaları da iş gücüne girmelerine engel teşkil etmektedir. Ancak belirli gelir seviyesine sahip olan kadınlar çocuk ve ev bakım hizmeti alabilmekte, bu durum onlara çalışma imkânı sunmaktadır (Durmaz, 2016: 48-49). Yüksek eğitim seviyeli kadınlar daha çok resmi işlerde çalışmaktadırlar. Bu sayede çocuk sahibi olduklarında yasal haklarının tümünden faydalanabilmektedirler. İleriki aşamada da sahip oldukları yüksek ücret sayesinde piyasadan istedikleri ev ve çocuk bakım desteğini alabilmektedirler (İlkkaracan, 2010: 23). Ancak düşük gelir gruplarındaki kadınların aldıkları ücretler neredeyse bu hizmetlerin maliyeti ile aynıdır. Bu nedenle düşük gelir grubundaki kadınlar iş gücü piyasasına girmekte zorlanmaktadırlar (Durmaz, 2016: 48-49). Genelde resmi olmayan işlerde çalışmakta, düşük ücretler almakta ve ev işi ile çocuk bakımı için ihtiyaç duyulan uzlaştırma hizmetlerini alamamaktadırlar (Toksöz, 2012: 115).

Kadının toplumdaki değişen konumuna bağlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri de değişmektedir. Kadının çalışma hayatındaki yerinin değişmesi ve gelir getiren işlerde çalışmaya başlaması, gelir yönetimini de önemli bir unsur haline getirmiştir. Çalışma hayatı kadının toplumsal rollerini değiştirmektedir. Kadın çalışma hayatına başlayarak ekonomik bağımsızlığını da elde etmektedir. Ekonomik bağımsızlığını kazanan kadının öz güveni artmakta, hayatı üzerinde daha çok söz sahibi olmakta, ev işlerinde çeşitli statü değişimleri yaşamakta, geleneksel cinsiyet rolleri rahatlamaktadır. Aynı zamanda sosyal çevresi genişleyen kadın çevresinden daha çok sosyal ve psikolojik destek almakta ve kendini rahat hissetmektedir (Adak, 2002: 142). Kadınların çalışma hayatına girmesi, evdeki sorumlulukların bir kısmının çocuklara geçmesine neden olmaktadır. Kadınlar sosyal ve ekonomik hayattaki rollerinin değişmesi ile birlikte tüketimde daha aktif olmaktadır. Çalışan kadınlar sosyal hayattaki varlıklarını daha çok gösterebilmek ve benliklerini destekleyebilmek için gösteriş ve statü tüketimi yapmayı tercih etmektedirler (Bilgili, 2016: 52). Çalışmayan kadınlar ise daha çok gösterişçi, materyalist, hedonik tüketim davranışı sergilemektedirler. Kısacası çalışan kadınlarda statüyü destekleyen tüketim davranışları, çalışmayan kadınlarda ise gösterişçi tüketim

davranışları daha çok görülmektedir (Bilgili, 2016: 85). Ancak gelirin ne tür harcamalarda kullanılacağı daha çok gelirin düzeyi ile de bağlantılıdır. Çünkü gelir düzeyi düşük kadınlar yüksek maliyetli tüketim ya da tasarruf yapamazken gelir düzeyi arttıkça markalı ürünlere verilen önem de artmaktadır. Gelir düzeyi düşük olan bireyler genellikle markalı ürünlere önem verememekte daha çok fiyat ile ilgilenmektedirler (Onurlubaş ve Şener, 2016: 340).

## **2. TÜRKİYE’DE KADINLARIN İSTİHDAM VE GELİR DURUMLARI**

Düşük düzeyli gelire sahip kadınların gelirlerini nasıl yönettiklerini değerlendirmeden önce Türkiye’de kadınların istihdam ve gelir durumunun değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Türkiye’de kadınlar ilk kez Tanzimat Döneminde batıda olduğu gibi özel sektörde çalışmaya başlamıştır. Genelde tarım alanında çalışan kadınlar halıcılık ve dokumacılık gibi ücretli işlerde çalışmıştır. Kadınlar, 19.yy’ın ikinci yarısından itibaren sağlık ve eğitim olmak üzere pek çok kamusal alanda da çalışmıştır. Ülkemizde kadınlar aktif çalışma hayatına 1950’lerde başlamıştır. Kadınların hukuksal durumlarının düzeltilmesi onların daha aktif bir şekilde çalışma hayatına katılabilmeleri için yapılan düzenlemeler, kadın okuryazarlığı ve istihdamı üzerinde durulmasını sağlamıştır (Durmaz, 2016: 39). Kadınların iş gücüne katılımı onları, eğitim almalarını, yeni toplumsal roller edinmelerini ve hizmet sektöründe çalışmalarını sağlamıştır (Kocacık ve Gökçaya, 2005: 196). Türkiye’de 1980’lerden sonra kadının konumunda yeni değişimler olmuştur. Küreselleşme ve yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte toplumsal koşullarda meydana gelen değişimler kadınların yükseköğretim görmesine ve gelir sağlayan işlerde çalışmasına neden olmuştur. Ev içinde yapılan bazı işlerin makineler tarafından yapılıp kolaylaşması ile birlikte kadının ev içindeki rolleri azalmıştır (Bilgili, 2016: 38-39). Bu durum kadının ev dışında istihdam için daha fazla zaman elde etmesini sağlamıştır.

Bu gelişmelere karşın Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı hala arzu edilen düzeyde değildir. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Kente yapılan göç, kadınların istihdam dışında kalmalarında önemli bir etkidir. Bu durum eğitim olanaklarından faydalanmalarını olumsuz etkilemiştir. Kadınlar çoğunlukla ücretsiz aile işçisi konumundadırlar. Kayıt dışı sektörlerde ya da düşük ücretli işlerde çalışabilmektedirler (Şener, 2012: 60). Aynı zamanda çocuk bakımının getirdiği sorumluluklar, eğitim süresinin uzaması, kayıt dışı ekonominin varlığı, kısmi çalışma olanaklarının eksikliği, ücret düşüklüğü, göç, gelenek, aile yapısı, toplumsal değerler, cinsiyet temelli iş bölümü, evde çocuk bakım hizmetlerinin eksikliği, vb. gibi birçok etken de kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkileyebilmektedir (Uşen ve Delen, 2011: 10-11). Günümüzde Türkiye’de kadınların istihdam edilen nüfus içindeki oranı %28,9 iken erkeklerin oranı %65,6’dır. Kadınların istihdam oranı yıllara göre artsa dahi erkeklere oranla hala azdır. Türkiye’de kadınların istihdam durumu değerlendirildiğinde eğitim düzeyinin istihdam üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Eğitim durumuna göre istihdam oranlarına bakıldığında; kadınların eğitim seviyesi yükseldikçe işgücüne katılımının arttığı görülmektedir. Okuryazar olmayan kadınların işgücüne katılım oranı

%15,9, lise altı eğitimli kadınların işgücüne katılım oranı %27,7, lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %34,3, mesleki veya teknik lise mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %42,6 iken yükseköğretim mezunu kadınların işgücüne katılım oranı %72,7'dir. (Haber Bülteni, İstatistiklerle Kadın, 2019).

Kadınların istihdam edildikleri sektörler de önem arz etmektedir. TÜİK (2017) Hanehalkı İşgücü Araştırmasına göre; tarım sektöründe toplam istihdam oranı %19,4, erkek istihdam oranı %15,4, kadın istihdam oranı ise %28,3'dür. Sanayi sektöründe ise toplam istihdam oranı %26,5, erkek istihdam oranı %31,4, kadın istihdam oranı ise %15,6'dır. Hizmet sektöründe ise toplam istihdam oranı %54,1 olup bu oran erkeklerde %53,2, kadınlarda %56,'dır. Görüldüğü gibi kadınların çoğunluğu tarım ve hizmet sektöründe çalışmaktadırlar.

Türkiye'de kadınların çoğunluğu düşük statülü ve gelir getiren işlerde istihdam imkânı bulsalar dahi belirli bir statü ve gelir elde etmeleri, aile içi ilişkilerdeki cinsiyet rollerini dönüştürmektedir. Kadınlar gelir elde ettikleri durumda aile ekonomisinde söz sahibi olabilmektedirler. Ancak bu durum tüm çalışan kadınlar için geçerli değildir. Bu durum aile yapısı, toplumsal değerler, gelenek vb. gibi etkenlere göre değişiklik göstermektedir. Bu araştırma açısından kadınların gelir düzeylerinin aile içi ilişkilere nasıl yansıdığı önemlidir. Çünkü kadınların gelir düzeyleri, gelirlerini kullanma şekilleri ile oldukça ilişkilidir. Düşük ücretli işlerde çalışan kadınların yüksek ücretli ve statülü işlerde çalışan kadınlara göre daha az söz sahibi oldukları araştırmalarla ortaya konulmuş bulunmaktadır. Kadınların gelir düzeyleri gelirlerini kullanma biçimi ile ilişkilidir Düşük ücretli işlerde çalışan kadınların gelirlerini genellikle ailelerin temel ihtiyaçlarını karşılamada kullandıkları tespit edilmiştir (Şener, 2012: 61). Bu araştırmada düşük gelirli kadınların gelirlerini nasıl kullandıkları incelenmiştir. Bu incelemenin kadının aile içi ilişkilerdeki konumuna da ışık tutacağı düşünülmektedir.

### 3.ARAŞTIRMANIN METODU

Bireylerin gelirlerini kullanma biçimleri gelir düzeyleri ile yakından ilişkilidir. Gelir düzeyi ise istihdam alanı ve eğitim düzeyi ile doğrudan ilişkilidir. Düşük ücretli işlerde çalışan kadınların gelirlerini kullanma biçimlerini değerlendirmeyi amaçlayan bu çalışmada kadınların istihdam durumları ve gelir düzeyleri dikkate alınmıştır. Çalışmada dar gelirli kadınların tüketim davranışları ortaya konularak gelirlerini nasıl kullandıklarının sosyolojik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde dar gelirli kadınlardan İŞKUR'da çalışan 41 kadınla görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılar rastgele örneklem yöntemi ile seçilmiştir. Katılımcılar Kırıkkale ilinde yaşayıp düzenli bir işi olmayan veya var olan işini kaybettiği için İŞKUR aracılığıyla istihdam edilmiş kadınlar arasından seçilmiştir. Çalışmada kadınların çalışma durumları önemli olduğu için belirli bir iş tecrübesi aranmıştır. Bu nedenle katılımcılar belirlenirken görüşmelerin yapıldığı dönemde en az üç ay sürecek bir işte çalışıyor olan kadınlar seçilmiştir. Bu çerçevede belirlenen 41 kadın katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmelere yapılmıştır. Görüşmeler 3-27 Aralık 2018 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sonucunda elde edilen veriler nitel yöntemle dayanarak

analiz edilmiştir. Bu çerçevede araştırmanın amacı doğrultusunda elde edilen veriler kadınların tüketim davranışları ve gelirlerini kullanma biçimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

#### **4.ARAŞTIRMANIN BULGULARI**

Günümüz karmaşık toplumlarında insanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için dahi düzenli bir gelirlerinin olması gerekmektedir. Geleneksel toplumlarda olduğu gibi insanların temel ihtiyaçlarını kendi evlerinin bahçelerinde yetiştirdikleri ürünlerden veya baktıkları hayvanlarından elde edebilmeleri mümkün değil. Bu durum her evin bir gelirinin olmasını zorunlu hale getirmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, katılımcılardan elde edilen veriler tüketim davranışları ve gelirlerini kullanma biçimleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

##### **4.1.Görüşme Grubunun Demografik Özellikleri**

Görüşme grubunda 41 kadın bulunmaktadır. Kadınların çalışma süreleri 3 aydan 16 yıla kadar geniş bir yelpazeden oluşmaktadır. Görüşme grubunda çalışma hayatında bir yılını doldurmamış olan kadın sayısı 17 olarak tespit edilmiştir. En az bir, en fazla 5 yıldır çalışan kadınların görüşme grubu içindeki sayıları 18, en az 6 en fazla 10 yıl çalışanların sayıları 4, 11 yıldan daha uzun süredir çalışanların sayısı 2 olarak belirlenmiştir.

Görüşme grubundaki kadınların almış oldukları ücretlere bakıldığında 2 kadının asgari ücretin altında ücret almış olduğu, 35 kadının asgari ücret ile çalıştığı, 4 kadının ise asgari ücretin üzerinde maaş aldıkları görülmektedir. Katılımcıların içinde en düşük ücret alan 1500 TL ücret almaktadır. Buna karşın en yüksek ücret alan ise 2200 TL almaktadır. Görüşmelerin yapıldığı 3-27 Aralık 2018 tarihleri arasında asgari ücretin 1605TL olduğu tespit edilmiştir. İŞKUR aracılığı ile işe girmiş olan kadınlarla yapılan görüşmelerde, kadınların asgari ücretin altında ücretle ücretlendirilmelerinin mümkün olmadığı düşünülse de görüşmeler sırasında işverenin çalışanı ile yapmış olduğu özel anlaşmalar sonucunda asgari ücretin altında ücretlendirmelerin olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Görüşme grubundaki kadınların eğitim seviyelerine bakıldığında 33 kadının lise altı, 6 kadının lise, 2 kadının da üniversite eğitimi aldıkları tespit edilmiştir. Kadınlar, çalışmış oldukları kadronun temizlik personeli kadrosu olduğunu, gelirlerinin çok kısıtlı olmasından dolayı İŞKUR'a her türlü işi yapabilecekleri yönünde başvuru yaptıklarını ve bunun sonucunda bu işlere alındıklarını ifade etmişlerdir. Görüşme grubundaki iki kadın, üniversite eğitimi almış olmalarına rağmen yaşamış oldukları ekonomik sıkıntılardan dolayı bu kadrolarda çalışmayı kabul ettiklerini, bu işleri kendileri için geçiş sürecinde yapmak zorunda oldukları işler olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Çalıştıkları yerlerdeki işverenlerin, onların üniversite mezunu olmalarına dikkate ederek kendilerine daha çok evrak işleri yaptırmaya gayret ettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcılar hem işverenin hem de kendilerinin buldukları kadrolarının farkında

olduklarına değinmişlerdir. Üniversite mezunu olan bu iki kadın da İŞKUR aracılığı ile girmiş oldukları bu işlerde dört aydır çalıştıklarını, ailelerinin sıkıntılı dönemini atlatacaya kadar bu tür işlerde çalışabileceklerini, sonrasında farklı işler arayacaklarını ifade etmişlerdir.

Kadınlara kendi gelirleri dışında ailelerinin gelirinin olup olmadığı sorulduğunda 21 kadın kendisinden başka ailesinde gelir getiren olmadığını söylemiştir. Bu kadınlardan 13 tanesi eşi olmamasından dolayı ailesine tek gelir getiren kişinin kendisi olduğunu, 8 kadın ise eşi olmasına rağmen eşinin bir işinin olmaması sebebi ile ailede tek gelir getiren kişinin kendisi olduğunu ve aile bütçesini kendi gelirinin belirlediğini ifade etmiştir. Görüşme grubundaki 20 kadın eşlerinin olduğunu ve çalıştığını, dolayısı ile de aile bütçesini eşi ve kendisinin getirmiş olduğu gelirele oluşturduklarını ifade etmiştir.

Eşinin çalıştığını söyleyen kadın katılımcıların eşlerinin aldıkları ücretlere bakıldığında 12 kadın katılımcının eşinin gelirinin asgari ücret düzeyinde olduğu, 8 katılımcının eşinin almış olduğu ücretin ise asgari ücretin üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Görüşme grubunda eşlerinin çalıştığını söyleyen kadınların eşlerinin en düşük 1400TL, en yüksek 3600TL gelirlerinin olduğu kadınların ifadelerinden öğrenilmiştir.

#### **4.2. Maaşlarını Nerelerde Kullanıyorlar?**

Görüşme grubundaki kadınlara maaşlarını ne şekilde harcadıkları sorulduğunda 33 kadın, almış oldukları paranın çok büyük bir kısmını ailelerinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullandıklarını ifade etmiştir. Yapılan görüşmeler sırasında kadınlar, genellikle eşlerinin almış oldukları ücretler yeterli olmamaya başladığında, bir kısmı eşleri öldüğünde veya eşlerinden ayrıldıklarında çalışma hayatına başladıklarını belirterek, çalışma hayatına başlamalarının ekonomik olarak zorluk yaşadıkları dönemlere denk geldiğine vurgu yapmışlardır. Bu durum, kadınların gelirlerinin büyük kısmını ailelerinin zorunlu ihtiyaçlarını gidermek için kullanmalarına neden olmaktadır. Kadınların bir kısmı görüşmeler sırasında aile fertlerinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak dışında çok da fazla beklentilerinin olmadığını, zorunlu ihtiyaçlar karşılandığında kendilerinin çalışma hayatına girmeyi de çok istemediklerini, ancak aile fertlerinin özellikle de çocuklarının mağduriyet yaşadıklarını fark ettiklerinde çalışma düşüncesinin kendilerinde gelişmeye başladığını ifade etmişlerdir.

Görüşme grubundaki kadınlardan 7 tanesi ailelerinin borçlarının olduğunu, bu sebep ile de gelirlerinin büyük bir kısmını borçlarını ödemeye ayırdıklarını belirtmiştir. Borç ödediklerini söyleyen kadınlardan 6 tanesi kendilerinin çalışma hayatına girmelerinde biriken borçlarının etkili olduğunu söylemiştir. Bu kadınlar, borçlarını ödeyebilmek için farklı bir yol bulamamaları durumunda böyle bir yola başvurduklarını, dolayısı ile de gelirlerinin büyük bir kısmını borçlarını kapatmak için ayırdıklarını belirtmişlerdir:

*“Evin ihtiyaçlarını karşılayamadıkça eşim kredi çekti. İhtiyaçları karşılayamazken kredi borcunu hiç ödeyemedik. Kredi borcu biriktikçe gene kredi çektik. Derken icra başladı. Ben de hemen iş aramaya başladım. Bu işi buluncaya kadar krediye ve kredi kartlarına borç o kadar çoğaldı ki aldığım tüm para bu borçlara gidiyor. Her ay oralara ödeme yapıyor eşim. Yoksa icra eve geliyor. Çoluk çocuk çok korkuyor. Kaynanam var yanımda. İcra gelince eve bir keresinde kalp krizi geçirdi. Çare benim çalışıp o borçları ödemem. Eşim de çalışıyor. Onun aldığı ile de ihtiyaçları karşılıyor. Şükür bu günümüze. Ama bu iş biterse Allah yardımcımız olsun.”*

Görüşme grubundaki katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı gibi toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirerek yetiştikleri için evin ihtiyaçlarını eşlerinin karşılamasını bekleyen ve bunu da belirli bir döneme kadar sürdüren kadınlar, eşlerinin ekonomik güçlerinin yeterli olmadığını fark ettiklerinde kendilerine görev düştüğünü düşünerek çalışma hayatının içinde görev almaya başlamaktadırlar. Görüşmeler sırasındaki edinilen ifadelerine dayanarak kadınların evin ekonomik yükünü erkeklere ait olarak kabul ettiklerini, zorunluluk durumunda bu sorumluluğu paylaşmaları gerektiğini düşündüklerini söylemek mümkündür. Bu algının oluşmasında ataerkil yapılanmanın kadın ve erkeğe yüklemiş olduğu toplumsal cinsiyet rollerinin etkisi göz ardı edilemez. Başka bir ifadeyle katılımcıların geleneksel cinsiyet rollerini benimsedikleri ancak zorunlu durumlarda bu rollerden farklı rolleri yerine getirdikleri söylenebilir.

### **4.3. Evlerinde En Çok Nelere Para Harcıyorlar?**

Görüşme grubundaki kadınlar, son derece düşük ücretlerle çalıştıkları için kazandıkları paranın ancak temel ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğunu, hatta temel ihtiyaçlarını da en alt seviyelerde karşılayabildiklerini belirtmektedirler. Temel gıda maddelerini asgari düzeyde karşıladıktan sonra ellerinde çok sınırlı bir ücretin kaldığını, bu paranın harcanmasında da çocuklarının ihtiyaçları, özellikle de eğitim ihtiyaçlarını karşılamayı tercih ettiklerini ifade etmektedirler.

*“Aldığımız para belli. Bunla fazla açılamazsın ki. Allah eksikliğini göstermesin gerçi ama öyle büyük bir şey de geçmiyor elimize. Bir sürü kesinti oluyor zaten paradan. Pazar el yakıyor. Pazara çıkınca patates, soğan, ot çöp derken elindeki gidiveriyor. Eve gelince ocak yak, soba yak, elektirik yak. Yakma da göreyim. Faturalar gelince de elin yanıyo. Üstüne kira geliyo. Elinde kalırsa çocukların okul masrafları çıkıyo. Okula çok para gidiyo. Defter, kitap, kalem öğretmenin istekleri derken. Ayın sonu geliyor ama nasıl geliyor gel de sor. Ama okula gidene acımam ben. Okusunlar benim gibi olmasınlar. Memur olup kendilerini kurtarsınlar. Anne olarak görevim benim onları okutmak. Bizi okutmadılar, erkenden evlendirdiler. Olan bu işte”*

Görüşme grubundaki katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı gibi kadınlar kendi yaşam şekillerinden daha iyisini çocuklarına sunabilmek için ellerinden geleni



yapıyorlar. Bu gayretlerini de anne olmanın kendilerine yüklemiş olduğu sorumluluğa bağlıyorlar.

Görüşme grubundaki kadınların en çok şikâyetçi oldukları şeylerin başında borç ödemeleri geliyor. Kadınlardan dört tanesi eşlerinin borçlarını ödemek için kazandıkları paraların büyük bir kısmını kullandıklarını belirtirken beş tanesi ise ev kredisi ödedikleri için çalışma hayatına girdiklerini ve gelirlerinin önemli bir bölümünü bu kredileri ödemeye ayırdıklarını belirtmiştir:

*“Ahirette iman, dünyada mekân derler. Herkes kredi ile ev alıyor, yaşlılıkta iyi olur biz de alalım dedik. Almaz olaydık. Kör boğazımızı doyuramaz olduk. Mecbur çalışsan ne yapcan başka. Ama günün sonunda elinde para kalsa iyi. Çalış çalış, ay sonu gelince krediye git yatır. Öldüm valla. Bir gün biter mi bilmem. Benim umudum yok. Biterse para elimize kalır. Oh deriz ama nerde o günler.”*

Katılımcılar bu ifadelerle ileride rahat etme düşüncesi ile kredili ev alma isteklerini, ancak alınan kredinin kazançlarının çok büyük bir kısmını ellerinden alarak şimdiki hayatlarını daha zor hale getirdiğine dikkat çekmektedirler. Ancak kazançlarının büyük bir kısmını ev kredisi ödemeye ayıran kadınlar bu durumu ileride kira ödemek zorunda kalmayacakları düşüncesi ile tolere edebilmektedirler. Eşlerinin farklı sebeplerle oluşturmuş olduğu borçları ödemek zorunda kalan kadınlar ise aynı hoşgörüyü gösterememektedir.

*“Kocam para idaresi nedir bilmez. Ama idareyi de bana bırakmaz. Evlendiğim günden beri hep borcu oldu. Evlenirken mecbur kredi aldım dedi. 10 yıl oldu evleneli. Hep kredi devam ediyö. Ne bitmez borçmuş. İdareyi bilmediği için tabi bunlar oluyo. Hiç düşünmeden yemek yemedim. Hadi ev alsan, bir mal alsan, borç neden ödüyorum demezsin. Bilirsin bir ihtiyacı gideriyosun. Çoluğuna çocuğuna kalacak, ileride daha iyi bir hayat yaşayacaksın. Ben korkuyom cenazem de borçla kalkacak diye. Ama şükür onu ben ödemem artık. Varsın eşim düşünsün o zaman nasıl ödeyeceğini. Çok kötü hep borçlu olmak. Hep hesap yaparak yaşamak. Başkasının savrukluğunun cezasını çekmek”*

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi görüşme grubundaki pek çok kadın, kontrolün kendilerinde olmaması sebebi ile ortaya çıkan borçları ödemek zorunda kalmalarının kendilerini rahatsız ettiğine vurgu yapmıştır. Görüşmeler sırasında bu yönde cevaplar veren kadınların, kendileri dışında oluşan ya da çok da ihtiyaç olmadan ortaya çıkan borçları ödeyebilmek için çalışmak ve tüm kazançlarını bu şekildeki borçlar için vermek zorunda olmanın sıkıntısını yaşıyor oldukları dikkati çekmiştir. Ancak kadınlar, kendi borçları olmamasına rağmen yine de bu borçları ödemek zorunda oldukları düşüncesindedir. Bu yönde cevaplar veren kadınlardan bir kısmı eşinin kararlarını sorgulayamayacağını, bir kısmı da bu borçları ailelerinin birliğini devam ettirebilmek için ödemek zorunda olduğunu ifade etmiştir.

Görüşme grubunda en çok harcama yapılan alanın zorunlu ihtiyaçlar olduğu tespit edilmiştir. Mutfak masrafları, erzak ve faturalara yapılan harcamalarla birlikte çocuklar

ve çocukların eğitim masraflarına yönelik harcamaların zorunlu ihtiyaçlar olarak tanımlanmış olduğu dikkati çekmektedir:

*“Karnımızı doyuruyoruz ancak. Her şey çok pahalı. Çocuklar var. Onların karnını doyurmasan olmaz. Sen yemesen de onlara yedireceksin. İstediklerini alacaksın. İstedikleri derken karınlarını doyurmak, okul ihtiyaçlarını almak. Beslenme koymak. Bu paralarla fazlası olmaz zaten. Buna da şükür ama”*

*“Kızım tıp fakültesinde okuyor. Onun masrafları çok oluyor. Ordan kalan para ancak karnımızı doyuruyor”*

*“Yeme, giyinme, kira, çocukların okul masrafı. Başka neye harcar anneler?”*

Katılımcıların ifadelerinden de anlaşıldığı gibi en temel ihtiyaçları karşılamanın kadınların esas hedeflerinin olduğu dikkati çekmektedir. Görüşmeler sırasında temel ihtiyaçları karşılamada yaşadıkları sıkıntıların çok fazla olması sebebi ile diğer ihtiyaçların neler olduğunu, onları nasıl karşılayabileceklerini düşünmediklerini belirtmeleri de önemlidir.

#### **4.4. Şartları Farklı Olsa Gelirlerini Nasıl Kullanırlar?**

Katılımcılara şartlarının daha farklı olması durumunda gelirlerini farklı yerlerde kullanıp kullanmayacakları sorulduğunda alınan cevapların hemen hemen hepsinde yaşam koşullarını iyileştirme yönünde harcamalarda bulunacaklarını ifade etmiş oldukları görülmektedir. Anne olan yani çocukları olan kadınların hemen hepsinin çocuklarının ihtiyaçlarını gidermeye öncelik vereceklerini söylemleri manidardır. Çocukları olan kadınların önce çocuklarının temel ihtiyaçlarını gidermeyi, sonra da kalan para ile çocuklarının geleceğine yönelik harcamalar yapmayı istedikleri, özellikle de çocuklarının eğitimi için bir şeyler yapmaya çalışacakları yönünde ifadelerinin olduğu görülmektedir. Yapılan görüşmeler sırasında kadınların içinde yaşamış oldukları yaşam şekillerinden memnun olmamalarına rağmen kendi adlarına çok şikâyetçi olmamaya çalıştıkları, ancak bu olumsuz şartları çocukları lehine çevirebilmek için var güçleri ile gayret ettikleri ve sonuna kadar da çalışacakları yönünde ifadelerinin olduğu dikkati çekmektedir.

Kadınlar öncelikle çocuklarına, sonra da aile fertlerine içinde buldukları şartlardan çok daha iyi yaşam şekilleri sunma yönünde idealler oluşturmaktadırlar. Katılımcılardan birisinin söylemiş olduğu şu sözler kadınların bu konudaki düşüncelerini özetler niteliktedir:

*“Ben bu yaştan sonra daha ne bekliyeyim. Karnım doysun, üstümü kapatacak, namusumu koruyacak kira dahi olsa bir evim olsa iyi kötü demem. Şikayetlenmem de. Ama çocuklarım için bu kadarı yetmez. Onlar iyi yaşasınlar isterim. Başkalarının pisini temizlemesinler isterim. Gözlerinin beğendiğini, ellerinin tuttuğunu alsınlar isterim. Masada otursunlar. Onlara hanım desinler, bey desinler isterim. Bu yaştan sonra bunları kendime istemem. İstesem de olmayacağını bilirim. Ama çocuklarıma isterim. Bunun için de çalışmak bana düşer ben anneyim.”*

Bu katılımcının ifadelerinden de anlaşılacağı gibi kadınlar anne olduktan sonra çocuklarını ve onların isteklerini, kendileri ve kendi ihtiyaçlarının önünde tutmaktadırlar. Sosyalizasyon sürecinde toplumsal cinsiyet rollerinin kadına öğretilmesi ile başlayan bu süreç, hayatın farklı aşamalarında kadınların uygulamaları ile sürmekte ve kuşaklar boyunca da bu anlayış aktarılarak devam ettirilmektedir.

#### 4.5. Gelirleri Daha İyi Olsa Alışverişleri Farklı Olur muydu?

Katılımcıların 35'i gelir durumları farklı olsa, daha iyi şartlarda olacakları için bu durumun alışverişlerini olumlu yönde etkileneceği söylerken 6 katılımcı gelirleri daha iyi olsa da bu durumun alışverişlerine etki etmeyeceğini söylemiştir. Görüşme grubunda olup da gelirleri daha iyi olsa alışverişlerinin farklı olacağını söyleyen kadınlardan birisi “Ürünü alırken parasına değil kalitesine, markasına bakardım.” şeklinde cevap vererek diğer katılımcıların görüşlerini veciz bir şekilde özetlemiştir. Kadınlar genellikle en ucuz ürünlerin nerelerde satıldığını tespit etmeye çalıştıklarını, hatta bu bilgiyi arkadaşlar arasında zaman zaman paylaştıklarını belirterek, ellerindeki para ile daha fazla ürün almaya çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Görüşme grubundaki 3 katılımcı gelirlerinin daha iyi olması durumunda kendi giyimine daha fazla para harcayacağını belirtmiştir. Katılımcılardan bir tanesi aşağıdaki ifadelerle para kullanımındaki önceliklerini ortaya koymuştur:

*“Kendime kıyafet almaya hiç para kalmıyor. En son gelin olurken bana yeni kıyafet alındı. Bizde “urba düzmek” denir. Onda yeni kıyafet aldılar. Gelin oluyorum ya. Ama gelinlik yeni değildi. Görümcemin gelinliğini giydim. Etek, kazak, ayakkabı, eşarp gibi şeyler aldılar. Herhalde en son o dur yeni giydiğim. Sonra çocuklar oldu. Ellerinden öper beş çocuğum var. Bana sıra gelmiyor. Onun bunun verdikleri ile idare ediyorum. Anne olunca çocuklarına öncelik veriyon. Onlara da çok yeni alamam ama ayakkabı felan alıyoz mecbur. Ara sıra evlere temizliğe giderim. Oralardan verirler kullanmadıklarını. Ben hep onlarla idare ederim. Evlatlara almak gerekiyor bazen boyunları bükülmesin el yanında diye. O yüzden kıyafet almaya çok özenirim. Fazla param olsa çocuklarıma, kendime kıyafet alırım. Boğaz nasıl olsa doyuyo bir şekilde”*

Bu ifadelerle kadınlar gelirlerinin yeterli düzeyde olmamasından dolayı kıyafet almaya para ayıramadıkları, kıyafet alma ile ilgili isteklerini yerine getiremedikleri için paraları olması durumunda içlerinde kalan bu isteklerini karşılamaya çalışacaklarını belirtmektedirler.

Gelirin artması kadınların gelirlerini kullandıkları alanları değiştirmektedir. Bazı katılımcılar gelirlerinin daha fazla olması durumunda farklı şekillerde kullanmak isteyeceklerini ifade etmişlerdir:

*“Farklı ülkelere gidip görmek isterim. Şimdi sor bana Kırıkkale dışında il gördün mü? de görmedim. Nerde kaldı başka ülkelere gitmek. İlk İstanbul’a giderim. Sonra yabancı ülkelere. İhtiyacı olanlara yardım etmek isterdim. Okuyamayan çocuklara burs vermek isterdim”*

*“Kendime, çocuklarıma daha güzel yaşam sunardım. Yardıma muhtaçlara yardım ederdim. Hep kadınlara yardım ederdim. Kadının parası olursa çocukları ziyan olmaz. Ama kadında yoksa o evde hiçbir şey yoktur”*

*“Kendimi daha çok geliştirebileceğim, güçlendirebileceğim eğitimler almak için kullanırdım. Eğitim her şeyin başı. Beni okutmadılar. Hep içimde kaldı. Hep kendimi yarım hissettim. Eksik hissettim. İşe başvururken bile böyle hissettim. İşte yaptığım iş de ortada. Dilim olsa, bilgisayar bilsem, bilgi bilsem temizlik mi yaparım? Ben de yönetirim herkesi. Hayat daha kolay olur öyle”*

Kadınların ifadelerinden de anlaşılacağı gibi eğitimlerini tamamlayamamış olmalarının olumsuz yansımalarından dolayı yaşamış oldukları mağduriyeti gidermek için daha fazla gelirlerinin olması durumunda eğitime ve gelişmelerine harcayacaklarını ifade etmektedirler. Bu gruptaki bir kadın hukuk fakültesinde okuyan oğlunun masraflarını karşılayamadıkları için çalışmaya başladığını, çocuğunun eğitimini önemseydiğini, bu yüzden parası daha fazla olması durumunda çocuklarının eğitim hayatını daha çok destekleyeceğini, daha iyi şartlarda eğitim imkânı sunacağını belirterek, kendilerinin yaşamış oldukları mağduriyetlerin çocuklarının yaşamaması için çaba sarf edeceğine vurgu yapmıştır. Bu katılımcının yapmış olduğu vurguyu görüşmeler sırasında pek çok katılımcının da yapmış olması son derece manidardır.

Daha çok gelirin olması durumunda hayatının daha güzel olacağını söyleyen katılımcıların ifadelerinden birkaç tanesi aşağıda verilmiştir:

*“Ucuz marketlerden, mesela ....., ..... alışveriş yapmazdım daha lüks marketlerden alışveriş yapardım”*

*“Tabi ki farklı olurdu. Lüks markalardan alışveriş yapardım”*

*“Borçtan kurtulurdum. Adam akıllı erzak alırdım. Başka da bir şeye gerek yok. Bir gece borçsuz yatsam, sabah kalkınca da borcun yok gerçekten deseler o yeter bana”*

*“Ev alırdım, kredi alır ve onu öderdim. Araba alırdım. Diğer insanlar nasıl bir hayat yaşıyorlar bakardım, ben de onların aldıklarından almak isterdim. Onlar birinci sınıf insan bizler ikinci sınıf insanmış gibi oluyor böyle. Bak para olsa ne yapacağımızı, nasıl harcayacağımızı bile bilmiyoruz. Söyleyemedik sana”*

*“Kızılay’da, Türk silahlı kuvvetlerine ve projelerde kullanırdım. Türkiye’nin daha iyi yerlere gelmesi için bir şeylere harcamak isterdim”*

Belirtilen ifadelerden de anlaşılacağı gibi kadınlar hem kendilerine hem de çocuklarına daha iyi hayat şartları sunmak için ellerindeki tüm imkânları kullanmaya hazırlar. Hem kendileri hem çocukları hem de ülkeleri için en iyi şartları sağlayabilmek adına gelirlerinin daha fazla olmasına ihtiyaç duyduklarını, böyle bir imkânlarının olması durumunda da üzerlerine düşeni yapmaya hazır olduklarını belirtmektedirler.

Görüşme grubundaki 6 kadın gelirleri fazla olsa da hayat tarzlarında herhangi farklılık olmayacağına inandıklarını belirtmiştir:

*“Ne değişecek? Karnımız mecbur doyuyor. Belki daha güzel şeylerle doyar. Ama şimdi de aç değiliz şükür”*

*“Ne değişecek hayatımızda. Yine yemek ye, yat, kalk uyu. Hep aynı şeyler. Belki daha güzel yer içeriz ama hayat işte. Çok değişmez. Allah sağlık versin yeter”*

Katılımcıların bu ifadelerinde görüldüğü gibi bu gruptaki kadınlar, fazla para kazanmanın hayatlarında önemli değişimler yapmayacağına inandıklarını belirtiyorlar. Bu katılımcılarla olan görüşmeler sırasında kadınların eğitim seviyelerinin düşük olması sebebi ile vizyonlarının gelişmemiş olması, kadınların hayatlarında farklılık oluşturmayı sağlayamamalarında önemli bir etken olduğu gözlenmiştir. Bu sebeple katılımcılar gelirlerinin artması durumunda hayatlarının çok değişmeyeceğine, aynı seyri sürdüreceğine inanmaktadırlar. Görüşmeler sırasında edinilen bilgilere dayanarak kadınların hayatlarında olumlu yönde değişimlerin olmayacağına dair inanç geliştirdiklerini söylemek mümkündür. Kadınlardan gelirleri artsa dahi bir şeyin değişmeyeceğini düşünenler de vardır. Çünkü gelirin nasıl kullanılacağı hakkında söz sahibi değildirlir:

*“Ne değişecek? Hiçbir şey değişmez. Kazandığımı eşime veriyorum, o da babasına veriyor. Değişse onların hayatı değişir herhalde. Çok borç var diye benim çalışmama izin verdiler. Daha önce çalışayım dedim olmaz dediler. Borçlar çok olunca ödemek için beni çalıştırıyorlar. Gelir artsa herhalde çalışma derler bana. Bilmem ki bu soruyu benim adama sormak lazım. Belki de ona da değil kayınbabama sormak lazım. Para benim elime değmez ki bileyim cevabı.”*

Bu ifadelerinden de anlaşılacağı gibi ataerkil yapılanmanın kendisini hissettirdiği ailelerde kadınlar çalışıp çalışmama, neyi alıp neyi almama veya para idaresi gibi kararları kendileri alamamaktadırlar. Kendileri, çocukları, aileleri, para idare şekilleri vb. alandaki kararları alamayan kadınlar hayal kuramamakta ve yeni kararlar alamamaktadır.

#### **4.6. Geçmişe Geri Dönme Şansları Olsa Hayatları Nasıl Olurdu?**

Görüşme grubundaki kadınlara hayatlarına yeniden başlama şansları olsa şu andaki işlerini yapmak isteyip istemeyecekleri sorulduğunda katılımcı kadınların hepsinin şu anda yapmış oldukları işi yapmak istemediklerini belirtmiş olmaları oldukça dikkat çekicidir. Kadınların tamamı, yapmış oldukları işi imkânları olsa yapmak istememekte yine de sahip oldukları işleri kendilerine sunulmuş bir lütuf olarak görmektedirler. Uzun yıllar yoksullukla mücadele ettikten sonra İŞKUR vasıtası ile

girmiş oldukları bu işler sayesinde eskiye oranla daha iyi şartlarda yaşamaya başladıklarını, içinden çıkılmaz zannettikleri zor şartları aşma umutlarının doğduğu veya aşmaya başladıkları yönünde beyanlarda bulunmuşlardır. Bu ve benzer sebeplerle, içinde buldukları şartlar dâhilinde yapmış oldukları işlerde çalışıyor olmaktan şikâyetçi olmadıkları, hatta pek çoğunun içinde bulunduğu durumdan memnun olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Ancak şimdiki akılları ile hayata tekrar başlayabilme şansları olsa bugünün şartları ile memnun oldukları hayatlarını, eğitim ile farklılaştırabilecekleri yönünde yaygın bir inançlarının olduğunu da söylemek gerekir.

Görüşme grubundaki kadınlara imkânları olsa hangi meslekleri yapmak isteyecekleri sorulduğunda 16 kadın katılımcının öğretmen, 6 katılımcının hemşire, 4 katılımcının devlet memuru, 3 katılımcının mühendis, 2 katılımcının savcı ve 9 katılımcının da devlet memuru olmak şartı ile her işi yapmak isteyebileceğini ifade etmiş olduğu tespit edilmiştir. Görüşme grubundaki kadınlardan sadece birisi ev hanımlığının meslek olmasını istediğini, evdeki işlerle birlikte dışarıdaki işleri yapmaktan yorulduğunu, “ev hanımlığı” diye bir iş olur ise ve bundan dolayı da devlet kendisine asgari ücret verirse dışarıda başka bir iş yapmak istemeyeceğini belirtmiştir. Bu kadın görüşmeler sırasında, 15 yılı aşkın süredir hem evde hem de dışarıda çalışıyor olmaktan çok yorulduğunu, az da olsa bir maaşının olması durumunda evinde çocuklarının başında kalarak onlara daha faydalı olabileceğine inandığını belirtmiştir. Ancak yine aynı kadın, kadınlara belirli bir miktar ücret ödenmesi durumunda evinin de geçimini sağlamaktan zorlanmayacağını hatta başkalarının da eline bakmayacağını, böyle bir “ev hanımlığı” düşündüğünü ifade etmiştir.

Görüşme grubundaki kadınların imkânlarının olması durumunda yapmayı istedikleri mesleklere bakıldığında genellikle toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine yüklemiş oldukları meslekleri seçme eğiliminde oldukları dikkati çekmektedir. Görüşmeler sırasında kadınlara yönetici konumunda olmayı isteyip istemedikleri sorulduğunda 37 kadın, kadından iyi yönetici olmayacağını düşündükleri için yönetici olmayı istemeyeceklerini belirtmiştir. Bu kadınlar, kadınlar yönetici olduğunda hem yönettikleri erkeklerin hem de yöneten kadınların çok zorlanacaklarına inandıklarını, bu sebep ile de kadın yönetici olmayı tercih etmeyecekleri yönündeki ifadeleri oldukça dikkat çekicidir:

*“Kadından yönetici olur belki ama benden olmaz. Bizi büyütürken ana babamız hep söyleneni dinle, itiraz etme dediler. Yönetici olunca söz dinletmek gerekir. Ben onu yapamam ki. Okusam da yapamam. O zaman da kimse beni dinlemez. Hele erkekler hiç dinlemez. Ben de sözümü dinletecem diye heder olup gitmek istemem. Ben evimi, barkımı idare deyim, çocuklarımı yöneteyim yeter. Yöneticiliği de erkeklere bırakalım. Kadınlar da yönetse iyi ama olmuyor isteeee. Burası Avrupa değil”*

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinin kendilerine yüklemiş olduğu rollerin dışına çıkmaktan korkmaktadırlar. Başka sosyo-kültürel yapılarda kadınların başarabildiklerini görüyor olmalarına rağmen, kendi sosyo-kültürel

yapıları içinde bir farklılaşma oluşturmaya çalışmak yerine, içselleştirmenin getirdiği kabullenmeyi tercih ediyor olduklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Görüşme grubundaki 3 kadın, yönetici olmak isteyebileceğini ancak üst düzey yönetici olmak istemediğini, üst düzey yönetici kadın olmanın son derece zor olduğuna inandıklarını belirtmiştir. Yönetici olmak isteyebileceğini söyleyen kadınların bir tanesinin vermiş olduğu cevap bu durumu açıklar niteliktedir:

*“Okuma imkânım olsa öğretmen olurdum. Müdür muavini de olurdum zorlasan ama müdür olmazdım. Erkekler müdürlük yaparken zorlanıyor. Ben nasıl yapayım. O kadar da değil. Müdürün yardımcısı olurum ama. Müdür olunca çok para alırdım. Orası güzel. Hep emir aldım emir verip bir de üzerine en çok para alan olmak güzel. Beni ezenleri ben de ezardım. Param olunca kimse beni ezmeye çalışmazdı zaten. Çocuklarımla da her dediğini alacağım için sözümden çıkmazlardı onlar da. Para her belayı def ediyor diye inanırım ben.”*

Katılımcının bu ifadesinden de anlaşılacağı gibi kadın olduğu için yönetici statüsünde olma ile ilgili çekincelerinin olmasına rağmen o statünün getireceği ekonomik getirinin kendisine maddi ve manevi bir güç verebileceği düşüncesi hâkim. Eğitim seviyesinin yükselmesi ve toplumsal cinsiyet algısının değişmesi ile birlikte kadınların yönetici statülerine daha çok talip olmaya başlamaları ve ekonomik güçlerinin de bunlara bağlı olarak değişmesi beklenmektedir.

Görüşme grubundaki kadınlardan sadece bir tanesi imkânı olsa, eğitimi de yeterli olsa üst düzey yönetici olmayı tercih edebileceğini ifade etmiştir:

*“Hani bir kadın var ya? Sabancı'nın kızı mı kardeşi mi? Bilmiyorum işte. Hani onun yerine geçti. Güler mi Gülay mı? Ben onu görünce göğsüm kabarıyo. Kadınlar da yapar, bu kadın gibi diyorum. Gerçi o Sabancı'nın kızı ama okusaydım, elimden tutan olsaydı ben de yukarılara gelirdim diyorum. Babam Sabancı değil. Ben biraz daha aşalarda olurdum. Ama yukarının aşağısında olurdum diye bazan hayal kurardım böyle. Belki hayal diyeceksin ama olmaz mı olur bence. Ben olmasam da kızlarım olurdu uğraşınca olur diye düşünüyorum ben. Bi dolu param olurdu. Her istediğimi, çocuklarımla her gönlünün çektiğini alırdım. Kötü mü olurdu?”*

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi, rol model alabilecekleri kadınların olması onların hayallerinin farklılaşmasında etkili olmaktadır. Buna göre üst düzey kadın yöneticilerin sayılarını ve görünürlüklerini arttırmanın son derece önemli olduğunu vurgulamak gerekir.

## **Sonuç**

Günümüz toplumlarında kadının toplumdaki konumu belirleyen önemli etkenlerden bir tanesi gelirdir. Gelir elde etmenin kadınlara toplumsal cinsiyet rolleri açısından daha avantajlı bir konum kazandırması beklenmektedir. Ancak gelire sahip olma her zaman avantajlı olmayabilir. Çünkü düşük gelir, çoğu zaman kadınların içinde bulunduğu eşitsizlikleri değiştirmemektedir. Bu durum kadınların gelirlerini kullanma

biçimleri incelendiğinde görülebilmektedir. Gelirin kullanılma biçimi gelir düzeylerine göre farklılaşmaktadır. Yüksek ya da orta gelir düzeyine sahip bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılamının yanında yaşam kalitesini arttırma, tasarruf etme, kullandıkları ürünlerin modellerini yükseltme vb. şekillerde gelirlerini kullandıkları görülmektedir. Oysa düşük gelir sahibi olan kadınlar temel ihtiyaçlarını ancak karşılayabilmektedirler.

Bu çalışmada düşük ücretle çalışan kadınların gelirlerinin nasıl kullandıklarının anlaşılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede İŞKUR vasıtasıyla çalışan kadınların gelir durumları ve gelirlerini kullanma biçimleri değerlendirilmiştir. 41 kadın ile yapılan yarı yapılandırılmış görüşme verilerine dayanarak kadınların, İŞKUR vasıtası ile girmiş oldukları işlerde çok uzun dönemler çalışmadıkları, uzun dönemler çalışan kadınların da İŞKUR vasıtası ile değil farklı iş kollarında özel şirketler vasıtası ile girmiş oldukları geçici işlerde çalıştıkları tespit edilmiştir. Kadınların genellikle evlerinin geçimini sağlamak, çocuklarının eğitim masraflarını karşılamak, ailelerinin borçlarını ödemek vb. sebeplerle çalışma hayatına girdikleri ve çalışma hayatlarını sürdürdükleri görülmektedir. Görüşme grubundaki kadınlar kazançlarını zorunlu ihtiyaçları karşılamak için kullanmaktadırlar. Gelir seviyelerinin daha yüksek olması durumunda harcamalarının farklı olacağını belirtiyor olmalarına rağmen bu harcamaları kendileri için değil daha çok çocukları ve onların geleceğine yönelik eğitim kalitesini arttırma adına kullanmayı planladıkları dikkati çekmektedir. Görüşmeler sırasında kadınların pek çoğu eğitim almış olsalardı daha iyi şartlarda çalışıp daha iyi şartlarda yaşayabileceklerine olan inançlarına sık sık vurgu yaparak, eğitimin önemini fark ettiklerini belirtmişlerdir. Kendilerine sunulmayan eğitim imkanlarını çocuklarına sunarak, onlara kendilerinden daha iyi şartlarda yaşama imkânı sağlamış olmayı bu ve benzer sebeplerle önemsemektedirler.

Görüşme grubundaki kadınların eğitim seviyeleri genellikle düşük olup hizmet sektöründe çalışmaktadırlar. İmkânları olsa çalışmış oldukları iş kollarında çalışmayı tercih etmeyeceklerini söylemiş olmalarına rağmen, eğitim seviyeleri ve içinde buldukları şartları dikkate alarak yaptıkları işlerden ve çalışma şartlarından memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Zor şartlarda çalışıyor olmalarına rağmen çalışmış oldukları bu iş kollarından elde etmiş oldukları gelir ile hem kendilerine hem de ailelerine daha iyi yaşam şartları sunabildikleri için yapmış oldukları işlerden memnuniyetlerini dile getirmektedirler. Ancak hayata tekrar başlayabilme şansları olsa, eğitim alarak kendilerine statü ve daha iyi ekonomik şartlar sağlayan işleri tercih edebileceklerine de sık sık vurgu yapmaları son derece dikkat çekicidir.

Buna göre geçici dahi olsa hizmet sektöründe çalışan bu kadınların aileleri ve özellikle de çocuklarına daha iyi imkânlar sağlayabilmek için iş hayatının içine girdikleri ve kendilerinden vazgeçme pahasına da olsa aileleri ve çocukları için zihinlerinde oluşturdukları ideallerinin olduğu görülmektedir. Kadınların, bir taraftan toplumsal cinsiyet algılarının kendilerine yüklemiş olduğu sorumluluk duyguları ile hareket ederken, diğer taraftan da çağın değişen şartları ve imkânlarını çocuklarına sunarak kendilerinin şikâyetçi olduğu döngüyü kırmaya çalıştıkları açık bir şekilde görülmektedir.



## Kaynakça

- Adak, N. (2002). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi* Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı, 138-152.
- Apalı, Y. (2011). Sosyolojik Açıdan Kadınlarla İlgili Kalıp Yargılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt 1, sayı: 26, 49-64.
- Bilgili, B. (2016). Kadınların Cinsiyet Rollerini ile Gösterişçi ve Statü Tüketim Davranışları, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Cantekin, Ö.F., Altunkaynak, B. ve Gürbüzsel, E. (2016). Prioritizing the Antecedents of Job Satisfaction: A Data Mining Approach. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(3)(907-922).
- Çayır, K., Bağlı, M. T. ve Esen, Y. (2008). Pusula: Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu. İstanbul: Bilgi Yayıncılık.
- Dikmetaş, F. (2017). Dezavantajlı Gruplar Açısından Pasif İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi ve İŞKUR İçin Öneriler, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Doğan Cüceloğlu D. (1993), *İnsan ve Davranış*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Durmaz, Ş. (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt:2, sayı:3, ss. 37-60.
- Ecevit, Y. (2011). *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç*. Y. Ecevit ve N. Karkmer (Ed.). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, (s.2-31). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- İlkkaracan, İ. (2010). *İstanbul İşgücü Piyasasının Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Analizi, Kadınlar İçin Daha Çok ve Daha İyi İşler: Türkiye'de İnsana Yakışır İş İçin Kadınların Güçlendirilmesi Projesi*, Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü.
- Kalaycıoğlu, S. Tılıç R. H. (2012). "Enformel Sektörde Yapılanan Bir İş Biçimi Olan Ev İşçiliğinde Değişen Dinamikler, *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*. Nisan, Mayıs, Haziran, 10-15.
- Kılıç, D., S. Öztürk (2014), Türkiye'de Kadınların İşgücüne Katılımı Önündeki Engeller ve Çözüm Yolları: Bir Ampirik Uygulama, *Amme İdaresi Dergisi*, 47(1), 107-130.

- Kocacık, F., Gökkaya B. Veda (2005). Türkiye’de Çalışan Kadınlar ve Sorunları. *Çukurova Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 6(1), 195-219.
- Macionis. J. John. (2013). Sosyoloji. (çev.Vildan Akan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Newman, M. David. (2013). *Sosyoloji: Günlük Yaşamın Mimarisini Keşfetmek*. (çev. D. Ali Arslan). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Onurlubaş, E., Şener, T. (2016). Markalı Ürün İle İlgili Tüketici Düşüncelerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,.325-341.
- Özkalp, E. (2016). *Sosyolojiye Giriş*, Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Sozatay, A. Ş. (2014). *Sosyoloji*, İstanbul: Beta Yayım Dağıtım.
- Şelale Uşen, Ş., Delen G. M. (2011). Eğitimli Kadınların Çalışma Hayatına İlişkin Tercihleri: İstanbul Örneği. *Kamu- İş Dergisi*, cilt:11, sayı: 4, 156-160.
- Şener, Ü. (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4). 51-67.
- Şenol, D., S. Erdem (2019). *Toplumsal Cinsiyet*, M. Talas ve G. Ç. Özen (Ed.), Kültürel Antropoloji, (s. 220-247). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Tire, O. (2017). *Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Türkiye’de Kadın Yoksulluğu*. Mavi Atlas. 5(1). 97-112.
- Tokol, A. (2000), *Sosyal Politika*, Bursa: Vipaş Yayınları.
- Toksöz, G. (2012). *Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkmazında Kadın Emeği*. (der. Saniye Dedeoğlu ve Adem Yavuz Elveren, Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın). İstanbul: İletişim Yayınları.
- TÜİK. (2017). Hane halkı İşgücü Araştırması, Ankara.
- TÜİK. (2019). Haber Bülteni: İstatistiklerle Kadın, Ankara.
- Yanıklar, C. (2018). *Toplumsal Cinsiyet ve Çalışma Yaşamı*. D. Şenol ve H. E. Kaya (Ed.), Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi, (s.241-256). İstanbul: Lisans yayıncılık.

### **Extended Abstract**

In today's societies, one of the important factors determining the position of women in society is income. It is known that earning income gives women a more advantageous position in terms of gender roles. However, having an income cannot always be advantageous. Because low income often does not change the inequalities, to which women are exposed, and may even increase the inequality by introducing greater burdens on the women's shoulders. This is more visible when one examines the ways in which women use their income. The way income is used varies according to income levels. The individuals in high or middle income levels use their income on increasing the quality of life, saving, increasing the model and so on, in addition to meeting their basic needs; whereas those in low income levels use their income to meet the basic needs.

The purpose of this study is to demonstrate the ways in which low wage women use their income. Women in Turkey have not been able to benefit from employment opportunities for many years, for they have been kept out of the workforce. Nowadays, women have the opportunity to work depending on their educational status. In addition, families with low economic income, who have migrated to cities, make it necessary for their women members to work. The fact that women earn their living by finding employment opportunities decreases the chances of gender inequality. Therefore, women's employment and income are important. However, employment and income do not completely eliminate the problems stemming from women's gender roles. Especially women who work in low-paid jobs cannot obtain independent decision-making power on their income.

This study evaluates the relationship between the changes in gender roles and how women working in low wage jobs use their income. The sample consisted of a group of the women with low level of education working at İŞKUR, and they generally do not have prior business life before İŞKUR; even if they work for provisional businesses and earn minimum wage, or slightly above the minimum wage, even in some cases below the minimum wage. In this context, the income status and income utilization of women working in İŞKUR were evaluated. Based on the semi-structured interview data done with 41 women, it was determined that women did not work very long periods in the jobs they took through İŞKUR and long-term working women did not work through İSKUR but worked in temporary jobs through private companies in different business lines.

The participants were selected by random sampling among women lives in Kırıkkale who were not employed, or employed through İSKUR because they had lost their job. Since the working conditions of women are important in the study, a certain work experience was sought. Therefore, when determining the participants, the working in a job at least for three months were selected. In this context, 41 female participants were interviewed with semi-structured interviews. The interviews were held between 3-27 December 2018. The data obtained from the interviews were analyzed qualitatively.

The data obtained in line with the purpose of the study were evaluated within the framework of women's consumption behaviors and their use.

It is observed that women usually decide to work or continue to work for their homes, to meet their children's education expenses, to pay their families' debts and so on. The women in the interview group used their earnings to meet compulsory needs. It is noteworthy that although they stated that their expenditures would be different in case of higher levels of income, they were planning to use these expenditures not only for themselves but for the purpose of increasing the quality of education for their children and their future. During the interviews, most of the women stated that they realized the importance of education by emphasizing their belief in working better conditions and living in better conditions if they had been trained. They attached importance to education for their children and to providing them with the opportunity to live under better conditions for these reasons and for similar reasons.

The education levels of the women in the interview group were generally low and they worked in the services sector. Although they said that they would not prefer to work in the business lines they work with, they were satisfied with their work and working conditions by taking into consideration the education levels and the conditions they are in. Although they were working in difficult conditions, they expressed satisfaction with the income they obtained from these business lines and they were able to offer better living conditions for themselves and their families. However, it is also remarkable that they emphasized that they could choose the jobs that provide status and better economic conditions by taking training if they had the chance to start again.

Consequently, it is noteworthy that these women working in the service sector have the ideals they create in their minds for their families and children, even though they are in the business world in order to provide better opportunities to their families and especially their children. On the one hand, it is clear that women are trying to break the cycle they are complaining about by presenting the changing conditions and possibilities of the age to their children while acting with the sense of responsibility that the perceptions of gender have on them.



## VALUE RELEVANCE OF CORPORATE GOVERNANCE TO STOCK INVESTORS: EMPIRICAL EVIDENCE FROM AN EMERGING MARKET

Hüseyin ÖCAL\* Mike Onder KAYMAZ\*\*

### Abstract

*The aim of this study is to investigate the benefits provided by corporate governance to stock investors. For this purpose, companies which are included in the corporate governance and the dividend return indices have been examined. The data include BIST Corporate Governance Return, All Return and Dividend Return indices. Empirical analysis has been performed through OLS regression along with Beta calculations. The results of the study have shown that corporate governance has a positive impact on risk management and internal control constituents of companies. Corporate Governance Return index and All Return index decrease in parallel to each other when indices fall down (beta down). However, the decrease in the former index is less than the decrease in the latter one. Therefore, we argue that encouraging conformity to principles of corporate governance will generate benefit to shareholders and companies at micro level while also providing a more transparent investment environment and advancing the capital market.*

**Keywords:** Corporate Governance, Risk Management, BIST Corporate Governance Return Index, BIST Dividend Return Index

## KURUMSAL YÖNETİMİN HİSSE YATIRIMCISINA YARATTIĞI DEĞER: GELİŞMEKTE OLAN PİYASADA BİR AMPİRİK ÇALIŞMA

### Öz

*Bu çalışmanın amacı, kurumsal yönetimin hisse senedi yatırımcısına faydalarını araştırmaktır. Bu sebeple, Kurumsal Yönetim ve Temettü Getiri Endeksine dâhil olan şirketler incelenmiştir. BIST Kurumsal Yönetim Getiri Endeksi, Tüm Getiri Endeksi ve Temettü Endeksi verileri kullanılmıştır. Ampirik analizde regresyon analizi kullanılarak Beta hesaplaması yapılmıştır. Çalışma, kurumsal yönetimin risk yönetimi ve iç kontrol sistemleri üzerinde pozitif etkisi olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Kurumsal Yönetim Getiri Endeksi ve Tüm Getiri Endeksi piyasa düştüğünde birbirine paralel düştüğü görülmüştür. Ancak, Kurumsal Yönetim Getiri Endeksindeki düşme daha az gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlama mikro seviyede hissedarlara ve şirketlere fayda sağlarken, daha şeffaf yatırım ortamı yaratarak makro seviyede sermaye piyasalarını geliştirmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** Kurumsal Yönetim, Risk Yönetimi, BIST Kurumsal Yönetim Getiri Endeksi, BIST Temettü Getiri Endeksi

### Introduction

Corporate governance focuses on the relation of stakeholders who are determining the performance and direction of the company. The stakeholders may be defined as shareholders, managers, members of board of directors, personnel, customers, suppliers,

\*Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Department of Business Administration, İstanbul, Turkey.  
hocal@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2614-8199>

\*\*Professor Dr., Clarion University, Department of Accountancy, Pennsylvania-USA,  
okaymaz@clarion.edu, <https://orcid.org/0000-0001-9875-537X>

creditors, government etc. The main purpose is to establish such a governance system which would prevent the stakeholders –who are enabling the continuity of the company– from having any conflict of interest. By this means, globalization could happen to be assured by high-performing companies which are long-lived and have attained sustainable growth. Thanks to corporate governance, transition from an approach looking after the interest of shareholder to an approach looking after the interest of stakeholder is becoming easier.

The behaviors of household, government, and companies, which take all part in the literature as economic units are determining the economy of a country at macro level. At micro level, structuring of a company –which is an economic unit– within the frame of corporate governance will provide long-term growth performance for both the company and the country. In this context, corporate governance is the most significant element of developing micro economic efficiency at company level. Moreover, corporate governance is extremely effective in the development of capital market and in fulfillment of its function.

Corporate governance systems are theoretically being gathered under two main headings. These are *concentrated ownership* and *dispersed ownership* systems. These two systems are providing different benefits and opportunities to the stock investor. The system dominating in Turkey is concentrated ownership. In this context, the main purpose of this study is to empirically show the benefits of corporate governance systems adopted in Turkey for the stock investors. For this reason, corporate governance systems have been primarily discussed in theoretical aspect while their positive/negative aspects have been specified in the study. Through literature review, whether there are any prior studies made on this issue has been explored. It has been observed there that there are significant studies regarding the benefits of corporate governance for the stock investors. However, literature is silent in that there is not a prior study that employs dividend Return Index, corporate governance Return Index and the (aggregate or composite) Return Index formed by all the companies traded in a stock exchange market (i.e. Borsa Istanbul or BIST). This is an early examination doing so, therefore making an original contribution to the literature.

Investors who tend to request less yield when the risk happens to be low also tend to request less yield from the companies with corporate governance. Within this frame, the yield that the investors would expect to obtain out of a stock investment depend on the level of company's market risk factor which is beta coefficient. Given this, in this paper, the interaction among dividend Return Index, corporate governance index, and the index formed by all the companies traded in Borsa Istanbul has been examined while the benefits that companies which have adopted corporate governance may provide for the investors have been shown. It has been also shown that meticulous implementation of the principles of corporate governance will decrease companies' market risk factor. The next section explores the body of the relevant literature while presenting a theoretical approach.

## **1. THEORETICAL APPROACH AND RELEVANT LITERATURE**

### **1.1. Theoretical Approach**

Corporate governance systems are being subjected to distinction as per the control, and the identity of the shareholder having the control. The concentration of majority of shares and control in one individual is being defined as concentrated ownership system. If numerous shareholders have small shares, it is being defined as dispersed ownership

system instead. The corporate governance system dominating in the US and the UK is the dispersed ownership one. The benefits provided by this system are to make the shares more liquid, to enable facilitation of the development of stock exchange, to decrease the cost of capital, and to give the chance of diversifying the risk by providing more opportunities to the investors. Dispersed ownership also has negative aspects. In this context, given the model of owner (shareholder) of company and legal agent (principle-agent rhetoric), shareholders and the ones holding the corporate management control being different individuals may decrease the corporate performance. This is because it causes managers to become stronger while causing shareholders to lose strength instead. Within this frame, adoption of effective corporate governance principles contributes to the corporate performance by restricting the initiative of the management. In this system, all the reforms intend to improve the weakness of supervision, increase the accountability of management, and have the benefits of the management and shareholder meet somewhere in the middle.

The system dominating in the Continental Europe and Turkey is rather concentrated ownership versus that of the US and the UK. The most significant positive aspect of this system is that shareholders possess the control. This is what is to allow the company's management to make decisions in the direction of the desires and the preferences of the shareholders. The concentrated ownership, dominating in Continental Europe and Turkey, also has negative aspects. The literature there is generally supporting the thesis that there are conflicts of interest in between dominating major shareholders and other shareholders. Accordingly; strong majority shareholders, weak managers and minority shareholders happen to arise. The structure of share ownership as well as the rights pursuant to the protection of investor are some possible determinants of this conflict.

The main problem in terms of corporate governance is to determine how to design the company law and rules of management in order to increase the benefits that major shareholders would obtain as the effective supervisor (ombudsman) of management (by ensuring a public benefit). It is also about encouraging small and minority shareholders to invest in a company's shares by preventing the one –controlling the entity- from obtaining any excessive private benefits at all. The next subsection surveys the relevant literature.

## **1.2. Prior Literature**

As mentioned in the preceding subsection, the prior literature generally contends that there are conflicts of interest between dominating major shareholders and other shareholders. The share ownership structure as well as the rights pursuant to the protection of investors are some possible determinants of the arising conflict (e.g. Porta, Lopez, Shleifer and Vishny, 1997).

The concentration of majority of shares and control in one individual alone or in a few individuals only may be given as *concentrated ownership system*, or else as *insider system*. The presence of major shareholders improves the supervision of management and increases the corporate performance. Nevertheless, the controlling major shareholders may abuse the company for their own private interests. This private interest may harm the minority shareholder as well as other stakeholders, which would be to prevent the small investor from investing capital while causing the formation of



stock exchange in a way to lack of depth and damaging risk diversification (Kugler, 2001).

Yurtoğlu (2000) analyzed the Turkish corporate governance system. He had depicted the corporate governance in Turkey as an “insider system” which is to cover the wealthiest families of the country. Share ownership has highly been concentrated, and it is being carried out through pyramid structures, cross-share ownership and differentiated voting rights. Hostile take-overs are insignificant as measures creating discipline. There is no sufficiently deep stock exchange for the market to control the companies. Internal control systems such as the supervision of major shareholders are the leading means of control. Insufficient protection of small shareholders makes the conflict between small and major shareholders a significant problem in Turkey. Low dividends, low profitability and low market-book value rates of companies at lower levels of the pyramid provide evidence on management’s act of generating benefit and securing itself. Its three main characteristics are as follows:

- 1- Number of public companies is low. Market capitalization / GNP is around 12%.
- 2- Companies have concentrated partnership structure. The families control 75% of the company either directly or indirectly.
- 3- There is no active / deep capital market.

The benefits of concentrated ownership are direct supervision and profitability.

The concentration of share certificates in one body alone mitigates the legal representative problems existing between shareholders (principal) and managers (agent). As the concentration of share ownership (and voting power) increases, the willingness of shareholders to monitor the management increases to that extent. Concentrated vote blocks are the front means of controlling the managers in the majority of countries of Continental Europe such as Austria, France, Germany, Italy, Belgium, Netherlands and Spain. In these countries, the biggest major shareholder is holding about 30 to 55% of the voting power (this rate is 44.7% in Turkey). And in the UK and especially in the US, the concentration of share ownership / voting power is much lower, where equity capital shares of the biggest major shareholders on average may even fall short of 20%. A more common dispersed structure of share ownership in the US compared to majority of other countries might be accounted for by politics deterring large share ownership (Yurtoğlu, 2001).

The possibility of conflict of interest arising due to concentration of high share ownership in the countries of Continental Europe is the highest between majority (or even super majority) shareholders and minority shareholders. Managerialism hypothesis alleges that managers of the companies that may be under the control of a manager to engage in behaviors maximizing the profit is less probable than do the managers of the companies that are under the control of owners of the companies instead.

Despite examinations relevant to the linkage between share ownership / ownership structure and corporate performance had been performed before 1960 (e.g. Berle and Means, 1932), it has intensely been subject to academic research since 1960s and 1970s. Although results are generally ambiguous, majority of the studies indicates the role control of company owners may play in increasing corporate profit (e.g. Short, 1994). Among the earlier investigations that show that companies being controlled by

owners tend to show better performance than the companies being controlled by managers are Monsen, Chio and Cooley (1968); Radice (1971) or Boudreaux (1973).

One of the major negative aspects of concentrated ownership is that major shareholder may take advantage of small shareholders. In the previous section, we have seen that the supervision of management by major shareholders may improve corporate performance. However, the owners of large blocks may also give a rise to negative effects due to their increasing influences over the company.

The benefits of having major shareholders are rather relevant to matching of cash flow and control interests, and to direct supervision. Major shareholders have the power of withdrawing their money. The cost covered by the investors is to get rent (surplus) and management's act of securing itself as well as diversification of risk and decrease in the level of liquidity. Morck, Shleifer and Vishny (1988) define management's act of securing itself as "a manager controlling a significant part of a company's equity capital may have voting power or influence sufficient to guarantee his employment within the company with a good salary".

It is hard to figure out the degree to which the major shareholder or the ones holding the control may benefit from small shareholders, or how many small shareholders. If it is the case that the controlling partner might be taking advantage of the small partner, then the market is required to embed the "control" into the price of share. In such a case, prices of shares which distribute equal profit but have different voting rights should be different. One of the means of measuring potential leverage is to compare the yields or returns of common shares with preferred shares. Should the shares having superior voting power be traded with a higher premium, any private benefits to emanate from control may be coming at the expense of the minority shareholders. Zingales (1994) contended large voting premium in Italy which may imply establishment of high private benefits from control.

In the examinations made as for the territories of the US and the UK, it was shown that in the companies with low share ownership concentration corporate performance tends to increase as the concentration increases, but also that performance tends to get lower as the concentration level continues to level up (e.g. Mc Connel and Servaes, 1990).

Shleifer and Vishny (1997) specified that corporate governance mechanisms cover many rules, structures and procedures through which investors get able to secure themselves for the sake of obtaining a reasonable yield. Because it will not be possible for the managers to use the resources as incorrect due to corporate governance.

Porta, Lopez, Shleifer and Vishny (2000) as well as Hart (1995) argued that the interests of the investors will be protected and the problems among shareholders will diminish along with the correct implementation of principles of corporate governance. Provided that it is conformed to the standards of corporate governance, we can assume that the risk of the investors will go down. In the event of mandatory conformity to the principles of corporate governance, the cited problems will be lessened more so will the risk of the investors (Hart, 1995).

Studies show that when there happens share concentration, major shareholder obtains some gains at the expense of the small shareholders. The major shareholder takes advantage of the small shareholders in the form of not distributing any profit (dividend) through using its control power. The conflict of interest over here is in between the major shareholder(s) and small shareholders. If an individual's / company's

shares happen to be more than 50%, it is given as a company dominated by “major shareholder”. If an individual’s / company’s shares are rather less than 50% in a company, it would be given as a company dominated by “small shareholder” instead. Profit distribution rates were calculated by using the Lintner model. The intended profit distribution rate is lower in the companies with one major shareholder ( $>50$ ) ( $t = 0.10$ ) as opposed to the ones not having one major shareholder ( $t = 0.16$ ). Again, in the companies not having one major shareholder, the partial adjustment factor rate is found to be 0.48, and it is higher than the companies with one major shareholder (where the rate comes down to 0.31). In other words, as the partnership structure becomes concentrated, profit distribution rate and partial adjustment factor rate tend to level down both. In the companies that do not have one shareholder larger than 50%, minority shareholders would push for higher and rapid profit distribution (Öcal, 2005).

Chong and Silanes (2007) shown that there is a positive correlation between the principles of corporate governance and corporate values in the case of mandatory implementation of the principles of corporate governance.

The main point is how the corporate law and rules of management should be designed for enhancing the benefits to be obtained by the major shareholders -as the effective supervisor of management (by ensuring public benefit)- in a way to encourage the small and minority shareholders to invest in company shares by preventing the major shareholders from entering in and the controlling ones from obtaining any excessive private benefits. For instance, despite the fact that the shares not yielding any voting right is a low-cost means of both remaining in control and collecting external equity capital, it is a method to inducing the shareholder to be taken advantage of (abused). For this reason, the best possible policy is to allow the issuance (as limited) of shares not yielding any voting right while also providing effective legal means and authorities to minority shareholders for them to indemnify their rights in a fair manner in case one’s taking advantage of a small shareholders arises. As a legal right for indemnity, minority shareholders may be allowed to file collective lawsuits as in the US. Besides, distribution of dividend may be mandatory.

Corporate governance principles of OECD suggest the understanding and managing of risks in the company. The board of directors there is responsible for setting up the infrastructure of the corporate management and its supervision (OECD, 2010)

Shank, Hill and Stang (2013) examined whether good governance leads to positive firm results, through considering firm size. Their findings showed that the relationship between good corporate governance practices and financial achievement of a company happens to be the strongest for smaller firms compared to mid- and large-sized firms.

Koerniadi, Krishnamurti and Tourani-Rad (2014) analyzed the impact of corporate governance executions on the riskiness of firms’ stock returns by building an index of governance best practices. They empirically showed that firms that have good governance practices encounter lower levels of risks. Corporate governance parameters or constituents such as board composition, shareholder rights, and disclosure practices are found to be associated with lower levels of risk. Well-governed firms experience lower variations (volatility) in stock returns compared to poorly governed firms.

Maranho and Leal (2018) examined the relationship between the role played by corporate governance mechanisms and shareholder wealth for the setting of Latin

American firms. The test results showed that corporate governance implementation has positive relationship with better corporate achievement. The evidence also suggests that results are moderated by the characteristics of boards of directors, ownership, control structure and various simultaneous governance mechanisms, through broad indices and special corporate governance trading segments.

Arrora and Bodhanwala (2018) explored the linkage between corporate governance index that was constructed using governance framework variables and firm performance in India. The study found significant positive relationship between corporate governance index and firm performance indicators. Investors were shown to also appreciate about firms maintaining high governance standards, thus reducing possible funding costs.

Wamba, Braune and Hikkerova (2018) examined the effect of corporate governance mechanism on the volatility of firms' profitability in Europe. The empirical results indicated that the synthetic index of governance that the authors have constructed is only significant at the 10% threshold (90% confidence). Management's commitment to shareholders and the effectiveness of the board of directors in carrying out its supervisory tasks are also shown to reduce, but again to a limited extent, the risk borne by the company.

Saha, Moutushi and Salauddin (2018) investigated the connection between corporate governance and firm performance, through considering the role board of directors and audit committee play. The results of the investigation signify that board independence ratio and audit committee are statistically significant and have positive impact on ROA (return on assets) and TQ (Tobin's Q). However, it was not found to be statistically significant in the case of firm performance indicator being ROE (return on equity) in this examination. In addition, board size was not found to be statistically significant either and found to have negative correlation with firm performance instead.

They have attributed the reason for this to group dynamics, communication gaps and indecisiveness of larger groups. The next section presents data and methodology.

## **2. DATA AND METHODOLOGY**

In this empirical paper, the yield indices of Borsa Istanbul (BIST) have been used. Yield indices are the ones that consider the dividend paid in the calculation of the index, and in ensuring the continuity in which a correction is made given the assumption that the dividend paid is being deposited at the rate of the weights of shares included in the index. In these types of indices, earnings obtained owing to dividend as well as the average change in the prices of shares are also relayed to the index. The indices employed to run our empirical model are BIST All Return Index, BIST Corporate Governance Return Index, and BIST Dividend Return Index.

The following formula is used in the calculation of indices:

$$E_t = \frac{\sum_{i=1}^n F_{it} * N_{it} * H_{it} * K_{it}}{\quad}$$

$B_t$

- $E_t$  = Value of the index at time t
- $n$  = Number of constituent stocks
- $F_{it}$  = Price of the stock "i" at time t
- $N_{it}$  = Total number of shares of stock "i" at time t
- $H_{it}$  = Free float ratio used in index calculation of the stock "i" at time t
- $K_{it}$  = Weighting factor of the stock "i" at time t
- $D_t$  = Foreign exchange rate on day t
- $B_t$  = Divisor of the index at time t

where latest price data are used and BIST Indices are obtained as free float market capitalization weighted ([www.borsaistanbul.com](http://www.borsaistanbul.com)).

BIST All Yield is the index indicating the yields of all the shares being traded at the stock exchange, except for Investment Trusts. BIST Corporate Governance Yield is the index indicating the yields of shares included in the corporate governance index with the minimum required corporate governance-rating grade. BIST Dividend Yield is the index showing the yields of shares given in the dividend index including those of the real estate investment trusts and venture capital investment trusts traded on the Collective and Structured Products Market ([www.borsaistanbul.com](http://www.borsaistanbul.com)).

All the data used in this examination has been obtained from Borsa Istanbul's official website ([www.borsaistanbul.com](http://www.borsaistanbul.com)). The data pertaining to BIST All Return Index and BIST Corporate Governance Return Index on the last trading day of the month for the sampling period of April 30, 2008 through June 30, 2017, and the data as per BIST Dividend Return Index on the last trading day of the month in the period from November 30, 2011 through June 30, 2017 had been used in the sampling.

First, we want to test how/if the BIST Corporate Governance Return Index that is comprised of companies having corporate governance rating scores may fluctuate compared to BIST All Return Index which is formed by all the shares registered/traded at Borsa Istanbul. In addition, we are also to test how/if the BIST Corporate Governance Return Index may fluctuate when the BIST All Return Index may go up or down.

Second, we want to test how/if the BIST Dividend Return Index that covers the companies regularly distributing dividends may fluctuate compared to BIST All Return Index. In addition, we are also to test how/if the BIST Dividend Return Index may fluctuate when the BIST All Return Index may level up or down.

Third, we want to test how/if the BIST Dividend Return Index that entails the companies regularly distributing dividends may fluctuate compared to BIST Corporate Governance Return Index. In order to attain our purposes, Beta calculation will be made by using regression analysis. Beta will be used in order to document how the other index may become affected when the benchmark index changes. Beta is obtained by dividing the covariance of two indices to the variance of benchmark index. The coefficient of X variable of regression curve is equal to beta. Therefore, our model is

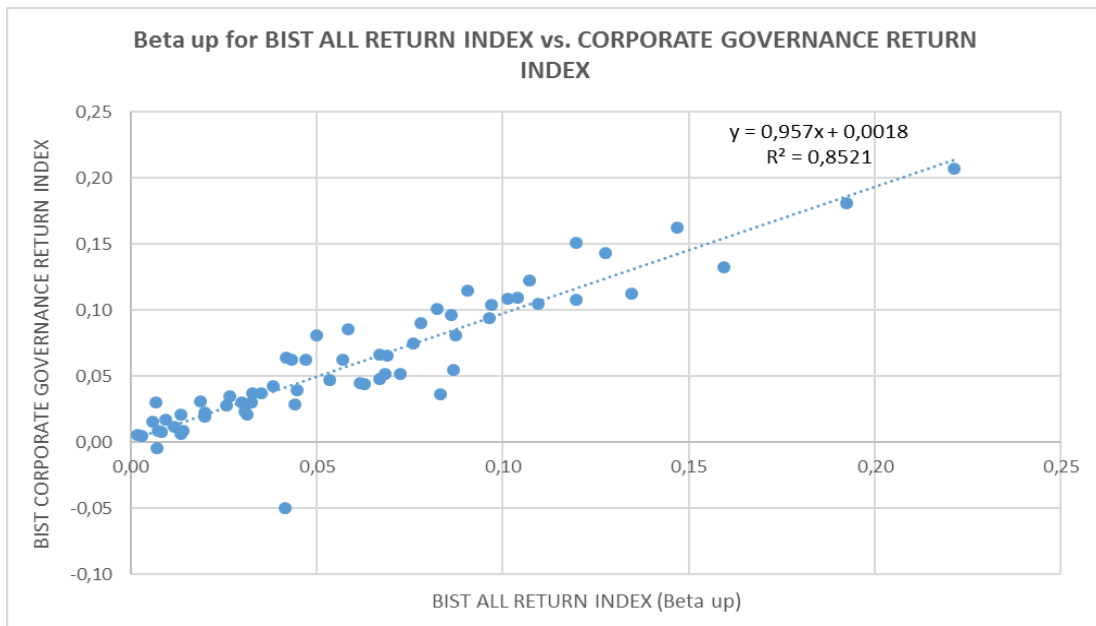
specified as the following:  $Y_n = \beta_0 + \sum_{i=1}^l \beta_i X_{ni} + \varepsilon_n$  where the terms have obvious meaning.

The next section presents the empirical results.

### 3. EMPIRICAL RESULTS

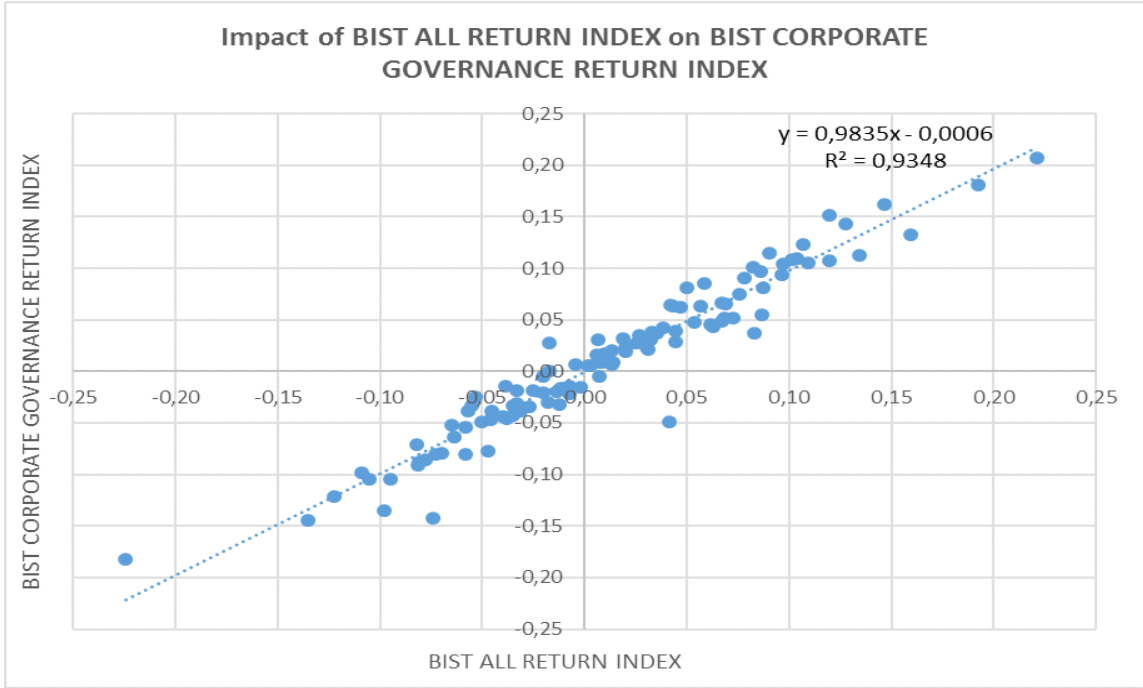
As observed in Figure 1 below, BIST Corporate Governance Return Index that consists of companies having corporate governance ratings fluctuates less compared to BIST All Return Index formed by all the shares registered at Borsa Istanbul. This implies that while BIST Corporate Governance Return Index shows lower performance compared to BIST All Return Index when the market is bull while showing better performance when the market is bear. In particular, it is seen that when the BIST All Return Index descends by 1%, the BIST Corporate Governance Return Index also descends by 0.9835%. Under negative market conditions, companies included in BIST Corporate Governance Return Index provide relative protection for the investors of shares. It is seen that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.9348. This suggests that independent variables account for the changes in the level of the dependent variable as much as 93.48%.

Figure 1.



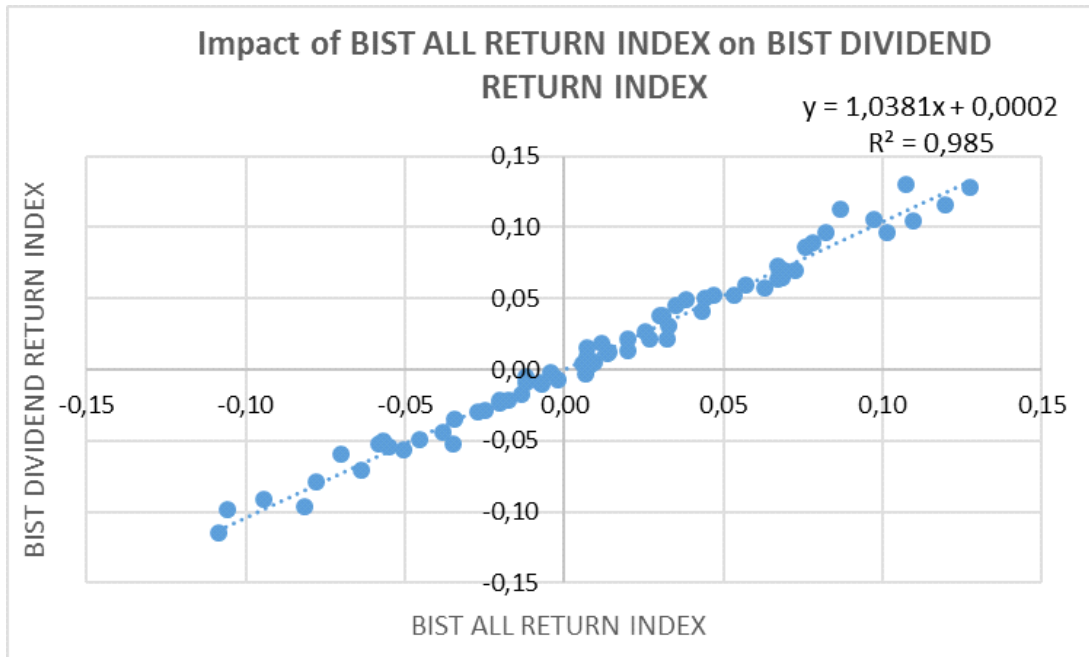
As seen in Figure 2 below, when the BIST All Return Index goes up by 1%, BIST Corporate Governance Return Index generates 4.3% lower yield than that yield. It is documented that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.8521. This suggests that independent variables explain the changes in the level of the dependent variable as much as 85.21%.

**Figure 2.**



As shown in Figure 3, when the BIST All Return Index goes down by 1%, BIST Corporate Governance Return Index generates 4.27% higher yield (less loss) than that yield. It is documented that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.8152. This suggests that independent variables account for the changes in the level of the dependent variable as much as 81.52%.

Figure 3.

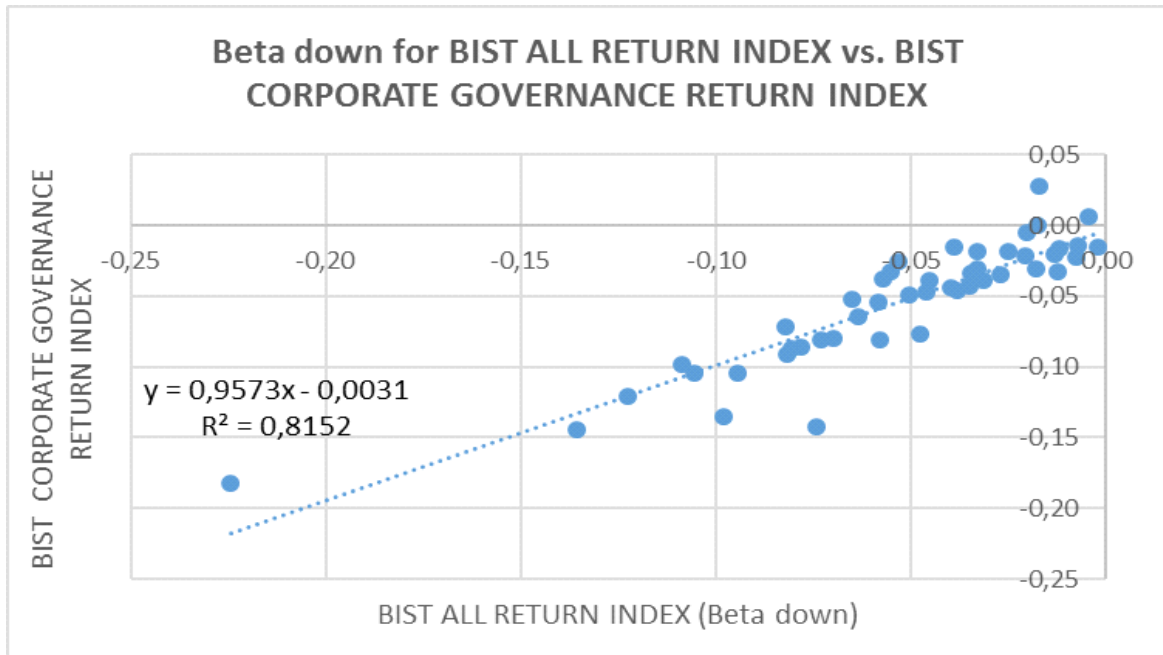


We argue that attribution of more importance to risk management and internal control by the companies included in the Corporate Governance Return Index may cause them to show better performance compared to BIST All Return Index when the stock exchange underperforms. In addition, it may provide a relief in the level of company's risk by minimizing the problems of conflicts of interest among the shareholders.

As given in Figure 4, it is shown that in case BIST All Return Index levels up by 1%, BIST Dividend Return Index that entails the companies regularly distributing dividends also levels up 3.8% more than that yield. It is there documented that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.985. This suggests that independent variables explain the changes in the level of the dependent variable as much as 98.5%.

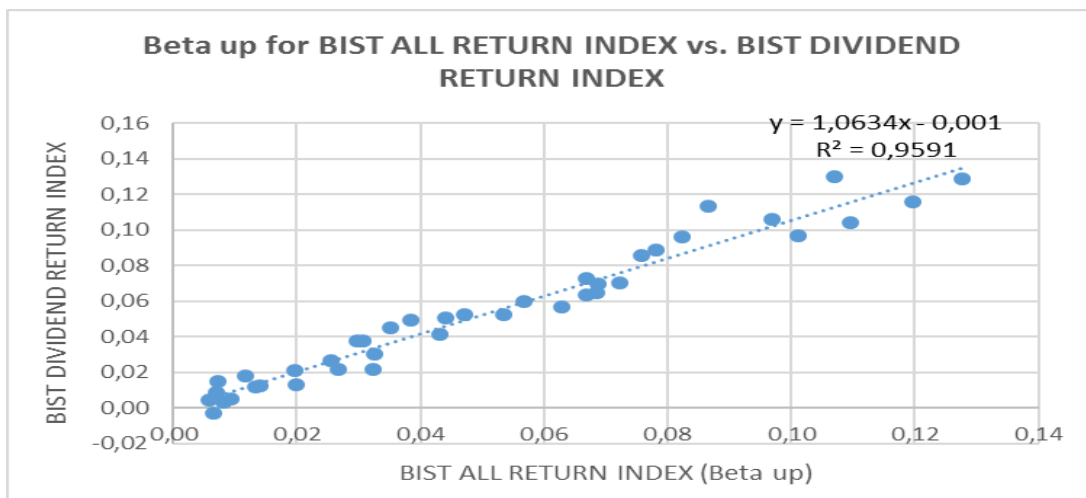


**Figure 4.**



As shown in Figure 5, when the BIST All Return Index increases by 1%, BIST Dividend Return Index generates 6.34% more increase than that yield. In other words, in upward movements of stock exchange, the companies that are included in the BIST Dividend Return Index offer 6.34% more income. It is there documented that the R<sup>2</sup> value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.9591. This suggests that independent variables explain the changes in the level of the dependent variable as much as 95.91%

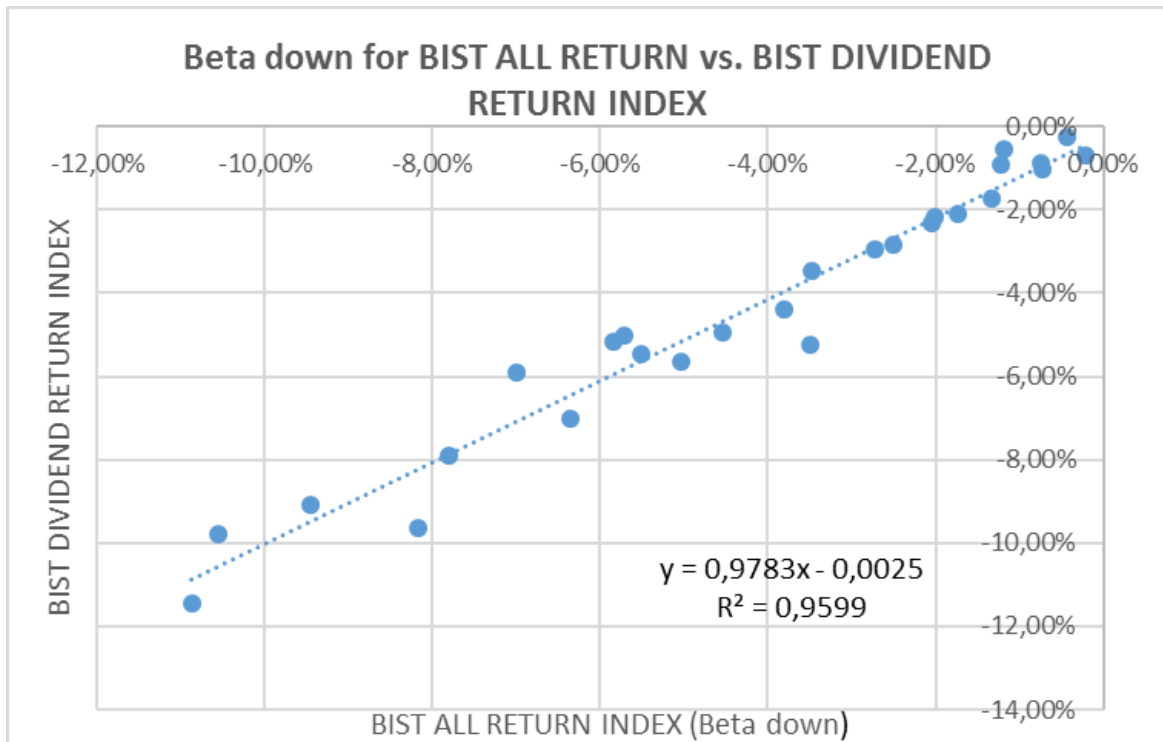
**Figure 5.**



As given in Figure 6, when the BIST All Return Index descends by 1%, BIST Dividend Return Index reads a-0.97%-decrease. This indicates that dividend Return Index

provides 3% protection when the stock market tends to be bull. It is there documented that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.9599. This suggests that independent variables account for the changes in the level of the dependent variable as much as 95.99%.

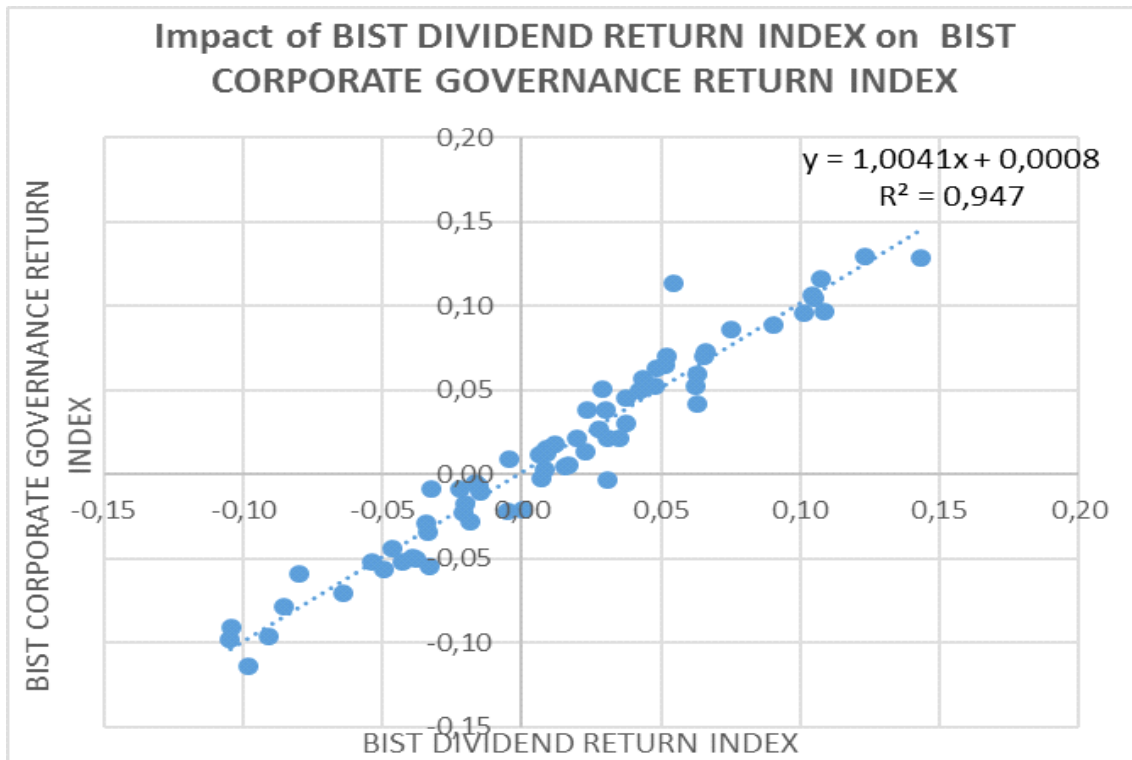
Figure 6.



The companies included in the dividend index show better performance in the upward movements of stock exchange compared to BIST All Return Index. In addition, in downwards movements of stock exchange, it again shows a better performance by levelling down less compared to BIST All Return Index. It therefore provides a bi-directional protection in the increases and decreases of share prices.

As observed in Figure 7, it is shown that when BIST Corporate Governance Return Index rises by 1%, BIST Dividend Return Index that is to cover the companies regularly distributing dividends also rises by 1.004%. It is there documented that the  $R^2$  value, obtained as a result of the regression analysis, is 0.947. This suggests that independent variables account for the changes in the level of the dependent variable as much as 94.7%. In other words, we can say that the two indices move in parallel to each other. In this case, despite the fact that the balance sheet size of the companies in corporate governance index is smaller than the balance sheet size of the companies in dividend index, and in spite of the fact that the companies in dividend index regularly distribute dividends, it can be contended that the preference by the investors of the companies in the corporate governance index as much as those in dividend index may be tied to their corporate structures. The next section concludes this paper.

Figure 7.



### Conclusion

The aim of this study was to explore the benefits provided by corporate governance to stock investors. For this purpose, companies which are included in the corporate governance and the dividend return indices have been examined. The data included BIST Corporate Governance Return, All Return and Dividend Return indices. Empirical analysis has been performed using OLS regression along with Beta calculations.

The results of the study have shown that corporate governance has in fact a positive impact on risk management and internal control constituents of companies. Corporate Governance Return index and All Return index decrease in parallel to each other when indices fall down (beta down). However, the decrease in the former index is less than the decrease in the latter one. Therefore, we argue that encouraging conformity to principles of corporate governance will generate benefit to shareholders and companies at micro level while also providing a more transparent investment environment and advancing the capital market.

In particular, we found that when the companies included in corporate governance index are compared with all the other companies of BIST, they provide a protection for the investors by decreasing in less amounts in the downward movements of stock exchange. It is seen that attribution of more importance to risk management and internal control by the companies included in corporate governance Return Index may cause them to show better performance compared to BIST All Return Index when the stock exchange underperforms or tends to be bear. In addition, it may create a decrease in the level of

the company's risk exposure by minimizing the problems of conflicts of interest among the shareholders.

The companies included in the dividend index show a better performance in the upward movements of stock exchange compared to the index formed by all the other companies of BIST. Moreover, in the downward movements of stock exchange, it again shows a better performance by descending in less amounts when compared to the index formed by all the other companies of BIST. It provides a bi-directional protection for the investors either way when the share prices change.

Corporate governance index moves in parallel with the BIST Dividend Return Index which has to cover the companies regularly distributing dividends. If this turns out to be the case, it was shown that companies included in corporate governance index are being preferred as much as the companies in the dividend index despite the advantages that the companies in dividend index may have. It could be argued that the reason for this may be corporate structures of the companies entailed in the corporate governance index.

While the demand for the company's shares in the stock exchanges, and deepening of the capital market may be ensuring production, employment, price stability and sustainable economic growth in a macro sense, they also provide benefits in terms of the resolution of companies' financial problems and the distribution of investment risks in a micro sense. Moreover, it makes the risks and uncertainties in stock investments foreseeable or predictable for the individual investors. Investors request less yield when the investment risk is low by definition. The implementation of principles of corporate governance lessens the risk of the company by minimizing the problems it may encounter by means of: increasing the transparency, encouraging effective cooperation in between the company and its stakeholders, acting equally to all the shareholders without any discrimination between major or small shareholders, and defining the responsibilities of the board of directors.

Likewise, high accounting standards may provide the transparency required by the small shareholders for them to feel comfortable while investing in securities market. The amendment of laws in the recent period in some European countries is now heading towards strengthening and protecting minority shareholders. In this context, it should be that number of companies that are included in corporate governance index and dividend index be increased for the purpose of deepening of the capital market and for the capital to spread over to the base. For this reason, companies might be legally mandated to distribute dividends.

## **References**

- Adolf, A. B. and Means, G.C. (1932): *The Modern Corporation and Private Property*, The MacMillan Company, New York.
- Arora, A and Bodhanwala, S. (2018): *Relationship between Corporate Governance Index and Firm Performance: Indian Evidence*, *Global Business Review* 19 (3), 675-689.
- Chong, A. and López-de-Silanes F. (2007): *Overview: Corporate Governance in Latin America. Investor Protection And Corporate Governance: Firm Level Evidence*

- Across Latin America*. The World Bank And The Inter-American Development Bank, Stanford University Press.
- Hart, O. (1995). Corporate Governance: Some Theory And Implications. *The Economic Journal* 105(430), 678-689.
- Koerniadi, H. Krishnamurti, C and Tourani-Rad, A. (2014): Corporate Governance And The Variability of Stock Returns, *International Journal of Managerial Finance* 10(4), 494-510.
- Kugler, M.H. (2001): *Corporate Governance and Economic Performance*, Oxford University Press.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Shleifer, A., and Vishny, R. (2000): Investor Protection And Corporate Governance, *Journal of Financial Economics* 58(1), 3-27.
- La Porta, R., Lopez-de-Silanes, F., Schleifer, A., and Vishny, R. W. (1997): Legal Determinants of External Finance, *The Journal of Finance* 52, 1131-1150.
- Luigi Zingales. (1994): *The Value of the Voting Right. A Study of The Milan Stock Exchange Experience*, *The Review of Financial Studies* 7(1), 125-148.
- Maranho, F.S. and Ricardo L. (2018): *Corporate Governance And Firm Performance in Latin America: a Meta-Analysis*, *Academia Revista Latinoamericana de Administración* 31(1), 195-211.
- McConnell, J. J., and Servaes, H. (1990): Additional Evidence on Equity Ownership And Corporate Value, *Journal of Financial Economics* 27(2), pp. 595-612.
- Monsen. R. J., Chiu. J. S. and Cooley. D. E. (1968): The Effect of Separation of Ownership And Control on The Performance of The Large Firm, *The Quarterly Journal of Economics*. 435-451.
- Ocal, H. (2005). *Ortaklık Yapısı Ve Kar Dağıtım Politikası Bakımından Kurumsal Yönetim* (Yayınlanmış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- OECD (2010). *Corporate Governance and the Financial Crisis – Conclusions and Emerging Good Practices to Enhance Implementation of the Principle*, [www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/44679170.pdf](http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprinciples/44679170.pdf).
- Saha, NK, Moutushi, RH and Salauddin, M. (2018): Corporate Governance And Firm Performance: The Role of The Board And Audit Committee, *Asian Journal of Finance & Accounting*, 10 (1), 210-225.
- Shank, T., Hill, RP and Stang, J. (2013): Do Investors Benefit From Good Corporate Governance?, *Corporate Governance: The International Journal of Business in Society* 13(4), 384-396.
- Short, H. (1994): Ownership, Control, Financial Structure And Performance of Firms, *Journal of Economic Surveys* 8(3), 203 – 249.

- Wamba, L.D., Braune, E. and Hikkerova, L. (2018): Does Shareholder-Oriented Corporate Governance Reduce Firm Risk? Evidence From Listed European Companies, *Journal of Applied Accounting Research*, 19(2), 295-311.
- Yurtoglu, B. (2000): Ownership, Control And Performance of Turkish Listed Firms, *Empirica* 27(2), 193-222.
- Yurtoğlu, B. (2001): Turkey in Gugler K.(eds). *Corporate Governance and Economic Performance*. Oxford University Press.
- Zingales, L. (1994): *The Value of The Voting Right: A Study of The Milan Stock Exchange Experience*, *The Review of Financial Studies* 7(1), 125-148.



Makale Gönderim Tarihi: 16/04/2019 - Makale Kabul Tarihi. 28/05/2019

## DISCUSSION ABOUT THE OTTOMAN IMAGE IN KOSOVO'S HISTORY WRITING: KOSOVO WAR AND SKANDERBEG\*

**Fatih Fuat TUNCER\*\***

### **Abstract**

*This work offers a study of the Ottoman/Turkish imagery in history textbooks in Kosovo. The unit of research is the compulsory textbooks prepared for the Albanian students in primary and middle schools in Kosovo in the year 2010-2011. Textbooks, which usually are the first meeting of the individual with history, are a main subject in educational sciences due to the fact that they are the compulsory study units which are designed by the states, reflections of the "official" national histories. However, little research has been carried on the history textbooks in Kosovo. This study, which aims to shed light on the negative imageries in these books is inspired by the speeches made by the former Turkish Education Minister Ömer Dinçer and former Foreign Minister Ahmet Davutoğlu and following reflections and discussion in Kosovo in the year 2011. In this study, 5th Grade history textbook prepared for Kosovo Turks was also taken into account for the comparison. History textbooks have been studied under the light of the aforementioned discussions. Positive and negative images of the Ottoman/Turkish image are addressed in this study. Negative descriptions of the Ottoman administrative system were one of the issues which required more attention. Such descriptive words as occupier, terror, captures children and despotic for the Ottoman rule were used.*

**Keywords:** Kosovo, Ottoman-Turkish Image, History Writing, Skanderbeg

## KOSOVA TARİH YAZIMINDA OSMANLI İMAJI ÜZERİNE TARTIŞMA: KOSOVA SAVAŞI VE İSKENDER BEY

### **Öz**

*Bu çalışmada Kosova güncel tarih ders kitaplarındaki Osmanlı/Türk imajı ile ilgilenilmektedir. İncelemede Kosova'da Arnavut öğrenciler için hazırlanmış olan ilk ve ortaöğretim kurumlarında 2010-2011 yılında zorunlu olarak okutulan güncel tarih ders kitapları incelenmiştir. Çalışmada ayrıca Kosova Türkleri için hazırlanmış olan 5. Sınıf tarih ders kitabından da karşılaştırma yapabilmek için yararlanılmıştır. Devlet kurumları tarafından yazdırıldıkları için ülkelerin "resmi" tarihlerini anlatan ve zorunlu eğitim süreçleri nedeni ile bireylerin kimi zaman baştan sona okudukları ilk, kimi zamansa yegane kitaplar olan tarih ders kitapları eğitim bilimleri kapsamında pek çok araştırmaya konu olmuştur. Ancak bağımsızlığını yeni kazanmış bir devlet olan Kosova'nın tarih ders kitapları üzerine imgelerin arkalarında yatan kapalı olguları gün yüzüne çıkarmayı ve olumsuz, kasıtlı kalıp yargılara karşı farkındalık yaratmayı amaçlayan araştırmalar çok fazla bulunmamaktadır. Özellikle, Türkiye Milli Eğitim Bakanı Ömer Dinçer ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun 2011 yılında Kosova'da tarih eğitimi ve Osmanlı algısı üzerine yaptığı konuşmalar ve bunun Kosova'daki yansıması sonucu ortaya çıkan tartışmalar böyle bir çalışmanın gerekliliğini ispatlar niteliktedir. Kosova tarih ders kitapları da bütün bu tartışmalar ışığında, bu çalışma altında incelenmiş ve Osmanlı/Türk imgesi ile ilgili olumlu ve olumsuz imgeler ortaya konulmuştur. Çalışma boyunca dikkati çeken Osmanlı ve*

\*This study is based on the findings of the master thesis; on the subject of "Ottoman/Turkish image in history textbooks of Kosovo". This study was also one of the output of "The image of Ottomans/Turks in the Current History Textbooks in Balkan and Blacksea Countries" Project which is sponsored by The Scientific and Technological Research Council of Turkey (TUBITAK), 1001 -Research Projects Funding Program.

\*\*Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, fftuncer@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-4034-5949>



yönetim sistemi üzerine olan olumsuz nitelermelerdir. Osmanlı için “işgalci”, “terör uygulayan”, “çocukları rehin alan”, “despot”, “ortaçağ anlayışlı” gibi tanımlamalar kullanılmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Kosova, Osmanlı-Türk İmajı, Tarih Yazımı, Skanderbeg.

## Introduction

History and history writing is a controversial subject in different contexts. In this regard, Hobsbawm says<sup>1</sup>: “Historians are the producers of the past. Unfortunately, the ideologues do not want the history that is written by the academic historians. In their point of view, history should be written in parallel to ideological needs and requires, and this is a mythology that is not true”. Words of Hobsbawm describe the purpose of this study. In the formation of the nation-states, history was used as a practical tool. States choose to construct and teach their ideology in history textbooks. In this respect, this study aims to examine the history textbooks of Kosovo in order to define the constructed images of Ottoman and Turkish identities.

## 1. HISTORY WRITING DEBATES IN KOSOVO

History writing in Kosovo is a controversial issue. Especially the speech of Ömer Dinçer, the former National Education Minister of Turkey during his visit of Kosovo in August 2011, History textbooks started a debate among historians in Kosovo. In this speech, Ömer Dinçer stated that some negative comments should be removed from history textbooks<sup>2</sup>.

While this discussion is keeping up to date, Ahmet Davutoğlu replied to a question on this subject during his visit in August 27, 2011 “Kosovo historians need to get rid of cold war historiography and writing ideological history”, and brought a new dimension to the debate. Taking into consideration that Kosovo is a country that has just gained independence, “cold war historiography” and “ideological historiography” which was mentioned by Davutoğlu refers to Albania evidently. When the history textbooks in Albania are compared to the history textbooks in Kosovo, it is realized that the two countries have almost the same curriculum in the same way. In the book published by the Academy named “Historia e Popullit Shqiptar”, the History of Albanian People, even if the process from the time of Enver Hoxha has changed substantially, especially some stereotypes and negative words regarding Ottomans are still used. For example, Erhan Türbedar, an important expert on Kosovo, says:

Since the historical publications of Albanian Academy of Sciences are narrating Ottomans as intolerant and fanatical. History writing in Albania affects the history writing in Kosovo directly; as a result, the same difficulties are experienced in Kosovo History textbooks.<sup>3</sup> Although the historians in Kosovo have different views on this issue, viewpoints of historians who write Kosovo history textbooks is quite remarkable. For example, on this subject, the viewpoints of Frasher Demaj, one of the writers of history textbooks in Kosovo

<sup>1</sup> Eric Hobsbawm, “Etnicity and Nationalism in Europe Today”, *Antropology Today*, Vol. 8., March-April 1992, [http://faculty.washington.edu/charles/562\\_f2011/Week%209/Hobsbawm%201992.pdf](http://faculty.washington.edu/charles/562_f2011/Week%209/Hobsbawm%201992.pdf), [Accessed: 18.04.2012]

<sup>2</sup> “The reactions from Kosovo to the desire of Ömer Dinçer”, <http://www.karsihaber.com/omer-dincerin-istegine-kosovadan-tepkiler-151989h.htm> [Accessed: 12.11.2011]

<sup>3</sup> Türbedar E., “Balkanlarda Osmanlı İmgesi: Kosova Örneği”, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4994> [Accessed: 21.03.2012].

for the 5<sup>th</sup>, 6<sup>th</sup>, 10<sup>th</sup>, and 13<sup>th</sup> grades, and the deputy of the Democratic Kosovo Union Party, are as follows:

The history of a nation cannot change for its current political interests. Ottoman Empire did not come to the Balkans for the purpose of holiday. They kept Balkans occupied for 523 years.<sup>4</sup> In the Top Channel interview, an Albania based channel, Fehmi Rexhepi, one of the writers of history textbooks for the 5<sup>th</sup>, 6<sup>th</sup>, 8<sup>th</sup>, 9<sup>th</sup> and 10<sup>th</sup> grades, states that the books do not include anti-Turkish statements. He also stated that the claim of Minister Dinçer was meaningless in this regard, and nobody should escape from the historical facts<sup>5</sup>. As it is seen, the discussion here developed in the context of changing Kosovo's history by historians. However, the removal of open or closed stereotypes seems to be overlooked. For example, Fetnan Derviş whom I consulted to get his views in the scope of the project that we are working on "The Image of Turkish and Ottomans in Balkan and Russian history textbooks". Derviş is a history teacher and the author of Kosovo 5th grade history textbook written for Turks. During our interview, he stated that the debates in this regard have a negative impact in the view of the Turks, and the expressions already present in textbooks, give rise to bias in the relationships of Albanian, Serbian and Turkish students with each other<sup>6</sup>.

In addition to all of these discussions, Kosovo Ministry of Education declared that they formed a commission to investigate the issues that had caused a great controversy. Although this approach was considered as "the pressure of strong Turkey to the weaker Kosovo" by Rome Buja, the Kosovo Albanian nationalists, the Kosovo Minister of Education stated that the purpose of the commission did not change the history; it is to examine the reported adverse judgments. Besides, the Minister stated that this demand was not something imposed by the Turkish Government but it was also a request by the European Commission. According to the Minister, what happened in the past is past and the past cannot be changed but if there were defamatory and insulting expressions, they would be removed from the books<sup>7</sup>.

## **2. OTTOMANS THAT HAVE BEEN OTHERIZED FROM THE PAST TO TODAY**

All the discussions mentioned in the section above are actually current debate topics. As mentioned by Erhan Türbedar, to understand current debates, we need to go a little back in history which will take us to the formation of Albanian nationalism. Since Kosovo is a new state and the most important factor that affects Kosovo history writing is Albanian nationalism, there is a need to examine Albanian history to understand the process of history writing in Kosovo properly. For this purpose, this section will mostly be an observation of Albanian history.

The first thing that attracts attention in the investigation of nationalism is the attribute to the "oldest". However, history resembles to a stream and it is constantly updated and improved. For this reason, the "oldest" is continuously updated and re-interpreted. Today, in Albanian nationalism, the most binding element compared to the nationalism of other regions

---

<sup>4</sup> "Bakan Dinçer ve Türkiye'ye Tepkiler Büyüyor", <http://kosovaport.com/21082011t11496/> [Accessed: 12.11.2011].

<sup>5</sup> *ibid.*

<sup>6</sup> The meeting with Fetnan Derviş in Prizren in the scope of the project

<sup>7</sup> "Bakan Dinçer ve Türkiye'ye Tepkiler Büyüyor", *ibid.*

is "ethnic basis". Contrary to the interpretation of other nationalisms in the region about themselves based on religion and denomination against "the other", Albanian nationalism defends itself with its ethnical identity against "the other" by whom they think to be surrounded. Separations among the Albanians in terms of the religious and sectarian aspects undoubtedly has a great effect on this discourse. For example, Vasa Pasha (Vasa) narrates this situation in his poem "Oh Albania, Poor Albania" "(O Moj Shqypyni, E Mjera Shqypyni) which was later translated into language to language. Mjera Shqypyni is as follows:

....Some people say they have faith and some of them say they have religion  
Some of they say I'm Turk, and some say I'm Latin  
Some of them say I'm Greek and some say I'm Slav  
...come together my siblings, let's take an oath altogether  
Neither church nor mosque is the medicine of our nation  
It is Albania nationalism is the belief of Albanians<sup>8</sup>.

Vasa Pasha who has an important role in the formation of "Re-Awakening" of Albanians and who was born as a Catholic from Iskodra expresses a similar definition of "Albanian nationalism". His ideas provided national unity as well as they were effective in creating an atheist state of Communist Albania<sup>9</sup>. This search during the establishment of national identity is seen in Şemsettin Sami, ie. Sami Frasheri. Frasheri refers to this subject in his work named as "Shqipëria, ç'ka çene, ç'eshte e ç'do te behete?" (What was Albania and what is it going to be now?) According to the author, the religion is more important than the ethnic identity in their native geography. Besides, he supports his expression by saying if the ones are Catholic, they are Frankish and if they are Muslim, they are Turkish<sup>10</sup>. Since the vast majority of the Albanian population is Muslim, and perhaps because Ottoman Empire ruled the country for centuries, the biggest other of popular nationalism of today has become Ottoman Empire. This situation has shown itself in both political and cultural aspects from post-Ottoman period so far. Olsi Jazexhi who has some studies on Albanian nationalism describes this situation as follows:

"The current tripartite structure is struggling to transform the "nation" of Ottomans to a modern nation. They need to change Albanian nationalism into the province religion. Some politicians such as Ahmed Bey Zogu who ruled the country from 1920 to 1939 took after westernization, secular reforms and legalization their own management on behalf of westernization. However, the opposition labeled eastern satrap as the sultan and Turkish by

---

<sup>8</sup> Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania*, (Scarecrowpress, Plymouth, 2010), p.467.

<sup>9</sup> Uğur Bahadır Bayraktar, , " Mythifying te Albanians: A Historical Discussion on Vasa Efendi's "Albania and the Albanians ", *Balkanologie*, vol.XIII, no:1-2, December 2011.

<sup>10</sup> Sami Frasheri, *Shqipëria, ç'ka çene, ç'ka eshte e ç'do te behete?*, Dituria, Bucharest, 1899, (Prishtine, 1999), s.67.

comparing it with Zogu and his regime.<sup>11</sup> On the political approach mentioned in the relevant quotation above, it is seen that the opposition accuses government of acting like a Turk. Unfortunately, this approach of 1920s has remained so far in Albanian political life. Especially, the last history writing debates in Kosovo show that this approach has not disappeared at all. For example, this approach reveals itself during the time of Enver Hoxha when Turkish words were removed from Albanian language<sup>12</sup>. So even if the ideologies change, the unique thing that does not change in Albanian nationalism is the otherization of "Turkishness" and "Ottoman History". In both history writing and political discourse, Ottoman history reminds the dark era. For example, Fatos Nano, Prime Minister in Albania in 1997, expressed in a speech about ending the 555 years of Ottoman backwardness<sup>13</sup>. As mentioned earlier, just as the political opposition came to power, they stated that they took over the "debris" in the territory of Albania as anywhere". In the Albanian discourse, one of the creators of this debris in Albania is the Ottoman Empire.

The otherization of the Ottoman Empire in culture and literature is frequently observed. Enis Sulstarova interprets this situation as "a desire to escape from the East"<sup>14</sup>. For example, the biggest reflection of this approach shows itself in the description that Ismail Kadare makes in his novels. This situation can also be seen in award-winning novel of Kadare named "The Siege"<sup>15</sup>. Again, the display of the film "Adverse Year" that was based on a novel of Kadare named "Shooting Star Time" caused a big reaction among Albania, Kosovo and Macedonia Muslims<sup>16</sup>. Islamist media in Turkey took over this issue and participated the discussion. In the film, the Ottomans and the Muslims are described as the biggest obstacle in establishing an independent Albania and emphasizes that the Ottoman Empire spoiled the essence of Albania. Kadare has already been known as anti-Ottoman with his personal discourse. Jazexhi states that such a film is seen very often especially in the communist era and the basic thesis Communist history writing and art is based on the notes that Ottoman occupation and its sovereignty in Albania cut the natural development of the country in Europe and buried the country into the five centuries of darkness<sup>17</sup>.

In the light of all of these examples, going back to Kosovo and history writing in Kosovo does not seem so easy. It is also not easy to answer the question whether the anti-Ottoman discourse has been continuing for almost a century can be replaced by a "brotherhood". Especially "Ottoman narrative" topic in history textbooks discussion was initiated by Davutoğlu, Turkish Foreign Minister. In addition, Ömer Dinçer, Minister of National Education undoubtedly brought about many reactions. We have mentioned many of these reactions in the previous section. However, before the examination of findings in history textbooks, on behalf of seeing the effect of a century-long discourse, we need to have a look

---

<sup>11</sup> Olsi Jazexhi, "Düşmani Tasvir: Arnavutluk Lise Ders Kitaplarındaki Türk ve Osmanlı İmajı", *Balkan Araştırmaları Dergisi*, sayı:2, 2011, p.43.

<sup>12</sup> James Mayfield, "Enver Hoxha's Project for a post modern Communist Albania: Libertaion, Proletarian Rule, Atheism, and Extreme Isolationism", <http://euroheritage.net/hoxhaimperialism.shtml>, [Accessed: 10.07.2012].

<sup>13</sup> Olsi Jazexhi, "Komünizm sonrası Arnavutlukta İslamofobinin Politik İstismarı", *International Islamophobia Conference*, İstanbul, December, 2007.

<sup>14</sup> Enis Sulstrova, "Orientalizmi Shqiptar", *Perpjekja* 20/2005, p.42-60.

<sup>15</sup> İsmail Kadare, *Kuşatma*, (Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011)

<sup>16</sup> <http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=1106.0;wap2>, [Accessed: 13.07.2012].

<sup>17</sup> Jazexhi, *Düşmani...*, *ibid.* p.44.

at a section written by Ndue Ukaj, a young journalist of young Kosovo, on these discussions will be useful:

With the ones whom we fought for five hundred years and who debased the nation, abused its shape, and who have pushed us to the pit of ignorance and backwardness ... is it possible to have fraternal relations today when we have turned our faces to the civilized world?<sup>18</sup>

## 2.1. Results

In this part of the study, with the quotations from Kosovo history textbooks, Ottoman and Turkish image will be examined and interpreted. The Ottoman domination in Kosovo will be discussed by considering the most important and controversial events in Kosovo history in view of abbreviating the subject. The investigations of the other issues have been made but because of the limitation of the study, these have been discussed in the conclusion. As we mentioned in the previous sections, if we make a historical listing, the issues to be mainly addressed in this chapter are following:

- Kosovo War and the Albanians
- Skanderbeg: Father of Albanians

To examine the post-Ottoman period, the viewpoint about Turkish Republic and the reforms of Atatürk established after the Ottoman Empire in the history textbooks of Kosovo will be discussed and the differences between two-state image will be interpreted.

## 3. KOSOVO WAR AND THE ALBANIANS

The War of Kosovo is first taught in 5<sup>th</sup> grade history textbook. In the book, what draws our attention is the unit and the title of the subject<sup>19</sup>. The subject is taught under the unit "The Attack of the Ottomans to the Land of Arber-Kosovo War" in 5<sup>th</sup> grade History textbook. The title of the subject that covers Kosovo War is "The Kosovo War: The War of the people from Balkan against the Ottoman Empire". Kosovo War is discussed in 7<sup>th</sup> grade history textbook again. In 7<sup>th</sup> grade history textbook, the subject is taught within the 4<sup>th</sup> Unit that is "Arberia between XI-XV Centuries". The subject is narrated under the stress of "The common resistance of the people from Balkan against Ottomans", the Albanians involvement in the war emphasized and some historical distortion about the murder of Sultan Murat perhaps because of the embracement and sacralization by Serbs one-sidedly. The text that discusses the subject is as follows<sup>20</sup>:

At the time of the Kosovo War, with the Battle of Maritsa in 1371, the gate of the Balkans were opened to the Ottomans. They occupied Sofia and Nis in a short time. Their aim was to enter Arberia, Serbia, Bosnia and other Balkan lands. They were making co-operation with the other Christian rulers in the infiltration attempts to Balkans. However, when the infiltration of the Ottoman Empire increased, those in Balkans realized that the other side is

---

<sup>18</sup> "Turqia Poshteron Turpshem Shqiptaret", <http://ina-online.net/opinione/8063.html>, [Accessed: 16.07.2012].

<sup>19</sup> F. Rexhepi and F. Demaj, *Historia 5: Botim e Trete*, (Shepia Botuese Libri Shkollor, Prishtine, 2009), p.33.

<sup>20</sup> I. Bicaj and A. Salihu, *Historia 7: Botim i Peste*, (Shepia Botuese Libri Shkollor, Prishtine, 2009), p.55-56.

strong. This resulted in the unity of these countries against the common enemy by leaving aside their quarrels among themselves. Therefore, Serbs, Albanians, Bosnians, Bulgarians and Hungarians formed a coalition against the Ottomans. Some Albanians such as Gjergji II. Balsha, Theodor II. Muzaka and Gjon Kastrioti took part in this coalition. The General Commander was Serbian Prince Lazar Hereblonoviq. After gathering his own army, Sultan Murat I arrived in Kosovo in 1389. The mutual war began near Pristine in June 28, 1389. However, the location is not exactly known. The war was so fierce and the continuation of the war was too dramatic. On both sides, the losses were terrible. Both Sultan I. Murat and Lazarus died in the battle. According to the rumors, Sultan Murat I was killed by Milosh Kopiliq. Historical resources fail to provide a clear information about this topic and the ethnic origin of Milosh Kopiliq. Arber Prince Theodor II Muzaka died in the battlefield. The only clear reality about this war is that the Ottomans won.

The above text proposes that Kosovo War was important for the Albanians as much as the Serbs. The emphasize is placed on the Albanian princes' endeavor and loss against the Ottomans in the Battle of Kosovo. Another remarkable point is the murder of Sultan Murat. Ethnic origin of Milosh Kopiliq is not clearly stated in the resources. Anyway, he is commemorated by the Serbs at the anniversary of the Kosovo War every year. There is a subtle element of criticism on this, in the context of the fact that the only valid information about this war is Ottoman victory. If it is, why did The Milosevic's 1989 meeting be organized at the 500<sup>th</sup> anniversary of Kosovo War. This meeting ignited the fuse of Yugoslavia War. These links and relations prevail their significance on several levels of history construction.

**Figure 1:** 'Vrasja e Sulltan Muratit I (Murder of Sultan Murat I)



Vrasja e Sulltan Muratit I

**Figure 2:** ‘Milosh Obilic



In addition, while describing Kosovo War in the 7<sup>th</sup> grade history textbooks, the imagery in the textbooks (Figure 3.1) is also noteworthy. In the above image, it is written “Murder of Sultan Murat I” in the comment under the picture<sup>21</sup>. The striking issue in the picture is the depiction of Ottoman soldiers and the Sultan their own ethnic and cultural clothing. However, in the depiction of Milosh any detail demonstrating which ethnic group he belongs to is not available: only a man dressed in more western style against the Ottoman Empire is depicted. However, when the name of the mentioned hero was investigated, it can be found that a portrait of Milosh differs from those illustrated in textbooks (Figure 3.2<sup>22</sup>). Thus, the ethnic identity of Milosh seems to be left in obscurity. Again another striking point is altered names of Milosh Obilic in Serbian and Western sources into Milosh Kopiliq in Kosovo history textbooks. The same figure is called as Milosh Obilic in 5th grade history textbook prepared for the Turks in Kosovo<sup>23</sup>. Altering the Serbian ethnic identity of a historical figure can pave the way to various debates.

### **3.1. Skanderbeg: The Ancestor of Albanians**

As it is known, Skanderbeg is the most important national figure in Albania. Skanderbeg’s statues are built in the squares of the cities occupied by Albanians. The city of Kruja, where Skanderbeg revolted against the Ottomans, hosts the Skanderbeg Museum. In this museum, some pictures, documents and items that narrate the events of the period of

<sup>21</sup> *Historia 7*, *ibid.*, p.56.

<sup>22</sup> <http://savelic.webs.com/apps/photos/photo?photoid=85679900>, [Accessed: 30.03.2012].

<sup>23</sup> Fetnan Derviş, *Tarih 5*, (Shtëpia Botuese Libri Shkollor, Prishtine, 2010), p.71.

Skanderbeg are displayed. Consequently, the comment used in the title "Skanderbeg: The Ancestor of Albanians" is not quite unfair. Narration of Skanderbeg has a significant place in Kosovo history education curriculum. Skanderbeg's importance reflects the significance and effectiveness of the Ottoman rule in Albania. The narrative of Skanderbeg is a good example to study the constructed Ottoman image in Albania. The topic of Skanderbeg is covered in 5<sup>th</sup>, 7<sup>th</sup> and 11<sup>th</sup> grade history textbooks. However, since 11<sup>th</sup> Grade history textbook addresses the post-Skanderbeg period extensively, 5<sup>th</sup> and 7<sup>th</sup> grade history textbooks offer a constructed narrative and story of Skanderbeg.

The history of Skanderbeg period is narrated within a continuum. Kastrioti family that Skanderbeg belongs is mentioned in Battle of Kosovo first, and took part in the Balkan Coalition against the Ottoman Empire<sup>24</sup>. 5<sup>th</sup> Grade history textbook discusses Skanderbeg in a detailed way. The most outstanding titles in this book are as follows:

- The Heroic Commander Skanderbeg<sup>25</sup>
- Skanderbeg's Model Love of Freedom<sup>26</sup>
- Skanderbeg: Warmhearted Humanist<sup>27</sup>

The Ottoman devshirme system is discussed within the context of Skanderbeg's story. For example, in 7<sup>th</sup> grade history book, this issue is discussed under the heading "The Ottoman Military Arrangement: Hostages in the Military" as follows:

The strong military character of the Ottoman Empire resulted from giving great importance to the military. In the most important positions of the Ottoman army, the selected soldiers (janissaries) were located. These elite divisions had a close relationship with the Sultan. They were pedestrian soldiers. These soldiers were the best (the most handsome, the most intelligent) ones. They were selected according to the system of Pencik and devshirme. One of the five young people who were taken as hostages were integrated into this structure on the basis of Pencik. This system began at the time of Sultan Murat I. Afterwards when the number of hostages decreased; the devshirmeh system became more effective. This method was activated at the time of Sultan Murat II (1438). This barbaric system includes Europe's Christian children. The name of this was blood tribute. Considering the other taxes, this was the most difficult tax. These children and young people were sent to the Sultan's palace. They were being trained there and then they could advance to the highest rank of the state. The religion of these children and young people was converted. They became Muslim and their names were changed. These young people who lost their ethnic identity and national consciousness became the most trusted people of the Sultan. This system included all of the occupied territories. From this system, the most affected place was Arberia<sup>28</sup>. In the text above, pre-Skanderbeg Ottoman devshirme system is explained. The most important assessments on the system of devshirme here are "barbaric recruiting" and "blood tribute" interpretations. The term "barbarian" that is used here probably appears to be passed down

---

<sup>24</sup> *Historia* 5, *ibid.*, p. 55.

<sup>25</sup> *ibid.*, p.47.

<sup>26</sup> *ibid.*, p.45

<sup>27</sup> *ibid.*, p.46

<sup>28</sup> *Historia* 7. p.58-59.



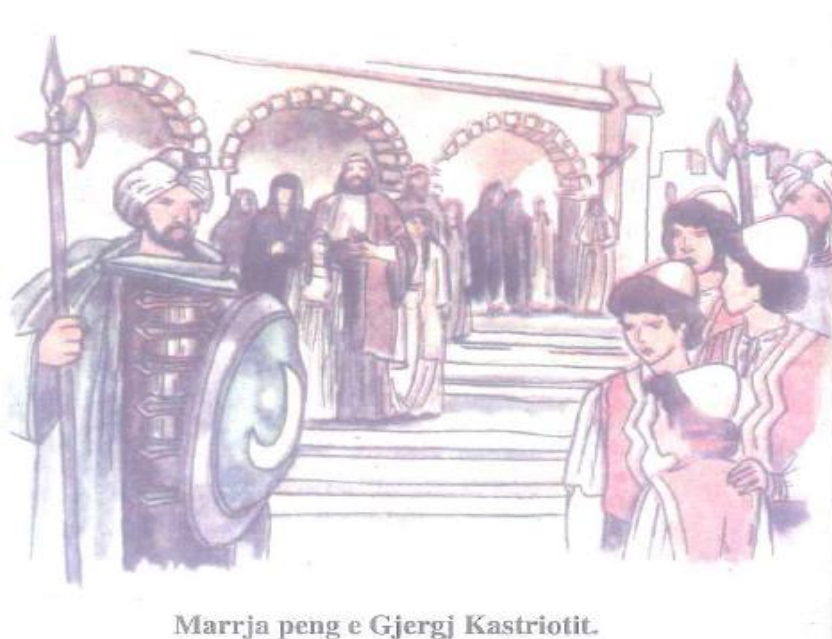
from the Western sources to the Albanian history writing. We will discuss that the western and Albanian coalition against the Ottoman Empire in the textbooks may have been constructed upon with this "Barbarian Ottoman" fictitiously. Beside this barbarism discourse in history textbooks; it was also emphasized that the children who were taken as devshirme could advance to the highest positions of the state and become the most trusted people by the Sultan.

Skanderbeg's recruitment to the devshirme system is described in the relevant section of this book as follows:

The Ottoman Army entered the lands of Albania. They looted and vandalized many villages, and seized several boys and beautiful girls. Skanderbeg was one of them. His father was John Kastrioti. He had to send Skanderbeg and the other two sons to the palace of the Sultan. Although his name and religion were changed, Skanderbeg never forgot where he had come from. He returned to his country and fought against those who had taken him hostage.<sup>29</sup>

The images related to the Ottomans in the text above are as following: "predatory" and "the one that retains Albanian children forcibly". Again in the same way, the narration of Skanderbeg returning to his country and fighting against those who had taken him hostage may cause an implicit pattern interpretation because the Kosovo Albanians mainly belong to the religion of Islam. As a Catholic hero, endeavors of Skanderbeg against the Ottomans may be interpreted as a subtle critic to the Albanians who were Islamized. Issue of the Albanians who chose Islam is discussed in different chapters of the textbooks. Thus, it might be proposed that the textbooks attempt to awake a sense of trivialization of the religions of Islam and Orthodox Christianity in the face of Catholic Christianity.

**Figure 3.** 'Marrja peng e Gjergj Kastriotit (Being Captured of Gjergj Kastriotit)'



<sup>29</sup> *Historia 7*, p.59-60.

Figure 4: 'Kruja Museum'

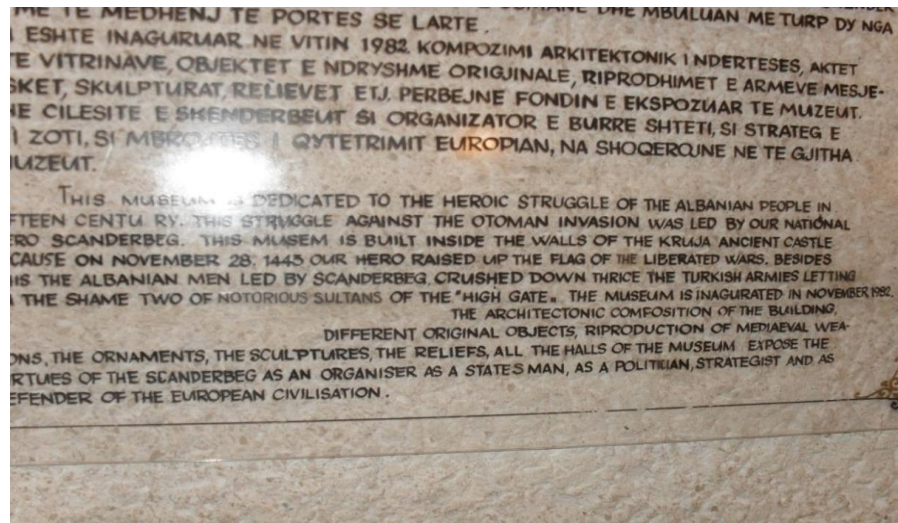


Figure 3 is an image used in 5<sup>th</sup> grade history textbook<sup>30</sup>. The sorrow of Skanderbeg and his brothers was described in this picture. Considering visual image used in the Battle of Kosovo, in this picture their clothes understand the nationalities of the heroes that were portrayed against the Ottoman Empire. Therefore, while the sorrow of Albanian children in their local costumes was reflected in the picture, Ottoman soldiers created neither bad, nor good impression. In this case, Ottomans pictured as "soulless" and "reckless" comes to mind. Perhaps those who are reflected as "reckless and soulless" are not the Ottomans. Because considering that the Janissaries were devshirmes perhaps, with this picture it is aimed to depict that these soldiers that converted by the Ottoman Empire forgot their families and their histories and transformed into "soulless and reckless" personalities. Another outstanding definition of Skanderbeg is the "Guard of the European civilization". For example, this is thought in 7<sup>th</sup> grade history book under the heading " Skanderbeg: The Guard of European Civilization". The text is as follows:

"Strong resistance of Arbers led by Skanderbeg was a strong wall for Western Europe. For 25 years, Ottoman armies were unable to go further. Some European countries were aware of the importance and role of Arbers. Their relationship with Skanderbeg clearly shows this. Skanderbeg had quite good relations with several European countries. Among them, the most important ones are: the Pope's Country Vatican City, the Kingdom of Naples, Republic of Venice, Dubrovnik et al<sup>31</sup>." As it is understood from the text above, Skanderbeg fought not only for his own nation, but also for Western values as well. The emphasize is that Skanderbeg protected Christian (Catholic) Europe against the Muslim Ottomans. The same message is also delivered on the information note which hung at the entrance of the museum in Kruja. The note also emphasizes that Skanderbeg protected Western Europe against the Ottoman invasion.

<sup>30</sup> Historia 5. p.38.

<sup>31</sup> Historia 7. p.67.

The aforementioned Catholicism emphasis in the textbooks is outstanding in the narrative on the relationship of Skanderbeg with the Pope. The relation of Skanderbeg to the Pope is explained as follows:

Skanderbeg was in a good relationship with the country of the Pope. The Arbers and Skanderbeg was seen as the protectors of Christianity in Balkans. Therefore, holy branch was supporting the fight of Skanderbeg against the Ottomans. The leaders of Rome also were giving moral and material support for the country of Skanderbeg. The Papacy aimed at the establishment of an anti-Ottoman coalition. Skanderbeg was also thought to be the head of this coalition. Skanderbeg received great respect. For this reason, the rank of "General Commander of Holy Branch" was given to him.<sup>32</sup> The figure of Skanderbeg is not just the "Albanian Freedom Fighter" who fought against the Ottoman Empire. As mentioned many times before, in the processes of describing Ottoman Empire and the Islamization in history textbooks, an emphasis on Catholicism is also present.

Skanderbeg is the most important national hero of all the Albanians today. In fact, the statues of Skanderbeg could be seen in many regions inhabited by Albanians. The national struggle of Skanderbeg against the Ottomans for the Albanian nation, and trying to give the implicit image of "Crusader war of Catholics against the Ottomans" in the textbooks and to emphasize Skanderbeg as "General Commander of Holy Branch" meanly as "Guard of the Vatican" are also remarkable. Considering the fact that Kosovo is a country which gained its independence as a result of a bloody civil war, using such interpretations in Kosovo history textbooks is undoubtedly striking. The narrative of Skanderbeg in the 5<sup>th</sup> grade history textbook prepared for Turks seems to be rather superficial. In example, some definitions such as "Guard of the European civilization" for Skanderbeg are not used and the emphasis "Christian Skanderbeg" that we see in the books prepared for the Albanians is almost never used. These book states that the long lasting resistance of Skanderberg is connected to the struggle between the Hungarians and the Ottoman Empire<sup>33</sup>. So Skanderbeg who is enshrined in Albanian books is discusses rather briefly and superficially in Turkish history books.

#### **4. TURKISH REPUBLIC AND THE REFORMS OF ATATURK**

When the books are examined, it becomes apparent that the images of Turkey and Atatürk are quite different from the image of Ottomans. Jazexhi who carried out a research on the subject interprets this distinction as "good Turks and bad Turks"<sup>34</sup>. In fact, the same case is evident in the Turkish history textbooks as well. While narrating the last time of Ottomans in history textbooks, a very positive portrait is not presented and the necessity of the Republic is explained. Kosovo history textbooks describe Mustafa Kemal as the "good" who took the place of the one that is a kind of "bad". The textbooks also include Mustafa Kemal's revolutions. Looking through the aspect of Turkey, this is a positive narrative. For example, in 9th grade history textbook, it is stated that following the defeat of the Ottoman Empire in the

---

<sup>32</sup> *Historia* 7. p.68.

<sup>33</sup> Derviş, *ibid.*, p.43-44.

<sup>34</sup> Jazexhi, *ibid.*

First World War, nationalist movements had begun in the country and the leader of this movement was Mustafa Kemal<sup>35</sup>. In the textbook Mustafa Kemal is mentioned as follows:

Mustafa Kemal fought to establish a strong and modern Turkey. He was a patriotic, good and capable soldier, and a democratic and anti-monarchist person.<sup>36</sup> (F.Rexhepi, *Historia* 9, 2010, p.36). Between the years 1923-1938, reforms were made under the leadership of Mustafa Kemal. For the modernization, development and the economic growth of the country, some new laws and reforms were made in the fields of education, language, and clothing. At the time of Atatürk, Turkey established relationships with abroad and had incredible progress.<sup>37</sup> The same interpretations are found in 12<sup>th</sup> grade history textbooks, and it is emphasized that Atatürk fought against both the enemy and the Sultan<sup>38</sup>. The same textbook emphasizes that Mustafa Kemal fought for the independence of the country. These studies lead us into a simple conclusion. In the narrative of Ottomans in Kosovo history textbooks the biggest "devil" is the Sultan. Mustafa Kemal was fighting for the independence of his country against both the powerful countries and the Sultan and he respects other nations. When we examined periodically, both in the process leading to independence and in the case that came out after the First World War, we find two factors that hinder the integration of Albanians. These are the Sultan and powerful countries. Atatürk also fought against these two actors. In this respect Albanians are expected to affirm reforms of Mustafa Kemal. In addition, it can be seen that the about of Atatürk and Turkish Republic go parallel with the current policy considering the fact that Kosovo is a newly established independent country and Turkish Republic was the first to recognize and support Kosovo.

### Conclusion

The Republic of Kosovo, a young state that declared independence on 17 February 2008, is located in the "heart" of Southeast European geography, the Balkans. History writing in Kosovo led to great debates especially in the recent period. In this regard, the need for research is revealed. Focusing these debates especially on the "Ottoman image" in history textbooks brings about striking awareness and several questions to be answered. In the context of all these discussions, this study aims to investigate and interpret "Ottoman image" in Kosovo history textbooks prepared for the Albanians. It is remarkable that such a small and young country that has 10 887 km<sup>2</sup> area is at the center of all these discussions. Yugoslavian War turned the attention of the entire world to this region and Kosovo found itself at the last row in the process of disintegration. Kosovo's process has not fallen off the hot agenda since UNSC's decision No. 1244 in June 10, 1999. Kosovo's ethnically sensitive nature, the urgency to create an influence in the region, and Kosovo's remaining claim on Serbia bring up the question why Kosovo remains as one of the underdeveloped countries. Undoubtedly, one of the answers to this question is "history" and "historical myths". On the basis of this discussion lies the five centuries of Ottoman rule. Ottoman Empire with both its government

---

<sup>35</sup> F. Rexhepi, *Historia 9: Botim i Katert*, (Shepia Botuese Libri Shkollor, Prishtine, 2009), p.36-37.

<sup>36</sup> *ibid.*, p.36.

<sup>37</sup> *Historia 9*, p.37

<sup>38</sup> I Bicaç. and I Ahmeti, *Historia 12::Gjimnazi Shoqeror Botim e Dyte*, (Shepia Botuese Libri Shkollor, Prishtine, 2006), p.44.

structure and the nation system managed to rule the region in a complex structure during the five centuries until the Balkan Wars. However, the region had to struggle with rapidly changing political systems, problems of its demographic structure and geographical borders along with the establishment process of nation-states, during First and Second World Wars as well as Yugoslavia Civil War and the Cold War. All of these developments following the period of Ottomans have been attempted to be explained by referring to the “Ottomans” continuously by the studies on the region. At this point, the “past” narrative which stands continually in the subjects of both Balkans and Kosovo shaped the writing history in the region to a large extent is a different reality. Especially, the investigation of “Ottoman image” in the history writing of a country that is tried to be embraced by showing historical references is quite important from this aspect. Taking into account all of these discussions, an investigation on "Ottoman / Turkish image" in Kosovo history textbooks was made in this study, and it is tried to be discovered and interpreted of the explicit and implicit stereotypes in history textbooks. Although Kosovo Albanian history textbooks formed the main source of the study, Kosovo history textbooks in Turkish and Albanian versions were examined in this context. The conclusion is based on this comparison of narratives of the same subject in various history textbooks.

Undoubtedly, the stereotypes in Kosovo history textbooks are produced by the ideologues of Kosovo. However, during this study I found the opportunity to study Albanian History textbooks. Albanian history writing shows that the history writing of the two states advanced based on nearly the same systematic. For example, the book named "Historia e Popullit Shqiptar" that was prepared by the Albanian Academy of Sciences in Albania and that is accepted as one of the most fundamental works about Albanian history draws the attention to the fact that the only image that does not change in narration and content is “Ottomans”, although it is changed in narration and content after the Socialist period. So, the Western Europe that was defined as "enemy" in history writing of socialist period is defined as, a "friend" in contemporary discourses. While the "Ottoman" that was described as “occupant” and “wild” in the previous period is still described in the same way in contemporary Albanian history writing. Islamo-phobia and Ottoman phobia/Turkophobia in the Communist-era can be accepted to some extent as a state propaganda against the religion and the past system. However, one of the largest and the most important ally of both Kosovo and Albania in the region is Turkey. The old imagery and interpretations find a place in the history textbooks and history writing is undoubtedly about the depiction of the Ottoman Empire as the "biggest other" during the formation of Albanian Nationalism. In the aftermath of Communism, the positive image of Turkey in the history textbooks shows that in this regard there was "Ottoman-Turkey" decomposition in Albanian history textbooks. However, in the scope of all this information, the answer of the question that we asked at the beginning of the study "Is there any government intervention in history textbooks ?" is yes, as we mentioned in the relevant section of the study. In Kosovo as in many other countries, the history curriculum and the history textbooks are prepared under the control of the ministry. The most important question that we look for an answer throughout the study is undoubtedly what kind of images the Ottoman/Turk narrative in the textbooks contain. As we mentioned in

the relevant sections, Ottoman Empire and the Ottomans are portrayed in textbooks as one of the biggest other for Albanian nation. One of the most frequently used, almost the first, image that comes to mind about Ottomans is the "occupant". This "occupant" definition is used so much that phrases such as "occupation period" for Ottoman period and "occupant" for the Ottomans are used almost as the synonyms. However, the Ottoman is not restricted to the definition of "occupation", in some texts we encounter the terms such as "the ones who terrorize", "medieval darkness", "feudal", "bully", "intolerant", "unreliable", "oppressive", "barbaric", "dull", "the ones who forced people to change their religion", "who captive the children" and "assimilating". History textbooks include criticism of Islam especially over the Ottoman oppositions, and by mentioning Catholic Albanians very often, it is stressed that Albanians were generally Catholic before embracing Islam and thus Catholicism propaganda is made implicitly. Especially, the complimentary narrative of the relationship of Skanderbeg with the Papacy even though Papacy never verified this claim. In addition, in the narrative of the Ottoman period in the history textbooks describes constantly that Ottomans left the Albanians in turmoil and cheated them. Especially in the text about the separation period from the Ottoman Empire, it is stressed that the Sultan, and the Young Turks, the Committee of Union and Progress and the Union dissident groups cheated Albanians and left them in turmoil. In this way, the connection between the Ottomans and the Albanians is separated and all of the Ottomans, either bad or good, are otherized. In general, this negative narrative is repeated in the unit questions and discussion part at the end of the relevant units. It is clear that the main aim is to imprint this notion on the students' consciousness.

When we examine the image of Turkey in the textbooks, we encounter a very different scene. The image of Turkey is much more positive comparing to the other countries in Kosovo history textbooks. Turkey is not defined as the consequent of Ottoman Empire or the heir of the Ottomans. Turkey's establishment process is praised as a struggle against imperialism and invaders. Especially in text that narrates Atatürk's reforms and revolutions, this narrative is strikingly full of praise and it is also stressed that Atatürk fought against the Sultan at the same time. Therefore, according to history textbooks, Turkey and the Ottoman are different from each other, and certainly separated. The reasons for this approach seem to be understood if the history textbooks of Kosovo are examined in terms of the periods other than Ottoman period, the sense that the country images in the textbooks are shaped by the current political situation comes out. Turkey's support to both Kosovo and Albania is effective in creating a positive image of Turkey. However, at this time the question that "Why do the Albanians with whom we have good relationship differentiate the Ottoman from Turkey?" comes out. The answer to this question will not be too difficult. Because the side of Turkish has avoided to praise the Ottoman History so far as possible in his own history writing, and always by packing the awl to the Ottoman Empire it has an understanding of praising and glorifying own state system. Besides, having a good relationship with the countries in the region occurred only after the cold-war. However, the change in both domestic and foreign policy in recent years brought about a new Ottoman discourse pragmatically and tried to eliminate these differences. This understanding is available in the recent discourses. By stressing that the history of Ottoman Empire is not limited to 90 years

and it is the continuance of the Ottomans that is a great empire and it should be act under this responsibility.

In this study, another question that we tried to answer is "To what extent is the Ottoman image in the textbooks imposed on the students?". After the examination of the text, a survey was conducted to the Albanian students from Kosovo. This survey revealed that the Albanian students from Kosovo are largely affected by this history writing and directed against the Ottomans. The students from Kosovo depicted Ottoman Empire as "the worst" in their mind and when they hear the word "Ottoman", the terms "occupant" and "enemy" come to their mind. In addition, this propaganda is made not only by history textbooks. Especially with the fact that the side of Turkey expressed their objections on this issue in the last period and the discussion about it arouse great interest in Kosovo media, the students got a negative attitude towards Turkey that they see as a "friend" and "ally" when the issue is the Ottomans was brought forth. Meanly in the formation and the maintenance of the images, media tools have a big impact as well as history textbooks. Although this study examines generally the Ottoman/Turkish image, the question that we look for an answer is whether these images create bias on the society. The observations in Kosovo, Macedonia and Albania, the investigations I made on the textbooks, the survey I conducted to the students and the discussion on the subject in the media has shown that the images in textbooks certainly create a prejudice on the society. This will have an effect on the integration of the region both in the axis of EU and with the international organizations such as NATO. This situation is not only associated with the image of Ottoman Empire. "The other" in Kosovo history textbooks is the Ottoman Empire from 1389 to 1912; it is Serbs, Montenegrins, Bulgarians and Greeks in the First World War; Germans and Italians in the Second World War, the West during the Cold War and Serbs and Macedonians during the disintegration of Yugoslavia. This alienation in history textbooks, unfortunately, affects the behavior of the society negatively and causes to look at the other societies through a negative point of view. Especially in the countries that host many different ethnic elements and still have the same ethnic debates like Kosovo, history writing should certainly be reviewed. Of course, this study will take time, and it will lead a strong reaction by some groups. However, the Albanian students in Kosovo share the same land with "Killer Serb" and "intolerant Turk" that are settled in their mind in history textbooks is a fact. The environment the State of Kosovo that is still engaged in healing the wounds of war and solving the problems remained from the war will leave to future generations in its own hands. Civil wars and divisions in the past resulted in otherization, perhaps they will not be repeated or deepened by means of the disposal of alienations in the writing of history in the future. Although purifying the history textbooks from those arguments and re-creating them as a peaceful historiography may seem very difficult yet it is never impossible. In order to achieve this, the international organizations such as EU and UN are carrying out many studies. Perhaps setting up history commissions can be proposed. These commissions should be formed by the historians from different countries which share the same historical experience. While separate history books are printed for Albanians and Turks in Kosovo, Serbs use the books printed by Belgrade since they do not regard the institutions of Kosovo. This situation causes Serbian, Albanian, and Turkish students who live in the

same society and same cities to have bias against each other with their own historical myths. This situation should be corrected as soon as possible. While doing this, it is required to put the nationalist rhetoric of other countries and communities aside and provide an agreement on the common text. The studies of CDSEE (Center for Democracy in South East Europe) and the history books will perhaps be the best example in this regard<sup>39</sup>. The terms as "Balkan" and "Balkanization" are unfortunately reminiscent of the phrases like "pain" and "war" and reversing such a situation is in the hands of the people of the region. By putting aside the ideological history writing of the countries and shifting to peaceful history writing could remove controversial issues and prevent future conflicts. Peaceful history writing in the Balkans is for the interest of the region as well as for the interest of all mankind.

## References

- Bajraktari J. & Bicaj I. (2006). *Historia 11: Gjimnazi Pergjitshem Botim i Dyte*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.
- Bayraktar, U. B. (2011). "Mythifying te Albanians: A Historical Discussion on Vasa Efendi's "Albania and the Albanians" ", *Balkanologie*, Vol.: XIII, No:1-2, December 2011.
- Bisaj I. & Ahmeti I. (2006). *Historia 10: Gjimnazi Shoqeror Botim e Dyte*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor
- Bicaj I. & Ahmeti I. (2006) *Historia 12: Gjimnazi Shoqeror Botim e Dyte*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor
- Bicaj I. & Demaj F. (2006). *Historia 13: Gjimnazi Pergjitshem Botim e Dyte*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.
- Bicaj I. & Salihu A. (2009). *Historia 7: Botim i Peste*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor
- Bozborra N. (1997). *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, İstanbul: Boyut Kitabevi.
- Derviş, F. (2010). *Tarih 5*, Priştine: Shtepia Botuese Libri Shkollor.
- Elsie, R. (2010). *Historical Dictionary of Albania*, Plymouth: Scarecrowpress.
- Frasheri, S. (1899). *Shqipëria, ç'ka çene, ç'ka eshte e ç'do te behete?*, Bucharest: Dituria (New Edition: Prishtine, 1999).

---

<sup>39</sup> For investigating the studies carried out by the center, see: <http://www.cdsee.org/>



Hobsbawn E. (1992). March-April, Ethnicity and Nationalism in Europe Today, *Antropology Today*, Vol: 8

Jazexhi, O. (2011). Düşmani Tasvir: Arnavutluk Lise Ders Kitaplarındaki Türk ve Osmanlı İmaji, *Balkan Araştırmaları Dergisi*, Vol: 2

Jazexhi, O. (2007). December, Komünizm sonrası Arnavutlukta İslamofobinin Politik İstismarı, *Uluslararası İslamofobi Konferansı*, İstanbul.

Kadare, İ. (2011). *Kuşatma*, İstanbul, Profil Yayıncılık.

Mayfield, J. *Enver Hoxha's Project for a Post Modern Communist Albania: Libertaion, Proletarian Rule, Atheism, and Extreme Isolationism*,  
<http://euroheritage.net/hoxhaimperialism.shtml> [Accessed: 10.07.2012]

Rexhepi F. & Demaj F. (2009). *Historia 5: Botim e Trete*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhebi F. & Demaj F. (2009). *Historia 6: Botim i Peste*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhepi F. & Demaj F. (2009). *Historia 8: Shkolla e Mesme e Ulet*, , Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Rexhepi F. (2009). *Historia 9: Botim i Katert*, Prishtine: Shepia Botuese Libri Shkollor.

Tuncer F. F. (2012). May, Osmanlı'dan Bağımsızlığa Giden Süreçte Arnavut Milliyetçiliği, *Ege Üniversitesi ULİT Uluslararası İlişkiler Öğrencileri Konferansı*, (unpublished paper).

Türbedar E., Balkanlarda Osmanlı İmgesi: Kosova Örneği,  
<http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4994> [Accessed: 21.03.2012].

Turqia Poshteron Turpshem Shqiptaret, <http://ina-online.net/opinione/8063.html> [Accessed: 16.07.2012].

Meeting of Experts on The Development of History Curricula,  
[http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Cooperation/SEE/KosovoOcot2004\\_en.pdf](http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Cooperation/SEE/KosovoOcot2004_en.pdf) [Accessed: 03.02.2012].

Bakan Dinçer ve Türkiye'ye Tepkiler Büyüyor,  
<http://kosovaport.com/21082011t11496/> [Accessed: 12.11.2011].

Ömer Dinçer'in Kosova'dan İsteğine Tepkiler,  
<http://www.karsihaber.com/omer-dincerin-istegine-kosovadan-tepkiler-151989h.htm>  
[Accessed: 12.11.2011].

Müslümanları Kızdıran Film" Vakit Newspaper  
<http://www.islamidusunce.net/forum/index.php?topic=1106.0;wap2> [Accessed:  
13.07.2012].



Makale Gönderim Tarihi: 03/04/2019 - Makale Kabul Tarihi. 28/05/2019

## HİTİTLER: BOĞAZKÖY'DEN YÜKSELEN BİR YÖNETİM GÜNEŞİ

Mustafa ALTUNOK\*

### Öz

*Yönetimsel çalışma alanı veya disiplinleri içerisinde yer alan araştırmacıların yönetimin tarihsel kodlarından bütünüyle kendilerini ayıramadıkları hatta son dönemde artan bir biçimde geçmişin izlerine odaklanmaya yöneldikleri dikkat çekmektedir. Geçmişin yönetimine veya yönetimin geçmişine yönelik bu artan ilgi genellikle iki nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi yönetim geleneği veya pratiğini, daha sağlam ve köklü olduğuna vurgu yapabilmek için merkeze alır. İkincisi ise özellikle benzer tarihsel aşamalardan geçmiş, aynı coğrafyalarda yaşamış olan toplumlara ait tarihsel kodların, bu toplumların bugünü anlamada da referans teşkil edebilecek bir zenginliğe sahip olduğu düşüncesidir. Hangi sebeple olursa olsun tarihsel temelli yönetsel araştırmaların zengin bir çalışma alanı sundukları aşikârdır. Bu alan özellikle kadim dönem toplumları için daha bakir ve ilgi çekicidir. İşte bu çalışma bugünün yönetsel gerçekliğinin, onu inşa eden, biçimlendiren ve geliştiren tarihsel birikimden bağımsız olamayacağı saikine dayanmaktadır. Bu düşünceden hareketle Anadolu'nun kadim medeniyetlerinden biri olarak Hitit toplumunun yönetim anlayışı inceleme konusu yapılmıştır. Çalışmada iktisadi ve toplumsal motiflerden hareketle Hitit toplumunun yönetsel açıdan dikkat çeken yönleri ön plana çıkarılmaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Hititler, Hitit Devleti, Hitit İdari Sistemi, Tabarna, Panku.

**JEL Kodlar:** D73, D83, N95

## HITTITES: AN ADMINISTRATIVE SUN RISING FROM BOĞAZKÖY

### Abstract

*It is remarkable that the researchers in the field of administrative sciences or disciplines are not able to fully distinguish themselves from the historical codes of the administration. In addition, they have been increasingly inclined to focus on the traces of the past in the recent period. This growing interest in the administration of the history or the history of administration usually arises from two causes. The first one grounds on the emphasis that administration tradition or practice is more robust and rooted. The second is the view that historical codes of the societies that have passed through similar historical stages and have lived in the same geographies have a wealth that can serve as a reference for understanding the present of these societies. It is obvious that historical-based administrative research offers an enriched field of study. This field is untouched and interesting, especially for ancient societies. In this sense, this study is based on the fact that today's administrative reality cannot be independent of the*

---

\*Dr. Öğr. Üyesi, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, altunokm@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3945-685X>

*historical accumulation that constructs, shapes and develops it. From this point of view, the administrative approach of the Hittite society was examined as one of the ancient civilizations of Anatolia. In this study, remarkable administrative aspects of Hittite civilization are emphasized with reference to economic and social motives.*

**Keywords:** Hittites, Hittite State, Administrative System of Hittites, Tabarna, Panku.

**JEL Codes:** D73, D83, N95

## Giriş

Yönetim kavramı incelendiğinde birbirinden çok farklı tanımlamalar ile karşılaşılma ile birlikte bu tanımlardan bazı ortak noktalara ulaşmanın da mümkün olduğu görülmektedir. Bu ortak noktaların en başında ise birden fazla insanın bir amaç etrafında toplanması, bu amaca ulaşmak için iş bölümü ve otoriteyi de içeren kademeli bir yapıda örgütlenmesi gibi unsurlar öne çıkmaktadır. Böyle bakıldığında insanların binlerce yıldır sürdürdükleri birlikte yaşama çabaları, ortak amaçları, iş ve ürün paylaşım yöntemleri ile belli ortak amaçlar için gerçekleştirdikleri örgütlenme biçimleri olduğunu söylemek mümkündür. Zaman ve mekân değişmesine koşut olarak aktörler ve süreçler de değişmekle birlikte yönetsel amaçlar ve bu amaçlar içinde birlikte yaşamının gereği olarak hizmetleri görmeye yarayan mekanizmalara duyulan ihtiyaç ortadan kalkmış değildir. Geçmiş ile gelecek üst üste binmekte ve zaman zaman olgusal gerçeklik somut olaylar üzerinden tekerrür etmektedir. Bu bağ ve bağlantı özellikle sosyal bilimciler için geçmişe duyulan ilgiyi artırmakta, kendi coğrafyasının uygarlıkları başta olmak üzere geçmiş medeniyetleri bir çalışma alanı olarak da öne çıkarmaktadır.

Anadolu'nun kadim uygarlıklarından biri Hitit uygarlığıdır. Yaşadıkları yere 'Bin Tanırlı Ülke' denilen Hititler, dinsel ve mitolojik birikimi, töre, örf ve adetleriyle kültür ve sanatın pek çok alanında Hattiler'in izlerini yansıtmaktadırlar. Öte yandan yalnızca bu birikimin taşıyıcısı olmadıkları aynı zamanda tüm bu belirtilen alanlarda kendi özgün anlayışlarını da yansıttıkları kabul edilmektedir (Uranus, 2011: 40). Anadolu toprakları üzerinde yükselmiş bu köklü medeniyet her yönüyle ilgiyi hak etmektedir. Yönetim bilimi çalışma alanında olanlar için de en az diğer sosyal bilim alanlarındaki araştırmacılar kadar zengin bir inceleme alanı sunan Hititler bu çalışmada temel yönetsel kavramlar, aktörler ve unvanlar üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. Böyle bir inceleme alanı için uygun olduğu düşünülen tarihsel yaklaşım merkezinde yürütülen bu çalışma, konuyu iktisadi, siyasal ve sosyal gerçeklik alanı içerisinde kalarak ve ilişkisel olarak ele alma çabasının ürünüdür.

## 1. NEDEN YÖNETİM GÜNEŞİ?

Tarihin tozlu yaprakları arasında yalnızca savaş, kan ve gözyaşı yoktur. Tüm bunların yanında gizemler ve günümüzle geçmişini bağlayan, belki çok bilinmeyen halkalar da mevcuttur. Bu çalışmanın başlığında **Boğazköy'den Yükselen Yönetim Güneşi** nitelemesinin tercih edilmesi sadece güçlendirici bir etki amacıyla değildir. Bu ifade hem gerçek hem de mecaz anlamı birlikte barındırdığı için böyle bir başlıklandırma tercih edilmiştir.

İlk olarak mecazi anlamdan hareketle, güneşin insanlık tarihi boyunca çok temel bir sembol ve belirleyici olduğu söylenebilir. Anadolu'da görülen en eski imparatorluğun kurucusu olarak Hititler ise ortaya koydukları idari mekanizma ve işletim sistemi ile ardından gelen pek çok medeniyeti yönetsel anlamda bir güneş gibi aydınlatmış ve yönlendirmişlerdir.

İkinci olarak ise, bugün Hitit güneş kursu Türkiye’de pek çok kamu kurumunda sembol olarak kullanılmaktadır. Kanatlı güneş figürünün Hitit uygarlığının ürünü ve sembolü olduğu açıktır ama çok üzerinde durulmayan bir nokta onun anlamıdır. Tabarna, Labarna, Lugal, gibi pek çok unvan kullanan Hitit Kralına İmparatorluk Dönemi’nde “Güneşim” diye hitap edilmekte, hatta kral da kendisinden “*Güneşim*” diye bahsetmektedir (Kuhrt, 2017:363). Bazı yazarlar, bu sıfatın kral sembolü olan kanatlı güneş figürüne karşılık geldiğini ama anlamının kesin olarak bilinmediğini değerlendirmektedir (Kuhrt, 2017: 363). Oysa güneş hem güçlü doğa sembolleri üzerine kurulmuş (Fırtına Tanrısı, Hava Tanrısı gibi Güneş Tanrıçası da vardır) inanç sisteminin önemli bir parçası hem de gündüz ve gecenin, aydınlık ve karanlığın kaynağı, sistemin belkemiği olan tarımsal üretimin temel belirleyicisi olarak görülen dünyevi bir mihenk taşıdır. Dolayısıyla “*Güneşim*” nitelemesi, en üst siyasal- yönetsel otorite olarak *Büyük Kralın* dünyevi ve uhrevi bir kimlikle yüceltilmesi anlamına gelmektedir ki çok önemli bir güç ve iktidar göstergesidir. Nitekim Kuhrt’un da vurguladığı gibi “*Güneşim*” aynı zamanda Batıdaki majesteleri anlamına denk düşmektedir. (Kuhrt, 2017:349-350 ).

## 2. TARİH SAHNESİNDE HİTİT MEDENİYETİ

Kadim Anadolu uygarlıklarından biri olan Hititler ile ilgili bilgiler henüz tamamen gün yüzüne çıkmış olmasa da halen yürütülen çalışmaları güçlendiren yeni tabletler ve eserler sayesinde bu alandaki birikim önemli bir aşamaya ulaşmıştır. Kadim dönemin en eski halklarından biri olduğu bilinen Hititler, Tevrat’ta “Ht Halkı” olarak; Asur belgelerinde ise hem halk hem de ülke anlamı içerecek biçimde “Heta” olarak geçmektedir. Her ne kadar günümüzde bu insanlar Hititler veya Hititler olarak adlandırılırsalar bile, kendilerini ‘Hattiler’ diye adlandırdıkları; yaşadıkları yere de ‘Hatti Ülkesi’ adını verdikleri bilinmektedir (Memiş, 1989: 25).

Anadolu’da ilk kez Hititlerin imparatorluk tarzı geniş ölçekli bir siyasal birlik kurmuş oldukları kabul edilmektedir (Yiğit, 2007: 111). Geçmiş çok daha eskiye gitmesine rağmen İç Anadolu’da M.Ö. 17 ve 7. yüzyıllar arasında hüküm sürdüğü kabul edilen bu medeniyet, başlangıçta Hattuşa, Kussara, Zalpa, Kaneş gibi yerleşim yerlerinde kent devletleri biçiminde siyasi örgütlenmeler meydana getirmişlerdir (Nossov & Delf,:2008:4 ). Hititler M.Ö. Binaltıyüzlü yıllarda Hattusa<sup>1</sup> kentini başkentleri yaparak, Anadolu’da merkezi bir devlet oluşturma sürecini başlatmışlardır (Sevinç, 2008:12). Hattuşa’da Hitit egemenliğinin kökeni, bazı kaynaklara göre ilk Hitit kralı olarak kabul edilen Kussara’lı Anitta tarafından bu kentin yağmalanmasına kadar gitmektedir. Ancak Anitta’dan yetmiş yıl sonra yani M.Ö. 1650 civarında Hattusili’nin iktidarı ele geçirerek şehri yeniden kurduğu kabul edilmektedir. (Bachvarova, 2016: 6-14)

Hatti ülkesi olarak bilinen Hitit Anadolu’sunda yerleşim yerleri, kraliyet merkezine dönüşen büyük surlarla çevrili kentsel mekânlar yanında yine iktisadi ve sosyal yönden gelişmiş kült alanlar olarak daha küçük kentlere; kırsalda ise köy ve mezra olarak kabul edilebilecek küçük yerleşim birimlerine bölünmüştür (Kuhrt,2017:356-359). Hitit Krallığı’nın başkenti olan Hattuşa ise iktisadi, toplumsal ve dinsel yönleriyle çağının önemli merkezlerinden biri ve binlerce çivi yazılı tabletin bulunduğu bir arşivler kenti olarak kabul edilmektedir (Ortakçı, 2016: 377)

Hitit tarihi farklı kaynaklarda farklı dönemlere ayrılabilmeyle birlikte bu dönemlerin genellikle üç devre olarak incelendiği görülmektedir( Luraghi, 1997:2-3 ). Bunlar: M.Ö 1650-

<sup>1</sup> Çorum ili sınırları içinde Boğazköy olarak bilinen yer.

1500 yılları arasına denk gelen *Eski Krallık Dönemi*, M.Ö 1500-1430/1420 yıllarını anlatan *Orta Krallık Dönemi* ve M.Ö 1430 – 1200 arasındaki *İmparatorluk Dönemi*dir (Kuhrt, 2017:302). Bazı kaynaklar bu dönemlemeyi genişleterek yeni dönemler eklemekte ve sayıyı beş veya yedi döneme kadar çıkarabilmektedir. Ancak genellikle bu üç döneme ek olarak *İmparatorluk Sonrası Hitit Krallıkları* veya *Geç Hitit Beylikleri Dönemi* nitelemesinin eklendiğini söylemek mümkündür.

Kral I. Murşili zamanında Hitit Krallığı'nın sınırlarının güneydoğuda Suriye ve Babil'e kadar genişlediği ve Babil'deki Hammurabi hanedanına son verdikleri bilinmektedir (Uranus, 2011: 33). Anadolu'nun tamamına yakın bir kısmını kapsayan Hitit egemenliği zamanla Mezopotamya, Suriye ve Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmıştır.

*Hitit İmparatorluğu* dönemi MÖ 12. Yüzyılda Batıdan gelen kavimler göçü saldırıları neticesinde son bulmuştur. Akabinde güney ve güneydoğu Torosların yüksek bölgelerine kadar çekilen Hititler küçük krallıklar halinde bir süre daha varlıklarını devam ettirmişlerdir. İmparatorluğun bu mirasçıları yukarıda belirtildiği gibi Geç Hitit Kralları ya da Geç Hitit Beylikleri olarak anılmaktadır ( Uranus, 2011: 46).

Hitit imparatorluğunun çöküşünün nedeni olarak pek çok sebep gösterilmektedir. Bunlardan biri aşırı genişleme ve doğal sınırlara erişme olarak kabul edilebilir. İkmal hatlarının, egemenlik derinliği sağlanmaksızın uzamış olması neticesinde ortaya çıkan kırılmalı yapı düşman saldırılarına karşı imparatorluğu zayıf kılmıştır. Ayrıca basiretsiz hükümdar ve yöneticiler de bu süreçte olumsuz etkide bulunmuştur (Çakmak, 2012: 213). Ardından Karkamış'ta veya diğer güney bölgelerinde ortaya çıkmış yeni ve küçük Hitit Beylikleri'de döneminin diğer Suriye prenslikleri gibi batıda Asur askeri saldırılarının kurbanı olmuştur. Bu süreçte Prenslar hem Asurlulara haraç ödemek zorunda kalmış hem de sürülerek veya öldürülerek yok edilmişlerdir (Bryce, 2012: 83-85 ). Tüm bunların yanında kuraklık ve kıtlığa bağlı olarak iktisadi yapının bozulması, deniz gücünün olmaması, güvenliğin temel olarak feodal karakterli olması ve iç çekişmeler gibi pek çok faktör Hititlerin tarih sahnesinden silinmesine neden olarak gösterilebilir.

### 3. TOPLUMSAL YAPI

Hititler'de diğer toplumsal katmanlara göre ayrıcalıklı grup dini ve siyasi üstünlüğü de bulunan başta Tabarna ve Tavananna olmak üzere kraliyet mensuplarıdır. Toplumsal katmanlar açısından ise halk üç temel gruptan oluşmaktadır. Ancak Hitit toplumunda, sınıf kutuplaşması, antik kölecilikte olduğu kadar belirgin değildir. Burada da devlet, toprağın sahibi olarak özgür köylünün ya da kölenin getirdiği artı-ürüne el koymaktadır. Ancak insanlar temel düzeyde geçimlerini ve yaşamlarını sürdürebilmektedirler (Çakmak, 2012: 121).

Bu toplumsal katmanlar içinde ilk grubu vergi veren *özgür insanlar* oluşturmaktadır. Özgür insanlar ise soylular, tüccarlar, zanaatkarlar ve köylülerden ibarettir. Hitit toplumunda soylular veya elitler olarak kabul edilebilecek olan insanlar için ayrı bir sınıfsal tanım yapılmamıştır. Onlar da çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan kırsal bölge insanları, tüccarlar ve zanaatçılarla birlikte özgür insanlar arasında sayılmakta ve aynı kanunlara tabi bulunmaktaydılar (Kaya, 2013: 259).

İkinci grup *köleler*dir. Alınıp satılabilen hatta kiralanabilen köleler, özgür insanlar gibi geniş haklara sahip olmadıkları gibi vücutlarında kölelik işareti taşımaktaydılar. Yine de bu toplumsal formasyonda kölelerin bile bazı haklarının bulunduğu, örneğin yerli kadınlarla evlenebilme imkânları olduğu bilinmektedir (Uranus, 2011: 42). Hitit toplumunda hem soylu efendilerine hem de tapınak ve saraylara hizmet etmekle görevli köleler bulunduğu ve bunların

da sadakat, özen ve hijyen gibi kurallara riayet etmek durumunda olduğu Hitit tabletlerinden anlaşılmaktadır (Kuhrt, 2017:354-356)

Hitit toplumunda en ilginç toplumsal katmanı NAM.RA olarak bilinen yarı hür insanlar oluşturmaktadır. Bunlar, genellikle savaşlarda ele geçirilen ülkelerden savaş ganimeti olarak getirilen çoğunluğu sağlıklı genç ve çalışabilir insanlardan oluşan ve üretimin önemli bir unsuru kabul edilen grubu oluşturmaktadırlar. Aile (ev) temelli üretim ekonomisi içerisinde her bir üretim ölçeği için belli sayıda iş görene ihtiyaç bulunmaktadır. Hane halkının eksilmesi durumunda bu açık, NAM.RA'lar aracılığıyla giderilerek üretimde devamlılık sağlanmaktadır (Sevinç, 2008:19) Hitit Krallarının savaşlarda bazen binlerce insanı (hatta bir savaşta 66.000 kişiyi) NAM.RA olarak getirdiği Hitit kayıtlarında yer almaktadır (TİRO: 99; Reyhan, P: 161-163)

Hitit toplumu mesleki olarak da tabakalara ayrılmıştır. Meslek grupları açısından bakıldığında oldukça geniş bir iş bölümü olduğu gözlenmektedir. Çok ayrıntılı sayılmış saray görevlileri, askerler, zanaatkârlar, tüccarlar, köylüler, maden işleyicileri gibi çok farklı meslek grupları söz konusudur.

Son olarak Hitit toplumunda kadının yerinin de dönemdaşı olan diğer toplumsal formasyonlara göre farklılık gösterdiğini belirtmek gerekir. Mezopotamya'dan farklı olarak baskı altında bulunmayan Hitit kadınları sosyal ve yönetsel yaşamda erkekle eşit sayılabilecek bir konumdadır. Hititlerde erkeklerin çok kadınla evlenmesinin yaygın olmadığı da bilinmektedir. Tavananna olarak bilinen Hitit kraliçeleri, Ülke yönetiminde krallar ile birlikte söz sahibiydiler (Uranus, 2011: 42-43).

#### 4. İKTİSADİ VE TİCARİ ÖZELLİKLER

Kazanılan savaşlar, Hitit Krallığı ve kralları için önemli bir gelir kaynağıydı. Bu sayede ülkeye ganimet ve armağanlar yağar, devletin dayandığı tarımsal üretim için elzem olan insan gücü sağlanır, kraliyet ailesinde olan veya önemli görevlerde bulunan insanlara verilen araziler elde edilirdi. (Kuhrt, 2017:367 ). Hititlerin zenginlikleri büyük ölçüde tarıma dayanmaktaydı. Ancak bakır, gümüş gibi değerli madenlerden de yararlanmışlar (Freeman, 2010: 82) ve uluslararası ticaretin işlediği bir pazar sistemi kurmuşlardır. İktisadi hayatın merkezinde ise ev yapılanması vardır. Bunlar *büyük ev* (saray veya tapınak) olarak ortaya çıkabileceği gibi küçük evlerden de oluşabilmektedir. (Sevinç, 2008:17) Genellikle iki tür ev dikkat çekmekte, bunlar *Mühür evi* ve *Büyük ev* (saray) denilen yapılar biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bunlara *Tablet evi* de eklenebilir. Buralar aynı zamanda tahıl başta olmak üzere tarım ürünlerinin, dokumaların, değerli ya da değersiz madenlerin toplanma noktası olarak hizmet veren birer depo fonksiyonu taşımışlardır.. Bu depolar ülke geneline yayılmış olup kraliyet gelirlerinin ülke genelinde toplanması ve dağıtılmasında bir yönetim merkezi gibi işlev görmüşlerdir (Kuhrt, 2017:357).

Hitit toplumunda ticari hayatın işlediği üç tür merkez bulunmaktadır. Bunlardan ilki liman veya rıhtım anlamına geldiği düşünülen *Karum*dur. Karum, tüccarların belli bir serbesti içerisinde yaşantılarını sürdürüp ticari faaliyetlerini yürüttükleri bir yerleşim yeridir. İkincisi ise konuk veya misafir anlamına gelen *Vabartum* (Vebartum) denilen yerlerdir. Bu tür yapılar daha sonra kervansaray niteliğinde karşımıza çıkmaktadır. Ticaretin gerçekleştiği üçüncü bir tür alan ise bunlardan daha sınırlı nitelikte olan *yerel pazarlardır*. Bu pazarlar diğerleri gibi uluslararası veya bölgeler arası değil daha çok yerel nitelikli ürünler üzerine işlemektedirler. Kültepe gibi önemli ticaret merkezlerinde yapılan kazılarda Anadolu'nun mimari yapısına özgü unsurlar yansıtan *karum* ve *vabartum* örneklerine rastlanmıştır (Özsoy, 2017::491). Bu ticaret alanları



yalnızca iktisadi ve mali bir nitelik taşımayıp aynı zamanda sosyal etkileşim açısından da önemli mekânlardır.

## 5. HİTİT DEVLET YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Çağdaşlarına göre gelişkin bir idari ve askeri yapıya sahip olan Hitit devleti, mutlak bir monarşi olarak kabul edilmektedir. M.Ö. 17. yüzyıldan 12. yüzyılın başına kadar geçen zaman diliminde en az 26 kral ismine rastlanılmaktadır (Bilgin, 2018: 15). Bazı kaynaklar Hititlerin egemenliği altındaki diğer devletlere bazı esneklikler sağlaması nedeniyle federal bir karakter taşıdığını belirtmektedir. Bu durumun dinle yakın ilişkisi olan Hitit devlet sisteminin diğer toplumların inanç sistemlerine ve tanrılara da hoşgörülü olması sonucunu doğurduğu düşünülmektedir (Uranus, 2011: 42). Hititler'in hem toplumsal hayatta hem de devlet yapılarında dine vermiş oldukları önem, ele geçirilen tabletlerden açıkça anlaşılmaktadır (Ünsal, 2013: 231). Dinin toplum ve devlet hayatında belirleyiciliği yalnız Hitit toplumuna özgü bir durum değildir. Tanrının temsilcisi olarak kabul edilen Kral figürü, Yakın Doğu kültürlerinin ortak bir temasıdır (Bilgin, 2018: 17). Ancak buna rağmen Hitit toplumunda yaşarken tanrısal nitelik kazanmış kral figürü yerine ölünce tanrılaşan bir kral düşüncesinin öne çıktığı görülmektedir. Yaşarken tanrısal niteliği olmayan Hitit kralı tanrılarının yeryüzündeki temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Yiğit, 2007: 126). Tüm bunlardan hareketle Hitit devlet yapısının otokratik ve teokratik özellikler gösteren ve veraset sistemine dayalı bir monarşik nitelik taşıdığı söylenebilir.

Hitit Devletinin siyasal mekanizmaları temel olarak kraliyet ailesinin kontrolü altındadır. Ancak Hititlerin devlet yapısını ve yönetsel işleyişini daha iyi anlayabilmek için başlıca organlar ve araçlar üzerinden konuyu ele almak mümkündür. Bu anlamda karşımıza bazı anahtar unvan, organ ve kavramlar çıkmaktadır. Bunlardan en önemlileri, Tabarna veya Labarna olarak bilinen Büyük Kral, Tavananna olarak bilinen Hitit kraliçesi ve Panku adı verilen bir meclis yapılanmasıdır. Ayrıca veliaht prens, askeri ve sivil valiler ile üst düzey diğer kamu görevlilerinden de bahsetmek mümkündür.

### 5.1. Tabarna

Güçlü ve despot kişiler oldukları düşünülen Hitit kralları (Freeman, 2010: 82), kendilerine tanrılar tarafından verilmiş güç ve statü ile Hatti Ülkesini yönetmişlerdir. Hitit Devlet yönetiminin baş yetkilisi olan krallar, kendilerine yönetme hakkının tanrı tarafından verildiğine inandıkları için yönetimdeki tüm faaliyetlerinde kendilerini tanrıya karşı sorumlu hissetmişlerdir (Ünsal, 2013: 51). Öldükten sonra tanrı olduklarına inanılan krallar yaşarken ise ülkenin başrahibi, ordunun başkumandanı, diplomasinin başı olarak kabul edilmektedirler. (Cengiz, 2014:21-22) Ayrıca *başyargıç* yetkilerine sahip olan kral, devlet yönetiminde kendi belirlemiş olduğu (çoğunluğu kraliyet ailesi mensuplarından oluşan) belli bir derecelenme ile sıralanan memurlar (Yiğit, 2007: 125) aracılığıyla iktidarı kontrolünde tutmaktadırlar.

Hitit krallarının birçok unvan kullandıkları bilinmektedir. Kral anlamına gelen *LUGAL* unvanı dışında, Hitit krallarının Büyük Kral anlamında bazıları *LUGAL.GAL*, *Tabarna* (*Labarna*), *Güneş* veya *Güneşim* anlamında *DUTU-SI*, kahraman savaşçı olarak *UR.SAG*, Tanrının sevgilisi anlamında *NARAM DN* ünvanlarını da kullandıkları görülmektedir (Bilgin,2018 : 18). En sık kullanılan unvan olan Labarna veya Tabarna (bazı yazarlar L ile bazıları T ile okumaktadır) ünvanının başlangıçta isim olduğu fakat zamanla unvan haline geldiği düşünülmektedir. Hitit metinlerinde kralların kendilerinden bahsederken de *Büyük Kral* veya *Güneşim* sıfatını kullandığı sıklıkla görülmektedir.

Her ne kadar en baştan itibaren *Panku* veya *Pankuş* (bazı kaynaklar pankuş biçiminde yazmaktadır) adında bir meclis yapılanmasına rastlansa da Hitit Büyük Kralı olan Tabarna (Labarna)'nın yasama, yürütme ve yargı görevlerini üzerinde topladığı kabul edilmektedir (Çakmak, 2012: 240-241). Kralların emirleri büyük kraliyet mührüyle damgalanmaktadır. Ayrıca onlar tarafından duyurulan talimatlar ile onların yaptığı antlaşmaların belli zamanlarda yüksek sesle halka okunduğu bilinmektedir (Kuhrt, 2017: 362).

Krallar egemenlikleri altına aldıkları birçok küçük krallığı oğulları tarafından fiilen veya kızları aracılığıyla dolaylı olarak yönetmişlerdir. Bu anlamda prenseslerin evlendirilmesi önemli bir diplomatik tercih olarak karşımıza çıkmaktadır (Uranus, 2011: 43). Bu tercihin ötesinde alt seviyedeki diğer kralların evleneceği kişileri bile Büyük Kral ve Kraliçenin belirlediklerini gösteren tabletler bulunmuştur. Öyle ki, onların evlenecekleri kadın bazen bizzat kraliçe tarafından seçilerek yeni hükümdara takdim edilmektedir. Akabinde tahta oturtulan kişiye, krallığı karısıyla birlikte yönetmesi emredilerek, oluşturulan akrabalık yoluyla kendilerine olan sadakati sürdürmek ve denetimi ellerinde tutmak amaçlanmıştır (Kuhrt, 2017:351 ). Birlikte mühür kullanan, birlikte tören ve festivallere katılan kral ve kraliçe aslında fiilen devleti birlikte yönetmektedir. Bu durum Cengiz tarafından gündüz ve gecenin birbirini tamamlaması örneğindeki gibi dikotomik bir eşitlik benzetmesiyle ifade edilmektedir (Cengiz,2014 :23).

## 5.2. Tavananna

*Tavananna* (Tawananna) olarak bilinen ana kraliçeler, Hitit siyasal ve yönetsel hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Tavananna unvanının Hititlere kendilerinden önceki Hatti uygarlığından geçtiği düşünülmektedir (Metin & Lamba, 2016: 159). Bu unvanın başlangıçta bir özel isim olduğu veya bazı durumlarda kişisel bir isim olarak da kullanıldığı kabul edilmektedir ( Bilgin, 2018 :23).

Hitit kraliçeleri de krallara benzer biçimde güçlüdürler. Bu yapı içerisinde genellikle Kral eşleri Tavananna yani *Ana Kraliçe* unvanı ile anılmaktaydı (Uranus, 2011: 41). Ancak bir görüşe göre *Tavananna*'lık makamı krallıktan bağımsız bir nitelik taşımaktaydı. Genellikle bu makamda kralın karısı oturmakla birlikte şayet kral, kraliçeden önce ölürse kadın ölene dek makamında kalarak Tavananna unvanını korumaktaydı (yeni kralın karısı Tavananna unvanını ancak eski kralın karısı öldükten sonra kullanmaya başlamaktaydı). Kralın karısının *Tavananna* olamadığı durumlarda ise *büyük prenses* (yani DUMU.SAL.GAL) unvanını kullanmış olduğu tahmin edilmektedir (Kuhrt, 2017:366 ).

Hitit toplumunda kraliçelerin de kral kadar olmasa da hükmetme yetkisine sahip olduğu bilinmektedir (Ünsal, 2013: 57). Hatta Prenseler ve kraliçelik kurumları aracılığıyla Küçük Kralların Hitit devletine bağlılığı sağlanmıştır. Örneğin, bir Hitit tabletinde yer alan "*Kraliçe, eş olarak sana hangi kadını verirse, Tarhuntaşşa krallığı o kadının oğluna geçecektir*" ibaresi bu durumun açık göstergesidir (Kuhrt, 2017:351 ).

Tavanannalık, Hitit tarihinin hemen her döneminde karşımıza çıkan ve ağırlığını devam ettiren bir kurum olmuştur. Bu kurumu temsil eden kraliçe, bu unvanı ölünceye kadar sürdürmektedir. Yani bir anlamda Tavananna unvanının alınması krala bağlı olsa da unvanın kalkması kralın varlığından bağımsız hale gelmektedir (Yiğit, 2007: 127). Kraliçeler, kralla birlikte tahta oturmakta, yabancı devlet temsilcileriyle yazışmalar yapmakta, kralla birlikte tören ve festivallere katılmakta, kralın rahiplik yaptığı kültlerin rahibesi görevini üstlenmekte ve önemli belgeleri birlikte mühürlemektedirler (Kuhrt, 2017:360-368 ).

### 5.3. Panku

Hitit siyasal sisteminde, adına *Panku* veya *pankuş* denilen bir meclis yapılanması da bulunmaktadır. Panku teriminin özünde bütün<sup>2</sup> anlamına geldiği kabul edilmektedir. Bazen devletin bütün ileri gelenlerinin yer aldığı bir konsey veya savaşçılar kurulu gibi de çalışmış olan bu kurulun, yüksek rütbeli askeri komutanları ve saray görevlilerini kapsamına karşın soylular sınıfından başka ileri gelenleri içine almadığı düşünülmektedir (Beckman 1982, akt. Kuhrt, 2017: 323). Panku'nun devletin ilk kurulduğu yıllardan beri var olduğu hatta geçmişinin daha da eski tarihlere dayandığı düşünülmektedir. Tarihte pek çok örnekte olduğu gibi hükümdarın çok güçlendiği dönemlerde meclislerin etkisinin azalması durumu Panku için de söz konusudur. Hititlerde belgelere dayanan tek büyük meclis niteliğindeki Panku ilk dönemlerde yönetimde daha fazla söz sahibiyken İmparatorluk Döneminde gittikçe önemini yitirmiştir (Yiğit, 2007: 127).

Bir görüşe göre, Hitit ve dünya tarihi açısından çok önemli olduğu kabul edilen *Telepinu Yasası* bir anayasa niteliğinde olup dünya tarihinin ilk yazılı anayasası olarak kabul edilmelidir. Böyle düşünülürse Hitit anayasasının kraliyet sarayı ve Meclisine ilişkin hükümler de içermesi nedeniyle, Panku bir anayasal kurum niteliği kazanacaktır. Aynı görüşü devamında Panku'nun bir anayasa mahkemesi görevi de üstlendiği ileri sürülmektedir (Kaya, 2013: 115). Her ne kadar Hitit Kralları zaman zaman önemli ülke sorunlarını, Panku(s) adı verilen İmparatorluk Meclisine getirme ve orada onaylatma gereğini duymuşlarsa da (Uranus, 2011: 41) neticede son yetki Büyük Kraldadır. Böyle düşünüldüğünde *Telepinu Yasalarının* çok uzun süre uygulanmış olmasına rağmen tarihteki ilk bağlayıcı anayasal düzenleme olduğunu söylemek çok kolay görünmemektedir. Anayasa mahkemesi olduğu savı ise Anayasal kurum olması iddiasıyla kıyaslamayacak kadar dayanağı zayıf bir önerme niteliğindedir. Çünkü Panku'nun, Hitit çalışmalarının başlangıcında görülenlerin aksine, kralın otoritesini sınırlama yetkisi olan bir meclis niteliğinde olmadığı, daha çok bir danışma konseyi gibi çalıştığı değerlendirilmektedir. Kral bu konseyi kendi isteğiyle toplayabilmekte ve son kertede kararları kendisi verebilmektedir. Buna ek olarak meclis üyeleri toprak asillerinden oluşmak zorunda değildir. Hatta genellikle bu meclis, saray görevlileri, kraliyet korumaları, aşçılar ve masa hizmetlileri gibi düşük rütbeli yetkililerden oluşmaktadır. Muhtemelen kralın yakın çevresinde insanlardan oluşması hem sürekli sarayda bulunmaları ve hem de kral tarafından güvenilir görülmeleri nedeniyle (Bilgin, 2018: 16). Bu açıklamalar ise yukarıdaki savımızı güçlendirir niteliktedir.

Panku önemli ülke meseleleri yanında suç ve günah işleyenlere verilecek cezalarla da ilgilenmiştir. Gelecekteki krallara bu tür durumlarda meclise danışması salık verilmektedir (Kuhrt, 2017:314). Bazı görüşlere göre Pankunun kralı seçme yetkisine sahip olduğu da savunulmaktadır. Ancak bunu destekleyen yeterli veri olmadığı gibi halef olarak belirlenen hanedan mensubunun yalnızca kral tarafından atanmakta olduğu ve *Panku*'ya takdim edildiği de bilinmektedir. Ayrıca tüm veriler bu meclisin kralın emriyle toplandığını ve eylem önerilerinde bulunduğunu, ama kralın bu önerileri değiştirebileceğini, hatta dikkate almayabileceğini düşündürmektedir (Kuhrt, 2017:323-326).

### 5.4. Veliht Prens

Hitit devlet sisteminde önemli görevler üstlenen prens ve veliahtlar, hiyerarşik kademelenmede kral ve kralıçeden sonra yer almaktadırlar (Ünsal, 2013: 57). Hem kraliyet

---

<sup>2</sup> Bilindiği gibi kamu sözcüğü de bütün, tüm, genel anlamlarına gelmektedir. Bu yönüyle ilginç bir tesadüf olarak değerlendirilebilir.

soyundan geliyor olmaları hem de gelecekte krallık tahtına oturacak olmaları nedeniyle bu durum onları oldukça önemli bir konuma getirmektedir. Başta veliaht prensler olmak üzere Hitit prensleri devletin yönetsel, askeri ve dini faaliyetlerinde yer alarak tecrübe kazanmışlardır. (Ünsal, 2013: 59).

Hititlerde prensler erken yaşlardan itibaren kralların ve diğer komutanların yanında seferlere katılmakta, bağlı krallıklara atanan valiler de genellikle yine bu prensler arasından belirlenmektedir. (Metin &Lamba, 2016: 159) Hitit devlet yapılanmasında prensler gibi prenseslerin de oldukça stratejik bir konumları olduğu bilinmektedir. Çünkü prensesler, Hitit krallarının dış ilişkilerin geliştirilmesinde kullandıkları önemli birer unsurdur (Cengiz, 2014:1-2).

Hitit devlet sisteminde tahta çıkma konusunda veraset uygulaması egemendir. Bu durum başlangıçta kesin hükümlere bağlanmadığı için sorunlar ortaya çıkmış ve Telepinu Fermanı olarak bilinen düzenlemeyle taht kavgalarının ve iç çekişmelerin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bazı kaynaklarda Telepinu yasası veya anayasası olarak da geçen bu fermana göre tahta çıkma şu şekilde düzenlenmiştir: *“Yalnızca kralın birinci oğlu kral olsun. Eğer birinci dereceden bir kral oğlu yoksa, ikinci dereceden oğul olarak kim (varsa), kral o olsun; eğer tahta geçecek bir erkek evlat yoksa, birinci dereceden prensese içgüveyi bir koca verilsin, o kral olsun”* (Kuhrt, 2017:323 ). Telepinu fermanına sonraki kralların genel olarak uyduğu ve Panku denilen meclisin de bu yönde tercihte bulunduğu kabul edilmektedir. Ancak bu yasa ilerleyen dönemde çiğnenecek ve akabinde ülke bir takım büyük felaketlerle karşı karşıya kalacaktır.

### 5.5. Diğer Üst Düzey Görevliler

Hititlerin imparatorluk düzeyine ulaşmasından sonra merkezi idarenin kudreti büyümüş ve pek çok yeni memuriyet ortaya çıkmıştır (Ünsal, 2013: 48). Telipinu Fermanına göre, Kral ele geçirdiği kentlere kendi çocuklarını yönetici olarak göndermektedir (Yiğit, 2007: 125). Prenslerin sayısının, eyalet valilikleri ve diğer yüksek memuriyetler için yetersiz olduğu durumlarda, önem derecesine göre kraliyet ailesinin diğer mensupları da bu işlerde görevlendirilmişlerdir. (Metin &Lamba, 2016: 159)

Hititlerde idari örgütlenmeye bakıldığında, merkezde kral ve taşrada ona bağlı vali ya da belediye başkanı niteliğinde görevlilerden oluşan bir örgütlenme görülmektedir (Sevinç, 2008: 30). Sadakatle hizmet etmek zorunda olan valiler, haklarında hüküm verilmiş suçları, kaçakları, hırsızları yakalayarak teslim etmek zorundadır. Mutlak itaat ve sadakat esastır (Miller, 2013:131). Ayrıca taşradaki adli işlere Yaşlılar Kurulu'nun baktığı bilinmektedir. (Reyhan, 2009: 78). Belediye başkanlarının öncelikli görevleri ise şehrin güvenliğini sağlamak, sur duvarlarını korumak, kapıları kilitleyip mühürlemek, korumaları görevlendirip denetlemek, temizliği sağlamak, işçileri yönetmek olarak sayılabilir (Miller, 2013: 182-191).

Hitit sisteminde hem askeri vali hem de sivil vali bulunmaktadır. Bu durumda askeri vali veya sınır valisi olarak bilinen BEL MADGALTI, sivil vali veya Ülke Bey olarak çevrilen EN-KUR-TI, hiyerarşik olarak valilerden sonra gelerek bir tür kaymakamlık görevini ifa eden MASKIM.URU (Sevinç, 2008 : 16), kraliyet ambarlarından sorumlu bir depo sorumlusu veya yöneticisi olarak AGRIG (Dönmez, 2014 :61-63) bilinen başlıca üst düzey görevlilerdir.

Hititlerde özellikle İmparatorluk aşamasına gelindiğinde bürokrasinin oldukça geliştiği anlaşılmaktadır. Öne çıkan görevliler arasında binbaşı, saray muhafızlarının başı, başyazman, hazine başı, içki sunucularının başı, asa taşıyıcılarının başı,... gibi unvanları taşıyan bürokratlar olduğu bilinmektedir (Kaya, 2013: 248). Ayrıca depo görevlileri, deri işçileri,

denetim sorumluları, mutfak görevlileri, kapı bekçisi, mızraklı kraliyet muhafızlarını da içeren görevliler için koruma usullerinden hijyen ve tuvalet ihtiyacının giderilmesine kadar pek çok ayrıntıyı içeren protokol ve uygulamalar bulunmaktadır (Miller, 2013: 98,100).

## 6. YÜKÜMLÜLÜKLER

Hitit toplumunda Büyük Kral ile toplumun diğer kesimleri arasındaki yükümlülükleri üçe ayırmak mümkündür. İlk olarak Kralın halka karşı yükümlülükleri vardır. Güvenliği sağlamak dışında küllere işçi ve erzak sağlamak Büyük Kral'ın önemli görevlerinden biri ve bir anlamda yükümlülüğü olarak değerlendirilebilir. İkinci olarak; Büyük krala tabi olan diğer alt seviye kralların ve memurların krala karşı yükümlülükleri vardır. Bu yükümlülüklerin başında sadakat gelir. Ek olarak talimatlara uyma, hediyeler göndererek Büyük Kralı memnun etme, talep durumunda asker yollamak gibi yükümlülükler de buna eklenebilir. (Kuhrt, 2017:353-368)

Üçüncü tür yükümlülük ise halkın krala veya devlete olan yükümlülükleridir. Bunlar da kendi içinde üçe ayrılarak Sahhan, luzzi ve askerlik yükümlülüğü şeklinde sıralanabilir. Sahhan ve luzzi daha çok toprakla ilgili olup Osmanlı sisteminde toprağın işletimine benzer nitelikler göstermektedir. Sahhan, Kralın, toprağın işletim hakkını verdiği insanlardan elde ettiği kira gelirine yani bir anlamda icara denk düşmektedir. Luzzi ise idare tarafından kendisine toprak tahsis edilen kişilerin kamu hizmetlerinde çalışma zorunluluğudur. Bir tür angarya niteliği taşıyan bu uygulama sahhanın uzantısı olarak tarım hizmetleri, sur yapımı, yol yapımı gibi konularda bedensel olarak yerine getirilen işlere denk düşmektedir. (Sevinç, 2008: 19-20) Sahhan ve luzzinin EN-KUR veya ona eş değer yöneticilerin kontrolünde olduğu Hitit tabletlerinden anlaşılmaktadır (Bilgin, 2018: 81) İnsanların devlete karşı olan yükümlülüklerinden bir diğeri ise askerlik yükümlülüğüdür. Bu yükümlülük bir yandan Sahhan ve luzzi ile de bağlantılıdır. Çünkü merkezi otorite, arazi bağışlanan kişilere verilen personeli gerektiğinde asker veya ırgat olarak kullanılabilir (Haase 1984: 64- 65, akt: Kuhrt: 356). Ayrıca Hitit metinlerinde askeri yükümlükler olduğunu gösteren açık ifadeler de mevcuttur. (Başol, 2006:78)

## Sonuç

Hititler, Anadolu'da imparatorluk tipi ilk devlet örgütlenmesini tamamlayan toplum olarak bilinmektedirler. Bu gelişkin siyasal örgütlenme yanında; çağının ilerisinde bir diplomatik işleyiş, aktif bir kentsel yaşantı, mesleki ve toplumsal tabakalaşma, artı ürünün elde edilip dağıtımını içeren büyük ve canlı pazar alanlarına dayanan ileri bir iktisadi ve ticari sistem kurmuşlardır. Ayrıca yasa ve talimatlar üzerinden bir hukuk düzeni inşa etmeleri, tarih ve yazının gelişkin örneklerini sunmaları, anıtsal yapılar ve kanalizasyon sistemleri inşa etmeleri gibi uygarlığın diğer önemli göstergelerini de bünyelerinde barındıran, çağının ilerisinde bir toplum olarak Hititler, ardılları olan Anadolu uygarlıklarını ve özellikle de daha batıdaki toplumları büyük ölçüde etkilemişlerdir.

Hititler, dillerinden gündelik yaşamlarından sözlü ve yazılı kültürlerine, inanç sistemlerinden örgütlenme biçimlerine kadar birçok açıdan ilginç ve dikkat çekici bir medeniyettir. Miras bıraktıkları ile kendinden sonra gelen toplumları hem çağdaşlarıyla hem de kendinden önceki toplumlarla birleştiren bu medeniyet, dil ve kültür izleriyle bugün pek çok günümüz toplumunda yaşayamaya devam etmektedir. Örneğin başlangıçta Batılı kaynaklarca kabul edilmemiş olsa da günümüzde Hititçenin Hint Avrupa dillerinin kökeni olmasına ilişkin tartışma literatürde önemli bir yer işgal etmektedir. Hitit dilinin Luvi dili ile birlikte Hint Avrupa dil ailesinin en eski kollarından biri hatta Anadolu'dan çıkmış en eski kolu olduğu kabul

edilmektedir.<sup>3</sup> Hitit uygarlığının arşivci niteliğinin hem Mezopotamya'dan aldıkları hem de kendi geliştirdikleri dini, kültürel ve edebi nitelikli sözlü ve yazılı eserleri koruyup diğer toplumlara aktararak; kendinden sonra gelen Yunan, Roma ve diğer Batılı kaynakları derinden etkilediği kabul edilmektedir. En bilindik Grekçe metinlerin Hitit ve diğer doğulu medeniyetlerdeki öncülleri ile benzerlikleri bu konuda açık bir karine niteliğindedir.<sup>4</sup> Bugün çok üzerinde durulmasa da onların izlerini ardılı olan toplumların yönetsel ve siyasal kurumlarının içinde de görmek mümkündür.. Bu yönüyle Hititler, birçok mihenk taşı ile doğu güneşi üzerine yükselmiş olan bir Batı uygarlığının anahtarı konumundadırlar.

## Kaynakça

- Bachvarova, M. R. (2016). *From Hittite to Homer: The Anatolian Background of Ancient Greek Epic*, Cambridge University Press, United Kingdom.
- Başol, S. (2006). *Hitit Askeri Teşkilatı ve Sefer Organizasyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bilgin, T. (2018). *Officials and Administration in the Hittite World*, Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston.
- Bryce, T. (2012). *The World of the Neo-Hittite Kingdoms*, Oxford University Press, New York.
- Cengiz, T.B. (2014). *Hitit Kralı ve Kraliçesi Arasındaki Dikotomik Eşitlik Üzerine Bazı Tespitler*, Tarih Araştırmaları Dergisi,33/56, 19-34.
- Çakmak, D. (2012). *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- Dönmez, Sevgi (2014). *Hititler Döneminde Askeri ve Siyasi Faaliyetlere Bağlı Metal Dolaşımı*, History Studies, Volume 6, Issue 1, 61-79.
- Freeman, C. (2010). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev: Suat Kemal Angı), Dost Kitabevi, Ankara.
- Jasanoff, J. H.(2003). *Hittite And the Indo-European Verb*, Oxford University Press, U.K.
- Kaya, M. A. (2013). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları Demir Çağı Pers Hakimiyetine Kadar II*, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir.
- Kaya, M. A. (2013). *Türkiye'nin Eski Çağ Tarihi ve Uygarlıkları Tarih Öncesi Çağlardan Demir Çağı'na Kadar I*, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir.

---

<sup>3</sup>Bu konuda derinlemesine bir inceleme için bkz., J. H. Jasanoff, **Hittite and the Indo-European verb**, Oxford University Press, 2003,U.K.

<sup>4</sup>Bu konuda ayrıntılı bir inceleme için bkz. Mary R. Bachvarova, **From Hittite to Homer: The Anatolian Background of Ancient Greek Epic**, Cambridge University press, 2016 U.K.

- Kuhrt, A. (2017). *Eskiçağ'da Yakınoğu I*, (Çev: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Luraghi, S.(1997). *Hittite*, Published by Lincom Europa, München, Newcastle.
- Memiş, E. (1989). *Eskiçağ Türkiye Tarihi (En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar)*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya.
- Metin, H.& Lamba, M. (2016). Hititlerden Roma imparatorluğuna Kadar Anadolu uygarlıklarında Yönetim Yapısı, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt 12/27. 155-174.
- Miller, Jared (2013). *Royal Hittite Instructions And Related Administrative Texts*, Houston, USA.
- Nossov, K. S. & DELF, B. (2008). *Hittite Fortifications*, Osprey Publishing, U.K.
- Ortakçı, A.(2016). “Unesco Dünya Miras Listesine Kabulünün 30. Yılında Bir Kent İmgesi Olarak Hattuşa” Hitit Başkenti Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu p.p.373-384.
- Özsoy, S.(2017). Hitit Döneminde İnşa Edilen Su Yapılarının Bilimin Tarihsel Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi, *Mavi Atlas*, 5(2): 489-501.
- Reyhan, E. (2009). *Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım*, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 157-174.
- Sevinç, F.(2008). Hititlerin Anadolu'da Kurdukları Ekonomik ve Sosyal Sistem, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Isparta.
- Tiro, A.O. (2018). “Nam.Ra'ların Kullanımına Hitit Metinlerinden Örnekler” *Archivum Anatolicum (ArAn)*, Cilt 12/1,pp.97-112.
- Uranus Fotoğraf Ajansı ve Yayıncılık (2011), *Hitit Uygarlığı İzinde Anadolu*, İstanbul.
- Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit ve Urartu)*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- Yiğit, T. (2007). *Anadolu Uygarlıkları, Uygarlık Tarihi*, (Ed: İsmail Güven), Pegem Yayıncılık, Ankara.

### **Extended Abstract**

It is remarkable that the researchers in the field of administrative studies or disciplines are not able to fully distinguish themselves from the historical codes of the administration, and they have been increasingly inclined to focus on the traces of the past in the recent period. This growing interest in the administration of the history or the history of administration usually stems from two reasons. The first grounds on the

emphasis that administration tradition or practice is more robust and rooted. The second is the view that historical codes of the societies that have passed through similar historical stages and have lived in the same geographies have a wealth that can serve as a reference for understanding the present of these societies. For either of the reasons, it is obvious that historical-based administrative research offers an enriched field of study. This field is untouched and interesting, especially for ancient societies. In this sense, this study is based on the fact that today's administrative reality cannot be independent of the historical accumulation that constructs, shapes and develops it. From this point of view, the administrative approach of the Hittite society was examined as one of the ancient civilizations of Anatolia. In this study, remarkable administrative aspects of Hittite civilization are emphasized with reference to economic and social motives.

In this study, remarkable administrative aspects of Hittite civilization are emphasized with reference to economic and social motives. The article was established on six different chapters apart from introduction and conclusion chapters. In the introduction, historical importance and economic, social, and political dimensions of Hittite civilization were framed through its historical heritage. In the first chapter following the introduction, the meaning and importance of sun in the Hittite civilization and the reason why the Sun Course (or the Sun of Administration) had been emphasized were attempted to be explained. As a society that called their kings *My Sun* instead of your majesty, in Hittite society, the sun had a special worldly and spiritual meaning. Considering that such a civilization illuminated its successors in the administrative sense, it is considered that this title shall be highly meaningful.

The appearance of the Hittite civilization on the stage of history and how this first big state organization in Anatolia had developed was attempted to be explained through the acquired tablets and religious texts in their main lines. Primary settlements, provincial qualities, and the borders they had reached were explained in terms of ages. In the fourth and fifth chapters of the study, economic and social structures of Hittite society were discussed through important elements such as social classification, qualities of production type, bazaars, trade areas such as Karum and Vebartum, and the importance of NAM.RAs as semi-independent citizens. In the home economics based economic system of Hittites, places such as the palace which was called big house, tablet house, and seal house had a significant importance.

The sixth title of the study focuses on Hittite state structure and the functioning of the state. In this chapter, members of Royalty and other administrative and institutional primary actors of Hittite political system were discussed. The sixth topic was discussed by being divided into sub-titles due to the importance and intensity of the subject being studied. The crown prince and other prominent titles, especially Tabarna and Tavananna, were discussed in separate titles. In the ancient Hittite society, the king was known as Tabarna or Labarna, and the queen was called Tavananna. The fact that the princes would be tabarna in the future makes them important. However, in the Hittite society where women had an important social status, princes also had a highly important political role. It is possible to find various less known administrative titles



besides these mentioned important titles. In this chapter of the study, the Panku parliament was paid attention as an important example of institutionalization. This parliament deserves a special attention in terms of its structure and functioning. In the last main title of the study, the liabilities of the royalty for the people were discussed. Then, the liabilities of the civil servants and lower-level kings for the state and its royal body were mentioned. In this chapter, the liabilities of people for the royalty were discussed as the last type of liability. These responsibilities and liabilities had a special importance in the functioning of the administrative and political system.

The article ends with the last chapter titled evaluation and conclusion. Under this title, it was criticized that the Hittite civilization has not received the interest it has deserved as an advanced political organization, and a general evaluation of the topic was made. It was drawn attention to how important it is to understand this civilization which had influenced Western societies with its religious beliefs, social life, language and managerial characteristics as well as other Anatolian civilizations; and it was attempted to be explained what is missing in this issue and what else can be made for this.

Makale Gönderim Tarihi: 26/03/2019 - Makale Kabul Tarihi. 28/05/2019

## AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI: AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞU KOMŞULARIYLA İLİŞKİLERİ\*

Esra EROL ERGAN\*\* & Seyhun DOĞAN\*\*\*

### Öz

*Bu çalışmanın amacı, 2004 yılında uygulamaya konulan Avrupa Komşuluk Politikası kapsamında Avrupa Birliği'nin Doğu Komşuları ile olan ilişkilerini incelemektir. Avrupa Komşuluk Politikası'nın ana amacı; çevre ülkelerde istikrarın sağlanması ile demokratik dönüşüme ve ekonomik kalkınmaya katkı sağlamaktır. Avrupa Birliği, politikaya işlevlik kazandırmak ve Doğu komşularıyla işbirliğini geliştirmek amacıyla 2009 yılında Doğu Ortaklığı girişimini oluşturmuştur. Bu girişim, ortaklar arasındaki ekonomik ve siyasi işbirliğini derinleştirilmesi açısından dönüm noktası olmuştur. Çalışmada Doğu Ortaklığı girişiminde yer alan Beyaz Rusya, Ukrayna, Moldova, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan ülkeleri gelir seviyelerine göre kategorize edilerek incelenmiştir. Ayrıca, bu ülkelerin, liberal ekonomik unsurların ülkelerde ne ölçüde uygulandığını tespit eden ekonomik özgürlük endeksi ile Dünya Bankası tarafından yayınlanan yönetim kalitesi açısından durum analizleri yapılmıştır. Avrupa Komşuluk Politikası çerçevesinde şekillenen ilişkiler değerlendirildiğinde; Avrupa Birliği'nin Moldova, Ukrayna ve Gürcistan ile yoğun ekonomik ilişkiler kurduğu, diğer ülkelerle kıyaslandığında Gürcistan'ın hem ekonomik özgürlük hem de yönetim kalitesi açısından daha iyi bir konumda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.*

**Anahtar Kelimeler:** Avrupa Komşuluk Politikası, Doğu Ortaklığı, Serbest Ticaret Anlaşması, Ekonomik Özgürlük, Yönetişim Kalitesi.

## THE EUROPEAN NEIGHBORHOOD POLICY: EUROPEAN UNION'S RELATIONS WITH ITS EASTERN NEIGHBORS

### Abstract

*The aim of the study is to examine the relations of European Union with its Eastern Neighbors from the perspective of the European Neighborhood Policy launched in 2004. The main goal of the European Neighborhood Policy is to contribute to the democratic transformation and economic development of neighboring countries by providing stability. European Union started the Eastern Partnership initiative in 2009 in order to ensure effective function and to improve the cooperation with its Eastern neighbors. This initiative can be considered as a milestone in terms of economic and political cooperation between the partners. In this study, Belarus, Ukraine, Moldova, Georgia, Armenia and Azerbaijan, which take part in the Eastern Partnership initiative, were analyzed according to their income levels. Besides, situation analyzes of these countries were made in terms of governance quality issued by the World Bank and economic freedom index that determines the extent to which liberal economic elements are applied in the countries. When the relations formed within the framework of the European Neighborhood Policy were evaluated, it was concluded that European Union*

\*Bu makale, Prof. Dr. Seyhun Doğan'ın danışmanlığında Esra Erol Ergan tarafından hazırlanan "Avrupa Komşuluk Politikası Kapsamında Avrupa Birliği'nin Komşu Ülkeler ile Dış Ticaret İlişkisi: Ekonometrik Bir Uygulama" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

\*\*Dr., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Anabilim Dalı, esraeroltr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4774-0201>

\*\*\*Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, sdogan@istanbul.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3450-0612>

*established intense economic relations with Moldova, Ukraine and Georgia had a better position in terms of both economic freedom and governance quality compared to other countries.*

**Keywords:** *European Neighborhood Policy, Eastern Partnership, Free Trade Agreement, Economic Freedom, Governance Quality.*

## Giriş

Her genişlemeyle birlikte Avrupa Birliği (AB)'nin coğrafi yapısı büyük ölçüde değişmekte, yeni sınırlar oluşmakta ve yeni komşulara ulaşmaktadır (Balfour, Ratta, 2008: 7). Kuruluşundan bu yana en büyük genişleme ise, literatürde “big bang” (büyük patlama) diye adlandırılan on yeni ülkenin katılımıyla 2004 yılında yaşanmıştır. Bu tarihi genişleme ve sonraki dönemde üç yeni ülkenin daha AB'ye dahil olmasıyla Birlik sınırı son şeklini almıştır. Doğu'da Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova Cumhuriyeti ve Rusya ile ortak sınırlara ulaşılmış, güneyde ise Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Malta'nın katılımıyla Akdeniz ülkelerine daha da yakınlaşma gerçekleşmiştir. Bu genişlemenin ardından yeni konjonktüre göre politika geliştirmek Birlik açısından zorunlu hale gelmiştir. Çevresinde yeni bölünmelerin oluşmasına fırsat vermemek ve var olan tehditler ile fırsatları değerlendirmek amacıyla Avrupa Komşuluk Politikası 2004 strateji belgesi ile uygulamaya geçmiştir. Bu kapsamda, Birliğin doğu ve güney komşuları olmak üzere onaltı ülke politikaya dahil edilmiştir. Beyaz Rusya, Moldova, Ukrayna, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkiler ise, 2009 yılında Doğu Ortaklığı (DO) girişimiyle ileri bir boyuta taşınmıştır.

Komşuluk politikasına yönelik ilk önemli belge, 2003 yılı Mart ayında “Daha Geniş Avrupa: Güney ve Doğu Komşularla İlişkilerde Yeni Çerçeve” adlı belgedir. Bu belgede, Avrupa Komşuluk Politikası'nın öncelikli amaçları yer almaktadır. Bunlar: (i) Avrupa'da yeni bölünmelerin olmaması ve sınırların ötesinde istikrar ve refahın yayılması (ii) Bir refah bölgesi ve samimi bir komşuluk ilişkisi geliştirmek amacıyla “arkadaş çemberi” çatısı altında yakın, barışçıl ve işbirliği içerisinde ilişki kurulmasıdır. Amaçların gerçekleştirilmesi, ortak değerlerin kabulü ve siyasi, ekonomik ve kurumsal reformların etkili uygulanmasının karşılığında olacaktır. Ayrıca, raporda politikanın temel argümanları ortaya konulmakta ve komşu ülkelerle ilişkilerin daha da güçlendirilmesi için iki ana hedef doğrultusunda hareket edilmesi amaçlanmaktadır (European Commission, 2003: 9). Bu hedefler şunlardır: (i) Daha derin ekonomik entegrasyon, yoğunlaştırılmış siyasi ve kültürel ilişkiler, geliştirilmiş sınır ötesi işbirliği ve AB ve komşuları arasındaki çatışmaları önlemede sorumluluğun paylaşılmasına dayanan değerlerin ve refahın paylaşıldığı bir alan yaratmak. (ii) Komşu ülkelerin siyasi ve ekonomik alanda yaptıkları ilerlemelere cevaben farklılaştırılmış çerçeve altında ayrıcalıklı ilişkiler ve somut faydaları komşu ülkelere sunmak.

İkinci önemli belge ise, politikanın temel amaç ve araçlarının yer aldığı 2004 yılında yayınlanan “Avrupa Komşuluk Politikası Strateji Belgesi”dir. Bu raporla birlikte komşuluk politikası yürürlüğe girmiş bulunmaktadır. Belge içerisinde komşu ülkelerle kurulması öngörülen ilişkinin boyutları yer almaktadır. Daha açık bir ifadeyle, komşu

ülkelerle kurulacak yakın ilişkinin sınırlarını belirleyecek teklifler yer almaktadır (Ayvaz, 2009: 61). Komşuluk politikasının çıkış amacının, Birliğin çevresinde duyduğu güvenlik endişesinin olduğunu belirtmek gerekir. Bununla birlikte Avrupa Komşuluk Politikası, komşu ülkelere ekonomik, siyasi ve güvenlik ayakları olmak üzere, bu alanların bir araya getirildiği tek ve uyumlu bir çerçeve sunmaktadır (Maurer, 2007: 1).

Çalışmada, Avrupa Birliği'nin doğu komşuları ile olan ilişkileri komşuluk politikası çerçevesinde ele alınmış olup, politika reformlarının ilgili ülkelerde gerçekleşip gerçekleşmediği ile ilgili değerlendirmeyi yapabilmek için ekonomik performans göstergeleri, ekonomik özgürlük endeksi ve yönetim kalitesi analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle komşuluk politikasının en önemli aracı olan eylem planları ele alınacak, politikanın Doğu Ortaklığı girişimi ve bu kapsamda komşu ülkelere reformları gerçekleştirme karşılığında yapılan teklifler incelenecek ve ülkelerin mevcut durumları analiz edilecektir.

## **1. LİTERATÜRE BAKIŞ**

Komşuluk politikası 2000li yılların ortalarında araştırmacılar tarafından incelenen oldukça yeni ve dikkat çekici bir alandır. Özellikle genişleme politikası çalışan araştırmacıların çoğu, bu politikaya doğru yönelmektedir. Geçmişi çok yeni olmasına rağmen oldukça zengin bir literatüre sahiptir. Komşuluk Politikasına olan yaklaşımları, dört ayrı grupta toplamak mümkündür. Bunlar (Nitoiu, 2017: 197):

Birinci grup; kurumsal yaklaşımçı gruptur (Tassinari 2009; Manners 2009). Bu gruptakiler; Birliğin çıkar, norm ve değerlerinin komşuluk politikasının gelişiminde rol oynadığı iddiasındadırlar. Birlik kurumlarının ve üye devletlerinin politikaya önemli katkı sağladığı, araştırmacılar tarafından genel kabul görmüş bir durumdur. Özellikle, Avrupa'nın çevresini idare etmek için kullandığı en etkili araç olarak bilinen genişleme politikası, komşuluk politikasının çıkış noktası olarak görülmektedir (Tassinari, 2009: 33). Komşuluk politikası, genişleme politikası ile benzer süreçlerden geçilerek komşu ülkelerde istikrar ve güvenliği sağlamayı amaçlanmaktadır. Ancak, amaçlar ve kullanılan araçlar yakın olmakla beraber, aynı bütçe ve aynı perspektif komşu ülkelere sunulmamaktadır. Manners, komşuluk politikasının; ne katı bir şekilde genişleme politikası ne de dış politika aracı olmadığını; iç içe geçmiş karmaşık bir yapıya sahip olduğunu ifade etmektedir (Manners, 2009: 30).

İkinci grup (Ademmer, Delcour, Wolczuk 2016; Schimmelfennig and Scholtz 2008); politikayı Birliğin ilgili ülkelerin iç reformlarına ne kadar etki ettiğini sorgulayarak ele almaktadırlar. Özellikle komşu ülkelerdeki çeşitli sektörlerin ve siyasi dönüşümün ne derecede gerçekleştiğini incelemektedirler. Ademmer vd. (2016), Birlik ile Rusya'nın ortak komşuları üzerindeki jeopolitik rekabetin giderek arttığını belirterek yerel (komşu) kurumlar ve politikalar üzerindeki etkisini incelemiştirler. Birlik ya da Rusya'nın bölgesel entegrasyon ve yerel sektörel reformlar üzerinde etkisinin olmadığını, yerel aktörlerin reformları gerçekleştirmede kilit aktörler olarak kaldığını belirtmektedirler. Schimmelfennig and Scholtz (2008), üçüncü ülkelerde demokrasinin

yükselmesi için Birlik siyasi şartının ne kadar etkili ve ilgili olduğunu araştırmışlardır. Birliğin güney ve doğu komşularının da dahil edildiği otuzaltı ülke panel veri ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda; AB'nin siyasi reform karşılığında üyelik perspektifi sunması halinde koşulluluk ilkesinin komşu ülkelerdeki demokrasi seviyesinin yükselmesi konusunda etkisinin olacağını; ancak üyelik teklifinden yoksun olan AB teşviklerinin demokratik değişimi güvenilir bir şekilde teşvik etmeyeceği sonucuna varmışlardır.

Üçüncü grup (Aliboni 2005; Maurer 2007; Monastiriotis, Borrel 2012); politikayı Birliğin dış politikası olarak ele almaktadırlar. Dış politika aracı olarak politikanın daha çok güvenlik ve istikrar boyutu araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Örneğin Maurer (2007), birçok politikanın tek ve kapsamlı bir çatı altında komşuluk politikası kapsamı içerisinde sunulduğunu; ancak, geleneksel ortak dış ve güvenlik politikasından farklılaştığını ifade etmektedir. Bu farkın, Avrupalı aktörlerin (Komisyon, Konsey Sekreteryası ve üye ülkeler) zaman içindeki etkileşimlerinden kaynaklandığını belirtmektedir. Aliboni (2005), politikanın jeopolitik etkilerini inceleyerek, olası senaryoları analiz etmiştir. Ona göre; Birlik, siyasi gücünü arttırmak için krizleri etkisiz duruma getirmede ve karışıklıkları çözmede daha etkin davranmalı ve bunu yaparken ortak dış ve güvenlik politikası ve güvenlik stratejisinden yararlanmalıdır. Monastiriotis, Borrel (2012), politikanın ana inceleme konusunun politik ve güvenlik boyutu olduğunu; ancak, politik ekonomi yönünün zayıf kaldığını ifade etmektedir. Ona göre; ekonomik boyutuna verilen ikinci önemin sebebi, politikanın demokratikleşme ve kurumsal ajandalarına bağlı olarak incelemelerin yapılmasıdır. Ancak, ekonomik yönünün iki açıdan merkezi durumda kaldığını ifade etmektedir. Bunlar: (i) Koşulluluk şartı gereği politika reformlarını yerine getirmede karşılık (ödül) olarak Birlik piyasasına giriş ya da finansal yardımların sunulması (ii) Koşullar ne olursa olsun, komşuluk politikası ile Birliğin çevresiyle olan ilişkilerin daha yakın ekonomik bağların kurulmasına ve komşu ülkeler ve AB arasında ticaretin artmasına neden olmasıdır. Bu grupta yer alan araştırmacılardan bazıları, AB'nin uluslararası arenadaki aktörlüğü ve varlığının ne anlama geldiğini sorgulamaktadırlar. Örneğin Manners (2009), Birliği “normatif güç” olarak nitelendirmektedir. Manners'a göre, Birlik komşuluk politikası aracılığıyla normlara ve değerlere dayalı etki gücünün politik ve askeri güçten daha etkili olduğunu savunmaktadır. Boedeltje, Houtum (2011), politika amaçlarının iç dönüşüme, bunun ötesinde Avrupalılaştırma sürecine daha fazla katkıda bulunma hedefinin olduğunu; Avrupalılaştırmanın, AB değerlerinin normatif bir süreç izleyerek şartlılık ilkesi ve komşu ülkelerle sosyalleşmeyle ortaya çıktığını belirtmektedirler. Bu grupta yer alan Marchetti (2006), Damro (2012), Gagan (2016) ise Birliği “piyasa güç” olarak tanımlamaktadırlar. Damro (2012), piyasa ile ilgili politika ve düzenlemelerin dışsallaştırılması ile Birlik piyasasının çekici hale getirildiğini savunmaktadır. Marchetti (2006) komşuluk politikasını, komşuların Birlik ekonomik faaliyetlerinden yararlanmasını sağlayan bunu yaparken güçlü ekonomik bağlar ile bağlayan ekonomik çevre olarak nitelemektedir. Gagan (2016) ise, AB norm ve değerleri yerine ekonomik

çıkar ve piyasa ile ilgili düzenlemelerin daha cazip olduğunu savunmaktadır. Eylem planlarında bu konularla ilgili düzenlemelerin açıkça yer aldığını ifade etmektedir.

Son gruptakiler ise (Cadier 2014, Truyens 2015); politikanın bölgesel ve coğrafi boyutunu ve sonuçlarını ele alarak incelemiştir. Cadier (2014), politikanın doğu komşuları ile olan ilişkilerini (Doğu Ortaklığı) ele alarak, bölgedeki Rusya ile Birlik arasındaki rekabeti Ukrayna örneği üzerinden analiz etmiştir. Sonuçta, AB'nin bölgeye yönelik çıkarlarını daha açık bir şekilde tanımlamaya ve değerlerine sıkı sıkıya bağlı kalmaya çalışmasını, politikanın tek tek ülkeler yerine (Ukrayna örneği) bölgesel boyutunun vurgulanmasını ve komşu ülkelere özgü stratejik, politik ve ekonomik yapıların göz önünde bulundurulmasını önermektedir. Aynı şekilde Truyens (2015), komşuluk politikasının doğu ülkeleri ile olan ilişkilerini incelemiştir. Ona göre; politika sayesinde Birlik bölgede etkinliğini arttırmakta; ancak, ekonomik, yönetim ve çözülmemiş sorunlar bölgede devam etmektedir.

## **2. AVRUPA KOMŞULUK POLİTİKASI EYLEM PLANLARI**

Avrupa Komşuluk Politikası'nın uygulanması komşu ülkeler ve Birlik tarafından hazırlanan eylem planları ile üç ana ilke üzerinden yürütülmektedir. Bunlar: (i) Farklılaştırma ilkesi, (ii) Sürece ortak sahip çıkma ilkesi (iii) Koşulluluk ilkesidir. Eylem planları ise, yasal olarak bağlayıcı özelliği bulunmayan üç-beş yıllık süreci kapsayan politik sözleşmeler olup, farklılaştırma ilkesine göre hazırlanan, her ülkenin ihtiyaçlarını ve kapasitesini yansıtan, aynı zamanda ortak çıkarları da dahil eden komşu ülkelerde yapılması öngörülen reformları içermektedir. Başka bir ifadeyle, eylem planları her ülkeye özgü seçkin ve ileri düzey yaklaşım üzerine kurulu stratejik belgelerdir. Komşu ülkelere beklenen ise, düzenleyici çerçeveler ışığında siyasi, sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesidir (Gündüz, 2012: 163). Ancak Birlik, AB değerlerinin komşu ülkeler tarafından kabul edilmesini ve uygulanmasını önşart olarak sunmaktadır. Eylem planlarını imzalayan ülkeler, AB değerlerine (insan onuru, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı kavramları) bağlılığını ikili anlaşmalar aracılığıyla taahhüt etmektedirler. Ayrıca siyasi sistemlerindeki demokrasi ve hukuk kurallarını, temel özgürlüklere ve insan haklarına saygıyı ve özgürlüklerin etkin biçimde kullanılması ile ilgili kurumların oluşturulmasını geliştirmeyi de kabul etmektedirler (European Commission, 2004: 12). Ancak, Beyaz Rusya bu uyumu gerçekleştirmeden çok uzak olduğundan, henüz AB ile eylem planı imzalamamıştır.

Eylem planlarının hazırlık aşaması, sürece sahip çıkma ilkesine uygun olarak her iki ortağın ortak rızasıyla hazırlanmaktadır. Bu kapsamda, her bir komşu ülke AB ile geliştirmek istediği işbirliği derecesini seçebilmektedir (Comelli, 2004: 102). Ayrıca, koşulluluk ilkesi gereği eylem planlarında yer alan öncelikleri komşu ülkelere ne derece yerine getirirlerse, AB ile ilişkilerde o kadar ilerleme sağlamaktadırlar. Burada genişleme politikasına benzer bir süreç işlemektedir. Ancak, aradaki fark, tam üyelik hedefinin bulunmamasıdır. Bunun yerine, komşu ülkelere, Birlik iç pazarından pay

alma, daha fazla entegrasyon, kişi-mal-hizmet-sermaye hareketinin sağlanması teklifleri sunulmaktadır.

### 3. DOĞU ORTAKLIĞI

Doğu Ortaklığı, Birliğin doğu komşuları olan Moldova, Ukrayna, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile işbirliğini arttırmaya; ayrıca, Avrupa Komşuluk Politikası'nın doğu yönünü konsolide etmeye yönelik Polonya-İsveç girişimi ile başlatılan ve 2009 yılı Prag Zirvesiyle hayata geçirilen bir ortaklıktır. Ortaklığın ana amacı, siyasi birliği hızlandırma koşullarının oluşturulması ve ortak ülkelerle daha ileri ekonomik entegrasyonun sağlanmasıdır (European Council, 2009). Tablo 1'de işbirliği yapılması planlanan dört öncelikli alan belirtilmiştir.

**Tablo 1:** Doğu Ortaklığı'nın Amaçları

Kapsamlı Kurum Oluşturma Programı	Ortaklık anlaşmaları ile söz verilen konularda yardımların devam edilmesi
Derin ve Kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşmaları	Ticaretin ötesine geçen yeni nesil ticaret anlaşmaları (ticaret, yatırım ve düzenleyici faaliyetlerinin yakınsamasını kapsar)
Vize Serbestliği	Başlangıçta vatandaşların hareket kabiliyetini kolaylaştırmasını destekleyen diyalog. Uzun vadede tam vize özgürlüğünün sağlanması.
Çeşitli alanlarda ilave işbirliği ve teknik yardım	Ekonomi, enerji, çevre, ulaşım, araştırma gibi.

**Kaynak:** (Boonstra, Shapovalova, 2010: 3)

DO'nun temel ekonomik amacı, Birlik ve doğu komşuları arasında ticaret ve hareketliliğin kolaylaştırılmasıdır. Sonuçta ise, AB müktesebatına uyumun gerçekleşmesidir (Drağan, 2015: 11). Derin ve kapsamlı serbest ticaret anlaşmaları (DKSTA) bu amaca hizmet edecek bir enstrümandır. Yeni nesil ticaret anlaşmasının özellikleri şu şekildedir:

- Tüm mal ve hizmet ticaretini kapsamasını öngörmektedir.
- Ticaret ve ekonomiyi bağlayıcı düzenlemeler yapılmasını öngörmektedir.
- Mevzuat ve ticari olarak Birlik düzenlemelerine yakınlaştırılmasını öngörmektedir.

DKSTA'nın komşu ülkelere getireceği faydayla beraber, bazı maliyetlere de katlanılması gerekmektedir. Ancak, bu maliyetlerin geçici olması beklenmektedir.

**Tablo 2:** DKSTA'nın-Fayda ve Maliyetleri

Faydalar	Maliyetler
Refah artışı: Yüksek ürün çeşitliliği	Yüksek yerel rekabet: Tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması ile yerel piyasanın yeniden düzenlenmesi ve üretim faktörlerinin yeniden tahsis edilmesi
Dünya üzerindeki en büyük pazara gümrüksüz erişim	Artan maliyetlere uyum: AB standartları sıkı olduğu için, bu standartları uyumun maliyetli olması
Üçüncü ülke pazarlarına daha iyi erişim: Birlik ile standartların uyumlaştırılması sayesinde	Yasal ve idari düzenlemeler ile ilgili maliyetler: Gerekli kurumların oluşturulmasındaki anlık maliyetler yüksek
Ulusal mevzuatta Birlik müktesebatının kabul edilmesi ile birlikte daha iyi yatırım ortamı	Etki azaltma maliyeti: Yeniden ekonomik yapılandırma sürecinde işgücünün yeniden tahsis edilmesiyle ilgili etkileri azaltmak için ihtiyaç duyulacak pazar politikası.

**Kaynak:** (Movchan, Shportyuk, 2012: 17)

1990'lı yıllarda imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşmaları (OİA) komşu ülkeler ile Birlik arasında kurulan ilişkilerin başlangıç noktasıdır. Komşuluk politikası kapsamında teklif edilen DKSTA'lar ise ekonomik ilişkileri daha ileri boyuta taşımak amacını taşımaktadır. 2009 yılı Prag Zirvesi'nde DKSTA'nın Birlik ve komşu ülkelerin gelecekteki ilişkilerinde temel taş olacağı vurgulanmıştır. Ancak, bu anlaşmalar doğu komşular için tek pazara erişimi mümkün kılmakla beraber bazı sınırlandırmalar da getirmektedir. AB tarım pazarına ve Birlik fonlarına sınırlı erişim, ve ortak kuralların belirlenmesinde söz hakkı olunmaması gibi bazı kısıtlar söz konusudur. Buna karşın, muhtemel etkileri ileri zamanda olması kaydıyla ekonomik faydaları, örneğin yeni kaynaklardan gelen gelir kaynakları, DKSTA sayesinde gerçekleşecektir (Koeth, 2014: 5, 25).

İkinci amaç, kapsamlı kurum oluşturma programıdır. Birliğin daha önceden aday ülkeler için uyguladığı bu program, söz konusu ülkelerde kurumların modernleşmesini öngörmektedir. Ancak, genişleme politikası kapsamında yer alan ülkelere bu konuda önemli ölçüde bütçe ayrılırken, komşuluk politikası içerisinde bulunan ülkelere aynı amaç için çok daha az bütçe ayrılmaktadır. Sonuç olarak, program için gereken bütçenin yetersiz olması nedeniyle ilgili oluşumu gerçekleştirmede zayıf kalmaktadır (Boonstra, Shapovalova, 2010: 4).

Üçüncü amaç, vize serbestisinin sağlanmasıdır. Ancak, vize serbestleştirilmesi konusu AB'nin en isteksiz olduğu konudur. Buna karşın, komşu ülkeleri reformları gerçekleştirme konusunda teşvik etmekte kullanılacak en önemli araçlardan biridir. (Wisniewski, 2013: 5). Konsolosluklarda uzayan sıraların Birlik ülkelerine girişteki görünür engellerden biri olduğuna dikkat çeken Birlik, vize uygulamalarına kolaylık getirilmesini reformları yerine getirmede teşvik aracı olarak değerlendirmektedir. Fakat,



vize kolaylığının sağlanması öncelikle yasadışı göçün önlenmesi ile sağlanabilecektir. Buna karşın raporda, eğitim, turizm, bilim, araştırma, sivil toplum konferansları ile bağlantılı olarak Birliğe gelmek isteyenlere kısa süreli olarak vize kolaylığının sağlanması gerektiği vurgulanmaktadır (European Commission, 2006: 5). Dört özgürlük alanından insanların serbest dolaşımı büyük ölçüde vize kolaylaştırma, göç yönetimi ve insandan insana değişim programı ile sınırlandırılmaktadır. Vize kolaylaştırma ve geri kabul anlaşmaları ortaklık anlaşmalarından ayrı olarak müzakere edilmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki tarihlerde vize kolaylaştırıcı anlaşmalar doğu komşuları ile imzalanmıştır. Bu sayede sadece komşu ülkelerin yöneticileri ile değil aynı zamanda vatandaşlarla ile daha yakın işbirliğinin gerçekleşmesi beklenmektedir (Wisniewski, 2013: 5).

**Tablo 3:** Vize Kolaylaştırıcı Anlaşmalar

Doğu Komşuları	Yürürlüğe Girilen Tarih
Azerbaycan	09.2014
Ermenistan	01.2014
Gürcistan	03.2011
Moldova	07.2013
Ukrayna	07.2013
Beyaz Rusya	-

**Kaynak:** (European Commission, 2018a)

Yukarıdaki amaçların dışında, Doğu Ortaklığı girişimini destekleyici birtakım programlar hazırlanmıştır. EU4business programı sayesinde orta ve küçük ölçekli işletmeleri desteklemek amacıyla DO kapsamındaki ülkelere zorlu mevzuat ve yeni piyasalara girme ile baş edebilmeleri için gerekli finansmanın sağlanması ve eğitimin verilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, DKSTA imzalayan ülkelere Birlik pazarına daha rahat girebilmek ve Birlik kural ve prosedürleri daha rahat uygulayabilmek amacıyla daha fazla finansal destek verilmesi kararlaştırılmıştır.

2009 yılı Prag Zirvesini takiben, 2011 yılında Varşova, 2013 yılında Vilnius, 2015 yılında Riga ve 2017 yılında Brüksel Zirveleri yapılmıştır. Zirvelerin temel amacı; Doğu Ortaklığı çerçevesinde şekillenen ilişkilerin değerlendirmelerinin yapılması, işbirliğini derinleştirmek maksadıyla çalışma programlarının oluşturulması ve AB değerlerinin kabulüne yönelik taahhüdün yenilenmesi olarak ifade edilebilir.

DO'ya yönelik getirilen eleştirileri şu şekilde sıralamak mümkündür: DO kapsamında çok farklı boyut ve nüfustaki ülkelerin bir araya getirilmesi, ayrıca çok farklı coğrafi yapıdaki ülkelerin aynı proje kapsamı içerisine alınması, girişimin eksik yönü olarak değerlendirilmektedir. Diğer eleştiri konusu, Birliğin dönüştürücü gücünün zayıf kalmasıdır. Tam üyelik hedefi amacının olmaması, girişimin dönüştürücü ayağını zayıflatmaktadır. Ancak komşuluk politikasının ana teşvik konuları olan serbest ticaret

ve serbest seyahat konuları ile girişimin eksik ayağı tamamlanmaya çalışılmaktadır. Ancak, şu noktanın da altını çizmekte fayda vardır. Birliğin kuruluş ilkeleri olan “uluslararası hukuk ilkeleri ve temel değerler, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları ve temel özgürlükler, ekonomi, sürdürülebilir kalkınma ve iyi yönetim” alanlarını benimsemek, Birliğe katılmanın temel şartları olmakla birlikte, Doğu komşuları bu değerlerin kabulünü örtülü bir söz olarak görmektedirler. Buna karşılık Birlik, prensipte kapıların doğu komşularına açık olacağını belirtmektedir (Koeth, 2014: 25).

#### 4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞU KOMŞULARI

Avrupa Komşuluk Politikası, politika kapsamına alınan ülkeler için tasarlanmış demokratik dönüşüm ve ekonomik kalkınma unsurlarının ana amaç edinildiği bir girişimdir. (Arman, 2011: 57). Ancak, bu politikanın dönüştürücü etkisinin zayıflığı komşu ülkelerin mevcut durumları değerlendirildiğinde görülmektedir. Bölgedeki ülkeler, sosyo-ekonomik yönden Birlik ülkeleri ile kıyaslanamayacak derecede fakir ve demokrasinin işleyişi yönünden gelişmemiş ya da az gelişmişlerdir. Bununla beraber Birlik, söz konusu ülkeler ile ileri düzeyde ticari ilişki kurarak, bu ülkelerin çoğunun birinci ticari ortağı durumundadır. Çalışmanın bu bölümünde, Avrupa Birliği'nin komşularını ekonomik büyüklüklerine göre kategorize eden Dreyer (2012)'in araştırmasından hareketle, AB'nin doğu komşuları yükselen üst-orta gelirli ülkeler, hidrokarbon ülke ve alt orta gelirli ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılarak incelenmiştir. Ayrıca, komşu ülkeler yönetim kalitesi açısından değerlendirilmiştir.

##### 4.1. Yükselen Üst-Orta Gelirli Ülkeler

Bu grupta Ukrayna ve Beyaz Rusya yer almaktadır. Bu ülkelerin kişi başı gayri safi yurt içi hasıla büyüklükleri 3.821 \$ ile 7.000 \$ arasında değişmektedir.

**Tablo 4:** Ekonomik Göstergeler (Yükselen Üst-Orta Gelirli Ülkeler)

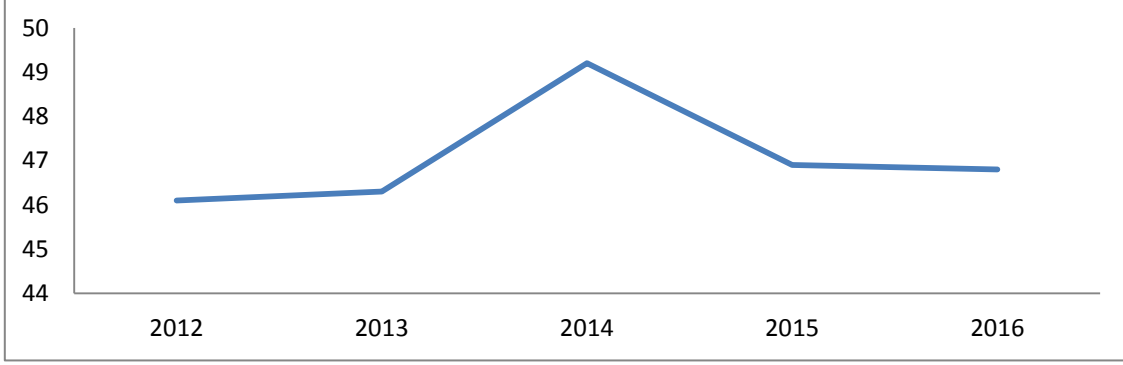
Ülkeler	Yıllar	KBGSYİH (\$)	GSYİH (büyüme oranı%)	İşsizlik (%)	İşsizlik (% 15-24)	Yabancı Yatırım (% GSYİH)	Tarımda Çalışan (% istihdam)
Ukrayna	2005	2746	2,7	7,2	15	9,06	27,9
	2010	2965	4,2	8,1	17,5	4,74	20,3
	2015	2828	-9,77	9,1	22,5	3,35	15,3
Beyaz Rusya	2005	4164	9,4	0,7	1,5	1,01	12,1
	2010	6029	7,7	0,7	1,5	2,43	11,1
	2015	6398	-3,82	0,5	1,1	2,92	9,5

**Kaynak:** (World Bank, 2017a)

Ukrayna, Avrupa'nın en büyük ve en kalabalık ülkelerinden biridir. 2010-2011 döneminde güçlü bir ekonomik canlanma gerçekleşmişse de 2014 yılında yaşanan

çatışma ortamı ve istikrarsızlık ekonomiyi ciddi bir şekilde daraltmıştır. Buna bağlı olarak büyüme hızı gerilemiş, işsizlik artış göstermiş, yabancı yatırımlarda ise ciddi düşüşler gerçekleşmiştir. Birlik yatırımları 2008 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış olup (690 milyon Euro), 2016 yılı itibarıyla 15 milyon Euro civarındadır (Eurostat, 2018b).

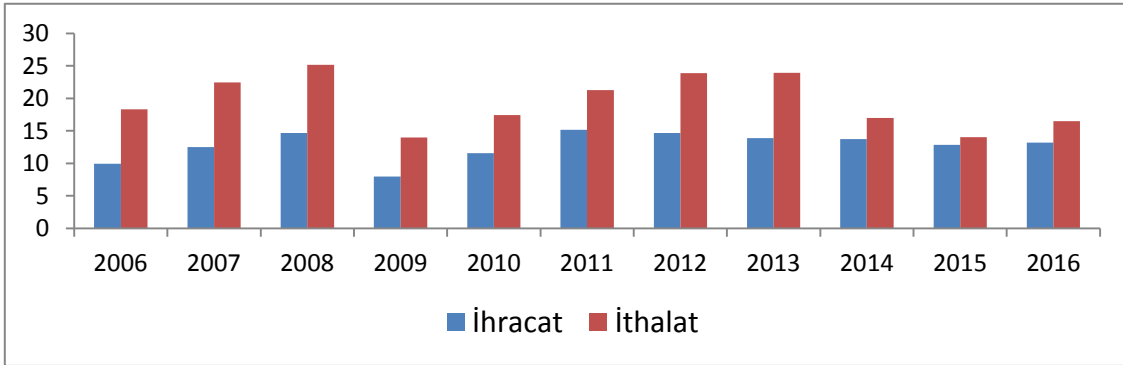
**Grafik 1:** Ukrayna'nın Ekonomik Özgürlük Göstergesi



**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 436)

Birliğin komşuluk politikası çerçevesinde hedeflediği diğer unsur komşu ülkelerin serbest piyasa şartları ile ne kadar uyumlu olduğu ile ilgilidir. Ekonomik özgürlük kavramı, 1980'li yıllarla birlikte literatüre giren liberal ekonomik politikaların ana eksenini oluşturan unsurları ifade etmektedir. Bu unsurlar, serbest piyasa, özel girişim, sınırlı devlet, serbest ticaret, düşük vergi oranı, sermaye ve emeğin dolaşımıdır (Akıncı, Akıncı, Yılmaz, 2014: 194). Ukrayna'nın ekonomik özgürlük endeksi 46,8'dir. Kısıtlanmış kategorisinde yer alarak Avrupa'nın en düşük ekonomik özgürlük seviyesine sahip ülkedir. Bu kategoride yer almasının sebepleri arasında hukuk kurallarının (25) ve yolsuzluk ile mücadelenin (26) zayıf oluşu yer almaktadır. Diğer en önemli sebep, yatırım özgürlüğünün (20) az seviyede olmasıdır (Heritage Foundation, 2016: 436).

**Grafik 2:** Ukrayna-AB Dış Ticareti (Milyar Euro)



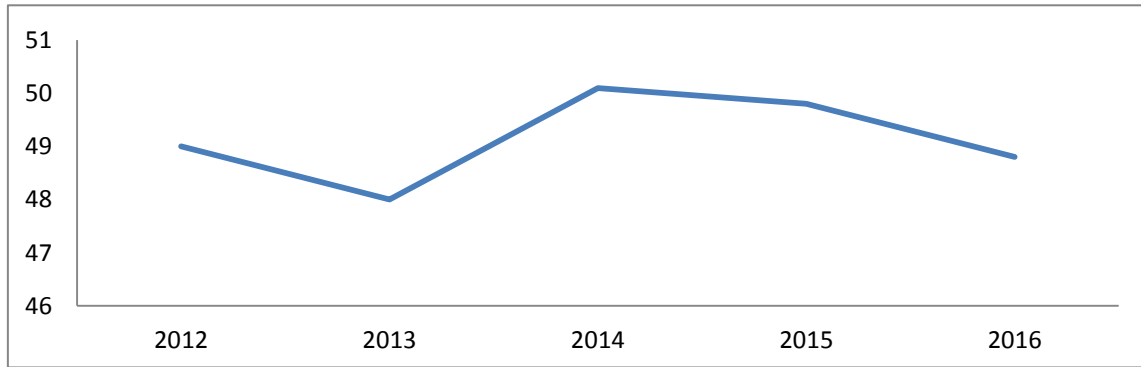
**Kaynak:** (European Commission, 2017a)

AB, Ukrayna'nın en büyük ticari ortağıdır. 2016 yılında yapılan toplam ihracat 13,1 milyar Euro, ithalat ise 16,5 milyar Euro'dur. Grafik 2'ye göre, 2008 ve 2014 yılındaki krizler Ukrayna-AB dış ticaretini olumsuz etkilemiştir. 2008 krizinin etkisi ile 2009 yılındaki toplam ticarete %45lik bir düşüş gerçekleşirken, 2014 yılındaki krizde ithalatta %29'luk düşüş yaşanmıştır (European Commission, 2017a).

Ukrayna, gelişmiş ekonomilerin gelişmekte olan ekonomilere sağladıkları tek taraflı tavizler yoluyla bu ülkelerin dünya ticaretindeki paylarının artırılmasına yönelik karşılıksız tarife indirimleri olarak bilinen Genelleştirilmiş Tercihler Sistemini (GTS) etkili şekilde kullanan ülkedir. 1993 yılından bu yana AB tarafından Ukrayna'ya verilen GTS sayesinde, Ukrayna'nın Birliğe yaptığı ihracat büyük oranda serbest bırakılmıştır (Liargovas, 2013: 7). Birlik ile Ukrayna arasında kurulan DKSTA, 1 Ocak 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yaklaşık 10 yıllık bir süre içerisinde ortaklar arasında mal ve hizmet piyasalarının karşılıklı olarak açılacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, belirli sanayi ve tarım ürünlerindeki tarifeler aşamalı olarak kaldırılarak Ukrayna'nın Birlik pazarıyla entegre olabilmesi amacıyla belirli alanlarda norm ve kuralların Birlik kuralları ile uyumlu hale gelmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca, son iki senedir, Ukrayna'ya özel olarak siyasi, teknik ve finansal destek Birlik tarafından sağlanmaktadır (European Commission, 2017a).

Beyaz Rusya ekonomisi, ağırlıklı olarak Rusya'ya bağlıdır. Özellikle dış ticaretinin büyük kısmını Rusya ile gerçekleştirmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Birlik yatırımları 2006 yılından itibaren artış göstermekte olup 112 milyon Euro civarındadır (Eurostat, 2018). Yaygın devlet kontrolleri birçok ekonomik alanda devam etmektedir. Verimliliği arttırmak ve pazarın açılması için reformların gerçekleşmesi gerekmektedir. Ancak, ülke işleyen bir piyasa yapılanmasını gerçekleştirmede yetersiz kalmaktadır. Bunun nedeni, siyasi iradenin zayıf olmasıdır (Heritage Foundation, 2016: 112).

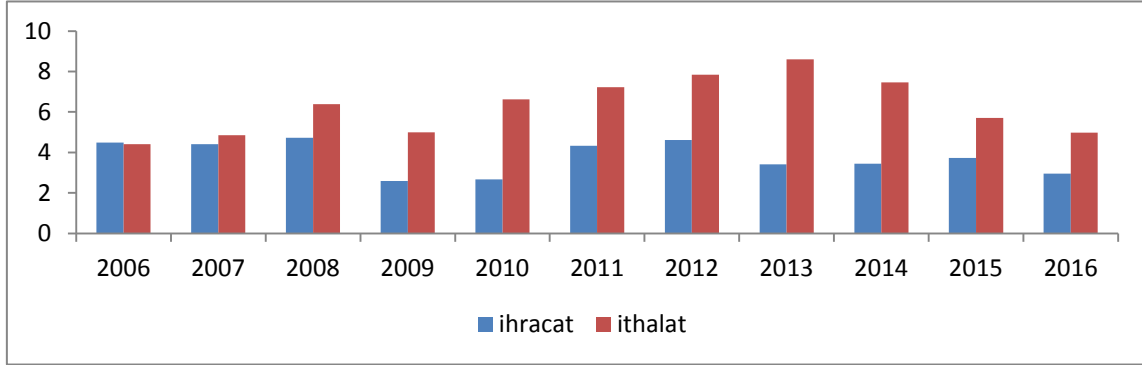
**Grafik 3:** Beyaz Rusya'nın Ekonomik Özgürlük Göstergesi



**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 113)

Beyaz Rusya, 48,8 puanla “kısıtlanmış” kategorisinde yer almaktadır. Grafik 3'e göre, 2013 yılında 1 puanlık düşüş gerçekleşmiştir. Puanlamayı arttıran alanlar ticari özgürlük (81) ve mali özgürlük (88) alanlarıdır (Heritage Foundation, 2016: 113).

**Grafik 4:** Beyaz Rusya'nın-AB Dış Ticareti (Milyar Euro)



**Kaynak:** (European Commission, 2017b)

AB, Beyaz Rusya'nın ikinci ticari ortağıdır. Grafik 4'e göre, 2008 krizinin etkisinden dolayı 2009 yılında ihracatta %45, ithalatta ise %22 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda özellikle son 2 yılda, toplam ticarete azalış söz konusudur; ancak istikrarlı süreç devam etmektedir.

Beyaz Rusya'nın demokrasi ve sivil haklardan yoksun olmasından dolayı Birlik, 1995 yılında imzalanan Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması'nı onaylamamıştır. İkili ticaretin her geçen yıl artmasına rağmen Birlik, Beyaz Rusya'daki demokrasi eksikliğinden dolayı ülke ile yakın ekonomik ve siyasi ilişki kurmamaktadır (European Commission, 2017b). Bu duruma paralel olarak, komşuluk politikası kapsamında yer almasına rağmen Beyaz Rusya ile komşuluk politikası eylem planı hazırlanmamıştır.

#### 4.2. Hidrokarbon Ülke

Bu grupta yer alan ülke Azerbaycan'dır. Azerbaycan'ın kişi başına düşen gelir düzeyleri nispeten yüksektir. Bunun nedeni, uygun ekonomik kalkınma değil, hidrokarbon (petrol ve doğalgaz) ihracatçısı olmasıdır (Dreyer, 2012: 10).

**Tablo 5:** Ekonomik Göstergeler (Hidrokarbon Ülke)

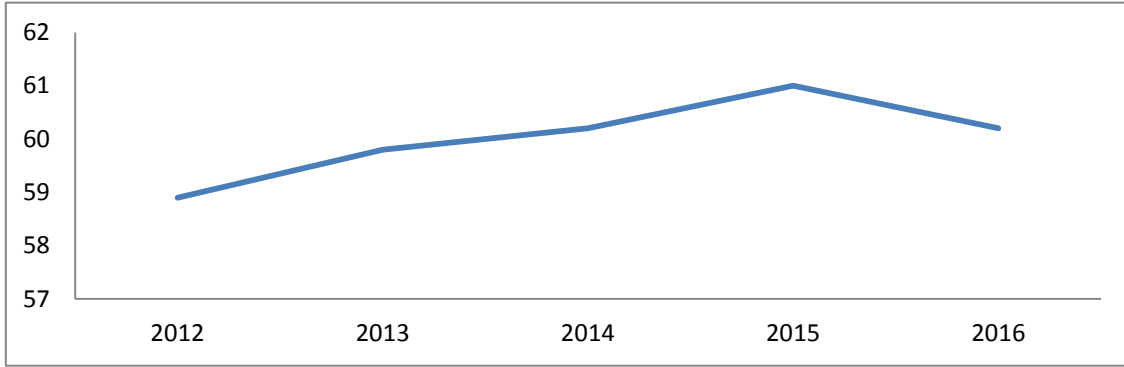
Ülke	Yıllar	KBGSYİH (\$)	GSYİH (%)	İşsizlik (%)	İşsizlik (%) 15-24	Yabancı Yatırım (%) GSYİH)	Tarımda Çalışan Nüfus (%)
Azerbaycan	2005	2949	10,2	7,3	17,8	33,7	39,3
	2010	5842	9,4	5,6	14,7	6,3	38,2
	2015	6117	2,2	5,0	13,7	7,6	36,4

**Kaynak:** (World Bank, 2017a)

Azerbaycan, başta enerji sektörünün gelişimi olmak üzere, küresel ticarete açıklığı ve piyasa sistemindeki bazı düzenlemelerin yapılması sayesinde güçlü ekonomik

büyümesine devam etmektedir (Heritage Foundation, 2016: 104). Ancak, ekonomisinin petrol ve doğalgaza bağlı olması sıkıntı doğurmaktadır. Petrol fiyatlarındaki düşüş ekonomiyi etkilemektedir. Bundan dolayı, petrol dışı ekonomiyi geliştirmek uygun ekonomik kalkınma için gereklidir. Birlik yatırımları, 2016 yılı itibarıyla 11.2 milyar Euro'dur (European Commission, 2017c).

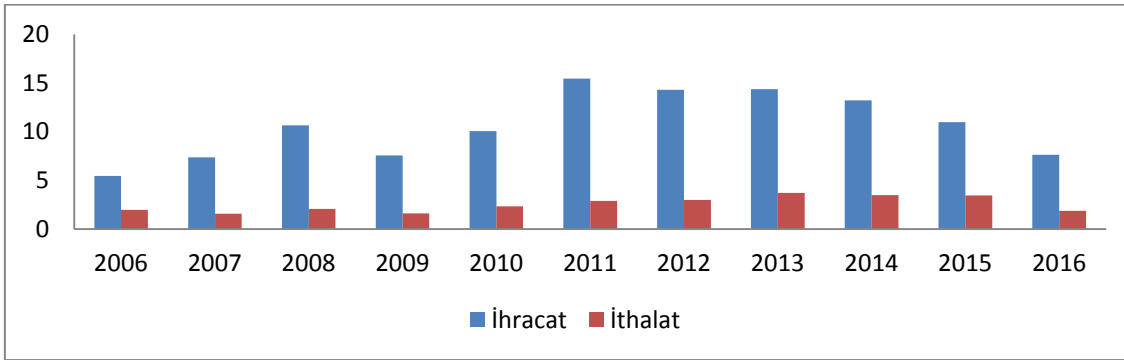
**Grafik 5:** Azerbaycan'ın Ekonomik Özgürlük Göstergesi



**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 105)

Azerbaycan, “60,2” puanla “kısmen özgür” kategorisinde yer almaktadır. Grafik 5'e göre, 2012 yılından itibaren ekonomik özgürlük alanında artış söz konusudur. Ancak bir önceki seneye göre “0,8”lik bir düşüş gerçekleşmiştir.

**Grafik 6:** Azerbaycan-AB Dış Ticareti (Milyar Euro)



**Kaynak:** (European Commission, 2017c)

Avrupa Birliği, Azerbaycan'ın %46,8'lik payı ile en büyük ticari ortağıdır. Azerbaycan, ihracatının %60,7'sini Birlik ile gerçekleştirmektedir. Grafik 6'ya göre, 2011 yılından itibaren ihracatta düşüş gerçekleşmiştir. 2016 yılı toplam ihracat 7,6 milyar Euro, ithalat ise 1,8 milyar Euro'dur.

1999 yılında imzalanan OİA ile Azerbaycan ile Birlik ilişkisi kurulmuştur. Komşuluk Politikası/Doğu Ortaklığı çerçevesinde ortaklık anlaşması müzakereleri ise 2010 yılında başlamıştır. Amaç OİA'nın ticari hükümlerini geliştirmek, ortaklar arasındaki ilişkiyi en üst seviyeye çıkarmak ve gerekli reformların gerçekleşmesini sağlamaktır. Ülkeler arasındaki ticareti kolaylaştıran Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne

üyelik müzakereleri 1997 yılından bu yana devam etmektedir. DTÖ üyeliğinin gerçekleşmesinin ardından, ortaklık anlaşmasının ticari yönü olan DKSTA görüşmeleri hızlanacaktır (European Commission, 2017c). Şubat 2017’de OİA’nın mevcut ticaret hükümlerini geliştirmeye yönelik müzakereler başlamıştır. Buradaki amaç, ikili ticari ilişkilerini genişletmek, ayrıca DTÖ üyeliğini desteklemektir. Azerbaycan, AB pazarına avantajlı erişimi sağlayan GTS’den 2009 yılından itibaren yararlanmış; ancak, 2014 yılından itibaren GTS ertelenmiştir. Bunun nedeni, Azerbaycan’ın DTÖ tarafından üst-orta gelirli ekonomiler sınıfına alınmasıdır.

#### 4.3. Alt-Orta Gelirli Ülkeler

Bu grupta yer alan ülkeler Moldova, Gürcistan ve Ermenistan’dır. Bunlar, Birliğin doğu bölgesindeki en fakir komşu ülkelerdir. Yıllık kişi başına düşen gayri safi milli hasılları 4.000 \$’ın altındadır. Bu rakam, Birliğin en fakir ülkesi olan Bulgaristan’dan çok daha düşüktür.

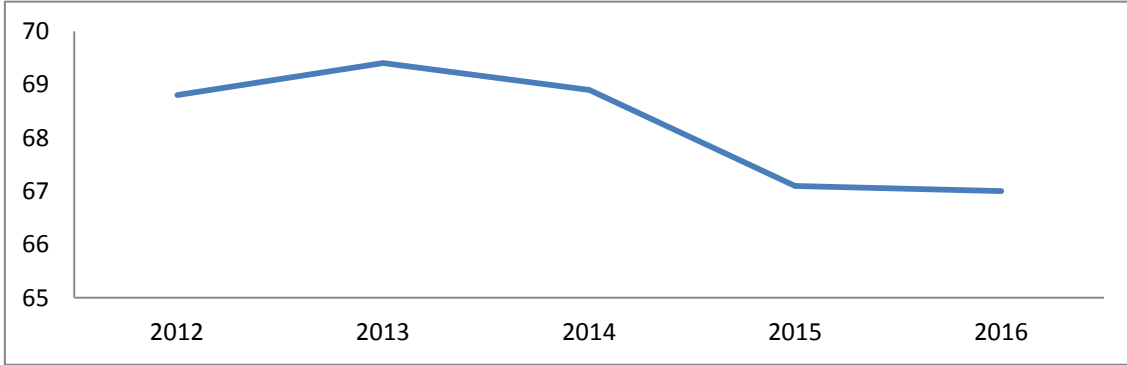
**Tablo 6:** Ekonomik Göstergeler (Alt-Orta Gelirli Ülkeler)

Ülkeler	Yıllar	KBGSYİH (\$)	GSYİH (%)	İşsizlik (%)	İşsizlik (% 15-24)	Yabancı Yatırım (% GSYİH)	Tarımda Çalışan Nüfus
Ermenistan	2005	2571	13,8	8,2	36,4	5,9	38,7
	2010	3218	2,2	19	39,1	5,7	38,6
	2015	3935	3,2	18,3	35,3	1,6	35,3
Gürcistan	2005	2158	9,5	13,8	28	7,06	54,4
	2010	2961	6,2	16,3	35,7	7,4	49,1
	2015	3973	2,8	12	30,4	11,3	45,3
Moldova	2005	1379	7,5	7,3	18,7	6,3	32,9
	2010	1631	7,1	7,4	17,8	4,9	27,5
	2015	1980	-0,4	3,7	12,8	3,3	28,4

**Kaynak:** (World Bank, 2017a)

Ermenistan ekonomisi, komşuları arasında yer alan Azerbaycan ve Türkiye’nin Karabağ’ın işgali nedeniyle haklı olarak uyguladığı ambargo sonucu uzun yıllar zayıf kalmıştır. Ülke’nin özellikle ekonomik alt yapısı (örneğin enerji sektörü) Rusya’nın kontrolindedir. Birlik yatırımları düşük seviyede olup 2016 yılı itibarıyla 154 milyon Euro’dur (Eurostat, 2018). Tablo 6’ya göre, 2005 yılında büyüme oranı yüksek iken, ilerleyen yıllarda düşüş yaşanmıştır. 2005 yılından itibaren işsizlik oranında da artış söz olmuştur. Ülke ekonomisi, 2000’li yıllarla birlikte Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Rusya’dan aldığı yardımlar ile toparlanmaya başlamıştır.

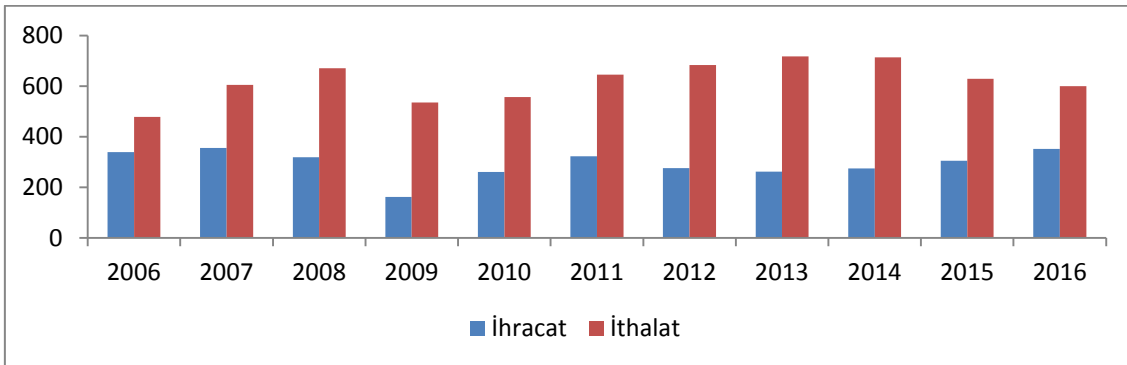
**Grafik 7:** Ermenistan'ın Ekonomik Özgürlük Göstergesi



**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 98)

Ermenistan “67” puanla” kısmen özgür” kategorisinde yer almaktadır. Grafik 7’ye göre, 2013 yılında artan ekonomik özgürlük skalası sonrasında “-1,8”lik puan düşüşü yaşanmıştır. Puanlamayı arttıran alanlar, açık piyasalar (ticari, yatırım ve finansal özgürlük) kategorisidir. Geçen seneye oranla yatırım özgürlüğü alanında “5” puanlık artış söz konusudur. Ticari alandaki serbestlik (86) dünya ortalamasının (78) bir hayli üstündedir. Tarife oranı oldukça düşük olup (%2,2), tarife dışı engeller azdır ve nispeten açık piyasaya sahiptir. Yabancı yatırım ve satın almada, diğer ülkelerde olduğu gibi sınırlılık ve bürokratik engeller devam etmektedir. Puanlamayı düşüren iki alan, mülkiyet hakları (20) ve yolsuzluk özgürlüğüdür (37). Her alana yayılmış olan yolsuzluk, özellikle Rusya’nın Ermenistan ekonomisi ve bölgesel güvenlik alanında etkisini güçlendirme adına artmaktadır. Diğer ülkelere göre ekonomik özgürlük alanında nispeten iyi olan Ermenistan, kurumsal ve yargı bağımsızlığı gibi alanlarda reformlara ihtiyaç duymaktadır (Heritage Foundation, 2016: 98).

**Grafik 8:**Ermenistan-AB Dış Ticaret (Milyon Euro)



**Kaynak:** (European Commission, 2017d)

Ermenistan, ticaretinin %26’lık kısmını AB ile gerçekleştirmektedir. Birlik, ithalat açısından Ermenistan’ın birinci, ihracat açısından ise ikinci ticaret ortağıdır. 2016 yılı itibarıyla Birliğe olan ihracat 351 milyon Euro, ithalat ise 600 milyon Euro olmak üzere, dış ticaret hacmi 951 milyon Euro olmuştur. Grafik 8’e göre, 2009 Krizi ikili ticareti

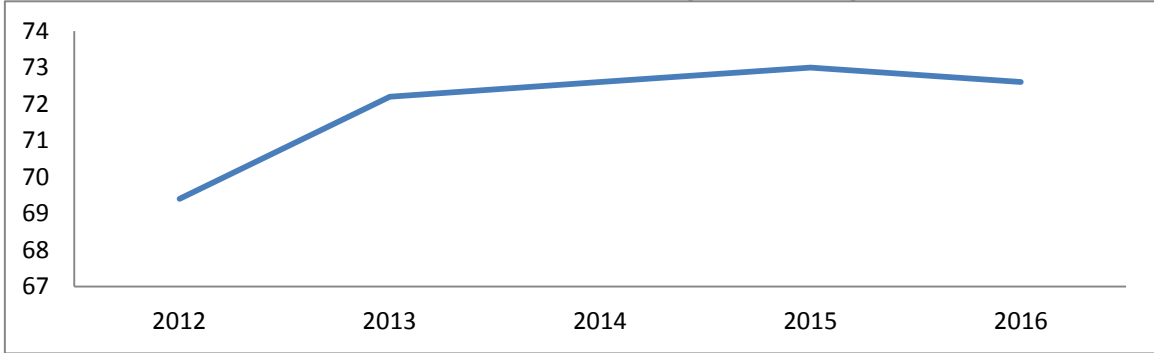


olumsuz etkilemiş ve ihracatta -%49luk ithalatta ise “-%20”lik düşüş yaşanmıştır. İlerleyen yıllarda ihracatta artış (%15) devam etmiş ithalatta 2013 yılından itibaren ortalama %5’lik azalış söz konusu olmuştur (European Commission, 2017d).

Ermenistan-AB ilişkileri, 1999 yılında OİA ile kurulmuştur. 2013 yılında Komşuluk Politikası/DO kapsamında DKSTA’nın imzalanması beklenirken Ermenistan, Rusya liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği’ne katılmayı tercih etmiştir. Ermenistan’ın Rusya yanlısı politikasına rağmen 2017 yılının Kasım ayında AB-Ermenistan arasında yapılan anlaşmaya göre, ilişkilerin bundan böyle kapsamlı ve geliştirilmiş ortaklık anlaşmasına göre şekilleneceği belirtilmiştir (Euobserver, 2017). Ermenistan, Birliğin sağladığı GTS’den en iyi yararlanan ülkelerden biridir. Bu sayede, Ermenistan ürünleri Birlik pazarına avantajlı erişim sağlamaktadır.

2003 yılında gerçekleşen Gül Devrimi’nin ardından Gürcistan, pazar ekonomisine geçişe önem vererek büyük ölçüde başarılı olmuştur. Ancak, sanayi alt yapısı az gelişmiş olup, tarım sektöründe çalışan nüfus oranı %45 civarındadır (Tablo 6). Büyüme hızı 2005 yılında %9,5 iken 2015 yılında % 2,8 olmuştur. 2008 yılında gerçekleşen Güney Osetya Krizi, Gürcistan ekonomisini etkilerken aynı dönemde 2008 krizi de yabancı yatırımlarda düşüş yaşanmasına sebep olmuştur. 2006 yılından itibaren Birlik doğrudan yatırımlarında artış söz konusu olup, 2016 yılı yatırım tutarı 227 milyon Euro’dur (Eurostat, 2018b). Gürcistan ekonomisi, küresel ve bölgesel zorluklara karşı önemli bir direnç göstermeye devam etmektedir (Heritage Foundation, 2016: 209).

**Grafik 9:** Gürcistan’ın Ekonomik Özgürlük Göstergesi

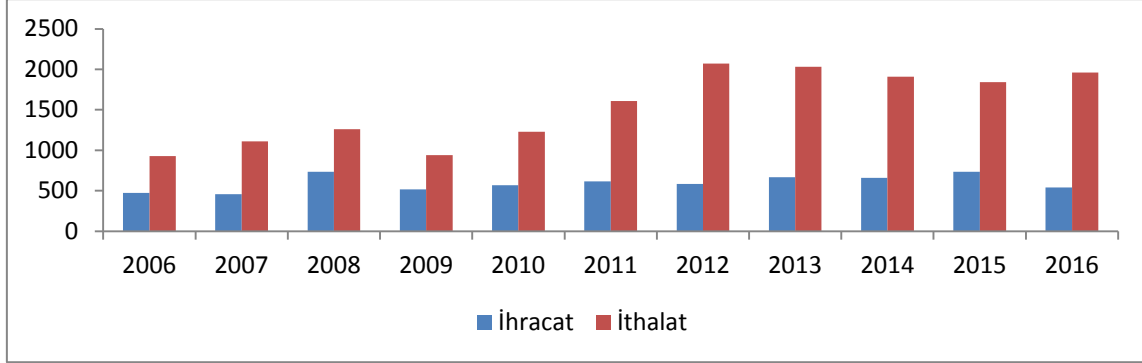


**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 210)

Gürcistan, “72,6” puan ile “çoğunlukla özgür” kategorisinde yer alarak komşu ülkeler sıralamasında birinci sırada yer almaktadır. Grafik 9’a göre, 2012 yılından itibaren ekonomik özgürlük alanında artan bir ivmeye sahiptir. Puanlamayı arttırmada başı çeken alanlar, ticari özgürlük (88,8) ve yatırım özgürlüğü (80) alanları olup dünya ortalamasının oldukça üstündedir. Tarife oranı çok düşük olup %3,7 civarındadır. Yabancı yatırımcılar kanunlar önünde eşit muamele görmektedir. Bu da yatırım özgürlüğünü arttıran sebepler arasındadır. Puanlamayı arttıran diğer bir faktör, mali politikanın güçlendirilmesi ile mali istikrarın sağlanmasıdır. Aynı zamanda yolsuzlukla mücadele konusunda geçen seneye oranla “5” puanlık artış gerçekleşmiş olup, halen

Sovyet dönemi yolsuzluğunun etkileri devam etmektedir. Ancak, devam eden reformlar büyük ölçüde yolsuzluğu kaldırmıştır (Heritage Foundation, 2016: 210).

**Grafik 10:**Gürcistan-AB Dış Ticareti (Milyon Euro)



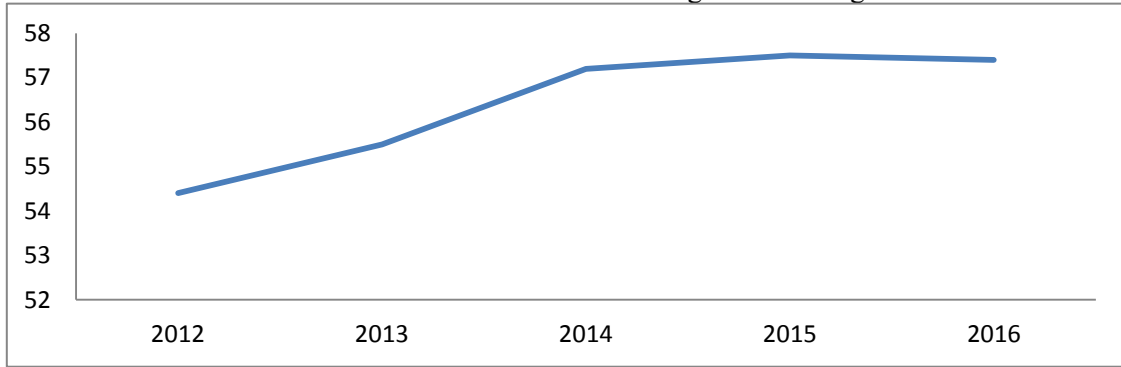
**Kaynak:** (European Commission, 2017e)

AB, Gürcistan'ın birinci ticaret ortağıdır. Gürcistan'ın AB'ye 2016 yılı ithalatı 1,96 milyar Euro, ihracatı ise 542 milyon Euro'dur. 2009 yılındaki kriz Birlik ve Gürcistan ticaretini etkilemiş olup ithalatta -%29,7'lik, ihracatta ise -%25'lik düşüş gerçekleşmiştir. İlerleyen yıllarda krizin etkisi zayıflamış olup, ihracat ve ithalattaki artış devam etmiştir (European Commission, 2017e).

Birlik ile ilişkiler 1999 yılında OİA ile kurulmuştur. OİA'nın yerine geçmiş olan DKSTA/Ortaklık anlaşması ise 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Ortaklık Anlaşmasından önce, GST'den büyük ölçüde yararlanan Gürcistan, anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte uygulamayı kullanmayı bırakmıştır (European Commission, 2017e). 2017 yılında Ortaklık Gündemi konulu toplantı sonrası DKSTA yükümlülüklerinin Gürcistan tarafından yerine getirildiği ve ikili ticarete yaklaşık bir yıllık süreçte artış olduğu vurgulanmıştır (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2017).

Moldova, 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, Rusya'ya olan yakınlığı devam etmektedir. Enerji, altyapı ve ulaşım konusundaki eksiklikler, ülke ekonomisinin kötü olmasının nedenleri arasındadır. Özellikle enerji kaynaklarındaki ciddi eksikliklerinden dolayı Rusya'ya bağımlılık devam etmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2019). Moldova ekonomisi büyük oranda kredi genişlemesine bağlı olarak büyümektedir. Tablo 6'ya göre, büyüme hızı %4,4 işsizlik oranı %11 civarındadır. Ortalama büyüme oranına rağmen, pazar ekonomisine geçiş halen kırılgandır (Heritage Foundation, 2016: 313). Birlik yatırımları 2016 yılı itibarıyla 1 milyar Euro civarındadır (Eurostat, 2018b).

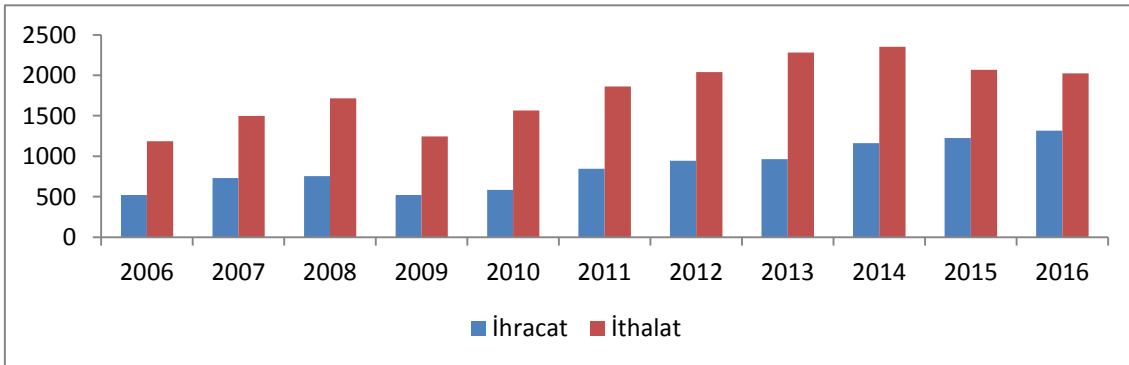
**Grafik 11:** Moldova'nın Ekonomik Özgürlük Göstergesi



**Kaynak:** (Heritage Foundation, 2016: 314)

Moldova “57.4” puanla “çoğunlukla özgür olmayan” kategorisinde yer almaktadır. Grafik 11’e göre 2012 yılından itibaren “3” puanlık artış gerçekleşmiştir. Puanlamayı arttıran alanlar, hükümet harcamaları ve yatırım özgürlüğü alanlarıdır. Ticari özgürlük alanı “73,6” puanla dünya ortalamasının altında kalmaktadır. Ortalama tarife oranı %5,7’dir. Yolsuzluk konusu Moldova’nın en önemli sorunlarından biridir. Bu alandaki puanlama (35), dünya ortalamasının (43) çok altındadır (Heritage Foundation, 2016: 314).

**Grafik 12:** Moldova-AB Dış Ticareti (Milyon Euro)



**Kaynak:** (European Commission, 2017f)

AB, Moldova’nın ticaretindeki %66’lık pay ile en büyük ticari ortaklığı konumundadır. 2016 yılı ihracat 1,22 milyar Euro, ithalat ise 2,02 milyar Euro’dur. 2008 Krizi 2009 yılında ihracatta -%31 ithalatta ise -%27,4’lük düşüğe neden olmuştur. İlerleyen yıllarda ikili ticarete artış yaşanırken, 2015 yılında Moldova ithalatında %12’lik düşüş gerçekleşmiştir (grafik 12).

2014 yılında imzalanan DKSTA/Ortaklık Anlaşması, 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. DKSTA anlaşması, ikili ticarete mallardaki ithalat vergilerinin karşılıklı kaldırılmasını ve AB pazarına Moldova ürünlerinin rahat girebilmesi için norm ve kuralların Birlik kurallarını uyumunu içermektedir.

#### 4.4. Yönetişim Kalitesi Açısından Durum Analizi

Birleşmiş Milletler kalkınma programı, yönetim kavramını bir ülkenin her düzeydeki işlerini yönetmek için ekonomik, politik ve idari yetkinin kullanılması olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, yönetim kavramı, vatandaşların ve grupların isteklerini açık şekilde ifade etmelerini, yasal haklarını kullanmalarını, yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayan, farklılıklarına arabuluculuk yapan mekanizmaları, süreçleri ve kurumları içermektedir (United Nations, 2006: 3). Başka bir ifadeyle yönetim kavramı, bir ülkenin kaynak yönetiminde resmi ve gayri resmi kurumlar vasıtasıyla yetki kullanımı kontrolünün tüm boyutunu içermektedir. Vatandaşların yaşam kaliteleri üzerinde söz konusu yetki kullanımıyla belirlenen yönetim kalitesi, günümüzde birçok ülkede dikkatleri üzerine çeken bir konu durumundadır. İdarenin vatandaşın yaşam kalitesinde ortaya çıkardığı etki anlamına gelen yönetim kalitesi hususunda, özellikle gelişen toplumlarda farkındalığın giderek arttığı da söylenebilir (Canıkalp, Ünlükaplan, 2015: 81, 82).

Dünya Bankası'nın yönetim kalitesi araştırması Kaufmann, Kraay, Zoido ve Mastruzzi tarafından yapılmaktadır. Araştırmada yönetim kalitesi altı farklı gösterge ile ölçülmüştür. Bu göstergeler şunlardır (World Bank, 2017c):

- Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik
- Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması
- Hükümetin Etkinliği
- Düzenleme Kalitesi
- Hukukun Üstünlüğü
- Yolsuzluğun Denetimi

Tüm göstergeler 0 ile 100 arasında değer almaktadır. Bu değerler tüm ülkeler arasındaki sıralamayı göstermektedir. 0 en düşük sırayı gösterirken 100 en yüksek sırayı göstermektedir. AB değerlerinin komşu ülkeler tarafından benimsenmesinin ön şart olarak sunulduğu ve komşu ülkelerde demokratik dönüşüm hususunda iddiası olan komşuluk politikasını değerlendirme açısından bu göstergeler önemlidir.

**Tablo 7:** Söz Hakkı ve Hesap Verebilirlik

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	15,38	11,06	12,80	9,39	6,90	6,40
Beyaz Rusya	3,37	6,73	7,11	5,63	8,37	12,81
Ermenistan	29,81	24,52	25,12	29,11	29,56	31,03
Gürcistan	47,60	39,42	41,71	55,40	56,65	55,67
Moldova	30,77	36,54	46,92	46,01	48,77	46,80
Ukrayna	39,42	50,48	45,02	37,56	43,84	47,29

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Söz hakkı ve hesap verebilirlik, 1990lı yıllarından itibaren bir ülkenin yönetim kalitesini göstermesi açısından önemli bir unsur olarak uluslararası ajandada yer

bulmuştur. Vatandaşların görüşlerini ifade etme ve kullanma kapasitesi olarak tanımlanır (Rocha, Sharma, 2008: 5). Bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçme, ifade özgürlüğüne, dernek kurma özgürlüğüne ve özgür medya seçimine ne ölçüde katıldığına ilişkin algıları gösteren göstergelerdir (World Bank, 2017c). Tablo 7'ye göre sıralamada en düşük olan ülke Azerbaycan, en yüksek olan ülke ise Gürcistan'dır.

**Tablo 8:** Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmayışı

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	16,99	32,69	36,49	33,65	21,90	18,57
Beyaz Rusya	56,31	62,50	42,18	46,45	51,90	50,95
Ermenistan	42,72	44,23	49,76	50,24	37,14	22,38
Gürcistan	25,24	16,83	24,17	31,28	29,52	33,81
Moldova	34,47	35,58	33,18	45,97	34,76	34,76
Ukrayna	37,38	45,67	45,50	20,85	5,24	6,67

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Terörizm de dahil olmak üzere siyasi istikrarsızlık ve siyasal olarak güdülen şiddet olasılığı algılamasını ölçen göstergedir (World Bank, 2017c). Sıralamada en düşük seviyede olan ülke Ukrayna'dır. En iyi durumda olan ülke ise Beyaz Rusya'dır (Tablo 8).

**Tablo 9:** Hükümetin Etkinliği

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	26,96	22,82	22,97	37,91	44,71	48,08
Beyaz Rusya	12,75	12,62	11,48	20,38	37,95	36,06
Ermenistan	50,00	49,03	48,80	57,35	48,56	49,04
Gürcistan	40,20	65,53	65,07	69,67	67,31	70,67
Moldova	26,47	23,30	29,67	41,71	28,37	29,81
Ukrayna	32,35	27,18	24,40	31,28	34,62	31,73

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Hükümetin etkinliği, hükümetin uygun politikalar üretmesi ve uygulaması sırasında gerekli olan bürokratik ve kamu hizmeti kalitesini ifade etmektedir (Aysan, 2019: 8). Aynı zamanda, örgütsel ve siyasi özellikler hükümetin etkinliğini belirleyen unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Sanchez, Ballesteros, Aceituno, 2013: 569). Bu gösterge, kamu hizmetlerinin kalitesine, sivil hizmetin niteliğine, siyasi baskılardan bağımsızlığının derecesine, politika oluşturma ve uygulamanın kalitesine ve devletin bu tür politikalara olan bağlılığının güvenilirliğine ilişkin algıları kapsamaktadır (World Bank, 2017c). Tablo 9'a göre sıralamada en düşük durumda olan ülke Moldova, en yüksek konumdaki ülke ise Gürcistan'dır.

**Tablo 10: Düzenleme Kalitesi**

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	29,90	41,26	39,23	36,49	46,15	43,75
Beyaz Rusya	6,37	9,22	12,44	14,69	14,90	16,35
Ermenistan	55,88	62,14	60,29	59,24	61,06	62,98
Gürcistan	28,43	64,56	70,81	74,41	78,85	81,73
Moldova	37,25	50,00	49,28	49,76	51,44	50,48
Ukrayna	32,35	33,01	33,97	30,33	29,81	36,06

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Bir ülkenin düzenleyici sisteminin kalitesi, büyük ölçüde düzenlemelerin nasıl tasarlandığına ve yapıldığına bağlıdır. Hükümetler, ekonomik büyümeyi, sosyal refahı ve çevre standartlarını arttırmak için, düzenlemelerin etkili bir şekilde çalışmasını sağlamakla ilgilenmektedir (OECD, 2008: 2). Bu gösterge, hükümetin özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler hazırlama ve uygulama kabiliyetine ilişkin algıları yansıtmaktadır (World Bank, 2017c). Tablo 10'a göre sıralamada en düşük durumda olan ülke Beyaz Rusya, en iyi durumda olan ülke ise Gürcistan'dır.

**Tablo 11: Hukukun Üstünlüğü**

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	26,32	21,63	20,85	28,17	30,29	32,21
Beyaz Rusya	11,00	13,94	14,22	20,19	22,60	26,44
Ermenistan	40,19	44,71	37,44	44,60	40,87	50,48
Gürcistan	29,67	47,60	47,87	53,99	64,42	64,90
Moldova	41,15	39,42	43,13	43,19	42,79	33,17
Ukrayna	27,27	27,40	25,12	23,94	22,12	24,52

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Hukuk kuralları, toplum düzeninin sağlanması ve yönetimin güç ve yetkilerinin sınırlandırılması için oluşturulan kurallardır. Bu gösterge, toplum kurallarının, mülkiyet haklarının, polis ve mahkemelerin kalitesinin yanı sıra suç ve şiddet olasılığını da kapsamaktadır (World Bank, 2017c). Tablo 11'e göre, sıralamada en düşük olan ülke Ukrayna, en iyi durumda olan ülke Gürcistan'dır.

**Tablo 12: Yolsuzluğun Denetimi**

Ülkeler	2005	2008	2010	2013	2015	2016
Azerbaycan	15,12	11,17	6,67	16,59	16,83	19,23
Beyaz Rusya	23,90	32,04	27,14	39,81	46,63	48,56
Ermenistan	29,27	27,67	26,67	36,02	35,10	32,69
Gürcistan	51,71	54,37	57,14	69,67	74,52	74,04
Moldova	30,24	31,55	29,05	23,22	18,27	14,90
Ukrayna	25,85	19,90	16,19	11,37	14,90	20,67

**Kaynak:** (World Bank, 2017b)

Yolsuzluk, en basit anlamıyla kamu gücünün özel çıkar lehine kullanılması olarak ifade edilmektedir. Toplumun hayati organlarının işleyişini bozan, kültürel, siyasi ve ekonomik hayatı derinden etkileyen bir olgudur (Iliman, Tekeli, 2016: 64). Bu gösterge, küçük ve büyük yolsuzluk biçimlerinin yanı sıra elit ve özel çıkar gruplarının devleti ele geçirmesini de içeren kamu gücünün özel kazanç sağlamak amacı ile ne derecede kullanılacağına ilişkin algıyı yansıtmaktadır (World Bank, 2017c). Tablo 12'ye göre, sıralamada en alta yer alan ülke Moldova, en iyi durumda olan ülke ise Gürcistan'dır.

### **Sonuç**

Komşuluk politikası, genişleme politikasının enstrümanlarının kullanıldığı ancak tam üyelik hedefi olmayan bir dış politika aracıdır. Politikanın birçok amacı olmakla birlikte özellikle ticaret politikası ön plana çıkmaktadır. Birlik, demokratik dönüşüm iddiasında başarılı olamamıştır. Dünya Bankası sıralamasına göre, tüm ülkeler yönetim kalitesi açısından düşük bir profil ortaya koyarken sadece Gürcistan bazı alanlarda (hükümetin etkinliği, düzenleme kalitesi, yolsuzluğun denetimi) diğer ülkelere göre daha iyi durumdadır. Birliğin üzerinde durduğu bir diğer nokta ise, komşu ülkelerin serbest piyasaya geçiş konusunda iyi bir performans göstermesidir. Bu noktada, ekonomik özgürlük alanındaki puanlamalar dikkate alınmıştır. Ancak, bu ülkelerden sadece Gürcistan görece daha iyi bir durumda olup diğer ülkelerden özellikle Beyaz Rusya ve Ukrayna ekonomik özgürlük alanında kısıtlanmış kategorisinde yer alarak, bu konuda gerekli ilerlemeyi sağlayamamıştır.

Demokratik dönüşüm iddiasında başarılı olamayan AB, komşu ülkeleri ekonomik açıdan Birliğe bağlamak istemiştir ve bu konuda da başarılı olmuştur. Yeni nesil ticaret anlaşmaları olan DKSTA teklifi komşu ülkelere özellikle Gürcistan, Moldova ve Ukrayna tarafından büyük ilgi görmüştür. Ortaklık anlaşmalarının özellikle DKSTA kısımları ekonomik bütünleşmenin önemli bir parçasıdır. Yaklaşık on yıllık gibi kısa bir süre içerisinde DKSTA'nın faydalarının komşu ülkelerde görüleceği öngörülmektedir. AB mevzuatının yaklaşık yüzde seksenini içeren bu anlaşmalar komşu ülkelere tam üyelik hakkı tanımamakla birlikte farklı bir formül üzerinden bütünleşmeye katkı sağlamaktadır. Ermenistan, Beyaz Rusya ve Azerbaycan ise AB ile yakın bir ilişkiye (DKSTA gibi) mesafeli olup özellikle Ermenistan ve Beyaz Rusya'nın Rusya'ya olan bağımlılığı, ekonomik ve güvenlik konusu başta olmak üzere devam etmektedir. Diğer yandan, Beyaz Rusya demokratikleşme sorunundan dolayı komşuluk politikasının politik belgesi olan eylem planını imzalamamıştır. AB, Beyaz Rusya'ya Birlik değerlerini ön şart olarak sunarken söz konusu ülke ile hemen hemen aynı konumda olan Azerbaycan'a böyle bir tutum sergilenmemektedir. Bunun nedeni enerji faktörü olup enerji tedarigi ve güvenliği konusunda Birliğin Azerbaycan'a olan ihtiyacıdır.

## Kaynakça

- Ademmer, E., Delcour, L., Wolczuk, K. (2016). Beyond Geopolitics: Exploring the Impact of the EU and Russia in the Contested Neighbourhood. *Eurasian Geography and Economics*. 1(57). 1-18.
- Akıncı, M., Akıncı G., Yılmaz Ö. (2014): Ekonomik Özgürlüklerdeki Yakınsamanın Haldane-hall Yaklaşımı ile Ölçümü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 16(2). 193-212
- Aliboni, R. (2005). The Geopolitical Implications of the European Neighbourhood Policy. *European Foreign Affairs Review*. No.10.1-6.
- Arman, M. (2011). Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 8(31). 45-68.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2017). *AB raporu: Gürcistan reform taahhütlerini başarıyla yerine getiriyor*. Erişim tarihi: 15.04.2018. <https://www.avrupa.info.tr/tr/eeas-news/ab-raporu-gurcistan-reform-taahhutlerini-basariyla-yerine-getiriyor-7253>
- Aysan, A. Faruk (2019). *Yönetişim ve Kurumlar Terimlerinin İktisat Literatüründeki Yükselişi*. Erişim tarihi: 05.03.2019. [http://www.econ.boun.edu.tr/content/wp/ISS\\_EC\\_06\\_16.pdf](http://www.econ.boun.edu.tr/content/wp/ISS_EC_06_16.pdf)
- Ayvaz, M. (2009). *Avrupa Komşuluk Politikası* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Balfour, R., Rotta, A. (2005). Beyond Enlargement. The European Neighbourhood Policy and Its Tools. *The International Spectator*. 40 (1). 7-20.
- Boonstra J., Shapovalova N. (2010). *The EU's Eastern Partnership: One year backwards. A European Think Tank for Global Action* Erişim tarihi: 06.04.2018. [https://www.en.eurobelarus.info/old/images/stories/PDF\\_documents/WP99\\_EP\\_ENG\\_may10.pdf](https://www.en.eurobelarus.info/old/images/stories/PDF_documents/WP99_EP_ENG_may10.pdf)
- Boedeltje, F., Houtum, H. (2011). Brussels Is Speaking: The Adverse Speech Geopolitics of the European Union Towards Its Neighbours. *Geopolitics*. 1(16). 130-145.
- Cadier, D. (2014). *Eastern Partnership ve Eurasian Union? The EU- Russia Competition in the Shared Neighbourhood and the Ukraina Crisis*. Erişim tarihi: 30.03.2018. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1758-5899.12152>
- Canıkalp, E. Ünlükaplan, İ. (2015). Yönetişim Kalitesi ve Yönetişimin Ölçülebilirliği. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*. 1(19). 81-100.
- Comelli, M. (2004). The challenges of the European Neighbourhood Policy. *The International Spectator*. 3(39). 97-110.



- Damro, C. (2012). Market Power Europe. *Journal of European Public Policy*, 5 (19) 682- 699.
- Drağan, G. (2015). Deepening the economic integration in the Eastern Partnership: from a Free Trade Area to a Neighbourhood Economic Community? *Eastern Journal of European Studies*. 2(6). 9-26.
- Dreyer, I. (2012). *Trade Policy in the EU's Neighbourhood: Ways Forward for the Deep and Comprehensive Free Trade Agreements*. Erişim tarihi: 30.01.2018. <http://institutdelors.eu/publications/trade-policy-in-the-eus-neighbourhood-ways-forward-for-the-deep-and-comprehensive-free-trade-agreements/?lang=en>
- Eurostat. (2018b). *Foreign Direct Investment*. Erişim tarihi: 08.06.2018. [http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Foreign\\_direct\\_investment\\_\(FDI\)\\_outflows,\\_20062016\\_\(million\\_EUR\)\\_ENPE17.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=File:Foreign_direct_investment_(FDI)_outflows,_20062016_(million_EUR)_ENPE17.png)
- European Commission. (2004). *Strategy Paper*. Erişim tarihi: 05.11.2017. [https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/2004\\_communication\\_from\\_the\\_commission\\_\\_european\\_neighbourhood\\_policy\\_\\_strategy\\_paper.pdf](https://ec.europa.eu/neighbourhoodenlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission__european_neighbourhood_policy__strategy_paper.pdf)
- European Commission. (2003). *Wider Europe- Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours*. Erişim tarihi: 05.11.2017. [http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03\\_104\\_en.pdf](http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf)
- European Commission. (2006). *Strengthening The European Neighbourhood Policy*. Erişim tarihi: 12.12.2017. [http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com06\\_726\\_en.pdf](http://collections.internetmemory.org/haeu/20160313172652/http://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com06_726_en.pdf)
- European Commission. (2017a). *Trade Policy with Ukraine*. Erişim tarihi: 01.02.2018, [http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc\\_113459.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113459.pdf)
- European Commission. (2017b). *Trade Policy with Belarus*. Erişim tarihi: 01.12.2017, <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/belarus/>
- European Commission. (2017c). *Trade Policy with Azerbaijan*. Erişim tarihi: 01.02.2018. [http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc\\_113412.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113412.pdf)
- European Commission. (2017d). *Trade Policy with Armenia*. Erişim tarihi: 01.02.2018. [http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc\\_113345.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113345.pdf)
- European Commission. (2017e). *Trade Policy with Georgia*. Erişim tarihi: 01.02.2018. [http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc\\_113383.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113383.pdf)

- European Commission. (2017f). *Trade Policy with Moldova*. Erişim tarihi: 01.02.2018.[http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc\\_113419.pdf](http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113419.pdf)
- European Commission. (2018a). *Visa Policy*. Erişim tarihi: 04.05.2018.[https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy\\_en](https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/borders-and-visas/visa-policy_en)
- European Council. (2009). *Joint Declaration of the Prague Eastern Partnership Summit*. Erişim tarihi: 30.03.2018.[https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009\\_eap\\_declaration.pdf](https://www.consilium.europa.eu/media/31797/2009_eap_declaration.pdf)
- Euobserver (2017). *What Armenia's new agreement with the EU means* Erişim tarihi: 07.05.2018. <https://euobserver.com/opinion/140017>
- Gugan, D. (2016). The European Neighborhood Policy from an IPE perspective: Economic Dependency versus ENP- compliance in the EU's southern neighborhood". *International Research Journal of Social Sciences*. 5(12). 25-31.
- Gündüz Yeşilyurt, Z. (2012). *Avrupa- Akdeniz Ortaklığı: İyi Niyetler, Alışveriş Listeleri ve Alakart Menüleri Üzerine*. (Derleyen Balkır, C.). Ankara: Elips Yayınevi.
- Heritage Foundation. (2016). *2016 Index of Economic Freedom : Promoting Economic Opportunity and Prosperity* Erişim tarihi: 10.03.2018, [https://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index\\_2016.pdf](https://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2016.pdf)
- İliman, T., Tekeli, R. (2016). Dünya'da ve Türkiye'de Yolsuzluk Algısı. *Anadn Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2). 62-84.
- Koeth, W. (2014). *The Deep and Comprehensive Free Trade Agreements': an Appropriate Response by the EU to the Challenges in its Neighbourhood?* Erişim tarihi: 06.04.2018.[https://www.eipa.eu/wpcontent/uploads/2017/11/EIPASCOPE\\_2014\\_WKO.pdf](https://www.eipa.eu/wpcontent/uploads/2017/11/EIPASCOPE_2014_WKO.pdf)
- Liargovas, P. (2013). *EU Trade Policies Towards Neighboring Policies* Erişim tarihi: 06.04.2018. <http://www.ub.edu/searchproject/wp-content/uploads/2013/01/WP2.1.pdf>
- Manners, I. (2009). *As You Like it: European Union Normative Power in the European Neighbourhood Policy*. Erişim tarihi: 30.11.2007. <https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230292284>
- Maurer, H. (2007). *The European Neighbourhood Policy as a new form of European foreign policy making?*. Erişim tarihi: 10.02.2018. [https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA\\_IV\\_2\\_Maurer.pdf](https://www.ies.be/files/repo/conference2008/EUinIA_IV_2_Maurer.pdf)

- Marchetti, A. (2006). The European Neighbourhood Policy, Foreign Policy at the EU's Periphery. *Center for European Integration Studies*, 1-36.
- Monastiriotes, V., Borrel, M. (2012). Political and Political Economy Literature on the ENP: Issues and Implications. *Search Working Paper*, 1-24.
- Movchan, V., Shportyuk, V. (2012). EU-Ukrania DCFTA: the Model for Eastern Partnership Regional Trade Cooperation. *Case Network Studies and Analyses*. No: 445, 1-24.
- Nitoiu, C. (2017). Theorizing the European Neighbourhood Policy” *Eastern Journal of Studies*. 1(8), 197-203.
- OECD. (2008). *Measuring Regulatory Quality* Erişim tarihi:19.02.2018,<https://www.oecd.org/regreform/regulatorypolicy/Policy%20Brief%20-%20Measuring%20Regulatory%20Quality.pdf>
- Rocha M., A., Sharma, B. (2008). “Joint Evaluation of Citizens’ Voice and Accountability, *Synthesis Report*.
- Sanches I.M, Ballesteros B.C., Aceituno, J.V., (2013). Determinants of Government Effectiveness. *International Journal of Public Administration*, 36. 567-577.
- Schimmelfenning F., Scholtz, H. (2008). “EU Democracy Promotion in the European Neighbourhood. *European Union Politcs*. 2(9). 187-215.
- Tassinari, F. (2009). *Avrupa Komşularından Neden Korkuyor*. İstanbul: İnkilab Kitapevi
- Ticaret Bakanlığı. (2019). *Beyaz Rusya Ekonomik Yapı*. Erişim tarihi:19.02.2019. <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/beyaz-rusya/ulkeprofil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>
- Ticaret Bakanlığı. (2019). *Moldova Ekonomik Durum*. Erişim tarihi:19.02.2019. <https://www.ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/moldova/ulkeprofil/ekonomik-gorunum/genel-ekonomik-durum>
- Truyens, Alix. (2015). *The Eastern Partnership, Europe’s Eastern Neighborhood Policy!*. Erişim tarihi: 16.04.2018. [http://www.academia.edu/10015528/The\\_Eastern\\_Partnership\\_Europe\\_s\\_Eastern\\_Neighborhood\\_Policy](http://www.academia.edu/10015528/The_Eastern_Partnership_Europe_s_Eastern_Neighborhood_Policy)
- United Nations. (2006). *Definition of Basic Concepts and Terminologies in Governance and Public Administration* Erişim tarihi: 20.07.2018. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022332.pdf>
- Wisniewski, D. (2013) *The Eastern Partnership – It is High Time To Start A Real Partnership*. Erişim tarihi: 20.12.2017.[http://carnegieendowment.org/files/CP\\_Wisniewski\\_Eng\\_web.pdf](http://carnegieendowment.org/files/CP_Wisniewski_Eng_web.pdf)

World Bank. (2017b). *The Worldwide Governance Indicators: 2005-2016*. Erişim tarihi: 10.01.2018. <http://info.worldbank.org/governance/WGI/#home>

World Bank. (2017c). *The Worldwide Governance Indicators*. Erişim tarihi: 10.01.2018. <http://info.worldbank.org/governance/wgi/#doc>

World Bank. (2017a). *The Worldwide Development Indicators: 2005-2016*. Erişim tarihi: 19.02.2018. <https://data.worldbank.org/products/wdi>

### **Extended Abstract**

The aim of the study is to examine the relations of European Union (EU) with its Eastern Neighbors based on the European neighborhood policy (ENP), which was launched in 2004. Economic performance indicators, economic freedom index and governance quality analysis are used to evaluate whether policy reforms are taking place in the neighboring countries. The first important document on neighborhood policy was “Broader Europe: The New Framework for Relations with Southern and Eastern Neighbors” which was published in 2003. The document includes the primary goals of the ENP which are: (i) prevention of new divisions in Europe and the extension of stability and prosperity beyond borders (ii) establishment of a close, peaceful and cooperative relationship under the welfare circle of friends in order to develop a prosperity zone and an intimate neighborhood relationship. The realization of the goals is the acceptance of common values and the effective implementation of political, economic and institutional reforms. The second important document is the “European Neighborhood Policy Strategy Document” that was published in 2004, which included the main goals and tools of the policy. With this document including the main objectives and means of the policy, the neighborhood policy was launched. The implementation of the ENP is carried out through action plans and three main principles prepared by neighboring countries and the EU. These are: (i) the principle of differentiation, (ii) the principle of joint-ownership and (iii) the principle of conditionality. The action plans are political conventions that are not legally binding and include the reforms expected to be implemented in neighboring countries.

The neighborhood policy is a new and remarkable area, which has been examined by researchers since mid-2000s. In particular, most of the researchers working on the enlargement policy were interested in this policy. Approaches to neighborhood policy can be categorized into four groups. The first group is institutional approach group. This group claims that the interests, norms and values of the Union play a role in the development of the neighborhood policy. By following same process with enlargement policy, neighborhood policy aims to ensure stability and security in neighboring countries. However, though the used method and goals are close, the same budget and the same perspective are not presented to the neighboring countries. The second group investigates the policy by questioning how much the Union affects the internal reforms of the countries concerned. In particular, they examine to what extent various sectors are affected and political transformation is brought about in neighboring countries. The

third group considers the policy as the foreign policy of the Union. As a foreign policy instrument, the security and stability dimension of the policy have been examined by researchers. However, economic dimension of the policy has remained as secondary. Some of the researchers in the group question what the EU's presence and actor in the international arena means. Some researchers argue and define that the EU as the normative power which means that the force of influence based on norms and values is more effective than political and military power. Whereas, some researchers claim that the EU as market power means that economic interests and market regulations are more attractive than EU norms and values. The last group stated that the regional and geographical dimension of the policy. The countries covered by the policy are considered as eastern and southern neighbors.

Eastern Partnership was launched in 2009 to increase the Union's cooperation with Moldova, Ukraine, Belarus, Azerbaijan, Georgia and Armenia. The main goal is to establish conditions for accelerating political unity and to ensure more economic integration with partner countries. There are four separate areas planned to cooperate. These are: comprehensive institution building program, deep and comprehensive free trade agreements, visa liberalization, additional cooperation and technical assistance in various fields. The ENP aims democratic and economic transformation within the related countries. However, when the current situation of neighboring countries was evaluated, it appeared that the transformative effect of policy was weak. The countries in the region are underdeveloped in terms of socio-economic level and the functioning of democracy. Nevertheless, EU is the first trade partner of most of these countries by establishing an advanced business relationship with these countries.

In this study, the eastern neighbors of EU were examined according to their income levels and were also evaluated in terms of governance quality and economic freedom. When the relations formed within the framework of the ENP were evaluated; it was concluded that EU has established intense economic relations with Moldova, Ukraine and Georgia and Georgia had a better position in terms of both economic freedom and governance quality compared with other countries.

## CARRY TRADE 2000'Lİ YILLARDA TÜRKİYE İÇİN MÜMKÜN MÜ?

**Bülent İLHAN\***

### **Öz**

*Carry trade, düşük faizli para biriminden borçlanarak elde edilen kaynakla yüksek faizli para birimine yatırım yapmak anlamına gelmektedir. UIP teorisine göre değeri düşük olan para biriminde, iki para biriminin faiz makası kadar bir değerlendirme olması beklenir. Bu para birimleri “fonlama kuru” ve “yatırım kuru” olarak da tanımlanır. Uluslararası sermaye akımlarının hızlanması ile birlikte carry trade işlemleri büyük hacimlere ulaşmıştır. Dünyada fonlama kuru olarak çoğunlukla, fonlama maliyeti en düşük olan Japon Yeni ve İsviçre Fransı kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada cevap aranan soru şudur: sermaye girişinin artışı ve dalgalı kurla birlikte 2000'li yıllarda Türkiye finans piyasaları carry trade için uygun bir ortam sağlamakta mıdır? Ampirik çalışmada zaman serisi analizi yöntemiyle, USD/TL paritesi ile bu kurların faiz farkı arasında regresyon yapılmıştır. Sonuç olarak iki değişken arasında zayıf bir ilişki olduğu, modelin açıklayıcılık gücünün zayıf olduğu görülmüştür. Türkiye'nin carry trade için elverişsiz, ya da oldukça riskli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu durum UIP teorisinin Türkiye şartlarında geçerli olduğunu doğrulamaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** Carry Trade, UIP, Döviz Kurları

**JEL :** F31, G15

## IS CARRY TRADE POSSIBLE FOR TURKEY IN THE 2000S?

### **Abstract**

*Carry trade refers to investing in a high-interest currency unit by borrowing from a low-interest currency. According to the UIP-Uncovered Interest Rate Parity- theory, an appreciation of the low valued currency is expected by the same amount as the yield spread between two currencies. These currencies are defined as “funding currency” and “investment currency”. Mostly Japanese Yen and Swiss Franc are used as funding currencies in the world, because of the lowest funding costs. The question this study sought to answer was whether Turkey's financial markets provide a suitable environment for the carry trade along with the increase of capital inflows and floating rate in the 2000s. In this empirical study, a regression was made between the USD/TL parity and the interest rate difference between these currencies. As a result, it is concluded that the explanatory power of model is weak and the correlation is weak between the two variables. Turkey is unfavorable or quite risky for carry trade. This result confirms the theory of UIP for Turkey's conditions.*

**Keywords:** Carry Trade, Uncovered Interest Parity, Exchange Rates

**JEL Classification:** F31, G15

---

\* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF Ekonomi ve Finans Bölümü  
bilhan@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8022-3225>

## Giriş

Özellikle 1980’li yıllarla birlikte hızla küreselleşen dünyada sermayenin serbest dolaşımı ile birlikte sermaye akımları da hızla artış göstermiştir. Sermaye akımı doğrudan sermaye yatırımı yanında büyük miktarda portföy yatırımı olarak gerçekleşmektedir. Portföy yatırımlarının önemli bir bölümünü oluşturan carry trade, uluslararası finansal piyasalarda 1990’ların ortalarından itibaren başlıca işlem stratejilerinden biri olmuştur. Literatürde “carry trade” olarak isimlendirilen bu işlem, düşük faizli para biriminden borçlanarak elde edilen kaynakla yüksek faizli para birimine yatırım yapmak anlamına gelmektedir. Bunun yanında düşük faizli para birimini yüksek faizli para birimine çevirerek, yüksek faizli para birimine yatırım yapmak olarak da tanımlanmaktadır (Brunnermeier vd. 2008:313). Carry trade, faiz arbitrajı olarak tanımlanabilir olsa da, uluslararası finansal piyasalarda düşük faizli para biriminden fonlanan paranın sadece faiz geliri değil, hisse senedi veya farklı finansal araçlardan oluşturulan portföye yatırım yapmak amacıyla da carry trade işlemleri yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada düşük faizle borçlanılan (ya da yüksek faizli para birimine çevrilen) para birimi “fonlama kuru”, yatırım yapılan para birimi “yerel kur” terimleriyle tanımlanacaktır. Dünyada fonlama kuru olarak çoğunlukla Japon Yeni ve İsviçre Frangı kullanıldığı görülmektedir (Brunnermeier vd. 2008 :314-315).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de faiz ve döviz kuru hareketlerinin carry trade açısından ne kadar elverişli bir durum sergilediğini (ya da tersini) araştırmaktır. 2003-2018 yılları arasında 3 aylık dönemler itibariyle spekülatif amaçlı carry trade arbitrajı yapıldığı varsayımı ile bir senaryo oluşturulmuş, ayrıca döviz kuru ve faiz arasındaki ilişki regresyon analizi ile araştırılmıştır.

Çalışmada öncelikle carry trade işlemleri ile ilgili açıklayıcı bilgiye ve teorik çerçevesine, ardından ilgili literatür araştırmasına yer verilmiştir. Daha sonra, Türkiye’de 2000’li yıllarda carry trade işlemlerinin ne kadar mümkün olduğu/olmadığına 2003-2018 dönemi verileri ile örneklemeler yapılarak yorum getirilmiştir. Son bölümde, carry trade işlemlerinin iki değişkeni olan döviz kuru değişimi ile faiz farkı arasındaki ilişkiyi araştırmak amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

## 1. CARRY TRADE NEDİR?

Bir carry trade işleminin kârı, fonlama kuru ile yatırım kuru (yerel kur) arasındaki faiz farkı ile kur farkının toplamından oluşmaktadır. Korumasız (bir vadeli işlem kontratı ile sigorta edilmemiş) faiz oranı paritesi (UIP) teorisine göre, carry trade ortalama olarak kârlı bir işlem değildir, çünkü faiz farkından elde edilen kâr, yerel kurun fonlama kuru karşısında devalüasyonu sonucu ortadan kalkabilir (Li 2011:72-73).

Gelişmiş ülkelerde kurulmuş olan ve riskli finansal varlıklardan çeşitlendirme ile portföy oluşturan hedge fonlar (Türkiye’de serbest yatırım fonu olarak tanımlanan) likit varlıklara geniş bir spektrumda bakarlar. Bu fonlar kendi risk toleransları içinde döviz ve hisse senedi, tahvil, türev araçlar vb. diğer risk tabanlı varlıklara yatırım yapmaktadır. Portföylerini varlıkların beklenen getiri tahminleri ve finansal varlıkların aralarındaki kovaryansa göre oluştururlar ve en fazla carry trade pozisyonu taşıyan kurumsal yatırımcılar arasında yer alırlar. 2006 yılı öncesindeki 5 yıl boyunca döviz piyasalarındaki düşük volatilité

bu fonları yüksek carry trade pozisyonu almak yönünde cesaretlendirmiş, ancak çok sayıda carry trade işlemi yapanların aynı anda pozisyon kapatma riskini göz ardı etmişlerdir (Gagnon ve Chaboud 2007:5).

Japon Yeni'nin değerlendirilmesi sonucu Yen carry trade spekülörlerinin pozisyonlarının hızla çözüldüğü 3 dönem yaşanmıştır. Bunların en dramatik olanı Ekim 1998'de uzun vadeli sermaye yatırım fonları (LTCM) krizinin hemen sonrasında, birçok bankanın hedge fon müşterilerinin kaldıraç oranlarını düşürdüğünü bildirmesi ile yaşanmıştır. Daha yakın dönemde diğer iki carry trade çözümleri Mayıs 2006 ve Şubat 2007'de yaşanmıştır (Gagnon ve Chaboud 2007:6). Bir ülkeye carry trade amaçlı portföy yatırımı niteliğinde yabancı sermaye girişi için o ülkenin faiz oranlarının (tahvil veya mevduat) yüksek, para biriminin de diğer ülkeler karşısında değerli olması, hatta değerlendirilmeye devam etmesinin beklenmesi gerekir. Kısacası yatırım çeken ülkenin düşük kur-yüksek faiz dönemi içinde olması gerekir. Örneğin, Türkiye'de 2003 yılı ilk çeyreğinde ABD Doları/Türk lirası (USD/TL) paritesi 1.70'lerde, TL cinsinden tahvil faizi %57 seviyesinde idi. USD/TL paritesi, döviz arzındaki artışla birlikte 5 yıl süren düşüş trendi ile 2007 sonuna gelindiğinde 1.16'ya kadar gerilemiş, TL faizi düşmesine rağmen %16 seviyesinde gerçekleşmiştir. 5 yıllık bu dönem boyunca carry trade için uygun bir ortam oluşmuştur. Hatta o yıllarda basında Japon ev kadınlarının bile Yen kredisi alıp ABD Dolarına çevirerek Türk tahvillerine yatırım yaptığı haberleri yer almıştı. Ayrıca Türk halkı içinde Japon Yeni cinsinden konut kredisi alanlar bile vardı. Oysa bu durum, uzun vadeli olan konut kredisi için oldukça yüksek bir risk demektir. Ticari kuruluşların bir kısmı da carry trade arbitrajına yönelmişlerdir. Ancak ülkenin sistematik risklerden kaynaklı kur riski ortaya çıkıp döviz kurları yükseldiğinde carry trade pozisyonlarının ciddi oranlarda zarar etmesi ihtimali Japon Yeni örneğinde olduğu gibi aniden ortaya çıkabilir.

Basit bir hesaplama 2003 yılı içinde 6 aylık carry trade kârı yaklaşık olarak şöyle hesaplanabilir:

100 USD = 170 TL (100 Dolar TL'ye çevrilir, USD/TL= 1.70)

%50 faizle mevduata yatırılırsa (stopaj sonrası net faiz) 6 ay sonra

$FV = 170 * (1 + 0.50/2) = 212.50$  TL 6 ay sonunda USD/TL= 1.39 Tekrar USD alınır

$212.50 / 1.39 = 152.90$  USD Görüldüğü gibi USD cinsinden sadece 6 aylık kâr %52.9 olmuştur.

Ancak gerçekte bu uç seviyeleri söz konusu vadede isabetle tutturmak kolay değildir. 2003 yılı çok az rastlanan yüksek bir carry trade kârı elde etme fırsatı veren nadir dönemlerden biri olsa da sonraki dönemlerde faiz oranlarındaki düşüş nedeniyle arbitraj marjı daralmıştır. 2007 sonuna kadar bu kadar yüksek oranda olmasa da fırsat ortamı devam etmiştir. Ancak Türk lirasının ABD doları karşısında hızla değer kaybettiği 2008 ve 2018 yıllarındaki döviz kuru riski çoğunlukla carry trade aleyhine olmuştur.

## 2. TEORİK ÇERÇEVE

Carry trade, UIP ile birlikte tanımlanan bir arbitraj işlemidir. UIP (Uncovered interest rate parity), faiz artışı/azalışı ile birlikte para biriminin de diğer ülke para birimleri karşısında



değerlenmesi/değer kaybetmesi arasındaki ilişkiyi inceleyen makro ekonomik bir teoridir. Bu açıdan carry trade, getiri projeksiyonuna dayanan çift yönlü bir işlem stratejisidir. UIP teorisi, iki ülke para biriminin faiz oranları arasındaki farkın aynı dönemde döviz kurundaki nispi değişime eşit olacağını belirtmektedir (Christiansen vd. 2009:3). Eğer UIP ilişkisi geçerli değilse, kur arbitrajını kullanarak risksiz bir kar elde etme imkânı vardır. Covered interest rate parity (CIP) ise forward veya futures kontratları ile kur riskinden korunmayı ifade eder. UIP ise kur riskine karşı korumalı değildir, gelecekteki beklenen spot kuru tahmin etmeye dayanır.

Aşağıdaki ifadelerde ( $c_t$ ) t döneminde carry trade işlemini, ( $r_t$ ) carry trade getirisini, ( $i_t^*$ ) yerel para biriminin faiz oranını, ( $i_t$ ) fonlanan para biriminin faiz oranını, ( $S_t$ ) spot döviz kurunu, ( $\Delta S_{t+1}$ ) ise t+1 dönemindeki spot döviz kuru değişim oranını göstermek üzere,

$$\begin{aligned} c_t = 1 \text{ (carry trade mümkünse)} & \quad r_t = i_t^* - i_t + \Delta S_{t+1} & (1) \\ c_t = 0 \text{ (aksi durumda)} & \quad r_t = 0 \end{aligned}$$

yerel para biriminin faiz oranı ile fonlanan para biriminin faiz oranı farkı pozitifse, yani ( $i_t^* - i_t$ ) > 0 ise ve beklenen getiri pozitifse carry trade işlemi yapılabilir. Döviz kurundaki beklenen değişim sıfırsa, yani  $E(\Delta S_{t+1})=0$  ise, carry trade kazancı sadece faiz farkı kadar olacaktır. Bu tür bir işlem naif carry trade olarak tanımlanmaktadır (Li 2011:74).  $S_{t+k}$ , yani k dönem sonundaki döviz kuru ile k dönem sonu için hesaplanan forward döviz kuru arasındaki fark carry trade için beklenen kazanç veya kayıptır. Rasyonel beklentiler varsayımı ile, forward döviz kuru ile gelecekteki spot döviz kurları arasındaki fark kur risk primi olarak bilinir ve büyük ölçüde UIP'den sapmaya eşittir (Kohler 2007:3).

Forward döviz kuru şu formülle hesaplanır (DeCovny ve Tacchi 1991:85):

$$FW = S_t (1 + i_t^*)^n / (1 + i_t)^n \quad (2)$$

### 3. İLGİLİ LİTERATÜR

Literatürde carry trade konusunda çeşitli araştırmacıların, farklı ampirik yöntemlerle ve çeşitli döviz kurları, değişken ve parametrelerle farklı modeller kurarak araştırmalar yaptıkları görülmektedir. Bu konuda yapılan literatür taramasında şu çalışmalara ulaşılmıştır:

(Brunnermeier vd. : 2008), fonlama kuru olarak ABD doları, yatırım kuru olarak 6 diğer para birimi üzerinde yaptığı panel veri analizine dayalı ampirik çalışmada carry trade ile kur (çöküş) riski arasında kuvvetli bir bağlantı olduğu, kur çöküşünün carry trade'deki ani çözümlerle ilgili olduğu, carry trade arbitrajcılarının çöküş riskine maruz kaldığı sonucuna varmıştır.

(Li :2011), fonlama kuru olarak Japon Yeni ve İsviçre Frangı, yatırım kuru olarak 6 diğer para birimi üzerinde döviz kuru modellerinin tahminlerine dayalı carry trade simülasyonu yapmış, sonuçları rassal yürüyüş ve AR (1) modelleri ile karşılaştırmış, döviz kuru modellerinin carry trade'in riske uyarlanmış getirilerde daha iyi sonuç verdiği ve daha düşük risk ürettiğini gözlemlemiştir.

(Burnside vd. :2007), ilkini gelişmiş ülkeler, ikincisini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin para birimlerinden oluşturduğu iki farklı portföyün carry trade performanslarını Sharpe performans ölçütü ile analiz etmiş, gelişmekte olan ülkeler portföyünün Sharpe

oranlarının çok daha yüksek olduğu, ayrıca her iki portföyün de carry trade performansının ABD hisse senetleri getirisiyle ilişkili olmadığı sonucuna varmıştır.

(Spronk vd.: 2013), carry trade’i döviz kuru bulmacası açıklamasının bir parçası olarak göstermiştir. Carry trade işlemi yapanları temel ve teknik analizcilere eklenen heterojen bir etken olarak belirtmiş, carry trade işlemcileri ile teknik analizciler arasındaki etkileşimin vadeli kur primi bulmacasının bir açıklaması olduğu sonucuna varmıştır. Ampirik çalışmasında kurduğu modelin piyasa oynaklığı ile carry trade aktivitesi arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

(Albertsson: 2018) çalışmasında carry trade stratejisinin, korumasız faiz paritesi (UIP-uncovered interest rate parity) bilmecesi teorisini İsviçre ve Birleşik Krallık kurları ile test etmiş, piyasada carry trade işlemcilerinin varlığında UIP bilmecesinin kısmen açıklanabileceği sonucuna ulaşmıştır. Pozitif bir faiz farkının, (UIP açıklamasına çelişen bir hareket olarak) faiz oranı yüksek olan ülkenin para biriminde değerlendirme etkisi gösterdiğini yorumunu yapmıştır.

(Vistesén: 2009) Arbitraj fiyatlandırma teorisi çerçevesinde, hisse senedi getirileri ve piyasa volatilitesi ile ilişkili olarak carry trade geçişlerinin faktör betalarını tahmin etmek için yaptığı analizde; tahmin edilen faktör betalarının finansal kriz döneminde önemli ölçüde arttığını gözlemlemiştir. Çalışmada düşük getirili para birimlerinin (JPY ve CHF), hisse senedi getirilerinin negatif, piyasa volatilitesinin pozitif fonksiyonu olarak başarılı bir şekilde modellenebileceği sonucuna ulaşmıştır.

(Plantin ve Shin: 2006) Carry trade işlemlerinin spekülatif dinamikler açısından etkilerini araştırmış, çalışmasına işlem maliyetlerini de dahil etmiş, işlem maliyetlerinin fiyat dinamiklerinin yapısını önemli ölçüde değiştirdiğini gözlemlemiştir. UIP teorisinin başarısızlığı yanısıra, yüksek faizli para biriminin klasik fiyatlandırma modeli olan “basamaklarla yükselip asansörle düşen” durumunu yansıttığı sonucuna varmıştır.

(Kohler 2007) Faizi yüksek olan piyasada uzun (alıcı) pozisyon, düşük olan piyasada kısa (satış) pozisyon alan bir carry trade yatırım stratejisinin getirisi ile küresel hisse senedi endeksinin getirisi arasındaki korelasyon dinamiklerini analiz etmiş, hisse senedi piyasasındaki negatif şoklara karşılık olarak korelasyonun önemli oranda arttığını gözlemlemiştir.

#### **4. TÜRKİYE’DE 2000’Lİ YILLARDA CARRY TRADE OLANAĞI NE KADAR MÜMKÜNDÜR?**

Türkiye’de dalgalı kur rejimine geçilmesiyle birlikte yüksek faiz-düşük kur dönemlerinde carry trade için elverişli dönemleri incelemek amacıyla 2003-2018 dönemi üç aylık verilerine göre Tablo 1’den yola çıkılarak şöyle bir yorum getirilebilir:

Türkiye’de carry trade arbitrajının karlı olabilmesi için yukarıda açıklanan şartların sağlanması gerekir. Diğer bir deyişle kurlardaki değişim sıfır veya çok düşük olsa da faiz farkının naif carry trade için yeterince yüksek olması gerekir. Faiz farkı işlemin yapıldığı anda belli olmakla birlikte işlemin karlı olması için yerel paranın değer kaybetmesi ciddi bir risk oluşturmaktadır ki; dalgalı kur rejiminde, bu risk her zaman vardır. Türkiye’ye portföy

yatırımı amaçlı (sıcak para olarak da tanımlanan) fon girişinin 2000’li yıllarda dalgalı bir seyir izlediği, döviz kurlarının gerek makro ekonomik ve politik risklerden oluşan sistematik riskler, gerekse uluslararası sermaye hareketlerinin sık sık yön değiştirmesi nedeniyle carry trade arbitrajının yüksek kar/zarar etme olasılığının birbirine yakın olduğu Tablo 1’den anlaşılmaktadır. Varsayım olarak 3 aylık ve 6 aylık vadelerle sürekli carry trade pozisyonu olan bir portföyün bu işlemlerden yatırım getirisinin ortalama olarak negatif olabileceği görülmektedir. En yüksek karlı işlemlerin hem faiz farkının yüksek olduğu, hem de TL’nin yüksek oranda devalüasyonun hemen sonrasında gerçekleştiği dönemlerde meydana geldiği Tablo 1’deki verilerden ve hesaplamalardan anlaşılmaktadır. Bu durumda; Türkiye örneğinde kısmen de olsa UIP teorisinin geçerli olduğu, bu tür carry trade işlemlerinin faiz ve kur oynaklığının yüksekliği nedeniyle istikrarlı bir pozitif getirisinin mümkün olmadığı gibi yorumlanabilir.

**Tablo 1.** TL ve USD 2 Yıllık Tahvil Faizi ve Olası Carry Trade Kar/Zararları

Dönem (t)	$i_t^*$	$i_t$	$S_t$	3 aylık carry trade karı (%)	6 aylık carry trade karı (%)
2003-Q1	0,572	0,015	1,704	20,92	22,79
2003-Q2	0,533	0,013	1,411	1,56	1,29
2003-Q3	0,475	0,020	1,391	-0,28	6,14
2003-Q4	0,312	0,021	1,397	6,41	-5,78
2004-Q1	0,252	0,018	1,313	-11,47	-12,38
2004-Q2	0,244	0,026	1,485	-1,04	11,20
2004-Q3	0,264	0,025	1,501	12,38	11,35
2004-Q4	0,226	0,031	1,336	-0,92	0,05
2005-Q1	0,192	0,039	1,349	0,97	0,37
2005-Q2	0,182	0,036	1,337	-0,60	-0,53
2005-Q3	0,162	0,042	1,346	0,07	0,10
2005-Q4	0,143	0,044	1,345	0,03	-14,47
2006-Q1	0,137	0,048	1,345	-14,51	-10,34
2006-Q2	0,137	0,052	1,574	4,87	11,72
2006-Q3	0,195	0,047	1,501	6,55	8,55
2006-Q4	0,213	0,048	1,409	1,88	7,83
2007-Q1	0,199	0,046	1,384	5,83	14,63
2007-Q2	0,191	0,049	1,308	8,32	12,60
2007-Q3	0,175	0,040	1,208	3,96	-7,71
2007-Q4	0,160	0,031	1,162	-11,23	-4,80
2008-Q1	0,164	0,016	1,310	7,25	6,16
2008-Q2	0,192	0,026	1,222	-1,01	-19,84
2008-Q3	0,189	0,020	1,235	-19,03	-26,09
2008-Q4	0,231	0,008	1,525	-8,72	-0,08
2009-Q1	0,152	0,008	1,672	9,44	13,01
2009-Q2	0,123	0,011	1,528	3,26	2,57
2009-Q3	0,107	0,009	1,481	-0,67	-2,50
2009-Q4	0,086	0,011	1,491	-1,86	-5,45

2010-Q1	0,090	0,010	1,519	-3,66	5,05
2010-Q2	0,093	0,006	1,578	9,05	2,39
2010-Q3	0,083	0,004	1,447	-6,10	-6,01
2010-Q4	0,076	0,006	1,541	0,10	-4,80
2011-Q1	0,082	0,008	1,540	-4,90	-16,97
2011-Q2	0,083	0,005	1,620	-12,70	-14,43
2011-Q3	0,089	0,002	1,856	-1,98	4,45
2011-Q4	0,097	0,002	1,894	6,57	4,61
2012-Q1	0,094	0,003	1,777	-1,84	-0,61
2012-Q2	0,093	0,003	1,811	1,25	1,67
2012-Q3	0,076	0,002	1,789	0,42	-1,14
2012-Q4	0,071	0,003	1,782	-1,55	-7,47
2013-Q1	0,059	0,002	1,810	-6,02	-11,16
2013-Q2	0,052	0,004	1,927	-5,48	-9,63
2013-Q3	0,092	0,003	2,038	-4,38	-5,48
2013-Q4	0,078	0,004	2,132	-1,16	0,40
2014-Q1	0,111	0,004	2,158	1,59	-5,28
2014-Q2	0,091	0,005	2,125	-6,77	-8,74
2014-Q3	0,086	0,006	2,279	-2,11	-12,82
2014-Q4	0,086	0,007	2,329	-10,94	-13,30
2015-Q1	0,068	0,006	2,616	-2,65	-13,58
2015-Q2	0,100	0,006	2,687	-11,22	-7,94
2015-Q3	0,100	0,006	3,028	3,69	7,13
2015-Q4	0,102	0,011	2,921	3,32	1,56
2016-Q1	0,110	0,007	2,828	-1,70	-5,70
2016-Q2	0,092	0,006	2,877	-4,08	-18,37
2016-Q3	0,087	0,007	3,000	-14,91	-17,41
2016-Q4	0,092	0,012	3,527	-2,94	0,20
2017-Q1	0,112	0,013	3,634	3,25	1,99
2017-Q2	0,113	0,014	3,521	-1,22	-7,06
2017-Q3	0,116	0,015	3,565	-5,91	-9,79
2017-Q4	0,128	0,019	3,790	-4,12	-17,30
2018-Q1	0,131	0,023	3,954	-13,75	-34,59
2018-Q2	0,143	0,025	4,586	-24,17	-13,30
2018-Q3	0,208	0,028	6,051	14,35	
2018-Q4	0,197	0,025	5,293		
				Ortalama -1,43	Ortalama -3,44

## 5. AMPİRİK ÇALIŞMA VE METODOLOJİ

UIP teorisi, carry trade'in ortalama olarak karlı bir işlem olmadığını, çünkü faiz farkından elde edilen karın, yerel kurun fonlama (döviz) kuru karşısında devalüasyonu sonucu ortadan kalkabileceğini, ya da dengelenebileceğini savunmaktadır. Bu çalışmada faiz farkı ile döviz kuru değişimi arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla zaman serisi analizi ile aşağıdaki

lineer regresyon tahmin denklemi oluşturulmuştur. Döviz kuru olarak USD/TL paritesi, yerel para birimi faizi olarak 2 yıllık TL cinsinden tahvil faizi, fonlanan para birimi faizi olarak ABD 2 yıllık tahvil faizi verileri kullanılmıştır. Veriler 2003 yılı ilk çeyreği ile 2018 yılı 3. çeyreği arasındaki üç aylık dönemleri kapsamaktadır. Veriler TCMB internet sitesi EVDS'den ve <https://tradingeconomics.com/> sitesinden elde edilmiştir. Bağımlı değişken  $\Delta S_{t+1}$  bir dönem sonraki döviz kuru (%) değişimini,  $\beta_0$  sabit terimi,  $\beta_1$  denklemin eğimini,  $(i_t^* - i_t)$  bağımsız değişkeni yerel ve fonlama para birimleri arasındaki faiz farkını,  $e_t$  hata terimini ifade eder.  $(i_t^* - i_t)$  bağımsız değişkeninin düzey değerlerinin varyansını stabilize etmek amacıyla logaritması alınarak daha stabil hale getirilmiştir (Yıldıztan 2011:61). E-views 9 programı kullanılarak OLS yöntemi ile yapılan regresyon analizi ile aşağıdaki denklem tahmin edilmiştir.

Regresyon denklemi lin-log olarak aşağıdaki gibi tahmin edilmiştir:

$$\Delta S_{t+1} = \beta_0 + \beta_1 \log(i_t^* - i_t) + e_t \quad (3)$$

$$\Delta S_{t+1} = 0.1398 - 0.048 \log(i_t^* - i_t) \quad (4)$$

$t_{hes}$	(2.6905)	(-2.323)
prob	(0.0092)	(0.0235)
$F_{ist}$	(5.3971)	(0.0235)

Regresyon sonucuna göre  $R^2 = 0.081$ 'dir. Yani faiz farkının döviz kurundaki değişimi açıklama gücü %8.1 oranında ve çok düşüktür. Faiz farkının katsayısı olan  $\beta_1$  değeri -0.048 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre döviz kurundaki %1'lik bir değişimin faiz farkındaki -%0.048 gibi çok düşük bir değişimle açıklanabileceği anlamına gelmektedir. Bu durum iki değişken arasındaki ilişkinin oldukça zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca iki değişken arasında gerçekleşen korelasyon katsayısı -0.28'dir. Bu da aralarında negatif, yani ters yönlü ancak düşük bir birliktelik olduğunu göstermektedir. İktisadi açıdan normal şartlarda faiz ile döviz kuru arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yüksek faiz ortamında ülkeye giren sıcak para nedeniyle döviz arzı artar ve döviz kuru düşer. Faizler düşünce de tam tersi durum söz konusudur. Ancak Türkiye'de durumun tam olarak bu ilişkiye uygun olmadığı Grafik 3'te görülmektedir.

**Tablo 2.** Regresyon Tahmin Sonuçları

Dependent Variable: KURF  
Method: Least Squares  
Date: 01/26/19 Time: 18:27  
Sample: 2003Q1 2018Q3  
Included observations: 63

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LFAIZF	-0.048315	0.020797	-2.323166	0.0235
C	0.139843	0.051976	2.690531	0.0092
R-squared	0.081285	Mean dependent var		0.021516
Adjusted R-squared	0.066224	S.D. dependent var		0.085073
S.E. of regression	0.082208	Akaike info criterion		-2.127901
Sum squared resid	0.412246	Schwarz criterion		-2.059865

Log likelihood	69.02889	Hannan-Quinn criter.	-2.101142
F-statistic	5.397102	Durbin-Watson stat	1.916293
Prob(F-statistic)	0.023521		

Ramsey Reset Testi sonucuna göre (F istatistiği=0.8274>0.05) modelin spesifikasyonu doğrudur. Yani ihmal edilen değişken ve/veya gereksiz değişken sorununun olmadığı görülmüştür (Tablo3).

1 gecikmeli ADF birim kök testine göre serilerde birim kök yoktur. ADF (Augmented Dickey-Fuller) test istatistiğinin olasılık değeri prob=0.0000 ve prob< $\alpha$  olduğundan birim kök olmadığı sonucuna varılmıştır (Tablo 4).

Otokorelasyon sınaması için yapılan Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi sonucuna göre, Obs\*R-squared ( $n \cdot R^2$ )'nin olasılık değeri olan prob  $\chi^2 = 0.3104$  hesaplanmıştır. Bu değer, %5 anlam düzeyinden büyük olduğundan (0.3104>0.05) kalıntı serisinde otokorelasyon yoktur (Tablo 5).

**Tablo 3.** Ramsey Reset Testi Sonuçları

Ramsey RESET Test

Specification: KURF LFAIZF C

Omitted Variables: Powers of fitted values from 2 to 3

	Value	df	Probability
F-statistic	0.190033	(2, 59)	0.8274
Likelihood ratio	0.404532	2	0.8169

F-test summary:

	Sum of Sq.	df	Mean Squares
Test SSR	0.002639	2	0.001319
Restricted SSR	0.412246	61	0.006758
Unrestricted SSR	0.409607	59	0.006942

LR test summary:

	Value	df
Restricted LogL	69.02889	61
Unrestricted LogL	69.23116	59

**Tablo 4.** ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Null Hypothesis: D(KURF) has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.981810	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.544063	
5% level	-2.910860	
10% level	-2.593090	

\*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation

Dependent Variable: D(KURF,2)

Method: Least Squares

Sample (adjusted): 2003Q4 2018Q3

Included observations: 60 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(KURF(-1))	-2.139068	0.214297	-9.981810	0.0000
D(KURF(-1),2)	0.531649	0.132057	4.025910	0.0002
C	0.004164	0.012419	0.335283	0.7386
R-squared	0.722384	Mean dependent var		-0.007709
Adjusted R-squared	0.712643	S.D. dependent var		0.178632
S.E. of regression	0.095757	Akaike info criterion		-1.805301
Sum squared resid	0.522655	Schwarz criterion		-1.700583
Log likelihood	57.15902	Hannan-Quinn criter.		-1.764340
F-statistic	74.15969	Durbin-Watson stat		1.978079
Prob(F-statistic)	0.000000			

**Table 5.** Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Testi

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	1.170497	Prob. F(4,57)	0.3335
Obs*R-squared	4.782033	Prob. Chi-Square(4)	0.3104

Test Equation:

Dependent Variable: RESID

Method: Least Squares

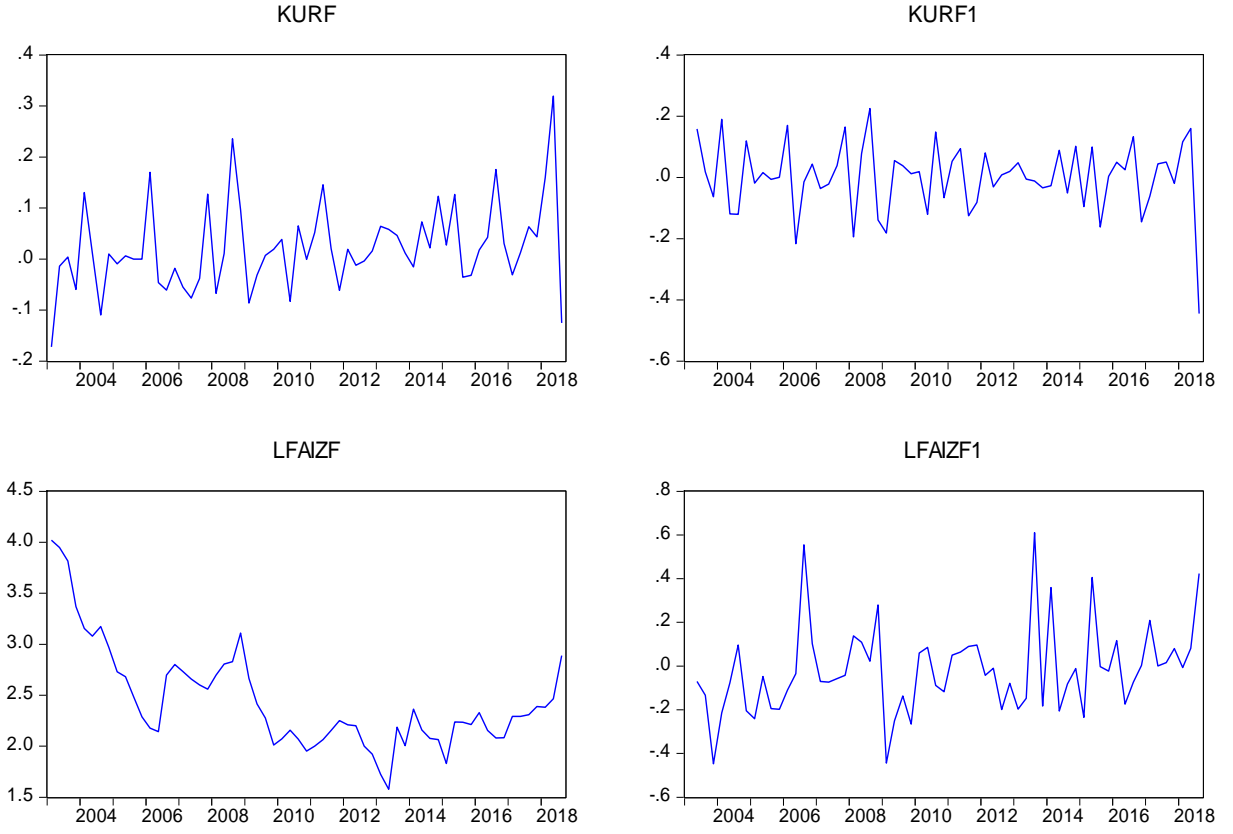
Sample: 2003Q1 2018Q3

Included observations: 63

Presample missing value lagged residuals set to zero.

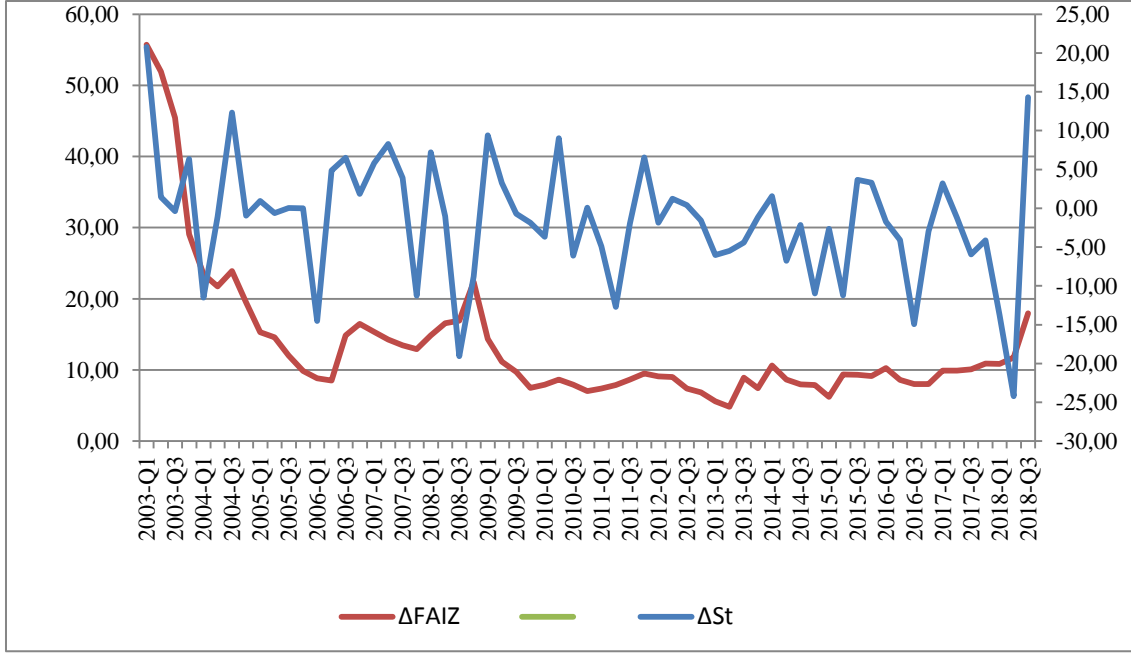
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LFAIZF	0.005512	0.021085	0.261408	0.7947
C	-0.015131	0.052854	-0.286276	0.7757
RESID(-1)	0.056651	0.133371	0.424764	0.6726
RESID(-2)	-0.281504	0.153370	-1.835451	0.0717
RESID(-3)	0.080424	0.154987	0.518906	0.6058
RESID(-4)	-0.219349	0.157243	-1.394973	0.1684

**Grafik 1. Serilerin Zaman Yolu Grafikleri**



**Grafik 2. 2003-2018 arası Kur Farkı ( $\Delta S_t$ ) ve Faiz farkı ( $i_t^* - i_t$ )**

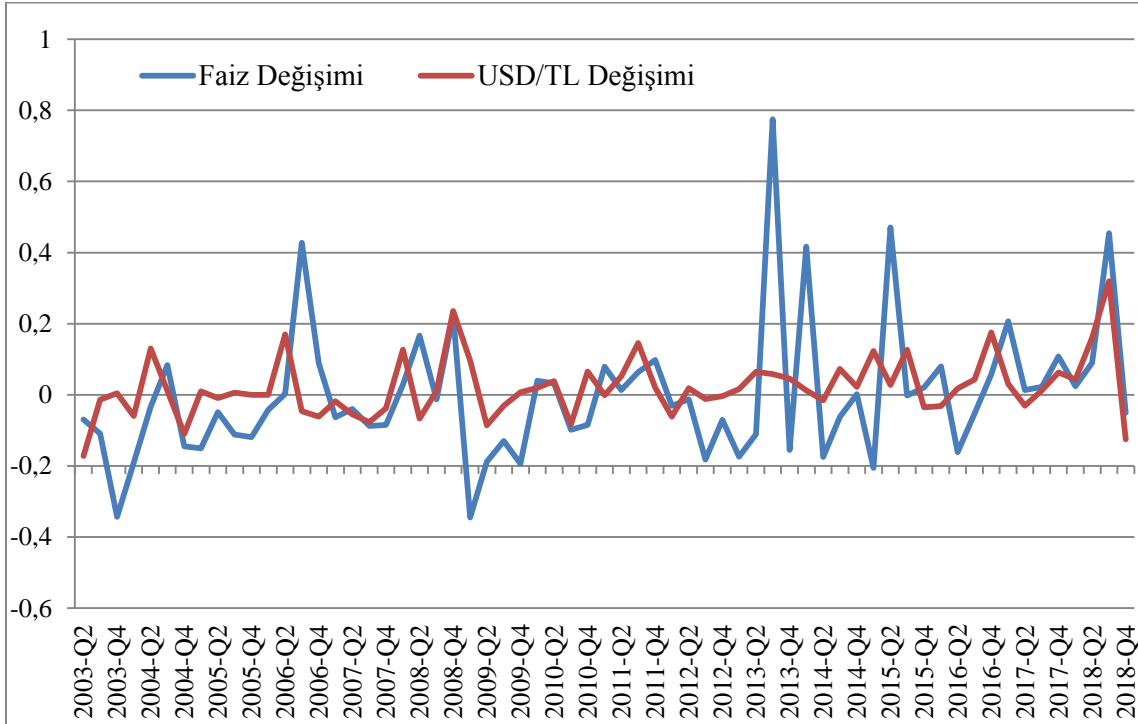




Kaynak: TCMB (EVDS) ve <https://tradingeconomics.com/>

Sağ eksen  $\Delta S_t$ , sol eksen  $(i_t^* - i_t)$

**Grafik 3. 2003-2018 Tahvil Faizi ve USD/TL Değişimi (%)**



Kaynak: TCMB (EVDS) ve <https://tradingeconomics.com/>

Grafik 3'te, 2003-2018 döneminde 2 yıllık devlet tahvili faizi değişimi ile USD/TL döviz kuru değişimi arasında istikrarlı bir pozitif ya da negatif ilişki olmadığı görülmektedir. Her iki değişkenin dönemler itibariyle yüksek bir oynaklık içinde olması carry trade imkanının pek mümkün olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

## Sonuç

Dünyada özellikle 1990'lı yılların başlarında hızla gelişen finansal piyasalarda türetilen arbitraj tekniklerinden biri de carry trade işlemidir. Uluslararası kurumsal yatırımcılardan risk iştahı başta gelen hedge fonların işlemleri oldukça yüksek hacimlere ulaşmıştır. İki ülke arasındaki faiz farkı paranın faizi düşük ülkeden yüksek olan ülkeye doğru fon akışının ilk motivasyonudur. Ancak carry trade açısından kârlı bir işlem olması için faizi düşük olan ülkenin para biriminin değer yitirmemesi, hatta ani devalüasyon şoku yaşamaması gerekir. UIP teorisi genelde carry trade işleminin bu yüzden kazançlı olmadığını savunur.

Bu çalışmada, Türkiye'de faiz ve döviz kuru hareketlerinin carry trade açısından ne kadar elverişli bir durum sergilediğini (ya da tersini) araştırmak amaçlanmıştır. 2003-2018 yılları arasında 3 aylık dönemler itibariyle spekülasyon amaçlı carry trade arbitrajı yapıldığı varsayımı ile bir senaryo (Tablo 1) oluşturulmuş, bazı dönemlerde ciddi oranlarda kar olabildiği, ancak zararlar sonuçlanan diğer dönemlerin bu kazançları silebileceği görülmektedir.

Ayrıca yapılan ampirik çalışmada döviz kuru ve faiz arasındaki ilişki regresyon analizi ile araştırılmış, faiz farkı ile döviz kuru arasındaki ilişkinin regresyonunda açıklama gücünün çok düşük olduğu, bunun negatif ve düşük bir korelasyon ile de doğrulandığı görülmüştür. Sonuç olarak UIP teorisinin Türkiye şartları için çoğu dönemde geçerli olduğu, carry trade için genelde uygun bir zemin oluşmadığı sonucuna varılmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden birinin, Türkiye'de faiz ve döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmanın yüksek oranlarda risk oluşturduğu ve öngörülebilirliği azalttığı şeklinde yorumlanabilir. Carry trade işlemlerinin genellikle finansal piyasalarda istikrarın yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde yoğunlaşması böyle bir yorumu doğrulamaktadır. İleride bu konuda yapılacak çalışmalarda analizin işlem maliyetlerinin eklenmesi ile detaylandırılması, ayrıca gelişmekte olan diğer ülkelerin de panel veri analizi ile çalışmaya dahil edilerek araştırılması literatüre sağlayacağı katkı açısından önerilebilir.

## Kaynakça

- Albertsson, B. (2018). Is the Carry Trade strategy an explanation of the Uncovered Interest Parity puzzle? *Lund University, School of Economics and Management*, 1-33
- Brunnermeier, M. K., Nagel S, Pedersen L, (2008). Carry Trades and Currency Crashes, *NBER Macroeconomics Annual 2008, Volume 23*, 313-347. Working Paper 14473
- Burnside, C., M. E. (2007). The Returns to Currency Speculation in Emerging Markets, *NBER Working Paper No. 12916*, 1-11.
- Christiansen, C., Rinaldo, A., Söderlind, P. (2009). The Time-Varying Systematic Risk of Carry Trade Strategies, *Swiss National Bank Working Paper* ,1-42
- Decovny, S., Tacchi, C. (1991). Hedging Strategies, Woodhead-Faulkner Publishers Limited, 1-202

- Gagnon, J. E, Chaboud, A. P.(2007). What Can the Data Tell Us about Carry Trades in Japanese Yen?, *International Finance Discussion Papers* No: 899
- Li, M. (2011). An Evaluation Of Exchange Rate Models By Carry Trade, *Journal of Economics and International Finance Vol 3(2)*, 72-87.
- Kohler, D. (2007). Carry Trades: Betting Against Safe Haven, Discussion Paper no. 2007-12 Department of Economics University of St. Gallen :1-35
- Plantin, G., Shin, H. S. (2006). Carry Trades and Speculative Dynamics <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.898412>, 1-39
- Spronk, R., Verschoor, W.F.C., Zwinkels, R.C.J., (2013). Carry Trade And Foreign Exchange Rate Puzzles, *European Economic Review* 60, 17-31.
- Vistesen, C. (2009). Carry Trade Fundamentals and the Financial Crisis 2007-2010, *MPRA Paper No. 15265*,1-28
- Yıldirtan, D. Ç. (2011). E-Wiews Uygulamalı Temel Ekonometri, *Türkmen Kitabevi, İstanbul*, 1-288
- Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*, Nobel Yayınevi, Ankara, 1-578
- <https://tradingeconomics.com/> Erişim Tarihi: 15.01.2019 <https://evds2.tcmb.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.01.2019

### **Extended Abstract**

Carry trade has been one of the main trading strategies in international financial markets since the mid-1990s. This process, called “carry trade” in the literature, refers to investing in a high-interest currency unit by borrowing from a low-interest currency unit. According to the UIP-Uncovered Interest Rate Parity- theory, an appreciation of the low valued currency is expected by the same amount as the yield spread between two currencies. These currencies are defined as “funding currency” and “investment currency”. Mostly Japanese Yen and Swiss Franc are used as funding currencies in the world.

Firstly, explanatory information and theoretical framework related to carry trade operations and then related literature research are presented in this study. Then the extent of possibility (or impossibility) of the carry trade in Turkey in the 2000s was discussed by sampling data for the period 2003-2018 quarterly. In the final section, time series analysis was performed to investigate the relationship between exchange rate variance and interest rate difference, which are the two main variables of carry trade transactions.

Carry trade refers to investing in a high-interest currency unit by borrowing from a low-interest currency. The profit of a carry trade consists of the sum of the “interest rate difference between the investment currency (local currency) and the funding currency” and the “foreign exchange rate difference”. According to the uncovered interest rate parity (UIP) theory, carry trade is not on average a profitable transaction, because the profit from the interest rate

difference can be offset as a result of the depreciation of the local currency against the funding exchange rate. In order for foreign capital inflows to go into a country, the interest rate (bond rate or deposit rate) of that country should be high, and the local currency should be appreciated against other countries' currencies and should be expected to continue to be valued. In brief, the country that attracts investment must be in the low foreign exchange rate-high interest rate period.

Carry trade is a bidirectional trading strategy based on return projection. The UIP theory states that the difference between the interest rates of the two countries will be equal to the relative change in the exchange rate in the same period (Christiansen et al. 2009: 3). If the UIP relationship is not valid, there is a risk-free profit by using exchange rate arbitrage. Denoting ( $c_t$ ) carry trade in  $t$  period, ( $r_t$ ) carry trade yield, ( $i_t^*$ ) interest rate of local currency, ( $i_t$ ) interest rate of funded currency, ( $S_t$ ) spot exchange rate, ( $\Delta S_{t+1}$ ) spot exchange rate between  $t$  and  $t+1$  period

$$\begin{aligned} c_t = 1 & \text{ (carry trade is possible)} & r_t = i_t^* - i_t + \Delta S_{t+1} \\ c_t = 0 & \text{ (otherwise)} & r_t = 0 \end{aligned}$$

If  $(i_t^* - i_t) > 0$  and the expected return is positive, carry trade can be done. If the expected change in the exchange rate  $E(\Delta S_{t+1}) = 0$ , the carry trade gain will only be as much as the interest difference. Such a process is described as naive carry trade (Li 2011: 74). With the assumption of rational expectations, the difference between forward exchange rate and future spot exchange rates is known as currency risk premium and is largely equal to deviation from UIP (Kohler 2007: 3).

In order to examine favorable terms for the carry trade in the period 2003-2018 in Turkey, according to the quarterly data derived from Table 1, it may be commented as: Assuming that a portfolio with a 3-month and 6-month maturities with a permanent carry trade position may have a negative average return on investment. It is understood that the most profitable trades could take place in the periods when high interest rate difference is realized immediately after the high devaluation of TL. In this case, it can be said that UIP theory is partially valid as an example in Turkey. Although the high interest rate differential, a stable positive return is not possible in such carry trades in Turkey because of high volatility in exchange rates.

In order to measure the relationship between interest rate and exchange rate change, the following linear regression estimation equation is formed. USD / TL parity was used as the exchange rate, 2-year TL bond interest rate was used as the local currency interest rate, and US 2-year bond interest rate was used as the funding currency interest rate. Data sets include quarterly periods between the first quarter of 2003 and the third quarter of 2018.

$$\begin{aligned} \Delta S_{t+1} &= \beta_0 + \beta_1 \log(i_t^* - i_t) + e_t \\ \Delta S_{t+1} &= 0.1398 - 0.048 \log(i_t^* - i_t) \\ T_{\text{stat}} & \quad (2.6905) \quad (-2.323) \\ \text{prob} & \quad (0.0092) \quad (0.0235) \\ F_{\text{stat}} & \quad (5.3971) \quad (0.0235) \end{aligned}$$

According to the regression result,  $R^2 = 0.081$ . In other words, the explanatory power of the interest rate difference in exchange variance is quite weak as 8.1%. In addition, the correlation coefficient between the two variables is -0.28. This shows that there is a negative, i.e. opposite, but a low correlation between two variables.

The question this study seeks to answer is: Along with the increase of capital inflows and floating rate in the 2000s, do Turkey's financial markets provide a suitable environment for the carry trade? In this empirical study, a regression was made between the USD/TL parity and the interest rate difference between these currencies. As a result, it is concluded that the explanatory power of correlation is quite weak between the two variables and Turkey is unfavorable or quite risky for carry trade. This result confirms the theory of UIP conditions for Turkey.

## YERLİ TOPLUM ALGILAMALARINDA ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLMİŞ KİŞİLERİN GÖÇÜ: HARKİV / UKRAYNA ÖRNEĞİ\*

Çağatay SARP\*\*

Öz

*Bu çalışma, Eylül 2017 – Eylül 2018 tarihlerinde Harkiv / Ukrayna’da yürütülmüş olan alan araştırması verilerine istinaden hazırlanmıştır. Çalışmada “örnek olay” olarak ele alınan savaş ve terör sebebiyle ülke içinde yerinden edilme şeklindeki göç, Rusya’nın Kırım’ı ilhakı ve bilhassa Ukrayna’nın doğusundaki Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplarla Ukrayna devletinin silahlı mücadelesi sebebiyle ülkenin iç kesimlerine yönelen kişilerin yer değiştirme hareketini ifade etmektedir. Çalışma sayesinde, temel olarak bir göç dalgasının, yöneldiği bölgede ne tür etkilere ve hangi sosyal etkileşimlere sebep olduğu yerli toplum algılamaları üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Savaş ve terör sebebiyle yerinden edilmiş kişilerin iç göçüne maruz kalan Harkiv halkı araştırmanın evrenini teşkil etmektedir. Araştırmada temel olarak gözlem ve görüşme teknikleri kullanılmıştır. Görüşmeler için, Harkiv’de en az 3 yıldır yaşayan, “ülke içinde yerinden edilmiş kişi” (ÜİYEK) kapsamında olmayan bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Görüşmeler yorumlandığında katılımcıların küçük bir kısmının hiçbir soruna vurgu yapmayıp meseleyi baştan sona olumlu karşıladığı, bir başka küçük kısmının da bu göçü ve göçmenleri tamamıyla bir sorun olarak değerlendirdiği ortaya çıkmıştır. Katılımcıların geri kalan büyük kısmının ise ÜİYEK algılamalarının olumlu ve hoşgörülü olduğu ancak bununla beraber ciddi sorunların da ortaya çıktığı noktasında gerçekçi bir tutum içinde buldukları anlaşılmıştır. Bu sonuçların sahadaki gözlemler ile de uyum arz ettikleri görülmüştür.*

**Anahtar Kelimeler:** Göç, Zorunlu Göç, Ülke İçinde Yerinden Edilme, Harkiv, Ukrayna

## THE MIGRATION OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN PERCEPTIONS OF INDIGENOUS SOCIETY: KHARKIV / UKRAINE CASE STUDY

**Abstract**

*This study was prepared based on the field study data collected in Kharkiv / Ukraine between September 2017 - September 2018. Migration in the form of internal displacement due to war and terrorism, handled as “case study” in the study refers to the displacement movement of the people to the interior of the country because of the Russia’s annexation of Crimea and the pro-Russian separatist groups in the eastern Ukraine and the armed struggle of the Ukrainian state. Throughout the study, the effects this migration wave has on the region where it is directed and which social interactions it leads to through the local society perceptions were explicated. The population of the study consisted of the people of Kharkiv,*

\*Bu çalışma, yazarı tarafından Eylül 2017 – Eylül 2018 tarihlerinde yürütülüp raporlanmış olan, Kırıkkale Üniversitesi’nin desteklediği, “Savaş ve Terör Sebepli Göç Hareketlerinin Yerli Toplum Üzerindeki Sosyolojik Etkileri: Ankara/ Türkiye ve Harkiv / Ukrayna Örneği” adlı 2017-063 numaralı yayımlanmamış BAP projesinin<sup>1</sup> Harkiv/Ukrayna örneği ile ilgili bölümüne istinaden hazırlanmıştır. Çalışmaya kaynaklık eden alan araştırmasına araştırmacı olarak katkı sağlayan V.N. Karazin Kharkiv National University öğretim üyelerinden Doç. Dr. Oleksandr Khyzhniak, Doç. Dr. Galyna Kravchenkova, Lisans Öğrencileri Anna Lymarenko, Alexandra Blagina, Viktoriia Manaienkova, Mariya Shedenko’ya ve çevirilerde görev alan Gazi Üniversitesi lisans öğrencisi Anastasissia Krainiuchenko’ya teşekkürlerimi sunarım.

\*\* Dr. Öğr. Üyesi. Kırıkkale Üniversitesi FEF Sosyoloji Bölümü. cagataysarp@hotmail.com  
<https://orcid.org/0000-0001-9369-6825>

*who were exposed to internal migration of the displaced persons due to war and terror. The data were collected through observation and interview. For the interviews, a sample living in Kharkiv for at least 3 years and are not within the scope of IDPs, was formed. When the interviews were analyzed, it was revealed that a small part of the participants did not point out any problems and positively welcomed the issue; another small part of the participants found that the migration and migrants were considered as a problem. In the remaining part of the participants, IDPs perceptions were positive and tolerant. Moreover, they had a realistic attitude towards the emergence of serious problems. These results were consistent with the observations in the field.*

**Keywords:** *Immigration, Forced Immigration, Internally Displacement, Kharkiv, Ukraine*

## Giriş

Göç en başta sosyal, kültürel, iktisadi, siyasi ve psikolojik olmak üzere insan hayatında farklı sonuçlara vesile olan, çeşitli sebeplerle gönüllü olarak veya zorlama ile bir yerleşim biriminden diğerine yönelik fert, grup yahut kitle boyutunda terk etme ve yerleşme süreçlerini içeren makul bir süreliğine geçici veya kalıcı olarak gerçekleşebilen yer değiştirme hareketidir.

Göçün tarihi üzerinde duran Kemal Karpat (2010: 76-77) açıklamalarını eski göçlerin gerisindeki iktisadi etkenleri öne alarak yapmıştır. Bu iktisadi etkenlerin ise iş gücü talep ve arzı meselesinden önce tarım ve hayvancılık temelinde ele alınmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Ta ki 19. Yüzyıla gelene dek toprağa bağlı hayatın, birebir ilişkide olduğu tabiat şartları tarafından şekillendirilmiş göçleri zaruri kılması oldukça anlaşılır bir durumdur. Kaldı ki bu dönemde -Karpat'ın görüşünü destekleyen bir ilave olarak- göçebe ve yarı göçebe toplumların göçlerine kaynaklık eden hususlar arasında sayılması gereken bir nokta da toprak hâkimiyeti adına gerçekleştirilen “yerinden etme” eylemleridir. Bahsedilen eylemler çoğu kez, temel iktisadi kıymet olan toprağın ele geçirilmesi için farklı toplumsal grupların birbirleriyle mücadelelerinin sonucu olarak vuku bulan bir süreci anlatır. Öyle ki bu mücadeleler, taraflardan birinin yurdundan çıkarılması şeklinde sonuçlanmasıyla gerçekleşen bir göç türünün tetikleyicisidir. Böylece, tarihin ilk zorunlu göçleri çoğu kez gerisinde iktisadi bir yönlendirmeyle hayat bulan askeri-siyasi baskılarla ve alan mücadelesi veren grupların şiddet eylemleri vasıtasıyla cereyan etmiştir denilebilir.

Göç türleri arasında sürecin başlangıcı ve şekli itibariyle en trajiği olan zorunlu göç, kendine ait kimi hususiyetlerle diğer türlerden farklılaşmaktadır. Göç konusu ile ilgilenen Faist (2003: 48-49) zorunlu göçleri gönüllü göçlerden ayıran temel farklılıkların kimi zaman belirsizliği de beraberinde getirdiğinin üzerinde durmuştur. Göçe mecbur kalmakla ilişkilendirilen pek çok öznel durumdan bahsedebilmenin sonucu olarak bu iki göç türünün kesin bir ayrımı hakikaten belli zorlukları da ihtiva ediyor görünmektedir. Öte yandan zorunlu göçleri incelerken bunları, çevreyle ilgili tabii etmenlerin de içine girdiği varoluşla ilgili bütün yapısal tehditlerle ilişkilendirenler de vardır (Betts: 2017). Uluslararası Göç Örgütü (IOM: 2019) ise birbiri yerine kullanılmakta olan “zorlamayla / istemsiz göç” (*forced / involuntary migration*) ve “zorlamayla / istemsiz olarak yerinden edilme” (*forced / involuntary*

*displacement*) kavramlarının insanlar arası çatışmalar ve maruz kalınan felaketlerin iki ucunu temsil ettiği bir çizgide anlamını bulan yer değiştirme hareketi olarak anlaşılması gerektiğini belirtmektedir. Bu tür durumlarda ekonomik kısıtlar sebebiyle hayat bulan mülteciliğin de ekonomik göç kapsamında gelişimi bir yana; gönüllü mü, yoksa zorunlu göç mü olduğu da tartışmaya açıktır (Bartnam, Poros ve Monforte, 2017: 153). Mesela, yaşadığı mekânda çeşitli sebeplerle uzun süredir iş bulamayan yahut kendisine iş verilmeyen bir kimse yahut toprağa bağlı hayat süren bir grubun uzun süren bir kıtlık ve verimsizlik sebebiyle hiç arzu etmediği halde yer değiştirmeye mecbur kalması durumlarında olduğu gibi... “Mekân” ile zorunlu ihtiyaçları tedarik etme hususunda “yaşam imkânları” arasında var olan temel bağın kopuşu veya buna benzer başka durumlar göçü zaruri hale getiriyorsa bahse konu yer değiştirme hareketi hangi göç türü kapsamında değerlendirilmelidir? Göç konusunda çalışan akademisyenlerin bu hususta bir görüş birliğinde olduklarını söylemek mümkün değildir. Ancak araştırmacıların sıklıkla başvurduğu isimlerden, göç kuramlarına klasikleşmiş bir katkı sunan Petersen’in (1958: 261) genel bir açıklamasını yaptığı göç tiplerinde ise “mecbur bırakma ve zorlama ile göç” temel ayrımlardan birini teşkil ederken kendi içinde ikiye ayrılarak konuyu kısmen de olsa vuzuha kavuşturur. Konu üzerinde çalışanların genellikle “zorlama ile göç” kısmına değindikleri bu temel göç tipinde “mecbur bırakma” durumunda göçmenin az da olsa göçle ilgili bir seçme hakkı söz konusuysa, “zorlama” ile gerçekleşende göçmenin hiçbir şansının bulunmadığı ileri sürülmüştür. Aslında oldukça önemli bir teferruatı açıklayan bu başlık altında yenilikçilik ve muhafazakârlık dürtülerine bağlı olarak göç tiplerini yapılmıştır. Mecbur bırakma ile göçte muhafazakârlık dürtüleri, egemenliği el değiştiren yurttan “kaçış”; yenilikçilik dürtüleri ise içinde bulunan sıkıntılı durum karşısında “işçi ticareti”ne<sup>1</sup> konu olan göç şeklinde sunulmuştur. Zorlama ile göçte ise muhafazakârlık dürtüleri “yerinden etme”; yenilikçilik dürtüleri ise “köle ticareti” ile gerçekleşen göçlerle açıklanmıştır. Zorlama ile yapılan göçlerde dikkat çeken bir farklılığın ise her iki dürtüde de göçü hayata geçirenin göçmenin iradesi dışında tamamıyla bir başka unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın konuyla ilgili temel yaklaşımı ise zorunlu göçün ardındaki etmen olarak “şiddet, tehdit veya temel yaşam imkânlarının yok olması ile ikamet tercih hakkının kaybolması yahut ciddi miktarda kısıtlanması” durumu üzerine şekillenmiştir. Göç türü olarak da “Ülke içinde yerinden edilme” (*internally displacement*) ile bağlantılı olarak yaşanan sürece odaklanılmaktadır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Örgütü bu kavramı tanımlarken kişi veya kişilerin; özellikle silahlı çatışmalar, şiddet hareketleri, insan hakları ihlalleri, insan veya doğal sebepli felaketler yüzünden kendi yaşam alanını terk etmek zorunda bırakılması sonucu vatandaşı oldukları ülke sınırlarını aşmadan yer değiştirmeleri üzerinde durmaktadır (UNCHR: 2004). Bu haliyle “ülke içinde yerinden edilme”, alt kategorisinde

<sup>1</sup> Orijinali “*coolie trade*” olarak sunulan bu kavram ilk olarak 19. Yüzyılda görülen ve ithal işgücü piyasasında sömürüye dayalı süreli iş sözleşmeleri ile gerçekleşen süreci ifade eder.



bulunduğu “zorunlu göç” kavramı kadar kapsayıcı yahut üzerinde tartışılır olmaktan uzak görünmektedir. Aksi halde, gerçekleşen göçlerin büyük çoğunluğu -belki tamamına yakını- için zorunlu göç tanımlaması yapmanın yolu açıldığı gibi “yerinden edilme” konusunda da epeyce muğlak bir tanımlama alanı meydana çıkacaktır. Böyle bir durumda ise konu üzerinde çalışırken ciddi bir kavram kargaşası tehlikesinin doğması kaçınılmaz olacaktır.

Meselenin bir diğer boyutu ise, nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, göçün kendini gerçekleştiren bir tarafının oluşu ile ilgilidir. Bu bağlamda Castles ve Miller (2008: 30) göçün toplumsal bir varoluşa bütün boyutları etkileyen, aynı zamanda kendini de inşa eden bir etkileşimler kümesi ve karmaşık bir süreç olduğu üzerinde durmaktadır. Zaten, yaşanan göç hikâyelerine de bakıldığında planlananla gerçekleşenin birbirinden çoğu kez ciddi farklılıklar arz ettiği, hesapta olmayan durumların gerçekleştiği görülecektir. Bu sapmalar kimi zaman süreci içinden çıkılmaz bir hale soksa da kimi zaman da yeni fırsatların doğuşuna imkân sağlamaktadır.

Savaş ve terörün sebep olduğu ülke içinde yerinden edilmeyeyle gerçekleşen göçün yerli toplum üzerindeki etkilerini merkezine alan bu çalışmada böylesine karmaşık bir süreçteki etkileşimleri gözlemleyerek değişen toplumsal yapıya dair ipuçlarını yerli toplumun bakış açısından bulmak amaçlanmaktadır. Göç çalışmaları çoğu kez göçmenler üzerine odaklanarak gerçekleştirildiğinden dolayı sürecin diğer birincil muhatabı olan yerli toplumun değerlendirmeleri göz ardı edilme riskini taşımaktadır. Oysaki göç sürecini bütünlüklü olarak anlamak adına en faydalı bilgi üretimi, sürecin çok sayıdaki muhatabının, en azından temel iki unsuru olan göçmen ve yerli toplumun değerlendirmelerini dikkate alan çalışmalar ile mümkün olacaktır. Göç çalışmalarında taraflardan birinin göz ardı edilmesi -ki bu çoğunlukla yerli toplumlar olarak öne çıkmaktadır- yahut biri üzerine muvazenesiz şekilde yoğunlaşan araştırmaların sayısının artması indirgemeci bir anlayışın önünü açacaktır. Literatürdeki böylesine bir riskle beslenen bakış açısı eksikliğine dikkatle mesele, “ülke içinde yerinden edilmiş kişi”lerin (ÜİYEK’lerin) göçünden ziyade hususi olarak “ÜİYEK’lerin göçünün yerli toplum tarafından algılanışı” üzerinden irdelenmiştir. Böylece, bu çalışmada bir başka indirgemeci anlayışa yol açmaksızın bütün bir göç sürecini açıklamaktan ziyade özel olarak bir toplumsal grubun değerlendirmeleri ele alınmıştır. Bir diğer ifadeyle, yapılan bu araştırmayla, ülke içinde yerinden edilme sonucu göç alan bir toplumda göçten sonraki süreç, yerli toplumun algılamaları ve yorumlamaları kapsamında değerlendirilerek bilimsel bilgi üretilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, süreç içinde çoğu kez algılama ve yorumlamaları ihmal edilen yerli toplum üzerine odaklanarak literatürdeki eksikliği gidermeye katkı sağlamak amaçlanmıştır. Nitel araştırma yönteminin gereği olarak çalışmada herhangi bir hipoteze yer verilmemiş, sistematik şiddet hareketleri sebebiyle iç göçün yaşandığı bir bölgede göçe maruz kalan yerli toplumun durumu nasıl değerlendirdiği, ne tür sorunlarla karşılaştığı, meseleyi değerlendirme şekline bağlı olarak sosyo-

kültürel bütünleşme süreci içindeki rolünün ne olduğu ve nasıl gerçekleştiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

## **1. GÖÇTEN SONRASI**

Bir ülkenin vatandaşı olmakla, o ülke toplumunun bir üyesi olmak arasında fark vardır. Kanunlarla belirlenmiş sorumlulukları yerine getirmek iyi bir vatandaş olmak için yeterliyken, topluma üye olmak için temel toplumsal değerleri bilip özümsemek ve toplumun diğer üyeleriyle bunları paylaşan etkileşimlerde bulunmak gereklidir. Topluma sonradan katılanlar için yapıya eklenilebilme adına bir nevi ispat girişimi yahut sembol gösterimi süreçlerine ihtiyaç duyulur (Etzioni, 2018: 72). Uluslararası göçle anılan bu durum -etnik, dinî yahut bölgesel farklılıkların belirgin olarak bulunduğu, bütünleşme sorunu yaşayan ulus devletlerde- mikro kültürel yapılar arası iç göçlerde de benzer süreçleri gerektirecektir. Farklılıkları görülen yahut bilinen yeni üyeler için toplumun toleransı oldukça düşüktür. Çoğu kez göz ardı edilebilecek ufak sapmaların dahi, konu göçmen olunca dikkat çekici ve tepki uyandırıcı bir hal aldığı birçok insanın günlük hayatta gözlemleyebileceği bir gerçekliktir.

Bütün önyargılara, çatışmalara veya dönüştürme çabalarına rağmen göçten sonra bütün toplumsal yapılar göçün, göçmenin, yerli halkın ve sürece etki eden bütün paydaşların öz renkleriyle hercümerç olan bir tuvali andırırlar. Tuvaldeki renkler sürekli bir akışkanlık ve karışma halindedir. Tuvale yeterince uzaktan bakıldığında oldukça bulanık ve değişkenlik arz eden, ancak öyle ya da böyle renk ayrımının fark edilemediği bir yapı göz çarpar. Asıl mesele ise tuvale yeterince yakından bakıldığında görülmektedir. Eğer ki her bir renk bir taraftan kendi tonlarını muhafaza edip öte yandan da akışları sayesinde diğer renklerle kucaklaşarak tuvale yeni renkler ve tonlar hediye etmişse, renkler arasındaki farklılık açıkça görülmesine rağmen tuval üzerinde çeşitliliklerin zenginleştirdiği bir renk cümbüşüne vesile olmuş demektir. Başka ifadelerle; göç nasıl, ne zaman ve hangi şartlar altında gerçekleşirse gerçekleşsin, onun yeni bir toplumsal yapının habercisi olduğu aşikârdır. Ne kadar muhafazakâr olursa olsun, göç alan bir toplumun eski toplumsal yapısını bütünüyle muhafaza etmesini beklemek en hafifinden “hayalcilik” olarak nitelendirilebilir. Zira her bir fert, içinde doğup büyüdüğü topluma ait kültürün hem mirasçısı, hem taşıyıcısıdır. Bu bağlamda, göç eden kişileri göçe kaynaklık eden coğrafyaların kültür ajanları olarak kabul etmek, onların göç ettikleri bölgelere kendi kültür unsurlarını da bilinçli veya bilinçsiz şekilde taşıdıklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Öte yandan, göç alan toplumun da kendi kültürel yapısının olduğu, hatta yerleşik ve ev sahibi olması sebebiyle çoğu kez tahakküme daha fazla elverişli bir konumu işgal ettiği de başka bir hakikattir. Göç süreci üzerine çalışmaları olan psikanalist Salman Akhtar (2018: 20-21) bu bağlamda ev sahibi nüfusun göçmenlere tepkilerinin beş temel etkene bağlı olduğunu bildirmiştir: “(1) Mevcut topluluğun doğası, (2) göçün nasıl bir dönemde gerçekleştiği, (3) yerleşilen ülke ile menşee ülke arasındaki tarihi bağlar, (4) kültürel farkların büyüklüğü ve (5)

göçmenlerin bedensel özellikleri.” Bütün bu hususlar göçmen-yerli ilişkisinde meselenin, “gelenleri uyumlaştırmak” yahut “göçmenleri toplumsal bünyeye kabul” gibi tek taraflı bakış açılarıyla anlaşılacak kadar geniş bir yelpazede değerlendirilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Böylesine bir bakış sonucunda karşılıklı bir ilişkiler ağı, bir etkileşimler silsilesi veya en basitinden ikili bir tezahür göze çarpmaktadır. Tam da bu ikilik etkisiyledir ki az veya çok kültürel farklılıkları olan göçmen ve yerli toplum ilişkisinden duruma bağlı olarak yeni bir yapının ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Tek bir etnisiteden oluşmayan toplumlarda -ki çağımız için böylesine bir homojenite ancak ütopyik bir görüngüyü ifade ederdi- sosyal eylemin gerisinde referans noktaları kabilinden ortak değer ve normları mümkün kılabilen bir kültürel yapıdan bahsedilemiyorsa bütünleşme açısından esaslı bir sorun söz konudur denilebilir (Castles ve Miller, 2008: 58). İşte ulus devlet için göçmenler bu ortak var oluş sarmalının dışındaki silüetleriyle merkezi yapının ötesinde ancak yerli toplumla aynı uzamda arz-ı endam eden hayaletimsi varlıklar olarak kabul edilebilir (Saybaşılı, 2011: 77). Aynı durum çoğu kez iç göçle gerçekleşen çeşitlilik için de geçerlidir. Her ne kadar uluslararası göç ile farklı etnisitelerin bir arada yaşamasının güçlüğü daha belirgin halde öne çıksa da, iç göçün de bölgesel olarak kültürel farklılıklardan kaynaklı bütünleşme sorunlarını peşi sıra getirmesi mümkündür. Bilhassa yerinden edilme sonucu yaşanan göçlerde göçmenlerin içinde buldukları sosyo-psikolojik durumdan ve aktarmadıkları yerel sermayelerinin eksikliğinden doğan eşitsizlikler bu husustaki başlıca etkenler arasında sayılabilir. Toplumsal yapı içinde böylesine bir hiyerarşinin varlığı üst tabakalarda yer alan yerli toplumun algılamalarıyla destek bulduğu kadar alt tabakaları oluşturan göçmenlerin de kabulü, kendilerini ve yerli toplumu tanımlama şekilleriyle Bourdieu’nun (2015) “sembolik şiddet” olarak isimlendirdiği bir tahakküm biçimini ortaya çıkarmaktadır.

Yeni toplumsal yapı içinde oluşan tahakkümcül ilişkinin dezavantajlı tarafından çabucak kurtulmak için göçmenlerin önünde çok sayıda geçerli seçenek olduğundan bahsetmek epeyce zordur. Misal olarak, onların ulus devletler içinde bütünleşmiş bir toplum biçiminde yaşamak için yerli topluma benzeme çabaları çoğu kez yerli toplumun ötekileştirmesiyle karşılık bulurken, bir yandan da bu grupların sürdürdükleri kültürel alışkanlıklarını törpüleyerek entegrasyonlarını sağlanmaları beklenmektedir. Wallerstein’in (1993: 255-256) ulus devletin şizofrenik bir tutumu olarak ifade ettiği bu çelişki birlikte yaşamın karşısındaki temel sorunların başında gelmektedir. Ayrıca ilave etmek gerekir ki, her ne kadar Wallerstein burada ulus devletin muhatap olduğu uluslararası göç üzerinden açıklama getirirse de yerinden edilme sonucu iç göçle mecbur bırakılan kimselerin durumunun da pek fazla farklılık arz ettiği söylenemez.

## **2. HARKİV / UKRAYNA ALAN ARAŞTIRMASI**

Toplumlar üzerinde gerçekleşen yoğun baskıların ve sistematik şiddet hareketlerinin süreklilik arz etmesi durumunun toplumsal gruplarda çoğu kez yer değiştirme eylemlerini zaruri hale getirdiği misallerle sabittir. Yerlerinden edilmiş bu grupların göçlerinin hem kendileri açısından, hem de yerli toplum açısından yeni sosyal problemlerin ortaya çıkmasına sebep olması günümüz için bir vaka, gelecek içinse yüzleşilmesi kuvvetle muhtemel çok daha şiddetli bir gerçekliktir. Bu araştırma da temel olarak; savaş ve terör sebebiyle ülke içinde yerinden edilmeye gerçekleşen göçün, göç alan bölgelerdeki yerli toplumlar üzerindeki etkilerini yerli toplum algılamaları üzerinden konu edinmektedir.

Araştırmada ülke içinde yerlerinden edilmiş kişilerin göçü için incelenen toplumsal grup, Ukrayna'nın doğusunda Rusya yanlısı ayrılıkçılarla Ukrayna devletinin çatışması sonucu doğan şiddet hareketlerinden kaçan Ukraynalıların ve Kırım'ın Rusya tarafından ilhakı neticesi Kırım'dan çıkıp Harkiv'e yerleşen bölge halkının göçüne maruz kalan Harkivli yerli toplum olarak belirlenmiştir. Ukrayna'da bir buçuk milyondan fazla insan sistematik şiddet hareketleri sebebiyle yerlerinden olmuştur. Birleşmiş Milletler Mülteci Örgütü'nün Ukrayna Sosyal Politikalar Bakanlığı'na dayandırarak sunduğu rapora göre bu insanların Harkiv Bölgesinde kayıtlı olarak yaşayanlarının sayısı 122.932'dir (UNCHR: 2018). Ancak sahadaki gözlemler sonucu edinilen bilgilere göre çoğu ÜİYEK kayıt işlemlerini ya yaptıramamış, ya da düşük miktardaki yardımlar sebebiyle prosedürlerle uğraşmak istememiştir. Görüşülen gayri resmi yardım kuruluşlarının yetkilileri bu konuda kesin bir sayı vermenin mümkün olmadığını belirtirken emin oldukları hususun Harkiv'deki ÜİYEK sayısının kayıtlı olanların çok üstünde olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Birçok insana göre bu sayı 300.000 ila 500.000 arasında değişmektedir. Bahsedilen göçmenlerin bazıları kendilerine yeni birer hayat kurabilirken, bir kısmı akrabalarının yanında, bir kısmı ise ülkenin çeşitli bölgelerinde oluşturulmuş göçmen kamplarında hayatlarını sürdürmektedirler. Harkiv, göçmenlerin sıklıkla yöneldikleri büyük bir şehir oluşuyla ve Ukrayna'daki göçmenlerin önemli bir bölümünü barındırıyor olmasıyla oldukça faydalı veriler sunma kapasitesindeki bir bölge kimliğiyle öne çıkmaktadır.

### **2.1. Yöntem**

İncelenen bir örnek olayın benzeşen alanlarda cereyan etmesi durumunda daha önce üretilmiş olan bilginin araştırmacıların anlama çabalarına ciddi şekilde yardımcı olması mümkündür (Berg & Lune, 2015: 371-372). Bu düşünceden hareketle araştırmamızda "sistematik şiddet sebebiyle göç" konusu için Ukraynalı göçmenlerin yaşadıkları göç hadisesi örnek olay olarak ele alınmıştır. Elbette ki bu araştırma sayesinde, sistematik şiddet sebebiyle iç göçe maruz kalan bütün topluluklar ve göç alan toplumlar adına, yaşanan bütün sosyal olayları sebep sonuç ilişkisi bağlamında açıklayarak bütüncül bir genelleştirme yapmak söz konusu olmamıştır. Ancak araştırma sonuçları doğrultusunda yerinden edilen ve göç alan benzer durumdaki

grupların sorunları, ilişkileri, zihniyetleri, tutumları, tavır ve davranışları hakkında fikir yürütmenin önünün açılması beklenmektedir.

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi kapsamında tasarlanmıştır. Nitel saha çalışmaları için oldukça uygun olduğu düşünülen, bilginin anlaşılma sürecinde zihinlerde geçirdiği süreci esas alan “fenomenoloji”, araştırmanın desenini belirleyen temel yaklaşımdır. Araştırma sürecinde “katılımlı ve katılımsız gözlem”, “doğrudan ve dolaylı gözlem” ve “derinlemesine mülakat” teknikleri kullanılmıştır.

Savaş ve terör sebebiyle yerinden edilmiş kişilerin iç göçüne maruz kalan Harkiv halkı araştırmanın evrenini teşkil etmektedir. Görüşmeler için, Harkiv’de en az 3 yıldır yaşayan, “ülke içinde yerinde edilmiş kişi” (ÜİYEK) kapsamında olmayan, yaşları 18 ile 75 aralığında değişen 17’si erkek, 28’i kadın olmak üzere 45 kişilik örneklem grubu oluşturulmuştur. Görüşmeciler ilk olarak, faydalı bilginin alınabileceği düşünülen birkaç kişi olarak belirlendikten sonra kartopu örneklem yöntemiyle diğer görüşmecilere de ulaşılmıştır. Alanda görüşmeler yapılırken yarı yapılandırılmış görüşme formlarından faydalanılmıştır. Görüşme formlarındaki sorulara katılımcılardan alınan cevaplar ve mülakat esnasında bu sorular etrafında gelişecek konuşmalar katılımcının iznine bağlı olarak ses kayıt cihazı ile kaydedilmiş ya da görüşme esnasında notlar alınmıştır. Araştırmanın görüşme kısmında elde edilen veriler, ortaya çıkan genel eğilimler doğrultusunda kodlandıktan sonra her bir eğilim üzerine yorumlamalar yapılmıştır. Görüşmelerin analizi ve gözlemlerden edinilen verilerin birleştirilmesi neticesinde araştırma bulguları elde edilmiştir.

## **2.2. Harkiv Şehri ve Katılımcılar Hakkında Demografik Bilgiler**

Otuz sekiz tane yükseköğretim kurumunun bulunduğu, 1.4 milyonu aşkın nüfusuyla Ukrayna’nın en büyük ikinci şehri olan Harkiv 300.000 civarında üniversite öğrencisini bünyesinde barındırmaktadır. Bu öğrencilerin bir kısmı diplomalarını aldıktan sonra şehirden ayrılrsa da üniversite okumak için şehre gelip yerleşenlerin sayısı da az değildir. Genel olarak yaşlanma / eksi büyüme eğiliminde olan Ukrayna nüfus yapısı Harkiv için de geçerli olsa da şehrin jeopolitik ve ekonomik yapısı sebebiyle bu durum trajik seviyelere ulaşmamıştır. Ukrayna’nın diğer birçok şehrine oranla iş hayatının daha aktif olduğu Harkiv ekonominin oldukça zayıf olduğu Ukrayna’da işgücü istihdamı için de bölgede nispi bir çekim merkezi sayılabilecek yapıdadır. Bütün bu sebepler şehrin ülke geneline oranla daha dinamik bir nüfus yapısına sahip olmasına zemin teşkil etmektedir. Şehrin hem bu özelliği, hem de hayatlarına şekil vermek zorunda oldukları bir dönemde göç hadisesinden diğer yaş gruplarına oranla daha fazla etkilenmiş olmalarının kuvvetle muhtemel olması, 18-34 yaş grubundakileri genel popülasyon içinde öne çıkarmaktadır. Kaldı ki yakın tarihte tecrübe edilmiş olan 2014 ihtilalinde yine bu yaş grubunun öne çıktığı bilinen bir vakiydir. Öte yandan sahada yapılan gözlemlerden anlaşıldığı kadarıyla Sovyetler Birliği tecrübesini yaşamış gruptaki kimseler sosyal ve siyasi olaylar karşısında genç nesil kadar aktif tavır

takınmamaktadırlar. Bu yüzden ki görüşme yapılırken katılımcı seçiminde 18-34 yaş aralığındaki kişilere ağırlık verilmiştir. Katılımcıların yaş dağılımını gösteren tablo aşağıda sunulmuştur.

**Tablo 1.** Katılımcıların yaşa göre dağılımı

Yaş	Frekans	Yüzde
18-25	18	40,0
26-34	13	28,9
35-45	6	13,3
46-59	5	11,1
60-75	3	6,7
Total	45	100,0

### 2.3. ÜİYEK'lerin Harkiv'e Göçüyle İlgili Görüşler

Ukrayna'da Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplarla yürütülen savaş ve anti terör operasyonları ile Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesi sonucu oluşan durum sebebiyle Harkiv şehrine yapılan göçle ilgili olarak katılımcıların yaklaşımları öğrenilmek istenmiştir. Ancak bunu yaparken herhangi bir devlet veya bölge ismi verilmeden, "Ukrayna'da mevcut olan durum yüzünden şehrinize yönelik olarak başlayan göç hakkında neler düşünüyorsunuz? Göçe yaklaşımınız nedir?" şeklinde sorular sorulmuştur. Bu şekilde kapalı ve genel sorular sorulmasındaki amaç katılımcıların ülkenin içinde bulunduğu durumdan ve yaşanan göçten ne anladıkları, onların bu durumu nasıl ve hangi pencereden değerlendirdikleri bilgisini elde etmektir.

Katılımcıların hemen hemen tamamının zihninde "ülke içinde Harkiv'e göç" meselesinin Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplarla Ukrayna devletinin anti terör operasyonları çerçevesinde karşılaşmalarından meydana gelen şiddet hareketleri sebebiyle Luhansk ve Donetsk oblastlarını içeren Donbass bölgesinden şehre gelip yerleşen kişiler ile karşılık bulduğu görülmüştür. Kırım Özerk Cumhuriyeti'nin Rusya tarafından ilhak edilmesi sürecinden buradan ülke içine ve nihayetinde Harkiv'e gelip yerleşen Ukrayna vatandaşlarının konu edilmediği göze çarpmaktadır.

Yerinden edilme suretiyle Harkiv'e gelip yerleşen Ukraynalıların yarattığı göç dalgası ile ilgili olarak katılımcıların değerlendirmelerine başvurulduğunda genel itibariyle durumu anlayışla karşılayan, normal bir sosyal hareket kapsamında kabul eden çizgide oldukları görülmüştür. Bu bağlamda katılımcılardan 40 tanesi bu göç

bakış açısını olumlu ifadelerle değerlendirirken, 3 tanesi çekimser kalmış, 2 tanesi de olumsuz görüş bildirmiştir

Görüşmelerin henüz başlangıç kısmında sorulan sorularla irdelendiğinden dolaydır ki, katılımcıların bu kısımda verdiği cevapların meseleyi siyah ve beyaz ayrımı gibi net bir ayrımla değerlendirmek durumunda kalmaları yahut böyle hissetmeleri sebebiyle, yaşanan göç ile ilgili genel bakış açılarının oldukça sığ şekilde sunulduğu düşünülmektedir. Ek olarak milli ve insani değerlerle çelişir duruma düşme ihtimalinin yarattığı hassasiyetin katılımcılar tarafından verilen cevaplarda gerçek olandan ziyade doğru görüneni söyleme eğilimini doğurmuş olması ise ihtimallerden biridir. Öte yandan bir tercih yapma gerekliliği hisseden insanlar için bütün sorunlara rağmen, şehirlerinin maruz kaldığı göç hareketlerini sahip olunan değerler sebebiyle konforu ve şahsi çıkarları ikinci plana atarak hoşgörülle karşılamaları da gayet tabiidir. Bu durum ancak görüşmelerde devam eden sorulara verilen cevaplarla bir bütün olarak değerlendirildiğinde manâ ifade etmiştir. Zira burada gözlem ve derinlemesine görüşmeler yoluyla Harkiv halkının ÜİYEK'lerin göçü karşısındaki eğilimlerinin nicel tespiti yapılmaya çalışılmamış, insanların sahip oldukları düşüncelerin gerisindeki anlam ve zihniyet araştırılmıştır.

#### 2.4. ÜİYEK Algılamaları

Katılımcılara “Sizce hangi tanımlama şehrinizdeki ÜİYEK'leri tasvir ediyor? Yabancı, misafir, sorun, yakın, kardeş veya sizin gibiler. Neden?” temel sorusu ve buna bağlı sorular yöneltilerek bu insanları birincil olarak nasıl sınıflandırıldıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. 45 Katılımcının 19'u bu soruya onları “misafir” olarak gördüğü cevabını vermiştir. 15 Katılımcı ÜİYEK'leri kendisinden farklı görmediğini ya da kardeşi olarak gördüğü ifade ederken, 6 katılımcı onları sorun kapsamında, 2 katılımcı kesin bir dille yabancı olarak değerlendirmiştir. 3 Katılımcı bu konuda bir tanımlama yapmakta çekimser kalmıştır.

15 Katılımcı bu soruya “kendimle aynı” ve “kardeş” cevabını vermiş olsa da görüşmelere bütünlük içinde bakıldığında ortaya çıkan bakış açısının bu ifadeleri tam olarak karşılamadığı düşünülmektedir. Zira katılımcılardan göçmenlerle Harkivlileri kendilerine yakın görme konusunda mukayese etmeleri istendiğinde bu kez 45 katılımcının 24'ü “yerliler” cevabını vermiştir. Sadece 15 katılımcı yerliler ile göçmenleri aynı yakınlıkta gördüğünü ifade etmiştir.

Sadece bu soruya verilen cevaptan yola çıkarak katılımcıların göçmenleri ne sıfatla değerlendirdikleri hakkında sonuç çıkarılamaz. Ancak görüşmeler içinde geçen ifadelere bakılırsa göçmenler hakkında “kendimle aynı” ya da “kardeşim” olarak görüyorum şeklinde değerlendirme yapanların bile 6'sının bu ifadeyle çelişen vurgular yaptıkları görülmektedir. Bu konuya misal teşkil etmesi bakımından katılımcılardan 40 yaşındaki eğitimci ve sosyal hizmetler gönüllüsü Ekaterina'nın verdiği cevaplar diğer birçok katılımcının gizli kapaklı ifadelerinden farklılaşması bakımından dikkat çekicidir. Katılımcıya ÜİYEK'ler için hangi tanımlamayı uygun gördüğü sorulduğunda, “Tıpkı bizim gibi”, cevabını vermiştir. Göçmenleri mi yoksa

Harkivlileri mi daha yakın görmektesin sorusuna ise “Tabi ki Harkivlileri...”, şeklinde cevap verdiğinde nedeni sorulmuş ve şu cevap alınmıştır:

- Yani Harkivliler daha yakınlar tabi ki. İlk olarak kendim Harkiv’de yaşıyorum ve Harkiv’de yaşayan diğer insanları çok iyi anlayabiliyorum. Ve Harkiv Donetsk’ten, Luhansk’tan ve özellikle Donetsk ve Luhansk bölgelerinden farklı. Ve bunun dışında da Harkiv büyük bir megakent, ve buraya gelen insanlar genellikle megakentlerden değil, ilçelerden gelmiş insanlar.

Görüşmeler esnasında bu katılımcı ve diğer katılımcıların çoğunun bir takım olumsuz cümleler kullandıktan sonra durumu toparlamaya çalışıp daha hoşgörülü yaklaşımlar sergilemeye çabaladıklarına şahit olunmuştur. Ancak devam eden ve mahiyet itibariyle benzer olan ve farklı zamanlarda yinelenen sorularda katılımcılar çoğu kez zihinlerindeki sözlerle dökmüş görünmektedirler. Ekterina’nın devam eden görüşmesinin bir kısmı şu şekildedir:

- **Şehirlerini savaş, terör ve ilhak yüzünden terkeden göçmenlerin şehrinizdeki sayısını biliyor musunuz? Bu sayı gerekene göre sizce nasıl?**

- Hayır, bu sayı şehrimiz için kesinlikle çok büyük. Resmi istatistiklerin zirvesinde, rakamı tam hatırlamıyorum ama sokaktan geçen her on kişiden birinin mülteci olduğunu saymıştık, bunlar çok yüksek sayılar. Ve tabi ki de her şehir için bu kadar çok insanı kabul etmek ağır gelir.

- **Peki, göçmenler hakkındaki sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri değişti mi?**

- Mmmm.. Yani, çok kez değişti ve değişmeye devam ediyor. Yani, evet, değişti.

- **İyiye mi, kötüye mi?**

- İyi yöne de değil, kötü yöne de değil. Komşu bölgelerde yaşayan insanları hiç düşünmezdim, onların sorunları ve ilgi alanları beni hiçbir zaman ilgilendirmemişti. Onlarla karşılaşmaya başladığım zaman, özellikle illerden değil ilçelerden gelen insanlarla, onların zihniyetinin yirmi yıl önceki Harkiv’in zihniyetine benzediğini görmek beni şaşırttı.

ÜİYEK’leri tamamıyla kendisi gibi gören ve yerli toplumdan ayırmayan katılımcılara da rastlanmış olmasına rağmen bu insanları kendisi gibi yahut kardeş olarak tanımlayan katılımcıların önemli bir bölümünün farklılıklar ve şüpheler üzerinde durduğunu belirtmek gerekir. Bu katılımcıların öne çıkan ifadeleri göçmenlerin mentalitelerinin farklı olduğu, düşünce yapılarının nasıl olduğunun bilinmediği, şehir kültürüne uzak oldukları, kendilerini özel gördükleri, yerli insanlar onlara yardım borçluymuş gibi tavır takındıkları şeklindedir.

Bütün bunların yanında görüşmelerde dikkat çeken bir husus ise katılımcıların 24 tanesinin, yani yarıdan çoğunun göçmenlerle hiç ilişkisinin olmadığını belirtmesidir. Ortaya çıkan bu durumun “Göçmenlerin davranışları hakkında düşünceleriniz nelerdir?” ve “Göçmenlerle hiç sorun yaşadınız mı yahut bir sorun yaşayan kişiler hakkında bilginiz var mı?”, mahiyetindeki sorulara verilen cevaplarla uyum arz ettiği görülmüştür. Bu bağlamda katılımcılardan 29’u göçmenlerin



davranışlarından şikâyetinin olmadığını belirtirken, 14 katılımcı olumsuz yönde görüş bildirmiştir. 2 Katılımcı ise bu konuda kararsız kaldığını anlatan ifadelerde bulunmuştur. Bu duruma hemen hemen doğru orantılı olarak aynı katılımcıların 12'si göçmenlerle sorun yaşadığını yahut sorun yaşayan kişiler hakkında bilgisi olduğunu ifade ederken, 33'ü bunun aksi yönde bilgi vermiştir. Bu sorulara verilen cevaplar ilk etapta, ÜİYEK'lerin davranışından duyulan rahatsızlık ile yaşam tecrübeleri ve duyular arasında büyük oranda uyum söz konusu olabileceğini düşündürmektedir. Ancak görüşmelerin ilerleyen bölümlerinde sahadaki gözlemlerle paralel olarak durumun farklılaştığı görülmüştür.

Gerek mülakat yapılan katılımcılarla gerekse Harkiv'de tanışılan insanlarla sohbetler esnasında görülen en temel unsurlardan bir tanesi yerli halkın ÜİYEK'ler ile ya hiç ilişkisinin bulunmaması ya da oldukça sınırlı ilişkilere sahip olmalarıdır. Sorulara cevap veren kişiler çoğu durumda "geçici olarak yerlerinden edilmiş kişiler" terimiyle kriz durumunda olan bir grup insanı, dolayısıyla "kayıp", "kafası karışmış", "mutsuz", "yoksul" gibi tipleri hayal ettiklerini ifade etmişlerdir. Gerek gözlemlerden, gerekse mülakatlardan anlaşıldığı kadarıyla Harkiv'deki ÜİYEK'ler, hakkında az veya çok bilgi sahibi olunan, hatta kendileriyle ilgili sınıflandırma yapılabilecek seviyede fikir vermiş kimseler olarak görünmektedirler. Öte yandan bu kimseler Harkivliler ile aynı milletten, aynı dili konuşan, aynı tarihe sahip, kültürel olarak makro planda benzeşen, Ukrayna toplumunun önemli bir parçası olmaları hasebiyle de şehre ülke dışından göç eden başkaları ile kıyaslanamayacak kadar yakınlığa sahiptirler. Bu durum ÜİYEK'leri "öteki" olmaktan ziyade çoğu zaman Bauman'ın (2017: 66) "yabancı"sına daha çok benzettir. O yabancılar ki yerli toplum için tanıdık bilindik kimselerdir. Öte yandan, bilindik oluşları yerli halka ÜİYEK'lerin "biz" olmadıklarını da hatırlatır. Ancak meseleyi çetrefilli kılan husus "biz" olmayan bu kimselere "onlar" demenin de tam anlamıyla mümkün olmayışında saklıdır. Bir başka ifadeyle ÜİYEK'ler; şehrin yerli halkı zaviyesinden ne iç ne de dış grup üyesi, ne "biz" ne de "onlar" olan araftaki bir grup veya şimdilik gri alanlarda gezinen, kaderi zaman içinde belli olacak olan az çok bilinen silüetlerdir.

ÜİYEK'leri gri alanlara hapseden husus şüphesiz ki yerli halk ile temasın seyrekliğidir. Katılımcılara ÜİYEK'lerle ilişkilerin durumu ve onlara yardım edip etmedikleri sorulduğunda 45 katılımcının 24'ü ÜİYEK'lerle hiçbir ilişkisinin olmadığını belirtirken, ilişkisi olduğunu belirten 21 katılımcının çok azının sıkı bağlar kurduğu anlaşılmıştır. Ayrıca 45 katılımcının 30'u da bu insanlara hiçbir yardımda bulunmadığını ifade etmiştir.

Görüşmelerden elde edilen bu verilerin anlattıkları sahadaki gözlemlerle de örtüşmektedir. Düşünülmektedir ki yerli halkın ÜİYEK'lerle ilgili düşüncelerinin önemli bir bölümü bu insanlarla ilgili olarak medyaya yansıyan haberler, geldikleri bölge ile ilgili ön yargılar ve bu kimseler içinde öne çıkan bazı stereotiplerin eylemleriyle inşa edilmiştir. Hal böyle olunca da ortaya merhamet, hoşgörü ve temkin üçgeninde sembolik bir alan çıkıvermiştir. Misal olarak katılımcılardan 21

yaşındaki Olya ile yapılan görüşmenin aşağıdaki kısmı olumsuz yönde tavır koyan birçok kişinin görüşleriyle benzerlikler sunması açısından önemlidir.

- **Şehrinize savaş, terör ve ilhak sebebiyle yönelen göç akımları hakkında ne düşünüyorsunuz?**
- Bu pek hoşuma gitmiyor, çünkü... Yani, savaş... İnsanlar bir yerlere gitmeliler... İşte, herkes evinde güzel hisseder, başka bir yerlerde değil.
- **Peki, “ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler” terimini duyduğunuzda ilk aklınıza gelen şey nedir?**
- Bundan rahatsızım (gülüyor).
- **Peki, bu insan grubu için hangi tanımlamaları bulabilirsiniz?**
- Hmm... Değişik, garip, hoş olmayan...
- **Sizce tanımlamalardan hangisi şehrinizdeki ÜİYEK’leri tasvir ediyor: Yabancı, misafir, sorun, yakın / kardeş veya sizin gibiler? Neden?**
- Mmm... misafirler.
- **Niye böyle düşünüyorsunuz?**
- Yani, onlar buraya bir yerden geldiler... Misafirlige... Onları pek çağırmadık (gülüyor), ama öyle oldu.
- **Memleketlerini savaş, terör ve ilhak yüzünden bırakan göçmenlerin şehrinizdeki sayısını biliyor musunuz? Bu sayı gerekene göre nasıl?**
- Hayır, böyle bir bilgim yok, ancak ben çok olduğunu düşünüyorum ve bence bu normal değil.
- **Peki, size göçmenler hakkındaki düşüncelerinizin onların ilk gelişlerinden bu ana kadar değiştiğini düşünüyor musunuz? Cevabınız “evet” ise nasıl olduğunu açıklar mısınız?**
- Evet, daha kötü oldu.
- **Yani ilk başta bakışınız daha iyi miydi?**
- Evet.
- **Niye kötüleşti?**
- Bazı göçmenlerin davranışı yüzünden!
- **Peki, kendi veya çevrenizin tecrübelerinden bazı örnekler gösterebilir misiniz?**
- Yani, bu bazı genel şeyler... İyi davranan birileri var, kötü davrananlar da. Tabii ki burada da kötü insanlar yeterince var, Ancak... (gülüyor).
- **Genel olarak onlara bakışınız olumsuz yönde mi değişti?**
- Evet.
- **Sizce Ukrayna’daki ÜİYEK’ler bir sorun teşkil ediyorlar mı?**
- İki yönlü bir soru... Evet de, hayır da. Yine de iyi ve kötü insanlar var.
- **Hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**
- Mesela bazıları iş yerlerinin yetersizliği konusunda sorun yaratabilirler. Veya bazı insanların kalacak yerleri yok, bunun için bazı sorunlar ve anlaşmazlıklar ortaya çıkabilir.
- **Şehrinizdeki ÜİYEK’lerin davranışları ve size olan bakış açısı sizce nasıl?**
- Genelleme yapmak mümkün değil, bazıları iyi, bazıları kötü davranıyor.
- **Ama çoğu zaman ne ile karşılaştınız?**
- Daha çok olumsuz şeylerle...
- **Peki, bu nasıl ortaya çıkıyordu? Sizin beğenmediğiniz hangi davranışları vardı?**
- Çoğu zaman o, kolay parayı arayan bazı erkekler... Kimi zaman bunu yasadışı bir şekilde yapmaya çalışıyorlar... Bazı hırsızlıklar ve buna benzer şeyler... Bu insanlara ilişkin böyle düşüncelerim var.

- **Göçmenler ile çevrenizdeki insanlar arasındaki sorunlara şahit oldunuz mu? Kendiniz bu tür sorunla karşılaştınız mı?**
- Büyük ihtimalle hayır (gülüyor). Emin olamam, çünkü insanın alnında “ben oralardan geldim” diye yazılmıyor ki.
- **Ama sorun çıktığında gelmiş diye bir imaj mı oluşturuluyor?**
- Bence evet... Bu tür durumlarda insanın yerli değil, göçmen olduğuna inanmak isteniyor.
- **Peki, onlara yardım ettiğiniz oldu mu?**
- Hayır.
- **ÜİYEK’ler ile herhangi bir ilişkiniz var mı? Aralarında samimi olduğunuz birileri var mı? Onlara mesafeli veya önyargılı olduğunuzu düşünüyor musunuz?**
- Yakın insanlar yok, sadece tanıdıklar. Onlarla iyi ilişkilerim var. Belki önyargılı davranabilirim, çünkü bazı insanlara bilmeyerek görünüşüne göre davranabilirim. Olabilir.
- **Yani, göçmen kimliği sizin için büyük önem taşıyor.**
- Yani, öyle. (gülüyor).

Olumsuz görüş bildirenlerden mülakatlarından anlaşıldığına göre rahatsız oldukları önemli bir hususun çalışmadan, gayret sarf etmeden yardım bekleyen yahut kendince bu şekilde değerlendirdiği göçmenlerin varlığı olduğu anlaşılmıştır. Yani mesele göçten ziyade bazı göçmenlerin sergiledikleri tavır ve tutumların insanların zihninde edindiği yerle ilgili görünmektedir. Tabi bunun yanında Donbasslı göçmenlerin görünüşleri ve tavırlarının farklılığı ile ilgili vurgulara da sık sık rastlanmıştır.

Olumsuz görüş bildiren diğer katılımcı ise 60 yaşındaki Tatyana’dır. Şehrin göç konusunda eskiden bu yana tecrübelerine sahip olduğunu belirten katılımcının sözleri şu şekildedir:

- Şehrimiz daima güneyden göç alırdı. Mesela Karabağ’dan iç savaş sürecinde çok göçmen geldi. Ancak Harkivlilerin onlara yaklaşımı Donbasslılara olanından daha yumuşaktı. Özellikle Donetskliyi sevmezler. Bence bize benzemiyorlar. Mentalite olarak da, fiziki olarak da... Bizden kendilerini daha önemli ve yüksek sayıyorlar. Bu şaşırtıcı bir durum. Benim herkese yaklaşımım daima aynıydı ama Donetsklilerden hoşlanmadığımı farkettim. Onlardan korkuyorum bile. Onları farkedebiliyorum. Ama milliyetçi de değilim.

Katılımcının sözleri görüşmelerin birçoğunda satır aralarında geçen serzenişlerle paralellik arz etmektedir. Göç konusunda olumlu görüş bildiren birçok katılımcı da benzer sözlerle Donbass bölgesinin insanlarıyla Harkiv bölgesinin insanları arasında belirgin farklılığa dikkat çekmiş, onları kendilerinden gördüklerini ifade etse bile sözlerinin arasında her zaman temkinli bir duruşu muhafaza etmişlerdir. Ayrıca burada üzerinde durulması lazım gelen başka bir husus ise göçe kaynaklık eden bölgenin entegrasyon veya bütünleşme sürecindeki etkisidir. Bu bağlamda, göçmenler ve yerli toplum arasındaki karşılıklı kimlik algılamalarının kimi zaman uluslararası göç sonucu eklemleme sürecini ülke içindeki göçle olana kıyasla daha mümkün ya da kolay kılabilirdiği düşünülebilir.

Bir başka katılımcı, 23 yaşındaki Artem'in ÜİYEK'ler için yaklaşımının da diğer birçok katılımcıda olduğu gibi açıkça farklılık vurgusu ve açıkça dillendirilmeyen bazı yargılarla dolu olduğu görülmüştür. Artem ile yapılan görüşmenin ilgili kısmı şu şekildedir:

- **Şehrinize savaş, terör ve ilhak sebebiyle gelen göç akımları hakkında ne düşünüyorsunuz?**
- Bu normal, hiçbir şekilde karşı değilim.
- **Peki, “ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler” terimini duyduğunuzda ilk aklınıza gelen şey nedir?**
- Hmm... Kafkasyalı görünümüne sahip insanlar bence, bende ki çağırışım bu.
- **Sizce tanımlamalardan hangisi şehrinizdeki ÜİYEK'leri tasvir ediyor: Yabancı, misafir, sorun, yakın/kardeş, veya sizin gibiler? Neden?**
- Yabancılar.
- **Peki, ÜİYEK'leri Harkivlilerle kıyaslırsak, hangileri size daha yakın ve neden?**
- Hiçbir önemi yok.
- **Yani ikisine de aynı şekilde davranıyorsunuz?**
- Evet, evet. Önemli olan iyi bir insan olması.
- **Peki, memleketlerini savaş, terör ve ilhak yüzünden bırakan göçmenlerin şehrinizdeki sayısını biliyor musunuz? Bu sayı gerekene göre nasıl?**
- Hayır, bu bilgiye sahip değilim, ama sanırım yeterli.
- **Peki, göçmenler hakkındaki sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri değişti mi?**
- Öyle olaylar olmuştu... Kendim görmedim ama haberlerde gelen insanların bazılarının uygunsuz davranışlarda bulduklarını göstermişlerdi. Başkalarının onlara yardım etmek vesaire zorunda olduklarını düşünüyorlar. Ama ben şahsi olarak bununla karşılaşmadım.
- **Değişmedi mi?**
- Hayır.
- **Peki, sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız “evet” ise, hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**
- Sanırım tek sorun gayri resmi iş yapmaları.
- **Onların iş yerleri mi?**
- Evet, gayri resmi iş, vergi kaçırma, kanun dışı oluşumlar... Kanun dışı işletmeler vs.
- **Bu durum göçle ilgili mi?**
- Evet. Herkes bunları yapıyor, yani benim bildiğim kadarıyla.
- **Yani iş bulmakta sorunları mı var?**
- Evet. Ülkemizde çok fazla kurum, firma falan var. İşte onlar kişinin Donbass ya da Luhansk bölgesine kayıtlı olduğunu gördüklerinde işe almıyorlar. Tanıdıklarımın biliyorum.
- **Şehrinizdeki ÜİYEK'lerin davranışları ve size yaklaşımı nasıl geliyor? Göçmenler ile çevrenizdeki insanlar arasındaki sorunlara şahit oldunuz mu? Veya duydunuz mu bunları?**
- Benim olmadı.
- **Tanıdıklarınızı?**
- Öyle olaylar olmuştu, anlaşmazlıkların çatışmaların çıktığını duymuştum. Bende olmadı ama.

İsmi söylemek istemeyen 21 yaşındaki bir erkek katılımcı ise görüşmenin bir bölümünde meselenin daha farklı boyutlarına değinmiştir.

- **Sizce tanımlamalardan hangisi şehrinizdeki ÜİYEK'leri tasvir ediyor: Yabancı, misafir, sorun, yakın / kardeş, veya sizin gibiler? Neden?**
- Kendi düşüncelerim var. İnsanları bu kadar basitçe ayırmak imkânsız. Bazı insanlar gerçekten iyiler, bazıları misafir gibi, bazıları ise sorun...
- **Yani sizin için göçmenler Harkivliler kadar yakın değiller mi?**
- Evet.
- **Yani onlara mesafeli mi davranıyorsunuz?**
- Evet
- **Neden?**
- Çünkü iyi hissetmediği, geçici olarak işgal edilmiş Donetsk'ten konforlu Harkiv'e gelip "Harkiv çok kötü, nasıl burada yaşıyorsunuz" demeye başlayabilirler.
- **Peki, memleketlerini savaş, terör ve ilhak yüzünden bırakan göçmenlerin şehrinizdeki sayısını biliyor musunuz?**
- Bilmiyorum.
- **İnternette 200 bin kişi olduğu yönünde bilgiler var... Bu sayı gerekene göre nasıl?**
- Bence çok iyi değil, çünkü bu, Harkiv nüfusunun 1/5dir.
- **Peki, göçmenler hakkındaki sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri değişti mi?**
- Evet.
- **Peki. Sizce göçmenler bir sorun oluşturuyor mu? Evetse onlarla ilgili hangi sorunlar var? Ve bu sorunlar neden ortaya çıkıyor?**
- Mesela üniversiteye başvurularında... Onlara ayrıcalık gösteriyorlar. Ancak diyelim ki biri burada çok uzun zamandır, mesela 5 yıldır yaşıyor, sonra Donbasslı olduğunu belirtiyor ve ona bazı ayrıcalıklar veriliyor. Ancak buradaydı, savaşı görmedi.
- **Yani bütün sorun hileler mi?**
- Evet.
- **Peki. Göçmenlerin davranışları hoşunuza gidiyor mu?**
- Çoğu çok dikkat çekici, sanki herkes onlara borçluymuş gibi davranıyor. O kadar zavallılar diye...
- **Şahsi olarak veya çevrenizdeki insanların onlarla sorunu oldu mu? Belki sokakta...**
- Üniversitede bir kız hocanın acıma hissine dokunup yüksek puan istiyordu: "O kadar kötü hissediyorum, lütfen puan verin..."
- **Belki gerçekten bu durumdaydı.**
- Pek yakın değildim, ancak bu bir sebep değil. Her göçmene sosyal maaş bağlandı. Burssuz da yaşayabilirlerdi.

Bazı katılımcıların görüşmelerdeki sorulara verdikleri cevaplar doğrultusunda dikkat çeken bir başka husus ise ÜİYEK'lerin göç hareketlerinin sağlıklı olmadığına veya sağlıklı yürümediğine dair kanaatlerle ilgilidir. Katılımcıların önemli bir kısmı her şeyden önce gerçekleşen durumu bir problem olarak tanımlamaktadır. Ama çoğu kimse bunu göçmenlerden ziyade bu toplumsal grubu ortaya çıkaran ve devamında göç alan toplum içinde sıkıntılara sebep olan süreçle ilişkilendirmektedir. Elbette bu problemin kökeninde Ukrayna'nın Rusya ve Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplarla yaşadığı, yaşamakta olduğu siyasi sorunlar ve yüzleşmek durumunda kaldığı şiddet hareketleri mevcuttur. Ülke içine zorunlu göçü doğuran bir etken olarak bu vakıanın

devamında başlı başına göçün kendisinin, göç eden ve şehirleri göçe maruz kalan grubun hususiyetlerine dair yeni sorunların ortaya çıkması gayet tabiidir.

Bu sorunlarla ilgili bazı görüşlere yer vermek daha aydınlatıcı olacaktır. Mesleği öğretmenlik olan 27 yaşındaki katılımcı Ludmila meselenin iş gücü istihdamı ilgili bölümüne dikkat çekerek şunları söylemiştir: “Tek sorun işsiz Harkivlilerin başlarına gelebilir. Çünkü göçmenleri daha çok işe alıyorlar.”

23 Yaşındaki İngilizce öğretmeni Mişa ise ilgili sorulara aşağıdaki şekilde cevap vermiştir:

- **Göçmenler hakkındaki sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri zaman içinde değişti mi?**
- Bence önceden Donbasslılara daha çok önyargılı davranıyorlardı. Şimdi zaman geçince onlara daha iyi davranmaya başladılar, onlar bizim kardeşimizdir. Durum ve siyasi bakışlar önemli değil, Ukraynalıyız ve beraber bu durumun düzelmesine dek çalışmalıyız.
- **Peki, sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız “evet” ise hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**
- Tabii böyle bir durum varken iş bulmakla, konut ile ve gereken ödemeleri yapmakla alakalı sıkıntılar çıkıyor. Ancak bu normal bir şey.

Üniversite 5. Sınıf öğrencisi olan Sergey de göçmenlerin talepkâr ve kavgacı tutumlarından çevrenin rahatsızlığını dile getirdikten sonra meseleyi iş bulma konusundaki sorunlarla ilişkilendirmiştir. Sergey'in görüşmesinden bir kesit şu şekildedir:

- **Göçmenler hakkındaki düşünceleriniz onların ilk gelişlerinden bu ana kadar değişti mi? Cevabınız “evet” ise nasıl olduğunu açıklar mısınız?**
- Bu ana kadar... Dediğim gibi, yanımızda Luhansk göçmenleri var. Biraz yüzüstü davranıyorlar, bazen kavga edip, bazen ne kadar zor yaşadıklarını anlatıyorlar. İnsanlar bunun için rahatsız oluyor. Ben pek karşılaşmadım, kendine dönük bir insanım.
- **Ancak çevrenizdeki bütün insanlar hoşlanmıyorlarmış. Hep öyle miydi yoksa değişti mi?**
- Başlarda insanlar iyi davranıyorlardı. Kötü insanlar ayrı...
- **Peki, sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız “evet” ise hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**
- Sebepler... Tam olarak sıkıntı yok. Yani gerçekten ülke topraklarının sayısı azalmış sayılır, nüfusu ise değişmedi. Ve çalışmak gerek, insanlar ise buraya iş yerlerini kurmak için gelmiyorlar, dolayısıyla da yeni iş yerleri ortaya çıkmıyor. Bu çoğu zaman iş piyasası ile ilgili. Konaklama imkânları ile de... Çünkü o da çok fazla değil. Başka bir şeyle ilgili sorun yok.

İsmi söylemek istemeyen öğrenci olan 20 yaşındaki bir katılımcı ise ÜİYEK'ler ile ilgili olarak genelde olumlu görüşler bildirmiş olsa da aslında onlarla birlikte anılan ve kendi zihninde yer aldığı anlaşılan bazı sorunlardan bahsetmiştir:

- **Sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız “evet” ise, hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**
- Genel sorunlar: işsizlik oranının artışı, gasp olayları mümkün. Ama bu daha çok insanlardan kaynaklanıyor, özellikle mültecilerden değil. Bu kadar.

- **Şehrinizdeki ÜİYEK'lerin davranışları ve size yaklaşımı size nasıl geliyor? Onların yarattığı sorunlara şahit oldunuz mu?**
- Şahsi olarak ben... Hayır. Hiç sorun yaşamadım.

Bir diğer katılımcı, öğretmenlik yapan 58 yaşındaki Vladimir ise ÜİYEK'leri "sorunlu misafirler" olarak tanımlamıştır. Bunlar içinde Donestkli ve Luhanskli bazı kimselerin hırsızlıklarına şahit olduğunu ve başkalarından da duyduğunu ifade etmiştir. Ancak her şeye rağmen bu insanların çaresiz kalıp evlerini ve şehirlerini terk ettiklerini, Harkiv'in onlar için bir konaklama yeri olduğunu, devletin onlara sosyal yardımlar vermesi gerektiğini ifade etmiştir.

Katılımcılardan bir kısmının Harkiv'e yönelik söz konusu göçün ve göçmenlerin hiçbir surette sorun teşkil etmediğini söyleyerek görüşmenin başından sonuna kadar olumlu ifadeler kullandığını belirtmek gerekir. Ancak bunlar kadar olmasa da bu göçün meşruiyetini savunup, göçmenlere sahip çıkarak söz konusu durumu olumlu karşılayan kişiler de mevcuttur. Hatta ifade etmek lazım ki bu tarz kimseler hem katılımcıların ağırlığını oluşturmuş, hem de şehirdeki gözlemlerde bu tarz insanlara daha sık rastlanmıştır. Bu gruptaki katılımcıların ilk sorulara olumlu cevaplarla karşılık verdikten sonra devam eden sohbet esnasında zaman zaman serzenişlerde buldukları, ön yargılarından bahsettikleri, aynı devletin ve milletin bir parçası olmalarına rağmen kimi zaman göçmenleri yabancı olarak (söylemde olmasa da ifadedeki manâda) niteledikleri fark edilmiştir. Nüfus hareketlerinin yarattığı bazı sıkıntıların gündelik hayatı önemli ölçüde etkilediği bu ortamı olumlu ve hoşgörülü ifadelerle karşılayan bu gruptaki görüşmecilerin de sohbetin devamındaki ifadelerinde durumdan rahatsız oldukları veya ÜİYEK'leri bazı olumsuzluklarla birlikte zihinlerine kodladıkları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, sürücü kursunda öğretmenlik yapan 39 yaşındaki Vladimir görüşmenin başında gayet hoşgörülü ve ÜİYEK'leri sahiplenerek ifadeler kullanmış olsa da onların adaptasyon meselesine işaret ettikten sonra işsizliğe sebep olmaları üzerinde durarak bu tarz görüşmelere misal teşkil edebilecek ifadelerde bulunmuştur. Görüşmenin ilgili kısmı şu şekildedir:

- **Sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorunu teşkil ediyorlar mı?**
- Belki belli bir sorunu teşkil edebilirler... Taşındıkları yere adaptasyon olana kadar... Adapte olduklarında artık bizden ayırt edilemeyecekler.
- **Peki, onlarla ilgili hangi sorunlar çıkabilir?**
- İlk başta bunlar arkadaşlarımdan çektikleri sorunlar. Ben rekabet edilemeyecek bir iş yapıyorum, ancak göçmenler gelince herhangi işi herhangi paraya yapmaya başladılar. Bunun için bütün iş hizmetleri çevresi büyük bir zorlukla karşı karşıya kaldı.
- **Teşekkür ederim, peki şehrinizdeki ÜİYEK'lerin davranışları ve size olan yaklaşımlarını size nasıl geliyor?**
- Kendim hissetmedim, bunun için soruya cevap veremiyorum. Onların bana karşı yaklaşımları mı?
- **Evet.**
- Evet. Yok... (Hatırlıyor gibi). Bunu hissedebilmek için herhangi bir deneyimim yok.

- **Belki şahsen size karşı değil, çevrenize... Onlar şehirde nasıl davranıyorlar? Sizce iyi mi?**

- Çoğu zaman evet, biraz önce de söylediğim gibi iyiler de, kötüler de geldi. İyiler iyi, kötüler kötü kaldı. Bunun için genelleme yapmam.

- **Yani göçmenler ile çevrenizdeki insanlar arasındaki sorunlara şahit olmadınız mı?**

- Mmm... Hayır, olmadım.

Meseleye olumlu yaklaşıp toplumun bazı kesimlerindeki değişime rağmen kendi görüşünün değişmediğini ifade eden, reklamcılıkla uğraşan 27 yaşındaki Vlada'nın görüşmesinin aşağıda sunulan ilgili kısmı da Vladimir'inkiyle benzer unsurlar barındırmaktadır:

- **Göçmenler hakkındaki sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri değişti mi? 2014 yılından itibaren...**

- Görüşüm değişmedi, her şey başladığında insanlar taşınmaya başladı. Şimdi de böyle. Bazıları ise önceden göçmenlere çok acıyıp şimdi "çok fazlalar, dursunlar artık" modundalar.

- **Peki sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız "evet" ise, hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**

- Tabii. Harkiv nüfusunun yoksulluğunu arttırdılar. Çünkü başka bir yere durumları kötü durumda geldiler. Ama hiç bir şeyleri düzgün gitmiyor. Bazıları düzgün bir iş bulamıyorlar, mevsimlik veya seyrek bir şekilde iş yapıyorlar. İş konusunun çok acil çözülmesi lazım.

- **Şehrinizdeki ÜİYEK'lerin davranışları ve size yaklaşımı size nasıl geliyor?**

- Çok ayırım gözlemedim... Kötü davranışı gördüğümde insanların nereli olduğunu sormuyorum, anlayamıyorum da.

- **Yani, pek dikkat etmediniz, dolayısıyla net olarak söyleyemiyorsunuz. Peki. Göçmenler ile çevrenizdeki insanlar arasındaki sorunlara şahit oldunuz mu? Böyle bir şey duydunuz mu?**

- Harkiv'de problemlerim yok. Bazı başka bölgelerde sorunlar var, mesela Odessa'da yazın onlar sanki herkes onlara borçluymuş gibi davranıyorlardı. Ancak herkes öyle değil.

Ekonomist olarak çalışan 27 yaşındaki Alyona da ilk sorular karşısında göç süreci ve göçmenlerle ilgili gayet olumlu ifadelerde bulunduktan sonra görüşmenin aşağıdaki kısmında bir suçlamada bulunmasa da zihnindeki bir göçmen kodlamasını dile getirmiştir:

- **Göçmenler hakkında sizin ve çevrenizdeki insanların düşünceleri değişti mi?**

- Hayır. Hala aynı şeyleri hissediyorum. Önceden insanların onlara daire kiraya vermek istemediklerini hatırlıyorum ama o zamanlarda bunu anlayamazdım.

- **Niye değişmedi?**

- Büyük olaylarda göçmenlerin suçlu olduğunu duymadım, ancak benim kötü tecrübelerim yok.

- **Peki, sizce Ukrayna'daki ÜİYEK'ler bir sorun teşkil ediyorlar mı? Cevabınız "evet" ise, hangi sorun olduğunu açıklar mısınız?**

- İnsanlar sorun değil, ancak taşınmak zorunda kalmaları bir sıkıntı. Dolayısıyla adapte olmaları sağlamak lazım, ödemeleri yapmak, bir şekilde iş bulmak, çünkü bu insanların hiç kimsesi yok. Onlara yardım edilmeli.



- Şehrinizdeki ÜYEK'lerin davranışları ve size yaklaşımı size nasıl geliyor?

- Şahsen görmedim, ondan bir şey diyemiyorum. Galiba sıkıntı yaratmıyorlar. Bazı hırsızlık olayları vardı, ancak insanlar çaresizler ve bunu sadece göçmenler yapmıyor.

- Göçmenler ile çevrenizdeki insanlar arasındaki sorunlara şahit oldunuz mu?

- Benim sorunlarım yok. Onları pek görmedim.

Alyona'nın ifadelerinde görülene benzer olarak katılımcıların önemli bir bölümünün sözleri zihinlerindeki göçmen stereotipine dair bazı yansımalar içermektedir. Hırsız, muhtaç, düşük ücrete çalışıp ücretleri düşürmeye müsait, kaba, kavgacı, talepkâr, gayrı meşru iş yapan... Bunlar ve bunlar gibi pek çok etiketin belki de farkında olmadan yerli toplumun “göçmen algısı” üzerine iliştilendiği anlaşılmaktadır.

## 2.5. ÜYEK'lere Sağlanan Desteklerle İlgili Değerlendirmeler

Dünyanın çeşitli bölgelerinde göçmenlere devletler ve sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere çeşitli unsurların örgütlü veya örgütsüz olarak destekler sağladıkları bilinmektedir. Çoğu zaman yetersiz kalan bu desteklerin ihtiyaç sahibi diğer kesimler yahut yardıma esas bütçenin kaynak sağlayıcıları tarafından eleştirildiği de olmuştur. Ukrayna'da da uluslararası kuruluşlar, devlet, sivil toplum örgütleri ve halk tarafından sunulmuş olan destekler aynı şekilde bazı kesimlerin rahatsızlık duymasına yol açmıştır. Ancak buradaki söz konusu durumun destek verilip yardımlar yapılmasından ziyade bunların mahiyeti ve verilmiş tarzları üzerinden şekillendiği görülmektedir.

İlgili konuda katılımcılara “Göçmenlere ayrıcalık tanındığını düşünüyor musunuz?”, sorusu yöneltildiğinde 45 kişiden 38 tanesinin böyle düşünmediğini, 7 tanesinin de bu şekilde değerlendirme yaptığı görülmüştür. Göçmenlere ayrıcalık tanınmadığını düşünenlerin de bir kısmı görüşmeler esnasında devam eden sorularda yahut derinlikli irdellemelerde tanınan bazı ayrıcalıkların varlığından söz ederek, bunlardan rahatsız olmadıklarını bildirmişlerdir. Bu noktada üzerinde durulan husus ise bu ayrıcalıklar ve yardımların katılımcıların zihninde edindiği yerdir. Toplum içindeki birlik ruhunu tehdit eden yahut etme potansiyeline sahip olabilecek temel hususun eşitsizlikler olduğu malumdur. Kimi zaman dezavantajlı gruplar lehine yapılan pozitif ayrımcılıklar dahi bütünleşme konusunda sıkıntılar çıkarabilmektedir. Bu yüzden ki bahsi geçen meselede olumsuzluklarla ilgili eğilimler üzerine odaklanılmıştır.

Konuyla bağlantılı olarak görüşmelerde dile getirilmiş olan temel mesele ise üniversiteye alımlarda ÜYEK'lere öncelik tanınmış olması ve bunun yarattığı rahatsızlık olmuştur. ÜYEK'lerin göçüyle ilgili olarak son derece olumlu görüşler dile getiren bazı katılımcılar bu konudaki pozitif ayrımcılığı kabul etmediklerini

bildirmişlerdir. 43 Yaşındaki Olesya ile yapılan görüşmenin aşağıdaki bölümü bu konuda net bir bakış açısıyla yüzleşmeyi mümkün kılmaktadır.

- ÜYEK'lerin şehrinize hiç gelmemiş olduğunu veya daha azının gelmiş olmasını ister miydiniz?

- Hayır

- Peki devletin ÜYEK'lere daha fazla yardım yaptığını, daha fazla özen ve ayrıcalık gösterdiğini düşünüyor musunuz?

- Bir defa. O zaman üniversitelere ilk önce göçmenleri, sonra Harkivlileri alıyorlardı.

- Bu sizi neden rahatsız ediyordu?

- Çünkü o zamanlarda kızım üniversiteye girdi.

- Yani şahsi sebeplerden dolayı...

- Evet.

Bir kuruluşta satın alma sorumlusu olarak çalışan 42 yaşındaki Ludmila da Olseya gibi aynı sorundan şikâyetçi olmuştur. Görüşmesinin ilgili bölümü şu şekildedir:

- Devletin ÜYEK'lere daha fazla yardım yaptığını, daha fazla özen ve ayrıcalık gösterdiğini düşünüyor musunuz?

- Ayrıcalık var. Üniversiteye girme konusunda bu çok belli. Çalışan, başarılı olabilen çocuklar bir ara istediği üniversiteye giremediler. Çünkü oraya belki okumayacak, konuyla ilgilenmeyecek göçmen çocukları girdi.

- Bu sizi rahatsız ediyor mu?

- Bence her şey adaletli olmalı.

- Yani bunda adaletsizlik mi görüyorsunuz?

- Evet, çünkü kendi çocuğumla bu durumu tecrübe ettim.

20 Yaşındaki üniversite öğrencisi Vadim de görüşme boyunca ÜYEK'ler konusunda hoşgörülü ve yapıcı bir yaklaşım sergilemiş ancak bu konuda aşağıdaki şekilde fikir beyan etmiştir.

- Devletin ÜYEK'lere daha fazla yardım yaptığını, daha fazla özen ve ayrıcalık gösterdiğini düşünüyor musunuz?

- Zor bir soru, çünkü üniversiteye girme ayrıcalıklarına bakarsak Luhansklı ve Donetskli öğrencilerden daha düşük bilgi seviyesi bekleniyordu. Yani bu tür şeyler bir taraftan haklı olabilir ancak bence yapılmaması lazım.

Katılımcıların bir kısmı ise ÜYEK'lere bazı ayrıcalıklar tanındığını düşünmekle birlikte bunları tabii karşılamıştır. Bunlara misal olarak şoförlük mesleğini yapan 32 yaşındaki Viktor ilgili soruya “Galiba bazı yardımlar biraz fazla ancak rahatsız değilim. Sakin bir şehirde yaşıyoruz ve hiç bir şey kaybetmedim.”, ifadesiyle cevap vermiştir.

Harkiv'deki ÜYEK'leri “sorunlu misafirler” olarak tanımlayarak önceki görüşme notlarında anılan 58 yaşındaki katılımcı Vladimir ise “Galiba evet... Onlara daha çok yardım ediliyor, ama rahatsız değilim. Bu insanların durumu daha kötü.”, cevabıyla bu konuda görüş bildirmiştir.

Benzer görüşe sahip olan katılımcılardan 21 yaşındaki Yevgeniy de, “ Rahatsız etmiyor, ancak onlara daha çok özen gösteriliyor ve para veriliyor. Maaş bağlanıyor ve başka benzeri şeyler...”, sözleriyle ayrıcalıkların varlığını kabul edip onaylıyor görünmüştür.

Bütün bu görüşlerin yanında, yardımlar konusunda daha özenli bir ayırım yapılması gerekliliği üzerinde duran katılımcılar da mevcuttur. 21 Yaşındaki katılımcı Yuliya da bu husustaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir:

- Yani şey başlıyor...“Ben ‘Anti Terör Operasyonları’ (ATO) alanından geldim, bana maaş bağlayın, ayrıcalıkları verin...” Bunu tabii ki anlıyorum, ancak onlar gelen misafirler. Ben de göçmenim mesela. Ne kadar zaman geçti... En azından para verselerdi. Öğrencilere sosyal maaşları bağlanıyordu, bu da iyi. Ancak gerçekten paraya muhtaç olanlara verilsin. Öyle zavallıymış gibi davranan insanlara değil. Yardımdan cidden yararlanan insanlar hakkında çok şey duymuştum. Evet, yardıma muhtaç insanlar var. Ancak şerefsiz bir şekilde yararlananlar da çok...

Aynı katılımcı “Devlet göçmenlere yeterince yardım ediyor mu?, şeklindeki soruya da “Hayır!”, cevabını vermiştir. Yuliya ile beraber 45 Katılımcının 37 tanesi daha bu yönde eğilim göstermiş, ancak 7 katılımcı yardımları yeterli olarak gördüğünü ifade etmiştir. Keza, “Şehrinize göçmenlerin hiç gelmemiş olmasını ister miydiniz?” şeklindeki soruya da 45 katılımcının tamamı olumsuz cevap vermiş, bu insanların içinde buldukları durumdan kaçarak Harkiv’e gelmelerini olması gereken bir durum mahiyetinde karşılamıştır.

## 2.6. Bulgular

Görüşmeler yorumlandığında katılımcıların küçük bir kısmının hiçbir soruna vurgu yapmayıp meseleyi baştan sona olumlu karşıladığı, bir başka küçük kısmının da bu göçü ve göçmenleri tamamıyla bir sorun olarak değerlendirdiği anlaşılmıştır. Katılımcıların geri kalan büyük kısmında ise ÜİYEK algılamalarının olumlu ve hoşgörülü olduğu ancak bununla beraber ciddi sorunların da ortaya çıktığı noktada gerçekçi bir tutum içinde oldukları görülmüştür.

ÜİYEK’lerle ilgili algılamalarda karşılaşılan sorunsal üç temel bölüme ayırmak uygun olacaktır. Bunlardan ilki ÜİYEK’lerin eylem ve tutumları ile ilgili olanlar, ikincisi ÜİYEK’lere devletin desteği ile ilgili olanlar, üçüncüsü ise şehirde ÜİYEK’lerin var oluşuyla ilişkilendirilenler olarak ifade edilebilir.

Kişiler ve gruplar arası etkileşimin sağlıklı şekilde yürümesi için gruplar arası iletişim kanallarının işleyeceği güçlü ve sağlıklı bir alana ihtiyaç duyulur (Habermas: 2003). Araştırılan örnekte ise gruplar arası iletişim konusunda ciddi eksikliklerin olduğu anlaşılmıştır. Sürekli değişmekte olan toplumsal yapıya göçün ve göçmenlerin etkide bulunmamasının mümkün olmayışı dikkate alınırsa –ne sebeple ve nasıl olursa olsun- gruplar arası iletişim sorunlarının yapısal aksaklıklara zemin hazırlamasının önü açılmış demektir. Bu durumla ilişkili şekilde göçmenlerin tarafı olmak zorunda kaldığı ilişki biçimini belirleyen bir unsur olarak yerli toplumun göçe

kaynaklık eden bölge ile ilgili inançlar dizgesinden de bahsedilebilir. Kimi zaman göçmenlere fayda sağlayan bu değişken çoğu kez toplumsal yapıya eklenme adına güçlü engellere vesile olabilir (Unterreiner ve Weinar, 2017: 13). ÜİYEK algılamalarından yukarıda ifade edilen ilk bölümdekileri yorumlama açısından göçe kaynaklık eden bölge ile ilgili bazı olumsuz değerlendirmelerin etkili olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Sağlıklı bir iletişim ortamının da önünü tıkayan bu algılamalardan öne çıkanlar arasında şehirdeki ÜİYEK'lerin insanlardan kendilerine destek olmalarını, yardım etmelerini kişilerde bir hakmış hissi uyandırarak talep etmeleri ya da kamu hizmetlerinde önceliğe veya ayrıcalığa sahipmiş gibi davranmalarına dair olanlar dikkat çekicidir. Bunun yanında geçimini sağlamak için gayrimeşru alanda faaliyet gösterenlerden, hatta göçmenlerin hırsızlık ve gasp ile anılmasına sebep olan eylemlerden bahsedilmiştir. Ayrıca çok sayıda ÜİYEK'in meşru olan işlerini de gayrı resmi şekilde yaptığına, kavgacı olduklarına ve şehre uyum sağlamada sorunları olduğuna dair ifadeler rastlanmıştır. Her ne kadar bunlar genele yayılmamış olsa da göçmenlerle ilgili olarak göçe kaynaklık bölgeyle de ilişkilendirilen stereotip geliştirmede kullanıldıkları açıktır. Etzioni'ye atıfla önceki satırlarda bahsedilen, göçmenlerin toplumsal yapıya eklenme süreçlerinin bazı değer içselleştirme göstergeleriyle desteklenmesinin gerekliliği, aynı ülkenin vatandaşları için dahi geçerli olduğunu anlatmaktadır. Göçmenlerin yerlilere oranla daha fazla suça bulaştığı yahut gayrı resmi iş yaptığına dair verilere sahip olunmasa da onlarla ilgili algılarda bu tanımlamalara da yer verildiği gözlenmiştir.

İkinci bölümde devletin genel olarak bütün ÜİYEK'lere verdiği düşünülen doğrudan yardımlar, bunlardan öğrenci olanlara verilen burslar ve üniversiteye girişlerde tanınan önceliklerden bahsedilebilir. Bahse konu öncelikle alakalı olarak görüşmelerde benzer ifade tekrarlarına rastlanmış ancak yardımlar konusunda bununla yetinilmeyip sahada daha detaylı bilgi toplamak için de çalışmalar yapılmıştır. Konu üzerinde çalışan bazı Ukraynalı akademisyenlerle ve 2014'te göç ilk patlak verdiği andan itibaren Harkiv tren istasyonunda ÜİYEK'leri karşılayıp onlar için -adı sonraları "Tren İstasyonu" olarak kalacak olan- bir dayanışma hareketi başlatan gönüllüler ile görüşüldüğünde devlet yardımlarının aslında çok cüzi miktarlarda yapıldığı öğrenilmiştir. Hatta bu yardımları almak için çok sayıda evrak hazırlamak gerektiğinden birçok göçmenin bu yola başvurmadığı da anlaşılmıştır. Öyle ki; çatışmaların başlayıp da insanların ellerinde sadece valizleriyle trenler vasıtasıyla Harkiv'e geldiği kış günlerinde dahi devletin, uluslararası kuruluşların ve hatta kilisenin ciddi bir refleksinin söz konusu olmadığı ifade edilmiştir. Yine bunlar içinde –gecikmeli de olsa- bazı uluslararası kuruluşların sınırlı miktarlarda maddi destekte bulunduğu da belirtilmiştir.

Üçüncü bölümde anılacak olan unsur esasında en ciddi ve yaygın algıyla ilişkilidir. Şehirde çok sayıda göçmenin varoluşuna dair algılamalar başlı başına bir meseledir. Bilhassa ekonomik durumu oldukça zayıf olan Ukrayna halkının, ekonomik olarak kendilerinden çok daha kötü bir halde şehre gelen bu göçmenlerin

varlığı sebebiyle işsizliğin büyümesi, ücretlerin düşmesi ve konut kiralardaki yükseliş ile kısmen de olsa muhatap olmaları ÜİYEK'lerin davranış ve tutumlarıyla ilgili rahatsızlıklardan farklı bir etki yaratmaktadır. Şehre gelenler kim ve nereli olursa olsun bahse konu alanlarda varlıklarıyla bir zarar veya en azından bir tehdit unsuru olarak öne çıkmaktadırlar. Elbette ki bunu tolere edip sorun olarak değerlendirmeyenler de vardır ancak gözlemlerden de anlaşıldığı üzere Ukrayna halkının ekonomik olarak en ufak sarsıntılardan dahi etkilenebilen oldukça kırılgan bir vaziyette oluşu meseleyi göz ardı etmeye imkân vermemektedir.

Bütün bu değerlendirmelere ek olarak bölgede yapılan gözlemlerde yerli halktan ayırt edilebilecek bir ÜİYEK grubuna rastlanılmadığı, hatta bu kimselerle ilgili olarak gündelik hayat içinde fark edilebilecek münferit misallerin dahi görülmediği ifade edilmelidir. Bu durum, görüşmecilerin bir kısmının ifade ettiği gibi Harkiv'deki ÜİYEK sayısının gerçekten sunulandan az olup olmadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Ancak öte yandan, bu insanların da Ukraynalı oldukları ve Harkiv'deki yaşama yabancı bir göçmenden çok daha kolay uyum sağlayabilecekleri gerçeği bu görünümü anlaşılabilir kılmaktadır.

Görüşme analizlerinin bölgedeki gözlemlerle örtüştüğü bir diğer nokta ise ÜİYEK'lerin yaşamlarının zorluğudur. Bu konuda herkesin ağız birliği etmişçesine ortak bir tutum sergilediği göze çarpmaktadır. Öte yandan bu insanların şehre göçü konusunda belirgin bir karşıtlığa da rastlanmazken, acıma duygusu ve merhametli bir bakış ile kendini gösteren bu yaklaşımların istisnalar haricinde şefkatli bir yardım eline, var olanı paylaşmaya yahut esaslı bir kucaklaşmaya dönüşmediğini de ifade etmek gereklidir.

Farkındalığa rağmen dayanışma eksikliğinin süregelenliği birliktelik ruhuyla ilgili bazı engellerin varlığını işaret etmektedir. Bu hususta değinilmesi gereken bir diğer başlık da “kimlik” ile ilgilidir. Ukrayna'da kimlik algılamaları etnik kökenden ziyade ait olunan bölge ile ilişkilendirilmektedir. Zaten çatışmalardan önceki süreçte yapılan araştırmalar da birçok Ukraynalının da kendini etnik köken itibarıyla tanımlarken mono-etnik bir aidiyetten ziyade çoklu etnik aidiyetle kendini tanımladığını göstermiştir (Matveeva, 2016: 26). Elbette bahse konu durum hem yerli halk hem de ÜİYEK'ler için aynı şekilde geçerlidir. 2016 Yılında T-Research tarafından yapılan ZOİS araştırmasına dayanarak hazırlanan bir çalışmaya göre ÜİYEK'ler göç ettikleri bölgenin kimliğiyle genel olarak uyumlu bir kimlik algısına sahiptirler. Araştırmanın Ukrayna'daki kısmı için 999 ÜİYEK ile yapılan görüşmede bu insanların %50,5'i kimlik algılamalarında herhangi bir değişiklik olmadığını, %32,1'i kendini daha fazla Ukraynalı hissettiğini, %3'ü kendi daha fazla Rus hissettiğini, %14,5'i de kendini daha fazla iki kimliği de birlikte hissettiğini ifade ettiği belirtilmiştir. Rakamlarda farklılık olsa da çatışmalardan kaçarak Rusya'ya göç eden kişilerde de benzer eğilimler mevcuttur. Her iki grup içinde de önemli sayıda Rus ve Ukraynalı ortak kimlik algısına sahip olduğunu belirten kişilerin bulunması ise dikkat çekicidir (Sasse & Lackner: 2018). Gerek 2004'teki Turuncu Devrim,

gerekse 2014'teki ihtilal Ukrayna milliyetçiliğinin yükselişine dair işaretler vermiş olsa da bu hareketlerin Rusya ile müteakabiliyetsiz ilişkilere toplumsal bir itirazın ötesinde sosyo-kültürel bütünleşme adına ciddi bir birlik ve dayanışma ruhuna dönüştüğünü söylemek oldukça zordur.

### **Sonuç**

Harkiv'e iç göç özelinde ele alınabilecek temel sorunların gerisinde, göç eden insanların sahip oldukları yerel kalıpların dışına çıkmaları ve gündelik yaşam alışkanlıklarını bırakmak zorunda kalarak yeni bir ortama uyum sağlamaları gerektiği beklentisinden hareketle yaşananlar, göçmenlerin hayata tutunma çabaları, gösterdikleri refleksler ve bu husustaki karşılıklı algılama eksikliklerinin bulunması sayılabilir. Katılımcıların önemli bir kısmı ülke içinde yerinden olmuş kişileri bu zor duruma maruz kalmış kişiler olmanın yanında, Harkiv'e gelip yerleşmiş ve uyum sağlamak zorunda olan kişiler olarak değerlendirmektedir. Bu durum gözlem sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Genel olarak da Harkiv halkı onları dışsal faktörlerin etkisi altında belirli bir sosyal gruba katılmak zorunda kalan insanlar olarak algılamaktadır.

Bunun yanında, araştırma bulgularına göre ülke içinde yerlerinden edilmiş kişiler ikametgâh değişikliği nedeniyle şehirdeki toplumun yeniden toplumsallaşma sürecindeki yeni üyeleri olarak gündelik sosyal hayatta şehir için çok önemli bir sorun teşkil etmemekte ancak bazı konularda mevcut sorunu büyüten bir unsur olarak öne çıkmaktadırlar. Bu durum kimi zaman mevcut kaynaklardaki kısıt ile kimi zaman da onların geldikleri bölge veya travmatik bir göçe maruz kalmışlığın etkileriyle ilişkilendirilmektedir. Her ne kadar bu olumsuz etki ciddi bir düşmanlık yahut göçmen karşıtlığı ile karşılık bulmasa da göçmenlere bakışın birlik ruhuyla örtüşen bir toplumsal dayanışma adına önemsenecek bir tavra dönüşmediği de anlaşılmaktadır.

Buraya kadar değinilen noktalar ışığında konuyla ilgili olarak yerli toplumun yorumlamaları, onların göçmenlerle etkileşim şeklini belirleyen hususiyetleri ve ilişki biçimlerinin yapılaşmaya etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular Rusya yanlısı ayrılıkçı gruplarla Ukrayna silahlı güçleri arasındaki silahlı mücadeleler ve devletin yürüttüğü anti terör operasyonları neticesinde yerlerinden edilmiş kişilerin Harkiv'e göçünü, bu sürecin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıya etkilerini yerli toplum algılamaları üzerinden değerlendirerek elde edilmiştir. Sınırlı bir alanda özel bir örnek olay çalışması ile bilimsel bilgi üretilmeye çalışılmıştır.

Her ne kadar akademisyenler arasında, nitel çalışmalarda üretilen bilgilerin genellemeye imkân vermediğine dair görüş birliği varsa da "örnek olay çalışmaları" bu hususta bazı istisnalara sahiptir. Buradan yola çıkarak, üretilen bilgilerin şiddet eylemleri sebebiyle ülke içinde yerinden edilme durumunda kalan kişilerin göç ettikleri bölgede gerçekleşen etkileşimlerindeki ve yerli toplumların konuyla ilgili

algılamalarındaki muhtemel benzerliklerden bahsedilebilir. Kuramlar üzerine bina edilen sosyoloji biliminin kanunlaştırmaya imkân vermeyen “toplumsallıkların biricikliği” anlayışını göz ardı etmemek koşuluyla...

### Kaynakça

- Akhtar, S. (2018). *Göç ve Kimlik: Kargaşa, Sağaltım ve Dönüşüm*. (Çev. S. Ayhan). İstanbul: Sfenks Kitap.
- Bartnam, D., Poros M. V., Monforte P. (2017). *Göç Meselesinde Temel Kavramlar*. (Çev. I. Ağabeyoğlu Tuncay). Ankara: Hece Yayınları.
- Bauman, Z. (2017). *Sosyolojik Düşünmek*. (Çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berg, B. L. & Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Bölüm Çev. A. Yavaş, E. Ersoy). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Betts, A. (2017). *Zorunlu Göç ve Küresel Politika*. (Çev. S. Meltem Türkaslan). Ankara: Hece Yayınları.
- Bourdieu, P. 2015. *Eril Tahakküm*. (Çev. B. Yılmaz). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Castles, S., M. J. Miller. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev. B. U. Bal, İ. Akbulut). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Etzioni, A. (2018). Immigration: Europe’s Normative Challenge. *Int. Migration & Integration* 20: 67–84 DOI: 10.1007/s12134-018-0593-x
- Fiast, T. 2003. *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*. (Çev. A. Z. Gündoğan, C. Nacar). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- IOM. 2019. Forced Migration or Displacement. Erişim:15.03.2019. <https://migrationdataportal.org/themes/forced-migration-or-displacement>
- Karpat, K. (2010). *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Matveeva, A. (2016). No Moscow Stooges: Identity Polarization And Guerrilla Movements in Donbass. *Southeast European And Black Sea Studies*, 2016 vol. 16, NO. 1, 25–50 DOI: 10.1080/14683857.2016.1148415
- Petersen, W. (1958), A General Typology of Migration, *Amerikan Sociological Review*, Vol: 23.

- Sasse, G. & Lackner, A. (2018). War and identity: the case of the Donbas in Ukraine, *Post-Soviet Affairs*, 34: 2-3, 139-157, DOI: 10.1080/1060586X.2018.1452209
- Saybaşıllı, N. (2011). *Sınırlar ve Hayaletler: Görsel Kültürde Göç Hareketleri*. İstanbul: Metis Yayınları.
- UNCHR. (2004). *Guiding Principles on Internal Displacement*. UN Publications: Geneva.
- UNCHR. (2018). *Ukrayna Bölge Ofisi Güncellemeleri Nisan 2018*. Erişim 09.09.2018: <https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2018/05/2018-04-UNHCR-Ukraine-FU-Kharkiv-Update-FINAL-EN.pdf>
- Unterriener, A. & Weinar, A. (2017). Integration As A Three-Way Process. *Migrant Integration Between Homeland and Host Society*. V. 1. pp.1-20. (Ed. A. Weinar, A. Unterreiner, P. Fargues). Cham: Springer International Publishing.
- Wallerstein, I. 1993. *Jeopolitik ve Jeokültür*. (Çev. M. Özel) İstanbul: İz Yayıncılık.

### Extended Abstract

Including the process of leaving and settling in from one settlement to another voluntarily or involuntarily, migration is a temporary or permanent displacement movement which can take place for a reasonable period of time, and it causes different social, cultural, economic, political and psychological results in human life.

Among the types of migration, forced migration, which is the most tragic one in terms of the beginning and the form of the process, differs from the other types of migration due to certain characteristics. The distinction between voluntary and forced migration is a result of the many subjective situations associated with displacement implies some difficulties. The concepts *forced / involuntary migration* and *forced / involuntary displacement* used interchangeably should be understood as displacement representing both ends of inter-human conflicts and disasters.

No matter how, under what circumstances it happens, it is obvious that migration is the harbinger of a new social structure. Regardless of how conservative it may be, waiting for the migrated society to fully preserve its old social structure can be described as the most "imaginative" scenario, for each individual is the heir and carrier of the culture of the society in which they were born and grew up.

This study basically focuses on the impacts of migration, experienced through internal displacement due to war and terrorism, on indigenous communities in the migratory regions through the perception of local society in the case of Kharkiv. In fact, from Ukraine's official point of view, the conflicts in the eastern part of the country are evaluated within the framework of anti-terrorist operations against pro-Russian separatist groups. Rather than discussing the current events as a counterterrorism or the conflict within the war, this study deals with the internal violence resulting in internal displacement. On the other hand, the fact that Ukrainians-including Kharkiv- had to migrate to the inner parts of the country because of the occupation of Russia in Crimea is considered as another form of displacement that occurred due to the disturbance for the violent actions of another sovereign power.



In the study, designed as a qualitative field study, the migration incident experienced by Ukrainian migrants on the issue of migration due to systematic violence was considered as a case study. Phenomenology, thought to be suitable for qualitative field studies and based on the process of mind in the process of understanding is the basic approach that determines the design of this study. In the research process, "participant and non-participant observations", "direct and indirect observations" and "in-depth interviews" techniques were used.

The people of Kharkiv, exposed to internal migration of displaced persons due to war and terror, constitute the population of the study. For the interviews, a sample group of 45 people, 17 male and 28 female, aged between 18 and 75 years, who were living in Kharkiv for at least 3 years and not within the scope of IDP (Internally Displaced Persons), were formed. Some of the interviewees were first identified as the people who were considered to be a good source of useful information, and other interviewees were reached by snowball sampling. During the interviews, semi-structured interview forms were used.

According to the interpretations, it would be appropriate to divide the problem encountered in perceptions about IDPs into three basic parts. The first one is related to IDPs actions and attitudes, the second one is those related to the support of the state to the IDPs, and the third one is those associated with the existence of IDPs in the city.

In first type of perceptions, it is noteworthy that IDPs in the city demand people to support them, to help them, or behave as if they have some kind of privilege or a priority when it comes to public services. In addition, the people who perform illegal actions to provide their livelihood and the actions that cause the migrants to be referred to theft and extortion are mentioned.

For the second part of the perceptions, direct assistance thought to be provided to all IDPs by the state, especially the scholarships given to students and the priorities given in order for them to enter a university can be mentioned.

The matter to be addressed in the third part is essentially related to the most serious and widespread perception. The perceptions of the existence of many migrants in the city are an issue alone. Given the economic status of the Ukrainian people is very weak, the growth of unemployment, the decline in wages and the rise in housing rents due to a group of migrants who are economically worse than themselves create an effect different from the behaviours and attitudes of the IDPs.

Behind the fundamental problems that can be addressed in terms of the internal migration to Kharkiv, the following points may be listed: the matters experienced due to the migrants going beyond their local patterns, and being required to adapt to a new environment by having to abandon their everyday life habits, their efforts to survive, their reflexes and their mutual perception deficiencies. A significant number of respondents considered internally displaced people as people who had been subjected to this difficult situation, and came to Kharkiv to settle down and adapt.

In the light of the points mentioned, the interpretations of the indigenous society on the subject, their way of determining the way they interact with the migrants and the effects of the relationship forms on the structuring were explained.

## KÜLTÜR AKTARIMINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN ROLÜ

**Murat ŞAHİN\***

### Öz

*Her toplum belli bir kültür etrafında varlığını sürdürmektedir. Kültür ise bir toplumun tarihsel süreci içerisinde elde ettiği bütün birikimleri içerisinde barındırmaktadır. Buna göre tüm toplumlar kolektif olarak ortaya koydukları kültürel unsurların devam etmesi eğilimindedirler. Kültürel unsurların devamını sağlayan bir çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörler içerisindeki en önemli unsurlardan birisi toplumsal cinsiyet rolleridir. Bu makalenin amacı da kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü nedir? Sorusuna cevap aramaktır. Türkiye’de kültür araştırmaları içerisinde kültür ve toplumsal cinsiyet ile ilgili araştırmalar bulunmasına rağmen, kültür ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi ortaya koyan araştırmalar bulunmamaktadır. Bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlayan bu araştırmada kültür ile toplumsal cinsiyet rolü arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. Sembolik etkileşim kuramının toplumsal etkileşim yaklaşımı ile Feminist Kuramlardan kurumsal yaklaşımın sosyo-kültürel açıdan kadının statüsü ve erkek ile olan ilişkisinden hareketle kültür ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişki ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca sosyal-davranışçı bir yaklaşım olan sosyal öğrenme kuramıyla bireyin sahip olduğu roller ve bu rollere ilişkin davranışların nasıl oluştuğu da açıklanmaya çalışılmıştır. Bir literatür değerlendirmesi şeklinde ele alınan bu araştırma nitel bir çalışma olup, kültür ve toplumsal cinsiyete ilişkin literatür taranarak kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü belirlenmeye çalışılmıştır.*

**Anahtar Sözcükler:** Kültür, Kültürlenme, Kültür Aktarımı, Toplumsal Cinsiyet.

## THE ROLE OF GENDER IN CULTURAL TRANSMISSION

### Abstract

*Societies exist around a certain culture, which contains all the accumulations acquired in the historical course of a society. Thus, all societies are disposed to continue the cultural elements they present corporately. There are many factors providing the continuance of these cultural elements. The most important one of them is gender roles. The purpose of this study is to seek an answer to the question of “What is the role of gender in cultural transmission?” Although there are some studies about culture and gender in cultural research in Turkey, the studies revealing the relationship between culture and gender are limited. Therefore, qualitative in nature, this study evaluates the relationship between culture and gender roles, with reference to social interaction approach of the theory of symbolic interaction and women’s status and their relationships with men in terms of a sociocultural view according to institutive approach – one of the feminist theories. In addition, social learning theory, which is a social-behavioral approach, has been employed to explain how the individual has roles and behaviors related to these roles.*

**Keywords:** Culture, Acculturation, Cultural Transmission, Gender.

### Giriş

Kültür ve toplumsal cinsiyet konuları sosyolojinin en karmaşık konularındandır. Özellikle kültür kavramının üzerinde uzlaşmış tek bir tanımlaması yoktur. Sosyologlar, kültür kavramını ancak ifade edilen tanımlamaları belli gruplar altında ele alarak

\* Dr. Sosyoloji, muratemre.sahin@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5667-5483> .

açıklamaktadırlar. Toplumsal cinsiyete ise kuramsal yaklaşımlarda yüklenen anlamlar farklılaşmaktadır.

Kültür, kolektif bir olaydır. Kültürün içinde bulunulan topluma göre şekillenen bir yapısı bulunmaktadır. Bu anlamda kültür kavramı içerisinde önemli iki unsuru barındırmaktadır. Bunlardan birincisi; kültür kavramının yapısı itibariyle farklılıklara vurgu yapan bir özelliği bulunmaktadır. Çünkü kültür, bir toplumun oluşturduğu değerler, normlar ve anlamlarındaki bütünlüğü ifade etmektedir. İkincisi ise; kültür kavramı toplumsal hayatın içerisinde şekillendiği için dinamik yapıdadır. Kültür bir toplumun alışkanlıkları veya geleneklerinden beslenir. Bu alışkanlıklar veya geleneğin devam ettirilmesi var olan durumun olduğu gibi aktarılması demek değildir. Eski alışkanlıklar ile yeni bilgi, düşünce ve tecrübenin senteziyle kültürün devamlılığı sağlanır. Ancak buradaki değişimi yaşanan anda anlayabilmek kolay değildir.

Kültür kavramı ile toplumsal cinsiyet arasında doğrudan bir ilişki vardır. İnsanlık tarihi boyunca her toplumun toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin oluşturduğu bir değer, norm ve anlamlar bütünü vardır. Bütün toplumların buna ilişkin olarak her bireyin toplumsal cinsiyet rollerinden beklenen rol davranışları bulunmaktadır. Her toplum alışkanlıklarını veya geleneklerini devam ettirmekten yanadır. Her toplum içerisindeki toplumsal cinsiyet rolleri de bu alışkanlıklar veya gelenekler neticesinde öğrenme ve öğretme şeklinde kazandırılır.

Bu makalenin konusu kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolünü incelemektir. Makalenin amacı, “kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü var mıdır? Alışkanlıklar veya geleneğin devam ettirilmesinde toplumsal cinsiyetin rolü nedir?” sorularına cevap aramaktır. Bu sorulara yönelik birçok kuramsal çalışmalar yapılmıştır. Sembolik etkileşimcilik ve özellikle feminist yaklaşımlarla birlikte toplumsal cinsiyet konusu derinlemesine makale konusu haline gelmiştir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde sosyal çevrenin belirleyici olduğunu gösteren, sosyal öğrenme yaklaşımı da bulunmaktadır. Bu makalede sembolik etkileşimcilik, feminist yaklaşım ve sosyal öğrenme kuramlarının toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüş ve yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Ancak her bir yaklaşımın ortak noktalarından birisi, toplumsal cinsiyet rolleri, kolektif yaşantının ürünü olarak, belli bir kültür ortamında elde edildiğini bizlere göstermektedir. Buna göre toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde ve benimsenmesinde kültürün belirleyici bir etkisi bulunmaktadır. Diğer taraftan sosyal öğrenme yaklaşımında, sosyal etkileşimle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde rol model alma ve sosyal pekiştiricilerin belirleyici bir rolü olduğu belirtilmiştir.

Toplumun değer, norm ve anlamlarındaki bütünlüğü ifade eden kültürün alışkanlıklar veya gelenekler şeklinde öğrenilmesi ve öğretilmesi sonucunda toplumun diğer kesimlerine aktarılması söz konusudur. Örneğin, bir babanın erkek çocuğuna erkek modelini ifade etmesi, annenin kız çocuğuna kız modelini ifade etmesi, okulda veya toplumun hemen her alanında toplumsal cinsiyet alanlarının oluşturulması neticesinde öğrenilen ve öğretilen kültür söz konusudur. Bu kültürün aktarılmasında veya devam ettirilmesinde de toplumsal cinsiyetin önemli bir rolü bulunmaktadır. Toplum bir nevi bu

toplumsal cinsiyet rollerine göre anlamlı bir bütün haline gelmektedir. Değer ve normlar da buna göre şekillenmektedir. Bu makalede toplumsal hayatın içerisinde önemli bir yeri olan toplumsal cinsiyetin kültür aktarımındaki rolünün ortaya konulması önemlidir. Toplumların kimlik inşasında kadının veya erkeğin hangi özellikleri ile önplana çıkmakta ve toplumun kadından veya erkekten beklediği roller farklılaşmaktadır. İlgili makaleyle birlikte toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kültür aktarımının bir değerlendirmesi yapılmış olacaktır. Bu araştırma sayesinde kültür ve toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili yapılan çalışmalar için bir literatür oluşturabilir.

Bu kapsamda kültür ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak bir literatür taraması yapılmıştır. Bu açıdan makalemiz betimsel bir çalışma kapsamında bir literatür sonuçlarına dayanmaktadır. Bir literatür değerlendirmesi, bilginin biriktiği ve insanların ötekilerin yaptıklarından öğrendiği ve onları temel aldığı varsayımına dayanır. Bilimsel araştırma, sonuçlarını bir topluluk olarak birbiriyle paylaşan birçok araştırmacının kolektif bir çabasıdır (Neuman, 2008: 164). Bu makalede kültür aktarımında toplumsal cinsiyetin rolü ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulgu ve yorumların değerlendirilmesidir.

Değerlendirmeler kapsamı ve derinliğine göre çeşitlilik gösterir. Bir araştırmacının geniş bir soru hakkındaki tüm literatürün kapsamlı bir profesyonel özet değerlendirmesini tamamlaması bir yıldan fazla sürebilir. Aynı araştırmacı çok özelleşmiş bir alandaki son derece odaklanmış bir değerlendirmeyi bir haftada tamamlayabilir (Neuman, 2008: 164). Konu ve konunun kapsamı itibarıyla kültür aktarımı ve toplumsal cinsiyet rolleri ile ilgili bir çalışma olduğundan dolayı makale için bir aylık süre yeterli görülebilir. Araştırma yapılırken konu ile ilgili olan bulgular profesyonel bir şekilde bir araya getirilerek değerlendirme literatürü haline getirilmiştir.

## **1. TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİNE İLİŞKİN KURAMSAL YAKLAŞIMLAR**

Bu makaleye konu olan kültür ve toplumsal cinsiyet ilişkisinde sembolik etkileşim ve feminist kuramların yaklaşımlarından yararlanılmıştır. İlgili kuramların konuyu ele alış şekilleri incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

### **1.1. Sembolik Etkileşim**

Sembolik etkileşim psikolojik bir gelenekten doğan bir Amerikan sosyolojisi ekolüdür. Bu bakış açısının en etkili kurucusu George Herbert Mead kabul edilir (Poloma, 2012: 231). Ancak sembolik etkileşim kavramsal olarak, Mead'ın öğrencisi Herbert Blumer tarafından geliştirilmiştir.

Mead, benlik ve sosyal kimlik kavramları üzerinde durmaktadır. Burada Mead'ın benlik olarak ele aldığı, nesnel gerçekliğin içselleştirilmesi olarak görmektedir (Poloma, 2012: 233). Sosyal kimlik kavramı ise bireyin toplum ile etkileşimi ile birlikte oluşturduğu alandır. Toplumsal cinsiyet, toplumla etkileşim sonucunda kazanılan bir kimliktir. Mead'e göre kişinin toplumsal varoluşu, toplumsal kimliği, ele alınırken yapmaya çalıştığımız, benlik ve toplumsal kimlik kavramını birbirinden ayrı, bağımsız yapılar, süreçler olarak ortaya koymak değildir (Sankır, 2010: 23). Bu çalışmanın yaklaşımında ele alınan

sembolik etkileşim, benlik ve kimliği bir bütünü oluşturan iki vazgeçilmez unsur olarak ele almaktadır. Benlik ve sosyal kimlik kavramlarının oluşturdukları bütün; sosyal ortamda diğerleriyle gerçekleştirilen sosyal etkileşimlerden elde edilen ve bireyin her an kullanabileceği bir potansiyel olarak ortaya çıkan şeydir. Toplumsal cinsiyet rolleri de bireyin benliği ve sosyal kimliği ile etkileşimi sonucu belirlenmektedir. Sosyal kimliğin inşasında kültürün oluşturduğu değer, norm ve anlamlar önem kazanmaktadır. Bu açıdan sosyal kimlik, kültür içerisinde gelişen bir kavramdır. Ele alınan yaklaşım olarak sembolik etkileşimde üzerinde durulan ana unsur benlik ve kimlik kavramlarıdır. Benlik ve kimlik birey için ayrı unsurlar değildir. Benlik ve kimlik etkileşimi sonucu toplumsal cinsiyet rolleri ortaya çıkmaktadır.

Mead'e göre, toplumsal grubun davranışını onu oluşturan tekil bireylerin davranışlarıyla açıklanamaz; daha ziyade, sosyal grubu meydana getiren her tekil bireyin davranışlarını mevcut topyekûn grup etkinliği bütününe göre analiz edilebilir (Sankır, 2010: 25). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin davranışlar da tekil bireyin davranışı olarak açıklanamaz. Çünkü toplumsal cinsiyet rolleri, bireyin sosyalleşmesi sonucu kazanılmaktadır. Sosyalleştiği çevreye göre ortaya konacak toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin davranışları da grubun ortaya koyduğu anlamlar sistemine göre anlaşılabilir. Çünkü tüm kolektif toplumsal uygulamalar potansiyel olarak semboliktir ve bu nedenle de potansiyel olarak kültürel (Edles, 2005: 14). Toplumsal cinsiyet rolleri de toplumsal uygulamalar içerisinde değerlendirildiğinden dolayı hem semboliktir hem de kültürel.

Mead'e göre, insanlar arasında diğer canlılardakinden nitelik olarak farklı bir iletişim biçimi gelişmiştir. Bu iletişim anlamlı sembollerini içerir. Anlamlı sembollerini kullanma kapasitesi insanı diğer türlerden ayırır. Zihin, bireyin olgunlaşırken anlamlı sembollerini kullanma kapasitesinin giderek gelişmesi sürecinde ortaya çıkar. Bu noktada sosyal ortamda bulunan ve iletişimi sağlayan bu anlamlı sembollere örnek olarak toplumsal cinsiyet rolleri verilebilir. Toplumsal cinsiyet rolleri kadınlar ve erkekler için anlamlı semboller içermektedir. Bir sosyal grubun tüm üyeleri için benzer anlamlar ifade etmekte ve buna bağlı olarak üyeler benzer durumlarda benzer davranışlar ortaya konmaktadır. Sosyal ortamda pek çok hareket/davranış ortaya koyduğumuz düşünüldüğünde bu davranışların anlamlı sembollerinin kullanımıyla değerlendirilmesi sonucu ortaya toplumsal cinsiyet rolleri çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolleri toplumun üyelerinin sosyal ortamdaki hareketleri üzerinde belirleyicidir (Ritzer, 2012: 229). Bu durum cinsiyet rolleri üzerinde toplumun belirleyici bir etkisi olduğunu bize göstermektedir.

Sembolik etkileşimcilik insan eylemleriyle bağlantılı olan anlamlara odaklanır, inceler ve onları yeniden inşa eder. Analizlerde kültürel boyutlara önem verilir (Richter, 2012: 169). Çalışmada kültür aktarımı ile toplumsal cinsiyet rolleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Bu doğrultuda sembolik etkileşimciliğin kültür üzerinde ele aldığı değerlendirmeler çalışma kapsamında sembolik etkileşim kuramsal çerçevesinden yararlandık.

Sosyo-psikolojik bir bakış açısının ürünü olan sembolik etkileşimcilik, bir kişinin içsel düşünce ve duyguları ile toplumsal davranışı arasındaki etkileşime odaklanır (Wallace & Wolf, 2012: 269). Kültür davranışları da alışkanlıklar veya gelenekler yoluyla

içselleştirilen davranışlardır. Kültürün varlığından bahsedebilmek için, ortaya konulan düşünüş, duyuş ve davranışların alışkanlıklar vesilesiyle içselleştirilmiş olması gerekmektedir (Zijderfeld, 2013: 50). Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin davranışların temelinde de kültür sayesinde içselleştirilmiş davranışlar bulunmaktadır.

Sembolik etkileşimciliğin toplumsal cinsiyet kuramına göre toplumsal kimlikler gibi toplumsal cinsiyet kimliği, toplumsal etkileşim içinde ortaya çıkar (Ritzer, 2011: 321). Çünkü sembolik etkileşimciliğin temelinde, toplumsal örüntüler, kurallar, normlar ve değerlerdeki düzenlilik ve tekrarlanırlığın bizzat temel kurallar, normlar ve değerlerin ürünü olarak alınmaması gereken eylemler ve etkileşim aracılığıyla üretilir ve gerçekleştirilir (Cuff, Sharrock & Franchis, 2013: 149). Toplumsal cinsiyet rolleri de kültürün öğrenilme ve öğretilme sürecinde eylemler ve etkileşim aracılığıyla oluşturulur.

İnsanların düşünme yeteneğine sahip olduğuna ilişkin varsayım sembolik etkileşimciliğin temelini oluşturmaktadır. Ancak insanlar sadece genel bir düşünme kapasitesine sahiptir. Bu kapasite toplumsal etkileşim sürecinde şekillenir. Bu açıdan sembolik etkileşimcilik yaklaşımında toplumsallaşma üzerinde bir odaklanma vardır. İnsanın düşünme yeteneği, çocuk toplumsallaşmasının ilk aşamasında gelişir ve yetişkin toplumsallaşması süresince işlenir (Ritzer, 2011: 228). Toplumsal cinsiyet rolleri de, çocukluktan itibaren sosyalleşmeyle birlikte gelişir ve yetişkinlikte de çocukluktan itibaren gelişen bu davranışlara uygun davranışlar ortaya koyması beklenir.

## **1.2. Feminist Yaklaşımlar**

Feminist yaklaşımlar, toplumsal yaşan ve insan deneyimi hakkında kadın merkezli bir bakış açısından genelleşmiş, geniş ölçekli fikirler sistemidir (Ritzer, 2012: 314). Amaç toplumsal dünyayı kadınların görüş açısından betimlemektir. Feminist analizlerde cinsiyetlerin oluşumu sosyo-kültürel açıdan irdelenmektedir (Richter, 2011: 207). Bu da literatürde gender (toplumsal cinsiyet) kavramı ile ilişkilendirilir.

Toplumsal cinsiyet kültürel bir norm olarak kız-kadın, delikanlı-yetişkin erkeklerin psiko-sosyal gelişimini yönlendirir; toplumsal araştırmalar da bu noktada anlamlıdır (Richter, 2011: 207). Feminist yaklaşımların alana en önemli katkılarından birisi toplumsal cinsiyet kavramının geliştirilmesidir (Ritzer, 2011: 315). Diğer bir ifadeyle, feminist yaklaşımlar sayesinde, toplumsal cinsiyet üzerine yapılan araştırmalarda belirgin bir artış meydana gelmiştir.

Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklı olarak, kadınla erkeğin sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasını, toplumların bu iki cinsi birbirinden ayırt etme biçimini, onlara verdiği toplumsal rolleri anlatmak için kullanılan bir kavramdır. Bu kavramın feminist çalışmalar yapanlar tarafından önemi, onun kadınlar ile erkekler arasındaki güç ilişkilerini anlamaya, eşitsizlikleri sorgulamaya yarayacak bir kavram olarak düşünülmelerinden sonra artmıştır. Çalışmada toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde feminist kuramların bakış açısından yararlanılmıştır. Çok farklı açılardan ele alınan feminist yaklaşımların ortak noktası, toplumsal cinsiyetin bir toplumsal inşa süreci, doğadan kaynaklanan bir şey olarak değil, insanlar tarafından grup yaşantısı süreçlerinin birer parçasıdır ve insanlar tarafından üretilen bir şey olarak anlaşılmasıdır (Ritzer, 2011:

315). Bu ortak bakış açısından yola çıkacak olursak toplumsal cinsiyet ve buna ilişkin olarak oluşturulan roller toplum tarafından belirlenmiştir.

Toplumsal cinsiyet ile ilişkili olarak erkek ve kadın gibi iki kavram karşımıza çıkmaktadır. Cinsiyetler arası ilişkiler sosyo-kültürel açıdan ele alınmaktadır. Cinsiyete bağlı toplumsal roller de feminist kurama göre kadının toplumsal statüsü ve bir erkek ile olan ilişkisine göre tanımlanır (Richter, 2011: 208). Bütün kültürel yapılar içerisinde toplumsal cinsiyete yönelik rol dağılımları vardır. Bu durum hem kadın hem de erkek açısından birbiriyle olan ilişkisine göre ele alınmaktadır.

Toplumsal cinsiyet konusunu çok farklı açılardan ele alan birçok feminist yaklaşım bulunmaktadır. Feminist kurama göre, toplumsal cinsiyet farklılıklarının, çeşitli kurumsal ortamlar içinde kadınların ve erkeklerin oynadıkları farklı rollerden kaynaklandığını ileri sürer. Buna göre kurumsal yaklaşım, kadını eş, anne ve ev hanımı işlevlerine, ev ve ailenin özel alanına ve böylece erkeklerinkinden çok farklı olayların ve deneyimlerin yaşam boyu dizisine bağlayan cinsiyete dayalı işbölümü, farklılığın başlıca belirleyicisi olarak görür. Bu kuramın takipçileri, dişil bir kişiliği ve kültürü üretme ve yeniden üretmede kadınların anneler ve eşler olarak rollerinin çözümlenmesi üzerinde durmuşlardır (Ritzer, 2011: 330). Bu kuram içerisinde toplumsal cinsiyete dayalı olarak oluşturulan rol özelliklerinin nasıl üretildiğine ilişkin açıklamalar getirmeye çalışmışlardır. Rol özelliklerinin belirlendiği ve üretildiği zemin kültür içerisinde üretilen değer, norm ve anlamlardaki bütünlükle şekillenmektedir.

### **1.3. Sosyal Öğrenme Yaklaşımı**

Sosyal öğrenme yaklaşımı sosyal-davranışçı bir yaklaşımdır. Bunun en önemli temsilcilerinden birisi olan Albert Bandura, insanların ahlâki değerleri nasıl öğrendiklerini açıklamak üzere sosyal öğrenme yaklaşımını geliştirmiştir (Malone, 2002: 11). Toplumsal cinsiyet konusu, sosyal öğrenme yaklaşımına göre ahlaki değerlerin benimsenmesi sürecidir. Bandura'ya göre, sosyal öğrenme sosyal pekiştireç ve model davranışlar ortaya konularak gerçekleşmektedir. Belli bir kültür ortamında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak kadın ve erkek rollerinin öğrenmesi, çocuğun en yakın çevresindeki sosyal pekiştireçler ve çocuk üzerinde etkin olanların model davranışları sayesinde öğretilmektedir.

İnsan davranışlarının nasıl meydana geldiğini ve hangi uyarıcı etkenlerin davranış üzerinde belirleyici bir rol oynadığı, davranışların nasıl kontrol edildiği ve şekillendiği konusu Bandura (1971: 6)'nın cevabını aradığı konulardır. Buna göre insanın davranışlarının arkasında ahlaki olan bir yaklaşım bulunmaktadır. İnsanı sosyal bir varlık olarak ortaya koyan bu yaklaşıma göre, insan davranışlarını anlamlandırabilmek için hem bireyi hem de çevresini göz önünde bulundurmaktadır. Sosyalleşme sürecinde insan "içinde yaşadığı toplumsal çevre ile iletişimini ve etkileşimini sağlayacak araçları" edinmektedir (Cantekin, 2013: 2). Diğer yandan, bu etkileşimsel çerçevede, toplumsal cinsiyet rollerinin benimsenmesinde bireyin ve birey üzerinde uyarıcı konumda bulunan çevrenin de belirleyici bir rolü bulunmaktadır.

Sosyal etkileşim, insan davranışının şekillenmesi ve değişmesinde temel etkenlerden biridir. İnsan davranışının, büyük ölçüde “model alma” yoluyla öğrenildiğini ve değiştiğini ifade ederler (Bandura, 1977: 5). İnsanların çevrelerindeki kişilerin davranışta buldukları, buradan bazı sonuçlar çıkararak kendileri için yararlı olan davranışı yaptıklarını öne sürer ve öğrenmenin pekiştirmeye gerek olmadan sürekli meydana geldiğini; ancak; o bilgiye ihtiyaç duyulduğunda gözlenebilir olarak ortaya çıktığını savunur (Seymenoğlu, 1998: 21). Bütün bunlar birlikte değerlendirildiğinde, bireyin, sosyal çevresinden gözlemediği, model aldığı ve edindiği, kültürel değerler ile ahlaki yaklaşımlar, bireyin sosyal çevresi tarafından kabul edilmesi, toplum ile uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır. Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerine ilişkin yaklaşımlar da, Bandura'nın ortaya koyduğu sosyal öğrenme yaklaşımına göre ele alındığında, bireyin başta aile olmak üzere, akran grupları, okul gibi etkileşim içerisinde olduğu sosyal çevre içerisinde bireyin toplum ile uyumunu sağlayan, kabulleri, onayları ve bunlarla birlikte ortaya konulması gereken davranış şekillerinin öğrenilmesini, benimsenmesini ve uygulanmasını sağlamaktadır.

## **2. KÜLTÜR VE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLÜ ARASINDAKİ İLİŞKİ**

Kültür sosyolojik çalışmalar içerisinde en geniş kullanımlı kavramlar arasındadır. Ancak kültür kavramının anlamındaki bu genişliğe rağmen genellikle tanımlar üç gruba ayrılmaktadır (Edles, 2005: 5). Buna göre kültür tanımlamaları, estetik, etnografik ve sembolik tanımlar şeklinde gruplandırılabilir.

Kültürün estetik tanımlaması temelinde sosyoekonomik veya sosyokültürel farklılıklara vurgu yapmak amacıyla yüksek/alçak kültür bağlamında kullanılmaktadır. Bir kişinin dinlediği müzik, yemek yediği restoran veya alışveriş yaptığı merkezler kişinin toplumsal anlamda bulunduğu sınıfa gönderme yapmaktadır.

Kültürü Tylor'un ifade ettiği şekliyle insan tarafından ortaya konulan yetenekleri içeren karmaşık bir bütün şeklinde tanımlanması kültürün bir yaşan tarzı olduğunu vurgulayan etnografik bir tanımlamadır. Buna göre, kültür tarihsel süreç içerisinde insan toplumlarının biyolojik veya evrimsel olmayan her şeyi içerecek şekilde insan grupları tarafından üretildiğini varsayar.

Kültürün sembolik anlamı çerçevesinde, 1960'lardan itibaren üzerinde durulan bir tanımlama grubudur. Bu anlamda kültürün sembolik tanımı en fazla toplumların analitik olarak farklı üç ayrı parçadan oluştuğunu varsaymaktadır. Bunlar toplumun üç parçası şu şekildedir: Ekonomik, politik ve kültürel alemler (Edles, 2005: 12). Buna herhangi bir olayın ekonomik, politik ve kültürel olması şeklinde ayırt edilebilir. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde ele aldığımız sembolik etkileşim yaklaşımından yola çıkarsak, bu tanımlama grubuna göre, toplumsal cinsiyet meselesi de ekonomik ve politik bir konu olmasından ziyade kültürel bir meseledir. Çalışma kapsamında ele aldığımız tanımlama grubu daha çok sembolik anlamlar üzerine yapılan tanımlamalardır. Bu açıdan sembolik anlam yoluyla üretilen kültür kavramı diğerlerini de içine alan geniş bir kavram grubu olarak değerlendirebiliriz.



Hangi tanımlama grubunu ele alacak olursak olalım, kültür tanımlamaları içerisinde bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunların ilki olan kültür, kolektif bir olaydır. Tanım olarak kültür paylaşılır; bireysel kültür diye bir şey yoktur (Edles, 2005: 7). İkinci ortak nokta, kültürün tarihsel bir süreç içerisinde oluşmasıdır. Üçüncü ortak noktası ise, hangi tanımlamayı ele alacak olursak olalım, kültür kavramı, yapısı itibariyle farklılıklara da vurgu yapmaktadır. Her toplumun tarihsel süreç içerisinde edindiği değerler, normlar ve anlamlardaki bütünlük farklı olabilir. Bu da kültürün toplumdan topluma değişen, göreceli bir yapısının olduğunu gösterir. Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak her toplumun tarihsel süreç içerisinde kadına ve erkeğe yükledikleri anlam farklı olabilir. Kültür sosyolojisi içerisinde irdelenebilecek bir alan olarak, toplumsal cinsiyet rolleri bir toplumun alışkanlıkları veya gelenekleri sayesinde öğrenilen ve öğretilen bir süreç olarak ifade edebiliriz.

Kültür, fertlerden önce mevcut değildir: Kültürü topluca üretenler ve onun varlığını sembolik olarak düzenleyenler insanlardır. Buna göre kültür, birçok faktöre bağlı tarihi değişikliklerin, aşamaların ve başkalaşımının sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Cuche, 2009: 239). Bir grup ya da tüm halkın izlediği gelenekler/alışkanlıklar kolektif olma özelliği taşımaktadır. Bunlar belli dönemlerde sırasıyla öğretilen ve öğrenilen, bir yaşam tarzı haline gelen kültürel düşünüş, duyuş ve davranma biçimleridir. Kültürün, yapı itibariyle toplumların gelenek ve alışkanlıklarına dayanmaktadır. Sosyoloji de ise kültürün varlığını gösteren kolektif gelenek ve alışkanlıklar kurumlar olarak ifade edilmektedir. Burada kültürün varlığından bahsedebilmek için, ortaya konulan düşünüş, duyuş ve davranışların alışkanlıklar vesilesiyle içselleştirilmiş olması gerekmektedir (Zijderveld, 2013: 50). Bu yönüyle değerlendirildiğinde içselleştirilen davranışlar üzerinde kültürün varlığı ortaya çıkmaktadır. Kültür, kolektif davranışların kurumsallaşmış halidir. Günlük hayatın içerisindeki birçok davranışlarımızı üzerinde fazla düşünmeden yerine getirmekteyiz.

Cinsiyet ve cinsiyet kültürü ile alakalı çalışmalarda karşılaşılan önemli bir güçlük, “cins”, “cinsiyet” ve “toplumsal cinsiyet” gibi kavramlara yüklenen anlam farklılıklarıdır. Bu hususta yapılan değerlendirmelere bakıldığında, literatür içerisinde bazen farklı kavramlara konuyla alakalı benzer anlamlar yüklendiği görülmektedir. Literatür içerisinde cinsiyete ilişkin iki temel kavramla karşılaşılmaktadır. Bunlar sex (cinsiyet) ya da gender (toplumsal cinsiyet) kavramlarıdır. Batılı modeller “sex” ile kişinin biyolojik durumu kadar anatomik özelliklerini, “gender” ile de sosyal ve kültürel rollerin temsilini ifade etmektedirler (Ersoy, 2009: 210). Bu çerçevede kullanılan kavram da anatomik özelliklerini belirleyen sex kavramından ziyade, sosyo-kültürel rollerin bir yansıması olarak gender kavramı kullanılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet kavramı toplumsal olarak kadın veya erkekten beklenen duyuş, düşünüş ve davranışlarına yönelik beklentileri ifade etmek için kullanılır. Sonuç olarak erkekler erkeksi, kadınlar ise kadınsı özellikler gösterir (Fulcher & Scott, 2003: 161). Burada kadının kadın, erkeğin erkeksi özellikler sergilemesi veya toplumun bu yönde beklentilerinin arka planında değerler vardır. Değerler ise kültürden beslenmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri insanların süreç içerisinde içselleştirdikleri davranışlar halinde

kendini gösterir. Bir başka deyişle toplumsal cinsiyet rolleri, insanların üzerinde düşünmeden yaptıkları davranışlar haline gelir. Toplumsal cinsiyet rolleri her dönemde kadının kadınsı özellikler göstermesi, erkeğin erkeksi özellikler göstermesi şeklinde kendini göstermektedir. En basit örneği verecek olursak annenin annelik, babanın babalık özelliğini bile sergilemesi bunun tipik örneklerinden birisidir. Ancak annenin annelik, babanın babalık özelliğine ilişkin davranışları ise kolektif bir davranışın ürünüdür. Bu kolektif davranışları anlayabilmek için insanların davranışlarına yön veren kültürel arka planı anlamak gerekir.

Kültür, kolektif davranışların kurumsallaşmış halidir. Günlük hayatın içerisindeki birçok davranışlarımızı üzerinde fazla düşünmeden yerine getirmekteyiz. Öğrenmek zorunda olduğumuz eylemleri rutin davranış kalıpları haline getiren unsurlara kurumlar ve bunların öğrenilme süreciyle birlikte kültür aktarımı sağlanmış olur. Kültür aktarımına ilişkin olarak literatürde kullanılan kavramlar kültürleme ve kültürlenme kavramlarıdır. Kültür aktarımından kastedilen kültürel devamlılığın sağlanmasıdır. Kültür aktarımının sağlanması kültürel süreçlere bağlıdır. Kültürel süreçler ise, kültürel yapının oluşumu ve değişmesinde itici güç ya da aracı durumunda olan çeşitli etki ve baskılardır (Engin, 2014: 167). Bu etki ve baskılar kültürleme ve kültürlenme sayesinde gerçekleştirilir. Tüm insanlar bir kültür çevresinde kendini geliştirir. Burada birey ile toplum arasında bir uyum söz konusudur. Bu uyumun sağlanması için kuşaklar arasında geleneklerin devam ettirilmesi, alışkanlıkların aktarılması gerekir. Böylece kültürün devamlılığını sağlamaktadır. Buna göre kültürleme ve kültürlenme, öğrenilen, öğretilen ve süreç içerisinde ise içselleştirilen düşünüş, duyuş ve davranış kalıplarıdır.

Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddi ve manevi kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, genel tavır, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususî bir hayat tarzı temin eder (Turhan, 1997: 18). Kültür, bir cemiyetin duyuş, düşünüş ve davranışlarının bütününü ifade eden bir kavramdır. Kültür aktarımı yoluyla toplumdaki topluma, kuşaktan kuşağa aktarılır. Ancak bu aktarım var olan durumun olduğu gibi aktarılması değildir. Eski ile yeninin senteziyle oluşan yeni bir oluşumdur. Bu açıdan kültür, dinamik bir yapıdır.

Kültürün unsurlarını kurumlar oluşturmaktadır. Her kurumun hem kendi içinde hem de diğer kurumlarla etkileşimi ile bir bütünlük oluşturur. Ancak her toplum yapısının kendisine ait bir anlam bütünlüğü vardır. Bu anlam bütünlüğüne ilişkin olarak toplumsal cinsiyete bağlı rol dağılımları mevcuttur. Bu da kültürel unsurların nasıl ve hangi şekillerde aktarımının sağlanacağını bize göstermektedir.

İnsanların hep birlikte girişimde buldukları her şeyde kurumsallaşmanın izlerini görmek mümkündür. Eylemlerimizin büyük bir kısmının, hatta düşünüş ve duyuş biçimlerinin bile zaman içerisinde kolektif alışkanlıklara dönüşmektedir. Öğrenmek zorunda olduğumuz eylemlerin zaman içerisinde rutine dönmesi ve davranış kalıplarını, kurumlar sayesinde elde ederiz. Bunların öğrenilme sürecini de kültürlenme olarak adlandırıyoruz (Zijderfeld, 2013: 50). Kültür aktarımı, kültürlenme ile birlikte öğrenilen

bir süreçtir. Toplumsal cinsiyet rolleri de, her toplumun kültürel yapısı içerisinde, kültürlenme süreciyle birlikte öğrenilmesi ve bu sayede kuşaktan kuşağa aktarılması söz konusudur.

Geçmişte geleneksel toplum içerisinde yaşayan insanlar, fazla düşünmeden bugünün tümüyle modernleşmiş toplumda yaşadığımızdan farklı olarak önceki kuşakların kurumlarına göre yaşamaya ve düşünmeye daha fazla yatkındır. O zaman, henüz endüstri ve otomasyon, devasa kentler ve organizeli bir refah devletleri ve bürokrasi ortada yoktu. Toplum henüz modernleşmemişken, kurumlar; birey için canlı ve son derece önemli bir gelenek oluşturuyorlardı. İnsanlar değil, onlar kimin ve neyin insan olduğuna karar veriyorlardı. Kurumlar, insanların kimliklerini belirliyorlardı ve çoğu batılı olmayan kültürlerde üstelik bu kimlik çok çeşitli semboller etrafında topluma sunuluyordu. Modernleşme süreci, insan ve kurumlar arasındaki ilişkilerde radikal bir değişim meydana getirmiştir. Bu değişim sürecinde kültürün devamlılığının sağlanabilmesi için kurumsallaşma süreci ortaya çıkmıştır (Zijderfeld, 2013: 51). Kültürün devamlılığı kurumsallaşmayla birlikte sağlanmaktadır.

Kültürlerin devamlılığının sağlanabilmesi için kurumsallaşma süreci aynı zamanda insanların temel insanî anlam yapılarını inşa sürecidir. Bu anlamda kültürün anlamlı bir bütün haline gelmesini sağlayan kurumlar için aile kurumu, ekonomi kurumu, din kurumu, siyaset kurumu, eğitim kurumu gibi alt kültür grupları oluşur. Bütün bu alt kültür grupları kendi içerisinde bağımsız kurumlar değildir ve hepsinin öznesi insandır (Cantekin, 2015: 65). Diğer kurumlarla birlikte bir anlam üretir. Her kurum içerikleri bakımından değerler, normlar, anlamlar ve motiflerle alakalıdır (Zijderfeld, 2013: 57). Bu açıdan kurumlar toplumların bir nevi geleneklerini oluşturmaktadır. Bu geleneklerin devamlılığının sağlanabilmesi için toplumsal cinsiyet faktörlerinin de önemi vardır. Toplumsal cinsiyet rolüne göre kültürün içerisinde oluşan değer, norm ve anlamlar üretilir. Buna göre de öğretilen ve öğrenilen bir süreç olarak kültürün aktarımı sağlanır.

Toplumlar, kültürel birikim üzerine sosyal yapı ve ilişkilerini kurmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerinin belirlenmesinde de bu kültürel arka planın belirleyici önemi vardır. Bu anlamda kuramsal çalışmalara bakıldığında, gerek sembolik etkileşimcilik, gerek feminist yaklaşımlar ve gerekse sosyal öğrenme kuramlarında toplumların veya sosyal grupların kültürel arka planları dikkate alınmaktadır. Sembolik etkileşimciler, grup içerisindeki etkileşim ve anlama odaklanırken, feminist yaklaşımlar grup yaşantısı süreçlerinde insanlar tarafından üretildiğini belirtmektedir. Sosyal öğrenme kuramında ise uyarıcı, sosyal etkileşim, sosyal pekiştiriciler, onaylama ve model alma süreçleriyle toplumsal cinsiyet ve rolleri benimsenmektedir. Bütün bu kuramsal yaklaşımlarda sosyal etkileşim süreçleri ve model almayla birlikte toplumsal cinsiyet rolleri ortaya çıkmaktadır. Ancak sosyal öğrenme kuramında etkileşim ve model almayla birlikte toplumsal cinsiyet rolleri ahlaki olarak değerlendirilmektedir. Çünkü bir davranışın kabul edilip edilmemesi ahlaki olup olmaması ile ilişkilidir. Bir davranışın ahlaki olduğu zaman doğrudur ve toplum tarafından kabul görür. Ahlaklı olan toplum tarafından kabul edilen, benimsenen rollerdir. Bu durum süreç içerisindeki davranışların nasıl olması gerektiğini belirlemektedir. Ayrıca kadın olmak, erkek olmak; kadın ve erkeğin toplum içerisindeki

rollerinin benimsenmesinde kültürel süreçler dikkate alınmaktadır. Buna göre toplum veya sosyal gruplar içerisinde toplumsal cinsiyet rolleri grup içerisindeki etkileşim süreçleri ve model alma ile belirlenmektedir.

Erkek olmak nedir? Kadın olmak nedir? Erkek ya da kadın olmanın, doğduğumuz beden cinsiyetiyle ilgili olduğu düşünülebilir. Ancak sosyologları ilgilendiren pek çok soru gibi, erkeklikle kadınlığın yapısının sınıflandırılması kolay değildir. Ancak cinsel kimliklerin oluşumunda ve bu kimliklerin üzerinde temellenen toplumsal rolleri açıklamada birbirine karşıt yaklaşımlar benimsenmiştir. Genel olarak sosyologlar cinsiyet terimini erkek ve kadın bedenlerini tanımlayan anatomik ve fizyolojik farkları anlatmak için kullanırlar. Buna karşıt olarak, toplumsal cinsiyet, erkekler ile kadınlar arasındaki psikolojik, toplumsal ve kültürel farklarla ilgilidir. Toplumsal cinsiyet, toplumsal olarak yapılandırılmış erkeklik ve kadınlık kavramlarıyla bağlantılıdır; bireyin biyolojik cinsiyetinin doğrudan bir ürünü olması zorunlu değildir. Erkeklerle kadınlar arasındaki pek çok fark biyolojik kökenli olmadığından, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımı temel bir ayrımdır (Giddens, 2005: 107). Esasında erkekler ile kadınlar arasındaki bu yapısal farklılıkların ve özelliklerin bulunması bir gerçektir. Ancak bu farklılıklar sadece biyolojik, fizyolojik veya psikolojik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyolojiktir. Zira yapısal farklılaşmalar şeklinde ifade edilen bazı hususlar, öğrenilmiştir ve insanların davranışlarının sadece bu yapısal özelliklerin etkisinde oluşması ve şekil alması söz konusu değildir. Sosyal öğrenme yaklaşımında toplumsal cinsiyet rolleri öğrenilmiştir. Aslında tüm bu farklılıklar, cinsiyet özellikleri ile birlikte cinsiyete yönelik kültür tarafından ön görülen kalıp yargıların ve rollerin öğrenilmesine de bağlıdır. Çünkü çoğu zaman kadına ve erkeğe atfedilen özelliklerin kültür içerisinde tanımlanmış, öngörülmüş bir yeri bulunmaktadır (Ersoy, 2009: 213). Her birey kadın olsun erkek olsun belli bir kültür içerisinde toplumsal cinsiyet rolüne göre hareket etmektedir. Güngör (1998: 82) de cinsiyete alt kültür grubu olarak bakmakta, kadın ve erkek değerlerinin farklılaşmasında psikolojik farkların etkisini kabul etmekle birlikte, esas farkları yaratan hususun, toplumsal ve kültürel faktörler olduğunu belirtmektedir. Cinsler arasındaki tavır farklılıkları, bir bakıma toplum olarak onlardan nelerin beklendiğini gösterir. Örneğin bazı erkekler çocuk sevmeyebilir ama bazı istisnalar hariç çocuk istemeyen bir kadın tasavvur edilemez. Bizim ve diğer toplumlarda güzel sanatların kadına daha çok yakıştığı söylenir, mesela eczacılık kadınlara uygun bir meslektir de dışçılık o kadar değildir. Erkeklerin çapkınlığı ve sadakatsizlikleri “kaçamak”, “elinin kırı” olarak tabir edilirken ve hatta sevimli gösterilirken, kadınlarda bu en büyük günah olarak kabul edilir. Yine çocuğunu terk eden anne kültürel rol beklentilerine karşı çıktığı için suçludur. Annelik rolünün esas vazifesini ve değerlerini yerine getirmede başarılı olmadığı için toplum tarafından kınanılır. Diğer taraftan çocuğunu seven, koruyan, besleyen, disipline eden ve bu noktadaki değerleri taşıyan anne ise annelik rolünü sosyal olarak onaylanan bir tarzda oynamaktadır.

Kültürel aktarım bağlamında mesele düşünüldüğünde, çocuklar, toplumsallaşma araçlarıyla (aile, medya, okul... vb) kurdukları ilişki sonucunda, cinsiyetlerine uygun olduğunu düşünülen toplumsal ölçüt ve beklentileri aşama aşama içselleştirirler. Bu açıdan değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet farkları biyolojik olarak belirlenmez, kültürel

olarak oluşturulur. Bu görüşe göre, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, erkeklerle kadınların farklı roller benimsemek üzere toplumsallaşmasının sonucudur (Giddens, 2005: 108). Bu bakış açısı feminist yaklaşımın da odak noktasını oluşturmaktadır. Çünkü toplumsal cinsiyet toplumun kültürel yaşantısı sonucu ortaya çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle toplumsal cinsiyet, sosyo-kültürel yaşantı sonucu ortaya çıkmaktadır. Buna göre kültür içerisinde toplumsal cinsiyete bağlı olarak kadının veya erkeğin bulunduğu konum itibarıyla önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu rolü kültürün ana unsurları olan kurumlar içerisindeki fonksiyonlarıyla değerlendirmek gerekir. Örneğin bir aile kurumunda anne olarak, iş ortamında çalışan bir kadın olarak, toplum içerisinde kadına biçilen role uygun hareket eden kadın olarak kültür aktarımında en önemli aktörlerinden birisi olarak kadını ele alabiliriz.

İnsan hayatına ilişkin birçok kategori oluşturmak mümkündür. Bu kategoriler içerisinde insanın kadın veya erkek olarak ifade edilmesidir ki, bu bireysel ve toplumsal hayatın temel karakteristik vasıflarını ve dayanaklarını oluşturur. Cinsiyet şeklinde kavramlaştırılan bu olgu, bireye yönelik toplumsal anlamaları, değerleri, rolleri biçimlendiren, özellikleri ve beklentileri ihtiva eden önemli bir sosyal kategoridir. Kadın veya erkek olarak cinsiyete dayalı bir kimliği üzerinde taşıyan bireyin, bahsettiğimiz toplumsal beklentilere kayıtsız kalması söz konusu değildir (Ersoy, 2009: 210). Genel olarak her birey toplumsal beklentilere göre davranma eğilimindedir.

Cinsiyet ile alakalı davranışlar karşısında gösterilen toplumsal tepki ve onaylamalar, kadının ve erkeğin yapması gerekli olan davranış kalıplarının ve normlarının oluşmasını imkân sağlamaktadır (Ersoy, 2009: 213). Toplum tarafından ortaya konulan toplumsal tepkiler, kolektif davranışlar halinde kendisini göstermektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri de bu kolektif davranışların ürünüdür.

Her toplumda mevcut kültürel yapı içerisinde “Kadın ve erkek nasıl davranır? Nasıl giyinir? Kadınlara ve erkelere özgü alışkanlıklar ve uğraşlar nelerdir?” gibi soruların farklı cevapları bulunur. Kültürel yapının vermiş olduğu bu cevap farklılıkları aynı zamanda cinsiyetlerin toplum içerisindeki konumlanışına ve şekillenmesine de etki ederek bir farklılık doğurur. Kültürün cinsiyetlere yönelik bölümü, bir toplumda “cinsiyet kültürü”nü oluşturur. Cinsiyet kültürü bir manada kültürün cinsiyetlerle alakalı hususlarda kendini ifade etme biçimidir. Sembolik etkileşimcilik yaklaşımında toplumsal cinsiyet ve toplumsal cinsiyet rollerinin ortaya çıkmasında sosyal etkileşim süreçleri ve sosyal gruplar içerisindeki toplumsal cinsiyete yüklenen anlamlar önemlidir. Genel olarak paylaşılan ortak kültürün, cinsiyetlere yönelik uygun gördüğü tavırlar, tutumlar ve değerler, bu çerçevede gelişen cinsiyet ve toplumsal cinsiyet gibi nitelermeler, cinsiyet kültürünün içerisinde yer alır (Ersoy, 2009: 214). Bundan dolayı kültür, kültürün devamlılığını sağlayan kültür aktarımı ile toplumsal cinsiyet rolleri bir sarmal etrafında birbirini besleyen unsurlardır. Toplumsal cinsiyet rolleri kültürden beslenirken, yeni duygu düşünüş ve davranışlar sayesinde de ortaya çıkan yeni durumlara ilişkin olarak da toplumsal cinsiyet rolleri kültürün değişimi ve gelişiminde ana unsurlardan birisi haline gelmektedir.

Kültür aktarımının sağlanması, kültürel rol ve beklentilerin öğrenilmesine ve yerine getirilmesine bağlıdır. Cinsiyet rolleri, belirli bir kültürdeki kadınlarla ve erkeklerle alakalı

olan davranışlara, inançlara ve değerlere, kültürel beklentilere, sosyal olarak tanımlanan özelliklere işaret eder. Bir toplumdaki cinsiyet rolleri o toplum içerisinde kişilerin sahip oldukları cinsiyetlere göre toplumun beklentilerini ifade eden, alışkanlık, hal, tavır ve değerleri içinde taşır (Ersoy, 2009: 215). Buna toplumsal cinsiyet rolleri toplum beklentilerine göre şekillenmektedir. Toplum beklentileri ise toplumun tarihsel süreç içerisinde içselleştirerek geliştirdiği değerlere dayanmaktadır. Değerlerden beslenen kültürün ve kültür aktarımının sağlanmasında toplumsal cinsiyetin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Kültür toplumsal cinsiyet rolünün belirlenmesinde önemli bir etken iken, toplumsal cinsiyet rolü de kültürün devamlılığının sağlanmasında ana unsurlardan birisidir.

### **Sonuç**

Kültür, sosyolojik anlam grupları içerisinde insanın yeteneklerinin ürünü olarak değer, norm ve anlamlar bütünüdür. Kültürün üç önemli boyutu vardır. Bunlardan ilki kültür tarihsel süreç içerisinde oluşmaktadır. İkincisi kültür kendi içerisinde farklılıklara vurgu yapan bir özelliğe sahiptir. Üçüncüsü ise kültür kolektif bir olaydır.

Kültür, yapı itibarıyla dinamiktir. Tarihsel süreç içerisinde değişebilmektedir. Bu anlamda kültür değişimini eski ile yeninin birer sentezi olarak görebiliriz. Kültürün devamlılığını ifade eden kültür aktarımı öğrenilen ve öğretilen bir süreci ifade etmektedir. Kültür, kolektif yaşantının ürünüdür ve her toplum kültürün devam ettirilmesi eğilimindedir. Bu da kültür aktarımı sayesinde olmaktadır.

Kültür aktarımı bir süreci ifade etmektedir. Bu sürecin birçok faktörü bulunmaktadır. Bu faktörlerin en önemlilerinden birisi cinsiyet rolleridir. Cinsiyet, fizyolojik veya anatomik özelliklere vurgu yapan bir kavramdır. Sosyolojik olarak toplumsal cinsiyet kavramı kullanılmaktadır. Bu makalede üzerinde durulan kavram da bu yönüyle toplumsal cinsiyet kavramıdır. Toplumsal cinsiyet, toplumun kadınsı veya erkeksi rollerden beklentilerle oluşur. Toplumun beklentileri ise alışkanlıklar veya geleneklerden kaynaklanmaktadır. Bu alışkanlıklar veya gelenekler tarihsel süreç içerisinde bir değer, norm ve anlam bütünlüğü meydana getirmektedir.

Sembolik etkileşimciler toplumsal cinsiyete bir etkileşim sürecinde oluşan anlamsal bütünlük olarak bakmaktadırlar. Bu etkileşim kültürel bir olaydır. Feminist kuramlar içerisinde ele alınan kurumsal yaklaşımına göre toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel bir olaydır. Cinsiyete ilişkin olarak kadının statüsü ve erkekle olan ilişkisi çerçevesinde olayı ele almaktadır. Buna göre her iki yaklaşımda ortak olan taraf toplumsal cinsiyetin kültürel bir olay olduğu noktasındadır. Ancak feminist kuramcılarının yaklaşımında meselenin ana merkezine kadın ve kadının konumuyla ilişkilendirilen bir yaklaşımı bulunmaktadır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet ile ilgili konuları sadece feminist yaklaşıma göre ele alamayız. Bu açıdan sembolik etkileşimin toplumun anlamlara yüklediği bütüncül yaklaşımıyla konu farklı boyutlarıyla ele alınabilir. Sosyal öğrenme yaklaşımında, toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde sosyal pekiştiriciler yani onay ve kabuller ile model alınan sosyal çevrenin belirleyici rolü bulunmaktadır. Bireyin sosyal çevresiyle öğrenmeye başladığı sosyal-davranışlar toplumların kültürel gelişimlerine bağlı olarak değişebilmektedir.

Kültürün anlamlı bir bütün haline gelmesinde kurumların ve kurumsallaşmanın etkisi vardır. Bu açıdan kültür, gelenek veya alışkanlıkların rutin hale gelmesiyle birlikte kurumlar içerisinde varlığını göstermektedir. Aile, ekonomi, siyaset, eğitim gibi kültürel anlamda birçok kurum bulunmaktadır. Kurumlar kendi içerisinde bağımsız değildir. Her bir kurum, diğer kurumlarla etkileşim halindedir. Bu kurumlar arasındaki etkileşimin sağladığı anlamsal bütünlük kültürü oluşturmaktadır. Her kurumsal yapının içerisinde toplumsal cinsiyet rollerinden beklentiler bulunmaktadır. Bu beklentiler öğrenilen ve öğretilen bir süreçtir. Kültür aynı zamanda değerler, normlar ve anlamlar bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda, değer, norm ve anlamların kültür aktarımı sürecinde toplumsal cinsiyetin belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Çünkü toplum denilen yapının belirleyici iki ana unsuru vardır. Bunlardan birisi erkek, diğeri ise kadındır. Her toplum bu iki ana unsur üzerinde kültürel yapısını şekillendirmektedir. Sembollere yönelik ortaya koyduğu anlam sistemleri her kültür grupları içerisinde farklı olabilir. Bu anlam ve semboller etrafında her toplumun kadın ve erkek rollerine ilişkin beklentileri vardır. Ancak her toplumun tarihsel süreç içerisinde oluşturduğu değer göz önüne alındığında toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentiler farklı olabilir. Kadının hangi kadınsı özelliklerini, erkeğinde hangi erkeksi özellikler göstereceği sosyo-kültürel bir vakiydir.

### **Kaynakça**

- Bandura, A. (1971). *Psychological Modeling: Conflicting Theories*. Chicago: Aldine-Atherton Inc.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice Hall.
- Cantekin, Ö. F. (2013). “İngilizce Okutmanlarının Örgüte Uyum Sorunları.” *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(1-9).
- Cantekin, Ö. F. (2015). “Küreselleşme ve Eğitim: “Homo Economicus” Eğitim Anlayışının Dönüşümü.” *Akademik Hassasiyetler*, 4(43-72).
- Cuche, D. (2009). *Evrenselden Özele*. Yayına Hazırlayan: Nicolas Journet, Çeviren: Yümni Sezen. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Edles, L. D. (2005). *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, Çeviren: Cumhur Atay. İstanbul: Babil Yayınları.
- Engin, İ. (2014). <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1242/14157.pdf>.
- Ersoy, E. (2009). Cinsiyet Kültürü İçerisinde Kadın ve Erkek Kimliği. Fırat Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:19, Sayı: 2, Sayfa: 209 – 230.
- Fulcher, J. & Scott, J. (2003). *Sociology*. New York: Oxford University Press.

- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*. Hazırlayan: Cemal Güzel, Ankara: Ayraç Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Malone, Y. (2002). Social Cognitive Theory and Choice Theory: A Compatibility Analysis. *International Journal of Reality Therapy*, 22 (1), 10-13.
- Neuman, W. L. (2008). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri 1*, Çeviren: Sedef Özge, Ankara: Yayınodası Yayıncılık.
- Poloma, M. M. (2012). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Richter, R. (2012). *Sosyolojik Paradigmalar*, Çeviren: Necmeddin Doğan, İstanbul: Küre Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*, Çeviren: Himmet Hülür, Ankara: Deki Yayınları.
- Sankır, H. (2010). *Sembolik Etkileşimci Yaklaşım Çerçevesinde Plastik Sanatlarda Kadın Sanatçı Kimliği*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Seymenoğlu, N. (1998). *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Özsen Matbaası.
- Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*, Çeviren: Selime Güzelsarı & İbrahim Gündoğdu, İstanbul: Babil Yayınları.
- Turhan, M. (1997). *Kültür Değişmeleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Zijderveld, A. C. (2009). *Kültür Sosyolojisi*, Çeviren: Kadir Canatan, İstanbul: Açılımkitap Pınar Yayınları.

### **Extended Abstract**

This article examines the role of gender in cultural transfer. Thus, the study answers such questions as “Is there a role for gender in culture transfer? What is the role of gender in maintaining habits or tradition?” Several theoretical studies have been conducted for these questions. Symbolic interactionism, especially feminist approaches, has become a subject of in-depth research. In addition, there is a social learning approach that shows that social environment is formative in determining gender roles. This article employs the views and approaches of symbolic interactionism, feminist approach and social learning theories on gender and gender roles. However, one of the common points of each approach shows us that gender roles are achieved in a certain culture environment as a product of collective life. Hence, the culture has a decisive influence on the determination and adoption of gender roles. On the other hand, social learning approach suggests that role



models and social reinforcements play a decisive role in learning of gender roles through social interaction.

In this context, a literature review was conducted regarding culture and gender roles. In this respect, our article is based on a literature review within the scope of a descriptive study. A literature review is based on the assumptions that knowledge accumulates and that people learn and rely on what others do. Scientific research is a collective effort by many researchers who share their results as a community. In this article, the evaluation of the findings and comments obtained from the studies about the role of gender in culture transfer.

According to the gender theory of symbolic interactionism, gender identity, like social identities, emerges in social interaction. Because at the basis of symbolic interactionism, regularity and repetition in social patterns, rules, norms and values are produced and carried out through actions and interaction that should not be taken as the product of basic rules, norms and values. Gender roles are also created through actions and interaction in the process of learning and teaching culture.

There are many feminist approaches that address gender issues from many different perspectives. According to this theory, gender differences arise from the different roles played by men and women in various institutional settings. Accordingly, the institutional approach sees women as the main determinant of difference in gender-based division of labor that links women to the functions of spouses, mothers and housewives, and the private sphere of the home and family, and thus to the lifelong sequence of events and experiences that are very different from that of men. The followers of this theory have focused on analyzing the role of women as mothers and spouses in producing and reproducing a feminine personality and culture. This theory explains how gender-based role characteristics are produced. Role characteristics are determined and produced in the ground culture is produced by the integrity of values, norms and meanings.

Among the topics of research interest are how human behaviors occur and which stimulating factors play a decisive role on behavior, how behaviors are controlled and shaped. Accordingly, there is a moral approach behind human behavior, which suggests humans are as social beings; then it is necessary to consider both the individual and the environment to make sense of human behavior. The environment that stimulates the individual and the individual on the adoption of gender roles has a decisive role, accordingly.

Institutions and institutionalization have an impact on the development of culture as a whole. In this respect, culture, tradition or habits become routine with the presence of institutions. There are many cultural institutions such as family, economy, politics and education. Institutions are not independent in themselves. Each institution interacts with other institutions. A culture of semantic integrity provided by the interaction between these institutions. There are expectations from gender roles within each institutional structure. These expectations are a process learned and taught. Culture also emerges as a whole of values, norms and meanings. In this sense, gender has a decisive role in the process of culture transfer of values, norms and meanings. There are two main elements of the

structure called society: male and female. Each society shapes its cultural structure on these two main elements. The meaning systems that it sets out for symbols can be different within each cultural group. Around this meaning and symbols, each society has expectations about the roles of women and men. However, given the value of each society in the historical process, expectations regarding gender roles may be different. It is a socio-cultural case in which the feminine characteristics of woman and the masculine features of the man will show.



Makale Gönderim Tarihi: 20/03/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## INDEPENDENCE OF THE UKRAINIAN CHURCH: HOW RUSSIA IS LOSING ITS SOFT POWER TOOL IN UKRAINE

Viktoriiia DEMYDOVA \*

### Abstract

*The establishment of the Orthodox Church of Ukraine in the end of 2018 opened the way for discussions of the Church's role in domestic and foreign policies of Russia and Ukraine. Using the theoretical approach developed by Joseph Nye, this article seeks to examine Russian Orthodox Church (ROC) as a soft power tool of Kremlin along with discussing conservative ideology in Russia itself. In addition, the consequences of autocephaly for Russia and ROC are analyzed. The article argues that annexation of Crimea by Russia and the war in Eastern Ukraine facilitated nationalistic mobilization in the country that resulted in the election of an anti-Russian candidate Poroshenko. Poroshenko was the one who promoted establishment of an independent Church despite his political interests. The article also argues that tomos seriously undermines the stability of the Russian World, erected by means of the educational and cultural institutions and deteriorates the position of ROC in Ukraine. The method of content-analysis is used to examine legislation, official speeches on religious issues in Russia and Ukraine, statements of the Churches' representatives, as well as media coverage of the issue in both countries.*

**Keywords:** Autocephaly, ROC, Russia, Soft Power, Ukraine.

## UKRAYNA KİLİSESİ'NİN BAĞIMSIZLIĞI: RUSYA UKRAYNA'DAKİ YUMUŞAK GÜÇ ARACINI NASIL KAYBEDİYOR

### Öz

*Bağımsız Ukrayna Ortodoks Kilisesi'nin 2018 yılı sonunda kurulması, Kilise'nin Rusya ve Ukrayna'nın iç ve dış politikalarındaki rolü hakkındaki tartışmaların önünü açmıştır. Bu makale, Joseph Nye tarafından geliştirilen kuramsal yaklaşımı kullanarak Rus Ortodoks Kilisesi'ni (ROK) Kremlin'in yumuşak güç aracı olarak incelemeyi ve Rusya'da muhafazakâr ideolojiyi tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, otosefalinin Rusya ve ROK için doğuracağı sonuçlar analiz edilmiştir. Makale, Rusya'nın Kırım'ı ilhaki ve Doğu Ukrayna'daki savaşın milli seferberliği kolaylaştırdığını ve bunun sonucunda 2014'te Rus karşıtı bir aday olan Poroşenko'nun seçildiğini savunmaktadır. Poroşenko, her ne kadar siyasi çıkarları için de olsa bağımsız Kilise'nin kurulmasını teşvik eden kişidir. Makale ayrıca, tomosun eğitim ve kültür kurumları tarafından tesis edilen Rus Dünyası istikrarını ciddi şekilde sarstığını ve ROK'un Ukrayna'daki konumunu kötüleştirdiğini savunmaktadır. Makale, mevzuatı, Rusya ve Ukrayna'daki dini meselelerle ilgili resmi açıklamaları, kiliselerin temsilcilerinin beyanlarını ve konunun her iki ülke medyasında nasıl yer aldığını analiz etmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** Otosefali, ROK, Rusya, Yumuşak Güç, Ukrayna.

### Introduction

For Russia - Ukraine relations, the year 2018 was marked with the escalation of tensions. The first crisis stemmed from the decision of Constantinople Patriarch to grant

---

\* Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelisim University, Department of Political Science and International Relations, email: demydovav@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-5447-1033>

autocephaly (independence) from the Moscow Patriarchate to Orthodox Church of Ukraine (OCU). This conflict resulted in Russia's break-up with the Constantinople Patriarchate in October. The second crisis was the incident concerning the seizure of the Ukrainian ships in the waters of the Kerch Strait illegally controlled by Russia following the annexation of Crimea in 2014.

This article aims to discuss, first of all, the role of the Russian Orthodox Church (ROC) in Russia's domestic affairs, its institutions abroad as well as Kremlin's use of ROC as soft power leverage. Secondly, the article seeks to examine the meaning of the Ukrainian Church's autocephaly for Russia. It is argued in this paper that ROC is a tool of Russian soft power along with the Russian-speakers abroad. Loss of Ukrainian laity and attractiveness is a logical outcome of the Russian aggression. Seeking for the second presidential term, anti-Russian president Petro Poroshenko used mobilization and anti-Russian mood of Ukrainians to promote new Church. The author also argues that the autocephaly undermines the Russian World established in the post-Soviet space through the institutions of education and culture. Under the newly adopted legislation on Church in Ukraine, ROC appears to be a victim of Kremlin's policies since it loses the communities as well as properties in Ukraine. Additionally, as an institution of soft power, ROC loses attractiveness insofar as associated with the 'aggressor state'. Finally, for Ukrainian president Poroshenko, establishment of the Orthodox Church of Ukraine was an effort to secure his victory in 2019 electoral campaign. However, the election of Vladimir Zelensky creates the situation of uncertainty for Kremlin.

For the analysis of ROC, author embraces the soft power theory of Joseph Nye as a framework. Author uses method of content-analysis to analyze official documents of the Russian Federation and Ukraine related to Church, speeches of the leadership, and statements of the clergy. Additionally, content-analysis of the media content related to Orthodoxy is utilized. Although this article covers the period between 2008 and 2019, the particular focus is on the post-annexation policies since the sanctions imposed on Russia determined the need for more active use of the soft power tools. The article starts with the introduction of the soft power theory and review of the literature on the Russian Orthodox Church. It proceeds with the discussion of the conservative ideology in Russia, particularly the role of Church in its establishment and development. The discussion of the soft power of ROC is followed by the analysis of the Orthodoxy in Ukraine and its lust for an independent Church. Finally, the article discusses the meaning of the independent Orthodox Church of Ukraine for Russia and ROC.

## **1. THE THEORY OF SOFT POWER.**

This article engages the theory of the soft power defined by Joseph S. Nye as 'getting others to want the outcomes that you want'. Nye emphasizes that soft power 'co-opts people rather than coerces them'. According to him, the main idea of the soft power is 'the ability to shape the preferences of others' (Nye, 2005a: 5). As it is specified, co-optation may be reached through agenda-setting and attraction, by means of cultural institutions and values, among others (Nye, 2005: 12). While Nye points out cultural, political and foreign policy components of the soft power, Tsygankov elaborated on the aspects of Russian soft power stressing such components as "mass media, a large and efficient economy, familiar language and religion, aspects of historical legacy, family ties, and electronic products" (Tsygankov, 2006: 1079). Russia uses her soft power tools in the post-Soviet republics and in the countries of the West. This power rests on significant financial sources of the Russian Federation (RF), first of

all. On the other hand, as this article shows, the soft power of Russia includes Russian language and Orthodox Christianity that secure the support from abroad. Besides, Fiona Hill (2006) argues that the soft power of Russia goes far beyond the energy, but includes culture, consumer goods and job opportunities.

Nye (2013) himself is quite critical in evaluation of the Russian soft power. From the position of American scholarship, Nye argues that "for a declining power like Russia [...], a residual soft power helps to cushion the fall". He is trying to compare Russia to the US and accuses Putin who knows nothing about soft power and fails to attract rather than coerce. At the same time, he stresses that grassroots soft power should be preferred to the state-led soft power. Comparison itself does not seem correct if the only standard is the Western liberal model. Criticizing propaganda in China and Russia, Nye fails to take into consideration the securitization rhetoric as to terrorism and extremism in the US in early 2000s, for instance.

Comparative analysis of China and Russia by Jeanne L. Wilson (2015) shows that the soft power of Russia is an attempt to impede and weaken the Western discourses on democratization, in this way it is a response to the new challenges. Both states are preoccupied with the establishment of the soft power that will express their national identity that is 'enlightened conservatism' in case of Russia. In comparison with China, Russia's budget allocated for the soft power is limited, while its programs are regional. At the same time, Russia tends to follow the Soviet-style policies and reconstructs friendship associations and cultural exchange programs (Wilson, 2015: 1190 - 1193). This is proved by the findings of Smagliy (2018), who points out that education was used by the USSR during the Cold War when the concept of the soft power did not even exist (Smagliy, 2018: 22). More detailed analysis of ROC as a soft power tool and its role in Russian foreign policies is accomplished in the empirical studies presented below.

## **2. RUSSIAN ORTHODOXY. LITERATURE REVIEW.**

The literature on contemporary Russian Orthodoxy in political space is represented by three broad approaches. A great number of studies analyze Church from the perspective of conservative ideology and state-led nationalism (Davis, 2002; Verkhovsky, 2002; March, 2005; Anderson, 2007; Mitrokhin et al., 2009; Pron'ko and Malashenko, 2010; Papkova, 2011; Rousselet, 2015; Mihajlov, 2015). This volume of works on ROC examines among others traditional activities of the Church in the Russian army (Osmachko, 2013), places of detention (Osmachko, 2013), religious tourism (Eleskina, 2015). The second group of scholars (Payne, 2010; Blitt, 2011 - 2012; Torkunov, 2013; Suslov, 2014; Savin, 2015; Stoecki, 2015; Laruelle, 2015, 2018) concentrates on the foreign activities of the Church with the particular focus on the soft power of the ROC. Finally, sociological analysis of the laity and attitudes of the citizens towards religion and Church (Levada Center, 2019) constitute the third group of the works on the topic.

The anti-Western and nationalistic standoff of ROC had led to the establishment of the new form of Christian fundamentalism in Russia, says Aleksandr Verkhovsky (2002). It is anti-global and critical as to contemporary Russian society and reforms. Mihajlov (2015), in his turn, stands against the general idea that the Orthodox Church is homogenous. According to him, there are different groups in it, represented by, first of all, conservative and modernist wings. Papkova (2011) argues that the position of ROC in Russian politics had changed since 1991. Under Patriarch Kirill, the position of

Church had strengthened; however, having achieved all the goals compared to 1990s, the Church finds no more issues on which it will be possible to influence Kremlin. Kathy Rousselet examined the Christianity in Russia as the soil for the daily patriotism of Russians noting that the Church and believers are in the service of the country. Her analysis of the Church publications, interviews with priests and laity accompanied by the observation of religious events allows her to conclude that the Church and laity are in the state of combat. This is proved by memory politics with the special attention to conflicts and wars, engaging *Cossaks* and the idea of spiritual struggle or *podvig* (Rousselet, 2015: 52 - 58).

In the foreign policies, ROC is acting to support a construct defined as a *Russian World* by Patriarch Kirill. Blitt (2011 - 2012) discusses the role of ROC in the foreign policy distinguishing between ideological and practical components of it. While traditional Orthodox discourse is a spiritual sphere, the implementation of it lies in the institutions, such as the Russian World (*Russkiy Mir*), and in the collaboration between the Ministry of Foreign Affairs and ROC. Suslov (2014) refers to the 'Holy Rus' or "a decentralized network model of a transnational society that goes beyond the 'nation-state' and offers new ways to give meaning to identity in the post-Soviet space" (Suslov, 2014: 81). As a basis of the Christian civilization, Suslov says, it has an appeal to Messianism and fundamentalism and proposes criticism of the existing social order along with the revolutionary instruments for its change. However, it is hard to agree with the author on the fact of rejection of the rational dialogue with the secular power by ROC as well as on the idea of the proposed radical changes. Fundamentalism is not also a very pragmatic position as soon as Russians are not familiar with the dogmas of the Church, and Russia is still a secular state. However, ROC has never been void of the Messianism. It is actually the basis for the idea of the Moscow – Third Rome and the Russian World, where Russia is seen as a leader or messiah. The Orthodox Church is an instrument of Kremlin, therefore, ideologically and rationally accepts the existing authority. Laruelle (2015, 2018) analyzes the soft power tools of Russia, notably the Orthodox Church, and provides an overview of the diaspora activities in France (Laruelle, 2018). Her analysis proves far-reaching ambitions of Kremlin: not only the near abroad is the targets of Kremlin's policies, but also the countries of the West are to be attracted by Russian education and culture in order to decrease Russia's isolation after 2014.

### **3. CONSERVATIVE IDEOLOGY AND ROLE OF CHURCH IN RUSSIA**

When Vladimir Putin occupied the post of the President for the first time, his primary task was to restore sovereignty and territorial integrity of the country. However, curbing of the Chechen extremism, re-election and, particularly, the rise of the oil prices in the end of 2000s allowed him not only to promote new nationalist policies but to introduce new conservative ideology. This 'practical' (Fish, 2001) or populist ideology is based on respect to the statehood, authority, order, traditions and Orthodox Christianity.

According to Levada center surveys, almost 80% of Russians identify themselves with the Orthodox Christianity (Levada Center, 2019). This large share is determined by significant Slavic population in the RF. However, there is no pure religious identity of Russians, rather there is an ethno-confessional identity when Orthodoxy means Russian (*russkiy*, an ethnic identity as opposite to citizenship). At the same time, the religiosity of Russians is superficial, not supported by knowledge of the holy texts and dogmas.

Instead, the cultural rituals are in priority. It can be explained by the lack of professional clergy and theology academicians during the Soviet years accompanied by the weak institutions of the Church. Russian constitution declares the separation of state from Church (Constitution of the Russian Federation, Article 14) but this article seeks to show how Putin deliberately used the Orthodox Church, especially following the opposition rallies of 2011 – 2012. Abroad, following the Ukrainian crisis Russia feels the need to use the Orthodoxy as a unifying factor for the Russian World (*Russkiy Mir*) and as a tool to cushion position of the West and decrease the isolation of Russia.

On 8 February, 2012, during the meeting with Patriarch Kirill and religious organizations of Russia, Prime Minister Putin underlined that Russia "need[s] active, direct, effective, daily participation of the religious organizations in the life of society and the state" (Putin, 2012). He called for the greater role of the ROC in promotion of the institution of family, in education and in provision of social care for the insecure Russian citizens. Orthodox Church affects education, first of all. For instance, an elective course titled "Basics of the Religious Cultures and Secular Ethics" has been introduced into the syllabi. It consists of six modules, one of which is "Fundamentals of Orthodox Culture" (Ministerstvo Prosveshchenija Rossijskoy Federatsii, 2009). As to the higher education, in 2015, theological education was officially introduced in Russia (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2015).

The role of the ROC in social politics and family issues can be seen through the prism of its attempts to criminalize abortions. Although position of the government is to keep the procedure legal, the representatives of ROC believe they can at least achieve the exclusion of the abortions from the social security system. Thus, in 2017, participants of the all-Russian public movement *For Life!* and *Orthodox Volunteers* announced that they had collected a million signatures ("Million podpisij", 2017) to support their petition on the ban of the abortions. In autumn of 2016, it was signed by Patriarch Kirill (Gorbacheva, 2018). In February 2017, activists of ROC prepared a document that provided a list of the social indications for abortion in the context of compulsory health insurance (CHI) for up to the 12<sup>th</sup> week. However, Ministry of Health, was in no hurry to agree with the position of the Church on this issue. The ban on abortions would not reduce their number but would move the official ones made in medical institutions to the criminal zone, as it happened in 1930s in the USSR.

Russian Orthodox Church is active in civil society. Its activists, for instance, are founders and volunteers of the organizations providing support and consultancy for women. In 1991, Patriarch Alexiy II blessed the creation of the Holy Dimitriy sisterhood, the community of the sisters of mercy. With their support, in Moscow, Houses for Mother, the crisis centers for women with children, were launched (Miloserdije). The traditional family values are represented in ROC's position on homosexuality. On June 11, 2013, the State Duma, adopted a bill which implies a ban on 'propaganda of homosexuality' (Federal'nyj zakon #135, 2013). According to Mihajlov, who analyzed different streams within ROC, the position of the Church on the issue is not homogeneous. While modernists demonstrate moderate attitude to LGBT communities substantiating criticisms by the statistics of the HIV, conservative radicals, express their thoughts about the connection between LGBT and apocalypses (Mihajlov, 2015).

Along with the attempts to safeguard traditional Russian values, ROC is also active in securing the 'official' version of history. The glorious past and the recognizable heroes accompanied by the spirituality of the Orthodox Christianity have been used not



only in the history textbooks, but also in the mass culture. In this regard, 2017 movie *Matilda*, presenting the love story of the last Emperor Nicholas II and ballet dancer Matilda Kshesinka was criticized by the representatives of the Church. In 1981, Tsar Nicholas II as well as his wife and five children assassinated by the Bolsheviks were canonized as martyrs. Therefore, the story of an affair between the Saint Tsar and catholic ballet dancer undermines the authority and innocence of the Church, while questioning the significance of Romanovs' contribution to the Orthodoxy, as it was proclaimed. Nicholas II is known as the Emperor who facilitated the canonization of some activists of ROC, including Serafim Sarovsky, donated significant amount of money for the construction of churches and monasteries, focused on educating Muslims in the Russian Empire. Film's producer Andrey Uchitel was accused of manipulating history (Juferova, 2016), insulting religious feelings of Russians ("Delo «Matil'dy»", 2017) and undermining family values (Episkop Tihon, 2017), among others. Particularly, the proposition to examine the film on the basis of the article 148 of the Criminal Code, that is 'insulting the feelings of believers', was made by the Duma member and former Prosecutor General of Crimea, Natalia Poklonskaya. Although representatives of the Moscow Patriarchate spoke against the film, they abstained from the demands to ban it, suggesting that the ban would only raise the popularity of the movie.

Russian Orthodox Church is financially strong: according to the Federal Tax Service data, in 2014, the non-taxable income of Church amounted to 930 million US dollars<sup>1</sup>. Between 2000 - 2010s, Russian Orthodox Church obtained lands and buildings from the Russian government: in 2004, the State Duma adopted a law granting the lands to the religious organizations for their needs (Shkel', 2004). In 2010, President Medvedev signed a law on the transfer of religious property of the state or municipal ownership to religious organizations (Federal'nyj zakon RF, 2010). Later, in 2011 - 2012, five more documents regulating the property transferred to Church were adopted (Zakon o cerkovnom imushhestve, 2010). Accordingly, during the period from 1995 to 2010, about 1.1 thousand religious buildings were transferred to religious organizations (9.9% of the number of cultural objects that are religious monuments as of December 1995). Between 2012 and 2016, Church received more than 270 objects of property in 45 regions according to 2010 Federal Law ("Prezident podpisal zakon", 2010). Real estate area is indicated only in 45 objects that is about 55 thousand square meters. (Rejter et al., 2016). In accordance with the law, by 2018, approximately one thousand buildings were transferred to the Russian Orthodox Church. Thus, about 80% of the remaining religious monuments nationalized during the Soviet period remain the state property. Property transfer is carried out exclusively by the Federal Agency for State Property Management. If the object is a historical and cultural monument the consent of the Ministry of Culture should be obtained. Nevertheless, 2010 Law provoked negative responses of the different groups within the Russian society, including Communists and Ministry of Culture.

In its turn, as it is stated in the *Fundamentals of the Social Concept of the Russian Orthodox Church* (2000), ROC demonstrates its loyalty to Kremlin. Thus, in 2012, when a punk band Pussy Riot used the Cathedral of Christ the Savior in Moscow for their live performance that criticized Church and Putin, five members of the band were sentenced to 2 years in colony. At the same time, Patriarch Kirill said that "the devil

---

<sup>1</sup> according to December 2014 exchange rate

laughed at us" ("Russian punk band", 2012) and accused singers of blasphemy (Astrasheuskaya & Gutterman, 2009). The result of ROC's lobby was the adoption of the amendments to the Article 148 of the Criminal Code in order to increase the responsibility 'for insulting the feelings of believers', including establishing criminal responsibility in the form of imprisonment ("Gosduma prinjala zakon", 2013). Between 1997 and 2013, insulting religious feelings was an administrative offense.

Despite the significant role of ROC in Russia, one should not overestimate the influence of the Church on politics in Russia. The firm position of the government as to the abortions shows the limits in the influence of the Church on the Russian leadership. At the same time, the bigger part of the property remains a property of the state that prevents ROC from the financial growth. Another issue is the Isaakiy Cathedral in St. Petersburg the transfer of which from the ministry of culture to ROC is still unclear. Since 1928 the cathedral is one of the biggest museums of Russia and attracts significant number of tourists. The transfer of it to ROC may result in closure of it for the tourists and loss of the museum.

As to the position of people towards Church and its role in the politics, Russians, in general, support the role of the Church in the society. Thus, according to Levada Center surveys, more than 56% of Russians approve the size of impact of ROC on politics. However, the share of those who stands against the intrusion of Church into the public affairs is steadily growing from 11% in 2013 to 15% in 2015. ("Odobrenie roli RPC", 2016). At the same time, Russians positively evaluate the contribution of the religious institutions in promoting moral values and educating the youth.

#### **4. CHURCH AS SOFT POWER LEVERAGES.**

In the foreign affairs, Russian Orthodox Church aims at serving the goals of Kremlin that is the control over the area of primary importance, i.e. the former Soviet republics, and softening the Western countries' position towards Russia. Putin managed to plait the religious ingredient of the Russian ideology into the foreign policy, along with the emphasis on the Russian-speakers abroad. As the head of the Eurasian Movement Leonid Savin notes, Christian Orthodox Church and *Russophones* are the main leverages of the Russian soft power (Savin, 2015). These two are the constituting columns of the *Russkiy Mir* (Russian World), its spiritual and cultural content (Russkiy Mir, 2009) that together with the Eurasian economic cooperation projects oppose the Western liberalism and unilateralism. If the latter deals with the political and economic institutions, the former seeks to facilitate cooperation in the cultural and spiritual spheres under the guidance of Moscow.

According to the Statute of ROC, it includes the following institutions abroad: two autonomous churches, the Japanese Orthodox Church and the Chinese Orthodox Church (the latter actually ceased to exist in the late 1960s); one self-governing church with the rights of broad autonomy, the Ukrainian Orthodox Church (Moscow Patriarchate, UOC MP); four self-governing churches, the Orthodox Church of Moldova, the Latvian Orthodox Church, the Estonian Orthodox Church, the Russian Orthodox Church Outside of Russia (ROCOR in New York); one exarchate, Belarusian Orthodox Church; two metropolitan districts, Kazakhstan Metropolitan District (Orthodox Church of Kazakhstan), Central Asian Metropolitan District (Orthodox Church of Central Asia) (Ustav Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi, 2000). So it covers the post-Soviet space including the Baltic countries, except the Caucasus and even has institution in the Western Hemisphere.

As to the involvement of ROC into the foreign policy-making, since 2003, the working group of the Russian Ministry of Foreign Affairs and Russian Orthodox Church has existed ("Predstaviteli MID i RPC", 2003). The working group meets annually to discuss the most important issues of the Russian foreign policy and international relations. Thus, in November 2018, the group discussed the ways of solution for the humanitarian crisis in Syria ("Predstaviteli MID RF i RPC obsudili", 2018). As Patriarch Alexiy II noted in 2003, MFA and ROC have been actively collaborating in securing religious rights and freedoms of the compatriots ("Predstaviteli MID i RPC", 2003). In 2007, Act of Canonical Communion between ROC and the Russian Orthodox Church Outside Russia (ROCOR) was signed (The Russian Orthodox Church Outside of Russia, 2007). During the ceremony, Metropolitan of Eastern America and New York Laurus promised that "Russian Orthodox Church would constructively develop and deepen our unity and joint service to God and the Russian people, in the Fatherland and in the diaspora". Establishment of the relations with the ROCOR headquartered in the Western Hemisphere, the US, means not only the status of the autonomous unit of the ROCOR within ROC but a tool of influence on the Russians living in traditional Catholic and Protestant countries. Putin was positioned as a unifier of the churches that reinforce his image in the eyes of the Russians. Unification of these churches also jeopardized competition between Constantinople and Moscow (Ginder, 2008). That is why following the announcement of *tomos*<sup>2</sup>, ROCOR released a statement about the break-up of the relations with Fener.

Besides, the ROC is acting through the foundation *Russkiy Mir*. *Russkiy Mir* is a non-governmental organization established in 2007 by Putin's decree (Russkiy Mir, 2007) and is sponsored by the Russian government and oligarchs (Smagliy, 2018). Hilarion, Metropolitan of Volokolamsk and Chairman of the Department for External Church Relations of the Moscow Patriarchate, is the member of the Board of Directors. The *Russkiy Mir* foundation focuses on youth exchanges and promotion of academic ties with Western universities. It runs 41 centers of Russian culture in EU member states, including 27 centers at EU universities (Smagliy, 2018: 22).

The place and role of the Orthodoxy in the foreign policies of Kremlin were evaluated by the Russian leadership repeatedly. With the clear references to the works of Aleksandr Dugin on Eurasian civilizations, during 2013 conference of the Valdai Discussion Club, Putin elaborated on complexity of the Russian civilization-state and underlined the role of the Orthodoxy in it. Military, technological and economic strength of the state stems from the moral and spiritual strength of the society, he said mentioning the priority of spirituality before the materialistic issues. Putin also mentioned once again unique identity and multicultural character of Russia (Meeting of the Valdai International Discussion Club, 2013). During the same discussion, Russian President referred to the civilization based on the Orthodox religion, while mentioning the multicultural nature of Russia.

Bringing spiritual and moral component to *realpolitik* is a very pragmatic step of justification of numerous acts of aggression. One should remember that the Kievan Rus' Prince Vladimir was baptized in Crimean city of Khersones near Sevastopol. Putin underlined this fact on December 4, 2014, delivering annual speech to the Federal Assembly of the Russian Federation following the annexation of the region (Putin, 2014). The adoption of Crimea and Sevastopol into the RF was not only a strategic and

---

<sup>2</sup> Important decision in the Orthodox Church. Particularly, decision on independence of the certain unit

security act but a spiritual move that raise the importance of Russia in establishing leadership in the Orthodox world. But first of all, it was an appeal to the peoples of Russia, Ukraine and Belarus, three Eastern Slavic country that originate from the Kievan Rus'. In July 2018, during the celebration of the 1130<sup>th</sup> anniversary of the baptism of the Great Prince Vladimir, Putin stated that the conversion to Christianity was "the starting point for the formation and development of the Russian statehood" ("Putin: "Christianity is the root", 2018). Not deprived of some mystic content, Putin's speech, among others, characterized Prince Vladimir as a warrior that probably had a goal of justifying Russian policies in Georgia, Ukraine and Syria.

ROC not only approves but also actively contributes to the Kremlin's policies. In December 2018, Patriarch Kirill joined the meeting of the Defense Ministry Collegium (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2018b). On 12 April, Patriarch Kirill met with Foreign Minister Sergey Lavrov and admitted the "active presence of Church in the international affairs" (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2019b). Patriarch Kirill attends the headquarters of the Russian army on different occasions (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2019c) and gives motivating speeches to the soldiers as well as diplomacy students (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2019a) giving a message that both, hard and soft powers of Russia are backed by the Church.

Russian Orthodox Church enjoys active support in the post-Soviet states. During the religious crisis over the decision of Constantinople to grant autocephaly, the Belarusian Orthodox Church (BOC) called on the Patriarch of Constantinople Bartholomew to 'rethink' the process of granting *tomos* to Ukraine. The head of the BOC, Metropolitan of Minsk and Zaslavsky, Paul, said that the church would suspend service with the bishop of Constantinople ("Mitropolit Pavel: popytka avtokefalii", 2019). Serbian, Polish, Antiochian (Syria) Churches, as the most dependent on Moscow institutions followed the BOC. (Mosalov & Tishhenko, 2019). ROCOR also demonstrated loyalty to Kremlin.

During the Ukrainian crisis of 2013 - 2014, position of ROC and its affiliate in Ukraine, Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate (UOC MP), was modest. The UOC MP criticized the Euro-Maidan and the Kyiv Patriarch for his support of the mass rallies in Kyiv and biggest cities of Ukraine. The leaders of the UOC MP even announced their acceptance of Crimea as a part of Ukraine. Moscow Patriarch was also afraid of losing Ukrainian laity and abstained from active engagement into the conflict. Pragmatism and long-term thinking of Kirill prevailed. The representatives of the Church did not attend the ceremony of signing agreement between Crimea and Moscow in March 2018. However, on July 3, 2014, Crimean Diocese sent a report to the Patriarch of Moscow asking for assistance in re-registering its charter in the Ministry of Justice (Aleksandrov, 2015). In fact, the Ukrainian Orthodox Church in Crimea re-registered itself in accordance with the Russian legislation. Following the autocephaly, anti-Ukrainian stance of the Crimean leadership became even stronger and led to the cleansings against the Ukrainian priests. Thus, the Archbishop of the new Ukrainian Church Kliment, was arrested in the beginning of March in Simferopol ("V okkupirovannom Krymu zaderzhali", 2019).

However, Russian Orthodox Church is active not only in the neighboring countries. In Europe and the US, the main goal of the Russian soft power is to cushion position of the Western countries and decrease Russia's isolation by means of the educational and cultural institutions. This function of the Church has been particularly important after the annexation of Crimea. Western economic and political sanctions

determined the need for the alternative measures to soften anti-Russian stance of the US and European countries. In October 2016, the Russian Orthodox Spiritual and Cultural Centre built on a UNESCO World Heritage-listed site near the Eiffel Tower in Paris, was inaugurated ("Russian Orthodox Spiritual and Cultural Centre", 2016). As Marlene Laruelle admits, French - Russian bilateral relations are quite strong, including cultural relations because of the Russian diaspora in France. Besides, she points out the strong position of the Orthodoxy in France (Laruelle, 2018) that can be used by Putin in his relations with Macron who is not as Russia- friendly as Sarkozy.

No less important is the proximity of ROC to Papacy in the process of softening of the West. Thus, on 12 February 2016, during his visit to Latin American countries, Patriarch Kirill met with the Pope Francis on Cuba. For Russian side that initiated the meeting, it was a chance to demonstrate that Russia is not isolated from the West. Cuba was chosen as a neutral zone for both churchmen. Pope Francis is sympathetic to Kirill because of his Argentinean origin and young years spent in an authoritarian state. However, the relations between the Holy See and Moscow have not always been void of tensions. Thus, early 1990s were the period of crisis between the two. The main problems were the Catholic proselytism in Russia and other CIS countries, as well as the conflict of the Orthodox and Greek Catholics in the Western Ukraine. Existing issues determined the hesitation of the Pope John Paul II as to the visit to Russia, while the Pope's meeting with the Alexiy II scheduled for 1997 in Graz (Austria) was canceled ("Istorija vzaimootnoshenij RPC", 2017).

New escalation of the conflict between the two confessions occurred in 2002. Its main reason was the decision of the Pope John Paul II to raise the status of the administrative structures of the Roman Catholic Church in Russia to the level of dioceses. The unfriendly to Russia demarche caused a corresponding reaction of the state, the church and the public. A statement was made by Alexiy II and the Holy Synod, the Ministry of Foreign Affairs, the State Duma of the Russian Federation, a number of influential public organizations, politicians, public and religious figures. The position of the Orthodox Church was supported by representatives of other religions for Russia. The situation has worsened as a result of recent events in Ukraine, in which representatives of the Ukrainian Greek Catholic Church took the most direct part, speaking with anti-Russian and Russophobic slogans ("Istorija vzaimootnoshenij RPC", 2017). Recently, parts reached agreement on cultural cooperation.

During the 2016 Latin America tour, Kirill I also visited Paraguay and Brazil, followed by the Antarctica Waterloo Island's visit where he prayed for humankind. Also, in October 2016, Kirill met Her Majesty Elizabeth II as a part of his journey of commemoration of the 300th anniversary of Christianity on British Islands. Particularly, Queen Elizabeth admitted the development of Christianity in Russia within last 20 years. British monarchy positively reviews the development of the conservative values in Russia.

Although ROC has been very active in the foreign affairs it could not impede the anti-Russian mood growing in the closest neighbor. The nationalistic mobilization determined the negative outcome for Russian religious institutions in Ukraine. However, this process has historical roots as well as affected by the pragmatic aspirations of the Ukrainian president.

## **5. ORTHODOXY IN UKRAINE.**

The Orthodox Kyiv Metropolis was transferred to the Moscow Patriarchate through a charter issued by the Ecumenical Patriarch Dionysius and his synod in June 1686. Prince Gideon Chetvertinsky was the first Kiev Metropolitan of the Moscow Patriarchate. In 1688, his title was changed to Metropolitan of Kyiv, Galician and *Malorossiya*<sup>3</sup>. From the beginning of the 18th century, Little Russian eparchies were directly subordinated to the Russian Synod; Kiev metropolitans became ordinary diocesan bishops, who nevertheless had the title of Metropolitan.

After 1991, Orthodoxy in Ukraine has been represented by three institutions. The first one is the Ukrainian Orthodox Church of Moscow Patriarchate, a self-governing body within the Russian Orthodox Church that operated in Ukraine, including the Crimea. As of 2018, it had 19% of the Orthodox citizens. The second one is the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate (UOC), institution self-proclaimed in 1992 acting under the jurisdiction of Constantinople Patriarchate. It included 43% of the Orthodox adherents in 2018 (Razumkov Center, 2017: 17). The third one is the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC), a non-canonical church established in 1917 following the October Revolution and that accounts for 0.4% of the Orthodox of Ukraine. Additionally, there is stable regional affiliation of the religious identification of the Ukrainians: 91% of the citizens in the Western regions of Ukraine consider themselves as believers, while only 43% of the Ukrainians in the Southern parts of Ukraine can say the same (Razumkov Center, 2018: 24).

Some measures for gaining autocephaly by the Ukrainian Orthodox Church were undertaken during the presidency of Viktor Yushchenko that came to office as a result of the Orange Revolution. Orange Revolution itself was a significant contribution to the mobilization process in Ukraine and became an impetus for changes in national policies in Ukraine. However, the efforts of Yushchenko regarding Orthodoxy in Ukraine appeared to be ineffective. In 2005, he initiated a dialogue between UOC KP and Ukrainian Autocephalous Orthodox Church that failed. Later, he put an effort to merge UOC MP and UOC KP, and appealed to Fener for the independence of the UOC (Arhiepiscope Umanskij Ioann, 2010). On June 26, 2007, at the meeting of Constantinople Patriarch Bartholomew I and President of Ukraine Viktor Yushchenko in Istanbul, the question of creating a single local church in Ukraine was discussed (Russkaja Pravoslavnaia Tserkov', 2007). Later, in 2008, Patriarch of the UOC KP Filaret officially met with the delegation of the Constantinople Patriarchate, headed by Metropolitan Emmanuel of Gallia (Adamakis). One of the main omissions of the Ukrainian president was the identification of the Church unification idea with himself and Orange Revolution, therefore it had a short-term nature. The appointment of his elder brother Petro Yushchenko as a chairman of the organization *For Manorial Ukraine* that stood behind all actions of the UOC KP was very promising. But the organization did nothing to facilitate the independence of the Ukrainian Church. At the same time, initial plan of the president considered UOC KP as a basis for the new Ukrainian Church omitting the role of the UAOC. He overlooked the cleavages between different churches in Ukraine and failed to reach agreement with Patriarch Bartholomew (Arhiepiscope Umanskij Ioann, 2010).

Petro Poroshenko, former president of Ukraine, facilitated the process. On the eve of the Pan-Orthodox Council, June 16, 2016, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted

---

<sup>3</sup> 'Little Russia' in Ukrainian, historical name for most of the territory of modern-day Ukraine before the 20th century

Resolution "On the Appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine to His Holiness Bartholomew, Archbishop of Constantinople and New Rome, to the Ecumenical Patriarch on granting autocephaly to the Orthodox Church in Ukraine". This provoked a conflict between Ukrainian church and ROC that reached its culmination in late 2018. On October 11, the Holy Synod of the Ecumenical Patriarchate abolished the 1686 decision of Synod that allowed Moscow Patriarch the right to appoint Kyiv Patriarch and therefore lifted the control of ROC over the Ukrainian Church (The Ecumenical Patriarchate, 2018). Following this decision, on October 15, ROC declared the break-up with Constantinople (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2018a). On December 15, the establishment of the Orthodox Church of Ukraine was announced (The Ecumenical Patriarchate, 2018). Russia tried to convince Bartholomew using its diplomacy. Visits of the officials and businessmen to Istanbul were recorded. Thus, during his visit to Istanbul in April 2018, Putin had a phone conversation with Bartholomew ("Vladimir Putin pogovoril", 2018). In August 2018, Patriarch Kirill visited Bartholomew in order to convince him not to issue *tomos* for Ukrainian Church (Soldatov, 2018).

The formation of the separate church was an important step insofar as starting from the 17<sup>th</sup> century, Ukrainian Church was controlled by the Russian Empire. In the 19<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> centuries when Ukraine was divided between Austro-Hungarian Empire and Russia the differences in the nature of Orthodoxy in two different parts of Ukraine started to form. As Kuzio (2010) argued, the language played great role in the process. Besides, civil society was more active and developed in the Western Ukraine that defined the nature of political activism in these regions even in the independence period. However, it is also important to understand that the establishment of the independent Ukrainian Church was the result of Russia's invasion into Ukraine in 2014 and nationalistic mobilization of the Ukrainians. Russia's imperialist policies determined the outcome of the 2014 presidential election, first of all. Anti-Russian Poroshenko got 54.7% during the first round. He received the most votes, about 70%, in Western region of Lviv. Also, turnout in the Western regions of Ukraine was the highest in Ukraine, more than 80%, while average turnout was about 60%. Poroshenko stood for closer relations with NATO and the EU, strong army, diversification of the energy supplies and return of Crimea. Among his main achievements were the visa-free travel to Schengen countries, stronger army and amendments to the Constitution proclaiming Ukraine's pro-Western course. Nevertheless, corruption, high inflation rates, long-lasting war in Eastern Ukraine and huge emigration were the obvious impediments for the second presidential terms. The only trump card could be gaining more independence from Russia and laying down the basis for new pro-European Ukrainian identity consequently he chose to promote independent Church. The support of Poroshenko in Ukraine shortly before the election was low. In February 2019, the leader of the race was Volodymyr Zelensky, the comedian known for his role in the TV series *Sluga Narodu* (People's Servant), with 19%; ratings of Poroshenko and Tymoshenko were 16.8% and 13.8% respectively (Fond Demokratychni Iniciatyvy, 2019). According to 16% of the surveyed, following the declaration of the Holy Synod Poroshenko became the man of the year, while *tomos* was recognized the most important event of 2018 (Fond Demokratychni Iniciatyvy, 2018).

For Kremlin, Poroshenko appeared to be a very convenient figure due to his nationalist anti-Russian stance that allowed Russian policy-makers to develop discourse on 'illegal revolution' and 'Nazi regime' in Ukraine. Under such conditions, Ukraine and Russia have been mutually constituting countries. While for Ukraine, Russia

appeared to be an imperialist aggressor that stimulates the mobilization, for Russia, Ukraine remained the very important part of the 'Great' status and threat of 'Nazi regime'. Newly elected president Zelensky may not be that radical so would complicate Russia's propaganda on the issue. Additionally, Zelensky has been ironic on the issue of the independent Church comparing *tomos* to thermos in his speeches. Apart from recognizing *tomos* as a victory, Zelensky avoids discussions on religious issues that makes him difficult to predict. He will definitely pay less attention to the issues of Church since parliamentary election and formation of pro-president majority will be the most important tasks of the president in the near future. Besides, Zelensky seems to be modern and pro-European young man in comparison with Poroshenko therefore he will probably diminish the role of Church in the politics. Up to now, he met with the heads of the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and the Orthodox Church of Ukraine on 30 April to celebrate Easter ("Zelenskij vstretilsja s", 2019).

Establishment of an independent Church, although it has been accomplished with the pragmatic goal, is still an important stage of the self-determination for Ukraine. But it is no less important for Russia considering the threat to the Russian World and growing isolation of the country. Besides, Russian Church itself, and more importantly, its Ukrainian affiliate, appears to be a victim of Kremlin's policies.

## **6. INDEPENDENT UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH. WHAT DOES IT MEAN FOR RUSSIA?**

For Russia, *tomos*, first of all, means the failure to play a leading role in the restoration of the 'Holy Rome' by means of the Moscow Patriarchate. Since 1453 when Constantinople was seized by the Ottomans, the competition between Moscow and Constantinople for leadership in the Orthodox world has been going on. Independence of the UOC is a failure of Russia to secure succession of the Byzantium heritage and its inability to secure moral rebirth of the Orthodox Christians. At the same time, Russia has understood its deficiency in the spread of moral and cultural values over the closest neighbor and another biggest Eastern Slavic country, Ukraine. This provoked a harsh response of Kremlin: speaker Peskov announced the readiness of Moscow to protect Orthodox believers abroad (Latuhina, 2018). Before, Russia's decisiveness to protect Russians abroad was based only on the factor of language. But the threat to Russophones in the near abroad provoked invasion into Georgia and Ukraine.

Ukrainian Church is not the first religious institution that has achieved independence from Moscow. In 1996, Estonian Autonomous Orthodox Church was established upon the decision of Constantinople as the exiled Orthodox clergy had come back to the country. This also provoked the conflict between Moscow and Fener, when Alexiy II announced the break up with Constantinople (Mite, 2002). But the patriarchs managed to settle down the conflict through the lease agreement over the properties. Unlike in case of Estonia, in Ukraine, Orthodoxy is dominating religion and its independence is much more significant. *Tomos* emphasized and increased the level of Russia's isolation, political, economic and now spiritual.

Eurasian civilization theorized and designed by Dugin and constructed through the EurAsEc and Customs Union as well as *Russkiy Mir* as a contrast to Western liberalism and unilateralism is now falling apart. The impetus for this was EuroMaidan and annexation of Crimea in March 2014: three days later Ukraine finalized the Association Agreement with the European Union (Government Portal). After the annexation of Crimea, Russia is losing Ukraine not only politically and economically.



Russia also loses its hybrid war and soft power instruments in Ukraine. Ukrainian TV and radio channels become more popular. In 2017, Ukraine passed a law that banned teaching in languages other than Ukrainian beyond the primary school level. The Ukrainian nationalistic euphoria can be traced in mass culture and everyday life. Establishing its own religious institution with the support of the Constantinople Patriarchate is a step that followed rally-round-the-flag. Now, Russia's efforts are directed towards Belarus: on December 14, Prime Minister Medvedev announced the necessity for closer integration with Belarus. Integration of currencies, judiciary systems and customs can end up with the annexation of the republic since Lukashenko prepared Belarus to silent obedience by wiping out the opposition and civil society ("Otkrovennyj shantazh", 2018). On the other hand, Belarus is willing to use this historical chance in order to get more through the bargains. Annexation of Belarus, would create a serious threat to the Northern border of Ukraine. And this exceeds the framework of the soft power proving the fact that Russia prefers to reinforce the former with the tanks.

Under these conditions, ROC should not be treated as an institution identical to the Russian government. As it was shown in the previous parts of this article, ROC is used by government wisely and deliberately, but they both have their own interests. Thus, in this crisis, Moscow Patriarchate not only loses the believers from Ukraine, but also breaks the relations with Constantinople that increases isolation of Russia. ROC MP has already been losing its adherents because of the war in Eastern Ukraine. Thus, according to 2017 Razumkov Center report, for the first time in the history of the sociological research in Ukraine, the number of adherents of the UOC KP reached twice the number of the adherents of the UOC MP: 27% vs. 12% in 2017, compared to 25% vs. 15% in 2016. In total, the number of adherents of the UOC MP in Ukraine dropped from 43% in 2010 to 15% in 2017 in the Southern regions, and from 22% to 12% in the Eastern regions (Razumkov Center, 2018: 24). Moscow Patriarchate, very popular during the Presidency of pro-Russian Viktor Yanukovich, loses supporters in the aftermath of Russia's invasion. New Church is very much pro-European that will become a basis for a new identity of the Ukrainians. What is more important, ROC's influence on the Russian government will diminish insofar as Kremlin needs strong institutions of the soft power with the symbolic capital, as Kathy Rousselet notes (Rousselet, 2015). ROC is no longer attractive for the Ukrainians since instead of moral values it supports the 'aggressor state' and gives motivation to its army (Russkaja Pravoslavnaja Tserkov', 2019a) fighting in Donbass and Syria.

ROC itself, and first of all its affiliate in Ukraine, is a victim of the aggressive Russian policies. Recently, a few documents have been adopted in Ukraine in order to deteriorate the position of ROC. Thus, on December 20, Ukrainian parliament voted for the law that obliges the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate possessing the status of a self-governing part of the Russian Orthodox Church, to change its name. It is supposed to reflect its affiliation to the Russian Orthodox Church (Zakon Ukrajiny, 2018). In this way, the location of the religious center on the territory of the 'aggressor state' would be clearly represented in the title. Such decision provoked negative response of the UOC MP since they consider their Church to be independent from Moscow but connected spiritually. The protests of the believers proved the reluctance of the Russian Church to deal with the consequences of the Kremlin's policies in Ukraine. Having estimated the decisiveness of some UOC MP's communities to join new Church, on 17 January Verkhovna Rada of Ukraine adopted a

law on religious communities. According to it, the members of the religious community may choose their community's subordination through the voting procedure (Zakon Ukrainy, 2019). As it can be concluded from the statement of Irina Lutsenko, Poroshenko's representative in Ukrainian parliament, by 16 January, 70 communities of the UOC MP had joined the new Church ("Irina Lutsenko: okolo 70 prihodov", 2019).

The UOC MP is also losing its properties. A number of monasteries and churches which were either leased to UOC MP by the government or belonged to it, are to be transferred to Constantinople upon the decision of Poroshenko. Such transfer was a condition of the agreement between Poroshenko and Bartholomew. ("Poroshenko uzhe razdaet", 2018). One of them is the monastery in Mezhygor'ye, the residence of the former president Yanukovich. The official list of the buildings has not been published though and bears the declarative character. Additionally, new President Zelensky may not be as radical as his predecessor on the issue of property.

As to the reaction of Kremlin, Russia did not leave the decision of the Constantinople Patriarch without response. Immediately following the announcement of *tomos*, Russia broke up relations with Patriarch of Constantinople announcing that Russian believers can no longer pray at Mount Athos. Besides, the incident in the Kerch Strait occurred when the crews of the Ukrainian boats were arrested and accused of violating Russia's territorial waters. In this way Russia has to reinforce its soft power with the hard one. Additionally, recently Russia stopped supplies of coal, crude oil and oil products to Ukraine in April. Following the announcement of 2019 election results, Putin declared Russia's willingness to provide its citizenship to the people from Donetsk and Luhansk (Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii, 2019).

As to the Catholic Church, Vatican preferred to stay neutral during the conflict. It can be explained by two reasons: the competition over the Ukrainian parishes was not desirable for the Pope, on the one hand. At the same time, the establishment of the relations with the Moscow Patriarchate had taken time and effort, so Vatican did not want to provoke a conflict with Moscow.

Following the establishment of the new Church, in its propaganda, Russia upgraded main themes by adding new narratives such as the 'schism provoked by Ukraine'; 'politicized Church in Ukraine'; 'illegal action of the Ecumenical Patriarchate' (#WordsAndWars Digest 2, 2019). Through these narratives Russia is trying to impose the responsibility for the schism in the Orthodox world on the 'Nazi regime' of Poroshenko, accuse him of manipulating the religious issues and undermine the legality of Constantinople's decision. As it was mentioned above, Zelensky most probably will not be a suitable figure for such manipulations and totally new image of Ukraine would be worked out by Kremlin for the sake of propaganda.

To sum up, Russia loses its soft power over Ukraine since its institutions and values are no longer attractive. They are being associated with the 'aggressor state'. Church, instead of dealing with spiritual and moral values, has sunk deeply in politics and conflicts. Traditional ideology is rather ultra-conservative and imperialist. Soft power here is rather a zero-sum that contradicts to Nye's definition of it. For Kremlin, only one ideology can exist in Ukraine, so it should be Kremlin's ideology. The analysis of the Church proves that it bears state-led character and has a propaganda goal, rather than desire to attract people. Although the clergy abstains from the direct involvement into the conflicts, like one can see in the case of Crimea, the speeches of churchmen and media narratives of Kremlin show that Church is a tool of the government.

## Conclusion

The analysis has showed that spiritual sphere is not the only area of the Church's activity. ROC is active in domestic and foreign policies either. Moscow, for centuries, has been using religion for the sake of political decisions. The activation of the role of ROC can be seen during Medvedev's presidency due to the change of the Patriarch and necessity to establish a dialogue with the people. Former KGB official Patriarch Kirill seems to be more assertive and ambitious in the utilization of Church in comparison with the Patriarch Alexiy II. The standoff of ROC is populist, since it acts in different spheres, including political and economic, but lacks professional cadres and educated laity. As to the foreign policy, ROC is dealing not only with spiritual matters, but education, culture, politics. Church exceeds the borders of the former USSR, especially following the imposition of sanctions against Russia. Therefore, ROC cannot be treated as a regional soft power, despite the discussion of Wilson about its regional character. Also, Russia faced the need to move beyond the Soviet Union's practices of the sport or youth events and appeal rather to traditional conservative values of family, social responsibility, respect for authority. Discourse of the Church contains mystical and utopian component, as Suslov notes, and differs by Messianism pragmatically used by Kremlin as a smokescreen.

Annexation of Crimea by Russia and the war in Eastern Ukraine facilitated nationalistic mobilization in Ukraine that resulted in the election of an anti-Russian candidate Poroshenko in 2014. Poroshenko was the one who promoted establishment of the independent Church although for his political interests. The article also proved that *tomos* seriously undermined the stability of the Russian World, erected by means of the educational and cultural institutions and deteriorated the position of ROC in Ukraine. Under these conditions, Russia's isolation is growing: the sanctions against Kremlin move from the political and economic stage to spiritual sphere.

## References

- WordsAndWars Digest 2: Kremlin's Most Recent Propagandist Stories Regarding Ukraine. (2019, March 4). Ukraine World. Retrieved from <https://ukraineworld.org/articles/infowars/wordsandwars-digest-2-kremlins-most-recent-propagandist-stories-regarding-ukraine>
- Aleksandrov, J. (2015, March 8). Cerkovnjaja aneksija Kryma: UPC Moskovskogo patriarhata otdala svoi krymskie eparhii i ih imushhestvo RPC. *Krym.Realii*. Retrieved from <https://ru.krymr.com/a/26889260.html>
- Anderson, J. (2007). Putin and the Russian Orthodox Church: asymmetric symphonia? *Journal of International Affairs*, 185-201.
- Arhiepiscope Umanskij Ioann (Modzalevskij). (2010, February 13). Tri oshibki prezidenta v pole Cerkvi. *Religija v Ukrajinu*. Retrieved from [https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian\\_zmi/3514-tri-oshibki-uxodyashhego-prezidenta-v-pole-cerkvi.html](https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/3514-tri-oshibki-uxodyashhego-prezidenta-v-pole-cerkvi.html)
- Astrasheuskaya, N., Gutterman, S. (2009, September 12). Russian Orthodox Patriarch rails against Pussy Riot protest. *The Globe and Mail*. Retrieved from

<https://www.theglobeandmail.com/news/world/russian-orthodox-patriarch-rails-against-pussy-riot-protest/article4531669/>

- Blitt, R. C. (2011). Russia's Orthodox Foreign Policy: The Growing Influence of the Russian Orthodox Church in Shaping Russia's Policies Abroad. *U. Pa. J. Int'l L.*, 33, 363.
- Chervonenko, V. (2019, February 7). Vstuplenie Ukrainy v NATO i ES zakrepili v Konstitucii. Chto jeto oznachaet? *BBC News Ukraina*. Retrived from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-russian-47157337>  
Constitution of the Russian Federation.
- Cypin, V. (2015, March 5). Aktual'nost' simfonii. *Pravoslavije.ru*. Retrieved from <http://www.pravoslavie.ru/77686.html>
- Davis, D. H. (2002). The Russian Orthodox Church and the Future of Russia. *Church and State*. 657.
- Delo «Matil'dy»: kak fil'm Uchitelja stal samym skandal'nym v Rossii. (2017, September 15). *RBC*. Retrieved from <https://www.rbc.ru/society/15/09/2017/59b91d469a794721efb96438>
- Devushki iz Pussy Riot popali v bolezennyj nerv amoral'nogo obshhestva. (2012, August 19). *Levada Center*. Retrieved from <https://www.levada.ru/2012/08/19/devushki-iz-pussy-riot-popali-v-bolezennyj-nerv-amoralnogo-obshhestva/>
- Eleskina, O. V. (2015). Problemy I Perspektivy Razvitija Religioznogo Turizma V Regionah Juga Zapadnoj Sibiri. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2 (62) T.7, 168 - 171
- Episkop Tihon (Shevkunov). (2017, September 25). "Matil'da": tochka obratnogo otscheta. *Nezavisimiya Gazeta*. Retrieved from [http://www.ng.ru/faith/2017-09-25/1\\_7080\\_matilda.html](http://www.ng.ru/faith/2017-09-25/1_7080_matilda.html)
- Ecumenical Patriarchate. (2018, December 15). COMMUNIQUÉ by the Ecumenical Patriarchate. Retrieved from <http://www.ec-patr.org/docdisplay.php?lang=gr&id=2656&tla=gr>
- Ecumenical Patriarchate. (2018, October 11). Announcement. Retrieved from <https://www.patriarchate.org/-/communiq-1>
- Federal'nyj zakon N 135-FZ "O vnesenii izmenenij v stat'ju 5 Federal'nogo zakona "O zashhite detej ot informacii, prichinjajushhej vred ih zdorov'ju i razvitiju" i otdel'nye zakonodatel'nye akty Rossijskoj Federacii v celjah zashhity detej ot informacii, propagandirujushhej otricanie tradicionnyh semejnyh cennostej" (2013, June 29). Moscow. Retrieved from <https://rg.ru/2013/06/30/deti-site-dok.html>

- Federal'nyj zakon RF "O peredache religioznym organizacijam imushhestva religioznogo naznachenija, nahodjashhegosja v gosudarstvennoj ili municipal'noj sobstvennosti". (2010, November 30). Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/1333877.html>
- Fish, M. S. (2001). Putin's path. *Journal of Democracy*, 12(4), 71-78.
- Fond Demokratychni Inicijatyvy imeni Il'ka Kucheriva. (2018, December 28). Pidsumky-2018: gromads'ka dumka. Survey. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka>
- Fond Demokratychni Inicijatyvy imeni Il'ka Kucheriva. (2019, February 28). Presidential Election 2019. Retrieved from [https://dif.org.ua/en/article/presidential-election-2019?fbclid=IwAR0nYxsFCZDIyJUaychLKzHl5JluDj7Uy\\_ndXcjb7Vxh9BjQ5AB\\_SAfbby](https://dif.org.ua/en/article/presidential-election-2019?fbclid=IwAR0nYxsFCZDIyJUaychLKzHl5JluDj7Uy_ndXcjb7Vxh9BjQ5AB_SAfbby)
- Ginder, V.E. (2008). Itogi ob'edinenija RPC MP i RPCZ: problemy i perspektivy. *Humane*. Retrieved from <https://bit.ly/2ubGtSH>
- Golovanov, R. (2016, October 3). Vitalij Milonov: «Aborty imejut takoe zhe otnoshenie k zdavoohraneniju kak pokupka pachki sigaret kuril'shhiku». *Komsomol'skaja Pravda*. Retrieved from <https://www.kp.ru/daily/26589.5/3604784/>
- Gorbacheva, A. (2018, June 4). Imejut li zhenshhiny pravo rasporjazhat'sjya svojim telom. *Nezavisimiya Gazeta*. Retrieved from [http://www.ng.ru/kartblansh/2018-06-04/3\\_7239\\_kartblansh.html](http://www.ng.ru/kartblansh/2018-06-04/3_7239_kartblansh.html)
- Gosduma prinjala zakon ob oskorblenii chuvstv verujushhih. (2013, June 11). *BBC*. Retrieved from [https://www.bbc.com/russian/russia/2013/06/130611\\_russia\\_religion\\_law.shtml](https://www.bbc.com/russian/russia/2013/06/130611_russia_religion_law.shtml)
- Government Portal. Association Agreement between the European Union and Ukraine. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/en/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-associacyu>
- Irina Lutsenko: Okolo 70 prihodov UPC MP pereshli v rjady Pravoslavnoj cerkvi Ukrainy. (2019, January 15). *Gordon.ua*. Retrieved from <https://gordonua.com/news/politics/irina-lucenko-okolo-70-parafiy-upc-mp-pereshli-v-ryady-pravoslavnoy-cerkvi-ukrainy-661852.html>
- Istorija vzaimootnoshenij RPC i Rimsko-katolicheskoy cerkvi. (2017, August 20). *RIA Novosti*. Retrieved from <https://ria.ru/20170820/1500527747.html>
- Juferova, Ya. (2016, December 13). Tsar' I Matil'da. *Rossijskaja Gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2016/12/13/tihon-shevkunov-i-aleksej-uchitel-ob-istoricheskoy-pravde-i-hudozhestvennom-vymysle.html>

- Kuzio, T. (2010). Nationalism, identity and civil society in Ukraine: Understanding the Orange Revolution. *Communist and Post-Communist Studies*, 43(3), 285-296.
- Laruelle, M. (2015). The Russian World. Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination. *Center on Global Interests*, 1-19.
- Laruelle, M. (2018, January 8). Russian Soft Power in France: Assessing Moscow's Cultural and Business Para-diplomacy. *Carnegie Council*. Retrieved from [https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles\\_papers\\_reports/russian-soft-power-in-france](https://www.carnegiecouncil.org/publications/articles_papers_reports/russian-soft-power-in-france)
- Latuhina, K. (2018, October 12). Peskov rasskazal o merah zashhity pravoslavnyh na Ukraine. *Rossijskaja Gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2018/10/12/kreml-podderzhal-poziciuu-rpc-po-avtokefalii-na-ukraine.html>
- Levada – Center. (2019, January 23). *Otnoshenije K Religijam*. {Press release}. Retrieved from <https://www.levada.ru/2018/01/23/otnoshenie-k-religijam/>
- Levkovich, A. (2018, May 31). RPTs budet nastaiivat' na vyvedenii abortov iz sistemy OMS. *Vademecum*. Retrieved from <https://vademec.ru/news/2018/05/31/rpts-prodolzhaet-obsuzhdat-s-gosudarstvom-vozmozhnost-vyvedenie-abortov-iz-sistemy-oms/>
- Marsh, C. (2005). Russian Orthodox Christians and their orientation toward Church and state. *Journal of Church and State*, 47(3), 545-561.
- Meeting of the Valdai International Discussion Club. (2013, September 19). *Kremlin.ru*. Retrieved from <http://en.kremlin.ru/events/president/news/19243>
- Mihajlov, K. N. (2015). «Propaganda greha»: Russkaja pravoslavnaja cerkov' o pravah LGBT-soobshhestva. Retrieved from <https://www.academia.edu>
- Mikkonen, E. (2017, March 23). Pavoslavnaja Tserkov' Rossii krepnet pod kontrolem Prezidenta. *Inosmi.ru*. Retrieved from <https://inosmi.ru/social/20170321/238914978.html>
- Million podpisej za zapret abortov: aktivisty ob'javili itogi kampanii. (2017, August 18). *RIA Novosti*. Retrieved from <https://ria.ru/20170818/1500611638.html>
- Miloserdije. Pravoslavnyj Tsentri Pomoshchi. *Krizisnyj centr «Dom dlja mamy»*. Retrieved from <https://miloserdie.help/krizisnyy-tsentri-dom-dlja-mamy/people/>
- Ministerstvo Prosveshchenija Rossijskoj Federatsii. Tsentri Realizatsii Gosudarstvennoj Obrazovatel'noj Politicii I Informacionnyh Tehnologij. (2009). *Osnovy Religioznyh Kul'tur I Svetskoj Etiki*. Retrieved from <http://orkce.apkpro.ru/>

- Mite, V. (2002, May 10). Estonia: Two Branches Of Orthodox Church Seeking To Live In One Country. *Radio Free Europe Radio Liberty*. Retrieved from <https://www.rferl.org/a/1099663.html>
- Mitrokhin, N., Nuritova, A., & Kishkovsky, S. (2009). The Russian Orthodox Church in contemporary Russia: Structural problems and contradictory relations with the Government, 2000–2008. *Social Research: An International Quarterly*, 76(1), 289-320.
- Mitropolit Pavel: popytka avtokefalii dlja BPC — jeto budet smert'. (2019, January 6). *Naviny.by*. Retrieved from <https://naviny.by/article/20190106/1546750382-mitropolit-pavel-popytka-avtokefalii-dlya-bpc-eto-budet-smert>
- Mosalov, G., Tishhenko, M. (2019, January 6) “Raskol uzakonen i uglubljon”: kak pravoslavnyj mir otreagiroyal na avtokefaliyu novoj religioznoj struktury na Ukraine. *RT*. Retrieved from <https://russian.rt.com/ussr/article/590041-pravoslavnye-cerkvi-ukraina-religiya>
- Nye Jr, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. Public affairs.
- Nye, J. (2005, January). Soft power and higher education. In *Forum for the Future of Higher Education (Archives)* (pp. 11-14).
- Nye, J. S. (2013). What China and Russia Don't Get About Soft Power? Beijing and Moscow are trying their hands at attraction, and failing—miserably. *Foreign Policy*, 29.
- Odobrenie roli RPC v gosudarstve vyroslo do rekordnogo urovnja. (2016, February 19). *Levada Center*. Retrieved from <https://www.levada.ru/2016/02/19/odobrenie-rolirpts-v-gosudarstve-vyroslo-do-rekordnogo-urovnja/>
- Osmachko, S.G. (2013). Russkaja pravoslavnaja cerkov' i Vooruzhennye sily RF. *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, 2 (1), Gumanitarnye nauki, 42 - 52.
- Osmachko, S.G. (2013). Russkaja pravoslavnaja cerkov' v 1990–2000-h gg.: dejatel'nost' v mestah lishenija svobody. *Jaroslavskij pedagogicheskij vestnik*, 2 (1), Gumanitarnye nauki, 52 - 55.
- Otkrovennyj shantazh: Rossija naglo zajavila o "prisoedinenii" Belarusi. (2018, December 14). *Obozrevatel'*. Retrieved from <https://www.obozrevatel.com/politics/otkrovennyij-shantazh-rossiya-naglo-zayavila-o-prisoedinenii-belarusi.htm>
- Papkova, I. (2011). Russian Orthodox concordat? Church and state under Medvedev. *Nationalities Papers*, 39(5), 667-683.
- Patriarh schitaet npravstvennost' osnovoj modernizacii. (2009, November 21). *Vesti.ru*. Retrieved. <https://www.vesti.ru/doc.html?id=327077>

- Payne, D. P. (2010). Spiritual security, the Russian Orthodox Church, and the Russian Foreign Ministry: collaboration or cooptation? *Journal of Church and State*, 52(4), 712-727.
- Poroshenko uzhe razdaet cerkvi: kuda ujdut 11 hramov. (2018, December 26). *Rambler.ru*. Retrieved from [https://news.rambler.ru/world/41492635/?utm\\_content=rnews&utm\\_medium=read\\_more&utm\\_source=copylink](https://news.rambler.ru/world/41492635/?utm_content=rnews&utm_medium=read_more&utm_source=copylink)
- Predstaviteli MID i RPC obsudjat, kak podderzhat' sootchestvennikov za rubezhom. (2003, May 8). *News.ru.com*. Retrieved from [https://www.newsru.com/religy/08may2003/mid\\_rpc.html](https://www.newsru.com/religy/08may2003/mid_rpc.html)
- Predstaviteli MID RF i RPC obsudili pomoshh' zhiteljam Sirii i zashhitu hristian v mire. (2018, November 13). *TASS*. Retrieved from <https://tass.ru/obschestvo/5788951>
- Prezident podpisal zakon o peredache religioznym organizacijam imushhestva religioznogo naznachenija. (2010, November 30). *SOVA Center*. Retrieved from <https://www.sova-center.ru/religion/news/authorities/legal-regulation/2010/11/d20399/>
- Pron'ko, J., Malashenko, A. (2010, March 16). Patriarh ob'javil o «modernizacii» Russkoj Cerkvi. Svetskij vzgljad na problemy rossijskogo pravoslavija. *Carnegie Moscow Center*. Retrieved from <https://carnegie.ru/2010/03/17/ru-pub-40393>
- Putin, V. (2012, February 8). Golos Tserkvi dolzhen zvuchat' v polnuju silu. *Simvol Very*. Retrieved <http://simvol-veri.ru/xp/vladimir-putin-golos-cerkvi-doljen-zvuchat-v-polnuyu-silu.html>
- Razumkov Center. (2017) Cerkva, suspil'stvo, derzhava u protystojanni vyklykam i zagrozam s'ogodennja (informacijni materialy). Retrieved from [http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017\\_Religiya.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf)
- Razumkov Center. (2018) Cerkva, suspil'stvo, derzhava u protystojanni vyklykam i zagrozam s'ogodennja (informacijni materialy). Retrieved from [http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018\\_Religiya.pdf](http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_Religiya.pdf)
- Rejter, S., Napalkova, A., Golunov, I. (2016, February 24). Rassledovanie RBK: na chto zhivet cerkov'. *RBC*. Retrieved from <https://www.rbc.ru/investigation/society/24/02/2016/56c84fd49a7947ecbff1473d>
- Rousselet, K. (2015). The Church in the Service of the Fatherland. *Europe-Asia Studies*, 67(1), 49-67.
- Russian Orthodox Church Outside of Russia. (2007, May 17). The Act of Canonical Communion is Signed and the First Joint Celebration of Divine Liturgy by the Primate of the Two Parts of the Russian Orthodox Church Takes Place in Christ the Savior Cathedral. Retrieved from



<https://web.archive.org/web/20070527073850/http://www.russianorthodoxchurch.ws/synod/enrt07/enakt.html>

Russian Orthodox Spiritual and Cultural Centre, Paris. (2016). *Design Build*. Retrieved from <https://www.designbuild-network.com/projects/russian-orthodox-spiritual-and-cultural-centre-paris/>

Russian Patriarch 'was KGB spy'. (1999, February 12). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/1999/feb/12/1>

Russian punk band were doing devil's work, says leader of Orthodox church. (2012, March 25). *The Guardian*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2012/mar/25/pussy-riot-devils-work-kirill>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2013, June 12). Zakon ob ugovnoj otvetstvennosti za oskorblenie religioznyh chuvstv verujushhih. Kommentarij Juridicheskoy sluzhby Moskovskoj Patriarhii. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/3093568.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2015, October 12). *Teologija utverzhdena v Rossii kak nauchnaja spetsial'nost'*. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/4243074.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2018a, October 15). Svjashennyj Sinod Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi priznal nevozmozhnym dal'nejshee prebyvanie v evharisticheskom obshhenii s Konstantinopol'skim Patriarhatom. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5283737.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2018b, December 18). Svjatejsnij Patriarh Kirill prisutstvoval na rasshirennom zasedanii kollegii Ministerstva oborony RF. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5325652.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2019a, April 9). Svjatejsnij Patriarh Kirill provel tradicionnuju vstrechu so slushateljami Vysshih diplomaticheskikh kursov. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5408238.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2019b, April 12). Sostojalas' vstrecha Svjatejshego Patriarha Kirilla s ministrom inostrannyh del RF S.V. Lavrovym. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5410771.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. (2019c, May 4). Prinesenie glavnoj ikony Vooruzhennyh sil Rossijskoj Federacii v voinskie chasti i soedinenija voennyh okrugov nachalos' s Juzhnogo voennogo okruga. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/text/5430759.html>

Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'. Otdel Vneshn'ih Svjazey. (2000). *Osnovy Sotsial'noj Kontseptsii Russkoj Pravoslavnoj Tserkvi*. Retrieved from <https://mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>

- Russkij Mir. (2007, 21 June). Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii o Sozdanii Fonda «Russkij Mir». Retrieved from <https://russkiymir.ru/fund/the-decree-of-the-president-of-the-russian-federation-on-creation-of-fund-russian-world.php>
- Russkij Mir. (2009). Tret'ja Assambleja Russkogo Mira. Retrieved from <https://russkiymir.ru/fund/assembly/the-third-assembly-of-the-russian-world/>
- Savin, L. (2015, December 22). Language and the Church: two pillars of Russian soft power. *Journal of Eurasian Affairs*. Retrieved from <http://www.eurasianaffairs.net/language-and-the-church-two-pillars-of-russian-soft-power/>
- Shkel', T. (2004, September 25). Moral' stala pravom. *Rossijskaja Gazeta*. <https://rg.ru/2004/09/25/duma.html>
- Soldatov, A. (2018, August 31). «Reshenie prinjato: Ukrainskaja Cerkov' budet avtokefal'noj!» *Novaja Gazeta*. Retrieved from <https://www.novayagazeta.ru/articles/2018/08/31/77675-reshenie-prinyato-ukrainskaya-tserkov-budet-avtokefalnoj>
- Smagliy, K. (2018). "Hybrid Analytica: Pro-Kremlin Expert Propaganda in Moscow, Europe and the U.S.: A Case Study on Think Tanks and Universities." The Institute of Modern Russia.
- Stoeckl, K. (2016). The Russian Orthodox Church as moral norm entrepreneur. *Religion, State & Society*, 44(2), 132-151.
- Suslov, M. D. (2014). "Holy Rus": The Geopolitical Imagination in the Contemporary Russian Orthodox Church. *Russian Politics & Law*, 52(3), 67-86.
- Tsygankov, A. P. (2006). If not by tanks, then by banks? The role of soft power in Putin's foreign policy. *Europe-Asia Studies*, 58(7), 1079-1099.
- Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii N 183 "Ob opredelenii v gumanitarnyh celjah kategorij lic, imejushhiih pravo obratit'sja s zajavlenijami o prieme v grazhdanstvo Rossijskoj Federacii v uproshhennom porjadke" (2019, April 26). *Rossijskaja Gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/2019/04/26/ukaz-dok.html>
- Ustav Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi prinjat na Arhierejskom Sobore 2000 g. (2017, December 2). *Russkaja Pravoslavnaja Tserkov'*. Retrieved from <http://www.patriarchia.ru/db/document/133114/>
- V okkupirovannom Krymu zaderzhali arhiepiskopa PCU. (2019, March 3). *RBC.UA*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/okkupirovannom-krymu-zaderzhali-arhiepiskopa-1551613772.html>

- V. Putin: Krym, gde prinjal kreshhenie knjaz' Vladimir, imeet dlja nas sakral'noe znachenie. (2014, December 4). *Pravoslavije.ru*. Retrieved from <http://www.pravoslavie.ru/75632.html>
- Verkhovsky, A. (2002). The role of the Russian Orthodox Church in nationalist, xenophobic and antiwestern tendencies in Russia today: Not nationalism, but fundamentalism. *Religion, State & Society*, 30(4), 333-345.
- Vladimir Putin pogovoril s Patriarhom Konstantinopol'skim Varfolomeem. (April 4, 2018). *Interfax.ru*. Retrieved from <https://www.interfax.ru/world/606780>
- Zelenskij vstretilsja s glavoj UPC (MP) Onufriem. (2019, April 30). *Krym Realii*. Retrieved from <https://ru.krymr.com/a/news-zelensky-onufriy/29913119.html>
- Zakon o cerkovnom imushhestve. (2010, December 3). *Rossijskaja Gazeta*. Retrieved from <https://rg.ru/sujet/4257/>
- Zakon Ukraini "Pro vnesennja zmin do dejakih zakoniv Ukraïni shhodo pidleglosti religijnih organizacij ta proceduri derzhavnoï reestracij religijnih organizacij zi statusom juridichnoï osobi". (2019, January 17). Kyiv. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2662-19>
- Zakon Ukraini "Pro vnesennja zmini do statti 12 Zakonu Ukraïni "Pro svobodu sovisti ta religijni organizacij" shhodo nazvi religijnih organizacij (ob'ednan'), jaki vhodjat' do strukturi (e chastinoju) religijnoï organizacij (ob'ednannja), kerivnij centr (upravlinnja) jakoï znahodit'sja za mezhami Ukraïni v derzhavi, jaka zakonom viznana takuju, shho zdijsnila vijs'kovu agresiju proti Ukraïni ta/abo timchasovo okupuvala chastinu teritorii Ukraïni". (2018, Decmber 20). Kyiv. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2673-19>
- Zhukova, L. (2018, April 28). «Kak tak — vy ne hotite rozhat'» Rossijanok otpravljajut v tserkov' za razresheniem na abort. Jeto ne antiutopija. *Lenta.ru*. Retrieved from [https://lenta.ru/articles/2018/04/28/zaiki\\_luzhaiki/](https://lenta.ru/articles/2018/04/28/zaiki_luzhaiki/)

Makale Gönderim Tarihi: 26/02/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞININ BÜTÇE AÇIKLARINA ETKİSİ: GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN BİR İNCELEME

Mustafa Batuhan TUFANER\* & Suat YAVUZ\*\*

### Öz

Merkez bankalarının bağımsızlığı konusu, özellikle son otuz yılda yoğun olarak tartışılır hale gelmiştir. Birincil hedefi fiyat istikrarını sağlamak olan merkez bankalarının bağımsızlığı fikri teorik açıdan zaman tutarsızlığı, kamu tercihi teorisi ve hoş olmayan monetarist aritmetik ekseninde şekillenmiştir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeleri yakından ilgilendiren bu kurumsal gelişme, enflasyonla mücadele açısından para politikasının bağımsızlığını vurgulamaktadır. Bağımsız merkez bankaları hükümetleri mali disiplini sağlamaya yönlendirirken, bağımsız olmayan merkez bankaları ise hükümetlerin gevşek maliye politikası uygulamasına izin verebilmektedir. Literatüre bakıldığında, merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıkları üzerindeki etkisini ele alan güncel çalışma sayısının yetersiz olduğu görülmektedir. Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen makalede, 1980-2014 dönemi 66 gelişmekte olan ülke açısından panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Ele alınan dönem için merkez bankası bağımsızlığı göstergeleri olan merkez bankası başkanı değişim hızı (MBDH) ve yasal bağımsızlık (YB) için zaman değişimleri sıfırdır. Dolayısıyla, merkez bankası bağımsızlığı değişkeni ve kukla değişkenler birimler arası değişimleri ortadan kaldırdığından sabit etkiler modeli (fixed effect) kullanılamamaktadır. Değişkenler arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) ve Hausman-Taylor (HT) yöntemleri uygulanmıştır. Merkez bankalarının hem yasal hem de fiili bağımsızlığının ele alındığı çalışmada, merkez bankasının fiili bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişki olduğu görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Merkez Bankası Bağımsızlığı, Bütçe Açığı, Yasal Bağımsızlık ve Fiili Bağımsızlık, Panel Veri Analizi

## THE EFFECT OF THE CENTRAL BANK INDEPENDENCE ON BUDGET DEFICITS: AN INVESTIGATION FOR DEVELOPING COUNTRIES

### Abstract

The issue of the independence of central banks has been intensely debated, especially in the last three decades. The idea of the independence of central banks, whose primary objective is to ensure price stability, is shaped on the axis theoretically by time inconsistency, public choice theory, and unpleasant monetarist arithmetic. The institutional development, which closely concerns both developed and developing countries, emphasizes the independence of monetary policy in terms of combatting inflation. Independent central banks are driving governments to ensure fiscal discipline, while non-independent central banks can allow governments to implement loose fiscal policy. In the literature, the number of recent studies addressing the impact of central bank independence on budget deficits seems to be insufficient. Generalized Least Squares (GLS) and Hausman-Taylor (HT) methods were applied to test the relationship between variables. In this article, which examines the relationship between central

\*Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0415-4368> batuhantufaner@beykent.edu.tr

\*\* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, [suatyavuz@marmara.edu.tr](mailto:suatyavuz@marmara.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0003-3228-3749>.

*bank independence and budget deficits, a panel data analysis was conducted for 66 developing countries in the period 1980-2014. For the period covered, central bank independence indicators, such as the head of the central bank turnover rate (MBDH) and legal independence (YB) are time-invariant variables. Therefore, since the central bank independence variable and dummy variables eliminate individual specific effects, the fixed effect model could not be used. Generalized Least Squares (GLS) and Hausman-Taylor (HT) methods were applied to test whether there was a relationship between the variables. In the study, which discussed both legal and actual independence of central banks, a negative relationship was found between central bank actual independence and budget deficits.*

**Keywords:** *Central Bank Independence, Budget Deficit, Legal and Actual Independence, Panel Data Analysis*

## Giriş

Merkez bankalarının bağımsızlığı konusu, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Fiyat istikrarının sağlanabilmesi için fiyat istikrarı amacının merkez bankası kanununda açıkça belirtilmesi ve merkez bankalarının yüksek bir bağımsızlığa sahip olması gerektiği görüşü ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, son otuz yıl içerisinde birçok ülke, merkez bankalarının temel amacı olan fiyat istikrarını açıkça tanımlamak ve merkez bankalarının bağımsızlığını sağlamak amacıyla merkez bankası kanunlarını değiştirmiştir. Yapılan bu yasal reformların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik, sosyal ve politik nedenlerle ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir.

Merkez bankası bağımsızlığı üzerine yapılan teorik çalışmaların çıkış noktasını zaman tutarsızlığı sorunu oluşturmaktadır. Buna göre, hükümetler belirtilen politikalara uymadığında merkez bankalarının güvenilirliğini zedelemekte ve enflasyonist sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Tutucu bir merkez bankası başkanının atanması, partizan seçim döngülerine karşı para politikası hedeflerinden sapmaları önleyebilmektedir. Bu çerçevede, para politikasının politik kaygılardan arındırılması için merkez bankası bağımsızlığının artırılması gerektiği ifade edilebilmektedir.

Merkez bankası bağımsızlığını geliştirmekte olan ülkeler bağlamında ele alan çalışmalarda elde edilen sonuçların, kullanılan bağımsızlık ölçütüne göre değiştiği görülmektedir. Uygulanan para politikasının merkez bankası kanununda belirtilenden farklılaştığı ülkelerde yasal bağımsızlık, fiili bağımsızlığı yansıtmamaktadır. Dolayısıyla, yasal bağımsızlığın merkez bankası bağımsızlığını doğrudan yansıtmaması ve merkez bankası kanunlarının yoruma açık olması, yasal bağımsızlığın geliştirmekte olan ülkeler açısından uygun bir ölçüt olmadığını göstermektedir. Bu sorunun çözümü için, fiili bağımsızlığı yansıtan merkez bankası başkanı değişim hızı göstergesi olarak kabul edilmiş ve geliştirmekte olan ülkeler açısından daha uygun olduğu görülmüştür. Buna göre, merkez bankası başkanı değişim hızı ne kadar düşükse merkez bankasının fiili bağımsızlığı o kadar yüksek olmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, hem yasal bağımsızlık endeksi hem de fiili bağımsızlık göstergesi olan merkez bankası başkanı değişim hızı kullanılmıştır.

Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki ilişkiyi ele alan araştırmaların bir kısmı iki değişken arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, bir kısmı ise iki değişken arasında bir ilişkinin olmadığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıklarının azaltılmasında rol oynayıp oynamadığı araştırılmaktadır. Çalışmanın amacı, merkez

bankası bağımsızlığının bütçe açığı üzerindeki etkisini geliştirmekte olan ülkeler bağlamında değerlendirmektedir. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışma 1980-2014 dönemini ele almakta 66 geliştirmekte olan ülkeyi kapsamaktadır. Çalışmayı diğer çalışmalardan ayıran özellik, hem yasal bağımsızlık endeksinin hem merkez bankası başkanı değişim hızının bağımsız değişken olarak kullanılması ve daha güncel verileri içermesidir. Analiz sonucunda, yasal bağımsızlık ile bütçe açığı arasında bir ilişki olmadığı ancak, fiili bağımsızlık arttıkça bütçe açıklarının azaldığı görülmüştür.

Merkez bankası bağımsızlığının kavramsal çerçevesinin ele alındığı birinci bölümde, bağımsızlık kavramı, merkez bankası bağımsızlığının gelişim süreci ve merkez bankası bağımsızlığı türleri incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, merkez bankası bağımsızlığının teorik çerçevesini oluşturan zaman tutarsızlığı sorunu, kamu tercihi teorisi ve hoş olmayan monetarist aritmetik ele alınmıştır. Merkez bankası bağımsızlığının ön koşullarının incelendiği üçüncü bölümde hesap verebilirlik, şeffaflık ve denetim kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Literatür taramasının yer aldığı dördüncü bölümde ise, merkez bankası bağımsızlığına yönelik farklı ölçüm yöntemleri ve merkez bankası bağımsızlığı-bütçe açığı ilişkisini ele alan çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde veri ve yöntemden bahsedilirken, altıncı bölümde ise çalışmanın analiz ve bulguları ortaya konulmuştur.

## **1. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞININ KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ**

Modern ekonomilerin en önemli kurumlarının başında gelen merkez bankaları, ülke ekonomilerini çeşitli kanallardan etkileyebilmektedir. Faiz oranları, açık piyasa işlemleri ve zorunlu karşılık oranları gibi para politikası araçlarına sahip olan merkez bankaları bu araçlarla para arzını kontrol edebilmektedir. Para politikası aracılığıyla enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme gibi temel makroekonomik değişkenler üzerinde istikrarı, daralmayı veya genişlemeyi sağlayan merkez bankaları, finansal istikrarın sağlanmasında da büyük bir rol oynamaktadır. Son borç verme mercii, hükümetin finansmanı ve özellikle de bankaların bankası olarak hizmet veren bu kurumların, ekonomik politika yapma sürecinde özel bir konuma sahip olduğu açıktır.

### **1.1. Merkez Bankası Bağımsızlığı Kavramı**

Ekonomik karar alma sürecinde başat bir rol oynayan merkez bankalarıyla ilgili literatürde farklı bakış açılarıyla ve farklı şekillerde birçok tanıma rastlamak mümkündür. Literatürde yer alan tanımlamalar uzlaştırılıp yeni bir tanım yapılırsa, merkez bankası bağımsızlığı; merkez bankasının siyasi otoritenin müdahalesine uğramadan ve tasarrufuna maruz kalmadan para politikasını belirleyebilme ve koyulan hedeflere kendi belirlediği araçlarla ulaşabilme kabiliyeti olarak ifade edilebilir. Yapılan tüm merkez bankası bağımsızlığı tanımlamalarında varılan ortak nokta; siyasi otoritelerin merkez bankalarını kendi politik amaçları doğrultusunda kullanabileceği ve dolayısıyla bu kurumların da politik baskıdan etkilenecek gerekli politikaları uygulamakta tereddüt yaşayabileceğidir. Diğer taraftan, merkez bankası bağımsızlığı genel ekonomik politikadan ayrı olarak değerlendirilemeyeceğinden, hükümetten tamamen kopması anlamını taşımamaktadır. Aksine iki ekonomik ajan arasında bir tamamlayıcılık ve birliktelik ilişkisinin olduğu ifade edilebilmektedir.

## 1.2. Merkez Bankası Bağımsızlığının Gelişim Süreci

Merkez bankalarının para politikası rolü göz önüne alındığında, merkez bankacılığı tarihinin 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzandığı görülmektedir. İlk gerçek merkez bankalarının Avrupa'daki gelişiminin altında yatan asıl neden; savaşları finanse edecek, ülkelerin madeni rezervlerini yönetecek ve ödemeler sistemini iyileştirecek bir kuruma ihtiyaç duyulmasıdır (Swinburne ve Branco, 1991: 3). Bu dönemde merkez bankacılığının ekonomik analizi, banknot ihracı tekeli esasıyla sınırlı kalmıştır. Daha sonra kurulan merkez bankalarında ise, bu amaçların politika yapıcılar tarafından terkedildiği ifade edilebilmektedir.

1937 yılına gelindiğinde sabit döviz kuru sisteminin fiilen çökmesi, dünya ekonomilerini finansal istikrarsızlık sorunuyla karşı karşıya getirmiştir. Artan sermaye hareketleri ve sermaye kontrollerinin kademeli olarak kaldırılması istikrarsızlık sorununu daha da ağırlaştırırken ekonomik kriz, yüksek enflasyon, dış ticaret açığı ve finansal açık sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte gelişmiş ülkeler, G7 grubunu oluşturarak finansal istikrarı, politika koordinasyonu sağlamaya çalışmışlardır (Polillo ve Guillen, 2005: 1767). 1980'li yılların sonunda ve 1990'lı yılların başında ise merkez bankacıları, merkez bankalarının bağımsızlığı fikrini gündeme getirmişlerdir.

Günümüzde çoğu merkez bankasının otuz yıl öncesine göre hem yasal hem de fiili bağımsızlık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Merkez bankalarının bağımsızlığı ve enflasyon hedeflemesi gibi kurumsal düzenlemeler geniş çapta kabul edilen taahhüt mekanizmaları haline gelmişlerdir. Merkez bankalarının temel sorumluluğu, fiyat istikrarını ve finansal istikrarı sağlamak olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan, bu hedefler doğrultusunda hareket eden merkez bankalarının, hükümetin ekonomi politikalarını desteklemeleri gerekmektedir. Dolayısıyla, merkez bankalarının siyasi otoriteyle aralarında organik bir bağ bulunmaktadır. Siyasi otoriteler bazı ülkelerde merkez bankaları üzerinde baskı oluşturarak bu kurumları kontrol altında tutarlarken, bazı ülkelerde ise belirli bir ölçüde özerklik vererek merkez bankalarının bağımsız kurumlar haline gelmelerini sağlamaktadırlar.

## 1.3. Merkez Bankası Bağımsızlığı Türleri

Merkez bankası bağımsızlığı kavramı, literatürde birçok farklı açıdan ele alınmıştır. Dolayısıyla, merkez bankası bağımsızlığı türlerine bakıldığında çeşitli ayrımlara gidildiği görülmektedir. Merkez bankası bağımsızlığı temel olarak iki farklı ayrıma tabi tutulmaktadır. Bunlardan ilki; yasal ve fiili bağımsızlık ayrımıdır. Bir diğer ayrım ise, politik ve ekonomik bağımsızlık ayrımıdır. Ekonomik bağımsızlığın belirleyicileri; araç ve amaç bağımsızlığından oluşmaktadır. Aşağıdaki bölümde yasal-fiili bağımsızlık ve politik-ekonomik bağımsızlık ayrımları ayrıntılı olarak irdelenecektir.

### 1.3.1. Yasal ve Fiili Bağımsızlık Ayrımı

Merkez bankası bağımsızlığı değerlendirmelerinde genellikle, merkez bankalarının kanunlarında belirtilen bağımsızlık, yani yasal bağımsızlık kavramı ölçüt olarak alınmaktadır. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde gerçek bağımsızlığın yasada belirtilenden farklılık gösterebilmesi, merkez bankası bağımsızlığının yasal bağımsızlık kavramıyla ölçülmesini olanaksız kılabilir. Bu doğrultuda, merkez bankalarının fiili bağımsızlık seviyeleri önemli hale gelmektedir. Fiili bağımsızlığın

ölçümü için yasada belirtilen bağımsızlıktan farklı olarak, merkez bankalarının ve merkez bankası başkanlarının somut özellikleri değerlendirilmektedir.

Yasal bağımsızlık; merkez bankalarının siyasi otoriteden bağımsız olarak kendi kararlarını alabilme kabiliyetinin yasal olarak tanınmasıdır. Kanun koyucuların merkez bankasına verdiği bağımsızlık derecesinin ve bağımsızlığı sistematik olarak karakterize eden tüm girişimlerin bir göstergesi olan yasal bağımsızlık, gerçek bağımsızlığın vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Ancak, merkez bankalarının kanunları; odak noktası, kapsam ve derece olarak birbirinden farklılık gösterebildiğinden merkez bankası kanununda yer alan birçok hüküm bağımsızlığa doğrudan etki edememektedir (Cukierman, Webb ve Neyapti, 1992: 356). Dolayısıyla, merkez bankası kanunlarını yasal bağımsızlık derecelerine göre sınıflandırmak sağlıklı olmadığından öznel değerlendirilmelerin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, merkez bankalarının yasal bağımsızlık çerçevesi dört temel açıdan ele alınabilmektedir. Bunlar; (Cukierman, Webb ve Neyapti, 1992: 356-357).

- i. Merkez bankası başkanının atanması, görevden alınması ve görev süresi,
- ii. Merkez bankasının para politikasıyla ilgili sorumluluğunun belirlenmesi ve merkez bankasının bütçe sürecine katılımı,
- iii. Merkez bankasının hedefleri,
- iv. Merkez bankasının kamuya borç vereceği kredilerin hacim, vade ve faiz oranı sınırlamaları ile merkez bankasından kamu sektörüne verilen doğrudan avans ve menkul kıymet borçlanma koşullarına ilişkin sınırlamalar.

Fiili bağımsızlık ise, merkez bankalarının politika uygulamalarında hareket serbestisini tanımlamaktadır. Fiili bağımsızlık, merkez bankası başkanının ve üst düzey yöneticilerin özellikleri gibi faktörlerin birleşiminden oluşmakta ve merkez bankasının gerçekte ne kadar bağımsız olduğunu göstermektedir. Fiili bağımsızlık, yasal statünün yanı sıra; döviz kuru rejiminin türü, açık piyasa işlemlerini etkin kullanabilme kabiliyeti, maliye politikasının pozisyonu ve şeffaf kurumsal düzenlemeler gibi resmi ve gayriresmi düzenlemelere dayanmaktadır (Cukierman, 2008: 725).

### **1.3.2. Politik ve Ekonomik Bağımsızlık Ayrımı**

Merkez bankası bağımsızlığı yaklaşımına yönelik bir diğer ayırım, bağımsızlık olgusunun politik ve ekonomik yönden ele alınmasına dayanmaktadır. Politik bağımsızlık; merkez bankasının para politikası hedeflerini siyasi otoritenin etkisi altında kalmadan serbest bir şekilde belirleyebilme kabiliyetini ifade etmektedir. Politik bağımsızlık düzeyi; merkez bankası başkanı ve üyelerinin atanmasına ilişkin usuller, merkez bankası görevlilerinin görev süresi, banka yönetim kurulunda hükümet temsilcisinin varlığı, para politikası kararları için hükümet onayı ve merkez bankası kanununda fiyat istikrarı amacının açıkça belirtilmesi gibi göstergelerle ölçülebilmektedir (Loungani ve Sheets, 1997: 382).

Ekonomik bağımsızlık ise; para politikası araçlarının herhangi bir sınırlama olmadan merkez bankası tarafından belirlenmesini ifade etmektedir. Merkez bankalarının ekonomik bağımsızlığı, bütçe açıklarının finansmanı çerçevesinde önem arz etmektedir. Merkez bankasının hükümete kredi verme eğilimi, verilen kredinin hacmi, süresi ve faiz oranı ekonomik bağımsızlık düzeyini etkilemektedir (Beblavy, 2003: 64). Bütçe açıklarının finansmanında hükümetin merkez bankası kaynaklarına yönelmesi, ekonomik bağımsızlığın olmadığını göstermektedir. Ekonomik



bağımsızlığın bir diğer belirleyicisi ise araç bağımsızlığıdır. Araç bağımsızlığı, merkez bankalarının para politikası hedeflerini gerçekleştirirken kullandığı araçları siyasi otoritenin etkisi altında kalmadan serbest bir şekilde belirleyebilmesini ifade etmektedir.

## 2. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞININ TEORİK ÇERÇEVESİ

Merkez bankası bağımsızlığı olgusu ilk olarak enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkmasıyla sorgulanır hale gelmiştir. Yapılan ampirik çalışmalara bakıldığında, merkez bankası bağımsızlığı ile enflasyonist eğilimler arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişki, teorik açıdan üç temel argümana dayandırılmaktadır. Bunlar; zaman tutarsızlığı sorunu, kamu tercihi teorisi ve hoş olmayan monetarist aritmetiktir (Eijffinger ve De Haan, 1996: 4).

### 2.1. Zaman Tutarsızlığı Sorunu

Merkez bankası bağımsızlığının teknik gerekçesini oluşturan en önemli argüman, asil-vekil probleminin temelini oluşturan vekalet teorisi ile ilgilidir. Barro ve Gordon (1983) “zaman tutarsızlığı” sorununu asil-vekil sorunu perspektifinden merkez bankacılığına uyarlamıştır. Zaman tutarsızlığı sorunu, gelecek dönem için ilan edilen optimum politikaların, cari dönemde bu özelliğini kaybetmesini ifade etmektedir (Fisher, 1995: 201). Teoriye göre, siyasi otoriteye bağımlı olan merkez bankaları ekonomiyi enflasyonist baskılara maruz bırakabilmektedir. Siyasi otoritelerin yüksek istihdam ve hedef enflasyon oranı arasında tercih yapmak zorunda kalmaları, bu teorinin sacayağını oluşturmaktadır.

Teorinin temelinde, ekonomik performansın yükseltilmesi için ihtiyari politikalardan ziyade, kurula dayalı politikaların daha etkin olması yatmaktadır. Teoriye göre, hedef enflasyon oranı belirlendikten sonra hükümetler, seçimi kazanmak için seçmenleri tatmin edecek politikalara yönelmektedirler. Kısa dönem Phillips ilişkisini esas alan bu süreçte, hükümet istihdam oranını yükseltecek ve enflasyon oranı da yükselmeye başlayacaktır. Bunun nedeni ise, iktisadi ajanların, hükümetin belirlediği düşük enflasyon hedefinden vazgeçmesi ve daha yüksek bir enflasyonla sonuçlanacak politikalar uygulamasına karşılık rasyonel beklentiler çerçevesinde kararlarını değiştirmesidir (Fuhrer, 1997: 21). Bu noktada, ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkmasını engellemek için kurula dayalı politikalardan taviz verilmemesi ve gereken kurumsal düzenlemelerin uygulamaya konulması büyük önem taşımaktadır.

Zaman tutarsızlığı sorununun bir diğer boyutu da özel sektör ekseninde şekillenmektedir. Özel sektörün zaman tutarsızlığının farkına varması ve politika yapıcılarının enflasyonist eğilimlerin azalacağına ilişkin güvenilir bir ön taahhütte bulunmaması, emisyon hacmi aracılığıyla reel sektör maliyetlerinin yükselmesine neden olmaktadır. Bunun sebebi ise, enflasyon risk primlerinin faiz oranları ile ücret ve maaş kararlarının birleştirilmesi ve enflasyonist beklentilerin çok yavaş bir biçimde düşmesidir (Alesina ve Summers, 1993: 152).

İktisatçılar zaman tutarsızlığı sorununun çözümü için farklı görüşler ortaya atmışlardır. Zaman tutarsızlığı sorununun çözümü öncelikle “saygınlık derecesi”nin arttırılmasına bağlıdır. Merkez bankaları, fiyat istikrarını hedef olarak belirleyerek ve bu hedefin gerçekleştirilmesinden kendilerinin sorumlu olduklarını kamuoyuna bildirerek güvenilirlik ve dolayısıyla saygınlık kazanabilmektedirler. Alesina ve Summers (1993)’a göre, para politikasının politik süreçten izole edilmesi, hem zaman tutarsızlığı sorunun çözümüne katkıda bulunabilmekte hem de düşük enflasyon hedefini

sağlayabilmektedir. Rogoff (1985) ise, siyasi ilişkilerden bağımsız ve düşük enflasyon hedefine sıkı sıkıya bağlı bir başkanın atanmasıyla birlikte güvenilirliğin sağlanacağını belirtmektedir. Buna göre, para politikasının “muhafazakar” merkez bankacılarına emanet edilmesi enflasyonist eğilimleri ortadan kaldırmaktadır (Mas, 1995: 1647).

## **2.2. Kamu Tercih Teorisi**

Kamu tercihi teorisi, ekonomiyi politik süreç ve hükümet davranışları çerçevesinde ele alan bir görüştür. Kamu tercihi teorisine göre, hükümeti farklı çıkar ve hedefleri olan birçok birey bir araya getirmektedir. Dolayısıyla, hükümeti tek bir birey gibi düşünmek veya hükümetin tek bir amacının olduğunu varsaymak yanıltıcı olabilmektedir. Bununla birlikte teori, özel sektör gibi kamu kesiminin de piyasa başarısızlığına uğrayabileceğini varsaymaktadır. Çünkü, siyasi karar alma sürecinde bireylerin tercihlerini bir araya getirmek demokratik sistemlerde bile oldukça zor olabilmektedir (Oritani, 2010: 33). Kamu tercihi teorisi; çoğunluk kuralı ve oy maksimizasyonu davranışı çerçevesinde şekillenmektedir.

Çoğunluk kuralı, yasamayla ilgili kararların çoğunluk tarafından verildiği durumda para politikası açısından tercih sapmasının ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir. Bu kararların merkez bankası tarafından verilmesi halinde, sapma sorunu önlenmektedir. Bununla birlikte merkez bankaları, yasama organında yer alan bir kuruldaki farklı olarak nihai politikalar uygulamaktadır. Dolayısıyla, merkez bankaları bağımsız oldukları ölçüde politika kararlarıyla ilgili süreci istikrarlı bir şekilde yürütebilmektedir (Oritani, 2010: 36).

Hükümet başarısızlığının bir diğer nedenini, politikacıların oy maksimizasyonuna yönelik davranışları oluşturmaktadır. Oy maksimizasyonu davranışından kasıt, politikacıların kendilerine en yüksek oy tatmini sağlayacak şekilde davranmalarıdır. Buna göre partiler, politika uygulamak için seçim kazanmak yerine, seçim kazanmak için politika uygulamaktadırlar. Seçmen, kendi faydasını maksimize etmek isterken; politikacı ise, oylarını arttırıp iktidara gelmek ve bunu sürdürmek istemektedir. Bu nedenle, politikacılar kendi çıkarlarını ön planda tutmakta ve seçmenleri tam olarak temsil etmemektedirler.

Merkez bankalarının kurumsal olarak bağımsız olması, seçim ekonomisinin uygulanmasına fırsat vermemekte veya bunu en aza indirmektedir. Bununla birlikte, merkez bankasının bağımsız olduğu ülkelerde, seçimler yapıldığı kadar uygulanacak politikaların dozunu iyi ayarlayan, ekonominin dengelerini gözetken ve nispi fiyat istikrarını sağlayabilen bir iktidarın yürüttüğü seçim politikasının olumsuz sonuçları bir ölçüde sınırlı kalabilmektedir (Oktar, 1996: 78). Seçmen rasyonel bir karar alıcı ise, seçim ekonomisi etkili olmayacağından bu kısa vadeli politikaların uygulanma olasılığı düşmektedir. Çünkü, rasyonel seçmenler kısa vadeli refah arttırıcı politikalara aldanmamakta ve kararlarında uzun dönemi dikkate almaktadır.

## **2.3. Hoş Olmayan Monetarist Aritmetik**

Merkez bankası bağımsızlığının altında yatan bir diğer teori de “hoş olmayan monetarist aritmetik”tir. Merkez bankalarının para ve maliye politikalarının koordinasyonu bağlamında karşı karşıya kaldığı problemi ele alan hoş olmayan monetarist aritmetik yaklaşımı, mali otoritelerin birincil bütçe açıklarını (faiz dışı fazla) sürdürmesi durumunda, merkez bankalarının enflasyonla mücadelede başarı sağlayamayacağı tezine dayanmaktadır (Krichel T., Levine P. ve Pearlman J., 1996: 28).

Kamu borcunun GSYİH'ya oranının belirli bir düzeye kadar yükselmesine izin verilse de, kamu borcunun bir süre sonra merkez bankasının monetizasyonu yoluyla kapatılacağını savunmaktadır.

Maliye politikasının para politikasına baskın olması, mali otoriteye bütçe serbestisi tanımaktadır. Mali otoritenin sürekli bütçe açığı vermesi ise, merkez bankasının enflasyonu kontrol altında tutmasını güçleştirmektedir. Bu durumun neticesinde para basımı kaçınılmaz hale gelecek ve hoş olmayan monetarist aritmetik süreci işlemeye başlayacaktır. Para politikasının maliye politikasına baskın olduğu durumda ise, merkez bankası parasal tabanın büyüme hızını bağımsız bir şekilde tayin edebilmektedir. Bu durumda mali otorite bütçe açığını, elde edeceği sınırlı senyoraaj geliri ve tahvil talebiyle finanse edebilmekte ve dolayısıyla enflasyon merkez bankasının kontrolü altında tutulabilmektedir (Burdekin ve Laney, 1986: 1).

### **3. MERKEZ BANKASI BAĞIMSIZLIĞININ ÖN KOŞULLARI**

Son otuz yıl içerisinde merkez bankası bağımsızlığı fikrinin ön plana çıkması birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Para politikasının bağımsız bir kuruma devredilmesiyle birlikte şeffaflık, hesap verebilirlik ve denetim hususları üzerinde daha fazla durulmuştur. Bu ön koşullar, fiyat istikrarının para politikasına resmi bir ilke olarak dahil edilmesi ve halk ile seçilmiş temsilcilerin merkez bankalarını izlemesini kolaylaştırma girişimlerini yansıtmaktadır (Canzoneri, Cumby ve Diba, 2002: 348).

#### **3.1. Hesap Verebilirlik**

Hesap verebilirlik, demokratik toplumlarda merkez bankası bağımsızlığının doğal bir tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Hesap verebilirlik, genel olarak merkez bankasının amaçlarını gerçekleştirirken aldığı kararlardan, bunların sonuçlarından ve kurumsal yönetiminden sorumlu olduğu anlamına gelmektedir (TCMB, 2012: 10). Bu yükümlülüklerden ilki genel halka olan sorumluluk, ikincisi ise; meşru kurumlara, parlamentoya ve bazı durumlarda hükümete hesap verebilirliği içermektedir.

Hesap verebilirlik koşulunun altında yatan iki önemli gerekçe bulunmaktadır. Bunlardan ilki; hesap verebilirliğin merkez bankalarını hedeflerini gerçekleştirmesi ve faaliyetlerini açıklaması için teşvik etmesi, ikincisi ise; hesap verebilirliğin güçlü bir siyasi kurum olan merkez bankasının demokratik gözetimini sağlamasıdır (Fisher, 1995: 202). Merkez bankalarının hesap verebilirliği yasal ve fiili olarak iki farklı şekilde arttırılabilmektedir. Yasal hesap verebilirliğin arttırılması, merkez bankasının parlamentoya rapor vermesini kanunda belirtmek ve merkez bankasının politika kararlarını izlemek için parlamentonun gücünü arttırmakla mümkündür. Bununla birlikte, yasal çerçeveyi değiştirmeden fiili hesap verebilirliği arttırmanın daha kolay olduğu ifade edilebilmektedir.

#### **3.2. Şeffaflık**

Merkez bankaları için şeffaflık; para politikası amaçlarını, para politikasının yasal, kurumsal ve politik çerçevesini, para politikası kararlarını ve bunların dinamiği ile para politikası ile ilgili veri ve bilgilerin zamanında halka açıklanmasını ifade etmektedir (Schwödiauer, Komarov ve Akimova, 2006: 12-13). Şeffaflığın sağlanması halinde, merkez bankalarının iç karar verme süreci açık bir şekilde ortaya

koyulabilmektedir. Dolayısıyla, bir merkez bankasının şeffaf olduğu ölçüde güvenilir ve etkin bir para politikasına sahip olduğu söylenebilmektedir.

Merkez bankalarının şeffaflığı konusu son yirmi yılda özellikle de para politikaları açısından daha önemli hale gelmiştir. Para politikasıyla ilgili bilgilerin açıklanması enflasyon hedeflemesi açısından da önem taşımaktadır. Merkez bankalarının halka ve piyasalara enformasyon sağlaması, enflasyon beklentilerini değiştirebilmektedir. Bununla birlikte finansal piyasaların, enflasyon beklentileri ve faiz oranları üzerinde kritik bir rol oynaması, şeffaflığın bir diğer gerekçesini oluşturmaktadır (BIS, 2009: 145).

### **3.3. Denetim**

Finansal kurumların denetimi, merkez bankası bağımsızlığının hem politik hem de ekonomik belirleyicisi olabilmektedir. Para politikasının yürütülmesi ile finansal denetimin ayrılmasını savunan görüşe göre, her iki faaliyeti de tek bir kurumun yönetmesi çıkar çatışmasına yol açabilmektedir. Finansal piyasaların denetlenmesinden ve dolayısıyla finansal kurumların başarısızlıklarından sorumlu olan bir merkez bankası, başarısızlıktan kaçınmak için daha düşük faiz oranlarına veya daha yüksek parasal büyümeye yönelebilmektedir. Bu nedenle, sorumlulukların arttırılması merkez bankasının özerkliğini arttırabilmektedir. Bu görüşü savunanların öne sürdüğü ikinci argüman, başarısızlıklar ve kurtarma operasyonları ile ilgilidir. Merkez bankasının denetim işlevini üstlenmesi halinde, halkın ve piyasaların gözünde çizeceği olumsuz bir imaj, bankanın itibar kaybetmesine neden olabilmekte ve bu da yürüttüğü para politikasının başarısını etkileyebilmektedir (Eijffinger ve De Haan, 1996: 47-48).

Finansal denetim ile para politikasının merkez bankalarında toplanmasına ilişkin de çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. İlk olarak, merkez bankaları finansal risklerle yakından ilişkili olan ödemeler sisteminin katılımcılarını makul bir biçimde denetlemek ve düzenlemek isteyebilir. İkinci olarak ise, merkez bankaları finansal sistem için “son başvuru mercii” olarak işlev gördüğünden, finansal panik yaşanması durumunda piyasaya likidite sağlama görevini üstlenmektedir (Eijffinger ve De Haan, 1996: 48). Dolayısıyla, hem para politikasının yürütülmesi hem de finansal istikrarın sağlanması için uygulanacak denetim ve düzenlemelerin merkez bankası tarafından yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

## **4. LİTERATÜR TARAMASI**

Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açığı arasındaki ilişki kritik bir öneme sahiptir. Artan kamu borçlarının merkez bankası kaynaklarıyla finanse edilmesi, enflasyona yol açmaktadır. Diğer yandan, bütçe açıklarının finansmanı için faiz oranlarının yükseltilmesi de enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Enflasyonun yükselmesi ise, tekrar faizlerin yükselmesine yol açmakta ve dolayısıyla yüksek faiz-enflasyon sarmalı ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, bağımsız olmayan merkez bankaları kamu borçlarının finansörü olarak kullanılabileceğinden bütçe açıklarının artması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Temel amacı fiyat istikrarını sağlamak olan merkez bankalarının bütçe açıklarına karşın enflasyonu düşük tutabilmesi için faiz oranlarını yükseltmesi gerekmektedir. Düşük enflasyon hedeflemesi yapan bağımsız bir merkez bankası, düşük enflasyon için hesap verebilirlik koşulunu sağlarken, diğer ekonomik hedeflerdeki (reel faiz oranları ya da krediler) sorumluluk belirsizdir. Bu bağlamda, merkez bankasının diğer ekonomik

hedefleri göz önüne almadığı durumda “fiyat istikrarını sağlama” amacı açıkça belirtilse de, halk nezdindeki güvenilirliği sarsılmaktadır.

Hükümetin muhafazakar bir maliye politikası uyguladığı ülkelerde para ve maliye politikaları arasında çatışma ihtimali azalacağından, merkez bankalarının daha bağımsız olduğu söylenebilir. Mali geliri istikrarsız olan gelişmekte olan ekonomilerde ise, bütçe açıklarının finansmanı için para basımına başvurulduğundan bu ülke merkez bankalarının daha bağımlı olduğu ifade edilebilmektedir. Bu süreçte, gerekli şartların ve uygun bir ortamın oluşturulması, merkez bankalarının bütçe açıklarının mecburi finansörlüğü işlevinden kurtulmasını ve daha bağımsız olmasını sağlayabilmektedir.

Merkez bankası bağımsızlığı ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki çeşitli ekonometrik modellemelerle test edilmektedir. Ekonometrik modellemelerde yer alan merkez bankası bağımsızlığı ölçütlerinde birbirinden farklı kriterler kullanılmaktadır. Bade ve Parkin (1988), Alesina (1988; 1989), Grilli, Masciandaro ve Tabellini (1991), Cukierman (1992), Cukierman, Webb ve Neyapti (1992), Eijffinger ve Schaling (1993), Alesina ve Summers (1993), Debelle ve Fischer (1994), ve Cukierman ve Webb (1995) kullandığı kriterler açısından literatürdeki öncü çalışmalar arasında yer almaktadırlar.

Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki ilişki literatürde farklı ölçüm yöntemlerine ve farklı ülke gruplarına göre test edilmiştir. Bade ve Parkin (1988), Grilli, Masciandaro ve Tabellini (1991), Pollard (1993), Jonsson (1995), Sikken ve de Haan (1998), Lucotte (2009), Burdekin ve Laney (2016) ve Bodea ve Higashijima (2017) çalışmaları aşağıda yer almaktadır. Çalışmaların bir kısmı merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında bir ilişki olduğunu ortaya koyarken, bir kısmı ise bu iki değişken arasında bir ilişki olmadığını savunmuşlardır.

**Tablo 1. MBB İle Bütçe Açıkları Arasında İlişki Olduğunu Kabul Eden Çalışmalar**

Çalışma	Ölçüm Yöntemi	Ülkeler	Dönem	Sonuçlar
Grilli, Masciandaro ve Tabellini (1991)	GMT endeksi	18 OECD ülkesi	1950-1989	Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında genelde negatif bir ilişki olup, merkez bankası bağımsızlığı seviyesi bütçe açıklarını tetiklemektedir.
Jonsson (1995)	LVAU endeksi	18 OECD ülkesi	1961-1989	Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında negatif bir ilişki vardır.
Lucotte (2009)	LVAU ve TOR endeksleri	Gelişmekte olan ülkeler	1995-2004	Merkez bankası bağımsızlığı ile birincil bütçe açıkları arasında negatif ve güçlü bir ilişki bulunmaktadır.
Burdekin ve Laney (2016)	LVAW ve Gutierrez endeksleri	14 Latin Amerika ülkesi	1990-2012	Bağımsız merkez bankalarının uyguladıkları reformlar, kronik enflasyon yaşayan ülkelerde dahi mali disiplini önemli ölçüde sağlamaktadır. Bununla birlikte, merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında önemli bir negatif ilişki bulunmaktadır.

Bodea ve Higashijima (2017)	LVAW endeksi	78 ülke	1970-2007	Merkez bankası bağımsızlığı demokratik, hukukun üstünlüğünü kabul eden, yürütme organının desteklediği ve basın özgürlüğünün olduğu ülkelerde bütçe açıklarını azaltmaktadır. Ancak, otokratik ülkelerde merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıkları üzerinde bir etkisi yoktur.
-----------------------------	--------------	---------	-----------	--

**Tablo 2. MBB İle Bütçe Açıkları Arasında İlişki Olduğunu Kabul Etmeyen Çalışmalar**

Çalışma	Ölçüm Yöntemi	Ülkeler	Dönem	Sonuçlar
Bade ve Parkin (1988)	BP endeksi	12 gelişmiş ülke	1955-1983	Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açığının milli gelire oranı arasında daima anlamlı bir ilişki yoktur.
Pollard (1993)	Alesina-Summers endeksi	16 gelişmiş ülke	1973-1989	Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açığı düzeyi arasında herhangi bir ilişki olmayıp, merkez bankası bağımsızlığı arttıkça bütçe açıklarının istikrarsızlığı azalmaktadır.
Sikken ve De Haan (1998)	LVAW, TOR ve VUL endeksleri	30 gelişmekte olan ülke	1950-1994	Merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında bir ilişki yoktur.

Literatür taraması incelendiğinde, merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki ilişkinin ülkeden ülkeye ve zamana göre değiştiği görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bütçe açıklarının finansmanı için genellikle merkez bankası kaynaklarına başvurulması, merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasındaki negatif ilişkiyi desteklemektedir. Ayrıca son yıllarda oluşturulan bağımsızlık endekslerinin daha doğru ölçümler yapması, aradaki ilişkinin zamana göre değişmesinin nedenini oluşturmaktadır. Çalışmaların bir kısmı, merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıklarına etkisinin ülke koşulları ve hukuki statüye bağlı olarak değiştiğini vurgulamaktadır. Ülkelerin sosyal, coğrafi ve politik yapıları bütçe açıklarının finansman yöntemlerini ve dolayısıyla merkez bankası bağımsızlığının sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bununla birlikte, hukuki statüleri açısından kanunlarında “bağımsız” olduğu açıkça belirtilen merkez bankalarının bütçe açıklarını düşürmede daha etkin olduğu anlaşılmaktadır.

## 5. VERİ VE YÖNTEM

Merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıklarına etkisi 66 gelişmekte olan ülkede 1980-2014 dönemi ele alan panel veri analizi ile incelenmiştir. Analize dahil edilen ülkelerin listesi Ek 1.’de görülmektedir. Tahmin edilen denklem aşağıdaki gibidir;

$$BA_{it} = \beta_0 + \beta_1 MBB_i + \beta_2 LKGEL_{it} + \beta_3 BUY_{it} + \beta_4 LIK_{it} + \beta_5 ACIK_{it} + \beta_6 KENT_{it} + \gamma_1 BK_i + \varepsilon_{it}$$

Denklemden  $i$  ülkeleri,  $t$  zamanı ve  $\varepsilon_{it}$  ise hata terimini göstermektedir. Değişkenler ise;

$BA_{it}$ , genel hükümet bütçe açığının GSYH'ya oranını (%),

$MBB_i$ , yasal bağımsızlık ve merkez bankası başkanı değişim hızı olarak (YB ve MBDH) ölçülen merkez bankası bağımsızlığı seviyesini,

$LKGEL_{it}$ , kişi başına düşen GSYH'nın logaritmasını,

$BUY_{it}$ , yıllık GSYH büyüme oranını (%),

$LIK_{it}$ , finansal sistemin likit yükümlülüklerinin GSYH'ya oranını (%),

$ACIK_{it}$ , ticari açıklığını (%),

$KENT_{it}$ , kentleşme oranını (%),

$BK_i$ , bölgesel kuklalara karşılık gelmektedir.

### 1.1. Veri Seti

Değişkenlerin elde edildiği kaynaklar aşağıdaki Tablo 3'de gösterilmiştir.

Değişkenler	Kaynak
BA	International Monetary Fund Fiscal Prudence Profligacy, International Monetary Fund World Economic Outlook (2018)
MBB	Yasal Bağımsızlık → Garriga (2016) Merkez Bankası Başkanı Değişim Hızı → Dreher vd. (2010)
LKGEL	International Monetary Fund World Economic Outlook (2018)
BUY	International Monetary Fund World Economic Outlook (2018)
LIK	International Monetary Fund Global Financial Development Database
ACIK	World Bank World Development Indicators
KENT	World Bank World Development Indicators
BK	World Bank

**Tablo 3. Değişkenlerin Elde Edildiği Kaynaklar**

Modeldeki bağımlı değişken genel hükümet bütçe açığının GSYH'ya oranıdır (BA). Söz konusu mali yıl içerisinde maliye politikalarının yönelimini değerlendirdiğinden mali disiplin için uygun bir ölçüt olarak kabul edilmektedir. Hükümet parasal otoriteyi bütçe açıklarını finanse etmek için ne kadar baskı altına alırsa, fiili bağımsızlık derecesi o kadar düşük olmaktadır.

Ülkeler arasındaki iktisadi kalkınma düzeylerindeki farklılıkları dengelemek için kişi başına düşen reel GSYH'nın (LKGEL) logaritması alınmıştır. Çalışmada sadece gelişmekte olan ülkeler ele alınmasına karşın, bazı araştırmalarda gelişmekte olan ülkelerde mali yönetimlerin gelişmişlik düzeylerinde göreceli bir farklılaşma olduğu ve bu nedenle, bu ülkelerin mali kaynaklarının eşit kapasitede olmadığı ifade edilmiştir. Nispeten yüksek mali geçiş seviyesine sahip ülkeler daha etkin mali sistemler tasarlama konusunda daha büyük bir potansiyele sahiptir. Kişi başına düşen yüksek bir gelir, daha yüksek bir kalkınma düzeyini yansıtmakta ve dolayısıyla daha yüksek bir vergi potansiyeli anlamına gelmektedir (Chelliah, 1971: 280). Bu açıdan, kişi başına düşen reel GSYH'nın işaretinin negatif olması beklenmektedir.

Reel GSYH büyüme oranı (BUY), bütçe dengesindeki ekonomik dalgalanmalara duyarlı olduğundan iktisadi faaliyette yer alan bir vekil değişken olarak regresyona dahil edilmiştir. İktisadi faaliyet seviyesi nispeten durgun olduğunda sosyal harcamaların artması ve toplanan vergi geliri miktarının azalması bütçe dengesinde bir bozulmaya neden olmaktadır. Ters bir durum ise bütçe dengesinde olumlu bir etki yaratmaktadır. (Woo, 2003: 391). Dolayısıyla, BUY katsayısının işaretinin negatif olması beklenmektedir.

Finansal sistemin likit yükümlülüklerinin GSYH'ya oranı (LIK), aynı zamanda M3 para arzını ifade etmektedir. Finansal piyasaların gelişim düzeyini gösteren "finansal derinlik" için bir gösterge olduğundan modele dahil edilmiştir. Gelişmiş finansal piyasalara sahip olan ülkeler mali açıklarını enflasyonist finansmana başvurmak zorunda kalmadan tahvil ihracı ile finanse edebilmektedir. Bu nedenle, LIK'in işaretinin pozitif olması beklenmektedir.

Ticari açıklık (ACIK), mal ve hizmet ihracatı ve ithalatı toplamının GSYH'ya oranı olarak ölçülmektedir. Bu değişken, ulusal ekonomilerin dünya ticaretine entegrasyonunu, uluslararası konjonktüre bağımlılığını ve uluslararası fiyat değişimlerine olan duyarlılığını göstermektedir. Ticari açıklık, ekonomideki uluslararası kısıtlamaların yoğunluğunu göstermekte ve özellikle maliye politikasının manevra alanını belirlemektedir. Ticari açıklığı nispeten daha yüksek olan ülkeler teorik açıdan dışsal şoklara karşı daha kırılgan olarak görülmektedir. Ticari açıklığın vekil değişken olarak kullanıldığı çalışmalarda çelişkili sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Combes ve Sedik, 2006: 3). Dolayısıyla, ACIK değişkeninin katsayısının beklenen işareti belirsizdir.

Kentleşme nüfus oranı (KENT) değişkeni, vergi gelirleri açısından önemli bir belirleyici olduğundan modele dahil edilmiştir. Vergi kurumlarının daha yoğun olduğu kentsel alanlarda vergi toplamak nispeten daha kolay ve daha az maliyetli olmaktadır. Kırsal alanlarda ise, vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma derecesi artmaktadır (Edwards ve Tabellini, 1990: 14). Dolayısıyla, kentsel nüfus oranının negatif bir işarete sahip olması beklenmektedir.



## 5.2. Yöntem

Analizdeki temel amaç merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıkları üzerindeki etkisini incelemek olduğundan  $\beta_1$  katsayısı odak noktamızı oluşturmaktadır. Analizin temel üstünlüğü, bütçe açıkları ile merkez bankası bağımsızlığı arasındaki ilişkiyi tahmin etmek için 35 yıl (T) ve 66 ülkeden (N) oluşan panel veri analizinin kullanılmasıdır. Ancak, ele alınan dönem için merkez bankası bağımsızlığı göstergeleri olan merkez bankası başkanı değişim hızı (MBDH) ve yasal bağımsızlık (YB) için zaman değişimleri sıfırdır. Dolayısıyla, merkez bankası bağımsızlığı değişkeni ve kukla değişkenler birimler arası değişimleri ortadan kaldırdığından sabit etkiler modeli (fixed effect) kullanılamamaktadır.

Rassal etkiler (random effect) modeliyle ilgili olarak GLS (genelleştirilmiş en küçük kareler) tahmincisi, yalnızca açıklayıcı değişkenlerin birim etkilerle ilişkili olmadığı varsayımı altında tutarlı ve etkindir. Bu varsayımın doğrulanmadığı durumlarda, GLS tahmincisi tutarsızdır. Mundlak'a göre, birim etkiler ile bazı açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon olmama olasılığı düşüktür. Ancak, zamanla değişmeyen değişkenlerin varlığında, birimler arası değişime sahip değişkenler mevcut olduğundan Hausman'ın olağan testi kullanılamamaktadır (Mundlak, 1978: 70).

Hausman-Taylor (HT) (1981), panel veri ekonometrisine özgü bu potansiyel içsellik eğilimini çözmek için sabit etkiler ve genelleştirilmiş en küçük kareler (GLS) modellerini temel alan bir tahminci geliştirmişlerdir (Gardner, 1998: 39-40). Bu alternatif metodoloji, araç değişken yöntemine dayanmakta fakat bu araç değişkenlerin model dışında olması gerekmemektedir. Bu modelin temel varsayımı, açıklayıcı değişkenlerin bir alt kümesinin rassal etkiler ile korelasyonlu olması, fakat artık hata ögesi  $u_{it}$  ile ilişkili olmamasıdır. Dolayısıyla açıklayıcı değişkenler hem içsel hem de dışsal değişkenlerden oluşmaktadır. Ayrıca, Hausman-Taylor tahmincisi açıklayıcı değişkenlerin yapılarına göre dışsal ve içsel, zamana göre ise değişen ve değişmeyen olarak bir sınıflandırma yapmaktadır (Tatoğlu, 2018: 198-199). Böylece açıklayıcı değişkenler  $X_1$ ,  $X_2$ ,  $Z_1$  ve  $Z_2$  olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.  $X_1 = n*k_1$ ,  $X_2 = n*k_2$ ,  $Z_1 = n*g_1$ ,  $Z_2 = n*g_2$  ve  $n = N*T$ 'dir.  $X_1$  ve  $Z_1$  dışsal değişken vektörleri olup birim etkiler ve artık hata ögeleri ile ilişkili değildirler.  $X$  ( $X_1$ ,  $X_2$ ) değişkenler grubu zamana göre değişen değişkenleri içerirken,  $Z$  ( $Z_1$ ,  $Z_2$ ) değişkenler grubu ise zamana göre değişmeyen değişkenler içermektedir. Bu sınıflandırmada  $X_2$  ve  $Z_2$ 'nin varlığı rassal etkiler modelinde yanlılığın sebebidir. Hausman-Taylor tahmincisi ise,  $X_2$  ve  $Z_2$  değişkenlerini modele dahil etmektedir. Hausman-Taylor tarafından önerilen araçların matrisi şu şekildedir;  $[QX_1, QX_2, PX_1, Z_1]$ .  $Q$  bir gözlem vektörünü grup araçlarından sapma vektörüne dönüştüren bir projeksiyon matrisidir,  $P$  ise gözlemlerin bir vektörünü grup araçlarının bir vektörüne dönüştürmektedir. Burada tanımlama koşulu  $X_1$  değişkenlerinin sayısının  $Z_2$  değişkenlerinin sayısından daha büyük veya eşit ( $k_1 \geq g_2$ ) olmasıdır. HT tarafından önerilen tekniğin temel kısıtı, içsel ve dışsal değişkenlerin seçimi ile ilgili kararın açık olmaması ve HT'nin temel olarak ekonomik güdülerini kullanmasıdır. Modelde, kişi başına düşen GSYH değişkeninin ülkelerin gözlemlenemez özelliklerine bağlı olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, çalışmamızda kişi başına düşen GSYH değişkeninin içsel, yani spesifik etkilerle ilişkili olduğu kabul edilmiş ve  $X_2$ 'ye dahil edilmiştir.

HT tahmincisi ilk olarak emek piyasasında kullanılmış ve gözlemlenemeyen bireysel yetenek (birim etkiler) ile eğitim arasındaki ilişki araştırılmıştır (Baltağı ve Akom, 1990: 401-406). Günümüzde ise bu yöntem, karşılıklı ticaretin iki ülke

arasındaki mesafe ya da ortak dil gibi zamana göre değişmeyen birçok belirleyicisi olması nedeniyle, çekim modelleri kullanılarak uluslararası ekonomi literatüründe önemli bir yer almıştır.

Rassal etkiler ve HT tahmincileri arasındaki uygun modelin belirlenmesi ve tüm açıklayıcı değişkenlerin ortak dışsallık hipotezinin test edilmesi için Hausman yönteminin uygulanması gerekmektedir. Bu nedenle, gözlemlenmemiş heterojenlik ve açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon bulunmadığı sıfır hipotezi altında, rassal etkiler tahmincisi ve HT tahmincisi tutarlı olmakla beraber, rassal etkiler tahmincisi etkindir. Alternatif hipotez altında ise, sadece HT tahmincisi tutarlı ve tarafsızdır. Rassal etkiler ve HT tahmincilerinin seçimi için yapılan Hausman testi hipotezi şu şekildedir:

$H_0 =$  Katsayılarıdaki fark sistemik değildir.  $Q_H = (\hat{b}_{HT} - \hat{b}_{GLS})' [\hat{V}(\hat{b}_{HT}) - \hat{V}(\hat{b}_{GLS})]^{-1} (\hat{b}_{HT} - \hat{b}_{GLS})$ .  $H_0$  hipotezi reddedilirse ve  $Q_H > \chi^2_r$  ise rassal etkiler tahmincisi tutarsızdır. (r serbestlik derecesini belirtmektedir).

## **6. ANALİZ VE BULGULAR**

Analiz ve bulgular bölümde merkez bankası bağımsızlığının hem yasal hem fiili ölçüsünün bütçe açıkları üzerindeki ampirik sonuçları tartışılmaktadır. Bütçe açıkları için rassal etkiler ve HT modelleri kullanılarak panel regresyon tahmin edilmiştir. Hausman testi, kurulan modelde enstrümanlı regresyonun daha uygun olduğunu göstermektedir. Ancak, sonuçların sağlamlığını göstermek amacıyla hem HT modelinin hem de rassal etkileri modelinin panel regresyon sonuçları gösterilmiştir.

**Tablo 4. Merkez Bankası Bağımsızlığı-Bütçe Fazlası Modeli Regresyon Sonuçları**

Bağımlı Değişken: Bütçe Açığı (%GSYH)	HT (1)	RE (2)	RE (3)
Sabit terim	3.595647 (2.57914)	3.49163 (3.033379)	-4.446569** (2.046373)
MBDH	10.8751*** (4.073973)	8.809197** (4.413081)	11.56709*** (3.673162)
LIK	0.0479593*** (0.0130838)	0.0505663** (0.0211169)	0.1464294** (0.063809)
ACIK	-0.015958** (0.0079611)	-0.019871 (0.0128729)	-0.0220043** (0.0089649)
BUY	-0.277718*** (0.0370766)	-0.2691949*** (0.0723062)	-0.1835334** (0.0839742)
LKGEL	0.3972599 (0.3659025)	-0.051811 (0.8275805)	-2.170436*** (0.729375)
SAA	-0.4194678 (1.345628)	-0.2474718 (1.707208)	2.288136*** (0.7124552)
AVRAS	2.687421 (2.87851)	2.997085 (4.499059)	5.273456*** (1.83882)
YB	3.37525 (4.121472)	1.603791 (2.916887)	
DAP	-1.530448 (1.707579)	-1.355294 (2.669965)	
KENT	-0.1102458*** (0.029859)	-0.075768 (0.0462373)	
Gözlem sayısı	786	786	1.384
Ülke sayısı	34	34	62
R <sup>2</sup>	-	0.3161	0.1336
Hausman Testi	1.28		

**Not:** Parantez içerisindeki değerler standart hataları göstermektedir. Sütun 1 Hausman-Taylor tahmincisi ile elde edilen modeli, sütun 2 ve 3 ise rassal etkiler tahmincisiyle elde edilen modelleri göstermektedir. İstatistiki anlamlılık seviyeleri; \*\*\*%1. \*\*%5. \*%10 olarak ifade edilmektedir. Değişkenler X<sub>1</sub>: LIK, BUY, ACIK, KENT; Z<sub>1</sub>: MBDH, YB, SAA, AVRAS, DAP; X<sub>2</sub>: LKGEL

Çalışmada ilk olarak, birim etkinin varlığını sınamak için Breusch-Pagan-Lagrange Çarpanı testi yapılmış ve birim etkinin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Ardından birimler arası korelasyonun tespiti için Pesaran testi yapılmış ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Sabit varyansı (homoskedastisite) sınamak için ise Levene, Brown ve Forsythe testi kullanılmış ve değişen varyans sorununun mevcut olduğu görülmüştür. Son olarak ise, hata terimleri arasındaki ilişkinin (otokorelasyon) varlığını sınamak için Braghava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, otokorelasyon sorununun mevcut olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu varsayım sorunlarının çözümü için Driscoll-Kraay (Direnci Standart Hatalar) tahmincisi kullanılmıştır.

Tablo 4 merkez bankası bağımsızlığının bütçe açığı üzerindeki etkisini göstermektedir. MBDH'nın katsayısı beklentimize uygun olup %5 seviyesinde anlamlıdır. Merkez bankası başkanı değişim hızının bütçe açığı ile pozitif ilişkili olduğunu ifade etmektedir. Bu sonuç, bir ülkenin merkez bankasının fiili

bağımsızlığının arttıkça bütçe açıklarının daha düşük olması ve merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıklarının temel belirleyicisi olduğunu varsayan teorik tahminleri doğrulamaktadır. Bununla birlikte, sonuçların istatistiksel olarak anlamlılık ve katsayıların büyüklüğü açısından çeşitli ekonometrik spesifikasyonlara dayanıklı olduğu görülmektedir. Hausman testi HT modelini tercih edilen özellik olarak öne sürerken, benzer katsayılara ve istatistiksel anlamlılık düzeylerine sahip olan rassal etkiler ve HT modelleri arasında önemli bir fark olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, sonuçlar tahmin tekniğine duyarlı olmayıp MBB ile bütçe açıkları arasındaki ilişkinin sağlamlığını göstermektedir.

Merkez bankasının fiili bağımsızlık seviyesindeki her bir puanlık artış bütçe açığını 11.56709 puan azaltmaktadır. Kontrol değişkenler olan LKGEL, LIK, BUY ve ACIK'ın tahmin katsayıları istatistiksel olarak anlamlı olup beklenen işarete sahiptir. KENT değişkeni ise her iki modelde de beklenen işarete sahipken istatistiksel olarak anlamsızdır. Yasal bağımsızlık bütçe açıkları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. LKGEL değişkeni %1 düzeyinde anlamlı olup, LKGEL'deki %1'lik bir artış bütçe açığını 0.02170436 puan azaltmaktadır. LIK değişkenine bakıldığında %5 düzeyinde anlamlı olduğu ve LIK'de meydana gelen %1'lik bir artışın bütçe açığını 0.1464294 puan arttırdığı görülmektedir. BUY değişkeni de %5 düzeyinde anlamlı olduğu ve BUY'deki %1'lik bir artışın bütçe açığını 0.1835334 puan azalttığı söylenebilmektedir. ACIK değişkeni ise %5 düzeyinde anlamlıdır ve ACIK'daki %1'lik bir artış bütçe açığını 0.0220043 puan azaltmaktadır. SAA bölgesel kuklasının katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Bu bölgede bulunan ülkelerin çoğunun diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla bütçe açığına sahip olduğunu yansıtmaktadır. AVRAS bölgesel kuklasının katsayısı da pozitif ve anlamlıdır. AVRAS bölgesinde bulunan ülkelerin çoğunun diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla bütçe açığı bulunduğunu göstermektedir.

## **Sonuç**

İktisat teorisindeki literatür, merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin para ve maliye politikalarını etkilediğini savunmaktadır. Daha önce yapılan ekonometrik çalışmalarda, genellikle gelişmekte olan ülkelere odaklanılmış ve önemsiz sonuçlar elde edilmiştir. Merkez bankası bağımsızlığının bütçe açıkları üzerindeki etkisini ele alan çalışmamızda 66 gelişmekte olan ülke 1980-2014 dönemi için panel veri analizi kullanarak incelenmiştir. Çalışmada, merkez bankasının hem yasal hem de fiili bağımsızlık ölçütü kullanılmıştır.

Ekonometrik analizde ilk olarak, birim etkinin varlığını sınamak için Breusch-Pagan-Lagrange Çarpımı testi yapılmış ve birim etkinin mevcut olduğu anlaşılmıştır. Ardından birimler arası korelasyonun tespiti için Pesaran testi yapılmış ve birimler arası korelasyon olduğu sonucuna varılmıştır. Sabit varyansı (homoskedastisite) sınamak için ise Levene, Brown ve Forsythe testi kullanılmış ve değişen varyans sorununun mevcut olduğu görülmüştür. Son olarak ise, hata terimleri arasındaki ilişkinin (otokorelasyon) varlığını sınamak için Braghava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin-Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez testleri yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, otokorelasyon sorununun mevcut olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla, bu varsayım sorunlarının çözümü için Driscoll-Kraay (Dirençli Standart Hatalar) tahmincisi kullanılmıştır.

Ampirik sonuçlar, gelişmekte olan ülkelerde merkez bankası bağımsızlığı ile bütçe açıkları arasında önemli bir negatif ilişki olduğunu göstermektedir. Teorik

literatürle örtüşen ekonometrik sonuçlar, merkez bankası bağımsızlığının zayıf olduğu ülkelerde daha yüksek bütçe açıklarının görüleceğini doğrulamaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde yasal ve fiili bağımsızlık arasında önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Fiili bağımsızlık, bütçe açıkları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı iken, yasal bağımsızlığın etkisi anlamsız görünmektedir.

Çalışmanın sonuçları bağlamında, para ve maliye politikalarının uyumlu ve eş güdümlü bir şekilde uygulanması önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde mali disiplinin sağlanabilmesi için merkez bankası bağımsızlığının artırılması ve korunması gerektiği ifade edilebilmektedir. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde bütçe kurumlarının sağlamlığını ve mali yönetimlerin etkinliğini sağlamak için yapısal reformlar gerçekleştirilmelidir.

### Kaynakça

- Alesina, A. (1988). Macroeconomics and Politics. *NBER Macroeconomics Annual*. Vol. 3, MIT Press, 13-62.
- Alesina, A. (1989). Politics and Business Cycles in Industrial Democracies. *Economic Policy*. Vol. 4(8), 57-98.
- Alesina, A. ve Summers, L. H. (1993). Central Bank Independence and Macroeconomic Performance: Some Comparative Evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*. Vol. 25(2), 151-162.
- Bade, R. ve Parkin, M. (1988). Central Bank Laws and Monetary Policy. *University of Western Ontario*. 1-28.
- Baltagi, B. H. ve Akom, S. K. (1990). On Efficient Estimation with Panel Data: An Empirical Comparison of Instrumental Variables Estimators. *Journal of Applied Econometrics*. Vol. 5(4), 401-406
- Barro, R. J. ve Gordon, D. B. (1983). Rules, Discretion and Reputation in a Model of Monetary Policy. *Journal of Monetary Economics*. Vol. 12(1), 101-121
- Beblavy, M. (2003). Central Bankers and Central Bank Independence. *Scottish Journal of Political Economy*. Vol. 50(1), 61-68.
- BIS. (2009). *Accountability, Transparency and Oversight*. Issues in the Governance of Central Banks. 135-150.
- Bodea, C. ve Higashijima. (2017). Central Bank Independence and Fiscal Policy: Can the Central Bank Restrain Deficit Spending?. *British Journal of Political Science*. Vol. 47(1), 47-70.
- Burdekin, R. ve Laney, L. O. (1986). Fiscal Policymaking and Central Bank Institutional Constraint. *Federal Reserve Bank of Dallas Research Paper*. Nu. 8606, ABD.

- Burdekin, C. R. ve Laney, L. O. (2016). Fiscal Policymaking and the Central Bank Institutional Constraint Una Vez Más: New Latin American Evidence. *Public Choice*. Vol. 167(3-4), 277-289.
- Canzoneri, M. B., Cumby, R. E. ve Diba, B. T. (2002). Should the European Central Bank and the Federal Reserve Be Concerned about Fiscal Policy. *Rethinking Stabilization Policy: A Symposium Sponsored by the Federal Reserve Bank of Kansas City*. Wyoming, 333-389
- Chelliah R. J. (1971). Trends in Taxation in Developing Countries. *IMF Staff Papers*. Vol. 18(2), 254-331.
- Combes, J. L. ve Sedik, T. S. (2006). How Does Trade Openness Influence Budget Deficits in Developing Countries? *IMF Working Paper*. Nu. 06/3.
- Cukierman, A. (1992). *Central Bank Strategy, Credibility, and Independence: Theory and Evidence*. MIT Press.
- Cukierman A., Webb S. B. ve Neyapti B. (1992). Measuring the Independence of Central Banks and Its Effect on Policy Outcomes. *The World Bank Economic Review*. Vol. 6(3), 353-398.
- Cukierman, A. ve Webb, S. B. (1995). Political Influence on the Central Bank: International Evidence. *The World Bank Economic Review*. Vol. 9(3), 397-423.
- Cukierman, A. (2008). Central Bank Independence and Monetary Policymaking Institutions- Past, Present and Future. *European Journal of Political Economy*. Vol. 24(4), 722-736.
- Debelle, G. ve Fischer, S. (1994). “How Independent Should a Central Bank Be?”. *Goals, Guidelines and Constraints Facing Monetary Policymakers*. Nu. 38, Federal Reserve Bank of Boston, 195-221.
- Dreher, vd. (2010). When Is A Central Bank Governor Replaced? Evidence Based on A New Data Set. *Journal of Macroeconomics*. Vol. 32(3), 766-781.
- Edwards, S. ve Tabellini, G. (1990). Explaining Fiscal Policies and Inflation in Developing Countries. *NBER Working Papers Series*. Nu. 3493, Cambridge.
- Eijffinger, S. ve Schaling, E. (1993). Central Bank Independence in Twelve Industrial Countries. *Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review*. Vol. 46(184), 1-41.
- Eijffinger, S. ve De Haan, J. (1996). The Political Economy of Central Bank Independence. *Special Papers in International Economics*. Princeton University, No. 19, Princeton.
- Fisher, S. (1995). Central Bank Independence Revisited. *The American Economic Review*. Vol. 85(2), Washington, 201-206.

- Fuhrer, J. C. (1997). Central Bank Independence and Inflation Targeting: Monetary Policy Paradigms for the Next Millennium. *New England Economic Review*. Boston, 19-36.
- Gardner, R. (1998). Unobservable Individual Effects in Unbalanced Panel Data. *Economic Letters*. Vol. 58(1), 39-42.
- Garriga, A. C. (2016). "Central Bank Independence in the World: A New Data Set". *International Interactions*. Vol. 42(5), 849-868.
- Grilli, V., Masciandaro, D. ve Tabellini, G. (1991). Political and Monetary Institutions and Public Financial Policies in the Industrial Countries. *Economic Policy*. Vol. 6(13), 341-392.
- Hausman, J. A. ve Taylor, W. E. (1981). Panel Data and Unobservable Individual Effects. *Econometrica*. Vol. 49(6), 1377-1398.
- Jonsson, G. (1995). Institutions and Macroeconomic Outcomes- The Empirical Evidence. *Swedish Economic Policy Review*. Vol. 2, 181-212.
- Krichel, T., Levine, P. ve Pearlman, J. (1996). Fiscal and Monetary Policy in a Monetary Union: Credible Inflation Targets or Monetized Debt? *Weltwirtschaftliches Archiv*. Vol. 132(1), San Francisco, 28-54.
- Loungani, P. ve Sheets, N. (1997). Central Bank Independence, Inflation and Growth in Transition Economies. *Journal of Money*. Ohio State University Press, Vol. 29(3), 381-399.
- Lucotte, Y. (2009). The Influence of Central Bank Independence on Budget Deficits in Developing Countries: New Evidence from Panel Data Analysis. *Université d'Orléans. CNRS*, 2009.
- Mas, I. (1995). Central Bank Independence: A Critical View from a Developing Country Perspective. *World Development*. Elsevier Science, Vol. 23(10), 1639-1652.
- Mundlak, Y. (1978). On the Pooling of Time Series and Cross Section Data. *Econometrica Journal of the Econometric Society*. Vol. 46(1), 69-85.
- Oktar, S. (1996). *Merkez Bankalarının Bağımsızlığı*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Oritani, Y. (2010). Public Governance of Central Banks: An Approach from New Institutional Economics. *BIS Working Papers*. Nu. 299, Basel.
- Polillo, S. ve Guillen, M. F. (2005). Globalization Pressures and the State: The Worldwide Spread of Central Bank Independence. *American Journal of Sociology*. Vol. 110(6), 1764-1802.

- Pollard, S. P. (1993). Central Bank Independence and Economic Performance. *Review*. Haziran, 21-36.
- Rogoff, K. (1985). The Optimal Degree of Commitment to an Intermediate Monetary Target. *Quarterly Journal of Economics*. Vol. 100(4), 1169-1189.
- Schwödiauer, G., Komarov, V. ve Akimova, I. (2006). Central Bank Independence, Accountability and Transparency: The Case of Ukraine. *FEMM Working Paper Series*. Nu. 30.
- Sikken, B. ve De Haan, J. (1998). Budget Deficits, Monetization, and Central-Bank Independence in Developing Countries. *Oxford Economic Papers*. Vol. 50(3), 493-511.
- Swinburne, M. ve Branco, M. C. (1991). Central Bank Independence: Issues and Experience 1. *IMF Working Paper*. Nu. 91/58, Washington.
- Tatoğlu, F. Y. (2018). *İleri Panel Veri Analizi*. 3. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.
- TCMB. (2012). *Merkez Bankası Bağımsızlığı*. Ankara.
- Woo, J. (2003). Economic, Political and Institutional Determinants of Public Deficits. *Journal of Public Economics*. Nu. 87, 87-426

## Ekler

### Ek 1. Örneklemdaki Ülkeler



Arjantin	Hindistan	Papua Yeni Gine*
Bahamalar*	Honduras	Peru
Bahreyn*	İran	Ruanda*
Bangladeş	İsrail	Sejšeller*
Barbados	Jamaika*	Sierra Leone#
Birleşik Arap Emr.#	Kenya	Singapur
Bolivya	Kolombiya	Sudan*
Botsvana	Kosta Rika	Surinam*
Brezilya	Kuveyt*	Svaziland*
Cezayir	Laos*	Şili
Çin*	Lesotho*	Tanzanya
Demokratik Kongo*	Libya*	Tayvan#
Dominik Cum.*	Madagaskar	Trinidad & Tobago*
El Salvador*	Malavi*	Tunus
Endonezya	Malezya	Türkiye
Fas	Meksika	Uganda
Fiji*	Mısır	Umman
Filipinler	Moğolistan*	Uruguay*
Guatemala*	Nepal*	Vanuatu*
Güney Afrika	Nijerya	Venezuela
Gürcistan*	Orta Afrika Cum.*	Vietnam*
Haiti*	Pakistan	Zambiya

*Not: \*İlgili ülke için YB verilerinin mevcut olmadığını göstermektedir / #İlgili ülke için MBDH verilerinin mevcut olmadığını göstermektedir.*

### Extended Abstract

The issue of the independence of central banks has been intensively debated since the late 1980s. It was emphasized that the purpose of price stability should be clearly stated in the central bank law and that central banks should have a high degree of independence in order to ensure price stability. In this context, in the last three decades many countries have changed their central bank laws. It can be stated that these legal reforms have emerged both in developed and developing countries due to economic, social and political reasons.

The problem of time inconsistency is the starting point of the theoretical studies on the independence of central bank. Accordingly, when governments fail to comply with the stated policies, they may damage the credibility of central banks and result in inflationary consequences. The appointment of a conservative head of the central bank can prevent deviations from the monetary policy targets against partisan electoral cycles. In this context, it can be stated that the central bank's independence should be increased to eliminate monetary policy concerns. At the same time, central bank independence has an important impact on budget deficits. The financing of the increasing public debt by the central bank sources leads to inflation. On the other hand,

raising interest rates for financing budget deficits causes a rise in inflation. The increase in inflation leads to higher interest rates and hence a high interest-inflation spiral. Therefore, it is possible to increase budget deficits as non-independent central banks can be used as the financier of public debt.

The results obtained in the studies which examine the independence of the central bank in the context of developing countries vary according to the independence criteria used. In countries where the monetary policy differs from the central bank law, legal independence does not reflect the actual independence. Therefore, the legal independence is not a suitable measure for developing countries. The turnover rate of head of the central bank as well as its actual independence has been accepted as an indicator and it is seen that it is more suitable for developing countries to solve this problem. In this context, both the legal independence index and the turnover rate of head of central bank as an indicator of actual independence were used in the current study.

Central bank independence affects both monetary and fiscal policies. Central banks with high levels of independence encourage governments to adhere to the fiscal discipline. Most of the studies on the relationship between central bank independence and budget deficits are statistically insignificant and the results are uncertain. Thus, the aim of this study is to evaluate the impact of central bank independence on the budget deficit in the context of developing countries. The study using panel data analysis covers the period 1980-2014 and covers 66 developing countries.

In the econometric analysis firstly the validity of the regression assumptions was tested. The Breusch-Pagan-Lagrange Multiplier test was used to test the existence of the unit effect. Following Pesaran test used to determine the correlation between units, it was concluded that there was a correlation between the units. Levene, Brown and Forsythe test was used to test the constant variance (homoscedasticity) and it was found that there was a heteroscedasticity problem. Finally, Braghava, Franzini and Narendranathan's Durbin-Watson and Baltagi-Wu's Locally Best Invariant tests were performed to test the existence of the relationship between the error terms (autocorrelation). According to the test results, it was revealed that autocorrelation problem occurred. Therefore, Driscoll-Kraay (Robust Standard Errors) estimator was used to solve the problem of assumptions. Panel regression was estimated by using random effects and Hausman-Taylor (HT) models for budget deficit. The Hausman test shows that instrumental regression is more suitable in the model. However, panel regression results of both the HT model and the random effects model are used to demonstrate the robustness of the results.

The empirical results show a significant negative relationship between central bank independence and budget deficits in developing countries. The econometric results coinciding with theoretical literature confirm that higher budget deficits will be seen in countries with weak central bank independence. Furthermore, there is an important difference between legal and actual independence in developing countries. While the actual independence is statistically significant on the budget deficits, the effect of legal independence seems insignificant.

In the context of the results of this study, it is important that monetary and fiscal policies are implemented in a coherent and coordinated manner. In order to ensure fiscal discipline in developing countries, central bank independence should be increased and protected. However, structural reforms should be implemented to ensure the soundness

of budgetary institutions and the effectiveness of financial management in developing countries.

Makale Gönderim Tarihi: 17/02/2019 - Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## THE DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL INVESTMENT DISPUTE SETTLEMENT SYSTEMS

Esra YILDIZ ÜSTÜN\*

### Abstract

Foreign direct investment is currently one the fastest growing parts of international law. It has increased due to the proliferation of bilateral investment treaties (BIT). The contribution of the BITs has ensured the protection of foreign investors and investment. In other words, in cases where there is a dispute, the investor will settle the dispute before the impartial and independent arbitration tribunal instead of the courts of the host state. Thus, BITs limit the host states' sovereignty by providing arbitration method. Although the introduction of arbitration method is considered to be a big step after the Second World War, it cannot be said that it solves the fundamental problem over the time. Before the war, when an investment dispute arose, the investor was used to go to the court of the host state and see the sovereignty power. After the war, investor has been encountered the same effect in the execution of the arbitral award in the host state. Therefore, the focus of the article will be on the history of international investment law based on dispute settlement systems of BITs compared with historical investment dispute settlement systems. In addition, it is argued that the application to arbitration does not change the result of state sovereignty. It may signal future problems in this field since it causes revisiting to the court system. The most obvious example of this is the efforts to establish a multilateral investment court.

**Keywords:** FDI, State Sovereignty, The World War II, ISDS

## ULUSLARARASI YATIRIM UYUŞMAZLIKLARI ÇÖZÜM YÖNTEMLERİNİN GELİŞİMİ

### Öz

Doğrudan yabancı yatırım günümüzde uluslararası hukukun en hızlı gelişen alanlarından biridir. Bunun nedeni ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ikili yatırım anlaşmaları olmuştur. Bu yatırım anlaşmalarının katkısı yabancı yatırımcıyı ve yatırımını korumayı garanti etmesidir. Diğer bir değişle uyuşmazlık çıktığı durumlarda artık yatırımcı, yatırım yaptığı ev sahibi devletin mahkemelerinde değil, tarafsız ve bağımsız tahkim hakem heyeti önünde uyuşmazlığı çözüme kavuşturabilecektir. Böylelikle, asıl sorun olan devlet egemenliğini sınırlandıracaktır. Her ne kadar tahkim yönteminin gelmesi, 2. Dünya savaşıdan sonra büyük bir adım olarak kabul edilse de zaman içerisinde sonuç bakımından bir farklılık yaratmadığı görülmektedir. Savaştan önce yatırımcı uyuşmazlık çıktığında baştan ev sahibi devletin mahkemesine giderek egemenlik baskısını görürken, savaştan sonra tahkim sonrası alınan kararın ev sahibi devlette icrasında aynı etkiyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle bu makalede 2. Dünya Savaşı öncesi ve sonrası yabancı yatırım uyuşmazlıklarının çözüm yöntemleri karşılaştırılarak, aslında savaş sonrası tahkime başvurulmasının devlet egemenliğinin azaltılması noktasında sonucu değiştirmedığı savunulacaktır. Bunun da yatırım tahkiminin geleceği için büyük bir tehlike arz ettiği çünkü savaş öncesi gibi mahkeme sisteminin dönüş olduğu görülmektedir. Bunun en belirgin örneği de milletlerarası yatırım mahkemesinin kurulma çalışmalarıdır.

\*Öğr. Gör. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Özel Hukuk, This article is produced from the author's PhD Thesis. esra.ustun@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4106-4812>.

**Anahtar Kelimeler:** Doğrudan Yabancı Yatırım, Devlet Egemenliği, 2. Dünya Savaşı, Yatırımcı-Devlet Uyuşmazlık Çözümü

## Introduction

John N Jackson describes the development of international economic law as being ‘like trying to describe a landscape while looking out of the window of a moving train - events tend to move faster than one can describe them’.<sup>1</sup> Foreign direct investment (hereafter ‘FDI’), known as international capital in literature, refers to the contribution of a country's investor to the existing capital stock in another country by bringing technology, know-how, business knowledge or only by buying stocks and bonds in the foreign country (Boğa, 2017: 4). There is a highly competitive market worldwide for FDI (Douglas, 2009:1). The success of each state in that market depends upon a number of aspects, but the stability and predictability of its regulations for foreign investments are of great importance (Douglas, 2009:1). However, these attributes that are expected from nascent states after the Second World War are unrealistic. Therefore, the development of foreign investment might be analyzed in two stages – before the Second World War and after the Second World War.

It is generally agreed that foreign investment was an inherently international movement. Before the Second World War, it was entirely dependent on national laws and domestic courts. In that era, the vital issue was to safeguard foreign investors from host state power, given that the host state could bring all disputes with investors before its own courts. Individuals might demand diplomatic protection from their home state even after resolution of the dispute. It appears that the investor had no remedy of his/her own (Kaushal, 2009:491). Thus, the investor would be subject to the municipal law of the host state and to customary international law (Kaushal, 2009:492). In addition to this, the host state might expropriate the foreigner's investment without any compensation. The investors had no opportunity to initiate their disputes in an international, objective and impartial setting. They were obligated to resolve them in naturally partial national courts because in that era it would not have been accepted that a host state would enforce the national court decisions of other states in its own territory. This would have gone against the idea of state sovereignty due to the perceived equality between states. Therefore, before investing in a state, a foreign investor had to consider carefully all factors and risks as a prudent merchant.

After the Second World War, the situation began to shift gradually (Kaushal, 2009:499). Newly independent, yet economically dependent, states emerged. Although these states and developing states needed foreign capital to develop, there was strong protectionism (Dolzer and Stevens, 1995:1). Developed countries were reluctant to invest in other countries, even though they were looking for new markets to sell their products and technology (Vandevelde, 1998:373). There was a chaos and capital-exporting countries demanded guarantees for safeguarding their investment and investors. In order to remove this chaos, states tried to draft multilateral treaties and conventions but these were not approved among the states and so bilateral investment treaties (hereafter ‘BITS’) started to be negotiated (Dolzer and Stevens,

---

<sup>1</sup>John H. Jackson, *Legal Problems of International Economic Relations* (3rd Edition, West Publishing 1999) as cited in C Tietje et al, ‘Once and forever? The legal effects of a denunciation of ICSID’ (2008) <<http://www.wirtschaftsrecht.unihalle.de/sites/default/files/altbestand/Heft74.pdf>> accessed 29 March 2017.

1995). These BITs are easier to draft, redraft and focus on both states' interests instead of requiring several states to negotiate on rules.

Despite this protectionist atmosphere, the BIT regime has grown steadily, in particular during the 1990s (Vandeveld, 1998:621). BITs have shifted priorities from protecting state sovereignty to servicing foreign investors' interests (Kaushal, 2009:501). In other words, capital-importing countries have exchanged their sovereignty for credibility in order to capture foreign capital (Kaushal, 2009:501). BIT is an international legal tool that allows two states to determine the rules that will govern investments by their own nationals in the others' territory (Gottwald, 2006:1804). This improvement has been seen as a way to avoid state sovereignty at the beginning but it cannot be adequate to prevent state power pressure, especially at the enforcement stage of arbitral awards. This is owing to the fact that investment arbitral awards have faced the issue of sovereign immunity and also public policy obstacle at the last stage of the arbitration process. While comparing the new investment dispute settlement mechanisms and old mechanisms, it is sometimes found that the outcome of the dispute settlement systems may sometimes be similar even though results of awards are different. In both situations, the host states' court decisions are in favour of the state; meanwhile non-enforceable arbitral awards have the same results for foreign individuals in practice.

Therefore, this article argues that there is a tendency to turn back to the court system in foreign investment field owing to the fact that arbitration, which has been come into the area after the Second World War, and which has not been sufficient for the investor parties in practice. There are many scholars who state investment arbitration will disappear over time because state sovereignty problem cannot be resolved by the post the war dispute settlement method. In order to understand the current problems, it might be useful to examine the background of these treaties and compare the old and new dispute settlement methods in pre and post-World War II. In order to examine the background of international investment law and dispute settlement approaches in this context, this article is organized in the following way. Firstly, the origin of BITs is considered by discussing the evolution stages, namely before World War II and after World War II. Secondly, it will explore the innovations in the old types of dispute resolution mechanisms and current dispute settlement mechanisms. Finally, it will attempt to contribute to the ongoing debate over whether the current situation of dispute settlement regimes is adequate to provide stability to investment arbitration in BITs.

## **1. THE HISTORY OF INTERNATIONAL INVESTMENT LAW**

There has been a remarkable increase in the number of agreements concluded that relate to the protection or liberalization of foreign investment over the past two decades (Vandeveld in Sauvart and Sachs, 2009). BITs trace their origins back to the treaties of friendship, commerce and navigation (hereafter 'FCNs') concluded by the United States over the centuries (Akgül, 2008). FCNs were used for the expansion of international commerce and the improvement of US foreign relations, with some investment provisions being included later (Neumayer and Spess, 2005). However, BITs are more focused on foreign investment.

During the Second World War, Germany lost almost all its foreign investment and so it signed the very first BIT with Pakistan in 1959 (Neumayer and Spess, 2005;1569: Egger and

Pfaffermayr, 2004) The flow of FDI has rapidly increased in the past several decades to transform into a major force in funds and technology, in particular for developing countries (Neumayer and Spess, 2005;1568). Private international flow of financial resources has become of increasing importance to developing countries (Neumayer and Spess, 2005;1568). As can be observed above, the development of BITs, which was divided into two stages, led to a significant change in the flow of FDI.

### **1.1. Before the Second World War**

Prior to the Second World War, international agreements did not often include the protection of FDI. It was common for most international agreements to be for trade relations, though they sometimes added provisions on the protection of alien property (Vandeveld in Sauvart and Sachs, 2009;158).

Recent analysis reveals that this era gave rise to several features of USA FCNs, including the centrality of property rights, the Calvo doctrine and customary international law. As early as the eighteenth century, FCN bilateral treaties were starting to be concluded; the aim of these was to launch trade relations with its treaty partners. FCNs had provisions guaranteeing 'special protection' or 'full and perfect protection' to the property of nationals of one party in the territory of another. They also required compensation for expropriation and provided to the nationals of one party 'most favored nation' (hereafter 'MFN') status and national treatment regarding the right to engage in certain business activities. Additionally, FCNs provided restricted protection for currency transfers (Vandeveld in Sauvart and Sachs, 2009;158-159). Yet, as previously indicated, the main focus was on protecting property as opposed to investment.

In terms of the principal source of rules for the protection of foreign investment in the mentioned era, there was customary international law which binds host countries to treat investments under minimum international standards (Neumayer and Spess, 2005;1572). However, customary international law was inadequate for the protection of foreign investment. This was due to the fact that some countries argued that customary international law imposed an international minimum standard on the treatment of foreign investment. In particular, Latin American countries adhered to the Calvo doctrine, under which foreign investors were only subjected to the treatment that the host country afforded to its own nationals (Vandeveld in Sauvart and Sachs, 2009;159).

#### **1.1.1. Calvo Doctrine**

As indicated by the name of the clause, it was formulated by the Argentinian diplomat and legal scholar Carlos Calvo in the mid-1800s to deal with European diplomatic intervention in Latin America (Dalrymple, 1996). In order to understand why this clause emerged, it is necessary to understand the person behind it. He worked as vice-consul of Montevideo in 1852 and then became consul-general and diplomatic representative of Buenos Aires from 1853 to 1858 (Bordwell, 1906). Subsequently, he became deputy of the lower house of Buenos Aires in 1859 and then worked as Paraguay charge d'affaires in Paris and was also accredited in the UK (Bordwell, 1906).

As an influential figure in the field of foreign investment, he was one of the founding members of the Institute of International Law, established in 1873; in parallel with it, he was

selected correspondent of the Institute of France in 1869 and a foreign associate of the same institute in 1892 (Bordwell, 1906). At the beginning of the 1800s, Latin American nations had just become independent and sought foreign investment. To achieve this, these countries guaranteed equality of treatment with their own nationals to attract investors from Europe and the USA (Dalrymple, 1996;163).

However, this plan failed due to a defaulting bonds issue. In other words, the bond issue affected most of the foreign companies launched to conduct business in the host states' territories, leading to their collapse in 1833. In the following years, foreigners and nationals were subject to economic losses. Therefore, foreigners appealed to their governments for relief by using diplomatic intervention or armed force owing to the inability of Latin American governments and courts to safeguard foreigners' properties (Dalrymple, 1996). Thus, the home states began to use diplomatic intervention in the form of treaties and state practice, for example. While these interventions were expanded, Carlos Calvo headed off the interventions by formulating the Calvo doctrine. The aim of the doctrine was to serve the host states' interests. It includes two main propositions. The first is the 'national treatment standard', which provides that foreigners can apply to the host state's national courts to settle their dispute like nationals of the host state (Cremades, 2004). In addition to this, if the host state's rules provide compensation due to expropriation, foreign investors can receive it (Bubba and Rose-Ackerman, 2007). The second one is the 'diplomatic intervention' provision that forces home states not to enforce their nationals' private requests by breaching the state sovereignty of host states with diplomatic or forceful intervention (Dalrymple, 1996; 163). The Calvo doctrine influenced some early BITs, affirmed by a couple of Latin American states by placing preconditions on the initiation of the settlement of investor-state arbitration in provisions (Cremades, 2004;78). For instance, foreign investors had to exhaust domestic judicial remedies in order to commence the arbitration process (Schefer, 2016;408).

However, after the 1970 Andean Commission Foreign Investment Code and the 1974 United Nations Conference of Economic Rights and Duties of States (Szasz, 1971;264), which demonstrated Latin America's approach to resolving investor-state disputes, the Calvo doctrine lost its effectiveness and new BITs no longer include this clause which requires the exhaustion of local remedies (Schreuer, 2007; 345-358). This was due to the fact that even though the clause was placed in treaties with European nations, they were not successful so the clause was used among Latin American states. Thus, a development that was attributable to the fact the Latin American states put in their agreements the Calvo clause, a development that was attributable to the fact that the clause forces foreign investors to agree upon waiving their rights (Shea, 1955). However, while investors were forced to waive their rights, diplomatic intervention ultimately challenged the validity of the clause (Dalrymple, 1996;166).

The goal of the Calvo doctrine was to eradicate the foreign state's actions in favour of its own nationals (Dalrymple,1996;51). This doctrine was an enemy of foreign investment and although some states, for instance the UK and USA, did not apply this clause under international law, they had doubts that it might affect their national investors that invested in foreign countries (Dalrymple, 1996; 44-45). As can be seen, the doctrine was a strong obstacle for foreign investment because it did not serve the investor's interests. It is clear that the clause was intended to protect the Latin American states in that period by Carlos Calvo.



However, it did not work as expected as the clause was perceived to be unfair and a reason for a drop in FDI.

### **1.1.2. Customary International Law**

Despite the fact that investment treaties govern international investment law, customary international law still has an effect on it (Dolzer and Schreuer, 2008). Customary international law also has a close relation to the practice of investment arbitration. Obligations established on attributions and also other fields of state responsibility prove this point. Customary international law provides protection to the investor against the unfair actions of the host state (Al-Adba, 2014). According to many scholars, BITs make customary international law stronger, for instance, compensation for alien's property expropriation (Kishoiyian, 1994). The famous example is the Hull formula, which claims that compensation should be 'prompt, adequate and effective' (Vig and Gajinov, 2016; Guzman, 1998). Capital-exporting countries see this formula as an expression of customary international law (Schwebel in Ginsburg, 2005). Customary international law lacked established principles so it was contentious for states. This confusion was expressed by Judge Schwebel:

*Capital-exporting States generally maintained that host States were bound under international law to treat foreign investment, at least in accordance with the 'minimum standard of international law'; and where the host State expropriated foreign property, it could lawfully do so only for a public purpose, without discrimination against foreign interests, and upon payment of prompt, adequate and effective compensation. Capital importing States maintained that host States were not in matters of the treatment and taking of foreign property bound under international law at all; that the minimum standard did not exist; and that States were bound to accord the foreign investor only national treatment, only what their domestic law provided or was revised to provide. The foreign investor whose property was taken was entitled to no more than the taking State's law afforded (Schwebel, 2006).*

### **1.1.3. Historical Investment Dispute Settlement Methods**

Before BITs were drafted, international investment disputes were resolved in two ways: national courts and, much less frequently, diplomatic protection.

#### **A) National Courts**

In order to settle international investment disputes, host states' national courts, where the investment was made, were used. In addition, conflict rules generally referred to these national courts (Dolzer and Schreuer, 2008; 213) because it was considered that it was better to judge the disputes where the investment was made. In other words, the dispute was considered to have a close relation to the state in which the investment was made (Dolzer and Schreuer, 2008; 214). This situation also meant that the foreign investor was subject to the host state's municipal law and the dispute was governed by an already partial court.

Initiating investment disputes before the host state's court had some advantages such as legitimacy, transparency and accountability that other dispute settlement mechanisms did not have. Further, there were some states that already had experience and experts in investment disputes to resolve these. However, this might also not be the case as foreign investment

generally flows from developed countries to developing countries. Therefore, developing countries' courts may not be reliable because the courts are inexperienced and their legislations are not adequate to govern the international investment disputes. Furthermore, national courts may be bound by their governments to enforce unfair legislation on foreign investors as the local judicial system is part of the state (Al-Adba, 2014; 161). Some scholars claim that ignoring national courts may prevent improvements being made to domestic courts in that field, a particularly important consideration given that strong national and international judicial institutions would be expected to attract foreign investors (Ginsburg, 2005; 118). In addition, it might be considered that although the national courts' decision is less complicated to enforce, it is absolutely different in practice. In terms of foreign investors, it is unrealistic to believe that a foreign individual would win a case against the host state in its territories. Even if this did happen, the obstacle of immunity from execution would be met at the last stage. As for a third state, another national courts' verdict is also hard to enforce due to public policy and state immunity (Dolzer and Schreuer, 2008; 235-236). The third state, in functioning in accordance with its own sovereign act.

### **B) Diplomatic Protection**

The other method was diplomatic protection which considered the home state as the party, instead of the foreign investor, against the host state. Foreign investors did not have direct access to international remedies against the host state following a breach of their rights (Dolzer and Schreuer, 2008; 232). They were dependent on their own governments to protect them on an international level. Hence, they had to attempt to persuade their home states to protect their rights in such international affairs. There were conditions to meet in order to gain diplomatic protection from a home state. The foreign investor had to be a national of the state providing diplomatic protection (whether an individual or corporation) (Dolzer and Schreuer, 2008; 233). There is a controversial point discussed in doctrine. While some scholars assume that a foreign investor had to be a national of a protecting state continuously from the time of the violation until the claim, others assert that it was until the dispute was resolved. The host state must accept to protect its national in the international platform. A final requirement for an application for diplomatic protection was that the local remedies in the host states had to be exhausted by the foreign investors. However, this requirement was frequently violated by foreign investors (Murphy, 1991). The process of diplomatic protection, after being accepted by the home state, involves negotiation as a primary step. Unless negotiation is fruitful, the protecting state may take the dispute to the International Court of Justice (hereafter 'ICJ') (Dolzer and Schreuer, 2008).

#### **i) International Court of Justice (ICJ)**

It may be useful to introduce the Court in regards to its functionality in settling international investment disputes. As an organ of the United Nation (hereafter 'UN'), the Court was established after the Second World War (in June 1945) and in April 1946 became the main judicial organ of the UN (Butler, 2012). The Court is the successor of the Permanent International Court of Justice (hereafter 'PICJ'). The Court has two functions. It resolves international disputes and can give advisory opinions on legal issues which may be referred to by other UN organs or authorized agencies. The Court has fifteen judges who are elected for a

period of nine years by the UN General Assembly and Security Council (Butler, 2012; 243). Until 1982, the full Court, consisting of its fifteen regular judges, supplemented in some cases by ad-hoc judges, had heard every case decided (Murphy, 1991;441). Only states can bring a case before the court. The court's decision is final and binding on parties.

The states signatories to the UN Charter must conform to the decisions of the Court; otherwise, the winning state may refer the matter to the Security Council (Butler, 2012; 245). The Security Council has the power to determine which measures must be taken for compliance with the decision of the Court. These processes are the regular duty of the Court but there are several deviations, such as provisional measures, consolidation rights and deciding whether it has jurisdiction or not when a party claims the absence of jurisdiction (Butler, 2012). As indicated earlier, it is only seldom that cases come before the ICJ regarding investment disputes but it is essential to analyze the old dispute resolution methods through well-known cases.

## **ii) ELSI case**

This case was brought before the ICJ under an investment treaty FCN by the US against another developed country (Choi, 2007). The purpose of analyzing this case is to understand the inadequacy of the ICJ mechanism in investment disputes. Therefore, the merits of the case and the resolution mechanism of the Court will be briefly examined.

The US filed an application with the ICJ because Italy had violated an FCN. The US government complaint was that the requisition by Italian authorities of a US company's Italian subsidiary (ELSI) prevented the subsidiary's orderly liquidation and forced it into bankruptcy. In response to this, the Italians denied breaching the FCN treaty and added that, even if they had, payment of damages was unnecessary since ELSI was already bankrupt when Italy attached the assets (Guilds, 1992).

The issue here is whether the attachment of the assets was arbitrary or not. There are several reasons that exist that suggest that the settlement mechanism of the Court was inadequate. The first is that the Court is constituted of fifteen judges from different countries with no shared perspective (Hamrock, 1992). The countries have inherently different governmental and legal systems. Therefore, each judge contributes to the Court his/her view on the legitimacy of certain governmental actions. In other words, even though the combination of different legal backgrounds may be valuable for the Court's reputation, such as improving new international law principles to accommodate conflicting cultures and traditions, it is obvious that this makes the phrase 'shocks the juridical conscience' an infeasible standard by which to measure arbitrariness. The second issue is the Court's arbitrariness test, which uses conscience as a standard (Hamrock, 1992;849). This means that a previous decision on whether the conduct of a government is arbitrary or not will not be used as precedent for the next case relating to the arbitrariness of another government's action. This precludes predictability and stability; upon this basis, it is the court that should determine a particular test of arbitrary actions (Hamrock, 1992;850). In addition to this, the court has not rendered an award regarding compensation of damages (Murphy, 1991;439). Diplomatic protection and the ICJ process are the last stages of the settlement of investment disputes, which are equally time-wasting. The *ELSI* decision will undoubtedly be a benchmark example in the future evaluation of property protection (Murphy, 1991). In other

words, ICJ decisions are mostly not supported by adequate enforcement mechanisms, so the court decisions are assumed as a 'symbolic' rather than 'fully enforceable authority', although they are binding on the disputing parties for the certain dispute ((Choi, 2007;740-741).<sup>2</sup>

In light of these facts, the mentioned obstacles call for the construction of new alternative dispute settlement mechanisms. The ICJ has addressed few controversial legal issues related to foreign investment disputes and so, as seen in the *ELSI* case, there have been some procedural and substantive inadequacies in the diplomatic protection model in protecting shareholder's interests. Hence, these complexities and inadequacies may have led to the development of international investment agreements (hereafter 'IIAs') (Bishop, Crawford and Reisman, 2005). It was the opposing opinions of judges Oda and Schwebel in the *ELSI* case which emphasized the need for IIAs to address the extent to which investors holding shares in a corporation incorporated in a host state are qualified to claim for infringements of an IIA where the state measures in question are directed at the locally incorporated company. The case proved that the diplomatic protection mechanism was slow and burdensome (Bishop, Crawford and Reisman, 2005;378-379).

## **1.2. After the Second World War**

Politics created international norms on foreign investment protection and also played a crucial role in the development of this field (Miles, 2013;9). As global political conditions shifted in the aftermath of the Second World War, the first consequence of the war was an economic depression (Bishop, Crawford and Reisman, 2005). Also, many believe that the protectionist policies of the 1920s exacerbated the situation and so the victory of the war reached a consensus in favor of liberalizing trade (Hoekman and Kostecki, 2009). In 1947 consensus, the conclusion of the General Agreement on Tariffs and Trade (hereafter 'GATT') shifted the legal framework for international commerce relations from bilateral to multilateral agreements. In addition, GATT introduced a motion that sought to achieve worldwide trade liberalization. However, GATT could not achieve the goal for the investment. The investment needed to be framed outside of GATT, which to a large extent meant separately from trade (Vandeveld, 1998).

Post-war US FCNs assured 'equitable treatment' and the 'most constant protection and security' to the property of foreign individuals and corporations (Vandeveld, 1998). The property could not be expropriated without payment of compensation. It is clear that post-war FCNs included some innovations. First, they extended treaty protections to corporate entities. Second, the post-war agreements regularly covered protection against exchange controls. The most essential modification was that these agreements included a dispute resolution provision, which meant the host country could be subject to the jurisdiction of an international tribunal without its consent (Gallagher in Mistelis and Lew, 2006). Investment protection for the first time had become a primary goal of the FCN agreements after the Second World War (Salacuse and Sullivan in Sauvants and Sachs, 2009). Yet, the USA recognized that a bilateral treaty for investment protection was necessary.

---

<sup>2</sup>Article 94 of the UN Charter (recourse to the Security Council is only available option in noncompliance situations).

### **1.2.1. Formalising the Regulation of International Investment Regime**

The second significant effect that formalized the international investment regime of the post-war period was the process of decolonization (Landes,1999). New and undeveloped countries wished to protect their independence and they saw foreign investment as a form of neo-colonialism as it involved foreign control over the means of production (Hanink, 1994). However, it was also the case that foreign investment was vital to their economic independence. Therefore, many developing countries isolated themselves from foreign investment and adopted an import substitution policy (Vandeveldel, 2005).

Furthermore, the emergence of the socialist bloc led by the Soviet Union had an effect. Following the war, socialist countries started to experience massive expropriations of the private sector, including foreign assets. The Soviet Union also encouraged developing countries to take the view that economic relations with the developed countries of Western Europe and North America would be inherently exploitative and that the best way to reach economic development was to choose extensive state regulations for the economy rather than the free market (Vandeveldel, 2005).

Developed countries since World War II have struggled to create international norms to facilitate and protect the investments of their nationals and companies abroad. These efforts have occurred at bilateral and multilateral levels. The first step was the Havana Charter of 1948 but it could not gain support from a sufficient number of states partly due to opposition from the business community (Salacuse and Sullivan in Sauvant and Sachs, 2009). Subsequent steps were the International Chamber of Commerce's International Code of Fair Treatment of Foreign Investment (1949), the International Convention for the Mutual Protection of Private Property Rights in Foreign Countries (1957), a private effort known as the Abs-Shawcross Convention, and the Organization for Economic Cooperation and Development (hereafter 'OECD') Draft Convention on the Protection of Foreign Property (1967). Despite these proposals not being adopted, they did influence the development of the BIT movement that was to come (Salacuse and Sullivan in Sauvant and Sachs, 2009).

A new and important phase in the historical development of modern international investment law began in the late 1950s as individual European countries started to negotiate bilateral treaties. These countries sought to create a basic international legal framework to govern investments by nationals of one country in the territory of another. Switzerland, France, the United Kingdom, the Netherlands and Belgium followed in relatively short order (Salacuse and Sullivan in Sauvant and Sachs, 2009). As can be seen from its history, BITs originated within global needs, even though some countries closed themselves off to foreign investment. This is because that almost all BITs include an arbitration option between the contracting states. Further, a state-to-state dispute may prevent a state-investor arbitration from going forward until a home state-host state dispute is settled (Dolzer and Schreuer, 2008;234). Apart from investor-state arbitration, other dispute settlement mechanisms still exist in BITs (national courts, diplomatic protection). It can be stated that almost all BITs include an arbitration option between the contracting states. Further, a state-to-state dispute may prevent a state-investor arbitration from going forward until a home state-host state dispute is settled (Dolzer and Schreuer, 2008,234). Apart from investor-state arbitration, other dispute settlement mechanisms still exist in BITs (national courts, diplomatic protection). However, they are not used as before. In terms of arbitration under BITs, there are two

options for parties – ad-hoc arbitration and institutional arbitration. Therefore, it will be examined that what is the only different option, arbitration, as more specific. The aim of the arbitration method is to create an unbiased, objective and impartial dispute settlement system for foreign investors as a weaker side against the host state. Also most BITs include the arbitration option to give the home state's investors guarantee. According to the UNCTAD reports, 2,946 BITs by year-end in 2017 have been signed (UNCTAD, 2018:88). As seen the evolution of the investment dispute settlement systems, arbitration under the BITs replaces the other dispute settlement mechanisms in a short time (Miles, 2013:1).

However, there are still issues regarding the sovereignty of host states especially in enforcement stage in practice. This is because that arbitration awards have difficulties in practice regarding enforcement procedure in the host states. This problem can be seen clearly in the attachment of the host state's assets. This is owing to the fact that only state's commercial assets can be seized and the host state decides whether the assets is public or commercial in accordance with its regulations. Hence, if the state does not tend to pay the award in favor of the investor, it is hard to attach the state's assets in its own country. Then, investor starts to seek the host state's assets in the third enforcing states (forum-shopping). This process causes several problems like high-cost, time wasting. The well-known examples are *Sedelmayer case*, *LETCO v Liberia Case*, *AIG Capital Partners, Inc. v Republic of Kazakhstan Case*. In light of this, this problem has been considered to turn back to the courts procedures like before the Second World War. Because the courts have power to enforce their decision on the states but tribunals have no power on it. The current debate on establishment of multilateral investment court might be demonstrated as an example of this tendency. The UNCITRAL has set up a working group, which is currently considering the EU proposal which is establishing a multilateral investment court. The working group will identify and consider concerns which relate to investor-State dispute settlement (hereafter 'ISDS'); in doing so, it will consider if reforms are desirable in light on identified concerns; in the event that the Working Group concludes that reform is desirable, it will also work to develop and recommend any relevant solutions (Lavranos, 2017).

### **Conclusion**

This work has sought to differentiate between old investment dispute settlement methods and current methods by analyzing the periods prior to and after the Second World War. While examining these differences, dispute settlement methods were mentioned as well as the evolution of the investment agreements such as origins of BITs and how they rapidly proliferate globally over a short period of time. Besides, it is seen that disputing parties tend to use the old dispute settlement method.

The history of foreign investment dates back to the post-World War II era. It is older than BITs. The end of the war brought the second phase of decolonization, which culminated in the collective assertions of sovereignty by developing countries (Kaushal, 2009:499). There were several reasons for the BITs trend, namely, World War II, a lack of guarantee for foreign investors in previous investment agreements and also the progress of development. Before the Second World War, foreign investment was not popular and there was no special agreement type for it. It was only semi-protected thanks to FCNs and IIAs. In that era, foreign investors did not have direct access to international adjudication. They had two options to look for

resolution. The first one was that foreign investors had to bring their disputes before the host state's national courts. The second was that if their home states agreed to offer diplomatic protection for its nationals against the host state, then they were defended by their own state. The downside was that every decision in the case (such as negotiations and the financial award was under home state control). However, most states are generally reluctant to offer diplomatic protection even if they become parties in the dispute. Thus, host state sovereignty was stronger before the war, with the foreign investor suffering from the weaker side of the investment dispute mechanism.

In order to develop, capital-importing countries started to provide more protection to foreign investors while capital-exporting countries found markets in which they could sell their products thanks to their technology. For this reason, it was necessary to restrict state sovereignty. The states had to commit some protection that foreign investors' demands. One of these conditions is that when a dispute arises, the foreign investor is able to access international mechanisms for settlement even though they may be hindered by the state's exercise of its sovereignty. The idea behind this was that there should be a balance between protection of state sovereignty and protection of foreign investor's interest in accordance with international law. In order to provide this, many developing states considered concluding bilateral investment treaties. BITs have reduced the level of sovereign risk by putting in place a regime of international minimum standards for the exercise of public power by the host contracting state in relation to investments made in its territory by the nationals of another contracting state (Dolzer and Schreuer, 2008). Furthermore, BITs provide foreign investors with the opportunity to defend themselves in the international arena. In other words, before the advent of BITs, developing countries signed state contracts with investors that included arbitration clauses but these agreements were governed by municipal law. This approach was changed by redrafting concession agreements in an internationalized form, starting in the 1950s (Kaushal, 2009:496).

To conclude, the evolution of investment dispute settlement methods is demarcated along historical lines – pre and post-World-War II. As can be understood from previous sections, there has been a remarkable change in favor of internationalized dispute settlement approaches since the war. There were a number of reasons that precipitated this innovation. This has also resulted in the reduction of state sovereignty although investment arbitration awards still face the issue of sovereignty even though they have disposed of national obligations and courts. Foreign investment has benefited from BITs but the situation could be improved further. Despite dispute settlement methods being different during both periods (before and after the War), the outcome has been the same in that foreign investors are restricted by host state sovereignty. Even though arbitration method has been brought to the investment field as a solution to more flow of FDI, it cannot be served the needs of the states and foreign investors in time. After the war, arbitration under the BITs has been seen as a solution to protect the foreign investor and investment but now the same problems which was faced before the war such as state sovereignty effect in practice. The only difference from the before the war is the stage of the issue. Before the war, developed states' investors were reluctant to invest the undeveloped or developing countries because there is no guarantee to protect their investment. Particularly, when the dispute between the host state and foreign investor comes up, the investor has to settle the case before the host state's national courts.

After the war, this effect has been seen after the arbitration process but the result is the same. Therefore, it could be claimed that states prefer to settle their investment disputes before the international courts. The European Union has recommended establishing an investment court. The multilateral investment court proposal might be interpreted as a warning bell on future investment arbitration.

## **References**

- AIG Capital Partners, Inc. v. Republic of Kazakhstan (AIG, Inc.), [2005] EWHC (Comm) 2239, [22], [2006] 1 WLR 1420 3
- Akgul, Z. (2008). “The Development of International Arbitration on Bilateral Investment Treaties: Disputes Between States and Investor, ICSID Cases Against Turkey Regarding Energy Sector” (Universal Publishers 2008) available at: <<http://www.bookpump.com/dps/pdf-b/9426692b.pdf>> accessed 15 January 2013.
- Al-Adba, N M. (2014). “The Limitation of State Sovereignty in Hosting Foreign Investments and The Role of Investor-State Arbitration to Rebalance The Investment Relationship”, (University of Manchester) 181.
- Bishop, R D. Crawford, J. and Reisman, W M. (2005). *Foreign Investment Disputes: Cases, Materials, and Commentary*. KIL.
- Boğa, S. (2017), Finansal Kırılganlıklar ve Uluslararası Sermaye Hareketleri: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 9(16), 1-17.
- Bordwell, P. (1906). Calvo and the Calvo Doctrine 18 Green Bag 377-381.
- Bubba, R J. and Rose-Ackerman, S. (2007). Bits and Bargains: Strategic Aspects of Bilateral and Multilateral Regulation of Foreign Investment” 27 Int'l Rev.L.& Econ. 291–311
- Butler, N. (2012). “The State Of International Investment Arbitration: The Possibility Of Establishing An Appeal Mechanism” The University of Leeds, School of Law
- Choi, W M.(2007). The Present and Future of the Investor-State Dispute Settlement Paradigm 10.3J Intl Econ L 725-747.
- Cremades, B M. (2004). “Disputes Arising Out Of Foreign Direct Investment In Latin America: A New Look At The Calvo Doctrine And Other Jurisdictional Issues” 59 Disp.Resol.J. 78.
- Dalrymple, C K. (1996). Politics and Foreign Direct Investment: The Multilateral Investment Guarantee Agency and the Calvo Clause” 29 Cornell Int'l L.J. 161.



- Dolzer, R. and Schreuer, C. (2008). *Principles of International Investment Law*, OUP
- Dolzer, R. and Stevens, M. (1995). *Bilateral Investment Treaties*. KIL
- Douglas, Z. (2009). *The International Law of Investment Claims*. CUP
- Egger, P. and Pfaffermayr, M. (2004). "The Impact of Bilateral Investment Treaties on Foreign Direct Investment" 32 *Journal of Comparative Economics* 788.
- Gallagher, N. "Parallel Proceedings, Res Judicata And Lis Pendens: Problems And Possible Solutions" in Mistelis, L M. and Lew, J DM. (2006). *Pervasive Problems in International Arbitration*. KIL
- Germany No. 91 / W1, Franz J. Sedelmayer (Germany) v. Russian Federation, Federal Republic of Germany, Bundesgerichtshof [Federal Supreme Court], 4 October 2005.
- Ginsburg, T. (2005). "International Substitutes for Domestic Institutions: Bilateral Investment Treaties and Governance" 1 *IRLE* 118.
- Gottwald, E J. (2006). "Leveling the Playing Field: Is It Time for a Legal Assistance Centre for Developing Nations in Investment Treaty Arbitration?" *Bepress Legal Series Working Paper* 1804.
- Guilds, J C. (1992). "'If It Quacks Like A Duck:' Comparing The ICJ Chambers To International Arbitration For A Mechanism Of Enforcement" 16 *Md.J.Int'l L.& Trade* 43.
- Guzman, A T. (1998). "Why LDCs Sign Treaties that Hurt Them: Explaining the Popularity of Bilateral Investment Treaties?" 38 *Va.J.Int'l L.* 640.
- Hamrock, K J.(1992). "The ELSI Case: Toward an International Definition of "Arbitrary Conduct"". 27 *Tex.Int'l L.J.* 837.
- Hanink, D M. (1994). *The International Economy: A Geographical Perspective*. J. Wiley
- Hoekman, B M. and Kostecki, M M. (2009). *The Political Economy of the World Trading System: The WTO and Beyond*. OUP
- Jackson, J N. (1999). *Legal Problems of International Economic Relations*. West Publishing.
- Kaushal, A. (2009). "Revisiting History: How The Past Matters For The Present Backlash Against The Foreign Investment Regime". 50 *Harv.Int'l L.J.* 491.

- Kishoiyian, B. (1994). "The Utility of Bilateral Investment Treaties in the Formulation of Customary International Law". 14 *Nw. J. Int'l L. & Bus.* 327.
- Landes, D S. (1999). *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*. WW Norton & Company.
- Lavranos N, 'The first steps towards a Multilateral Investment Court' (13 July 2017) see from < [http://www.ciarb.org/news/ciarb-news/newsdetail/news/2017/07/13/the-first-steps-towards-a-multilateral-investmentcourt-\(mic\)](http://www.ciarb.org/news/ciarb-news/newsdetail/news/2017/07/13/the-first-steps-towards-a-multilateral-investmentcourt-(mic))> last accessed 16 November 2017.
- Liberian E. Timber Corp. v. Gov't of the Republic of Liberia (LETCO I), 650 F Supp 73 (SDNY 1986), aff'd 854 F2d 1314 (2d Cir 1987)
- Miles, K. (2013). *Origins of International Investment Law: Empire, Environment, and The Safeguarding of Capital*. CUP.
- Murphy, S D. (1991). "The ELSI Case: An Investment Dispute at the International Court of Justice" 16 *Yale J.Int'l L.* 391.
- Neumayer, E. and Spess, L. (2005). "Do Bilateral Investment Treaties Increase Foreign Direct Investment to Developing Countries?". 10 *World Development* 1567.
- Salacuse, J W. and Sullivan, N P. "Do BITs Really Work?: An Evaluation of Bilateral Investment Treaties and their Grand Bargain" in Sauvant, K P. and Sachs, L E. (2009). *The Effect of Treaties on Foreign Direct Investment: Bilateral Investment Treaties, Double Taxation Treaties, and Investment Flows*. OUP.
- Schefer, K N. (2016). *International Investment Law: Text, Cases and Materials*. Edward Elgar Publishing.
- Schreuer, C. (2007). "Investment Protection and International Relations' The law of international relations—Liber amicorum Hanspeter Neuhold". Eleven International Publishing 345-358.  
[http://www.univie.ac.at/intlaw/wordpress/pdf/87\\_investment\\_protect.pdf](http://www.univie.ac.at/intlaw/wordpress/pdf/87_investment_protect.pdf)> last accessed 10.11.2017.
- Schwebel, S M. (2004). "Influence of Bilateral Investment Treaties on Customary International Law". 98 *ASIL* 27.
- Shea, D R. (1955). *The Calvo Clause: A Problem of Inter-American and International Law and Diplomacy*. University of Minnesota Press.

- Sauvant, K P and Sachs L E. (2009). *The Effect of Treaties on Foreign Direct Investment: Bilateral Investment Treaties, Double Taxation Treaties, and Investment Flows*. New York: Oxford University Press.
- Szasz, P C. (1971). "The Investment Disputes Convention and Latin America" 11 Va.J.Int'l L. 256.
- UNCTAD, World Investment Report 2018, [https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018\\_en.pdf](https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_en.pdf) last accessed 08.05.2019.
- Vandavelde, K J. (1998). "Sustainable Liberalism and the International Investment Regime" 19 Mich.J. Int'l L. 373.
- Vandavelde, K J. (1998). 'The Political Economy of a Bilateral Investment Treaty' 92 *the American Journal of International Law*, 621.
- Vandavelde, K J. (2005). 'A Brief History of International Investment Agreements' 12 UC Davis J. Int'l L. & Pol'y, 157.
- Vig Z and Gajinov, T. (2016). 'The Development of Compensation Theories in International Expropriation Law' 57 *Hungarian Journal of Legal Studies*, 447–461.

## THIRD WORLD PRESIDENCIES IN THE GAMBIA, ZIMBABWE AND TOGO: THE RULE OF JAMMEH, MUGABE AND THE EYADÉMAS

Volkan İPEK\*

### Abstract

*Long lasting presidencies are one of the most significant characteristics of the postcolonial state nature in Sub-Saharan Africa. Presidents who ruled more than two terms with five years each by staying in power at least ten years justified their right to long lasting rule in two ways. In the first one, they claimed that it is their right to be the president by referring to the leadership role they assumed in the colonial struggle given against colonizers. This was more valid for the first presidents of the postcolonial period in Sub-Saharan Africa. In the second one, they thought it was their right to long lasting rule because they regarded themselves as the leaders who ended the political and economic instability caused by the former government members. This was rather observed in the aftermath of the first presidential term in postcolonial Sub-Saharan Africa. Even though presidents in two situations pledges political and economic welfare to people, segments of authoritarianism in their administration appeared by time. This study tends to analyze the authoritarian administrations of Yahya Jammeh in the Gambia, Robert Mugabe in Zimbabwe and Gnassingbé- Faure Eyadéma in Togo by linking the concept of long lasting presidencies to the Third World state theory. In this context, this study regards these three long lasting presidents as the shapers of the Third world state in their own countries.*

**Keywords:** *Third World state, Yahya Jammeh, Robert Mugabe, Faure Gnassingbé, Sub-Saharan Africa*

## GAMBİYA'DA, ZİMBABVE'DE VE TOGO'DA ÜÇÜNCÜ DÜNYA CUMHURBAŞKANLIĞI: JAMMEH, MUGABE VE EYADAMALAR YÖNETİMİ

### Öz

*Uzun zamanlı Cumhurbaşkanlıkları Sahra Altı Afrika devletlerinin en belirgin özelliklerinden biridir. Beşer yıllık iki dönemden toplamda en az on yıl görevde kalabilen Cumhurbaşkanları yönetici konumlarını iki şekilde haklı göstermişlerdir. Birincisi, kolonyal dönemde liderlikleri altında geçen bağımsızlık mücadelesini öne sürmüşlerdir. Bu daha çok Sahra Altı Afrika ülkelerinin postkolonyal dönemlerindeki ilk Cumhurbaşkanlarında gözlemlenmektedir. İkincisi ise kendilerinden önceki yönetimlerin neden olduğu siyasi ve ekonomik istikrarsızlığa son verdiklerini düşünmüşlerdir. Bu da daha çok Sahra Altı Afrika ülkelerinin postkolonyal dönemlerindeki ikinci ve sonrasındaki Cumhurbaşkanlarında gözlemlenmiştir. İki durumda da Cumhurbaşkanları halka siyasi ve ekonomik refah sözü vermiş, ancak bu sözlerini tam anlamıyla yerine getiremedikleri gibi yönetimlerinde otoriter eğilimler ortaya çıkmıştır. Bu çalışma Sahra Altı Afrika'da uzun zamanlı Cumhurbaşkanlığı ile bu otoriter yapıli siyasaların eklemlendiği üçüncü dünya devleti teorisi ile bağ kurarak Gambia'da Yahya Jammeh, Zimbabwe'de Robert Mugabe, Togo'da Gnassingbé-Faure Eyadéma*

---

\* Assistant Professor, Yeditepe University, Faculty of Economy and Administrative Sciences, Department of Political Science and International Relations (English), volkan.ipek@yeditepe.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8476-9364>

*yönetimlerini incelemektedir. Bu bağlamda çalışma söz konusu üç uzun zamanlı Cumhurbaşkanını ülkelerindeki üçüncü dünya devletinin şekillenmesinde baş aktörler olarak kabul etmektedir.*

**Anahtar Kelimeler:** *Üçüncü Dünya Devleti, Yahya Jammeh, Robert Mugabe, Faure Gnassingbé, Sahra Altı Afrika*

### **Introduction**

States in Sub-Saharan Africa are most famous for their long lasting presidencies. Either because of being the leader of the independence struggle against colonizers or keeping the power as far as possible after dissolving a military or civilian regime for the sake of stability, presidents with a civilian or military background who stayed in power more than two terms managed to justify their long lasting. The rule of Paul Kagame in Rwanda for 18 years, the rules of Isaisa Afwerki in Eritrea and Omar Hasan Ahmed al Basher in Sudan for 25 years, the rule of Idriss Deby Itn in Chad for 27 years, the rule of Yaweri Museveni in Uganda for 27 years, the rule of Denis Sassous Nguesso in Democratic Republic of Congo for 34 years, the rule of Teodoro Obiang Nguema Mbasogo in Equatorial Guinea for 39 years and the rule of Paul Biya in Cameroon for 43 years are definite examples of long lasting presidencies in contemporary politics in Sub-Saharan Africa. Despite particularly the illusionary stability rhetoric that presidents based their long lasting on, limited room was given to flourish democratization as a result of their authoritarian attitude. Strict policies that block assets of consolidated democracy such as freedom of speech, freedom of thought, right to union, rule of law and separation of powers contributed a lot to the labeling of states in Sub-Saharan Africa as Third World. Relatedly, this article is meant to discuss and compare the implementation of Third World state in the Gambia, Zimbabwe and Togo. By focusing on specific authoritarianism in these three states, I argue that long lasting Yahya Jammeh, Robert Mugabe and Gnassigbé-Faure Eyadéma presidencies were the shapers of the Third World state in the Gambia, Zimbabwe and Togo.

### **1. NATURE OF THE THIRD WORLD STATE**

Third World states are defined as any or all underdeveloped countries of the world, especially in Asia, Africa and Latin America. They are not aligned with the USA and the Soviet Union as superpowers, and have oppressed people who have come to identify with the struggles organically linked to their own attempts to obtain improvement in their conditions (Funk & Walles, 1971; Greene, 1980). Third World states are weak in terms of preventing the penetrations of their polities and regions by superpower rivalries conflicts. They are incapable of affecting the global political and military equation between the two superpowers and their alliances. All in all, they are secondary actors of world politics in contrast to the primary actors that include the superpowers in Europe and Japan (Ayoob, 1989:73).

The political underdevelopment at the fabric of Third World states is defined by the non-realization of free multiparty systems, the absence of people representation, and the lack of institutional proctoring for the government. A nepotism, uncontrolled and hedonist administration by local rulers in the postcolonial period of states in Asia,

Africa and Latin America is observed as a result of the colonial divide and rule administration which at the end led states not to be able to complete their nation-state process. Domestic conflicts, non-unification inside the state and the society, a non-legitimate government, a development dependent on the West, fraud elections, corruption and unjust policies have been among the very first characteristics of the Third World state (Ayoob, 1995; Tilly, 1985; Reno, 2002).

The massive literature on the Third World state is far from bringing a general consensus about its common characteristics at once and in a static manner. The orthodox development theory, for instance, defined the Third World state as modernizing and developmental by emphasizing its strong, overdeveloped, autonomous and postcolonial characteristics in the 1960s and 1970s. Literature of the development theory used the terms rentier state, peripheral state and bureaucratic authoritarian state in the 1980s compared to the one of the 1990s that came up with the terms of vassal state, predator state, vampire state, receiver state prostrate state factitious state and the collapsed state (Graf, 1995:142). The terms of failed state and shadow state were used by the 2000s and highlighted the lack of a centralized state and the state where rulers take personal decisions by not binding written laws and constitution which undermine the formal government (Reno, 2000:434-5). In addition, liberal and Marxist theories are referred to explain the nature of the Third World state. Liberal theory points out the non-implementation of neutral arbitration and the lack of general interest in the nature of the Third World state by the elites who were westernized and have had the goal of transforming the agrarian society into a modern industrial one. Marxist theory, on the other hand, perceives the Third World state as entities with a colonial past, formations that completed their statehood before nationhood, overdeveloped, enjoy autonomy from dominant classes and protect the interests of the bourgeoisie in their communities (Kosh, 1999).

The neocolonial identity of the Third World state with political independence but economic dependence on the West is inevitable while talking about the Third World state. The states in Africa that come into being and operates under conditions of neo-colonial dependency have therefore a low level of growth and productivity, a weak class and civil society, an unorganized functioning in the political community, high military intervention to state affairs and an intensive amount of nationalization (Olugbade, 2010:65). This dependence creates a hybridity at the Third World state, which actually creates reaction to the West as their former colonizers and a wish to have a similar modernization level as the West has had at the same time. Speaking of the reaction, the anticolonial attitude is quite widely observed in the Third World state which has been used as a basis to create a unity through its emotional force (Young, 1982; Miller, 1966).

Rather than this political hybridity, economic hybridity is also one of the fundamental characteristics of the Third World states that adopt capitalism as a western notion. However, quite a few of them managed capitalism fairly well in terms of growth rate and per capita production. Even though the state might perform well in macroeconomics, policies especially in health and education are quite disappointing and poorly managed. Income distribution is also very weak (Sanyal, 1988:29). Capitalism adopted in the Third World states is therefore far from being central as in the West, rather peripheral, which means it has more than one mode of production and implies its own model. Overdeveloped state machinery that was created by the metropolitan to

control the local people in the colonial times was inherited in the postcolonial episode, and the state opts to collaborate with domestic or international capital whenever it needs due to the weak infrastructure of its economic institutions which leads to state capitalism in the end (Koo, 1984:44). States that adapted peripheral capitalism are categorized into newly industrialized ones, the ones in which economic growth rate exceeds the overall population growth rate, the ones in which the economic growth rate equals the overall population growth rate, and the ones in which economic growth rate is below the overall population growth rate (Magyar, 1995:707).

All in all, literature shows that leaders of the Third world states in Sub Saharan Africa tend to monopolize political power. The monopolization is committed through creating a strong bureaucracy that renders the leaders very able to rule the state without a proper check and balance system. This includes the lack of a consolidated independent judiciary system and also a strong electoral system which allows citizens to decide from whom they would be ruled. Apart from this, military is regarded as an institution to get its support against internal and external factors that could threaten the political survival of the leaders. All these factors at the end majorly cause a weak or failed state, which of course increase the dependency ratio to the former colonial actors or globalization defender rising or established powers. A non-developed economy is one of the consequences of this dependency, which subsequently necessitates the entrance of foreign direct investment and aid to provide a considerable amount of growth.

## **2. THE JAMMEH STATE IN THE GAMBIA**

The Third World state was not founded but was shaped by Yahya Jammeh in the Gambia. His rule that started by deposing General Dawda Kabira Jawra with a military putsch took off from July 1994 to December 2016. While doing so, he actually broke the Gambia's characteristic of being one of the longest standing multiparty democracies in Africa with Botswana and Mauritius (Edie, 2000: 182). When he came to power with the motto of "soldiers with a difference", Jammeh asked all actors inside and outside of the Gambia to support, at least not to oppose, his regime (Saine, 2008: 62). Jammeh who pledged the Gambian people a new era of freedom, progress, democracy and accountability was so energetic at first that he thought he would rank the Gambia as one of the three most developed nations of the world (Wiseman, 1996: 919). For this purpose, Jammeh presented a Vision 2020 proposal that aimed at transforming the Gambia into a financial center, a tourist paradise, and export-oriented agricultural and manufacturing nation thriving on free market policies and a vibrant private sector with a well-balanced eco system in twenty five years (Edie, 2000: 183).

Jammeh's vision for a strong Gambia, nonetheless, was shortly cut by his non-democratic attitudes and authoritarian administration. The introduction of the Decree 57 in 1995 gave the Minister of Interior unlimited power to arrest and detain without charge any person in the interest of security, peace, and stability of the Gambia. In addition, the introduction of the Decree 45 that set up the Secret Police under the name of Secret Intelligence Agency and the Decree 52 that brought the death penalty severed his rule. In the very same year, a group of elites including him monopolized sensitive security related cabinet portfolios such as Defense, Local Government and the Interior

the Alliance for Patriotic Reorientation and Construction Party (APRCP) was founded (Wiseman, 1996: 924).

When the media criticized Jammeh's decrees, it was openly threatened. The Daily Observer journalist Alieu Badara Njie reported that the Gambian soldiers told him not observe the government. The editors of the journal called Fooyaa; Halifa Sallah and Sidia Jatta, were arrested and charged under Decree 4 because of illegal publishing. In October 1995, Kenneth Best as the Liberian managing director and director of the journal Observer was deported because he criticized the government. Several journalists who also criticized the Jammeh administration were beaten by the army over the next weeks. Abdullah Savaga of the journal Observer, for instance, was hospitalized after a particularly violent attack by the soldiers who kicked and punched him. Another journalist called Ebrima Sankareh of the journal The Point was also arrested and held in detention for periods. Three reporters from the same journal; Pap Saine, Alieu Badara and Brima Ernest, were taken into custody and charged with publication of false news with intent to cause fear and panic. The violent attitude of the government to the Gambian press was protested by the Gambian Press Union and the West African Journalist Association (Wiseman, 1996: 925). Passing of the National Media Bill in 2002 from the Gambian Parliament was also used by the government to repress the journalists who criticized the Jammeh administration (Saine, 2008: 63). Similar pressure was also present in Gambian politics. The 1996 Constitution that was drafted to replace the 1971 one did not include any term limit for the presidency. In addition, Jammeh announced in the 1999 Budget Speech that his government was involved in the reorganization of the Armed Forces and the expansion of its roles and functions in the areas of defense and security maintenance (Edie, 2000: 187). Later on, three executive members of The National Alliance for Democracy and Development Party (NADDP) founded in 2005 were arrested since they criticized Jammeh of political intolerance; mismanagement and corruption. In 2006, the critiques led to unsuccessful military coup attempt against Jammeh who banned 280.000 Gambian citizens from voting in the 2007 election that he thought would vote for the NADDP (Saine, 2008: 73-77).

Jammeh's authoritarianism was also followed in health sector. Having stated that he had found a treatment for AIDS, he forced 200 HIV positive patients to live in a camp to test his hypothesis. Jammeh was so sure about his treatment that he even expelled the UN resident representative when he was asked how to provide a certainty of that treatment. By claiming that health problems only come from the West to Africa, Jammeh insisted on offering his own medication for AIDS as an outcome of an anti-colonialist comprehension (Rebecca& Melissa, 2009:563-569). Jammeh tightened rules and regulations about his AIDS program in 2008, and asked the Gambians who were forced to live in that camp not to have sex, to use alcohol, to smoke, to eat any pork, and not to accept any food or drinks from outside into the camp (Rebecca& Melissa, 2009: 578). In the same year, he took the decision to deport gays and lesbians from the Gambia and forced 1000 Gambians to drink hallucinogenic potions because he thought they were witches.<sup>1</sup>

The level of Jammeh authoritarianism intensified following years, by giving specific emphasis to long lasting. In an interview he gave in 2011, he said that he would

---

<sup>1</sup> Telegraph. (2018). Witchcraft and execution the darker side of the Gambia Retrieved May 6t, 2019, from <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/gambia/9700397/Witchcraft-and-execution-the-darker-side-of-Gambia.html>



rule the Gambia for a billion years and that his fate was in the hands of almighty Allah<sup>2</sup>. To show his power not only in domestic affairs but also in foreign affairs, he suspended the Gambia's membership to the Commonwealth in 2013 and to the International Criminal Court (ICC) in 2016<sup>3</sup>. Jammeh who had won all elections so far, went to the polls in December 2016 amid huge public protests. In the end, he lost the elections to Adama Barrow, who was supported by the Gambian people and ECOWAS. Jammeh did not accept the defeat week after the elections results. Once he left the Gambia, he was given asylum in Equatorial Guinea that refused to be a part of the ICC too<sup>4</sup>.

### 3. THE MUGABE STATE IN ZIMBABWE

Unlike Jammeh in the Gambia, Robert Mugabe was the not only shaper but also the founder of the Third World state in postcolonial Zimbabwe. As the founder of the Zimbabwe African Nation Union-Patriotic Front (ZANU-PF), Mugabe became President in 1980 just after the independence. Being the leader of 1972-1980 independence war against the white minority in Zimbabwe, Mugabe openly stated that he would run after the two eyes and all teeth of the ones who would try to get his one eye and one tooth.

Human rights violations were more numerous under the Mugabe presidency than the Jammeh one in the Gambia. The massacre of thousand people in Matabelaland in 1982 since they were considered as a threat for the Mugabe rule was a good illustration. In 1983, Mugabe ordered his special forces that were trained in North Korea to attack the Ndebele tribe for the same reason. The slaughter of the Ndebele people was so dramatic that soldiers forced the survivors to dance on the graveyards of the ones who died<sup>5</sup>. In 1989, the secretary of ZANU-PF declared that "democracy in Zimbabwe would be an intensive care unit", in addition to Mugabe who said that "democracy was a contingent on the exercise of consensual power but consent is a factor that could be organized". More than 2000 civilians who were supporting the opposition Movement for Democracy Party (MDP) under the leadership of Morgan Tsvangirai were executed in less than six weeks after these statements. Mugabe openly declared that the ZANU-PF would rule Zimbabwe forever with no other party as clear as day follows night (Mvingi, 2008: 80-86). In every election period, Zimbabwe National Union-Patriotic Front was reporting complete subversion of the democratic electoral process. In the 2008 elections, for instance, women who supported Tsvangirai's Movement for Democracy were raped by Mugabe supporters and more than dozens of the MDC members were jailed in 2009. (Hassman & Rhoda, 2010: 912).

Mugabe's human right violations continued after 2000 as well, when he first decided to confiscate the lands of the white farmers without any compensation and

---

<sup>2</sup> BBC. (2011). Yahya Jammeh ready for a billion year rule. Retrieved May 16, 2019, from <http://www.bbc.com/news/world-africa-16148458>

<sup>3</sup> The Economist. (2016). Gambia's election, Strongman turn down. Retrieved May 16, 2019, from [www.economist.com](http://www.economist.com)

<sup>4</sup> The Economist. (2018). Gambia: Waiting for Jammeh. Retrieved May 15, 2019, from <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2018/01/04/the-victims-of-yahya-jammeh-want-him-to-face-trial>

<sup>5</sup> The Economist. (2017). A coup in Zimbabwe: Fall of a dictator. Retrieved November 21, 2018, from <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/11/15/zimbabwes-army-mounts-a-coup-against-robert-mugabe>

distributed them to the locals as he promised in his 1980 Presidential campaign (Dashwood, 2001:93). In the context of land reform in post-colonial Zimbabwe where he tried to pacify the impacts of the colonial rule, confiscations reached such a level that the white farmers were forced to leave their farms immediately by even being forbidden to cultivate their own crops in 2002. In addition, Mugabe tried to silence the press that was criticizing his land policies, as did Jammeh in the Gambia. The Daily News was bombed twice in 2000, the Daily Tribune and Weekly Times were shut down in 2004 and 2005 respectively (Muvingi, 2008: 92). As also did Jammeh in the Gambia, Mugabe suspended membership of Zimbabwe in the Commonwealth as a reaction to Britain that condemned the land confiscation in 2003. In 2006, Mugabe implemented a harsher policy against white farmers, 60 of which were killed by the government officers during confiscation. Between 2000 and 2006, 200.000 farmers and 2.000.000 people who were working with these farmers including their families lost their jobs. Tragically, these lands were not distributed to the local Zimbabweans or veterans but to the inner circle and relatives of Mugabe. As a result of all these confiscations, the majority of Zimbabwe's population had food crisis, except for the regime supporters in specific areas. Mugabe even restricted the food aid to the population in case the opposition got stronger and resisted him. In total, 17 % of the population had no food to eat in 2008 according to IMF (Hassman& Rhoda, 2010: 900-901). Mugabe was also notorious for the Operation Murambatsine that was organized to remove 700.000 poor people as they were found inconvenient for the economy (Muvingi, 2008: 81).

Mugabe was also following an aggressive foreign policy. In 1998, he sent his troops to Democratic Republic of Congo to protect Joseph Kabila from Rwanda and Uganda who attacked to pacify the Hutu militias. Zimbabwe spent 25 million USD for this war in 2000, whereas many people were having food problems in the country. In addition, the war veterans threatened Mugabe to revolt if he would not keep his promise to land reform. In return, Mugabe tied them to a monthly 2000 Zimbabwean dollar, and 50.000 Zimbabwean dollar cash once (Muvingi, 2008: 87). The economy was also suffering from the clientalist business links of Mugabe. Large construction contracts, including those of Harare's new international airport, were controlled by Robert Mugabe's nephew Leo Mugabe. In 2000, friends of the president created a diamond harvesting scheme in the Congo and attempted to float stock on the London market (Shaw, 2002: 92).

All these spending caused a severe economic crisis at the end. Public protests against the Mugabe presidency began when he was declared as the winner of the lottery that was run by a state owned bank in 2000. Angered at these protests, Mugabe confiscated lands of white farmers whom he thought were mainly responsible for. When he sacked all the Zimbabweans who were working on these lands of the white farmers, the unemployment rate jumped to 80 % in 2005. Agriculture collapsed as a result of a weakened economy with almost no cultivation. Mugabe decided to solve this crisis through printing money, hyperinflation reached to 11.2 % million in 2008 since he did not take care of the supply-demand equilibrium. The very same year, Gideon Gono who later became the governor of the Central Bank printed more money into the market upon Mugabe's order by confessing that traditional economics do not fully apply Zimbabwe. Whereas the consumer price change percentage was 25 % average between 1980 and 2000, it became 500.000.000.000 % between 2000 and 2010. Zimbabweans had to use the USD as national currency between 2009 and 2013 since the value of the Zimbabwean dollar against US dollar was so low. In 2010, the head of Zimbabwe

Central Bank Tendai Biti said that a direct contribution of 1 or 1,7 billion USD would be made to the GDP from the 60000 hectare diamond mine discovered in the Marange region if it would not be used by the wrong hands. However, Robert Mugabe confessed in an interview in 2016 that 15 billion USD worth of diamonds were stolen from the mining. The very same year, Mugabe celebrated his 92<sup>nd</sup> birthday with a 92 kg cake. In April 2017, he passed a law that allowed families to pay their kids' school fees with chickens, goats and corn, and a law in October that banned 100.000 salesmen who were selling half bread, one usage of toothpaste, a pair of shoes, and sugar within a teaspoon from the market<sup>6</sup>. In November 2017, the military under the control of Emmerson Mnangagwa organized a coup and overthrew Mugabe who was planning to transfer the presidency to his wife Grace Mugabe. The army that toppled Mugabe was actually the body language of the Zimbabwean people who started to protest the Mugabe presidency a month before the coup.

#### 4. THE EYADÉMA STATE IN TOGO

Different from the Gambia and Zimbabwe, shaping of the Third World state in Togo was by two presidents; Gnassingbé Eyadéma and his son Faure Eyadéma. Having seized power by toppling the former President Sylvanus Olympio in 1963, Gnassingbé Eyadéma dissolved the government and he declared himself as the head of state in 1967. He founded the *Rassemblement du Peuple Togolais* (RPT) in 1969. Being called as “le patron”, Eyadéma was highly inspired by the Congolese President Mobutu Sese Sekou and launched the program of *authenticité* in which he nationalized key sectors of the Togolese economy (Stephen, 1993: 463). By a decree in 1976, he forced all the government officials to join his party. The very same year, he issued a decree that forced all government officials, even those working in television programs for kids, to wear suits (Stephen, 1993: 465)

Gnassingbé Eyadéma's increasing authoritarianism was reacted by four students groups. These were the Youth Action Group for Democracy (GRAD), the Movement of Students in Fight for Democracy (MELD), University Organization of Fight for Democracy in Togo (OULDT), and the Association of the Young Togolese (AJETO) (Iwata, 2000: 144). They actively involved in a mass public protest in May 1990 when Eyadéma declared that he would reject transition to multiparty politics because he thought the Togolese people were not ready for democracy. Upon the army's attacks on students in the protests, professors in Togo universities assembled and founded the Togolese Human Rights League to support these students (Iwata, 2000:143).

The National Conference of the RPT in 1991 was critical for the long lasting presidency in Togo. The civilian military junta as described by Eyadéma for the state regime in Togo did not only consolidate his presidency but also opened the way to distribute key positions in the government to his close circle (Heilbrun, 1993: 280). To appease protesters and calm down students who criticized his regime, Eyadéma launched a very limited democratization in Togo unlike Jammeh and Mugabe did in their own states. For instance, the ban on founding political parties that was brought in

---

<sup>6</sup> The Economist. (2017). Zimbabwe: The man who wrecked a country. Retrieved May 18, 2019, from <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/11/16/how-robert-mugabe-held-on-to-power-for-so-long>

1969 was lifted. Nevertheless, more democracy emanates from the people in Togo led to a clash with the state. Military attacked the protesters and killed 100 of them in 1992. The bodies were thrown to the Be Lagoun.

As did Jammeh, Gnassingbé Eyadéma violated human rights all the same. The witchcraft campaign in the Gambia took place also in Togo (Stephen, 1993: 468-471; Heilbrun, 1993: 297). In the same year, Eyadéma started to implement two different long term privatization programs where 48 state institutions were sold to the private sector. The conditions of privatization were so harsh that he banned the trade unions, and right to strike in the first RPT Congress in 1973. Many workers who opposed Eyadéma's ban on trade unions and strikes were jailed (Heilbrun, 1993: 284). Eyadéma's authoritarianism reached to peak in 2002 when he declared in the RPT Conference that he abolished the two term limits for the presidency. Upon this decision, the European Union decided to halt its trade relations and the bilateral trade agreement with Eyadéma's Togo in 2003 (Banjo, 2008: 38).

When Gnassingbé Eyadéma died in 2005, the military declared Faure Eyadéma, his son, who was the Minister of Equipment Post and Telecommunication as the new President (Brownlee, 2007: 616). Upon criticisms of the African Union and the local media of this hereditary succession, Faure shut down Radio Carré Jaunes and Television Zion, as did Jammeh in the Gambia and Mugabe in Zimbabwe (Banjo, 2008: 43). Once he intervened in the media, he changed the Togolese Constitution of 1992. The article 65 in the old constitution was pointing out that the president's functions are exerted temporarily by the president of the National assembly and the organization of a presidential election within sixty days of opening of the vacancy in case of the vacancy in the presidency of the republic by death, whereas the new constitution's article 65 removed the word "temporarily" and did not mention about organizing a presidential election anymore (Banjo, 2008: 40). In 2006, an opposition group against Faure Eyadéma's constitutional violations was founded under the name of the Union of Forces for Challenge, but faced massive state violence. Faure's presidency was later criticized even academically with references from Samuel Huntington for instance who said that hereditary authority and plebianness in modern autocracies occur in regimes where rulers do not depend on regular, free and fair elections, and Samer Sherata once said that hereditary succession is more likely specific to a particular type of authoritarianism, centralization of power in the person of the leader, a small ruling elite, a cult of personality, and long serving rulers who have been able to eliminate potential rivals (Brownlee, 2000: 600-603). Since December 2017, people in Togo have constantly been protesting his administration. Limited success has been achieved till now, with the decision of Faure Eyadéma going for a referendum for some constitutional changes in December 2018 and some mediation service from Ghana and Guinea to solve the conflict between the people and the government.

### **Assessment**

The postcolonial state in the Gambia, Zimbabwe and Togo were shaped by the long lasting presidencies of Yahya Jammeh, Robert Mugabe and Gnassingbé-Faure Eyadéma. Ayoob's, Tilly's and Reno's premises of being a state in Africa, nepotism, uncontrolled and hedonist leadership with different policies each, high level of corruption and fraud elections are the symbols of Third World state in these three states. Kosh's peripheral and bureaucratic state model, lack of general interest and the colonial past premises also fit to the Third World state formation in these states all the same.

David's and Olugbade's high level military intervention to the civilian rule is also typical in the Gambia by the military background of Jammeh, Mugabe and Eyadéma. Mugabe's policy of expropriation of the white farmers' lands and the decision to leave the Commonwealth, as did Jammeh in the Gambia for the Commonwealth, are the typical behaviors of the anticolonial attitudes described by Young and Miller for the Third World states. Sanyal's peripheral capitalism showed itself with the hyperinflation in Zimbabwe that emerged upon the Mugabe government's decision to print money without necessary production in the market and the collaboration of the Togolese state with the French Businessman Vincent Bolloré for the management of the ports within the context of collaboration with the foreign capital as Koo claims.

The Presidencies of Jammeh, Mugabe and the Eyadémas that shaped the Third World state in the Gambia, Zimbabwe and Togo were challenged by different actors before their expiry. In the Gambia where Yahya Jammeh did not accept the defeat he had in the 2016 elections, ECOWAS explicitly warned him that it could intervene into the Gambia if he does not respect Barrow's victory. In Zimbabwe, a military coup in December 2017 led by Emmerson Mnangagwa ended the Mugabe presidency. In Togo, protests are still going on against the Eyadéma presidency that will be voted in the December 20<sup>th</sup> referendum for a continuum of his authority until 2030.

The case of Togo is different from the Gambia and Zimbabwe in terms of given challenges. The Eyadéma government is facing neither ECOWAS nor military but the public protests to survive. At that point, it is possible to talk about significant impacts of the Arab Spring over Togo if to review how the Arab Spring was defined. A political protest including social media for the search for political freedom, economic opportunity, no corruption, legitimacy and accountability, employment, political participation, power sharing, evolving forms of social consensus, popular culture, socioeconomic marginalization, aspiration for freedom and efficient use of natural resources with an unprecedented scope and ambition against the repression the authoritarian regimes that include monarchical structure without meritocracy and neoliberal capitalism in the Middle East and North Africa which reflected the dynamics of defection the logic of social mobilization with the aim at setting up the relationship between authoritarian break down and democratic transition in the region for was regarded as crucial in the Arab Spring (Bellin, 2012; Jones, 2013; Adjami, 2012; Jones, 2012; Doomen, 2013; Avina, 2013; Aras&Falk,2015). In this sense, the nature of the public protests fits into the literature of the Arab Spring and it also challenges other long lasting Presidents too in Sub-Saharan Africa. Many of them already left power by December 2017, with one difference from the Northern African and the Middle Eastern Arab Spring. Presidents who left power did so not by street protests as it was in Tunisia, Libya or Egypt, but as a result of official political events such as elections or military coups. Public protests in Togo just increased the vehemence of the elections because the ballot results were very closely monitored later, maybe more than ever compared to the pre-Arab Spring ones, or they triggered, or influenced, the view of the military on the Presidents who are known that the military-President coalition and confrontation have been a connotation of the politics in Sub-Saharan Africa. If to consider the recent power shifts in Sub-Saharan Africa, Jose Eduardo dos Santos in Angola left power after the August 2017 elections and he accepted the defeat unlike Yahya Jammeh in the Gambia, because the military warned him to accept the results, Sirleaf Ellen Johnson left power

in Liberia in January 2018 elections because she lost it in the ballots, Robert Mugabe left power after Emmerson Mnangagwa organized a military coup that supported the public protests in Zimbabwe in January 2018, Pierre Nkurunziza in Burundi barely survived a military coup d'état in May 2016 again triggered by the public protests, Joseph Kabila has been trying to keep power in the Democratic Republic of Congo by leading the state into a brutal civil war, which he agreed to for elections at the end of 2018.

Apparently, the post-Jammeh period in the Gambia, the post-Mugabe period in Zimbabwe and the recent struggle against the Eyadémas in Togo are far from getting a deliberate success to neutralize the impacts of the former presidents. After all the outposts of President Robert Mugabe in Zimbabwe, President Yahya Jammeh in the Gambia are very important for the future of Sub-Saharan Africa, but very few have been achieved so far. In the Gambia, Barrow gave great hope to the Gambian people by stating that he would provide a functional institutional democracy. First, he ended the isolation of the Gambia from the West by rejoining the Commonwealth and the International Criminal Court which Jammeh left because he thought they were neocolonial organizations<sup>7</sup>. Second, he drafted for the very first time a National Development Plan that includes, at least in theory for now, good governance, accountability, social cohesion, reconciliation, transformation of the economy and harmony with the African Union's 2063 Agenda policies<sup>8</sup>. Third, he managed to arrest the two generals, Umpa Mendi as Jammeh's principal protection officer and Ansumana Tamba as the former head of state guards Battalion who fled to Equatorial Guinea with Jammeh, and who implemented Jammeh's decision to torture political opponents<sup>9</sup>. Fourth, he established a Truth and Reconciliation Commission to investigate the political and economic violations during Jammeh's presidency, and he appointed an academician, Dr. Baba Galleh Jalla, as its head<sup>10</sup>. Last but not least, he suspended the death penalty from the political agenda<sup>11</sup> and promised to restore the justice system in the Gambia when two young protesters in an anti-pollution rally were shot by the police in June 2018<sup>12</sup>. In economics on the other hand, Barrow restructured bank interests, lending rates, and treasury bills that had increased 25 % compared to one year before

---

<sup>7</sup> Africa News. (2017). The Gambia rejoins Commonwealth after 2013 exit. Retrieved May 15th 2019 from. <http://www.africanews.com/2018/02/08/the-gambia-rejoins-the-commonwealth-after-2013-exit/>

<sup>8</sup> Africa News. (2018). The Gambia adopts first national development plan after Jammeh era. Retrieved May 15, 2019, from <http://www.africanews.com/2018/02/08/the-gambia-adopts-first-national-development-plan-after-jammeh-era/>

<sup>9</sup> Africa News. (2018). Gambia generals abandoned Jammeh after strained relations. Retrieved May 16, 2019, from <http://www.africanews.com/2018/02/04/returnee-gambian-generals-abandoned-jammeh-after-strained-relations/>

<sup>10</sup> Africa News (2018). Gambian president appoints head of truth and reconciliation commission. Retrieved May 16, 2019, from <http://www.africanews.com/2018/02/03/gambian-president-appoints-head-of-truth-and-reconciliation-commission/>

<sup>11</sup>The Guardian. (2018). Gambia suspends death penalty abolition. Retrieved May 16, 2019, from <https://www.theguardian.com/world/2018/feb/19/gambia-suspends-death-penalty-abolition>

<sup>12</sup> Africa News. (2018). Gambia's Adama Barrow promises justice after police kill two demonstrators. Retrieved May 16, 2019, from <http://www.africanews.com/2018/06/20/gambia-s-adama-barrow-promises-justice-after-police-kill-two-demonstrators/>

during the last four years of the Jammeh period<sup>13</sup>. Moreover, the infrastructure of several factories that would provide employment to at least 20.000 people was prepared.

The post-Mugabe period with the presidency of Mnangagwa is also limited in Zimbabwe as it is in the Gambia. In his first hundred days in office, Mnangagwa managed to keep certain numbers of his promises about stimulating the economy, attracting foreign investment, stopping corruption, and promoting human rights. Accordingly, he has introduced free, state medical care for children and adults, a temporary reduction in fuel prices, removed police roadblocks and spot fines for traffic offences, established special anti-corruption courts, issued a three months amnesty in order to get the stolen money back to the state treasury 250 million USD went back out of 1.3 billion USD under the Mugabe period, made new trade agreements with China, Belarus, and Russia, and persuaded a South African company to construct the Zimbabwean railways<sup>14</sup>. Politically speaking, Mnangagwa said that foreign observers from the European Union or United Nations would be able to observe elections in Zimbabwe whose entrances to the country were banned by Mugabe. He also said that opposition would not be punished as it was during the Mugabe era, even though he so far did not mention any electoral reforms<sup>15</sup>. Nevertheless, once he won the polls in August 2018, a serious decrease in his performance is being observed. The lack of Ministers with sufficient technical knowledge and expertise to steer the country from the Mugabe based economic crisis, fuel shortages despite the government's assurances, no effort on corruption made in the Mugabe period, dramatic increase in the prices of goods and services because of the increasing fuel costs, the new Finance minister's decision to increase taxes, Mnangagwa's busy schedule that keeps him away from Zimbabwe to Europe, the very high salaries the ZAN-PF members are earning have been at the center of people's complaints in nowadays' Zimbabwe<sup>16</sup>.

In Togo where nothing about the post-Eyadéma period is clear yet, protests against the Faure Eyadéma presidency have been intensifying since August 2017. Together with 14 political parties inside, Ghana and Guinea have been trying to persuade Faure Eyadéma to respect the 1992 Constitution and to limit the presidency with two terms. The situation is far from being certain unlike the Gambia and Zimbabwe. Voters in Togo will go to ballots for the local elections and the referendum in December 16<sup>th</sup> 2018, and the legislative elections in December 20<sup>th</sup> 2018. Accordingly, the article 59 on bringing back the two terms limit for the presidency, the article 60 on making the presidential elections two rounds instead of one, and the article 100 on limiting the election of Constitutional Court members by the President will be voted. It is nevertheless, unknown whether the decision of the government to hold the local elections on December 16<sup>th</sup> and the constitutional referendum on December 20<sup>th</sup>

---

<sup>13</sup> DW.(2018). Adama Barrow security challenges remain one year after Jammeh's departure. Retrieved December 13, 2018, from <http://www.dw.com/en/adama-barrow-security-challenges-remain-one-year-after-jammehs-departure/a-42317977>

<sup>14</sup> Al Jazeera. (2018). Zimbabwe President Emmerson Mnangagwa in his 100 days Office. Retrieved December 9, 2018, from <https://www.aljazeera.com/news/2018/03/zimbabwe-president-emmerson-mnangagwa-100-days-office-180305114311581.html>

<sup>15</sup> Newsday. (2018). Mnangagwa's 100 days. Retrieved May 15, 2019, from <https://www.newsday.co.zw/2018/03/mnangagwas-100-days-mugabes-37-years/>

<sup>16</sup> Bulawayo 24. (2018). Press release. Retrieved May 15, 2019, from <https://bulawayo24.com/index-id-news-sc-press+release-byo-151442.html>

are positive steps for the preview of the post-Eyadéma period in Togo. But The Ghanaian President Nana Addo Dankwa's meeting with the government and opposition sides in Lomé in February 19<sup>th</sup> 2018 is a clear example of how Ghana wants a peaceful solution to the political crisis in Togo<sup>17</sup>. It is highly assumed that the protests since December 2017 would come up with a change in the Eyadéma rule by the December 16<sup>th</sup> and 20<sup>th</sup> 2018 elections and two terms limit for Presidential term<sup>18</sup>. However, the probability of Faure Eyadéma's Alliance for Reconstruction and Construction Party winning the elections might automatically mean a victory for the Referendum as well in which he will rule the state until 2030. Military and the police have long been trying to suppress reacting protesters in Lomé and Sokodé, and also a high level of crackdown is recently witnessed against the opposition.

### **Conclusion**

Yahya Jammeh, Robert Mugabe, Gnassingbé-Faure Eyadéma were not only three symbols of the long lasting presidencies in Sub-Saharan Africa but also the shapers of the Third world state by their authoritarian characters in politics. The three leaders both tried to monopolize power as soon as they became president. They all aimed at attaining a positively different state and country than the previous administrations that includes more freedom, progress, democracy, accountability and development. Nevertheless, they deviated from their vision by time and collected the power in their hands through restricting institutions and rules that could audit them. Media is one of these institutions that were harshly restricted, which actually showed how the tolerance for any criticism was low for their administrations. In Zimbabwe, the low tolerance situation also caused state violence organized specifically against classes such as white farmers and ethnic groups such as the Ndebele people. Suitable to the nature of the Third world state literature, the long lasting presidencies in the Gambia, Zimbabwe and Togo which is harmonious with authoritarianism at the end led to the non-development of the economy and a high level of dependence. That is why the new president of the Gambia Adama Barrow and the new President of Zimbabwe Mnangagwa Emmerson called for foreign direct investment to their states just after they came to power. In Togo too, Faure Eyadéma tries to calm down the people protests with economic reform packages. Current developments in the Gambia and Zimbabwe monitors that the new Presidents will have serious difficulties to surpass the impacts of Jammeh and Mugabe. Barrow is relatively more successful than Mnangagwa so far, but a charming development both in politics and economics was not achieved in the last two years in the Gambia. In Togo, however, public protests seem to have the ability to change the Eyadéma rule. Inspired from the Arab Spring, a success that would be obtained in the local elections and the referendum that ends the Eyadéma presidency could influence all other people in Sub-Saharan Africa who are trying to surpass the authoritarian long lasting Presidents. In contrast to the Gambia and Zimbabwe where the post-Jammeh and the post-Mugabe administrations are not effective as it was expected, the potential post-

---

<sup>17</sup> Africa News. (2018). Togo opposition to restart protests Buhari lauds Ghana led mediation. Retrieved May 14, 2019, from <http://www.africanews.com/2018/03/06/togo-opposition-to-restart-protests-buhari-lauds-ghana-led-mediation/>

<sup>18</sup> Africa News. (2018). Togo government hit with fresh round of opposition protests. Retrieved May 14, 2019, from <http://www.africanews.com/2017/12/28/togo-govt-hit-with-fresh-round-of-opposition-protests/>



Eyadéma administration in the mid December 2018 gives more hope to this picture in Sub-Saharan Africa.

## References

Abushouk, A. I. (2016). *The Arab Spring*. Digest of Middle East Studies. Volume 25. No. 1. 52–69

ACSS Special Report. (2011). *Africa and the Arab Spring: A new era of Democratic Expectations*. Washington: American Center for Strategic Studies.

Ajami, F. (2012). *The Arab Spring at One: A Year of Living Dangerously*. Foreign Affairs. Vol. 91, No. 2. 56-65.

Arasa, B & Falk, R. (2015). *Authoritarian 'geopolitics' of survival in the Arab Spring*. Third World Quarterly. Vol. 36, No. 2. 322–336

Avina, J. (2013). *The Evolution of Corporate Social Responsibility (CSR) in the Arab Spring*. Middle East Journal. Vol. 67, No. 1. 77-92.

Ayoob, M. (1989). *Third World in system of states: Acute Schizophrenia or Growing Pains*. International Studies Quarterly. Vol.33, No.1. 67-69

Banjo, A. (2008). *The Politics of Succession Crisis in West Africa: The case of Togo*. International Journal on World Peace. Vol.25, No.2. 33-55

Barkan, J. D. (2006). *Democracy in Africa: What Future ?*. Ohio. Ohio University Press.

Bellin, E. (2002). *Reconsidering the Robustness of Authoritarianism in the Middle East: Lessons from the Arab Spring*. Comparative Politics. Vol. 44, No. 2. 127-149.

Brownlee, J. (2007). *Hereditary Succession in Modern Autocracies*. World Politics. Vol.59, No.4. 595-628.

Cassidy, R. & Leach, M. (2009). *Science, Politics and the Presidential AIDS cure*. African Affairs. Vol.108, No.433. 559-580.

Dashwood, H. (2002). *Mugabe, Zimbabwe, and Southern Africa: The Struggle for Leadership*. International Journal. Vol.57, No.1. pp.78-100.

Doomen, J. (2013). *Political Stability after the Arab Spring*. Sociological Forum. Vol. 28, No. 2. 399-408

- Edie, C. J. (2000). *Democracy in the Gambia: Past, Present, and Prospect for the Future*. Africa development. Vol.25, No: 3/4. 161-198.
- Ellis, S. (1993). *Rumor and Power in Togo: Journal of the International African Institute*. Vol.63, No.4. 462-476.
- Graf, W. (1995). The state in the Third World. *The Socialist Register*. 140-160
- Greene, B. W. (1980). Definition of the term Third World. *Boston College Third World Law Journal*. Vol.1, No.1, 13-35
- Heilbrun, J. R. (1993). *Social Origins of National Conferences in Benin and Togo*. *The Journal of Modern African Studies*. Vol.31, No.2. 277-299.
- Howard-Hassman, E.R. (2010). *Mugabe's Zimbabwe, 2000-2009: Massive Human rights violations and the failure to protect*. *Human Rights Quarterly*. Vol.32, No.4. 898-920.
- Iwata, T. (2000). *La conférence nationale souveraine et la démocratisation au Togo du point de vue de la société civile*. *Afrique et Développement*. Vol.25, No :3/4. 135-160.
- Jones, P. (2012). *The Arab Spring: Opportunities and implications*. *International Journal*. Vol. 67, No. 2. 447-463.
- Jones, S. G. (2013). *The Mirage of the Arab Spring: Deal With the Region You Have, Not the Region You Want*. *Foreign Affairs*. Vol. 92, No. 1. 55-63.
- Koo, H. (1984). *World systems, class and Third World development toward integrative framework of political economy*. *Sociological Perspectives*. Vol.27, No.1. 33-52
- Kuhn, R. (2012). *On the Role of Human Development in the Arab Spring*. *Population and Development Review*. Vol. 38, No. 4. 649-683
- Magyar, K. (1995). *Classifying the international political economy: A Third World proto theory*. *Third World Quarterly*. Vol.16, No.4. 703-716.
- Miller, J. D. B. (1966). *The politics of the Third World*. Oxford: Oxford University Press.
- Muvingi, I. (2008). *The Politics of Entitlement and State Failure in Zimbabwe*. *Peace Research*. Vol.40, No.1.77-101.
- Olugbade, K. (1989). *State of the state in the Third World*. Michigan: Michigan University Press.
- Reno, W. (2000). *Clandestine economies, violence and states in Africa*. *Journal of*

International Affairs. Vol.53.No.2, 433-459

Rotberg, R. (2008). *Africa's Mess, Mugabe's Mayhem*. Foreign Affairs. Vol.79, No.5. 47-61.

Saine, A. (2008). *The Gambia's 2006 Presidential Election: Change or Continuity?* African Studies Review. Vol.51, No.1. 59-83.

Sanyal, K. V. (1988). *Accumulation, poverty, state in the Third World: Capital-Pre-capital Complex*. Economic and Political Weekly. Vol.23, No.5. 27-30.

Shaw, W. (2002). *They stole our land: Debating the expropriation of white farmers in Zimbabwe*. The Journal of Modern African Studies. Vol.41, No.1. 75-89.

Wiseman, J. A. (1996). *Military Rule in the Gambia: An Interim Assessment*. Third

## KAPİTALİZM KRİZLERİNİN POLANYİ PENCERESİNDEN ANALİZİ

**Seda BAYRAKDAR\***

### Öz

*Karl Polanyi'nin kapitalizmin krizlerine ilişkin görüşleri kendine özgü ve özel bir yere sahiptir. O'na göre, emek-toprak-paranın metalaştırılması ile piyasaların kendi başına kontrolsüzce gelişmesi kapitalist krizlerin kaynağını oluşturmaktadır. Polanyi piyasaya karşı değildir. O'na göre piyasaların kendi başına kontrolsüzce gelişmesi asıl sorundur. Buna yol açan en büyük etken ise demokrasilerin doğru çalışmamasıdır. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak için topluma hizmet eden ve toplumun içine gömülü olan piyasa doğru piyasadır. Ayrıca devlet önemli fonksiyonları olan bir mekanizmadır. Polanyi ne tanıdık bir sosyalist ne de bilinen bir demokrattır. Polanyi'ye göre ekonomi ve demokrasi aslında tek bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç ise insanların, eşit ve özgür bir şekilde gelişimlerine devam etmesidir. Polanyi'nin penceresinden, son yıllarda yaşanan krizler, piyasa dinamiklerinin işleyişi ve dünya kaynaklarının yıpranması göz önüne alındığında, pek çok eleştirisinin tutarlı olduğu söylenebilir. Bu eleştirilerin tutarlı olup olmamasından daha önemlisi bugün için ilham verici yönler taşımasıdır. Çalışmanın amacı Polanyi'nin hayali metalaşma tespiti ve sonuçlarının konusundaki haklılığını günümüzde sosyal, finansal ve ekolojik yıkımlarını göstererek analiz etmektir.*

**Anahtar kelimeler:** Polanyi, Piyasa, Devlet, Çifte Hareket, Neoliberalizm

**Jel Code:** E10, B15,H10

## ANALYSIS OF CAPITALISM CRISES FROM THE WINDOW OF POLANYI

### Abstract

*The views of Karl Polanyi on the crises of capitalism have a special place. According to Polanyi, the commodification of labor-land-money and the uncontrolled development of markets on its own constitute the source of capitalist crises. Polanyi is not against the market. According to him, the uncontrolled development of the market itself is the main problem. The biggest factor that leads to this is that democracies do not work properly. The market that serves the society to meet human needs and that is embedded in the society is the right market. In addition, the state is a mechanism with important functions. Polanyi is neither a familiar socialist nor a known democrat. According to Polanyi, economy and democracy actually serve one purpose. This aim is that people continue to develop in an equal and free way. From Polanyi's perspective, considering the recent crises, the functioning of the market dynamics and the deterioration of world resources, many criticisms is still consistent. More important than whether or not these criticisms are consistent is that they are inspiring today. The aim of the study is to analyze Polanyi's identification of fictitious commodification and its results by showing social, financial and ecological destructions today.*

**Keywords:** Polanyi, Market, Double Movement, Neoliberalism

**Jel Code:** E10, B15,H10

---

\* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İİBF- İktisat, sedabayrakdar@kku.edu.tr,  
<https://orcid.org/0000-0003-3879-6561>

*“Polanyi, laissez-faire kapitalizminin ölümcül eksikliklerini gösteren müdahaleci refah kapitalizmi peygamberi olarak kabul edilir.”*

*Hannes Lacher*

## **Giriş**

Piyasanın ne olduğu ve toplumsal yapı içindeki işlevinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili tartışmalar oldukça eskiye dayanır. Doğal olarak bu tartışmalar, zaman içinde değişen toplum, teknoloji ve piyasa paralelinde farklı eleştiri ve görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu geniş literatürün içinde Karl Polanyi'nin piyasaya yönelik değerlendirmeleri kendine özgü ve özel bir yere sahiptir. Çünkü, Polanyi piyasanın aksaklıklarını göstermeyi başarmanın yanında toplum içindeki önemli iktisadi işlevini de göz ardı etmemiştir. Ayrıca piyasanın toplumsal dinamiklere olan etkisine ilişkin Polanyi'nin tespitleri ve eleştirileri her dönem çarpıcı olmayı başarmıştır. Polanyi'nin analizleri, soyut değerlendirmelere dayandığı için sadece sanayi devrimi sırasında yaşananları değil sanayi devrimi sonrası süreçte yaşananları da anlamak ve analiz etmek açısından önemli araçlar sunar. Bu nedenle, O'nun piyasa kavramına kendine özgü yaklaşımı, toplumsal sistem içinde piyasayı özgün biçimde konumlandırması, uzun zamandır pek çok araştırma ve fikir akımı için ilham verici olmuştur. Bu görüşler, aydınlatıcı bir pencereden piyasa sistemine yeniden bakmak için ufuk açmaktadır.

Soğuk savaş sonrası dönemde küreselleşme dinamikleriyle beraber ulusal piyasalar birleşerek uluslararası piyasa kimliğini kazanmıştır. Piyasa olgusu, Polanyi'nin eleştirdiği gibi toplumu sarmanın ötesinde çok sayıda ülkeyi aynı anda içine alarak yer küreyi kaplamış görünmektedir. Ayrıca, piyasalar devletlerarası siyasi ilişkiler üzerinde geçmişe göre daha belirleyici bir konumdadır. Küresel ticaretin, finansal akımların ve buna paralel küresel piyasaların büyümesinin yanında iletişimin gelişmesi sonucunda finansal piyasalar çok daha büyük bir hızla genişlemiş ve biçim değiştirmiştir. Artık finansal piyasalar, günün her anı işlem yapmaya olanak tanıyan üzerinde güneş batmayan, canlı organizmalara dönüşmüştür. Yeni teknolojilerin etkisiyle, kısmen yapay zekâya dayalı işlem yapan ve karar alan yazılımlar ortaya çıkmıştır. Ayrıca finansal piyasalardakine benzer gelişmeler emtia piyasalarında da görülmeye başlanmıştır. Yatırımcılar hayatlarında hiç görmedikleri ve görmeyecekleri tarım ürünlerini ya da madenleri birkaç saniyede alıp satmaktadırlar. Söz konusu işlemler, aracılık hizmetlerinin gelişmesi ile geleceğe yönelik beklentilerin alınıp satılmasına kadar ulaşmıştır. Para ise önemli ölçüde bir spekülasyon aracı görünümüne dönüşmüştür, daha ilginç olan ise arkasında hiçbir siyasi güç olmayan ve politika aracı olma potansiyeli taşımayan kripto para birimlerinin ortaya çıkmasıdır. Bugün piyasalar sanal içerikler ile dijital dünyada da genişleme evresine girmiştir. Bu yeni paralar Dünya para piyasalarında işlem gören önemli spekülasyonlara konu olan metalar halindedir. Pek çok açıdan 1990 sonrası yaşanan soğuk savaş sonrası küreselleşme süreci, sanayi devrimi sonrası 19. yy.'dakine benzer bir dönüşümü çağrıştırmaktadır. Ancak bu yeni dönem piyasaların gelişmesinden ve çok sayıda yeni teknolojinin de piyasaların emrine sunulmuş olmasından dolayı göz ardı edilmemelidir. Bir başka anlatımla piyasalar tarihte görülmediği kadar kendi başına hareket eder konuma gelmiş ve spekülasyon

araçlarına dönüşmüştür; fakat bu süreçte piyasaların, asıl görevi olan insan ihtiyaçlarını karşılama işlevleri ikinci planda kalmıştır.

Soğuk savaş sonrası yaşanan siyasal değişimler ve teknolojik ilerleme sonucunda piyasalar, büyük bir hızla gelişmiş ve değişmiştir. Bu dinamik öyle hızlı hareket etmektedir ki çoğu zaman piyasalarda yaşanan gelişmeler, toplumsal gelişmelerden çok daha hızlı olmaktadır. Bu gelişmeler bazen ekonomi dışı toplumsal olaylara da yön vermektedir ve piyasalar pek çok durumda toplumsal dinamiklerin rotasını belirler konuma gelmiştir. Bugün gelinen noktada hükümetlerin aldığı kararların halkı mutlu etmesinden daha fazla piyasaları mutlu edip etmediği tartışılır olmuştur. Aynı zamanda dijital devrimin, piyasaların canlı organizmalar haline dönüşmeye başladığı bu süreç üzerinde önemli etkileri vardır. Yukarıda kısaca özetlenen söz konusu süreç, insanlık tarihinde yeni bir devrimin yaşanıyor olduğunun işaretlerini vermektedir. İçinde bulunduğumuz bu dönem, sanayi devrimi ve sonrasında yaşananlar gibi insan hayatı üzerinde büyük değişimlere yol açma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle sanayi devriminin etkilerini çok çarpıcı biçimde analiz etmiş olan Polanyi'nin görüşlerini hatırlamak, bugün yaşanan süreci başka bir pencereden izleyerek daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır.

Bu çalışma, son yıllarda piyasaların göstermiş olduğu gelişim ve değişim ekseninde Polanyi'nin görüşlerini yeniden tartışmaya açmayı amaçlamaktadır. Bu eksende öncelikli olarak Polanyi'nin laissez-faire, çifte hareket ve hayali emtialar kavramlarına olan yaklaşımı değerlendirilmiştir. Daha sonra Polanyi'nin görüşlerine yapılan eleştirilere yer verilerek, üçüncü bölümde Polanyi'nin devlet anlayışına ilişkin analizleri yer almıştır. Son bölümde ise 20. yüzyılda piyasa toplumunun sürdürülemezliği üzerine tespitler yapan Polanyi'nin analizleri somut örneklerle ifade edilmeye çalışılmıştır. Ardından, çalışmanın genel bir değerlendirmesi sonuç olarak sunulmuştur.

## **1. PİYASA TOPLUMUNUN SÜRDÜRÜLEMEZLİĞİ: POLANYI'YE GÖRE LAISSEZ-FAİRE, ÇIFTE HAREKET (DOUBLE MOVEMENT), METALAŞMA (COMMODIFICATION)**

Bazı yönleri ile bu makalenin başında yer alan alıntı belki de Polanyi'nin olmak istediği en son şeydir<sup>1</sup>. Çünkü kapitalizm bir şekilde piyasa sisteminin egemenliğine dayanır ve Polanyi, piyasanın toplum içine "gömülü" olması gerektiğini egemen, yön veren bir unsur olmaması gerektiğini belirtir. Ayrıca refah kapitalizmine verilen tepkisel yaklaşımlar, piyasa sisteminin içine eklenerek, farklı bakış açıları tarafından toplum ile ekonomi ayrıştırmasını sürdürmenin bir başka yolu olarak da görülebilir ve bu nedenle eleştirilebilir.

Aslında basitçe bakıldığında, Polanyi'nin demokrasiyle yönetilen sosyalist bir sistemden yana olduğu söylenebilir. Bu sosyalist sistem: Emek, toprak ve paranın meta olarak görülmediği, bunların toplumsal ihtiyaçlara yönelik olarak kullanımı ile ortaya çıkan bir yapıdır. Ayrıca söz konusu sistem, sosyalizmden daha fazla eşitlikçi, özgürlükçü ve kurumların toplumun ihtiyacına göre düzenlendiği bir sistem olmalıdır. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise söz konusu sosyalist sistemin, özgürlük demokrasi ve eşitlik ilkelerine dayanıyor olmasının, geçmiş sosyalizm uygulamaları ile karşılaştırıldığında

<sup>1</sup> Bu Polanyi'nin sunuluş tarzlarından biridir ve Hansen Lacher tarafından paylaşılan bir düşünce değildir.

Polanyi'nin yaklaşımındaki farklılığın anlaşılması için önemli bir örnek olduğu söylenmelidir. Altı çizilmesi gereken nokta, Polanyi'nin bir sistemin kurucusu değil sadece söz konusu sistemin, toplumun ihtiyaçlarına yönelik hak ve özgürlüklere saygılı bir taraftarı olarak konumlandırılabilirdir.

Polanyi, piyasa sistemine bir alternatif ortaya koymamıştır. Fakat, liberal sistemin temel dayanaklarını sorgulaması nedeniyle her dönemde daha da anlam kazanan bir görüş ortaya çıkarmaktadır. Demokratik ilke siyasetten iktisada genişletilmeli veya demokratik siyasi alan tümüyle ortadan kaldırılmalıdır demektir (Polanyi , 2011:169).

Liberal sistemin temel kuralı olan "laissez faire, laissez passer" görüşü, yani "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler düşüncesi", basitçe piyasa sisteminde devlet müdahalesinin olmaması ve devletin ekonomik sisteme kısıtlamalar getirmemesi gerektiğini vurgular. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuca ilişkin Polanyi'nin yorumu ise bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler düşüncesinin 1820'lerde, emek piyasası, altın standardı ve serbest ticareti, temsil etmeye başlamış olduğu yönündedir (Buğra, 1984:196-197). Aslında Polanyi'nin "laissez-faire" kavramına yönelttiği eleştiri, kendisi tarafından açıkça özetlenmiştir. Piyasa toplumuna yöneltilen eleştiri, toplumun iktisada dayanmış olması değildir. Aslında bir açıdan tüm toplumlar iktisada dayanmak zorundadır. O'nun eleştirisi, iktisadın kişisel çıkarı dayanmış olmasıdır. Ona göre ekonomik yaşamın bu biçimde örgütlenişi bütünüyle doğaya aykırı, tam olarak ampirik anlamda kural dışıdır (Polanyi, 2006:332-333).

Polanyi'nin en temel eleştirilerinden birisi de Ortodoks iktisadın insan anlayışına yöneliktir. Bu anlayış tarih ve toplumdan soyutlanan bir insan figürü yaratmaktadır. Birey sonsuz ihtiyaçlar ve sınırlı kaynaklar arasında seçim yapmak zorunda olduğu için rasyonel davranmalıdır. Bu yaklaşıma göre, kendi faydasını optimum düzeyde sağlamaya çalışan insan, farkında olmadan toplum yararı için de çalışacaktır. Polanyi geçmişte yaşamış insanlar üzerinden yola çıkarak insanların rasyonel olmadıkları ve çağlar boyunca insanların değişmediklerini iddia etmektedir. İnsanların aynı mizaçta kalmaları sebebiyle, ilksel ve arkaik dönemlerdeki ekonomilerin "laissez- faire" kapitalizmi ile örtüşmediğini ve temel varsayımların odağındaki insan ile bu varsayımların alakasının olmadığını ileri sürmektedir<sup>2</sup>. Polanyi insanların bütün davranışlarının sosyal olarak belirleneceği, bu nedenle de "rasyonel insan- ekonomik insan" kavramları gibi kavramların bireyi toplumdan soyutlayan hayal ürünü teoriler olduğunu ileri sürmektedir (Akan, 2016:97-102). Bu düşünce kendini düzenleyen piyasa mekanizmasının temel dayanağını oluşturan rasyonel insan tezini çürütme amacı ile kullanıldığı için Polanyi'nin ekonomik sistemin kendini düzenleyemeyeceği tezinin de temel dayanaklarından. Bu bağlamda Polanyi, hak ve özgürlüklerin politik güçler tarafından yok edilmesine ve aynı zamanda kişisel çıkarı dayalı kendi kendini yöneten piyasa sistemine karşı çıkmaktadır.

Polanyi'nin Büyük Dönüşüm ile göstermek istediği, toplumsal ihtiyaçlara cevap vermeyen yapıların hayatta kalmasının mümkün olmadığı ya da bu yapıların sürdürülmez olduğudur. Kendi kendini düzenleyen piyasa mekanizması meta olamayan yapıları meta

---

<sup>2</sup> Kapitalizm öncesi ekonomilerde piyasa ve ticaret ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Polanyi K. , Conrad M, Pearson H. (1957), "Trade and Markets in The Early Empires Economies in History and Theory", USA:The Falcon Wing Press.

haline getirerek, O'na göre doğal olmayan bir karaktere büründürmüştür. Bazı klasik iktisatçılar yaşanan bu dönüşümün doğal bir dönüşüm olduğunu ve buna karşı girişilen düzenlemelerin aslında doğal yapıyı bozmaya yönelik girişimler olduğunu ileri sürmektedir. Fakat, Polanyi piyasa ekonomisi denilen ve kendi kendini düzenliği iddia edilen sistemi 19. yüzyıldaki tarihsel gelişmeler doğrultusunda analiz ederek, piyasa sisteminin doğal olmadığını başka bir ifade ile doğayı- parayı- emeği meta haline getiren bu sistemin topluma sunulmuş olduğunu iddia eder. Dahası bu sistem devlet müdahalesi ile kurulmuştur ve kişisel çıkarların yönlendirdiği ilişkiler çerçevesinde yönetilmektedir. Polanyi bu sistemde, gerçekte meta olmayan meta haline getirilmiş değerlerin, kişisel çıkarların emrine sunulmuş olduğunu belirtmektedir (Polanyi, 2006; Carlson, 2006; Stenberg, 1993)

Bütün toplumlarda ekonomik hayat ile ilişkili ve ekonomik hayatı etkileyen kurumlar vardır. Devlet ya da devlete ait kurumsal yapılar, sosyal organizasyonlar, etnik ya da dini cemaatler, aile gibi çok sayıda topluma özgü farklı yapıdan bahsedilebilir. Bu organizasyonlar geçmişte olduğu gibi günümüzde de insan yaşamı için önem arz etmektedirler ve bu organizasyonların geçmişteki gibi ekonomik işlevleri bugün de varlıklarını devam ettirmektedir. Bir toplumda, “hangi mallar, kimler için, ne kadar üretilecek” sorularının yanıtlarını veren mekanizma, piyasa mekanizması ise bu toplum, piyasa ekonomisinin geçerli olduğu bir toplumdur. Aynı zamanda Polanyi'ye göre piyasa denilen mekanizma, diğer toplumsal kurumlardan çok farklıdır. Çünkü, tek işlevi ekonomiktir. Diğer toplumsal kurumların ekonomik işlevleri söz konusu olsa dahi bu kurumlar sadece ekonomik işlevleri olan yapılar değildirler. Bu noktada ortaya çıkan soru şudur: İnsan hayatının düzenlenmesini, sadece ekonomik dinamikler merkezinde hareket eden ve başka bir fonksiyonu olmaya piyasa kurumuna bırakmak nasıl bir sonuca yol açacaktır? Eğer bu kurum gerçekten ekonomik işlevi dışında bir işlevi olmayan bir kurum ise kaçınılmaz olarak insan hayatının da ekonomik bir unsur haline dönüşmesi ve toplumun ekonomik öncelikler ekseninde biçimlenmesi kaçınılmazdır. Bu durum bazı iktisatçılar için doğal bir gelişme olarak algılanabilir. Bunun da ötesinde söz konusu yapıyı ortadan kaldırmak için piyasaya yapılan dış müdahalelerin doğal olmadığı da ileri sürülebilir. Fakat, Polanyi kendi haline bırakılan piyasanın geçirdiği sürecin insan ve toplum yaşamını, ekonomik öncelikler ekseninde biçimlendirmesinin doğal bir gelişme olmadığını ileri sürmektedir. Çünkü O'na göre piyasa aslında dış müdahaleler ile doğup gelişmiş, müdahale ile yapay olarak ortaya çıkmış bir kurumdur.

Polanyi, toprak, emek ve paranın metalaştırılması ile piyasadaki alınırsatılır hale getirilmesi aracılığıyla kendi kurallarına göre işleyen bir piyasa yaratıldığını ifade etmektedir (Lewitt, 2006:383)

Bu pencereden bakıldığında, doğal bir oluşum olarak düşünülen piyasanın en temel unsurlarının dahi dışardan müdahale ile ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Bir başka anlatımla doğal düzenin bir parçası olarak kabul edilen piyasa, aslında insan tarafından üretilmiştir. Para dahi siyasi bir güce dayanır. Bu güç paranın değeri üzerindeki en önemli belirleyicidir. Diğer bir deyişle para denilen olgu sadece piyasada işlem yapmak amacı ile kullanılan bir varlığın ötesindedir. Siyasi gücün belirlediği ekonomik işleyiş yön veren bir varlıktır. Daha önemlisi, insan emeği piyasada satılmak için üretilmiş bir varlık değildir. İnsanın emeğini, insandan ayrı bir varlık olarak düşünmek de gerçekçi bir yaklaşım



olmayacaktır. Çok basitçe Polanyi'nin penceresinden, doğada bulunan varlıklar, meta olarak ortaya çıkmamışlardır. Bu nedenle meta haline dönüşmeleri, doğal bir sürecin parçası olarak değerlendirilemez. Para satış işlemini gerçekleştirmek için kullanılan mübadele yapmaya yarayan bir araçtır. Toprak ise insanlar tarafından artırılabilir bir unsur değil doğanın bir parçasıdır. Emek, satılmak için üretilmemiştir. Polanyi'nin de belirttiği gibi emek ve toprak insanoğulları ile onların oldukları doğal çevrenin haricinde bir şey değildir; fakat piyasa toplumunun gerçekleşebilmesi için toprak, emek ve paranın satın alınabilmesi sağlanmalıdır. Bu nedenle, bu unsurlar meta olarak örgütlenmelidirler (Polanyi, 1944:71,75). Polanyi'ye göre bu varlıkların metalaşma süreci mülkiyet hakları ile gerçekleşmektedir ve mülkiyet hakları üç temel unsura dayanmaktadır. Bu üç unsur; kullanım hakkı, değiştirme ve yeniden yapma hakkı son olarak da ürününden faydalanma hakkı olarak özetlenebilir.<sup>3</sup> Bu noktada dikkat çeken durum ve Polanyi'nin vurgusunun en güçlü olduğu yer ya da başka bir anlatımla sürdürülemez olarak gördüğü süreç, aslında piyasa sistemi değildir. Polanyi açısından sürdürülemez olan kendi kendini düzenleyen piyasa sistemidir. Ya da başka bir ifade ile kendi haline bırakılmış olan piyasadır.

Polanyi'nin tanımı ile piyasa, üretilmiş olan malların değişim yapıldığı yerdir. O'nun önemli eleştirilerinden birisi, henüz üretilmemiş ya da hiç üretilmemiş ve üretilmeyecek olan hayali malların ortaya çıkmış olması ve piyasalarda işlem görmesidir. Polanyi'ye göre üretilmemiş hayali mallar toplum için tehdit edici bir unsurdur. Bu toplumsal tehdidin kaynağı ise piyasalar değildir, piyasaların kendi haline bırakılması yani piyasaların kendi kendini düzenlediği görüşü bu tehlikeye yol açmaktadır (Schaniel,1993)

Polanyi'nin değerlendirmelerinde daha çok insan tarafından üretilmemiş olan varlıkların meta olarak piyasalarda işlem görmesi konusu dikkatleri çekmektedir. Fakat O'nun eleştirisi daha geniş bir çerçevede ele alınabilir ve bu kapsamda insan tarafından üretilecek olsa da henüz üretilmemiş gelecekte üretilmesi olası malların, üretilmeden önce meta haline dönüştürülmesi de sağlıklı olmayan bir durumdur. Bu noktada sadece 2009 yılında yaşanan türev piyasalar kaynaklı küresel ekonomik kriz, üretilmemiş gelecekte ortaya çıkması olası, türev ürün ve bu ürünlerin beklenen kazanç ve kayıpların olasılıkları ekseninde piyasalarda işlem görmesinin ortaya çıkardığı sonuçlar, Polanyi'nin kendi haline bırakılmış piyasaya ilişkin görüşlerini hatırlamak için oldukça geçerli bir neden olabilir.

Bugün yaşanan krizler 1930'larda Büyük Dönüşüm kitabında Polanyi'nin tarif ettiği krizlere benzemektedir. Piyasaları serbest sistemin hâkimiyetine bırakmak için yapılan baskı, milyarlarca insanın geçim kaynağını yok etmekte, doğada her yerde inanılmaz bir tahribata yol açmaktadır. Şimdi de o zaman olduğu gibi doğayı, emeği ve parayı metalaştırma eğilimi toplumu ve ekonomiyi istikrarsızlaştırmaktadır. Sonuç ise o zaman olduğu gibi sadece ekonomik ve finansal değil, aynı zamanda ekolojik ve sosyal olmak üzere çok boyutludur (Fraser, 2017).

Polanyi'ye göre insan ve toprak üretilmemiş yapılardır. Dolayısıyla insana ve doğaya ait olan varlıklar meta olarak algılanmamalıdır. Eğer insan ve doğaya ait olan varlıklar meta haline dönüşür ise söz konusu meta algılaması ile bugünün ekonomi tanımı ortaya çıkar. Bu tanım kısaca, kıt kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasının sağlanmasıdır. Bu eleştiri sonucunda, Polanyi'nin görüşleri dikkate alındığında ekonomi

<sup>3</sup> Söz konusu kavramlar kısaca literatürde; “uses”, “abuses” and “fructus” rights, olarak ifade edilir.

bilimine bakışın da temelden farklı olması gerektiği görülebilir. Ayrıca Polanyi daha öteye giderek: “Piyasaların veya paranın varlığı ya da yokluğu ilkel bir toplumun ekonomik sistemini etkileyemez. Yerleşmiş iktisat tarihi görüşleri piyasanın öneminin sınırsız bir biçimde abartılmasına dayanmaktadır. Oysa belirli bir kendini soyutlayış ve belki de ayrı kalma eğilimi, ekonomik özellikler açısından piyasaların var olmasından çıkarılacak tek sonuç; iç ekonomik düzen için varlıkları ve yokluklarının hiç fark etmediğidir” (Polanyi, 2006:102) diyerek bu konudaki görüşlerini daha ileri taşımıştır. Bugünün toplumları ilkel toplumlar ile karşılaştırılmayacak derecede karmaşık ekonomik ilişkilere ve piyasalara sahip olsa da basitleştirici bir bakış açısı ile yaklaşıldığında piyasanın toplumlar için sanıldığından daha az yaşamsal bir mekanizma olduğu düşünülebilir.

Polanyi, 19. yy. sonralarına doğru gelişmesini tamamlayan ve 19. yy. son çeyreğinde başlayan piyasaların kendiliğinden düzenlenmesi görüşünün, yaşamsal bir olguya dönüştürmesine tepki olarak ortaya çıkmış olan karşı bir hareketten söz etmektedir. Polanyi'nin çifte hareket adını verdiği bu durum bir gözlem olup, 18-19 yy. kapitalizminin tarihsel oluşumundan yola çıkılarak ortaya konulmuştur (Lacher,1999). Bazıları çifte hareketi ne zaman korkunç sosyal ve ekonomik koşullar ortaya çıkarsa, koşulları düzeltmek için otomatik bir karşı önlem ortaya çıkacaktır şeklinde yorumlamıştır (Hayden,2015: 580). Polanyi'nin “double movement” yani çifte hareket tezindeki piyasanın genişleme girişimlerinin, insanları, doğayı ve üretim araçlarını piyasa güçlerinden koruma çabalarını uyandırdığını ifade etmektedir (Watkins,2017:98-99). Bu çifte hareketin ilk ayağı kendi kendini düzenleyen piyasa sisteminin toplum üzerinde egemenlik kurmasıdır. İkinci ayak ise bu hâkimiyetin hemen sonrasında toplumun verdiği tepkidir, bu tepkinin adı ise Büyük Dönüşümdür. Fakat Büyük Dönüşüm hiçbir zaman başarıya ulaşmamış ve bu nedenle yarım kalan dönüşümden sadece refah devleti adı verilen bir yapı ortaya çıkmıştır. Buna yol açan dinamikler için farklı tespitler yapılmıştır. Bir bakış açısına göre; kapitalizm her zaman için toplumu kendi egemenliği altına almaya çalışır ve hiçbir zaman için toplumun içine yeniden gömülme “re-embedding” şansı yoktur. Ayrıca kendi kendini düzenleyen piyasalara müdahale, kendi içinde bir ikilem oluşturur. Bunun sebebi ise piyasaların müdahaleler olmadığı zaman etkin biçimde işlediğine olan inanç ve piyasaya müdahaleci yaklaşımların krizlerin baş sebebi olduğu görüşünün yaygın olmasıdır (Lacher,1999). Polanyi'ye göre “embedded” yani ekonominin toplumsal ilişkilerin içine yerleşmesinin yerine sosyal ilişkilerin ekonominin içine yerleşmesi “disembedded” piyasa ekonomisinin egemenliğine bırakılan sosyal yapıda ortaya çıkacak yıkıcı sonuçların öncü sinyalidir (İslatince, Sermen, 2018:116). Bu bakış açısına göre, piyasaların kendi kendini düzenlediği görüşü, piyasaların kusurlarını gidermek için yapılacak müdahalelerin de önünü tıkayarak bir anlamda piyasaların sürdürülebilir bir yapıya dönüşmesini de engellemektedir.

19.yy'ın piyasa ekonomisinde ekonomi toplumsal yapıdan ayrılarak doğal olmayan bir şekle bürünmüştür. Ekonomik sorunlar toplumsal boyutu içerisinden arındırılarak insan hayatı üzerinde baskın unsur haline gelmiştir. Fakat önceki toplumsal ilişkilerde görüleceği üzere, ekonomi toplumsal ilişkilerin içine gömülü bir haldeydi. Dini, politik ve diğer toplumsal düzenlemelerle ekonomi bağlantılıydı. 19.yy. ile birlikte ekonomik çıkar unsurunun toplumsal hayatın başat faktörü haline geldiği söylenebilir (Polanyi, Arensberg ve Pearson, 1971:239-242; Polanyi,1947: 109-117)

Polanyi'nin penceresinden yakın tarihe bakıldığında, 19.yy sonrasında modern toplum dinamiğinin çift yönlü bir hareket tarafından yönetildiği görülmektedir. Bu süreçte piyasa sürekli genişlemekte; fakat karşı hareket genişlemeyi belirli ölçüde kısıtlamaktadır. Söz konusu karşı hareket, toplumun korunması açısından yaşamsal önem taşımakla birlikte, son tahlilde piyasanın kendi kurallarına göre işleyişi nedeniyle piyasa sisteminin kendisiyle çelişen bir dinamiği ortaya çıkarmaktadır (Polanyi, 2006:191). Özellikle son yıllarda küreselleşme süreci ile yaşanan piyasa genişlemesinin, modern toplumun çift yönlü hareketinin diğer yönü olan ve piyasaların genişlemesini kısıtlayan karşı hareketi zayıflattığı ileri sürülebilir. Diğer yandan korumacılık, piyasa sistemi ve küreselleşmeyle uyumsuzluğu nedeni ile bu süreçte geçerli bir çözüm olamamıştır. Bu noktada Polanyi açısından çözümün, üretim faktörlerinin meta olmaktan kurtarılarak, piyasanın gücünün zayıflatılmasından geçtiği söylenilebilir. Ayrıca O'na göre kapitalist gelişmenin patolojisinin ortadan kaldırılması için daha ciddi tedbirler alınmalıdır, sadece korumacılık değil; fakat toprağı, emeğı ve parayı mal olarak görmeyen bir çeşit sosyalizm önerdiği de söylenebilir. Bu uygulandığı sürece iyi yönlerini hangi şekilde alırsanız alın, söz konusu durumun refah kapitalizm başarılarından biri olarak değerlendirilemeyeceğı de bir başka görüştür. Bu noktadan hareketle, gerçekte Polanyi'nin liberalizmle sosyalizm arasında tek bir seçim sunduğı da ileri sürülebilir (Lacher, 1999: 325). Fakat söz konusu sosyalizm için eşitlik, hak ve özgürlükler temeline dayanan demokratik güçlerin kısıtlanmadığı bir sosyalizmin kast edildiğinin altı çizilmelidir.

## 2. POLANYI'NİN GÖRÜŞLERİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Pek çok yeni fikir ve sıra dışı yaklaşım gibi Polanyi'nin çalışmaları da geç anlaşılmış ve çok eleştirilmiştir. O' nun bakış açısının, yaşadıkları ve incelemeye odaklandığı sürecin etkisi ile biçimlenmiş olduğu görülmektedir. Polanyi, Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı öncesinde insan hakları ihlalleri ve özgürlüklerin yok edilmesine tanıklık etmiştir. Bu durum O'nun analizlerinde hak ve özgürlüklerin öncelikli yer tutmasına yol açmıştır. Ayrıca sınıf çatışmasının ekonomik dinamikler üzerindeki etkisinin öncelikli sonuçlara yol açmayacağını; fakat, buna kıyasla hak ve özgürlüklere ilişkin durumun toplumların geleceğı için daha belirleyici olduğunu savunmuştur. Bu nedenle insan hakları temelinde bir bakış ile olguların daha iyi analiz edilebileceğini ileri sürmüştür. Polanyi, piyasa egemenliğinin kendini hissettirdiğı sanayi devrimi sonrası süreci izlerken aynı zamanda insan hakları ihlallerinin yaşandığı İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa'ya tanıklık etmiştir. Söz konusu tecrübeleri O'nun analizlerini sıra dışı kılmanın ötesinde, analizlerinin uzunca süre anlaşılmasına ve farklı kesimlerden eleştiriler almasına yol açmıştır. Bu kapsamda Polanyi'nin çalışmalarına yönelik eleştiriler iki temel başlık altında toplanabilir. Bunların ilki analiz biçimine yöneliktir. Diğerleri ise analizlerinde bazı gerçekleri göz ardı etmiş olduğuna ilişkindir. Bu bölümde kısaca söz konusu eleştirilere yer verilecektir.

Polanyi'nin ilk çalışmalarında marksist terim ve yöntemler kullanılmış olsa da daha sonrasında ve özellikle Büyük Dönüşüm adlı eserinde buna rastlanmaz. Ayrıca Büyük Dönüşüm adlı eserinde sınıfların önemli olduğunu ancak sınıf çıkarlarına bakarak toplumdaki uzun vadeli hareketleri açıklamaya çalışmanın kısıtlı kalacağını savunmuştur (Dumludağ, 2004: 123). Bu kapsamda Polanyi Marksist yöntem ve görüşleri

benimsememiştir. O'nun piyasa ekonomisine olan eleştirilerinin Marksist perspektiften eleştiriler olduğu söylenemez.

Yaklaşımlarında sınıf çatışmasını geri planda tutmuş olması eleştirilmiştir. Bazı bakış açılarına göre, Polanyi'nin 19. yy. piyasa sisteminin yukarıdan aşağı analizi önemli şekilde yanıltıcıdır. Çünkü, bu sisteme yol açan sınıfsal çıkarları ve siyaseti büyük ölçüde göz ardı etmektedir. Polanyi'nin analizinin aksine aşağıdan yukarıya doğru bir perspektif sosyal mücadeleleri ve siyasi dinamikleri açıklamaktadır. Bu bakış açısı altında ortaya çıkan çifte hareket, piyasaların genişlemesi ve sosyal koruma nedeniyle değil, emperyalist genişleme ve sosyal baskının bir sonucudur (Halperin 2018). Söz konusu eleştiri çifte hareketin ortaya çıkışı ve anlaşılış biçimine yöneliktir. Bu kapsamda Polanyi'nin sosyal dinamiklerin altında yatan faktörleri yeterince dikkate almamış olduğu ileri sürülmektedir. Ancak Polanyi'nin yaşadığı dönem göz önüne alındığında O'nun etkisi altında kaldığı olayların daha çok Almanya'da yaşanan faşizm gibi aşırı siyasi hareketler olduğu ve düşüncelerinin yaşadığı dönemin etkisi altında gelişmiş olduğu anlaşılabilir. Ayrıca almış olduğu eğitim de O'nun sınıf ayrımından daha çok demokrasi üzerinde düşünmesine yol açmıştır. Polanyi üzerinde önemli etkileri olan Ady'nin temel savunusu <sup>4</sup>, sınıf ayrıcalıklarından ziyade ahlaki ilkelerle yönetilen bir toplum kurma yönündedir (Eren, Sert, 2008).

Polanyi'nin görüşlerine yöneltilen temel eleştirilerin bir diğeri, O'nun evrim sürecini kendine göre yorumlaması ve bazı tarihsel gerçeklikleri görmezden gelmiş olması yönündedir. Toplumun bütünlüğünün tarihsel bir gerçeklik olmadığı ve bunun yanında belki toplumda, ekonomi ile toplum ayrışması olmamasına karşın bu gibi bölünmelerin tarihte her dönemde görülebileceğidir. Ayrıca toplum ve siyaset ayrışması gibi toplumsal bölünmelerin geçmişte yaşanmış olduğudur. O'nu eleştirenler tarafından, bu ayrışmanın yavaş ilerleyen bir evrimsel süreç olduğu ve tarihsel gelişme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Eleştirilerde makro ve mikro düzeyde toplumun dönüşmesinde toplum içindeki kurum ve yapılara ilişkin ayrışmaların gelişerek süregeldiği ifade edilmektedir. Bu tarihsel gerçeklerin Polanyi tarafından yadsınması ve dışlanması, O'nun tarihsel gerçekliğe bakışına yöneltilen en büyük eleştiridir.

Polanyi'ye yönelik yukarıda değinilen eleştiriler, ekonomi biliminin ortaya koyduğu etkinlik ilkesine ile de örtüşmektedir. Buna göre, ekonomi toplum ayrışmasının rasyonel bir davranış olduğu ve sonuçta kendi kendini yöneten piyasaların da bu bağlamda ortaya çıktığı Polanyi'yi eleştirenler tarafından ileri sürülmektedir. Polanyi'ye yapılan eleştirilerden bir diğeri ise ekonomi ve toplum ayrışmasının 18. ve 19 yy.'dan sonra başladığına dair ortaya koyduğu söyleme yöneliktir ve çok da haksız sayılmayacak bir

---

<sup>4</sup> "1890'lar ise Macaristan'da laissez faire kapitalizminin terk edildiği ve toplumda anti-kapitalist ve anti-semitist rüzgârların estiği yeni bir dönemi ifade eder. Bu yıllar aynı zamanda ulusal sorunun artan baskısı yanı sıra Macaristan'da yeni bir reformcu kuşağın da canlanmaya başladığı yıllar olmuştur. Toplumda hâkim olan bağınazlık ve ön yargıyla savaştan ve kendileri ve çocukları için daha yaşanılır bir Macaristan kurma amacındaki bu kuşak aynı zamanda Lukacs ve Polanyi gibilerin de içinde aktif olarak yer aldığı bir kuşağı temsil eder .." Ady: Macaristan'ın ünlü şairidir. Polanyi üzerinde önemli etkileri olan Ady'nin temel savunusu, sınıf ayrıcalıklarından ziyade ahlaki ilkelerle yönetilen bir toplum kurma yönündedir. Detaylı bilgi için Bknz: Eren A A., Sert, M. (2008), "Hayek ve Polanyi'nin İktisadi Düşüncelerinin Oluşumunda Viyana ve Budapeşte Etkisi, *Ekonomik Yaklaşım*, 19(67), ss.21-46.

başka eleştiridir. Genelde Polanyi'nin tarzına yakın analizler çok eski dönemlere kadar uzanır, 18. ve 19 yy. gibi sadece yakın zamanları içermemektedir. Eleştirilerde, ekonomi ile toplum arasında bir ayrışma varsa bile bunun literatürde çok sınırlı kaldığına değinilmektedir. Fakat ekonomik ve toplumsal ayrışma kısıtlı olmasına karşın politik gücün ayrışması denilen olgunun varlığı açık bir şekilde daha önceki dönemlerde de ortaya çıkmaktadır. Sonuçta politik ve askeri gücün toplumdaki ayrışması tarihte tecrübe edilmiştir ve buna örnek olarak verilebilir. Ekonomi toplumsal yapının içinde yer almaktadır, ayrışmasının bir süreç aldığı, bunun zaman içinde ekonomiye de yayılabileceği göz ardı edilmiştir<sup>5</sup>. Polanyi'nin görüşlerine yapılan bu karşı çıkışlar toplumsal ayrışmanın ortaya çıkışının, Büyük Dönüşüm'de bahsedildiği gibi başlamadığı ve bunun da ötesinde bir geçiş süreci de olmadığı yönündedir. Özetle bu eleştirilere göre toplumdaki ayrışmanın daha eskiye dayanan bir süreç olduğu tarihsel bir gerçektir.

Polanyi'nin görüşlerine yöneltilen ve farklı kesimlerden gelen bu eleştiriler kendi içlerinde tutarlı olarak görünmektedir. Buna karşın ilk eleştiri olan sınıfsal farklılıkların geri plana itilmiş olması dikkate alındığında söz konusu eleştiri, Polanyi'nin düşünce perspektifinden bakıldığında O'nun çalışmalarını değersiz ve tutarsız yapmamaktadır. Çünkü ona göre, hak ve özgürlüklere yönelik kısıtlamaların toplumda sınıfsal çatışmalardan daha önemli sonuçlar doğurabilecek potansiyelde olması ve kişilerin gelişiminin beraberinde toplumun gelişimini daha öncelikli etkilemesi, Polanyi'nin penceresinden bakıldığında son derece tutarlı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu durum zaten, onu Neo Klasik iktisadı eleştiren pek çok diğer düşünürlerden farklı yapan özelliklerden biridir ve belki de geç anlaşılmasının da nedenlerinden birisidir. Bu kapsamda Polanyi'ye yöneltilen ilk eleştiri aslında onu orijinal ve farklı kılan özelliklerden de biridir.

İkinci eleştiri, tarihte görülen diğer toplumsal ayrışmaları yeterince dikkate almamış olduğudur. Fakat sanayi devriminin yaşandığı yıllarda kapitalist ve piyasa merkezli toplumun, insan yaşam haklarına yönelik ihlalleri göz önüne alınca, Polanyi'nin asıl anlatmak istediğinin söz konusu durumun tarihte daha önce hiçbir zaman bu denli şiddetli biçimde görülmediğidir. Belki de daha önceki dönemlerde görülen toplumsal dinamikler arasındaki diğer ayrışmaları, Polanyi'nin doğaya aykırı bulmaması ve bilinçli bir tercih olarak diğer ayrışmaları ele almamasının ardında yatan neden de bu olabilir. Her ne kadar bu durum O'na yöneltilen eleştirileri değersiz yapmasa da Polanyi'nin bu tercihin analizini oldukça çarpıcı ve anlaşılır bir biçime sokmuş olduğu söylenebilir. Ayrıca yaşanan metalaştırmanın topluma ve doğaya karşı yıkıcı etkilerini daha dikkat çekici kılmıştır.

Piyasa, mal ve hizmetlerin değişiminin yapıldığı alanlar olarak tarih boyunca hemen hemen her toplumda görülmüştür. Ancak Polanyi'nin eleştirisinde dikkat çeken nokta 19 yy.'a kadar piyasaların iktisadi hayatın tamamı üzerinde bu denli egemen olmamış olduğudur. Polanyi ekonomik hayat için belirleyici kurumun piyasa olmadığını da güçlü biçimde vurgulamaktadır. Ayrıca O'na göre Amerika'da New Deal Sonrası süreç ve Avrupa'da refah devletinin ortaya çıkışı ardından doğan toplumun piyasa merkezli bir

---

<sup>5</sup> Burada Ekonomi ve Toplum kitabının, literatüründe yer alan ve 4 ana başlık altında ele alınan ayrılaşmadan bahsedilmekte ve bu toplumsal ayrılaşmanın sadece 19 yy. ortaya çıkan bir süreç olmadığı ortaya konmaktadır.

toplum olmadığını da ileri sürülmektedir. Bu dönemde de piyasanın varlığı söz konusudur; fakat işgücü piyasası daha düzenli bir görünümde, para bir meta değil daha çok politika aracıdır.

Sonuçta Polanyi'nin karşı olduğu nokta kendini düzenleyen piyasa sisteminin insanlar üstünde yarattığı kısıtlayıcı unsurlardır. Polanyi, serbest piyasanın insanca yaşama hakkının sınırlamasına itiraz etmektedir. Bu durumun aslında kişi hak ve özgürlüklerinin piyasa tarafından hak ve hürriyetlere saygılı, eşitlikçi bir çizgiye getirilmesine yönelik bir kaygı olduğu da söylenebilir. Fakat bu söylem de farklı bakış açıları için yanlış olacaktır. Çünkü bu durumda Polanyi'nin tasarımında olduğu gibi her zaman için kendi kendine hareket etmek isteyen piyasaların karşı hareketine açık olduğu unutulmamalıdır. Buna karşın söz konusu noktada asıl önemli olan toplumsal olarak demokratik kanallar ile işleyen karşı hareketin piyasayı düzenleme gücünün var olmasıdır. Eğer durum bu çerçevede ele alınırsa aslında Polanyi için önemli olan ve O'nun temel vurgusu, piyasaların kontrolsüz genişlemesine dolayısı ile piyasaların hak ve özgürlükleri yok etmesine engel olacak dinamiklerin var olması bunun da ötesinde söz konusu dinamiklerin demokratik kanallar ile harekete ediyor olmasıdır.

### **3. POLANYI'NİN DEVLETE BAKIŞ AÇISI**

Liberal bakış açısı devletin ekonomiye mümkün ise hiç müdahale etmemesini ya da en az müdahalede bulunmasını doğru bulur. Çünkü, toplumun refahını artıracak en doğru seçimin bu olduğunu ileri sürer. Buna göre en az vergi, en az kamu harcaması ve piyasalara dışarıdan en az müdahale en doğru seçimdir. Bu piyasaların kendi kendine işleminin önünü açma anlamını taşır. Ayrıca liberal görüşe göre her açıdan ekonomik etkinliği sağlayacak en doğru yoldur. Bu görüşler daha da ileri taşınırsa, piyasa sisteminin devlet hakkındaki düşüncesi, devletin gücü ne kadar az olursa, piyasa mekanizması o kadar iyi işleyecektir, biçiminde özetlenebilir (Polanyi 2006:343).

Polanyi ise piyasa güçlerinin sınırlandırılması ve piyasaların kendi başına bırakılmaması yönünde görüşler savunan pek çok düşünür gibi devlet kurumunun ekonomik yapının içinde çok önemli görevler üstlenmesi gerektiğini ileri sürer. Polanyi analizlerinde, geçmiş toplumların tarihine bakarak ilkel toplumlarda, devletin toplumdaki üretimin yeniden dağıtımına yönelik bir fonksiyonu olduğunu ve bunun toplumun diğer öğeleriyle bütünsel bir ilişki içinde çalıştığı çıkarımına ulaşmıştır. Buna karşın Polanyi'nin eserlerinde devlet yapılanmasına açıkça değinilmemiş olduğu görülmektedir (Klein,1968). Bu konuya ilişkin soyut; ancak önemli çizgiler çizmiştir. O'na göre devlet, toplumun diğer bütün kurumlarında olduğu gibi kişisel özgürlüklerin eşitlikçi çerçeve geliştirildiği bir kurumdur.

Polanyi piyasa ve piyasa sistemi arasında farklılık olduğunu belirtmiştir. Piyasa en ilkel toplumlarda bile bulunmaktadır. Piyasa toplumu ise rasyonel birey temelinde oluşturulmuş, doğal olarak ortaya çıkmamış bir yapıdır (Scott, 1996:96-97). Piyasa ekonomisi sebebiyle ortaya çıkan toplumsal gerilimler toplumsal düzenlemelerin gerekliliğine dikkat çekmektedir. Bu düzenlemeler kapitalist sistemin yeniden üretimini ve gelişimini tesis edecektir (Mendell, 1989: 476). “Bırakınız yapsınlar” görüşünü savunan serbest piyasa sisteminin diğer tarafında ise piyasanın devamı için müdahaleci ve düzenleyici bir devlet vardır (Scott, 1996: 96-97).

Temelde Polanyi'nin yaklaşımı bir toplumda var olan kaynakları ekonomik istekleri karşılama yönünde harekete geçirmektir. Ayrıca ekonomi fiziksel çevre ve toplumun diğer parçaları ile de etkileşim halindedir. Ekonomik istekleri karşılamak amacı ile bir araya getirilen kaynaklar; emek, sermaye ve topraktır. Tarih içinde bu kaynakların bir araya getiriliş biçimleri farklılık arz etmiştir. Polanyi bu kaynakların insan ihtiyaçlarını karşılamak amacı ile bir araya getirilmesi sırasında dört etkinliğin olduğundan bahseder. Bunlar, kaynakların bir araya getirilmesi, üretim, stoklanma ve dağıtımdır (Holton, 2005:16). Ekonominin etkileşim içinde olduğu dört kanala bakıldığında, karşılıklılık, yeniden dağıtım, hane halkı ve piyasalar olduğu görülebilir. Karşılıklılık tipi ekonomik aktivitede insanların isteklerini simetriye dayanan değişimler yoluyla tatmin ettikleri ileri sürülmektedir. Bu tip değişim ilişkileri kapalı ilkel toplumlarda yer almaktadır. Bireyler birbirlerine gösterdikleri sorumluluğun altında ekonomik etmenler öncelikli değildir bu ilişkiler karşılıklılık arz eder başka bir ifade ile dayanışma ve sadakat ön plandadır. Dolayısıyla bireyler arasında ihtiyaçların karşılanmasında, ortaya çıkan mübadele sosyal konum ile ilişkilidir ve bu noktada değer kavramı geri plandadır.

İkinci tip ihtiyaç karşılama mekanizması ise merkezi otoritenin kaynakların yeniden dağıtımını halinde ortaya çıkmaktadır. Bir çeşit vergisel özellik taşıyan bir ihtiyaç karşılama biçimidir ve yeniden dağıtımda ortaya çıkmaktadır. Üçüncü tip ihtiyaç karşılamada ise hane halkı denilen ve kapalı bir yapıya sahip aile gibi küçük kurumlar tarafından karşılanan ihtiyaçlar kast edilmektedir. İhtiyaçların dördüncü tip karşılaması ise piyasalar tarafından gerçekleştirilir. Bu dört etkileşim içerisinde piyasa tipi isteklerin karşılanmasının, diğer etkileşimlerden daha çok ön plana çıkarılmış olması Polanyi tarafından altı çizilen bir eleştiri konusudur. Ayrıca O'na göre bu durum diğer ekonomik aktivitelerin geri planda kalmasına yol açmaktadır ve bu ekonomi tanımının tarihsel ve sosyal gerçeklikten kopmasına sebep olur.<sup>6</sup> Bu üç tip değişim ya da ihtiyaç karşılaması ilişkisinde ekonomi diğer sosyal ilişkiler ile bağlantılı kalırken piyasa sisteminin egemen olduğu bir düzende piyasa bölünmüş olarak toplum ise kendi kurallarına göre işleyen bir yapı biçimine gelmektedir. Birchfield'in aktardığı gibi Polanyi'nin Büyük Dönüşüm adlı eserinde toplumsal ihtiyaçlar değil uluslararası sermayenin ihtiyaçları karşılanmadığı zaman ekonomik yıkımların ortaya çıktığı vurgulanmaktadır. Ayrıca bu gibi ekonomik yıkım tecrübeleri yaşanmış ülkelerde, toplumların sermaye hareketlerinin isteklerini daha çabuk kabul ettiği, toplumsal ilişkiler ve kuralların da bu yönde geliştiği ileri sürülmüştür (Birchfield, 1999).

Polanyi'nin devletin nasıl olması gerektiğine dair sorusu, toplumun diğer öğeleriyle çatışmayan hak ve özgürlüklere dayalı bir yapının nasıl tarif edilmesi gerektiği sorusu ile aynıdır. Kendisi demokratik sosyalizm olarak adlandırsa bile temelde bu ismin O'nun açısından önemi yoktur. Polanyi toplumsal yapının nasıl olması gerektiğine dair bir söylem geliştirmiştir. Bu söylem devleti tarihte eşitlikçi ve yeniden dağıtıcı bir yapı olarak bize sunar ve bu yapı toplumla çatışmayan, toplum ve çevreyi metalaştırmayan bir yapıdır, bu ise Polanyi'ye göre devletin en temel fonksiyonlarından. Ayrıca devlet, O'nun yaklaşımında önemli bir yer tutan çifte hareket adı verilen toplumu korumaya yönelik mekanizma içinde de yer almalıdır. Piyasa aksaklıkları yanında, baskıcı merkezi planlama

<sup>6</sup> Bakınız: Holton, J.R.(2005), Economy and Society.

halinde de toplumun bir tepki geliştireceği ve bu tepkinin de karşı hareket kapsamında değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Örneğin SSCB’de toplumun, baskıcı olan merkezi planlamaya karşılık tepkisini yeraltında gelişen zengin piyasa ekonomisi yaratarak, kemikleşmiş devlet ideolojisini yansıtan yayın organlarına karşılık tepkisini ise yeraltında gelişen sansürsüz açık bir basın ile gösterdiğini ifade etmektedir (Hyun-Min Joo, 2004). Ayrıca resmi ideolojik işçi sınıfı müziğine karşı tepki, yeraltında gelişen jazz ve rock akımları ile devletin, dinsiz resmi yaklaşımına karşı tepki ise halk arasında dindarlığın artması, dini vecibelerin uygulanması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra da karşı hareket diye adlandırılan devlet ideolojisinin toplumdaki bu değişime paralel olarak değiştiği görülmüştür<sup>7</sup>. Bu açıdan bakıldığında söz konusu eleştiri sadece piyasa ekonomisine yönelik değildir bugün için büyük ölçüde ortadan kalkmış sistemler olmakla beraber Polanyi’nin eleştirisi baskıcı merkezi planlama sistemlerini de kapsamaktadır. Eski doğu bloğu ülkeleri Polanyi’nin tanımı çerçevesince başarısızlığa uğramışlardır. Polanyi göre her sosyalist ekonomi iki amaca hizmet etmek zorundadır. Bunlar: üretimde etkinliği sağlamak ve toplum içinde dağıtımda sosyal adaleti sağlamaktır. Burada yapılması gereken hesaplama üretimdeki ve dağıtımdaki etkinliğin tesis edilmesine yönelik olmalıdır (Becchio, 2005:6-7). Polanyi’nin temel eleştirisi ne üretimde etkinliğin sağlanabilmesi ne dağıtımda adaletli olmanın başarabilmesine yöneliktir.<sup>8</sup>

Neale (1991), Polanyi’nin kendini düzenleyen piyasa sistemine yönelik eleştirisinin aynı zamanda merkezi planlamaya yönelik ülkeler için de geçerliğini koruduğunu söylemektedir. Burada merkezi planlamayla yönetilmiş Doğu Bloğu ülkelerinde insanlar benzer durumlarla karşı karşıya kalmış, yani kişisel özgürlükler ve haklar ideolojinin egemenliğine sunulmuştur. Polanyi, Doğu Avrupa’ daki sosyalist yönetimlerin batı ülkelerine nazaran kişisel hak ve özgürlüklere yönelik daha tehditkâr olduğuna dikkat çekmektedir. İnsanlar eski Doğu Bloğu ülkelerinde daha fazla özgürlüğün anlamını piyasa ekonomisine geçişte görürken aynı zamanda bunun olumsuz etkilerini de istememektedirler. Bu bağlamda Polanyi’nin yolu ne Doğu Bloğu tarzı hükümet ne de kapitalist refah devletidir. Literatürde abartılı olarak görülen<sup>9</sup> ve embedness (ekonominin toplumun içine konması ilkesi) üzerinde çalışılması gereken bir yapıdır. Bu yapının Polanyi’ ye göre “de-commodification of production factors” toprak, emek ve paranın meta halinden çıkarılması gerekmektedir. Polanyi’ye göre emek, toprak ve para hayali metallerdir. Bu unsurlardan emek insan pratiklerinin anlaşılması; para, sembolik bir satın alma gücü; toprak ise insan üretiminden tamamen bağımsız doğal bir unsurdur. Dolayısıyla “Hiçbiri satılmak üzere üretilmez. Emek, toprak ve paranın meta tanımı bütünüyle hayaldir” (Polanyi, 2014, s. 119-120)

Özetle: Polanyi’nin yaklaşımına göre devlet ne piyasaları kendi haline bırakacak kadar etkisiz bir kurum olmalı ne de baskıcı merkezi planlama sistemlerinde görüldüğü gibi demokratik hak ve özgürlükleri yok edecek kadar ileri gitmelidir. Ona göre devlet

<sup>7</sup> Bu kavrama Hyun-Ming Joo “ters karşı hareket” adını vermiştir. Ters karşı hareket: Devletin toplumun (karşı-hareketin) isteklerine paralel açılımlara gitmesidir.

<sup>8</sup> Polanyi üretimde etkinlik ve dağıtımda adaletin Sovyet tarzı toplumda gelişeceği konusunda iyimser olmadığını düşünmektedir (Becchio, 2005)

<sup>9</sup> Holton, Ekonomi ve Toplum kitabında Polanyi’nin embedness karşı olarak literatürden sunduğu tezlere yönelik yine Polanyi’nin hakkını vererek bu ilke üstünde çalışması gerektiğini söylemektedir.



önemli işlevleri olan bir kurumdur ve bu işlevlerini demokratik araçlarla gerçekleştirmelidir. En önemli rolü ise toplumsal gelişme dinamikleri içinde yer almasıdır. Tolumu geliştiren çift yönlü hareket içinde eşitlik ve özgürlüklerin sağlanması ekseninde gücünü kullanmalıdır. Bu durumun yıkıcı ve tehlikeli değişimlere yol açma potansiyeli taşıması, Polanyi'nin piyasa ve devlet kurumuna yönelik bakışını daha da önemli yapmaktadır<sup>10</sup>.

#### 4. XX. YÜZYILDA HAYALI METALAŞMA VE YANSIMALARI

Polanyi bireylerin liberal piyasa mantığı ile şekillenen mantalitelere nedeniyle pazar toplumuna bir alternatif düşüncelerinin zor olduğunu anlamıştı. Faydacı bir bakış açısı “batılı insanın kendini anlama konusundaki kaderini çarpıttı” Polanyi'nin katkısı ekonomik liberalizmin teorik varsayımlarını sürekli olarak reddetmektir. Polanyi'ye olan ilginin dirilişinin ana sebebi eleştirisinin, neoliberal çağda ikna edici olmasından kaynaklanmaktadır. Bu reddiye, sadece akademik ilgi ile alakalı değildir. Neoklasik düşünme gibi güncel ve tarihsel deneyime uymayan yanlış sosyal teoriler tarihi şekillendirir. Bu tip teoriler yaygın olarak doğru gibi kabul edilirse, kişisel davranış ve tutumlara, politik talimatlara ve hatta politik sadakatlere rehberlik eder. Bu nedenle etkili bir sol pazar zihniyetinin temellerini baltalamalıdır. Polanyi bu göreve yardımcı olduğu sürece ilerici bir projeye değerli bir katkı sağlar. Polanyi'nin temel fikri şudur: kendi kendini düzenleyen ideal liberal piyasa meta zararları nedeniyle sadece istenmeyen bir durum değil aslında bir anlamda “ütopik”tir. İstenmemesi ve imkânsızlığı yakından bağlantılıdır. Bir toplum ideale yaklaştıkça toplumsal kayma ve zarar ne kadar büyüksün, toplumun korunması için yapılan karşı hareket de o kadar ısrarlı ve güçlüdür. Piyasa sistemi emeğin, toprağın ve paranın diğer emtialar gibi değerlendirilmesini gerektirir. Ancak bu “hayali metaları” metalaştırmak yaşamın özünü, takas-yatırım araçlarının anlamını kişisel kar için harcanabilirmiş gibi ele almak demektir ve bu yıkım için bir reçetedir. Kaçınılmaz olarak liberal hareketi kısıtlamak ve liberal hareketle savaşmak için karşı hareket ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak geçici bir anlaşma olabilir; fakat er ya da geç ekonomik kriz, yaygın güvensizlik, faşizmin yükselişi ile bir kilitlenme yaşanacaktır (Sandbrook, 2018a).

1980 sonrasında yeniden popülerite kazanan neoliberal politikalar İngiltere’de Margaret Thatcher ABD’ de ise Ronald Reagan ile devletin ekonomiden çekilmesi şeklinde kendini göstermiştir. Krizden çıkışın yolu olarak özelleştirmeler, finansal serbestleşme ve sosyal devlet anlayışından vazgeçilmesi önerilmiştir. Neoliberal politikaların toplumsal yapıda ortaya çıkarabileceği sosyal çözümler konusunda uyarılan Thatcher “toplum yoktur, sadece bireyler ve onların aileleri vardır” diyerek bu konudaki görüşünü dile getirmiştir. Bu yeni süreçte finansallaşma ve finansal sermaye temel kavramlar olmuştur. Süreç içerisinde finansal türevler, kredi kartları, borsa hareketleri ve çeşitli finansal mühendislik ürünü araçlar ana getiri unsurları haline dönüşmüştür. Finansallaşan ekonomik sistemde öncelikle finansallaşma yolu ile kitleler tüketime yönlendirilerek ek talep yaratılmakta ve artan gelir adaletsizliği bu şekilde kapatılmaya

<sup>10</sup> Birchfield (1999)’da globalization ulusal politika ve ekonomi üzerindeki etkilerine değinilen geniş bir literatür taraması bulunabilir

çalışılmaktadır. Finansallaşma Polanyi'nin penceresinden bakıldığı zaman daha çok metalaşma anlamına gelmektedir. Finansal sistemin içine alınan milyonlar metalaşma sürecinin aktif oyuncularını haline getirilmektedir. Ancak bu neoliberal hareket karşı hareketin ortaya çıkmasının bizzat sebebi olacaktır. Yoksullaşan kitleler, 2011 yılında İngiltere'de görüldüğü gibi ayaklanmalar ve yağmalamalarla bir taaruza geçeceklerdir. Ayrıca Avrupa'nın ırkçılık, Avrupa kimliği oluşturulurken yaratılan "öteki" kavramı ile dışlama esaslı oluşturulduğundan kriz zamanlarında yabancı düşmanlığı ve ırkçılık da daha fazla ortaya çıkmaktadır. Kültürel ve kimliksel olarak toplumda dışlanmışlık hissi yaşayan kimseler yaptıklarını meşrulaştıracak argümanlar geliştirmektedirler. İngiltere'deki yağmalama olaylarına katılanlardan biri "bankerler milyarlarca sterlini yağmalarken, üç beş dükkanın sözünü etmemek gerekir" diyerek durumu somutlaştırmıştır (Kutlay, 2011).

Emeğin metalaşması, ücretli emeğin neoliberal küreselleşmenin bir sonucu olarak astronomik işsizlik oranlarına maruz kalması, sendikalara yapılan saldırılar, dünya nüfusunun kabaca üçte ikisinin istenmeden dışlanmasına tanıklık edilmesi şeklinde kendini göstermektedir; fakat hepsi bu kadar değildir. Evlat edinme, çocuk bakımı, yaşlı bakımı, cinsel hizmetler gibi sosyal yeniden yapılanma metalaşmaktadır. Dolayısıyla, neoliberalizm bunları proleterleştirmektedir. Bu nedenle, sosyal refahın azaltılması, sosyal devletin kısıtlanması için ısrar edilmektedir. Bütün bunların genel sonucu bakım eksikliğidir. Küresel kapitalizm bu boşluğu doldurmak için göçmen işçileri daha fakir ülkelerden daha zengin ülkelere ithal etmektedir. Mesela, daha önce zengin kadınlar tarafından üstlenilen üreme ve bakım işini fakir- kırsal bölgelerden gelen kadınlar almıştır. Polanyi, doğanın hem sosyal yaşam hem de emtia üretimi için vazgeçilmez önkoşul olduğunu, doğanın melezleşmiş metalaşmasının sürdürülemezliğini hem toplumu hem de ekonomiyi zayıflatmak zorunda olduğunu anlamıştır. Doğa bir üretim faktörüne indirgenildiğinde bir krizin düğümü haline dönüşecektir. 21.yy'da doğanın metalaşması Polanyi'nin hayal ettiğinin çok ötesinde ilerlemiştir. Suyun özelleştirilmesinden, steril tohum mühendisliğine ve DNA patentine tanıklık edilmiştir. Dünyanın yenilenemeyen kaynaklarının tükenmesi günümüzde çok daha ileri seviyededir. Hatta karbon emisyon izinleri ve dengelemeleri gibi türetilmiş yabancı meta varlıklar, ipotekli borç yükümlülükleri ortaya çıkmıştır. Paranın metalaştırılmasına 21.yy' daki finansallaşma ve hayal edilebileceğinin ötesindeki bir boyuta ulaşmış, türev varlıkların icadı ve bunların metalaştırılması ile gerçeklikten ve kontrolden bağımsız olarak neredeyse bütün dünyayı kıran bir tsunami dalgası salıvermiştir. Dahası finansallaşma son zamanlarda Avrupa Birliği ve Euro' yu yok etme tehdidinde bulunmuştur. Çünkü bankacılar rutin olarak parlamentoları reddedip kendi önerilerini yerine getirebilecekleri hükümetleri kurmuşlardır. Finans, Polanyi zamanından daha fazla kapitalist krizin merkezinde yer almaktadır (Fraser, 2014:551-553)

Finansal kapitalizmin sancıları ve buna bağlı olan küresel durgunluk Polanyi'nin çifte hareketi ile ilişkilendirilebilecek bir durum ortaya çıkarmıştır. 2011'in başlarında Arap Ülkelerinde ve "Wall Street'i İşgal" ve "öfkeli" protestocu hareket başarısızlığa karşı ve küresel krizden olumsuz etkilenen Amerika ve İspanya gibi ülkelerde neoliberalizmin adaletsizliklerinden etkilenen ülkelerde protesto gösterileri yapmıştır. Diğer taraftan, makroekonomik koşullar, devletin kapitalist ekonomilerin yaşadığı yapısal zorluklara cevaben rolünü yeniden ortaya koyması, küresel ekonomik krizin neoliberal inşası ve

piyasanın kendini düzenleyen bir sistem olarak yeniden yapılanması fırsatını ortaya koymaktadır. Brtitanya’ daki muhafazakârlar tarafından savunulan “büyük toplum” ve dahası genellikle sıkıntı yaşayan İrlanda, Yunanistan, İspanya ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin hükümetleri tarafından benimsenen tasarruf politikaları devlet harcamalarının daraltılmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda devlet vatandaşlar için son durumun belirleyicisi olarak karşımıza çıkmakta, bütçe titizliği ve mali konsolidasyon adına daha sofistike hale gelmektedir. Bu esnada sosyoekonomik yeniden yapılandırma ve rasyonalizasyon adına güçsüzlerin hakları da askıya alınmaktadır. ABD ve Avrupa siyasetinde şekillenen muhafazakar dönüş, neoliberallerin otoriter ve paternalist yönlerini daha da kötüleştirmektedir. Bu durum, 2000’lerin sonlarındaki ekonomik krizden önce mevcut olan ancak vatandaşların katılımı ve sivil toplumun güçlendirilmesi söylemi ile kamufle edilmiştir (Rossi, 2013: 1072,1073).

Yaşanan ekonomik kökenli krizlerin en etkili sebeplerinden biri olan paranın metalaşması kendini 2009 krizinde ve akabinde hissettirmiştir. Finansal bir kriz olarak başlayan ve benzeri görülmeyen bir ekonomik krize dönüşen 2009 krizinde türev ürünler kredi krizinin boyutlarının artmasında önemli bir yere sahiptir. Finans piyasalarında ortaya çıkan türev ürünlerin değerleri diğer bazı temel varlıklara göre belirlenmektedir. Bu temel varlıklar: hisse senetleri, tahviller, faiz, emtia, yabancı para olarak sıralandırılabilir. 2009 krizinin ortaya çıkmasında etkili olan da türev piyasaların varlığı ve spekülasyona açık, amacının dışında kullanılmasıdır. Türev piyasaların genişlemesi küresel ve finansal bir ilişki ağı oluşturmuştur. Bu nedenle herhangi bir piyasada ortaya çıkan şok diğer piyasalara kolaylıkla geçebilmektedir. Bu nedenle sistematik bir risk unsuru her zaman ortaya çıkmaktadır. Küreselleşmenin finansal piyasalardaki yansıması olarak türev ürünlerdeki aşırı artış- kontrolsüzlük krizin nedeni olarak gösterilebilir. Finansal krizler sonucunda gelişmiş ekonomilerde regülasyon gerekliliğinin artması piyasanın tüm sorunları kendiliğinden çözeceği veya self-regülasyonların yeteceği savı artık çok geçerli değildir (Uluyol, Kaygusuzoğlu, 2011:347,357). Ersoy’un aktardığı Futures and Options Intelligence (FOI) verilerine göre Organize Türev Piyasalarda Dayanak Varlık bazında İşlem Miktarı: 1980 yılında 58 milyon adet, 1985 yılında 277 milyon adet, 1990 yılında 663 milyon adet, 1995 yılında 1.270 milyon adet olan işlem miktarı, 2010 yılında 22.149 milyon adete yükselmiştir. 2009 yılında küresel krizi ile durma seviyesine gelen organize borsaların işlemi 2008’e kadar devamlı olarak artmıştır. Global organize türev piyasalarda gerçekleşen yıllık toplam işlem miktarı 2010 yılında 11.195 milyon adet, opsiyonların işlem miktarı ise 10.954 milyon adettir. Yüksek getiri oranı sağlayan finansal türev ürünler asıl amacından sapmış riskten korunmaktan ziyade spekülasyon amacıyla kullanılmaya başlanmıştır (Ersoy, 2011:65-66). Bunlara ek olarak yapay zekaların özellikle finansal piyasalarda kullanılması ile önceden programlanmış alım satımlar yapması da Polanyi’nin hayatta olmadığı için görüp işaret edemediği fakat sanayi devrimi gibi radikal bir değişimi içeren süreci işaret etmektedir. Yapay zekalarında tıpkı diğer unsurlar gibi doğal olmadığı dolayısıyla kapitalizm krizlerinin yada Polanyi’nin deyişiyle piyasa toplumu krizlerinin tetiklenmesinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Bugün yaşanan krizler pek çok bakımdan Polanyi’nin Büyük Dönüşümde tanımladığı gibidir. Şimdi de o zaman olduğu gibi piyasaları genişletmek ve serbest piyasanın önünü açmak için yapılan amasız baskı her yerde milyarlarca insanın geçim

kaynaklarını tahrip eden hasarlara yol açmış, aileleri yıpratmış, toplulukları zayıflatmış ve dayanışmaları koparmış, doğal çevreyi yok etmiştir. Şimdi olduğu gibi o zaman da doğayı, emeği ve parayı metalaştırma çabaları toplumu ve ekonomiyi dengesizleştirmektedir. Biyoteknoloji, karbon offsetleri ve tabii ki finansal türevlerdeki düzensiz ticaretin yıkıcı etkilerinin şimdi olduğu gibi sadece ekonomik- finansal değil aynı zamanda ekolojik ve sosyal sonuçları vardır (Fraser, 2017:29) Bugün neoliberalizmin hayal kırıklığı tekrar piyasa toplumunun eskimişliğini göstermektedir. Neoliberalizm çözüm bulunamayan birbiri ile ilişkili birkaç zorluğa yol açmıştır. Bunlar arasında iklim değişikliği felaketi, ekolojilerin baltalanması, artan istihdam güvencesizliği, demokrasi ile alay edilmesi, dizginlenmemiş savaş tehditleri ve devletlerin savaş efendiliğine- suçuna düşmesi vardır (Sandbrook, 2018b).

2016 Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansının Ticaret ve Kalkınma Raporu mevcut durumu Polanyi dönemi olarak tanımlamaktadır (Polanyi, 2018:1). Yukarıda günümüzden somut örneklerle anlatılmaya çalışılan Polanyi'nin işaret ettiği metalaşma süreçleri ve sonuçları bize ekonomik sistemi ve ortaya çıkan krizleri analiz ederken Polanyi'nin bakış açısındaki haklılığı ve işaret ettiği sonuçları tekrar hatırlatmaktadır.

### **Sonuç**

Polanyi'ye göre ekonomi ve demokrasi aslında tek bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç: İnsanların, eşit ve özgür bir şekilde gelişimlerine devam etmesidir. Bu açıdan bakıldığında, Polanyi ne bildik bir sosyalist ne de bildik bir demokattır. O'nun eleştirel gözü sadece serbest piyasa ekonomisinin aksaklıklarını eleştirmekle kalmamış aynı zamanda eski doğu bloku ülkelerinin de baskıcı bir sistemle başarıya ulaşamayacaklarını da görmüştür. Gözlemleri çok çarpıcı olsa da çoğunlukla analizlerini soyut çerçevede gerçekleştirmiştir. Bu yöntem ilk bakışta onu anlamayı zorlaştırır gibi görünse de aslında analizindeki güçlü taraf ve her dönem için değerli yönler taşıması O'nun bu soyut yaklaşımından kaynaklanır. Bir başka anlatımla Polanyi'nin tasarımında Büyük Dönüşüm kendi tamamlanmış bir süreç olarak ortaya çıkmamaktadır. Büyük Dönüşüm, aslında devam eden bir süreç olarak görünmektedir.

Polanyi piyasaların egemenliğini piyasaların kendi kurumlarını yaratıp toplumu bu kurumlar çerçevesince düzenlenmesine dayandırmaktadır. Bir başka ifade ile piyasanın topluma egemen olması kastedilmektedir. Piyasalar ya da değişim amaçlı yapıların 19. yy. önce de varlıklarının bulunduğu toplumun diğer işlevlerinin yanında varlığını sürdürdüğünü ifade etmektedir. Polanyi, sanayi devrimi öncesi görülen toplumsal ayrışmaları ön plana çıkarmamıştır, bu sayede sanayi devrimi ile yaşanan piyasa ve toplum ayrışmasını çok çarpıcı biçimde ele alarak yaşananların geçmiştekilerden çok farklı olduğunu vurgulayabilmiştir.

Bu konuda çok eleştirilse de toplumsal sınıfların önemini dışlamamakla beraber sınıfların toplumsal olaylarda asıl belirleyici unsur olmadığını daha önemli olanın hak ve özgürlükler olduğunu hak ve özgürlüklerin insanları geliştireceğini beraberinde de toplumsal gelişmenin olacağını ileri sürmüştür. Bu şekilde neoklasik iktisadı Marksist olmayan bir bakış ile eleştirmiştir. Ayrıca devleti nasıl tanımladığını da ortaya koyulmuştur. İdeal sistem olarak gördüğü hak ve özgürlüklere saygılı bir sistemdir.

Polanyi'nin tanımlamalarından olması gereken devletin demokratik istekler doğrultusunda gelişmesi gereken, yani demokratik tercihlerin yansımaları değil demokratik isteklerin toplum hayatına yansıtıldığı bir devlet tipi olduğu söylenebilir.

Polanyi'ye göre piyasaların kendi başına kontrolsüzce gelişmesine yol açan en büyük etken demokrasilerin doğru çalışmamasıdır. Bu nedenle O'nun bakışında demokrasi ve beraberinde hak ve özgürlükler, doğru sistemin merkezinde yer almaktadır. İnsan ihtiyaçlarını karşılamak için topluma hizmet eden ve toplumun içine gömülü olan piyasa, O'nun tasarımında doğru piyasadır. Fakat piyasa sonuçta toplum için vazgeçilmez değildir, piyasa olmadan da toplum yaşamını sürdürebilir. Ancak Polanyi'nin piyasa ile de bir çatışması yoktur. O'nun itirazının olduğu nokta kendi haline hareket eden piyasalardır. Bu piyasa doğanın sunduğu ürünlerin metalaşması durumuna yol açabilir. Söz konusu durum, eğer demokratik güçlerin harekete geçirdiği karşı mekanizmalar yani çifte hareketin karşı hareketi yok ise toplum piyasanın egemenliğine girer. Piyasanın koşulsuz egemenliği, kaynakları ve tabiatı yok etme sürecini başlatır. Bu süreç sürdürülemez olsa da Polanyi'ye göre bedeli insanlık için ağır olacaktır.

Yakın dönemde yaşanan yeni nesil ekonomik kriz ve dalgalanmaları açıklamada farklı bakışlara bugün her zamandan çok fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Son otuz yılda insanlık tarihinde ender görülecek dönemlerden biri yaşanmış ve ekonomi dolayısıyla piyasalar büyük değişimler göstermiştir. Son yıllarda yaşanan krizler piyasa dinamiklerinin işleyişi ve dünya kaynaklarının yıpranması göz önüne alındığında Polanyi'nin pek çok eleştirisinin tutarlı olduğu düşünülebilir. Bu eleştirilerin tutarlı olup olmamasından daha önemlisi bugün Polanyi'nin eleştirileri yeni yaklaşımlar açısından ilham verici yönler ve farklı bir bakış açısı taşıdığı için hatırlamaya değerdir. Bu çalışma ile emek, para ve doğanın hayali emtialara dönüştürülmesi ve bu sürecin devamı ile yaşanılacak piyasa toplumu krizlerinin neden ve nasıl ortaya çıkacağı gösterilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla herşeyden önce insan için ve insanı ön plana alan ekonomi ve devlet şekillenmelerine gidilmeli ve daha da önemlisi aslında doğal olmayan piyasanın sonradan üretilmiş hayali emtialar üzerinden kutsanmasına son verilmelidir.

## Kaynakça

- Akan S. (2016). Polanyi'nin Modern İktisadın İnsan Anlayışına Eleştirileri. *İnsan ve Toplum Dergisi*. 5(10), 93-111.
- Becchio G. (2005). Two Heterodox Economists: Neurath and Karl Polanyi. *Working Paper No. 11/2005, Università di Torino* Erişim Tarihi: 13.07.2018. [http://www.cesme.unito.it/WP/2005/11\\_WP\\_Cesme.pdf](http://www.cesme.unito.it/WP/2005/11_WP_Cesme.pdf)
- Birchfield V. (1999). Contesting The Hegemony of Market İdeology: Gramsci's 'Good Sense' And Polanyi's 'Double Movement'. *Journal Review of International Political Economy*. 6(1). 27-54.
- Buğra, A. (1984). "Önsöz", *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Carlson, A. (2006). The Problem of Karl Polanyi. *The Intercollegiate Review*. Spring 41(1). 32-39.
- Dumludağ, D. (2004). *Understanding Globalization Through, The Great Transformation of Karl Polanyi*, Munich Personal RePEc Archive Erişim Tarihi: 02.01.2019. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/39483/>
- Eren A A., Sert, M. (2008). Hayek ve Polanyi'nin İktisadi Düşüncelerinin Oluşumunda Viyana ve Budapeşte Etkisi. *Ekonomik Yaklaşım*.19(67). 21-46.
- Ersoy, E. (2011). Türkiye'de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*. 63-80.
- Hayden F. G., (2015). Strengthening Karl Polanyi's Concepts of Reciprocity, Double Movement, and Freedom with the Assistance of Abductive Logic. *Journal of Economic Issues*, Xlix (2), 575-582.
- Halperin. S. (2018). Polanyi's Two Transformations Revisited: A 'Bottom Up' Perspective". *Globalizations*. 15(7), 911-923.
- Holton, J.R.(2005), *Economy and Society*, Routledge.
- Fraser N. (2017). *A Triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi*. In: Burchardt M., Kirn G. (eds) *Beyond Neoliberalism. Approaches to Social Inequality and Difference*. Palgrave Macmillan, Cham Erişim Tarihi: 02.01.2019. [https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-45590-7\\_3](https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-45590-7_3),
- Fraser N.(2014), Can Society be Commodities All the Way Down? Post-Polanyian Reflections on Capitalist Crisis. *Economy and Society*.43(4). 541-558.
- İslatince, H., Sermen, A. B. (2018). The Critique of Neoliberalism in the Context of Veblen and Polanyi". *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 8(3). 107-128.
- Kim C. (2010). *The Furnace is Breathing: Work and the Everyday Life in North Korea, 1953 – 1961*. UMI Dissertation Publishing.
- Klein N. (1968). Review: Karl Polanyi's Dahomey: To be or not to be a State?, *Canadian Journal of African Studies / Revue Canadienne des Études Africaines*,2(2). 210-223.
- Kuran, T. (2003). *Yalanla Yaşamak Tercih Çarpıtmasının Toplumsal Sonuçları*. Yapı Kredi Yayınları.
- Kutlay, M (2011). Ekonomik Kriz ve Avrupa'da Yükselen Şiddet: Avrupa İçin Polanyi Anı mı? Erişim Tarihi: 20.04.2019 <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/370/ekonomik-kriz-ve-avrupa-da-yukselen-siddet-avrupa-icin-polanyi-ani#.XLnGEv0zBIU>
- Lacher H. (1999). The Politics of The Market: Re-reading Karl Polanyi, *Global Society*, 13(3). 321-326.

- Rossi, U. (2013), On Life as a Fictitious Commodity: Cities and the Biopolitics of Late Neoliberalism, *International Journal Of Urban and Regional Research*, 37(3). 825-1113.
- Polanyi, K (2018). *Economy and Society Selected Writings*. (Ed.by. Michele Cangiani, Claus Thomasberger). Polity Press, U.K: Cambridge.
- Polanyi, K. (2014). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev. Ayşe Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Polanyi, K. (2011). Faşizmin Özü. (çev. B.Eres) *Mülkiye Dergisi*, 35(271). 137-162
- Polanyi, K (1947). Our Obsolete Market Economy, Erişim Tarihi: 25.04.2019. <https://www.ocf.berkeley.edu/~immer/polanyiobsolete.pdf>.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation the Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.
- Polanyi, K., Arensberg, M.C. ve Pearson, H.W. (1971). *Trade&Market In The Early Empires*. USA: Gateway Edition.
- Sternberg E .(1993). Justifying Public Intervention Without Market Externalities: Karl Polanyi's Theory of Planning in Capitalism. *Public Administration Review*. 53(2). 100-109.
- Sandbrook R. (2017a). Karl Polanyi and the Rejuvenation of Today's Disoriented Left, Erişim Tarihi 23.04.2019. <https://sandbroo.faculty.politics.utoronto.ca/karl-polanyi-and-the-rejuvenation-of-todays-disoriented-left/>
- Sandbrook R.(2017b). Freedom, Community, Self: Insights of Karl Polanyi, Erişim Tarihi 23.04.2019.<https://sandbroo.faculty.politics.utoronto.ca/freedom-community-self-karl-polanyi/>
- Uluçol, O., Kaygusuzoğlu M. (2011). Finansal Türev Ürünlerin 2008 Küresel Finansal Krizine Etkisi. *e-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*. 6(3). 346-362.
- WC Neale. (1991). Society, State, And Market: A Polanyian View of Current Change And Turmoil İn Eastern Europe. *Journal Journal of Economic Issues*. 25(2). 467-473.
- Watkins J.P (2017). Financialization and Society's Protective Response: Reconsidering Karl Polanyi's Double Movement". *Journal of Economic Issues* ,1(LI) No.1., 98-117.
- Lewitt, Polanyi K. (2006). Tracing Polanyi's Institutional Political Economy To Its Central European Source. Karl Polanyi in Vienna: The Contemporary Significance of the Great Transformation, (ed. Kenneth McRobbie, Kari Polanyi Lewitt), Montreal: Black Rose Books.

Mendell, Marguerite (1989). Market Reforms and Market Failures: Karl Polanyi and Paradox of Convergence. *Journal of Economic Issue*.XXIII (2), 473-481.

Scott, Alan (1996). Bureaucratic Revelation and Free Market Utopias, *Economy and Society*. 25(1), 89-110.

### **Extended Abstract**

Karl Polanyi's views on the market have a special and unique since he showed the disruptions of the market. Moreover, He did not ignore the important economic function in the society.

Polanyi is not against the market. According to him, the uncontrolled development of markets on their own is the problem. The biggest factor that leads to this is that the democracies do not work properly. The market that serves the society and that is embedded in society to meet human needs is the right market for him. In addition, the state is a mechanism with important functions.

From the Polanyi's perspective, many criticisms can be considered to be consistent, considering the recent crises, the functioning of the market dynamics and the erosion of world resources. More important than the consistency of these criticisms is that the views of Polanyi carry inspiration for this day. According to Polanyi, economy and democracy actually serve one purpose. This goal is that people continue to develop in an equal and free way.

This study aims to reconsider Polanyi's views on the development and change of the markets in recent years. In this context, Polanyi's approach to the concept of "laissez-faire", neoliberalism and fictitious commodification will be evaluated.

Polanyi wants to show with the Great Transformation that it is not possible to survive the structures that do not respond to social needs or that these structures are not maintained. The self-regulating market mechanism transforms the non-meta structures into a commodity. According to him, the character is an unnatural character. Some classical economists argue that this transformation is a natural transformation and that the arrangements against it are actually attempts to disrupt the natural structure. However, Polanyi argues that this system, which is called the market economy, is not natural in the sense of the self-organized system, and that the market system is not natural. In other words it is a commodity that transforms nature and money. Moreover, this system has been established with state intervention and has managed within the framework of personal interests. Polanyi states that in this system, in fact, non-commodity-converted values are made available to the interests of personal interests (Polanyi, 2006; Carlson, 2006; Stenberg, 1993)

Similar to many new ideas and extraordinary approaches, Polanyi's work was understood late and highly criticized. His point of view seems to have been shaped by the influence of the process in which he lived and focused on the study. Polanyi witnessed human rights violations and the destruction of freedoms in Europe prior to World War II. This situation led to the rights and freedoms to have a priority in his analysis. He also argued that the impact of class conflict on economic dynamics would not lead to priority outcomes. However, the situation regarding rights and freedoms was more decisive for the future of societies. He, therefore, argued that the facts could be analyzed better with a view to human rights. Polanyi followed the post-industrial revolution in which market domination was felt, and witnessed Europe before the Second World War where human rights violations were experienced. His experience led to his extraordinary analysis and his criticism of diverse backgrounds. In this context, criticism of Polanyi's work can be categorized under two main headings. The first of these criticisms is directed to the form of



analysis. The other is that he ignored some facts in his analysis. In this section, the criticisms will be mentioned briefly.

The liberal point of view is that the state should intervene in the economy if it is possible, or that it intervenes in the least because he asserts that this is the right choice to increase the welfare of society. According to this, the least tax, the least public expenditure and the least intervention from the outside to the markets is the right choice. This means opening up self-processing markets. It is also the most accurate way to ensure economic efficiency in all respects, according to the liberal view. If these views move further, the idea of the market system about the state, the less state power, the market mechanism will work so well.

The crisis today is similar to that Polanyi described in many ways in the Great Transformation. Today, as it was in the past, the unbridled pressure to expand markets and open the free market has caused damage to billions of people everywhere, undermining their families, undermining their communities and disrupting their solidarity, destroying the natural environment. Now, efforts to commodify nature, labor and money are destabilizing society and economy. Biotechnology, carbon offsets and, of course, the devastating effects of irregular trade in financial derivatives are not only economic - financial but also ecological and social consequences (Fraser, 2017:29.)

According to Polanyi, economy and democracy actually serve a single purpose. This goal is that people continue to develop in an equal and free way. From this perspective, Polanyi is neither a familiar socialist nor a known democrat. His critical eye not only criticized the disruptions of the free market economy, but also saw that the former eastern bloc countries could not succeed with an oppressive system. Although his observations were very striking, they mostly carried out their analysis in an abstract framework. Although this method seems to make it hard to understand at first glance, it is actually the strong side in its analysis and its valuable directions for each period. In other words, in the design of Polanyi the Great Transformation does not emerge as a completed process. Great Transformation seems to be an ongoing process.

Makale Gönderim Tarihi: 07/04/2019 – Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## IS THERE A RELATIONSHIP BETWEEN SHORT-TERM CAPITAL MOVEMENTS AND BALANCE OF FOREIGN TRADE? AN EMPIRICAL STUDY ON TURKEY

Gülgün ÇİĞDEM\*

### Abstract

*This work inquires whether there's a correlation between short-term capital movements and the net balance of foreign trade. To this end, the annual data pertaining to portfolio investment and net foreign trade balance of Turkey data received from the IMF for the period between 1986-2017 have been tested with the ARDL bounds test approach and were studied in regard to Error Correction Model (ECM). And to query short-term relationship, Granger Test over the ECM Model has been applied. In the light of the analyzes, a relationship was found between the variables in both long and short terms. The literature shows a number of studies on the impact of capital movements on various macro-economic variables, yet none on the empirical evidence of the impact and correlation of those movements on net foreign trade balance. The purpose of this study is to test the relationship between capital inflows and foreign trade balance and make a contribution to the literature. Portfolio investments are predominantly used in financing the current account deficit, these flows though result in a foreign trade deficit, which in turn contributes to the current account deficit. The result of this study will be significant for policy makers in managing this vicious circle.*

**Keywords:** Capital Movements, Portfolio Investments, Net Foreign Trade Balance, Bounds Test, ARDL

## KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDA BİR İLİŞKİ VAR MI? TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR ÇALIŞMA

### Öz

*Bu çalışmada kısa vadeli sermaye hareketleri ile net dış ticaret dengesi arasında korelasyon olup olmadığı sorgulanmıştır. Bu amaçla, Türkiye'nin 1986-2017 dönemine ilişkin portföy yatırımları ve net dış ticaret dengesine ilişkin Uluslararası Para Fonu'ndan (IMF) alınan yıllık verileri, ARDL sınır testi yaklaşımı ile test edilmiştir ve Hata Düzeltme Modeli (ECM) çerçevesinde incelenmiştir. Kısa dönem ilişkisini sorgulamak üzere ise ECM Model üzerinden Granger Test uygulanmıştır. Analizler sonucunda değişkenler arasında hem uzun hem de kısa vadede bir ilişki saptanmıştır. Literatür taramasında sermaye hareketlerinin çeşitli makro-iktisadi değişkenler üzerine etkileri üzerine çalışmalar yapıldığı görülmüş, ancak net dış ticaret açığı ile korelasyon ve etkilerinin ampirik olarak kanıtlandığı çalışmalara rastlanılmamıştır. Bu çalışmanın amacı; sermaye girişleri ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi sınamaktır ve literature bir katkı niteliğindedir. Cari açığın finansmanında ağırlıklı olarak portföy yatırımları kullanılmaktadır, bu akımlar dış ticaret açığına neden olmaktadır ve bu da cari açığa katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmanın sonucu, bu kısır döngünün yönetiminde politika yapıcılar açısından önemli olacaktır.*

**Anahtar Kelimeler:** Sermaye Hareketleri, Portföy yatırımları, Net Dış Ticaret Dengesi, Sınır Testi, ARDL

### Introduction

According to Nurkse (1952: 571), who -with his "A country is poor because of it is

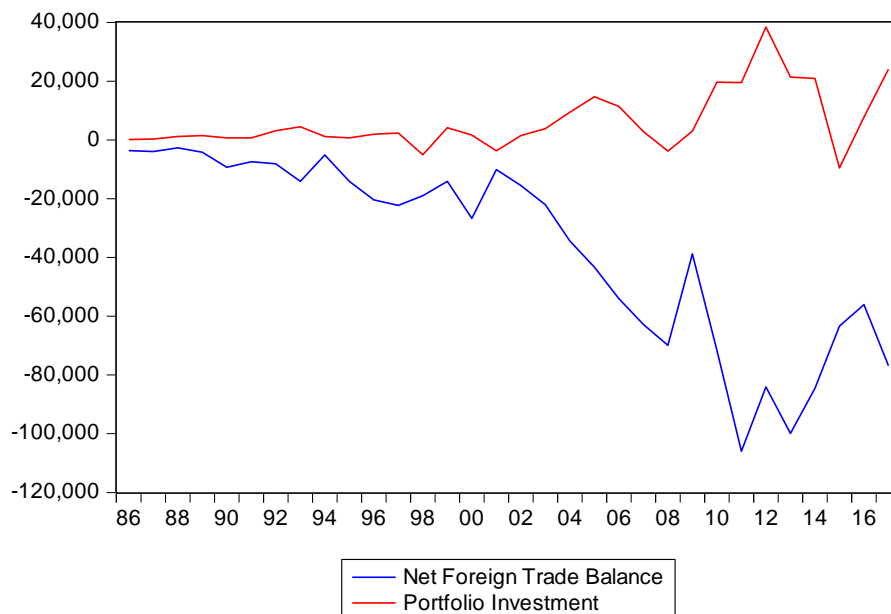
\*Asst. Prof., Istanbul Gelişim University, School of Applied Science, Banking and Insurance Department, gulguncigdem@gmail.com , <https://orcid.org/0000-0001-5353-8638>

*poor.*" statement- sets forth that Developing Countries are poor and therefore their capital accumulation is insufficient; the solution is the fund entry borrowed from outer countries. Suffering the vicious cycle of *low savings-low investment* due to their low incomes, developing countries resort to external savings in to ensure their development. Fund inflows to these economies take place in the form of i. Direct investments (FDI), and ii. portfolio investments (PI). Portfolio investments (PI) are considered to be the most problematic method for solving the capital shortage of developing countries (DC) (Esen, 1998: 69).

Capital flows reflect the differences between savings and investments between countries (Backus et al., 2013), and capital flows to the DCs are part of the world savings (Fry et al., 1995). As the World Bank (1993: 27) argues, there may be dynamic benefits: "Foreign direct investment is a large and growing source of finance that may help developing countries close the technology gap with high-income countries, upgrade managerial skills, and develop their export markets." Short-term capital movements are associated with different interest rates between countries. In addition, international short-term capital movements are not only a function of different interest rates, but also a function of the growth rate of securities in countries (Grubel 1968: 1309-1310).

There are intense discussions about the capital movements, which are the most important dynamics of crises, and their effects on economies. Capital inflows also provide basic benefits for the DCs in regards with accelerating economic growth and increasing current consumption. Alternatively, capital inflows can be used to increase current consumption, which may reduce savings (Obstfeld, 1998). However, a significant negative result of capital movements for DCs is observed in net foreign trade. As a result of the capital inflow to the countries, the national currency appreciates (or the value of the national currency increases), the economy that becomes dependent on imports as a result of the expensive export and cheap imports (Calvo, 1994) suffer from foreign trade deficit and contributes to the rise in the current account deficit. Coughlin, et al., (2006) stated that, instead of thinking that capital flows are used in financing the current account deficit, it may be good

to think that trade deficits are driven by capital flows. Capital flows strengthen the dollar and cause current account deficit due to the tendency to suppress exports by increasing imports. As it can be seen from Figure 1 presenting the data of Turkey for 1986-2017, the relationship between fluctuations in capital flows and in net foreign trade is remarkable.



**Figure 1. Portfolio of Investments and Foreign Trade Balance, Turkey (1986-2017)**

Source: IMF.

The studies carried out examining capital movements show that the flows towards the DCs are short-term and speculative. Likewise in Turkey, where liberalization of capital movements took place in 1989, the capital inflow has predominantly been through portfolio investments and the economy has turned more "fragile" as a result of this short-term capital inflow. The concept of fragility, which started to be used for the first time in 1997 during the Asian Crisis, represents that the financial system is susceptible to crises (Boğa, 2017: 5). It is important that how much of the capital movements used to finance current account deficits are invested or consumed. Turkey was unable to achieve the expected benefits from global capital flows through financial liberalization (Kula, 2003: 141-154).

### **1. LITERATURE REVIEW**

In order to identify the macroeconomic affects of capital movements and their results, different studies have been conducted by using different techniques. Accordingly, in their studies Karahan and İpek (2015) determined that financial capital inflows towards Turkey negatively affected national savings in the long-term. Aslan, Terzi, Siampan (2014) determined a one-way causality relationship from short-term capital movements to GDP. Angmortey and Offin (2014) found that exterior fund had no efficacy on national savings in the short-term and that long-term trade debts had a weak and positive contribution to savings, while direct foreign investments had a strong and positive contribution to savings.

Direkçi and Kaygusuz (2013) determined that short-term capital flows significantly affected economic growth for both short- and long-term. Şengönül and Değirmen (2012) analyzed the effect of external capital and reported that the duration of this effect could vary depending on the channels. In his study Ekinci (2011) concluded that there was a statistically significant and positive relation between growth and foreign investments while there was no significant relation between other fund movements, and total fund movements and growth.

Vergil and Karaca (2010) revealed that portfolio and foreign direct investments positively affected economic growth and short-term capital investments negatively affected economic growth. In his analysis Örnek (2008) determined that direct investments and short-term capital inflows positively affected growth and direct investments in the short- and long-term positively affected domestic savings and short-term capital movements negatively affected domestic savings. Okafornd Tyrovicz (2008) discovered a robust negative relation between exterior debt and local savings rates. Keskin (2008) concluded that short-term fund flows resulted in real valuation of the national currency in the long-term and negatively affected current account balance.

Şimşek (2007) revealed that the economy of Turkey showed growth in the years of short-term fund movements and on the contrary, it showed decrease in the years of increase of short-term fund movements for the years 1992-2005. Barışık and Açıkgöz (2007) concluded that the effect of capital movements on interest rates was stronger than the effect of interest rates on capital movements. Apak, Uçak and Uzunoğlu (2006) found out that hot money inflows had an effect on real exchange rate and gross domestic product (GDP). Ang and Mc Kibbin (2005) determined a significant and bi-directional causality relationship between liberalization of capital movements and the saving, investment, foreign trade and output size.

Berument and Dinçer (2004) revealed that increase in the amount of capital increased money supply and economic growth in the short-term and decreased prices and interest rates. Waheed (2003) explored a long-term significant and positive relation between local savings and external aid. Mohamed (2003) found a robust positive relation between local savings and both international fund and foreign direct investment. İnsel and Sungur (2003) concluded that short-term capital inflows led to an increase in imports due to overvaluation of exchange rates and consequently to a current account deficit.

Durham, J. B. (2003) showed that on the contrary to foreign direct investments, portfolio and other foreign investments had no contribution to the economic growth of the related countries and even had a negative effect. Yentürk and Çimenoğlu (2003) reported that net foreign fundinflows had a positive effect on consumption expenditures and net externalfund inflows were determined to have a three-quarter impact on private consumption expenditures.

Yeldan etc. (2002) found that the relationship between fund movements and real valuation of national currency in the 1992 – 2002 term was positive. Yang (2002) found that direct foreign capital investments had a positive efficacy on the capital formation of all the countries in the sample but that financial capital movements had no clear effect on capital accumulation and growth. Razin (2002) explored that direct foreign capital investments had a more significant efficacy on both capital accumulation and economic growth compared to financial investments. McLean and Shrestha (2002) discovered a positive and significant relation between capital flows and growth for 40 developing countries. In another study of Arslanoğlu (2002) direct capital investments did not lead to growth.

Hansen and Tarp (2001) showed that external fund increased growth ratio and that this was not due to a “good” politics. Çeviş and Kadılar (2001) concluded that, due to the high interest-low exchange rate policy, short-term capital inflows increased, TL was overvalued due to short-term fund flows and current account balance was negatively affected in Turkey in the 1989: 10-1997: 09 period. Razzaque and Ahmed (2000) found a long-term negative relation between national savings and externalfund. Burnside and Dollar (2000) discovered that external aids had a strong and positive efficacy on growth in a fine politicssurroundings. Akçoraoğlu (2000) concluded that short-term capital was not significant in explaining economic growth.

Iqbal and Zahid (1998) stated that economic openness supports economic growth and they found a negative correlation between budget deficit and foreign debt and economic growth. Kaya (1998) determined that capital inflows could explain real exchange rate changes but real exchange rate could not explain capital inflow changes. Bowen (1998) revealed a -significant and negative- relation between indirect fund and growth. Borensztein, De Gregorio, Lee (1998) obtained a positive and significant relation between external direct investments and growth for 69 developing countries. Bhagwati, J. (1998) concluded that capital movements caused economic crises while Rodrik, D. (1997) showed that there was no strong relation between fiscal capital movements and growth as assumed. Snyder (1996) found a negative relation between exteriorfund and private investment.

Khan and Rahim (1993) discovered that externalfund had a negative (but insignificant) effect on savings and emphasized that dissimilarsort of external fund had dissimilaraffects. Shabbir and Azhar (1992) found that external private investment had a significant positive efficacy on growth restrained with gross national product growth ratio by excluding total expenditures, but when foreign debts were included, this positive impact became insignificant. Bhalla (1991) found a positive relationship by estimating a simple growth-investment model.

Ahmad (1990) discovered a positive relation between fund flows and imports and a negative correlation between output increase and national savings and foreign capital. In the study of Mosley, Hudson, and Harrell, (1987) no statistically significant relation between gross national product (GNP) growth and aid in terms of % of gross national product was found for 81 developing countries. Mosley, P. et al. (1987) determined that the relation between external fund and growth is not significant and he also found a positive relation between external fund and private investments for 67 countries. Levy (1987) found that most of the expected foreign transfer tended to make investments.

Bowles (1987) explored that in the half of the 20 countries he studied, there were no relations between external aid and local savings. Tapphvimol (1986) found that international aids and other fund flows had a negative and significant effect on domestic savings but direct foreign investments had a positive and insignificant effect. Levy (1984) concluded that foreign aids had a great displacement effect on public savings. Gupta and Islam (1983) found that domestic savings and external capital contributed significantly to growth but the domestic savings was comparatively more substantial than the external capital. Mosley, P. (1980) stated that the relation between capital movements and growth was negative. Gulati (1978) determined that savings and external fund inflows significantly affected the ratio of income growth in 1st Model countries, the development of which was prevented due to the lack of adequate investment funds.

Balassa (1978) found out that capital consisting of labor input, foreign capital inflows and national savings had a positive relationship with production increase. In his study Chen (1977) could not detect any finding to suggest a negative correlation between national savings and capital inflows. Halevi (1976) discovered that there was a significant and positive relation between long-term (total) and private and public inflows; and investments and long-term capital had a positive relation with public consumption and a negative relationship with private consumption. Stoneman (1975) confirmed the positive impacts of external aid and local savings on economic growth but suggested that direct foreign investment stock slowed down growth.

Alamgir (1974) found that external capital had a positive impact on savings and income on a total and sectoral basis but could not find a significant relation between capital inflows and growth. Papanek (1973) discovered that all of the flows had an empirically significant and positive efficacy on growth and confirmed the negative relationship between national saving and foreign aid with his own analysis. Weisskopf (1972) showed that external capital inflows had a negative impact on local savings and about 23% of net external capital inflow was replaced by local savings for 44 underdeveloped countries. Papanek (1972) defended that the adverse correlation between national savings and foreign aids shown in many statistical studies could be illusive and this adverse correlation was more probably to be the conclusion of external determinant affecting both rather than a causal relation. Islam (1972) concluded that the biggest impacts on the national savings were caused by the fiscal policy rather than by the structural reforms and changes in trade conditions and foreign aids. Gupta (1970) found that foreign capital inflows in DCs had almost no effect on local savings.

Griffin (1970) determined a negative relation between external aids and local savings. Chenery and Eckstein (1970) concluded that capital inflows negatively affected the savings in 12 countries as well as not increasing the rate of growth of foreign savings, which are the substitutions for domestic saving. Rahman (1968) confirmed that Haavelmo(1963)'s hypothesis could conclude for DCs that “voluntarily relax domestic savings efforts when more aid is available than otherwise”. Chenery and Strout (1966) determined that foreign capital positively affected domestic savings and increased capital formation and economic

growth.

As can be seen above, empirical studies testing the macroeconomic effects of capital movements focused predominantly on growth, and this was followed by studies on gross domestic product (GDP), savings, investment, consumption, real exchange rate, interest rates, value of national currency, their effect on industrial production through consumption and private investment, money supply and rarely on current account deficit. In the literature review, no studies on the effect of capital flows on net foreign trade deficit were found. In the light of this, following this study and based on the example of Turkey, whether net capital flows have an effect on net foreign trade deficit will be analyzed.

## 2. DATA

To investigate the relationship between portfolio investment and net foreign trade, Turkey's portfolio investments and net foreign trade data for the period of 1986-2017 from the International Monetary Fund (IMF) are used.

## 3. METHODOLOGY AND EMPIRICAL RESULTS

In this section, the relationship between portfolio investments and net foreign trade data have been tested empirically.

### 3.1. Unit Root Tests

The obligatory first footstep when making these analyses is to issue the variables to unit root tests. The degree to which the time series are stationary can be determined by unit root tests. Table 1 shows the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Philips-Perron (PP) test results.

Looking at the ADF test results, the foreign trade deficit (TD) series is found to be  $I_1$ , and portfolio investments (PI) series  $I_0$ . This shows that when the first difference of the foreign trade series is taken, it becomes stationary and the portfolio investments variable is stationary in level degree. PP test also provides similar results with the ADF test. Both tests' common result were that Foreign Trade Balance (FTB) series is  $I_1$ , and PI series is  $I_0$  is. Accordingly, while foreign trade series are affected by the previous values, portfolio investments are not.

**Table 1: ADF ve PP Unit Root Test Results**

Variables	TD	$\Delta$ TD	PI
ADF	-2.9612 (0.1586)	-6.3107* (0.0000)	-5.0465* (0.0017)
PP	-2.9813 (0.1532)	-6.5227* (0.0000)	-3.5661** (0.0497)

**Note:** \* and \*\* represents 1 and 5% significance level, respectively. Values in parentheses are the probability values. Maximum lag length is taken as five.

### 3.2. Model Specification

#### 3.2.1. ARDL (Autoregressive Distributed Lag) Model

Different orders of stationarity among the series set forth that cointegration approximations such as Engle-Granger and Johansen cannot be used to test the long-term correlation between these variables. Consequently, the cointegration correlation has been examined with ARDL bound testing that allows to work with different orders of

stationarity.

The null hypothesis tested by the ARDL Bound Test is "There is no cointegration correlation between variables", thus, rejecting this hypothesis shows that such a cointegration correlation exists. If the F statistic from the test is greater than the critical upper bound,  $H_0$  is rejected. When F statistic is less than the critical lower bound,  $H_0$  is accepted. And when F statistic is between the upper and lower critical bounds, other cointegration tests should be considered as there is no sufficient data to reject or fail to reject the  $H_0$  hypothesis (Pesaran, Shin, Smith, 2001).

Data in the Table 2 shows that, there is a cointegration correlation between the variables as the calculated F statistic value (10.93652) is greater than the upper bound (6.73) at 1% significance level. In this case, there is a long-term correlation between FTB and Private Investment (PI). The model has been analyzed with the 1st and 2nd order LM autocorrelation test and with Breusch-Pagan Godfrey (1979: 1289) test to address heteroscedasticity. The results obtained indicate that the model does not have heteroscedasticity or variance.

**Table 2. ARDL Bound Test Results**

Predicted Equality =DT=f(PI)		
F Statistic	10.93652	
Significance level	Critical Value	
	<i>Lower Limit</i>	<i>Upper Limit</i>
%1	6.1	6.73
%5	4.68	5.15
%10	4.05	4.49
Diagnostic tests	Statistics	
R2	0.565140	
Adjusted R2	0.498238	
F Statistics	8.447330(0.000166)	
Breusch-Godfrey	4.475985 (0.3454)	
ARCH LM	0.998448(0.3177)	

*Note.* The values in parentheses are the probabilities.

### 3.2.2. Error Correction Model and Long Term Coefficients

According to the results contained in Table 3, the error correction coefficient (CointEq (-1)) is negative and significant. A long-term correlation between series can be considered to be in existence in the case of a negative and significant error correction coefficient. It is deduced that deviations from balance are decreased by approximately 80% after a period of time. When looked at the long term coefficients, just as the coefficient of portfolio investment variable is negative and statistically significant, trend variable coefficient is statistically significant as well. According to the results of the analysis; a one-unit increase in portfolio investments led to a deterioration in the net foreign trade balance by 1.7 units (Table 3).

Having identified the the long-term correlation between the variables, Granger Causality Test over ECM Model has been applied to examine the short-term correlation. According to Granger (1988) if there is co-integration between variables, at least a one-way causality should exist between them. In a situation like this, analysis of causality is made with error correction model (ECM). The model is developed for this purpose and it is used for distinguishing long-term and short-term dynamics of variables (Aktaş, 2009). Error



correction model states that (Best, 2008);

- ✓ Effects of X on Y in the short term,
- ✓ Effects of X on Y in the long term,
- ✓ Y will rapidly return to balance after a deflection.

The structure of error correction model used in this study is as follows,

$$\Delta Y_t = \alpha_1 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta B_{t-i} + \sum_{i=1}^n Y_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{1i} ECM_{r,t-i} + u_t$$

$$\Delta B_t = \alpha_2 + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} \Delta B_{t-i} + \sum_{i=1}^n Y_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_{2i} ECM_{r,t-i} + u_t$$

As can be seen from the Table 3, the null hypothesis  $H_0$  is rejected since  $\text{prob} < 0.05$  in the short-term and therefore alternative hypothesis is accepted. That is, portfolio investments are a “Granger – Cause” for the net foreign trade deficit (Table 4).

**Table 3. Error Correction Model and Long-term Coefficients**

<b>ECM</b>				
<b>Variable</b>	<b>Coefficient</b>	<b>Std. Error</b>	<b>t-Statistic</b>	<b>Prob.</b>
PI	-0.533187	0.192877	-2.764393	0.0103
C	2879.991	1969.431244	1.462347	0.1556
Cointeq(-1)	-0.801938	0.134911	-5.944189	0.0000
<b>Long Term Coefficients</b>				
<b>Variable</b>	<b>Coefficient</b>	<b>Std. Error</b>	<b>t-Statistic</b>	<b>Prob.</b>
PI	-1.700355	0.350423	-4.852290	0.0000
@TREND	-2105.047	324.042197	-6.496213	0.0000

Dependent Variable: TD

**Table 4. Results of the Granger Causality Test Over ECM**

<b>Hypothesis</b>	<b>Prob.</b>	<b>Direction of Causality</b>
TD does not (Granger) causes PI	0.3107	
PI does not (Granger) causes TD	0.0052	<b>PI → TD</b>

### Conclusions

With the globalization, the structure of the international financial system has changed. In the 1990s, the nature of capital flows also changed. Foreign direct investment (FDI) and foreign private investment (FPI) have started to replace bank loans. With the removal of the obstacles in front of them, short-term capital flows, which are in search of high profits, have moved to emerging markets. However, these intense capital inflows towards developing countries (DCs) have also brought about some problems; This was followed by the crises of Mexican 1994, Asian 1997, Russian 1998 due to sudden reversal of the capital. This crisis experience has led to the questioning of capital flows and macro-economic effects. These experiences and research suggest that DCs should avoid short-term portfolio flows that are dangerous due to sudden stops and sudden reversals and should focus on low volatility FDI flows.

However, the effect of capital flows on net foreign trade deficit has been neglected in

the studies conducted. It is important to identify the correlation between the capital flow and the trade deficit, one of the factors in high current account deficit in Developing Countries, which have to import in order to produce and export. This study empirically identifies this correlation; portfolio investments are among the causes of net foreign trade deficit both in the long and short term. The results of the analysis shows that an increase of one unit in the portfolio investment leads to a disturbance of 1.70 unit in the foreign trade deficit. Net trade deficit, in a sense, is determined by external savings.

The results are important for policy makers and decision makers. Governments should be selective in the types of capital inflows they want to attract and integrate their policies to foreign capital into national development strategies. In addition, it is necessary to manage the capital that is going to DCs effectively and efficiently. Governments should reserve the right to prevent or control, especially during short-term flows, during capital fluctuations or severe crises.

## References

- Ahmad, S. (1990). *Foreign Capital Inflow and Economic Growth: A Two Gap model for the Bangladesh Economy*. The Bangladesh Development Studies. XVIII. 55-79.
- Akçoraoğlu, A. (2000). *International capital movements, external imbalances and economic growth: the case of Turkey*. Yapı Kredi Economic Review. 11(2). 21-36.
- Aktaş, C. (2009). *Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2 (18): 35-47.
- Alamgir, M. (1974). *Foreign Capital Inflow, Saving and Economic Growth-A Case Study of Bangladesh*. The Bangladesh Economic Review. 2 (2). 577-598.
- Ang, J.B., Mc. & Kibbin, W.J. (2005). *Financial Liberalization, Financial Sector Development and Growth: Evidence from Malaysia*. Brookings Discussion Papers in International Economics.168. 1-29.
- Angmortey, B.N. & Tandah-Offin, P. (2014). *Does Foreign Capital Crowd-Out Domestic Saving in Developing Countries? An Empirical Investigation of Ghana*. International Journal of Economics and Finance. 6 (8). 161-172.
- Apak, S., Uçak, A. & Uzunoğlu, S. (2006). *Finansal Serbestleşmenin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. TEK Uluslararası Ekonomi Konferansı.
- Arslanoğlu, E. (2002). *The Structure and the Impact of Foreign Direct Investment in Turkey*. Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi. XVII. 1. 31-51.
- Aslan, N., Terzi, N. & Siampan, E. (2014). *Türkiye'de Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme ve Reel Döviz Kuru ile İlişkisi*. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/3988>.
- Backus, D., Cooley, T. & Henriksen, E. (2013, September). *Demography and Low*

- Frequency Capital Flows*. NBER Working Paper 19465. doi:<http://www.nber.org/papers/w19465.pdf>.
- Balassa, B. (1978). *Exports and Economic Growth: Further Evidence*. Journal of Development Economics. 5 (2). 181-89.
- Barışık, S. & Açıköz, E. (2007). *Türkiye’de Uluslararası Sermaye Hareketleri Faiz İlişkisi: 1992–2005 Dönemi VAR Analizi*. TİSK Akademi Dergisi, 2(3).
- Berument, H. & Dincer, N. N. (2004). *Do Capital Flows Improve Macroeconomic Performance in Emerging Markets?: the Turkish Experience*. Emerging Markets Finance and Trade. 40 (4). 20-32.
- Best, R. (2008). *An Introduction to Error Correction Models*. Oxford Spring School for Quantative Methods in Social Research.
- Bhagwati, J. (1998). *The Capital Myth: The Difference Between Trade in Widgets and Dollars*. Foreign Affairs. 77. 7–12.
- Bhalla, S. S. (1991). *Economic Policies, Foreign Aid and Economic Development in Sri Lanka*. in Lele and Nabi. 95-124.
- Boğa, S. (2017, Jan.). Finansal Kırılganlıklar ve Uluslararası Sermaye Hareketleri: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*. 9(16).1-17.
- Borensztein, E., De Gregorio, J. & Lee, J.W. (1998). *How Does Foreign Direct Investment Affect Economic Growth*. Journal International Economics. 45. 115–135.
- Bowen, J. L. (1998). *Foreign Aid and Economic Growth: A Theoretical and Empirical Investigation*. Aldershot: Asghate Publishing Ltd.
- Bowles, P. (1987). *Foreign Aid and Domestic Savings in Less Developed Countries: Some Tests for Causality*. World Development. 15 (6). 789-796.
- Breusch, T.S. & Pagan, A.R. (1979). *A Simple Test for Heteroscedasticity and Random Coefficient Variation*. Econometrica. 47. 1287-1294.
- Burnside, C. & Dollar, D. (2000, September). *Aid, Policies, and Growth*. American Economic Review. 90 (4). 847-868.
- Calvo, G. (1994). *The Management of Capital Flow: Domestic Policy and International Cooperation*. International Monetary and Financial Issues for the 1990s. UNCTAD, IV.
- Chen, Edward K. Y. (1977). *Domestic Saving and Capital Inflow in Some Asian Countries: A Time Series Study*. Asian Survey. 17 (7). 679-687.
- Chenery, H.B. & Eckstein, P. (1970). *Development Alternatives for Latin America*.

*Journal of Political Economy.* 78. 966-1006.

Chenery, H.B. & Strout, A.M. (1966). *Foreign Assistance and Economic Development.* A.I.D. Discussion Paper. 7. 1-129.

Coughlin, C.C., Pakko, M.R. & Poole, W. (2006, Apr.). *How Dangerous Is The U.S. Current Account Deficit?. The Regional Economist.* doi:[https://research.stlouisfed.org/publications/regional/06/04/account\\_deficit.pdf](https://research.stlouisfed.org/publications/regional/06/04/account_deficit.pdf), p.6.

Çeviş, İ. & Kadilar, C. (2001). *The Analysis of the Short-term Capital Movements by Using the VAR Model: The Case of Turkey.* The Pakistan Development Review. 187-201.

Direkçi, T. B. & Kaygusuz, S. (2013). Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Değişkenler İle Olan Etkileşimi: Türkiye Örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD).* 5(9).

Durham, J. B. (2003). *Foreign Portfolio Investment, Foreign Bank Lending, and Economic Growth.* FRB International Finance Discussion Paper. 757. [https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract\\_id=382063](https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=382063)

Ekinci, A. (2011). *Sermaye Hareketleri Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği.* In Anadolu International Conference in Economics II, Eskişehir.

Esen, O. (1998). *Finansal Küreselleşme Ortamında Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Portföy Yatırımları.* Ekonomik Yaklaşım. 9(30). 59-70.

Fry, M., Clawsswns, S.A., Burridge, P. & Blanchet, M.-C. (1995). *Foreign Direct Investment, Other Capital Flows and Current Account Deficits: What Causes What?.* World Bank Policy Research Working Paper No. 1527.

Granger, Clive W. J. (1988). *Some Recent Developments in a Concept of Casuality.* Journal of Econometrics, 39 (1-2): 199-211.

Griffin, K. (1970). *Foreign Capital, Domestic Savings and Economic Development.* Bulletin of the Oxford University Institute for Economics and Statistics. 32 (2). 99-112.

Grubel, H.G. (1968, Dec.). *Internationally Diversified Portfolios: Welfare Gains and Capital Flows.* The American Economic Review. 58(5). 1299-1314.

Gulati U. C. (1978). *Effects of Capital imports on Savings and Growth in Less Developed countries.* Economic Enquiry. 16 (4). 563-569.

Gupta, K. L. (1970, May). *Foreign Capital and Domestic Savings: A Test of Haavelmo's Hypothesis with Cross-Country Data: A Comment.* Review of Economics and Statistics. 52. 214-216.

Gupta, K. L. & Islam, M.A. (1983). *Foreign Capital, Savings and Growth: An*

- International Cross Section Study*. Dordrecht: D. Reidel Publishing.
- Haavelmo, T. (1963). *Comment on Leontief Wassily, The Rates of Long-Run Economic Growth and Capital Transfer from Developed to Underdeveloped Areas*. Pontificiae Academiae Scientiarum Scripta Varia (Amsterdam: North-Holland Publishing Company, 1965).
- Halevi, N. (1976). *The Effects on Investment and Consumption of Import Surpluses of Developing Countries*. Economic Journal. 86 (344). 853-858.
- Hansen, H. & Tarp, F. (2001). *Aid, and Growth Regressions*. Journal of Development Economics. 64 (2). 547-570.
- İnsel, A. & Sungur, N. (2003). *Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği-1989: III-1999: IV*. Discussion Paper. Turkish Economic Association. 2003 (8).
- Iqbal, Z. & Zahid, G. M. (1998). *Macroeconomic Determinants of Economic Growth in Pakistan*. The Pakistan Development Review. 37 (2). 125-148.
- Islam, N. (1972). *Foreign Assistance and Economic Development: The Case of Pakistan*. Economic Journal. 82 (325). 502-530.
- Karahan, Ö. & İpek, E. (2015). *Türkiye'ye Yönelik Finansal Sermaye Akımlarının Tasarruf ve Yatırım Üzerine Etkisi*. YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi. VII (2). 181-206.
- Kaya, Y. T. (1998). *Sermaye Hareketleri ve Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Modellenmesi: Türkiye Örneği*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları. 2487. 33-43.
- Keskin, N. (2008). *Finansal Serbestleşme Sürecinde Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Makroekonomik Etkileri: Türkiye Örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Khan, N. Z. & Rahim, E. (1993). *Foreign Aid, Domestic Saving and Economic Growth (Pakistan 1960-1988)*. The Pakistan Development Review. 32 (4). 1157-1167.
- Kula, F. (2003). *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler*. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. 4 (2). 141-154.
- Levy, V. (1984). *The Savings Gap and the Productivity of Foreign Aid to a Developing Economy: Egypt*. Journal of Developing Areas. 19 (1). 21-34.
- Levy, V. (1987). *Does Concessionary Aid Lead to Higher Investment Rates in Low-Income Countries?*. The Review of Economics and Statistics. 69 (1). 152-156.
- McLean, B. & Shrestha, S. (2002). *International Financial Liberalisation and Economic Growth*. Sydney, Australia: Reserve Bank of Australia.

- Mohamed, Mohamed Abdel-Wahed (2003). *The Impact of Foreign Capital Inflow on Savings, Investment and Economic Growth Rate in Egypt: An Econometric Analysis*. Scientific Journal of King Faisal University. 4 (1). 279-308.
- Mosley, P. (1980). *Aid, Savings and Growth Revisited*. Bulletin of Oxford Institute of Economics and Statistics. 42 (2). 79-95.
- Mosley P. et al. (1987). *Overseas Aid: Its Defence and Reforms*. Brighton: Brighton: Harvester Press.
- Mosley, P., Hudson J. & Harrell, S. (1987). *Aid, the Public Sector and the Market in Less Developed Countries*. Economic Journal. 97 (387). 616-641.
- Nurkse, R. (1952). *Some International Aspects of the Problem of Economic Development*. The American Economic Review. 42(2). Papers and Proceedings of the Sixty-fourth Annual Meeting of the American Economic Association. 571-583.
- Obstfeld, M. (1998). *The Global Capital Market: Benefactor or Menace?*. NBER Working Paper 6559. doi: <http://www.nber.org/papers/w6559.pdf>
- Okafor, L. E. & Tyrowicz, J. (2008). *Foreign Debt and Domestic Savings in Developing Countries*. University of Warsaw, Faculty of Economic Science Working Paper. 06. 1-25.
- Örnek, İ. (2008). *Yabancı Sermaye Akımlarının Yurtiçi Tasarruf ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği*. AÜ SBF Dergisi. 63(2). 199-207.
- Papanek, G. F. (1972). *The Effects of Aid and Other Resource Transfers on Savings and Growth in Less Developed Countries*. Economic Journal. 82 (327) 934-950.
- Papanek, G. (1973). *Aid, Foreign Private Investment, Savings and Growth in Less Developed Countries*. Journal of Political Economy. 81 (1). Foreign Capital and Economic Growth in Developing Countries. 47. 120-30.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R.J. (2001, June). *Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships*. <https://doi.org/10.1002/jae.616>.
- Rahman, M. A. (1968). *Foreign Capital and Domestic Savings: A Test of Haavelmo's Hypothesis with Cross Country Data*. Review of Economics and Statistics. 5(1). 137-138.
- Razin, A. (2002). *FDI Contribution to Capital Flows and Investment in Capacity*. National Bureau of Economic Research. Working Paper. 9204.
- Razzaque, A. & Ahmed, N. (2000). *A Re-examination of Domestic Savings, Foreign Aid, Relationship in the Context of Bangladesh*. The Bangladesh Development Studies. 26 (4). 1-37.

- Rodrik, D. (1997). *Globalization, Social Conflict and Economic Growth*. United Nation Conference on Trade and Development. <https://unctad.org/en/docs/prebisch8th.en.pdf>
- Shabbir T. & Azhar, M. (1992). *The Effects of Foreign Private Investment on Economic Growth in Pakistan*. Pakistan Development Review. 31 (4). 831-841.
- Snyder, D. (1996). *Foreign Aid and Private Investment in Developing Countries*. Journal of International Development. 8 (6). 735-745.
- Stoneman C. (1975). *Foreign Capital and Economic Growth*. World Development. 3 (1). 11-26.
- Şengönül, A. & Değirmen, S. (2012). *Kısa Süreli Sermaye Hareketlerinin Türkiye'nin Ekonomik Büyümesine Etkisi: Sermaye Piyasası ve Bankacılık Kanalı*. EconStor Discussion Paper. 2012 (73).
- Şimşek, A. R. (2007). *Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi SBE. Balıkesir.
- Tapphavimol, K. (1986). *The Impact of Foreign Capital Inflow on Domestic Saving in Thailand 1970-1984*. ETD Collection for AUC Robert W. Woodruff Library. 1830. 1-40.
- Vergil, H. & Karaca, C. (2010). *Gelismekte Olan Ülkelere Yönelik Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi/1/The Effects of International Capital Movements through Developing Countries on Economic Growth: The Panel Data Analysis*. Ege Akademik Bakis. 10(4). 1207.
- Waheed, A. (2003). *Risk Analysis on External Indebtedness of Pakistan*. Journal of Economic Cooperation among Islamic Countries. 24 (2). 113-135.
- Weisskopf, T. (1972). *Impact of Foreign Capital Inflow on Domestic Savings in Underdeveloped Countries*. Journal of International Economics. 2 (1). 25-38.
- World Bank. (1993). *Global Economic Prospects and the Developing Countries*. doi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/469851468781532185/pdf/multi0page.pdf>
- Yang, J. (2002). *Direct and Financial Foreign Investment: How Do They Differ in the Benefits to the Developing Countries*. The George Washington University. Global Management Research Working Paper.02 (10).
- Yeldan, E., Balkan, E. & Biçer, F. G. (2002). *Patterns of Financial Capital Flows and Accumulation in the post-1990 Turkish Economy*. [https://www.researchgate.net/publication/299004614\\_Patterns\\_of\\_financial\\_capital\\_flows\\_and\\_accumulation\\_in\\_the\\_post-1990\\_Turkish\\_economy](https://www.researchgate.net/publication/299004614_Patterns_of_financial_capital_flows_and_accumulation_in_the_post-1990_Turkish_economy)
- Yentürk, N. & Çimenoğlu, A. (2003). *Impacts of International Capital Inflows on the Turkish Economy*. ERCMETU VI. International Conference in Economics Symposium Proceedings.

## TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE AKTİF KÂRLILIĞI, MAKROEKONOMİK VE FİNANSAL PERFORMANS GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ, 1990-2017

İsmail Erkan ÇELİK\*

### Öz

Sürdürülebilir bir büyüme için istikrarlı ve güçlü bir bankacılık sektörünün varlığı zorunlu olmakla birlikte, bankaların da güven veren bir ekonomik ortamda sağlıklı işleyebilmeleri, banka ve makroekonomik performans göstergelerinin sağlıklı olmasına bağlıdır. Türkiye ekonomisi finansal serbestleşme sürecinin ardından 1994 yılında ilkini yaşadığı finansal krizi takiben 1997 Asya krizinden etkilenmiş, 2001 Bankacılık, 2008 Global krizi ve 2018 Ağustos ayında da kur dalgalanması yaşamıştır. Türkiye'nin bu dönemlere ilişkin verileri incelendiğinde, bankaların ve makroekonominin performans göstergelerinde sürekli bir dalgalanma gözlemlenmektedir. Bu dalgalanmalar dolayısıyla ortaya çıkan olumsuzluklar bankacılık sektörüne getirilen yeni düzenlemelerle ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada 1990 sonrası Türk Bankacılık sektörü aktif kârlılığı ile makroekonomik performans ve bankacılık sektörü finansal göstergeleri arasındaki uzun dönem ilişki araştırılmıştır. Türk Bankalar Birliği tarafından sunulan yıllık bilanço verileri ile TÜİK 1990-2017 yıllık verilerinin kullanıldığı çalışmada, bankaların aktif kârlılığı ile makroekonomik performans ve sektörel finansal göstergeler arasında uzun dönem eşbütünlüşme ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca bankaların aktif kârlılığı ile sektörel finansal göstergeleri arasında karşılıklı çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcutken, makroekonomik performans ve sektörel finansal göstergeler arasında böyle bir ilişki belirlenememiştir. Bununla birlikte banka aktif kârlılığından, makroekonomik performansa doğru tek yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Türk bankacılık sektörü, makroekonomik performans endeksi, bankacılık sektörü finansal gösterge endeksi, VAR eşbütünlüşme, Granger nedensellik

## AN ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP AMONG RETURN ON ASSETS, MACROECONOMIC AND FINANCIAL PERFORMANCE INDICATORS, 1990-2017

### Abstract

Although the strong and stable banking sector is essential for sustainable growth, having stable and sound banking financial indicators and macroeconomic performance indicators is also important for the banks to function properly in a reliable economic environment. <sup>1</sup>Following the implementation of financial liberalization policies, the Turkish economy faced its first financial crisis in 1994, had been affected from the Asian crisis in 1997, and had suffered from 2001 Banking and 2008 Global crisis and from the 2018 August foreign exchange volatility. Examination of the Turkish data for the period, it is observed that there are lots of sharp and sustained fluctuations in the banking and macroeconomic performance indicators. To overcome the economic problems emerged from these fluctuations, new regulations were introduced to the banking sector. This study investigates the long-term relationship between return on assets, macroeconomic performance and financial indicators of the banking sector. The annual balance sheet data obtained from the Turkish Banking Association and the annual

\*Dr. Öğr. Üyesi, Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ismailerkancelik@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2274-0750>



*data of TURKSTAT over the period 1990-2017 are used in this study. The results indicates that there is a long-term cointegration relationship between banks' return on assets and macroeconomic performance and sectoral financial indicators indices. The results show that while there is no causal relationship between macroeconomic performance indicators and sectoral financial indicators, there is a two-way Granger causality relationship among banking profitability and sectoral financial indicators. However, the results indicate that there exists a one-way Granger causality relationship running from the banking sector profitability to macroeconomic performance index.*

**Keywords:** *Turkish banking sector, macroeconomic performance index, banking sector financial index, VAR cointegration, Granger causality*

## Giriş

Türk ekonomisi özellikle finansal serbestleşme sürecinin hız kazandığı 1990'lı yıllardan itibaren artan dış ticaret açığı ve buna bağlı artan döviz ihtiyacına bağlı olarak sık sık ekonomik krizler yaşamıştır. Yaşanan krizlerden her sektör gibi bankacılık sektörü de olumsuz etkilenmiş ve sektörün aktiflerinde sıkça dalgalanmalar meydana gelmiştir. Sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanmasında, reel sektörün ucuz maliyetli fon ihtiyacını karşılama görevini yürütmekle mükellef olan bankalar önemli rol üstlenmektedirler. Piyasalarda kredi mekanizmasının düzenli işlemesi ve yeni yatırımların finansmanının sağlanabilmesi milli ekonomilerin makroekonomik performansı ile yakından ilişkilidir. Kısaca, bankacılık sektörünün işleyişi ile makroekonomik performans arasında karşılıklı bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Ülkemizde 2001 yılında yaşanan finansal krizden Türk Bankacılık Sektörü başlıca iki açıdan oldukça olumsuz etkilenmiştir. Birincisi, bankaların finansal göstergelerindeki zayıflıklar ve kriz dolayısıyla bu göstergelerdeki bozulmalarla ilişkilidir. Bu krizin sonucunda sektör neredeyse yarı yarıya küçülmüş ve birçok banka piyasadan çekilmek zorunda kalmıştır. İkincisi, kriz dolayısıyla ortaya çıkan makroekonomik istikrarsızlık, bu dönemde bankaların kârlılığının azalmasına neden olmuştur. Teorik olarak büyüme, enflasyon ve işsizlik oranları temel makroekonomik göstergeler olarak kabul edilmektedir. Doğal olarak bu göstergelerin olumlu seyrettiği dönemlerde, ekonomide oluşacak güven ortamı ekonomik canlanmaya yol açacak ve haliyle bankaların kârlarında artış meydana gelecektir. Tersine makroekonomik performans ölçütlerinde meydana gelecek bir bozulma ise bankaların kârlarının azalmasına sebep olacaktır.

Bu bilgilerin ışığında, bu çalışmada Türk Bankacılık sektöründe aktif kârlılığı (ROA) ile makroekonomik performans ve bankacılık sektörel finansal göstergeleri arasındaki uzun dönem ilişki 1990-2017 dönemi verileri kullanılarak eşbütünleşme analizi yardımıyla test edilmiştir. Bu çerçevede, önce Türk Bankacılık Sektöründe araştırma dönemi kapsamında meydana gelen sektörel gelişmeler incelenmektedir. Daha sonra makroekonomik performans ve dönem içinde Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler özetlenmiştir. Takip eden bölümde metodoloji ve ilgili literatür özetlendikten sonra ekonometrik tahmin ve elde edilen bulgular sunulmuştur. Çalışma, sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

## 1. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ: 1990-2017

Türkiye ekonomisi 24 Ocak 1980 kararlarının ardından dışa daha açık ve dış piyasalarla entegrasyonunu arttırmış bir ülke görünümü kazanmıştır. Özellikle faiz oranlarının serbest bırakılması ve finansal piyasaya girişin kolaylaştırılmasının ardından yabancıların sektöre olan ilgisi artmaya başlamıştır. Ayrıca 32 Sayılı Türk Parasının Kıymetinin Koruma Kanunu ile TL'nin tam konvertibl olmasıyla birlikte bankaların sunduğu hizmetlerin çeşidinde de artışlar ortaya çıkmıştır. 1990-1994 yılları arasında Türk bankacılığı ülkedeki finansal piyasanın %98'ini oluşturmuştur. Bu dönemde sektörde 6 kamu, 31 özel ve 20 de yabancı uyruklu olmak üzere 57 ticari banka faaliyette bulunmuştur. 1990 yılında sektörün toplam kaynakları 170 trilyon TL iken bu rakam 1992 yılında 550 trilyon TL'ye yükselmiştir. 1991 ve 1992 yılı enflasyon rakamlarının %70 ve %66 olduğu dikkate alındığında bankacılık sektörü 2 yılda reel olarak yaklaşık %80 oranında büyümüştür (TBB, 1993).

Dışa açılma sürecinin ülkemizdeki ilk sancısı “Kara Çarşamba” olarak anılan 1994 krizidir. Türk Lirasının %100 devalüasyonu ile sonuçlanan kriz, 1994'ün ikinci çeyreğinden itibaren negatif büyüme ile birlikte Bankacılıkta da küçülmeye neden olmuştur. Piyasalarda yıl içinde gecelik faiz oranı %60 ile %700 arasında dalgalanma göstermiş, 1993 yılında 72 milyar Dolar olan bankacılık sektörü toplam varlıkları 1994'de %28 oranında azalma ile 52 milyar Dolar'a gerilemiştir (TBB,1995:18). Tasarruflara mevduat güvencesi getirilmesi ve alınan önlemlerle sektör 1995 yılında yeniden normalleşmeye başlamıştır.

1990'lı yılların sonlarına doğru Bankacılık sektörünün 1994 yılı krizinin etkisinden kurtulduğu ve yeniden büyüme trendini yakaladığı görülmektedir. Bununla birlikte Kasım 2000 yılında başlayan finansal risklerdeki artış, Şubat 2001'de yeniden devalüasyonla sonuçlanacak bir krizin ön habercisi olmuştur. Bankacılık krizleri çoğunlukla kötüye giden ekonomilerde ortaya çıkma eğilimi göstermekle birlikte bankacılık sektöründeki sorunlar da reel ekonomiyi olumsuz etkilemektedir (Boğa, 2019: 15). Yaşanan finansal kriz, Türk bankacılık sektöründe ciddi bir küçülmeye neden olurken, döviz açık pozisyonunu ayarlayamayan birçok banka faaliyetine son vermek zorunda kalmış ya da Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu bilançoları kötüleşen bu bankalara el koymak zorunda kalmıştır. Aşağıdaki tabloda 2001 krizi ardından bankacılık işlemlerine son verilen bankalar gösterilmiştir.

**Tablo 1: 2001 Krizi Ardından Kapanan Bankalar**

Atlas Yatırım Bankası A.Ş.	Temmuz 2001 tarihinde bankacılık yapma izni kaldırılmıştır.
Bank Kapital Türk T.A.Ş.	Ocak 2001 tarihinde bankacılık izni kaldırılmıştır.
Demirbank T.A.Ş.	Aralık 2001 tarihinde HSBC'ye devredilmiştir.
Ege Giyim Sanayicileri Bankası A.Ş.	Ocak 2002 tarihinden itibaren bankacılık izni kaldırılmıştır.
Egebank A.Ş.	Ocak 2001 tarihinde bankacılık izni kaldırılmıştır.
Eskişehir Bankası T.A.Ş.	Temmuz 2001 tarihinde kapanmıştır.
Etibank A.Ş.	Aralık 2001 tarihi itibarıyla bankacılık izni kaldırılmıştır.
Okan Yatırım Bankası A.Ş.	Temmuz 2001 tarihinde bankacılık yapma izni kaldırılmıştır.
Türkiye Tütüncüler Bankası A.Ş.	Ocak 2001 tarihinde bankacılık yapma izni kaldırılmıştır.
Ulusal Bank T.A.Ş.	Mayıs 2001 tarihinde bankacılık yapma izni kaldırılmıştır.

**Kaynak:** TBB

1990'ların başında 57 mevduat bankası faaliyet gösterirken 2001 krizi ardından bu sayı 46'ya gerilemiştir (Arabacı, 2018:35). Kasım 2001'de ilk etkisini gösteren krizle birlikte Tablo 1'de de görüldüğü gibi 11 mevduat bankasının işlem yapma yetkisi kaldırılmıştır. Birleşik Körfez Bankası Osmanlı, Demirbank HSBC ve Osmanlı Bankası da Garanti bankasına devredilmiştir (TBB, 2017). 2001 yılında yaşanan finansal kriz bankacılık sektöründe faaliyet gösteren banka sayısının düşmesine neden olurken, doğal olarak sektör aktifleri de azalmıştır. Aşağıda bankacılık sektörü toplam aktif gelişimi 1990-2017 dönemi için özetlenmiştir.

**Tablo 2:** Türk Bankacılık Sektörü Toplam Aktif Gelişimi (1990-2017)

Yıl	Toplam Aktifler	GSYİH	Toplam Aktif/GSYİH
1990	65,490	152,692	0.43
1995	89,377	171,023	0.52
2000	166,275	271,565	0.61
2005	296,246	502,238	0.59
2010	641,251	773,324	0.83
2015	821,755	859,558	0.96
2017	847,724	850,410	0,99

**Kaynak:** TBB verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi Türk bankacılık sektörü toplam aktif büyüklüğünün milli ekonomi içindeki payı dönem boyunca sürekli artış göstermiştir. Bununla birlikte 2000 yılında toplam aktiflerin GSYİH içindeki payı %61 iken bu oran 2005 yılında %59'dur. Bu gelişmenin nedeni, bankacılık sektöründe 2001 yılında yaşanan kriz etkisinin atlatılmasının uzun sürmüş olmasıdır. 2001 yılında yaşanan krizin ardından Hükümet tarafından uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ekonomide enflasyonla mücadele ve kamu açıklarının azaltılması bankacılık sektöründe de sermaye yeterliliğinin düzeltilmesi ve krizlere karşı bankacılık sektörünün yapısal olarak güçlendirilmesini içeriyordu (TBB, 2001). Program olumlu etkisini krizin ardından göstermeye başlamış ve 2005 yılından sonra sektör hızla büyüme kaydetmiştir. Tablo 2'de de görüldüğü gibi bankacılık sektörü toplam aktiflerinin GSYİH'ye oranı 2010 yılında %80 barajını geçmiş 2017 yılında da neredeyse %100'e ulaşmıştır.

2008 yılında Dünya ekonomisini olumsuz etkileyen Global finans krizi 2009 yılı başında Türk ekonomisinde hissedilmiştir. Türk bankacılık sektörünün güçlendirilmesine yönelik alınan önlemler Türk bankacılığının bu krizi hafif atlatmasına ve 2002-2017 dönemi arasında sektörün istikrarlı bir şekilde büyümesine vesile olmuştur (Arabacı, 2018). Bu dönemde enflasyon oranının düşmesiyle başlayan süreç, Türk bankacılığında da bazı yapısal değişimlere sebep olmuştur. Enflasyonist dönemde, Türk bankacılığı topladığı kaynakları hazine bonosunda değerlendirirken, ucuzlayan kredi maliyetleriyle reel olarak getirisi bonolara göre daha yüksek olan tüketici kredisi kullanılmaya yönelmiştir. Yurt içinde tasarruf yetersizliği, bankaların bu kredileri finansman için yurt dışı borçlarının da artmasına sebep olmuştur (Çelik, 2013:283). Bununla birlikte sektördeki yüksek kârlılık yabancıların sektöre ilgisini yeniden arttırmış ve 2005'de 13 olan sektördeki yabancı banka sayısı 2007'de 18'e yükselmiştir. Sektör, enflasyon, faiz ve kurlarda yaşanan istikrarla birlikte 2017 yılına kadar ılımlı bir

şekilde büyümüştür. Bununla birlikte sektörün artan dış borçları Bankaları kur riskine karşı kırılgan hale getirmiştir. 2018 yılı Ağustos ayında yaşanan kur artışı, tekrar sektörü olumsuz etkilemiştir. Görüldüğü gibi Türk bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelerle Türkiye ekonomisinin makroekonomik koşulları arasında yakın bir ilişki vardır ve Türk bankacılık sektörü makroekonomik koşullara paralel bir biçimde dönem boyunca dalgalı bir seyir göstermiştir.

## **2. LİTERATÜR TARAMASI**

Konuya ilişkin literatür incelendiğinde, bankacılık sektörü üzerine yapılan çalışmaların daha çok sektörde kârlılığın belirleyenlerinin tespitine yönelik olduğu dikkati çekmektedir. Bunun önemli bir nedeni, banka kârlılığını belirleyen faktörlerin tespit edilmesinin hükümetlerin uygulayacakları ekonomi politikalarına karşı bankaların pozisyon almalarına yardımcı olmasıdır.

Molyneux ve Thornton (1992) 18 Avrupa Birliği üyesi ülke Bankacılık sektörü üzerine yaptıkları çalışmada yüksek faizlerin yüksek kârlılığı ve faiz marjını beraberinde getirdiğini bulmuşlardır. Demirgüç-Kunt ve Maksimoviç (1998) 30 farklı ülke Bankacılığı için yaptıkları çalışmada hukuki yapı ve düzenlemelerin faiz marjı ve kârlılıkla ilişkisini araştırmışlardır. Makroekonomik istikrar ve hukuk sisteminin düzenli işleyişi bankaların kârlılığı üzerinde olumlu etki meydana getirmektedir. Bir yıl sonra yapılan başka bir çalışmada Demirgüç-Kunt ve Huizinga (1999) 80 farklı ülke bankacılık sektöründe enflasyon oranının banka kârlılığıyla pozitif ilişkisi olduğunu belirtmişlerdir. Goddard ve diğ. (2004) de 6 AB üyesi ülke bankacılığında firma büyüklüğünün kârlılıkla pozitif ilişkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Tunay ve Silpar (2006) Türk bankacılığı üzerine yaptıkları çalışmalarında firma büyüklüğü, enflasyon oranı ve ekonomik büyümenin banka kârlılığı üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuşlardır. Erol, (2007), Türk Bankacılık sektöründeki 30 ticari banka üzerine yaptığı çalışmada bankaların faiz marjlarının kur, faiz ve politika risklerinden olumsuz etkilediğini bulmuştur. Gündoğru ve Aksu (2011), Türk bankacılık sektörü kârlılığı ile makroekonomik değişkenler olan faiz, enflasyon, bütçe açığı ve sanayi üretim endeksi arasında güçlü bir ilişkinin olduğunu bulmuş ve istikrarlı bir finansal ortamın bankacılık sektörünün gelişmesi için kaçınılmaz olduğunu belirtmişlerdir. Acaravcı ve Çalım (2013), Türk bankacılık sektörü kârlılık ve faiz marjı ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında firmalara ait spesifik faktörlerin kârlılık üzerinde makro değişkenlerden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Ahmed ve diğ. (2016) da Asya ve Amerika bankaları üzerine yaptığı çalışmada firmalara ait spesifik faktörlerin kârlılık üzerinde makro değişkenlerden daha etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ekonomik büyüme ve reel döviz kurunun kârlılık ve net faiz marjı üzerinde güçlü bir etkisi olduğu görülmüştür. Boitan (2015), AB bankacılık sektörü için yaptığı çalışmada ekonomik büyümenin bankacılıkta kârlılık üzerinde önemli ve güçlü bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çelik ve Çıtak (2016) da, yaptıkları araştırmada istikrarlı bir ekonomik büyümenin bankacılık sektörü etkinliğinin artması için gerekli olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Etkin bir bankacılık, daha düşük maliyet yani daha az gider demek olacağı için bankaların net faiz marjlarının da artmasına vesile olacaktır. Obeid ve Adeinat, (2017), Ürdün bankacılık sektöründe net faiz marjının belirleyenlerini araştırdıkları çalışmada, makroekonomik faktörlerden daha çok bankaların içsel faktörlerinin net faiz marjı üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Topak ve Talu

(2017) Türk bankacılık sektörü aktif kârlılığını etkileyen makro değişkenlerin tespiti için yaptıkları çalışmada, büyüme ve faiz oranlarının kârlılığa pozitif, döviz kurunun ise negatif etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ghurtskaia (2018), Gürcistan bankacılığında banka kârlılığı ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkinin oldukça zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Görüldüğü gibi literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde ve teorik olarak net bir sonuç elde edilememiştir. Ülke ve dönem farkına göre bankaların aktif kârlılıkları içsel ya da dışsal faktörlerden etkilenebilmektedir. Literatürde yer alan çalışmalar banka spesifik veri kullanımına dayanan panel veri ekonometrisi yöntemi içermektedir. Bu çalışmada bankacılık sektörü aktif kârlılığı üzerinde sektörel finansal göstergeler ve makroekonomik faktörler toplulaştırılmış yıllık zaman serileridir. Bu açıdan bakıldığında bu çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan kullanılan veri ve yöntem açısından farklılık göstermektedir.

### 3. VERİ SETİ VE AMPİRİK METODOLOJİ

Türk bankacılık sektöründe aktif kârlılığı (*ROA*) ile makroekonomik performans (*MPE*) ve sektörel finansal göstergeler (*SFG*) arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik bu çalışmada, Türk Bankalar Birliği (TBB) tarafından sunulan banka bilançoları ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri kullanılmıştır. Makroekonomik değişkenlere ilişkin veriler TÜİK'ten, bankacılığa ilişkin diğer verilerin TBB tarafından sunulan bilançolardan alınmıştır. Çalışma dönemi 1990-2017 yılları aralığı arasındaki 28 yılı kapsamaktadır. Bu çalışmada yer alan ampirik analize konu olan değişkenler ve değişkenlere ilişkin analizler şunlardır.

#### • *Bağımlı Değişken: Aktif Kârlılığı*

Aracılık yaklaşımı (intermediation approach) dikkate alındığında bankalar elinde fon fazlası bulunan hane halkı ile fon ihtiyacı olan yatırımcılar arasında aracılık faaliyetinde bulunan ve aracılık faaliyetleri sonucu gelir elde eden hizmet kurumları olarak tanımlanmaktadır. Bankacılıkta kârlılık göstergesi olarak genelde iki ölçüt kullanılmaktadır. Bunlardan ilki bankanın sahip olduğu varlıklar üzerinden kârlılık hesabı olan toplam aktif kârlılığı (return on assets) ve bankanın sahip olduğu kaynakları üzerinden kârlılık hesabı olan özkaynak kârlılığı (return on equity) dir. Bu çalışmada bağımlı değişken olarak aktif kârlılığı (*ROA*) dikkate alınmıştır. Buna göre:

$$ROA = \text{Net dönem kârı} / \text{toplam aktifler}$$

şeklinde hesaplanmıştır.

#### • *Aktif kârlılığını etkileyen makroekonomik performans göstergeleri*

Literatürde makroekonomik performans göstergeleri olarak hangi değişkenlerin yer alması gerektiğine ilişkin farklı görüşler vardır. Bazı yazarlar, ekonomi teorisine dayalı olarak üç önemli ekonomik gösterge olan büyüme, işsizlik ve enflasyonun makroekonomik performans ölçütü olduğunu ve bunların her birinin ekonomide birer sac ayağını oluşturduğunu ileri sürer. OECD (1987) tarafından geliştirilen “sihirli elmas” endeksi, büyüme, işsizlik, enflasyon ve cari işlem açığı üzerinden makroekonomik performansın değerlendirilebileceği bir yaklaşımdır. Bu tanımlamaya ilave olarak daha sonra bütçe açığı da ilave edilmiştir. Böylece makroekonomik performans hesabında dış denge kadar iç denge de dikkate alınmaya başlamıştır. Bu ilavelerin ardından söz konusu bu beş değişkenin belli oranlarda ağırlıklandırılması ile ortaya çıkan makroekonomik performans endeksi, ülkelerin zaman içinde

makroekonomik performansları hakkında genel gidişatın görülmesinde önemli bir bilgi kaynağı olmaya başlamıştır.

OECD (1987) tarafından geliştirilen makroekonomik performans endeksine (*MPE*) dahil edilen değişkenler ve ağırlıkları şu şekildedir: büyüme oranı (+%30); enflasyon oranı (-%20); işsizlik oranı (-%20); bütçe açığının GSYİH'ye oranı (-%15) ve cari açığın GSYİH'ye oranı (-%15). *MPE* endeksi yukarıda belirtilen değişkenler, verilen oranlarla ağırlıklandırılmakta ve elde edilen toplamına 100 değeri eklenerek endeks değeri bulunmaktadır. *MPE* endeksinin azalması endeks içinde yer alan değişkenlerdeki bozulmalara bağlı olarak ekonomide makroekonomik sıkıntıların olduğu anlamına gelirken, bu endeks değerindeki artış ta yine endeks içindeki değişkenlerdeki iyileşmelere bağlı olarak ekonomide makroekonomik iyileşmelerin olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, *MPE* endeksini oluşturan değişkenler standart yöntem dışında, Temel Bileşenler Analizi (TBA) kullanılarak ağırlıklandırılmış ve bu şekilde yeni bir endeks oluşturma yoluna gidilmiştir. Bu oluşturulan yeni *MPE* endeksi değişken sayısı ve tanımı itibarıyla OECD endeksine benzemekle birlikte, endekste kullanılan ağırlıkların belirlenmesi açısından OECD endeksinden ayrılmaktadır.

Teorik olarak ekonomik büyümede meydana gelen artış, işsizlik ve enflasyon oranlarındaki azalış, cari işlem açığının olmaması ya da azalması ve keza kamu bütçe açığının olmaması ya da azalması *MPE*'ye olumlu yansiyacaktır. *MPE* içinde yer alan bu göstergelerdeki iyileşmeye paralel şekilde, ekonomideki ekonomik istikrar algısına da bağlı olarak düşen enflasyona paralel gerileyecek olan faiz oranları yatırımların artmasına, bankaların daha ucuz borçlanmalarına ve banka işlemlerinin artmasına neden olacaktır. Düşen faiz oranlarına bağlı olarak yurtiçi tasarrufların diğer getiri kalemlerine yönelmesi mümkün olmakla birlikte, yurt dışı borçlanmanın cari açık üzerinde baskı yaratmadığı sürece (kur riski oluşmadığı sürece) bankaların net faiz gelirleri ekonomideki bu olumlu havadan pozitif yönde etkilenecek ve kârlılık artacaktır. Bununla birlikte *MPE* endeksinde meydana gelecek bir azalma ise tüm bu olumlu etkilerin tersine dönmesine ve dolayısıyla banka kârlılığının da azalmasına sebep olacaktır.

- ***Aktif kârlılığını etkileyen sektör performans göstergeleri***

Aracılık yaklaşımı gereği bankalar, topladıkları mevduatları reel sektöre kredi olarak kullandıran finans kuruluşlarıdır. Bankalar, topladıkları mevduatları krediye dönüştürebildikleri sürece önemli faiz kazancı elde edeceklerdir. Bu nedenle banka kârlılığını etkilediği düşünülen ilk iki sektörel gösterge toplam mevduatlar/mevduatlar/aktifler ve krediler (krediler/aktifler) dir. Mevduatlarına göre kredileri daha yüksek olan bankaların daha yüksek faiz kazancı dolayısıyla kâr elde edecekleri kaçınılmazdır. Bankaların mevduatlarından daha yüksek oranda kredi kullandırmaları özellikle ülkemizde yurtiçi tasarrufların yetersizliği nedeniyle yurtdışı borçlanmayla gerçekleşmektedir. İstikrarlı kur, düşük borçlanma maliyeti anlamına geleceği için böyle bir durumda banka kârlılığı artacaktır. Bu nedenle aktif kârlılığını etkilediği düşünülen 3. değişken olarak reel döviz kuru dikkate alınmıştır. İlave olarak bankaların menkul değerlerden elde ettikleri gelirleri de mevcuttur. Özellikle Türkiye'de kamu kağıtlarına yapılan yatırımlar, bir dönem bankalara ciddi kazançlar sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında bankaların menkul değerlerden elde ettikleri faiz gelirlerinin de kârlılığa olumlu katkı yapması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Bu nedenle bankacılık sektörü menkul değer gelirleri (menkuldeğer faiz geliri/aktifler) 4. sektörel finans

göstergesi olarak dikkate alınmıştır. Bankacılık sektörü kârlılığını etkilediği düşünülen son değişken ise aynı zamanda sektör büyüklüğünü (size) de göstermesi açısından toplam aktiflerdir. Aktiflerin büyüklüğü ve artması, doğal olarak bankaların bu aktifleri kullanmaları sonucunda faiz gelirleri ve kârlarının da artmasına neden olacaktır. Makroekonomik performans değişkenlerinde olduğu gibi aktif kârlılığının 5 sektörel gösterge ile açıklamak yerine, TBA ile bu 5 değişkeni en iyi şekilde temsil eden yeni bir değişken elde edilmiştir.

Makroekonomik değişkenlerin *ROA* üzerinde etkilerini analiz eden ampirik çalışmalarda bu ilişkinin üç farklı şekilde incelendiği görülmektedir. Birincisi, makroekonomik değişkenler tek tek ele alınarak *ROA* üzerindeki etkileri araştırılmıştır. İkincisi, farklı sayıda makroekonomik değişken aynı anda modele dahil edilmiş ve bu şekilde makroekonomik değişkenlerle *ROA* arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Üçüncü yaklaşımda ise makroekonomik değişkenler arasında korelasyonun yüksek olduğu gerçeğinden hareketle, önce makroekonomik performans göstergeleri ağırlıklandırılarak makroekonomik performans endeksi oluşturulmuş ve sonra bu endeksle *ROA* arasındaki ilişki ampirik olarak analiz edilmiştir. .

### 3.1. Temel Bileşenler Analizi

Ampirik literatürde kullanılan birinci yaklaşımda makroekonomik göstergelerin her biri ayrı ayrı modele dahil edildiği için, tahmin katsayıları taraflı sonuçlar verecektir çünkü makroekonomik performansın farklı boyutları vardır ve bu boyutların bir kısmının modele eklenmemiş olması dışlanmış değişken (omitted variable) problemine yol açmaktadır. Diğer yandan bütün makroekonomik performans değişkenlerinin birlikte modele dahil edilmesi de çoklu doğrusallık problemine yol açmaktadır. Çoklu doğrusallığın yüksek olduğu durumda, regresyon katsayı tahmin edicilerinin varyansları büyük ve değerleri belirsiz olur. Katsayı tahminçileri ve standart hataları verilerdeki küçük değişmelere çok duyarlı hale gelirler. Kısaca, tahmin edilen katsayılar istikrarsız ve yorumlanmaları zor olacaktır. Zira makroekonomik performans değişkenleri arasında yakın bir ilişki vardır.

Bu çalışmada, literatürde karşılaşılan dışlanmış değişken ve çoklu doğrusallık problemlerinin üstesinden gelebilmek için, makroekonomik performans göstergeleri ve sektörel finansal göstergeler Temel Bileşenler Analizi (TBA) yardımıyla ağırlıklandırılmıştır. Böylelikle, birisi makroekonomik performans endeksi (*MPE*) ve ikincisi de sektörel finansal performans endeksi (*SFG*) olmak üzere iki endeks oluşturulmuştur.

Daha açık bir ifadeyle, sektörel finansal göstergeler olarak literatürde yaygın olarak kullanılan ve net faiz marjını etkilediği düşünülen detayları yukarıda açıklanmış olan 5 farklı finansal gösterge değişkeni TBA kullanılarak tek bir değişkene dönüştürülmüştür. Benzer şekilde, beş farklı makroekonomik performans göstergesi (enflasyon, büyüme, işsizlik, cari açık ve bütçe açığı) TBA yöntemiyle tek bir değişkene dönüştürülmüştür. TBA yöntemi sayesinde, net faiz marjını etkileyen ve haliyle modele bağımsız değişken olarak eklenmesi gereken 10 adet farklı değişken, 2 değişkene indirgenmiştir. Bu değişkenler, kendini oluşturan bileşenlerini en iyi şekilde temsil eden değişkenlerdir ve ekonometrik modellerde, çok sayıda ve aralarındaki korelasyonun yüksek olduğu değişken kullanılması durumunda ortaya çıkması muhtemel çoklu bağlantı problemi gibi ekonometrik problemleri de önlediği için, sonuçların güvenilirliği de artmış olacaktır.

Temel Bileşenler Analizi (TBA), değişkenler ya da veriler arasındaki bağımlılık yapısının yok edilmesi ve çok boyutlu bir veri kümesinin tek bir boyuta indirgenmesidir. Veri kümesi içindeki en belirgin ve tanımlayıcı özelliklerin, tek bir değişkende görüntülenmesinin sağlayan bu yöntemin en önemli özelliği ise korelasyonsuz olmasıdır. Ayrıca yöntem sonucu elde edilen birinci temel bileşen (Principle component PC1), veri kümesindeki toplam değişkenliği en iyi açıklayan değişkendir. Bir sonraki bileşen ise kalan değişkenliği en iyi açıklamaktadır (Cömert,2015).

TBA kullanılarak, birden fazla verinin sahip oldukları özellikleri kaybetmeden tek bir değişkende yansıtılabilmeleri mümkündür. Bunun için önce verilerin ortalamalardan sapmaları bulunur, daha sonra veri kümesine ait kovaryans matrisi elde edilir. Araştırmamızda her bir endeks 5'er veri bileşeni içerdiği için elde edilen kovaryans matrisi de 5x5 boyutundadır. Kovaryans matrisi aslında verilere ait bilgileri içeren özdeğer (eigen value) ve özvektör matrisinin elde edilmesini sağlar. Kovaryans matristen elde edilen özvektör ve özdeğerler yardımıyla yeni eksenler ve özellik vektörü elde edilmektedir. Özvektörler kovaryans matristen elde edildikten sonra yüksek değerden düşük değere doğru sıralanırlar. Bu işlemde amaç bileşenleri veriyi temsil etme oranına göre sıralamaktır. Böylelikle en önemli bileşenden en az önemli bileşene doğru bir sıralama yapılır. Bazı durumlarda bileşenler atılırsa elde edilecek veri seti orijinal veri setinden daha az boyuta sahip olabilir. Örneğin  $n$  boyutlu bir veri setinden  $n$  özvektör ve özdeğer elde edildikten sonra  $p$  kadar özvektör seçildiğinde elde edilecek veri seti sadece  $p$  boyutlu olacaktır. TBA'nın son aşamasında ise yeni veri seti türetilir. Bu aşamada veri setini en iyi temsil edecek, önem derecesi en yüksek olarak seçilen bileşenler (varyansı yüksek olan veri sütunu) ile standardize edilmiş verinin transpozu alınarak çarpılması sonucu yeni veri seti elde edilir (Cömert, 2015).

Tablo 1'de makroekonomik performans gösterge değişkenlerine (*MPE*) uygulanan TBA sonuçları yer almaktadır. Tablodan da görüleceği gibi, birinci temel bileşen veri setindeki toplam değişimin %57,3'ünü açıklamaktadır. Tablonun alt kısmında temel bileşenlere karşılık gelen ağırlıklar yer almaktadır. Bu çalışmada analize konu olan *MPE* değişkeni, 5 adet makroekonomik performans gösterge değişkenlerinin Tablo 1'in ikinci sütununda yer alan eigen vektör değerleriyle ağırlıklandırılması sonucu bulunmuştur.

**Tablo 1: MPE Özdeğer ve Özvektörü**

	Temel Bileşenler	1	2	3	4	5
Makro Ekonomik Göstergeler	Eigen Değerler	2.8651	1.1948	0.5739	0.3049	0.0613
	Toplam Varyansın %'si	0.573	0.239	0.1148	0.061	0.0123
	<b>Eigen Vektörler</b>					
	$a^b$	0.4527	0.1233	0.7709	0.4158	0.1121
	$a^e$	0.3229	0.6360	-0.5373	0.4029	0.1993
	$a^i$	-0.5425	-0.2275	0.0036	0.4749	0.6545
	$a^{ba}$	-0.5286	0.2986	0.1217	0.43723	-0.6522



	$a^{ca}$	0.3421	-0.6628	-0.3190	0.4980	-0.3064
--	----------	--------	---------	---------	--------	---------

Not:  $a^b$  : ekonomik büyüme  $a^e$  : enflasyon  $a^i$  : işsizlik  $a^{ba}$  : bütçe açığı  $a^{ca}$  : cari açık

Tablo 2’de sektörel finansal performans gösterge değişkenlerine (*SFG*) uygulanan TBA sonuçları yer almaktadır. Tablodan da görüleceği gibi, birinci temel bileşen veri setindeki toplam değişimin %85.9’unu açıklamaktadır. Tablonun alt kısmında temel bileşenlere karşılık gelen ağırlıklar yer almaktadır. Bu çalışmada analize konu olan *SFG* değişkeni, 5 adet sektörel finansal performans gösterge değişkenlerinin Tablo 2’in ikinci sütununda yer alan eigen vektör değerleriyle ağırlıklandırılması sonucu bulunmuştur.

**Tablo 2:** SFG Özdeğer ve Özvektörü

	Temel Bileşenler	1	2	3	4	5
Sektörel Finansal Göstergeler	Eigen Değerler	2.8049	1.2139	0.8339	0.1176	0.0295
	Toplam Varyansın %'si	0.5610	0.2428	0.1668	0.0235	0.0059
	<b>Eigen Vektörler</b>					
	$a^k$	0.4073	0.5135	0.4950	0.0873	-0.5637
	$a^m$	0.2769	-0.5679	0.6760	-0.3017	0.2297
	$a^{rdk}$	0.5031	-0.400	-0.1933	0.7391	-0.0561
	$a^{md}$	-0.5015	0.1755	0.5047	0.5936	0.3325
	$a^{akt}$	0.5027	0.4722	-0.0765	-0.0521	0.7181

Not:  $a^k$  : krediler/aktifler;  $a^m$  : mevduatlar/aktifler;  $a^{rdk}$  : reel döviz kuru  $a^{md}$  : menkul değer faiz geliri/aktifler;  $a^{akt}$  : aktifler

#### 4. EKONOMETRİK TAHMİN VE SONUÇLAR

Türk bankacılık sektöründe aktif kârlılığı (*ROA*) ile makroekonomik performans (*MPE*) ve sektörel finansal göstergeler (*SFG*) endeksi arasındaki uzun dönem ilişkiyi test etmek üzere Türk Bankalar Birliği tarafından sunulan banka bilançoları ve TÜİK verileri kullanılmıştır. Çalışma dönemi 1990-2017 yılları aralığı arasındaki 28 yılı kapsamaktadır. Bu çalışmada yer alan ampirik analize konu değişkenler, bankacılık sektörü aktif kârlılığı (*ROA*), makroekonomik performans endeksi (*MPE*) ve sektörel finansal göstergeler (*SFG*) endeksidir. Bu değişkenlere ilişkin detaylı tanımlar bir önceki bölümde yer almaktadır.

##### • *Durağanlık Testi*

Zaman serileri ile yapılacak analizlerde serilerin durağan olmaları büyük önem taşır. Durağan olmayan serilerle yapılan regresyonlar yanlış (superior regression) sonuçlar vermektedir (Enders, W, 2014). Ayrıca aktif kârlılığı (*ROA*) TL para birimi cinsinden, *MPE* ve *SFG* ise endeks değerleri olduğu için ölçü birimi uyumsuzluğunu giderip seriler arasındaki ilişkiyi esneklik cinsinden ifade etmek için her üç değişkenin de doğal logaritması alınmıştır. Aşağıdaki tabloda değişkenlerin düzey ve birinci fark değerlerinde durağanlık analizleri Geliştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey and

Fuller Test) test yöntemi kullanılarak verilmiştir (Dickey and Fuller, 1979). Bu yöntem zaman serilerinin birim kök içerip içermediklerinin sınırlarına göre;

$$\text{Regresyon modeli} \quad \Delta y_t = (\rho - 1)y_{t-1} + u_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad (1)$$

şeklinde yazılır. (1) numaralı denklemde  $\Delta$  birinci fark operatörü olup model tahmin edildikten sonra  $\delta = 0$  hipotezi test edilir.  $\delta = 0$  olduğunda dönemler arası değişim rassal olduğundan “seride birim kök vardır”  $H_0$  boş hipotezi kabul edilir. Bu hipotezin reddedilmesi ise seride birim kök olmadığı yani serinin durağan olduğu anlamına gelmektedir. Bu uygulama araştırmada kullanılacak her seri için yapılır ve hipotez test edilir.

**Tablo 3:** Geliştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Durağanlık Testi

Düzye değerler				
Değişkenler:	kesişim	olasılık	kesişim ve trend	olasılık
<i>lnROA</i>	-1.47 (0)	0.53	-2.83 (0)	0.20
<i>ln MPE</i>	-0.92 (1)	0.76	-2.11 (1)	0.52
<i>lnSFG</i>	-0.69 (0)	0.99	-2.62 (0)	0.28
Birinci fark değerler ( <i>d</i> =fark)				
	kesişim	olasılık	kesişim ve trend	olasılık
<i>dlnROA</i>	-4.97(1)	0.00*	-4.87 (0)	0.00*
<i>dln MPE</i>	-7.88 (0)	0.00*	-7.73 (0)	0.00*
<i>dln SFG</i>	-6.43 (0)	0.00*	-6.26 (0)	0.00*

**Not:** Parantez içi değerler ADF testi optimal gecikme uzunluğu olup Schwartz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. \*: Değişkenlerin birinci farkları istatistiki olarak %1 düzeyinde durağandır.

Tablo 3’de görüldüğü gibi çalışmada kullandığımız bankacılık sektörü aktif kârlılığı (*lnROA*), makroekonomik performans (*lnMPE*) ve sektör finansal göstergeler endeksi (*lnSFG*) değişkenleri düzey değerlerinde durağan değilken, birinci farklarında durağandır. İki değişken arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme testini yapmadan önce VAR (vektör otoregresif model) modeli kurulmuş ve optimal gecikme uzunluğu tespit edilmiştir.

**Tablo 4:** VAR Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	128.44	-	8.80e-09	-10.035	-9.889	-9.995
1	172.87	74.64*	5.21e-10	-12.869	-12.284*	-12.707*
2	182.45	13.79	5.17e-10*	-12.916*	-11.892	-12.632

Not: \*: Optimal gecikme uzunluğu seçimini gösterir. LR: sequential modified LR test AIC: Akaike information criterion; SC: Schwarz information criterion; HQ: Hannan-Quinn information criterion

Tablo 4’de görüldüğü gibi  $\ln ROA$  ile  $\ln MPE$  ve  $\ln SFG$  arasındaki uzun dönem ilişkiyi araştıracağımız eşbütünlük analizi için kullanılacak optimal gecikme uzunluğu Schwarz ve Hannan-Quinn kriterine göre “1” olarak belirlenmiştir. Optimal gecikme uzunluğu tespitinden sonra iki değişken arasındaki Johansen (1995) eşbütünlük analizi sonuçları aşağıda verilmiştir

**Tablo 5:** Johansen Eşbütünlük Testi

Trace Testi				Maksimum Özdeğer Testi			
$H_0$	$H_1$	Trace İstatistik	%95 Kritik Değer	$H_0$	$H_1$	Mak. Öz. İstatistik	%95 Kritik Değer
$r = 0$	$r \leq 1$	30.11	29.79	$r = 0$	$r \leq 1$	19.97	21.13
$r \leq 1$	$r \leq 2$	10.14	15.49	$r \leq 1$	$r \leq 2$	9.71	14.26
$r \leq 2$	$r \leq 3$	0.42	3.84	$r \leq 2$	$r \leq 3$	0.42	3.84

**Not:** \*%5, \*\*%10 anlamlılık düzeyinde  $H_0$  hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.

Tablo 5’de görüldüğü gibi Johansen eşbütünlük testine göre hem Trace hem de Maksimum Özdeğer Testi sonuçları, 1990-2017 döneminde ROA ile MPE ve SFG’nin uzun dönemde I(1) dereceden eşbütünlük olmadıkları  $H_0$  hipotezinin reddedildiğini yani bu değişkenlerin uzun dönemde I(1) dereceden eşbütünlük oldukları karşıt  $H_1$  hipotezinin kabul edildiğini göstermektedir. Metodolojik olarak eşbütünlük analizlerinde değişkenler arasındaki ilişkileri yorumlanmaz. Bunun yerine uzun dönemde aralarında pozitif bir ilişkinin varlığı tespit edilmiş olan değişkenler arasındaki ilişkinin yönü merak edilir ve araştırılır.

Tablo 6’da, bu araştırmanın değişkenleri olan, aktif kârlılığı, makroekonomik performans ve sektörel finansal performans değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönünü tespit etmek üzere yapılan Granger (1969) nedensellik ve Wald Dışa Dönüklük Testi sonuçları yer almaktadır.

**Tablo 6:** Granger Nedensellik-Wald Dışa Dönüklük Testi

Bağımlı değişken: SFG			
Bağımsız değ.	Ki-kare	Sd	Olasılık
$\ln ROA$	6.337	2	0.027**
$\ln MPE$	1.549	2	0.260
Bağımlı değişken: ROA			
Bağımsız değ.	Ki-kare	Sd	Olasılık
$\ln SFG$	7.169	2	0.028**
$\ln MPE$	2.691	2	0.260
Bağımlı Değişken: MPE			
Bağımsız değ.	Ki-kare	Sd	Olasılık
$\ln SFG$	3.424	2	0.180
$\ln ROA$	13.971	2	0.0005*

**Not:** sd: serbestlik derecesi \*:%1 de anlamlı ilişki \*\*:%5’de anlamlı ilişki  
MPE: Makroekonomik performans endeksi  
ROA: Aktif kârlılığı  
SFG: Sektörel finans göstergeleri endeksi

Tablo 6’da görüldüğü gibi istatistiki olarak %3 anlamlılık düzeyinde “ROA’dan SFG”ye ve istatistiki olarak %3 anlamlılık düzeyinde “SFG’den ROA”ya doğru çift yönlü karşılıklı nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bankacılık sektörü finansal göstergelerindeki olumlu gelişmeler, bankaların kârını arttırırken doğal olarak artan kârlar yeniden finansal yatırımlara dönüşecektir. Teorik olarak bu iki değişkenin karşılıklı olarak birbirinin nedeni olması kaçınılmaz gibi görünmektedir. Tablo 6’da görüldüğü gibi MPE’nin SFG ile karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Bununla birlikte yine Tablo 6’da görüldüğü üzere istatistiki olarak %1 anlamlılık düzeyinde ROA’dan MPE’ye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Teorik olarak bu iki değişken arasındaki nedenselliğin karşılıklı olması beklenirken, bu ilişkinin ROA’dan MPE’ye doğru tek yönlü çıkmış olması Türkiye ekonomisinin kendine has yapısından kaynaklanmış olabilir. Bankacılık sektörünün kârlılığının yüksek olması onları daha çok kredi kullanırmaya teşvik edecek bir motivasyondur. Türkiye ekonomisinde son yıllarda ekonomik büyümenin tüketim bazlı olduğu akademik camia tarafından sıkça dile getirilmektedir. Bu tüketimin arkasında da bankalarca kullanılan kredilerin olduğu aşikârdır. Bu nedenle bankalar ancak kâr elde ettikleri sürece piyasayı fonlamak isteyecekleri için ROA’dan MPE’ye doğru bir ilişkinin varlığı makul görülebilecektir. Son olarak belirtmek gerekir ki, bankaların kârlılığının yüksekliği onları aracılık görevlerinde daha istekli yapabileceği için, bankaları kredi kullanırmaya da isteklendirecek ve buna bağlı olarak ekonomik canlanma muhtemelen olumlu etkilenecektir. Burada unutulmaması gereken bir husus ise bankaların reel sektörü fonlama olan asıl görevlerinden uzaklaşmamaları gerektiğidir. Sürdürülebilir bir makroekonomik performans ve dolayısıyla da buna bağlı güçlü ve kârlı bir bankacılık sektörü için sahip olunan kaynakların üretime yönlendirilmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

## **Sonuç**

Türkiye ekonomisi 1980 sonrası dışa açılma süreci ile birlikte birçok krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerle birlikte ekonominin makroekonomik performansı dalgalanma gösterdiği gibi, makroekonomik şartlardan ilk etkilenen sektörlerin başında gelen bankacılık sektörü de dalgalanma göstermiştir. Sürdürülebilir bir ekonomik büyüme için reel sektörün ucuz maliyetle finanse edilmesinde önemli bir aracılık rolü üstlenen bankaların faaliyetlerine devam etmeleri, onların kârlılığının sürekliliğine bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında her ne kadar 1994 ve 2001 yılı kriz dönemlerinde sektörün kârlılığında düşme görünmüş hatta iflaslar yaşanmışsa da, sektör kâr ortalamasının bu dönem dışında yüksek olması sektöre yabancı ilgisinin de yüksek olmasına neden olmuştur. Makroekonomik performansın yani büyüme, enflasyon, işsizlik, cari açık ve bütçe açığında görülecek olumlu gelişmelerin bankaların karlarına olumlu yansıtacağı varsayılmaktadır. Ayrıca bankaların sektörel olarak finansal yatırımlarından elde ettikleri diğer faiz gelirleri ile topladıkları mevduatlar ve dağıttıkları krediler de kârlılıklarını arttırmaktadır. Bu çalışmada 1990-2017 dönemi Türk bankacılık sektörü aktif kârlılığı ile makroekonomik performans ve sektörel finansal göstergeler endeksinin uzun dönemde eşbütünleşik oldukları yani bu değişkenlerin birlikte hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada “lnROA’dan lnSFG”ye ve “lnSFG’den de “lnROA”ya doğru çift yönlü karşılıklı nedensellik ilişkisi belirlenmişken “lnMPE’nin lnSFG” ile karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir. Araştırmada “lnROA”dan “lnMPE”ye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiş olup, Türkiye ekonomisinin yapısından kaynakların bu ilişkiler üzerinde

etkili olduğu sonucu güçlenmiştir. Reel sektörü fonlama görevini ifa eden bankaların sağlıklı bir ekonomik ortamda faaliyetlerini sürdürmeleri, reel sektörün de sağlıklı büyümesinin önünü açacağı gibi, kârlı bir bankacılık bu sektörün reel sektörü fonlama motivasyonunun da artmasına olumlu katkı yapacaktır.

### Kaynakça

Acaravcı, Songül K. ve Ahmet Ertuğrul Çalım (2013). Turkish Banking Sector's Profitability Factors. *International Journal of Economics and Financial Issues*, Vol. 3, No. 1: 27-41.

Ahmad, R, Eric H. Y. Koh, and Shahrin Saaid Shahrudin (2016). Determinants of bank profitability: A comparative study of East Asia and Latin America. *International Journal of Banking, Accounting and Finance*, 7: 34–51

Boğa, S. (2019). İktisadi Krizlerin Kuramsal ve Kavramsal Çerçevesi. G. Çiğdem (Ed.), *Multidisipliner Yaklaşımla İktisadi Kriz Olgusu* içinde. 3-22 i. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Arabacı, H. (2018), Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Gelişimi (2000-2016). *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 3, Yıl: 2018: 25-42

Cömert, Z. (2015). Temel Bileşenler Analizine Genel Bir Bakış, zafercomert.com (10.04.2019).

Çelik, T. (2013). *2000’li Yıllarda Türk Bankacılık Sektörü*. Prof. Dr. Cihan Dura’ya Armağan: *2000’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi*, Ed: Prof. Dr. Hayriye Atik, Nobel Yayınevi, Ankara.

Çelik, T. ve Levent Cıtaç (2016). Banking Competition, Financial Liberalization and Economic Growth: Evidence from Turkish Economy during the 1990-2014 Period. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 6(4):1750-1755.

Demirgüç-Kunt, A. and Harry Huizinga (1999) *Determinants Of Commercial Bank Interest Margins Andprofitability*: Some international evidence. *The World Bank Economic Review*13: 379–408.

Demirgüç-Kunt, A., and Vojislav Maksimovic (1998) Law, finance, and firm growth. *The Journal of Finance*, 53:2107–2137.

Dickey, D. and Wayne .A. Fuller (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74: 427–431.

- Enders, W. (2014). *Applied Econometric Time Series*, 4th Edition ISBN: 978-1-118-80856-6, November 2014, Wiley Pub.
- Fatma G. ve Hayati Aksu (2011). Mevduat Bankacılığında Kârlılık ve Makroekonomik Değişkenler İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Ü. İİBF Dergisi*, 10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı.
- Goddard, J. Phil Molyneux, and John O. Wilson (2004). *The profitability of European banks: A Cross-Sectional and Dynamic Panel Analysis*. The Manchester School, 72: 363–81
- Granger, C. W. J. (1969). *Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods*. *Econometrica*, 37 (3): 424–438.
- Hasan E. (2007). *Bankalarda Net Faiz Marjının Belirleyicileri: Risk Duyarlılığı ve Politika Önerileri*, uzmanlık tezi, TCMB, Ankara.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*. Oxford University Press.
- Klara, G. (2018). Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: *Evidence from Georgia*, *Ecoforum*, Vol 7, No 3:4-17.
- Molyneux, P., and John Thornton (1992). Determinants of European bank profitability: A note. *Journal of Banking & Finance*, 16: 1173–1187.
- OECD (1987), *Economic Outlook*, 41 (Paris: OECD).
- Rami O. and Mohammed Adeinat (2017). Determinants of Net Interest Margin: An Analytical Study on the Commercial Banks Operating in Jordan (2005-2015), *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(4): 515-525.
- Mehmet S. Topak ve Nimet H. Talu (2017). Bank Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability: Evidence from Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(2), 574-584.
- TBB (1993), *Bankalarımız 1992*, TBB Yayınları, No: 171, Ankara.
- TBB (1995), *Bankalarımız 1994*, TBB Yayınları, No: 194, Ankara.
- TBB (2001), *Bankalarımız 2000*, TBB Yayınları, No: 223, Ankara.
- TBB (2017), *Türkiye’de Bankacılık Sistemi:1959-2017*, TBB Yayınları, İstanbul.
- Tunay, K. B. ve A. Murat Silpar (2006). *Türk Ticari Bankacılık Sektöründe Kârlılığa Dayalı Performans Analizi-I*. Araştırma Tebliğleri Serisi, İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği.

### **Extended Abstract**

The performance of banking industry is closely related to the macroeconomic performance of a country. As the strong and stable banking sector is essential for sustainable growth, having a stable banking sector with sound financial indicators and an economy with thriving macroeconomic performance indicators is also important for the banks to function properly in a reliable economic environment. Actually there is a mutual dependence among banking industry performance and macroeconomic performance. Therefore it is fair to say that the macroeconomic variables are as important as the bank specific variables in determination of the level of profitability in banking industry. This fact coincides with the experiences lived in the Turkish banking industry in recent years.

Following the implementation of financial liberalization policies, the Turkish economy faced its first financial crisis in 1994, had been affected from the Asian crisis in 1997, and had suffered from 2001 Banking crisis. During the crisis period, a significant number of banks went bankrupt and the Turkish economy experienced negative growth rates as well. Following the crisis, new regulations were introduced to the banking sector and the stabilization policies were implemented to overcome the economic problems. The recovery started in the following two years: the rate of growth increased, inflation decreased, budget deficits were reduced, in summary, macroeconomic stability was reached again. In this stable macroeconomic environment, the banking industry achieved high performance increasing its total assets, loans and profitability. Recently, the Turkish economy has suffered from the 2008 Global crisis and the 2018 foreign exchange crisis. In brief, an overview of the Turkish data shows that as the instability in banking industry pushes the whole economy into crisis, macroeconomic problems experts a destabilizing effect on the banking industry.

To investigate the determinants of profitability in the banking sector, the empirical studies on the subject employed different methodologies. While some studies were investigating the bank specific determinants of profitability in the banking sector, second group of studies focused on macroeconomic determinants and the third group on the effects of both bank specific and macroeconomic determinants. However, the results obtained from these studies are suspicious for mainly two reasons. (1) Lacking in adding all relevant independent variables to the model as it leads to omitted variable bias. To overcome this problem one may suggest to add all relevant variables to the model. (2) However, high correlation among bank specific and macroeconomic variables will create multicollinearity problem leading to higher coefficient variances and unstable coefficient estimates. This in turn makes the interpretation of coefficient estimates difficult. In addition, one should investigate the causal relationship among profitability, bank specific factors and macroeconomic factors considering mutual dependence among these variables.

In light of these considerations, this study aims to investigate the long-term relationship among the banking sector profitability, macroeconomic performance and financial indicators of the banking sector indicators. The annual balance sheet data obtained from the Turkish Banking Association and the annual data of TURKSTAT over the period 1990-2017 are employed in this study.

To avoid multicollinearity and omitted variable bias problems, the methodology employed in this study and the results obtained from an empirical analysis of the data can be summarized as follows. First, we combined five macroeconomic performance

indicators (inflation, unemployment, current account deficits, budget deficits and economic growth) and constructed a single macroeconomic performance index using principle component method. In the same way, we constructed sectoral financial performance index from five financial performance indicators, namely, total assets, total deposits/total assets, interest income on securities/total assets, reel effective exchange rate, total loans/total assets. The third variable employed in the empirical analysis is the sectoral profitability variable which is calculated as return on assets. Second, to examine the time series properties of the data set, unit root tests were undertaken. The results indicate that all three variables subject to empirical analysis in this study are non-stationary and integrated at level one,  $I(1)$ . Third, we checked for the long-run cointegration among the variables subject to analysis in this study using VAR (Vector Autoregression) model. The VAR results indicate that there is only one cointegrating vector implying a long-term cointegration relationship among return on assets, macroeconomic performance and sectoral financial indicators indices. Fourth, we checked for the causal relationship among banking sector profitability, macroeconomic and sector specific performance indices using the Granger causality test. The results show that while there is no causal relationship between macroeconomic performance indicators and sectoral financial indicators, there is a two-way Granger causality relationship among banking profitability and sectoral financial indicators. However, the results indicate that there exists a one-way Granger causality relationship running from banking sector profitability to macroeconomic performance index.





## OTOMOTİV SEKTÖRÜNDEKİ SATINALMA SÜREÇLERİNDE BİREYSEL TÜKETİCİLERİN TERCİHLERİNİN ANALİZİ: BİR ANKET ÇALIŞMASI

**Beyhan İNCEKARA\***

**Erhan YILMAZ\*\***

**Rahmi İNCEKARA\*\*\***

### Öz

Otomotiv sektörü bir çok sektörle birlikte hareket eden bir sektör olup ekonomi için oldukça önemli düzeyde katma değer yaratan bir sektördür. Gerek üretim hacmi gerek yarattığı istihdam ve teknolojik gelişmeyle de desteklendiğinde ilerleyen dönemlerde önemi daha da artacak olan sektörlerden biri otomotivdir. Bu sebeple otomotiv sektöründeki talebin canlı tutulması için tüketici davranışlarının analiz edilmesi ve yapılması gereken işletme bazında mikro politikaların planlanması gerekmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde otomotiv sektörünün doğuşu ve gelişiminden yola çıkılmış, takiben sektörün hem dünya hem de ülkemiz ekonomisi içindeki rolü ve önemi açıklanmıştır. İkinci bölümde, sektörün sürdürülebilirliğinin devam edebilmesi için yegane unsur olan tüketici ve tüketici davranışları ele alınmıştır. Üçüncü bölümde sektör ile tüketici davranışlarının bağımlılığı anket yöntemiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışma dahilinde hazırlanan anket, ülke genelinde 18 yaş üzerindeki bireyler hedef alınarak oluşturulmuş ve dağıtılmıştır. Anket sonuçlarına göre, otomotiv sektöründeki satın alma süreçlerinde tüketici davranışlarına etki eden faktörler sıralanmıştır. Araştırmada Türkiye’de 26-35 yaş arasındaki tüketicilerin, otomobil satın alırken ürünü satan yerler ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih edip etmedikleri sorusuna yanıt aranmıştır. Elde edilen veriler ışığında, sorumuzda tanımlanan tüketici profilinin, otomobil satın alırken ürünü satan yerler ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih etmedikleri görülmüştür.

**Anahtar Kelimeler:** Otomotiv, Otomotiv Sektörü, Tüketici, Tüketici Davranışları.

## ANALYSIS OF PREFERENCES OF INDIVIDUAL CONSUMERS IN PURCHASING PROCESSES IN AUTOMOTIVE SECTOR: A SURVEY STUDY

### Abstract

The automotive sector is a sector that moves with many sectors and is a sector that creates a significant value for the economy. When it is supported by both production volume and employment and technological development, it is one of the sectors which will increase in importance in the following periods. For this reason, in order to keep the demand in the

\* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kültür Üniversitesi, İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, b.incekara@iku.edu.tr , <https://orcid.org/0000-0002-4937-0868>

\*\*Hobim Bilgi İşlem Hizmetleri A.Ş., Satış ve Pazarlama Müdürü, erhanvti@gmail.com  
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, rahmi.incekara@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8052-9315>

\*\*\* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Kent Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, rahmi.incekara@iku.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8052-9315>

*automotive sector alive, it is necessary to analyze the consumer behaviors and to plan micro policies on the basis of the enterprise. In the first part of the study, the emergence and development of the automotive sector, followed by the role and importance of the sector in both the world and our country's economy are explained. In the second chapter, consumer and consumer behaviors, which are the only element for sustainability of the sector, are discussed. In the third chapter, the dependency of the sector and consumer behaviors was tried to be explained by the survey method. The questionnaire, which was prepared within the scope of the study, was created and distributed by targeting individuals over the age of 18. According to the results of the survey, the factors affecting the consumer behavior in the purchasing processes in the automotive sector are listed. The question where consumers between the ages of 26-35 in Turkey prefer to buy automobile and whether they get information from the sales representatives in those places is tried to be addressed. In the light of the data, it is seen that the consumer profile defined in our question does not prefer to receive information from the salespersons selling the product and the sales advisors in these places.*

**Keywords:** *Automotive, Automotive Industry, Consumer, Consumer Behavior.*

## **Giriş**

Sanayinin gelişim hikayesi, buhar makinesinin keşfi ile başlamaktadır. Bu keşif, kuşkusuz insanoğlunun içinde taşıdığı yaratıcılığının ve gelişim arzusunun ilk hareketlerindedir ve dünya bu keşiften sonra çok farklı ve hızlı bir dönüşüme girmiştir. Otomotiv sektörünün ortaya çıkışı ise, sanayileşen toplumun akıl almaz bir hızla devinim gösterdiği ve tüm büyük atılımları gerçekleştirdiği bir dönemi işaret eder. Otomotiv, doğumundan itibaren sanayilerin, toplumun ve nihayetinde dünyanın şiddetle ihtiyaç duyduğu mutlak değişim ve katıksız gelişimin hızını kat kat arttıran en önemli yaratımdır.

2018 mayıs ayında sektörel bazda en fazla ihracat 28 milyar dolarla otomotiv sektörü olmuştur. Otomotiv sektörü üretim yapıp ihracata geçildiğinde önemli düzeyde döviz geliri getiren bir sektördür. Fakat 2018 mayıstan sonra ticaret savaşlarıyla başlayan döviz kurlarındaki dalgalanmalar özellikle hammadde ve ara malında ithal ürünlere bağlı olan bazı sektörleri olumsuz yönde etkiledi. Otomotiv sektörü de bu sektörlerden biridir. Döviz kurlarında yaşanan dalgalanmalar sebebiyle otomotiv sektörünü daraltmış olmakla birlikte uluslararası alanda rekabette biraz zorlanılacağı düşünülmektedir. Girdideki dışa bağımlılık döviz kurları hareketleri sebebiyle maliyetleri arttıracaktır. Ancak Uygulanan ekonomik politikalarla desteklendiğinde otomotiv sektörü başta olmak üzere metal sektöründeki gelişmeler olumlu yönde ivme kazanacaktır. Demir çelik üreticileri için temel ürün olması sebebiyle Ticaret savaşlarıyla ABD'nin uyguladığı demir çelik başta olmak üzere tarifeler kaldırıldığında veya hafifletildiğinde sektör 2019 yılı için katma değer sağlayacaktır. Bu noktadan bakıldığında; çalışmanın ilk bölümünde otomotiv sektörünün doğuşu ve gelişimi anlatılmıştır. Takiben sektörün tüm ölçeklerde ekonomiler içindeki içindeki rolü ve önemi açıklanmıştır.

Sektörün olmazsa olmazı olan insan unsuru, nasıl oluştuğu ancak belli bir seviyede açıklanabilen ilişkiler, düşünceler, istekler, ihtiyaçlar, duygular ve tecrübeler yumağından oluşan davranışlar sergilemektedir. Bu davranışların formüle edilebilmesi, otomotiv sektörünün doğru yönde, doğru yöntemlerle ve doğru şekilde gelişebilmesine, büyüebilmesine olanak sağlamaktadır.

İkinci bölümde, sektörün hem varoluş sebebi hem de yaşamına devam edebilmesi için yegane unsur olan tüketici ve tüketici davranışları ele alınmıştır. Burada tüketici davranışı evreni, çalışmanın özü dahilinde tüketicinin satın alma hamlesi özelinde ele alınmış, bu kapsam da tüketicinin satın alma kararını neden verdiğinden çok, kararı nasıl verdiği ve sonrasındaki silsile aksiyonları nasıl gerçekleştirdiği özelinde açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, son derece komplike bir sistemin çıktısı olan tüketici davranışlarını ve bunlara etki eden faktörleri, otomotiv sektörü açısından ele alacak ve ilişkilerini uygulanan anket çalışmasıyla açıklamaya çalışılacaktır.

## **1. OTOMOTİV SEKTÖRÜ**

### **1.1. Otomotiv Sektörünün Genel Analizi ve Dünyada Ekonomisindeki Yeri**

Otomotiv sanayi, bileşenleri itibariyle iki ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar, ifadenin ilk kısmını oluşturan taşıtlar ve bu taşıtların üretiminde kullanılacak parçaların üretiminden başlayıp satış sonrası hizmet süreçlerine ait unsurların teminini de kapsayan yan sanayinin bileşiminden oluşmaktadır.

Yaklaşık 150 yaşında olan otomotiv sektörünün doğumuna temel olan ilk adımlar aslında çok çok daha önce, 1700'li yıllarda Avrupa'da atılmıştır.

Benz ve Daimler'den yaklaşık 20 yıl sonra, 1900'lerin hemen başında otomotiv sanayini aniden ve inanılmaz şekilde değiştiren, dolayısı ile yaşadığımız dünyanın gelişimini bambaşka bir seviyeye sıçratan büyük bir mucize ortaya çıkmıştır.

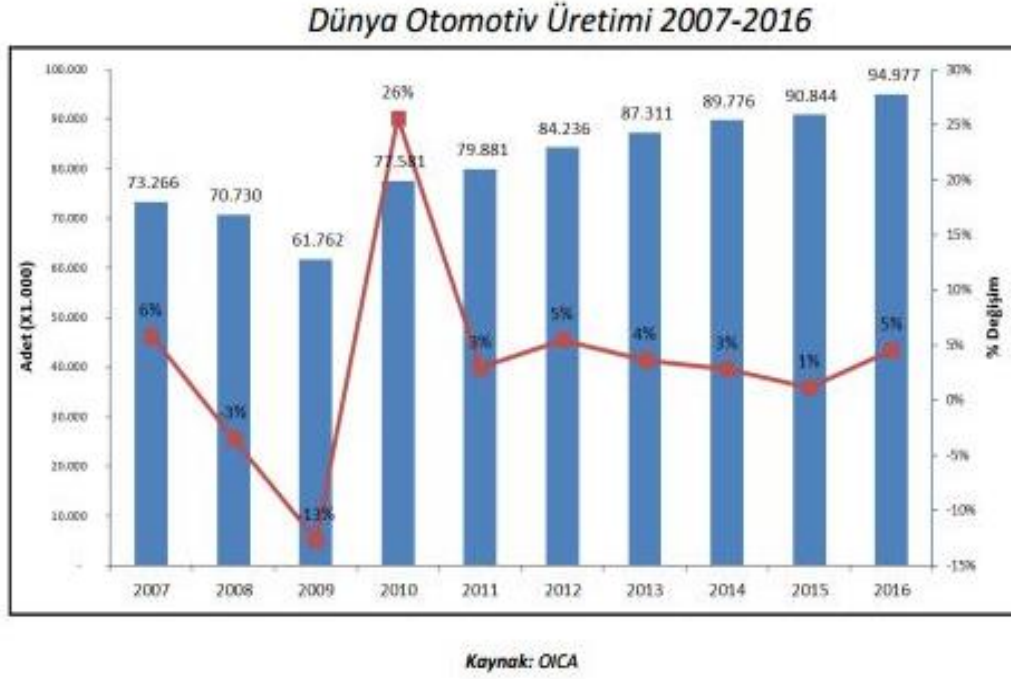
Bu mucize, Henry Ford'un geliştirdiği yeni üretim felsefesidir. Bu sayede çok büyük miktarlarda üretim yapılabilmiş ve maliyetler de ciddi oranda düşürülebilmıştır. (Uçar, 2011:4)

Ford'dun açtığı bu yola, birkaç yıl sonra General Motors (GM) da kendi bakış açısı ve tarzı ile katılmış, sektörde ortaya çıkan bu sinerji ile birlikte artık gerçek manada otomotiv sektörü doğmuş ve dünya geneline hızla yayılmaya başlamıştır.

Otomotiv sektörünün gerçek doğumunu 1900'lerin başı olarak ele alırsak, geçtiğimiz 117 yıl boyunca sektör 2 kez dünya savaşı yaşamış, bu savaşlar sonrasındaki kıtlık dönemlerini atlatmış ve otomotivin kanı olan petrol konusunda da 70'li yıllarda çok sert bir sınav vermiştir.

Tüm bu zorlu virajlara rağmen, otomotiv sektörü ayakta kalabilmeyi ve büyümeyi başarabilmiştir. Uluslararası motorlu araç imalatçıları örgütü OICA'nın 2016 yılı verilerine göre otomotiv sektöründeki küresel üretim 94 milyon 977 bin adede ulaşmıştır. (Osd, 2017)

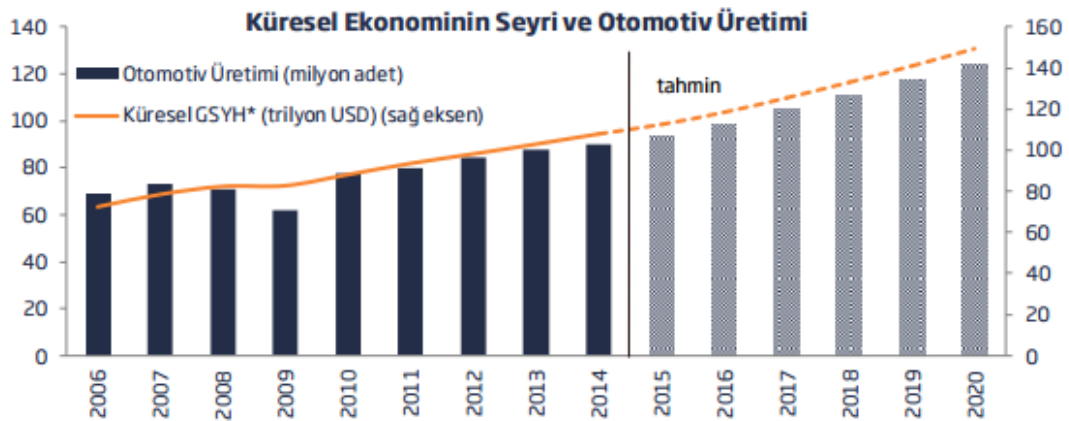
Tablo 1.



Dünya nüfusu 2016 yılı verilerine göre yaklaşık 7,5 milyar kişidir. Bu nüfusun yaklaşık %65'inin 15-64 yaş arasında olduğu realitesinden hareket ettiğimizde, kentli veya kırsal yaşam ayrımına girmeksizin otomotiv sektörü için pazarda 4,5 milyardan fazla potansiyel tüketici olduğu söylenebilir. (Unfpa)

Yapılan tahminlerde, dünya otomotiv üretiminin 2020 yılı itibariyle 120 milyon adet seviyesine çıkacağı öngörülmektedir. (T.İş Bankası, 2015)

Tablo 2



Otomotiv sektörü, sanayileşmiş ülkeler için çok önemli bir güçtür. Bunu sektörün kendine özgü yapısı ve bileşenlerinin çeşitliliği ile açıklamak doğrudur.

Bileşenlerindeki çeşitlilik, otomotiv sektörünü demir-çelik ve petro-kimya gibi ana sanayi kollarının en büyük müşterisi haline getirmektedir. (Aka, 2014)

Sektörün kendine özgü yapısı açısından ele aldığımızda da otomotiv sektörü, ülkelerin teknoloji geliştirme çalışmaları ve ürün konumlandırmaları açısından da en uygun, gelişime ve değişime en açık ve tüm bu devinimlerin en hızlı yaşandığı yegane sektördür. Tüm bu saydıklarımız, otomotiv sektörünün müşteri kimliği ile oynadığı rollerdir. Ancak otomotivin global ekonomi ile ilişkisi salt bu rolden ibaret değildir.

Otomotiv sektörünün diğer önemli rolü ise, başta kendisi de dahil olmak üzere, dünya ekonomisinde sayılabilecek tüm sektörlerin ve tüm sanayilerin birbirlerinden çok farklı araç ihtiyaçlarına cevap verdiği roldür.

Kısacası, otomotiv sektörü ana sanayi kalemlerinin varlığı sayesinde hayat bulmakta, otomotiv sektörünün çıktıları sayesinde de dünya ekonomisindeki tüm sanayiler ve tüm sektörler faaliyetlerine yüksek verimlilikle devam edebilmektedirler. Üretici sayısındaki bu azalma öyle ciddi bir seviyededir ki, ilk 20 büyük ana firma, sektörün neredeyse %90'ından fazlasına sahiptir. Öte yandan, dünya otomotiv sektörü yılda yaklaşık olarak 2 trilyon Euro ciro yaratmakta, 400 milyar Euro'nun üzerinde vergi geliri sağlamakta ve 85 milyar Euro civarında da ar-ge ve üretim yatırımı gerçekleştirmektedir. (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016).

## **1.2. Türkiye'de Otomotiv Sektörünün Analizi**

Türkiye'de otomotiv sektörünün ilk üretim kıpırdanmaları 1950'lerde gerçekleşmiş ve yaklaşık 10 yıl sonrasında ancak hızlanmaya başlamıştır. Burada kastettiğimiz üretimin içeriği pek tabii ki de montaj sanayidir. Özetle, o yıllardaki otomotivden bahsederken otomotiv montaj sanayi tanımını kullanmak çok daha doğrudur olacaktır.

1954'te ilk montajlar, Türk ordusu için üretilen kamyonlar ve jiplerden ibaret iken, hemen kısa bir süre sonrasında iki ayrı montaj fabrikası daha kurulmuş ve ticari amaçlı kamyon üretimine başlanmıştır.

Tarih 1961 yılını gösterdiğinde, pek çoğumuzun hikayesini duyduğu, sinema filmini izlediği, ancak asıl hikayesinin başlı başına bir araştırma konusu olmasının hakeden Devrim markası ile otomobil üretim denemesi gerçekleştirilmiş ancak prototiplerden sonrası getirilmemiştir.

Sektördeki bu hızlanma aynı ivme ile devam etmiş ve 1965-66 yılları ile birlikte binek otomobil montajı için Tofaş-Fiat, Oyak-Renault ve Ford-Otosan fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Türk otomotiv sanayi o yıllarda bir ilki başarmış ve kitlesel olarak üretilen ilk yerli otomobil markası olan Anadolu doğmuştur. Bunu başaran Otosan, 1966-1984 yılları arasında Anadolu'un çeşitli modellerinden toplam 62.543 adet üretmiştir. (Davudov, 2011, s:71)

Günümüzde Türkiye'de 15 firma üretim yapmaktadır. (Osd, 2017)

2016 yılı verilerine göre Türkiye otomotiv pazarının toplam büyüklüğü 18 milyon adedin üzerine çıkmıştır.

Yine aynı yıl nüfus sayımı rakamlarına göre nüfusumuz yaklaşık 80 milyon ve dünya geneli verilerine benzer olarak yaklaşık %65'lik kısmının 16-65 yaş arası olduğu realitesinden hareket ettiğimizde, pazarın potansiyelinin yaklaşık 50 milyon adede kadar ulaşabileceğini söyleyebiliriz. (Tük)

Otomotiv sektörü, faaliyetteki tüm sektörler açısından baktığımızda ülkemizin en büyük ve en yüksek ciro yaratan sektörüdür. Sektör cirosu, 2015 yılı rakamlarına göre 100 milyar TL'nin biraz üzerinde gerçekleşmiştir. Öte yandan yine aynı yılın

değerlerine göre otomotiv sektörünün tek başına yarattığı katma değer, daha doğru bir açıklama ile “işletme sübvansiyonları ve dolaylı vergiler dikkate alınarak hesaplanan, işletme faaliyetlerinden elde edilen gayrisafi gelir olarak tanımlanan faktör maliyetiyle katma değer 18,8 milyar TL’dir.” (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016)

Bunun için, ülke ekonomisini güçlendiren en önemli unsur olan ihracat açısından da duruma göz atmamız şarttır.

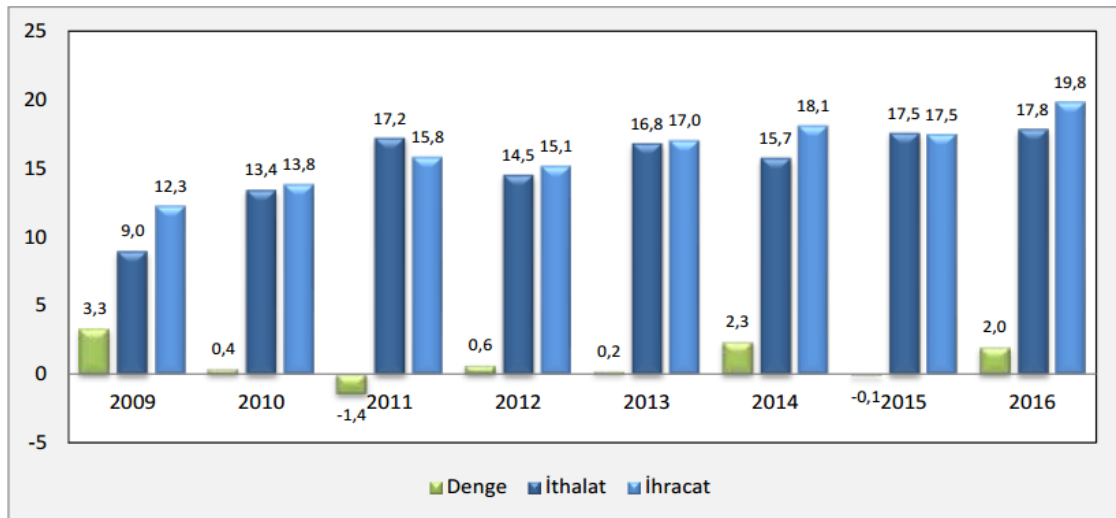
Hiç kuşkusuz, burada da otomotivin rolü değişmemektedir. Ülkemizdeki tüm sektörler arasında en yüksek ihracat cirosunu yine otomotiv yaratmaktadır. (Türkiye İhracatçılar Meclisi)

2016 yılı itibariyle otomotiv sektörünün ihracat cirosu yaklaşık 20 milyar USD seviyesine ulaşmış durumdadır.

2015 yılı TÜİK verilerine göre, otomotiv sektörünün ana ve yan sanayi olmak üzere toplam istihdamı yaklaşık 195.000 kişidir. (Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2016)

**Tablo 3**

*Yıllar İtibariyle Otomotiv Sektörü Dış Dicareti (Milyon USD)*



Kaynak: TÜİK

Hatta bu rakamın , dağıtım-satış-pazarlama-servis-bakım taraflarındaki bağlı istihdamı ile birlikte esasen 500.000 adetler seviyesinde olduğunu söyleyebiliriz. (Yaşar, 2013)

## 2. TÜKETİCİ DAVRANIŞI

### 2.1. Tüketici Davranışının Tanımı ve Analizi

Çalışmamızın özünde tüketicinin satınalma hareketi olduğu için, tüketici ve tüketici davranışı üst tanımlarının bize açtığı uçsuz bucaksız evrende odağımızı biraz daha spesifikleştirecek, konuya bireyin satın alış aksiyonunun dinamikleri açısından bakmaya çalışacağız.

Bu farklılıklara ve çeşitliliğe özellikle marka bağımlılığı ve alternatifler arasındaki farkları algılama eğilimleri açısından baktığımızda, davranış stillerini ortak düşünce köklerinde gruplayabilir ve aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz ; (Dacko, 2008)

-Karmaşık satın alma davranışı: Kişilerin marka bağımlılıkları yüksektir. Bu bağımlılık da esasen daha önceki satın alma tekrarlarındaki değer yargılarının ve kararlarının kümülatif sonucudur.

-Alışagelmiş, rutin satın alma davranışı: Kişiler alternatifler arasındaki farkları düşük derecede algılamaktadırlar. Ayrıca marka bağımlılıkları düşüktür. Markadan markaya geçme hamlesi kişi için fazla bir önem arz etmemektedir, özetle her ürünün aynı tatmini yarattığı fikri hakimdir.

-Farklılık arayan satın alma davranışı: Bu stilde marka bağımlılığı azdır. Öte yandan, farklılıkların algılanma seviyesi yüksektir. Bu tür alımlarda kişinin sürekli daha farklıyı, daha yeniyi tecrübe etme ve değişiklik yapmaktan haz duyma motivasyonu ön plandadır.

-Uyumsuzluk azaltıcı satın alma davranışı: Bu davranış stilinde marka bağımlılığı gerçekten çok yüksektir. Alternatifler arasındaki farklılıklar da son derece düşük seviyede algılanmaktadır.

## 2.2. Tüketici Tercihlerinin Oluşumu Ve Bu Tercihlere Etki Eden Faktörler,

Tüketicilerin tercihlerini etkileyen ve tüketicinin satın alma tercihlerinde hangi güçlerden etkilendiği, yani o gizemli kara kutunun içinde neler döndüğü konusuna bakıldığında;

Bu konuda yıllar boyunca derinlemesine yapılan tüm araştırmaların sonucunda ortaya dört ana faktör grubu çıkmıştır. Bu faktörler kültürel, sosyal, kişisel ve psikolojik faktörler olarak sıralanmaktadır. (Durmaz, 2008)

Tablo 4

KÜLTÜREL	SOSYAL	KİŞİSEL	PSİKOLOJİK
Kültür	Referans Grupları	Yaş	Güdülenme
Alt Kültür	Aile	Meslek	Algılama
Sosyal Sınıflar	Roller ve Statüler	Ekonomik Koşullar	Öğrenme
		Yaşam Tarzı	İnançlar ve Tutumlar
		Kişilik ve Bireysellik	

Kaynak: Philip Kotler , 1994, s.174

### 2.2.1. Kültürel Faktörler

Kotler (1994) , kültürün kendi içinde daha spesifik özellikler içeren ve daha konsantre gruplaşmaları sağlayan alt kültürlerden oluşan bir üst bileşim, yani kapsayıcı bir çatı olduğunu ifade etmektedir. Reisinger (2009) da bu alt kültürleri cinsiyetlere, ırklara, milliyetlere, kavimlere , etnik farklara , dinlere , coğrafyaya , bölgesel farklara , sosyo ekonomik durumlara ve yaş gruplarına göre kategorize etmektedir.



### 2.2.2. Sosyal Faktörler

Sosyal faktörlerin başında, tüketicinin tutumlarını, fikirlerini ve değer yargılarını etkileme güçleri olan, kendi dışındaki diğer düşünce sahibi gruplar olarak tanımlayabileceğimiz referans grupları gelmektedir.

Bu gruplar kendi içlerinde ;

-Kişinin ailesi ve yüzyüze iletişimde olduğu yakın çevresi ,

-Kişinin örnek aldığı ancak üyesi olmadığı gruplar veya yüzyüze temasta olmadığı sembol kişiler şeklinde ayrılmaktadır. (Mucuk, 1999)

Sosyal faktörler içinde aile unsuru, aslında bir referans grup olmasına rağmen ayrıca ele alınmayı hak eden güçte ve özelliğindedir. Bunun sebebi, ailenin öz yapısı dahilinde, satın alınacak şeyin değişkenliğine göre karar verme gücünün anne, baba veya çocuklar arasında el değiştirebiliyor olması ve bu dinamik yetki sayesinde ciddi bir ikna gücünün de kendiliğinden ortaya çıkıyor olmasıdır. (Burnett, 2008)

### 2.2.3 Kişisel Faktörler

Her yaş grubunda kişinin ihtiyaçları, değer yargıları ve beğenileri kuşkusuz farklılaşmaktadır. Bu sebeple yaş, önemli bir faktördür. (Mittal ve Kamakura, 2001)Wilkie (1994) , Chaney (1999) ve Swenson (1992) , bireylerin yaşadıkları yer, gündelik hayatta ne yaptıkları, ilgi alanları, hobileri, tüm bunların hem kendileri hem de başkaları için ne anlama geldiği gibi konuların cevaplarının kişinin yaşam stilini ortaya çıkardığını ifade etmektedirler. Dolayısı ile yaşam stillerindeki farklılıklar, satın alma tercihlerini etkilemektedir. Kuşkusuz, bir satın alma tercihinin şekillenebilmesi için ilk şart, maddi bir güce sahip olmaktır. Sahip olunan maddi gücün seviyesi ve değişkenlik riski seviyesi, tüketiciyi doğrudan etkilemektedir. Tabii arka planda bu maddi gücün niteliğini belirleyen, kişinin parayı nasıl kazandığı, yani mesleğidir.

### 2.2.4 Psikolojik Faktörler

Psikolojik faktörlerin temelinde, tüketiciyi satın alma davranışına iten sebep yatmaktadır. Bu sebebi güdülenme olarak tanımlıyoruz. Güdü, insanın ihtiyacının tatmin isteği ortaya çıkaracak kadar artması durumunda ortaya çıkan bir güçtür. (Solomon, 2006) İnsanlar, güdülendiklerinde harekete hazırdırlar. Ancak bu hareketin nasıl gerçekleşeceği, insandan insana farklılık göstermektedir. Tüketiciler, ister bizzat tecrübe etsinler, ister başkalarının tecrübelerini gözlemlesinler, öğrenme yetenekleri sayesinde satın alma davranışlarında nispeten kalıcı değişimler gerçekleştirebilmektedirler. Bu durum, tüketicinin etkileşimden güç alan doğası gereği öğrenme unsurunun tercihleri etkileme gücünü açıkça ifade etmektedir.

### **2.3. Tüketici Tercihleri Faktörlerinin Otomotiv Sektörü Açısından Ele Alınması**

Otomotiv sektörüne gerek büyüklüğü gerekse gelişim hızı açısından baktığımızda, tüketicinin tercihlerindeki ve tüketici ihtiyaçlarındaki dinamizme oldukça paralel yanıt verebildiğini görmekteyiz.

Her sektörde olduğu gibi, otomotiv sektöründe de tüketici her şeyin odağındadır. Şimdi bu odak noktasındaki varlığın satın alma tercihlerine etki eden faktörleri otomotiv sektörü açısından örnekleyerek ele almaya çalışacağız.

Kültürel faktörlerin etkilerine örnek olarak, ailece sürekli bir arada olmanın ve bütün hareket etmenin toplumsal bir gelenek olduğu topluluklarda büyük bagaj hacimli, geniş iç mekanı olan hatta yolcu kapasitesi arttırılabilen, esnek iç tasarımlı otomobiller tercih edilmektedir. Örneğin Dacia Logan Mcv , Bmw 2 Series Gran Tourer , Ford Grand C-Max , Peugeot 5008 gibi otomobillerde bagaj zemininde katlanmış vaziyette duran 3.sıra koltuk özelliği , istendiğinde açılarak otomobildeki klasik 5 kişilik oturma düzenini 7 veya 8 kişiye çıkarabilmektedir. Böyle topluluklar bahsettiğim gibi opsiyonu bulunan bir otomobile rakiplerine göre daha fazla sempati ile yaklaşabilmektedir.

Aynı şekilde, örneğin coğrafik açıdan ayışmış alt kültürlerde, söz konusu coğrafi bölgenin yol ve iklim koşullarına uygun, diğer otomobillere göre tabanı yerden daha yüksek olacak şekilde tasarlanmış, klima ve kalorifer tertibatı rakiplerine oranla daha güçlü hale getirilmiş Renault Captur Outdoor, Audi A4 Allroad, Dacia Duster, Volvo Cross Country serileri gibi alternatifler rakiplerine oranla dikkat çekebilmektedir.

Yaş grupları açısından bakarsak, genç alt kültürler Mini Cooper, Alfa Romeo Mito , Bmw 1 Series , Mercedes A Series , Audi A1 gibi daha dinamik ve sportif araçları tercih ederlerken , orta yaşlı olarak adlandırabileceğimiz ve genellikle evli , çocuklu tüketicilerin Renault Megane , Skoda Octavia , Audi A4 , Bmw 3 Series , Volkswagen Jetta gibi daha konfor ağırlıklı , bagaj ve iç mekan avantajı olan otomobillere yöneldiklerini görmekteyiz.

Tüm bu unsurların yanında ve hatta öncesinde, sosyo-ekonomik durum ve ait olunan sosyal sınıfa göre kişilerin alt gelir sınıflarında Hyundai i20, Dacia Logan, Renault Symbol gibi otomobillere yönelirken, en üst gelir sınıfındaki zengin sosyal sınıf mensuplarının Aston Martin, Porsche, Maserati, Ferrari, Lamborghini gibi otomobil markalarını tercih ettiklerini görmekteyiz.

Konuyu sosyal faktörler açısından ele alırsak, kişinin yakın çevresinden gelen tavsiyeler ve motivasyonlar paralelinde, onların tercihlerine benzer otomobillere yöneldikleri bir gerçektir. Bu noktada kişinin çevresinden aldığı deneyim bilgilerinin gücü çok yüksektir.

Öte yandan, aile bireyleri arasındaki beğeniler ve kişisel zevkler, örneğin evin hanımının kırmızı bir Volkswagen Golf'ün sadece görsel çekiciliğine kapılmasını takiben alım kararını yönlendirmesi, ya da evin 17-18 yaşlarındaki çocuğunun yakın bir zamanda kendi kişisel ihtiyaçlarını da karşılayacağı motivasyonu ile hareket edip tercih edilecek otomobilin donanım ve aksesuar paketi seçiminde kararı etkilemek için ısrarcı olması örnek verilebilir.

Benzer şekilde, iş hayatında yönetici olan bir kişinin saks mavisi renginde, hızlı bir orta sınıf hatchback otomobil yerine daha büyük görünümlü, konforlu, koyu füme, koyu lacivert veya siyah renkli sedan bir otomobil tercih etmesi muhtemeldir.

Tercihlere etki eden kişisel faktörlere geldiğimizde, tüketicinin kişilik özelliklerine, yaşına, mesleğine ve buna bağlı olarak ekonomik koşullarına, nihayetinde de tüm bunların bileşkesi ve sonucu olarak ortaya çıkan yaşam tarzına göre tercihleri şekillenebilmektedir.

Psikolojik faktörlerin otomotiv sektöründeki etkileri ise reklamlar ve tanıtımlar ile kişiye kodlanmaya çalışılan gizli mesajlardan başlayarak, kişinin doğrudan veya dolaylı şahitliği ile elde ettiği bilgilerden oluşan tecrübeler, oradan da inanç ve tutumlarında kararlı ve ısrarcı davranış kalıpları oluşturmasına kadar ulaşabilmektedir.

Reklamlarda Volvo marka otomobillerin gövde sağlamlığına dair yıllardır verilen mesajlar, herhangi bir kaza anında kişiyi bir Volvo'dan daha iyi koruyabilecek başka bir otomobil olmadığı inancını yaratmaktadır.

Benzer şekilde, bir Toyota'nın asla arıza çıkarıp sürücüsünü yolda bırakmayacağına dair hem kişisel hem de referans gruplarından edinilen bilgiler dahilindeki öğrenimler, bu özgürce ortaya çıkan öğrenimlerin Toyota reklamlarında da bilhassa altının çiziliyor oluşu ile de pekişmiş ve artık inanç halini almıştır.

Bizler Toyota markasını rakipleri ile kıyaslarsak belki zayıf ya da eksik taraflarını bulabilecek olmamıza rağmen, hatta bu durumu belki de gayet iyi biliyor olmamıza rağmen, Toyota'yı arızasız ve sorunsuz olarak tanımlamakta, olası eksikliklerini görmezden gelmekte veya bilinçli olarak kabul etmekteyiz.

### **3. OTOMOTİV SEKTÖRÜ VE TÜKETİCİ DAVRANIŞI İLİŞKİSİ**

#### **3.1. Otomotiv Pazarının Varlığı ve Geleceğinin Tüketici Varlığı ve Tüketici Davranışları İle İlişkilendirilmesi**

Tüketicinin gücünün dünyanın gelişim hikayesine yaptığı katkılar ve etkiler tartışmasız bir gerçektir. Bu gerçeklik, gelecekte de yaşamın var olduğu müddetçe artarak devam edecek bir güce ve o gücün önemine işaret etmektedir.

Tüketicilerin varlığı kesinlikle muhteşem ve öylesine güçlüdür ki, üretimleri belirlemekte, yeniliklere sebep olmakta ve teşvik etmekte, gelişmiş ekonomilerde yeni hizmet sektörlerini yaratmakta, modern politikaları yürütmekte hatta yaşadıkları çevreyi ve gezegenin geleceğini korumaktadırlar. (Gabriel ve Lang, 2006)

Tüketici, bu etkileme ve yönlendirme gücü sayesinde müşteri sıfatı ile dokunduğu tüm sektörler gibi otomotiv sektörünü de şekillendirmekte ve dönüştürmektedir.

Otomotiv sektörünü kendi içinde analiz ettiğimizde, pek çok farklı sektörün birleşiminden oluşan sinerjik bir yapı görmekteyiz. Daha önceki bölümlerde otomotiv sektörünün öneminden bahsederken de değindiğimiz gibi, demir-çelik ve petro-kimya gibi dev sektörlerin gücünü içinde barındırmasının yanında, dünyanın gelişim yönü ve hızı ile doğrudan ilgili olan teknoloji de otomotivin asıl dinamik gücünü oluşturmaktadır.

Teknolojinin akıl dışı bir hızla evrildiği ve geliştiği dünyamızda, otomotiv ürünlerinin yetenekleri de aynı paralelde değişmektedir.

Bundan çok değil 15-20 yıl öncesine kadar otomobillerde arka camların elektrikli olması bir opsiyon ve lüks olarak algılanmakta iken, günümüzde ön-arka-sağ-sol olmak üzere aracın iç mekanını 4 bağımsız bölgede ayrı ayrı iklimlendirebilen otomatik klima sistemleri, uydular ile doğrudan veri alışverişi yapan global konum tespit sistemleri, konum tespitleri ile yol haritalarını örtüştüren ve aynı zamanda trafik yoğunluk verileri desteği ile güzergah öneren navigasyon sistemleri, kameralar ile uygun park yerlerini tespit ederek aracı kendi kendine park eden otomatik park yardımcıları, seyir halinde önümüzdeki aracın hızını okuyan ve ona göre kendi hızını ayarlayan adaptif hız sabitleme sistemleri, aracın dört yanındaki kameralar ve radarlar sayesinde hem direksiyonu hem gaz pedalını hem de fren pedalını kumanda eden ve sürücü müdahalesine gerek duymayan otonom sürüş sistemleri gibi bir zamanlar bilim kurgu filmlerine konu olmuş pek çok fikir artık hizmetimizdedir.

Ya da farklı bir ifade ile, teknoloji ve otomotivde yaşanan gelişim ve değişim, tüketici davranışlarını, tüketici tercihlerini geliştirmiş ve değiştirmiştir.

Burada, otomotiv ve tüketici açısından kimin kimi etkilediği sorusuna kesin bir yanıt vermek mümkün değildir. Ancak bu iki güç arasında sürekli bir etkileşim olduğunu, birbirlerini sürekli olarak geliştirip değiştirdiklerini söyleyebiliriz.

#### **4. ANKET ÇALIŞMASI**

Bu çalışma dahilinde, 25 soruluk bir anket düzenlenmiş ve internet üzerinden online katılıma açılmıştır. Sorular, çoktan seçmeli yanıtlar ve sıralanmış yanıtlardan oluşmaktadır. Ankete 555 kişi katılım göstermiş ancak 413 katılımcı anketin tüm sorularını yanıtlamıştır. Anketi tamamlamayan 142 katılımcının verdikleri yanıtlar dikkate alınmamıştır.

##### **4.1. Araştırma Sorusu**

Tüketici tercihlerini araştırırken otomotiv sektöründe tüketicilerin hangi kanalları kullandığı; çevre, fiyat, satış bilgisi açısından araştırılmıştır. Türkiye’de 26-35 yaş arasındaki tüketiciler, otomobil satın alırken ürünü satan yerler ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih etmekte midirler?

##### **4.2. Hipotez**

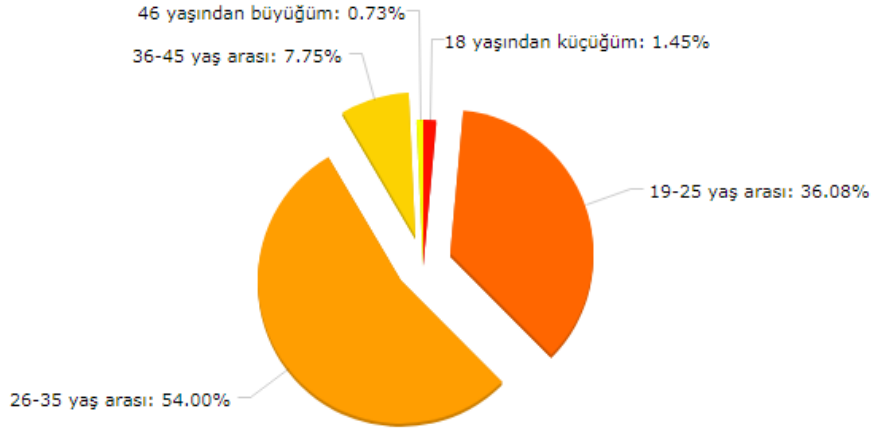
Türkiye’de 26-35 yaş arasındaki tüketiciler, otomobil satın alırken ürünü satan yerler hakkında bilgi almamaktadırlar ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih etmemektedirler.

#### **5. ANKET SONUÇLARININ YORUMLANMASI VE ANALİZİ**

##### **5.1. Analiz**

Anket verilerinin genel analizi şu şekildedir;

Şekil 1



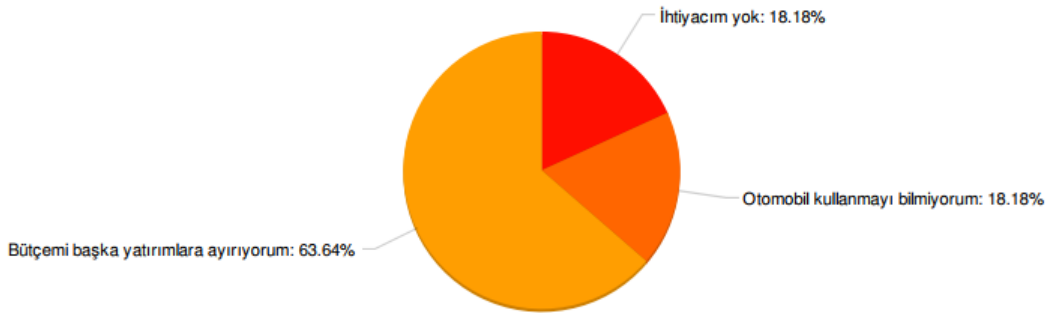
Katılımcıların %36,08'i 19-25 yaş aralığında , %54'ü ise 26-35 yaş aralığındadır. Dolayısı ile anket genelinin yaklaşık %90'ı 19-35 yaş aralığındadır. Ayrıca katılımcıların %95,4'ü erkek , %4,6'sı kadındır. Kadın katılımcıların düşük oranda olması sebebi ile, anket sonuçlarında cinsiyete yönelik bir sonuç analizi yapılmamıştır.

Katılımcıların %82,3'ü otomobil sahibidir. Kitlenin %70,94'ü seyahatlerinde tercih ettiği ulaşım aracı olarak ilk sırada otomobili , %41,65'i de ikinci sırada uçağı işaretlemiştir. Üçüncü tercih sıralamasındaki otobüs ise %31,48 oranında oy almıştır.

Tüm katılımcılara yeni bir otomobil sahibi olmayı planlayıp planlamadıkları sorulmuş , %85,1 oranında evet yanıtı alınmıştır.

Otomobil satın almayı düşünmeyen %14,86'lık grup ise bunun sebebi olarak şu şekilde yanıt vermiştir;

Şekil 2



Bu kitle görülüyor ki otomobili bir yatırım aracı olarak görmemekte, bütçesini daha farklı şekillerde değerlendirmektedir.

Tüm katılımcılara yeni bir otomobil satın alırken önemli gördükleri kriterleri önem derecelerine göre sıralamaları istendiğinde ilk sırada otomobilin tasarımı, ikinci sırada fiyatı ve üçüncü sırada da ne kadar güçlü ve hızlı olduğuna önem verildiği görülmektedir.

Şekil 3

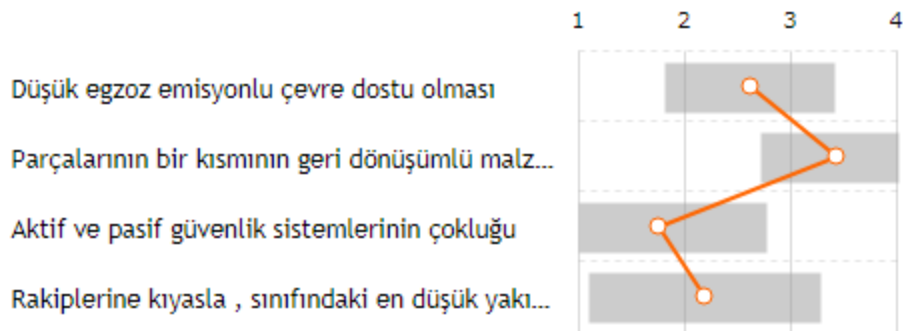


Elde edilen sonuçlara göre örneğin otomobilin çevre dostu olması veya servis ağının yaygınlığı öncelikli unsurlar değildir.

Satın alma kararından bağımsız olarak bir otomobilde hangi unsurların daha önemli olduğuna dair sorduğumuz soruya tüketiciler %62,47'lik ağırlıkla ilk sırada otomobilin tasarımını , %55,45 ağırlıkla ikinci sırada otomobilin sahip olduğu donanımları ve aksesuarları belirtmiştir. Bagaj hacmi ve iç mekan genişliği ise %74,58'lik ağırlıkla üçüncü önem sırasındadır.

Yeni nesil bir otomobilde olması gereken mutlak özelliklerin sıralaması sorusuna verilen yanıt ise şu şekildedir;

Şekil 4

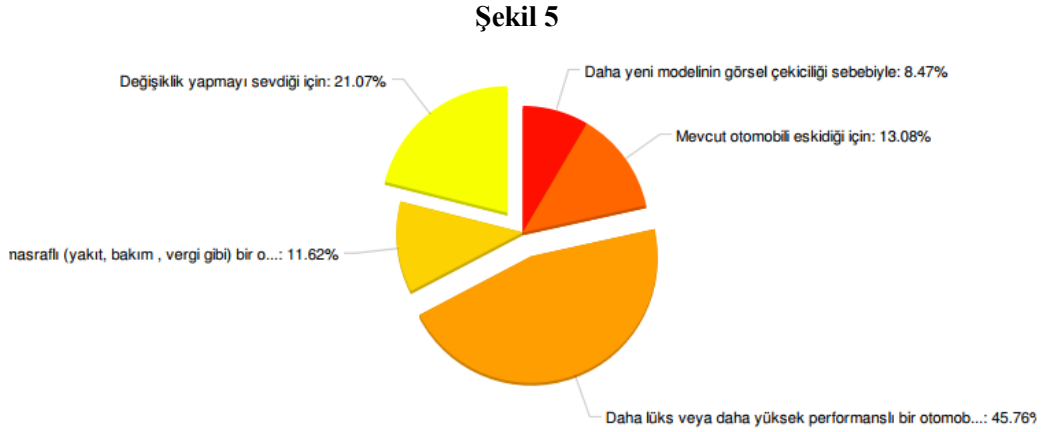


Buradan görülüyor ki, tüketiciler otomobilin egzoz emisyon seviyesi, çevre dostu olma eğilimi ve geri dönüşümlü malzeme kullanımı gibi değerlere henüz yeteri kadar önem vermemektedirler.

Yeni model yılı geçişi sebebiyle yıl sonlarında, tatil ve seyahat dönemi olan yaz aylarının ilk aylarında ve uzun tatil süresi imkanı veren bayram dönemleri öncesinde özellikle ve sıklıkla rastladığımız özel kampanyalı otomobil kredileri reklamları ile ilgili olarak tüketicilerin düşünceleri sorulduğunda %58,7'lik kesimin bunun basit bir reklam tuzağı olduğunu ve ihtiyaçları olmadığını düşünerek ilgilenmediklerini belirtmişler , %34'lük bir kesim ise otomobil satın almayı o dönem aktif olarak düşünmese bile en azından bir fikri olması açısından ilgilendiklerini belirtmişlerdir.

Bilgiye ulaşma kanalları arasında yapılan sıralamada ise ilk sırayı internetteki kullanıcı yorumları-tecrübeleri, ikinci sırayı ürüne ait katalog veya dokümanlar, üçüncü sırayı yakın çevredeki kişilerin fikirleri ve dördüncü sırada da toplumca tanınan sembol kişilerin yorumları yer almıştır. Ürünü satan mekanlardaki satış görevlileri, bilgiye ulaşma kaynakları sıralamasında en son sırada tercih edilmiştir.

Tüketicilerin otomobillerini değiştirme isteğinin sebebi sorulduğunda ise alınan yanıtlar şu şekildedir;



Katılımcıların %45,76'sı daha lüks veya daha yüksek performanslı bir otomobile sahip olmayı istedikleri için , %21,1'i sadece değişiklik yapmayı sevdiği için otomobilini değiştirmek istemektedirler. Öte yandan, daha az masraflı bir otomobile geçme veya otomobili eskidiği için değiştirme ihtiyacı hissetme oranı %15'in altındadır.

## 5.2. Bulguların Yorumlanması

Sonuç analizi öncesinde araştırma sorumuzu ve hipotezimizi yeniden belirtelim ;

Araştırma sorumuz Türkiye'de 26-35 yaş arasındaki tüketicilerin, otomobil satın alırken ürünü satan yerler ve buralardaki satış danışmanlarından bilgi almayı tercih edip etmedikleri şeklindedir.

Tük'in 2016 yılı sonu itibariyle yayımladığı istatistiki verilere göre Türkiye'de 26-35 yaş arasında 12.556.452.- kişi yaşamaktadır. Bu ana kütle için, hipotezimizin %95 güven aralığında ve %85 olasılık ile doğru çıkacağı tahmininden hareket ettiğimizde, ana kütleyle temsil edebilecek örneklem sayısı için şu formülü kullanmaktayız;

$$n = N * t^2 * p * q / d^2 (N-1) + t^2 * p * q$$

N: Anakütle sayısı

n: Örnekleme alınacak birey sayısı

p: İncelenen olayın gerçekleşme olasılığı

q: İncelenen olayın gerçekleşmeme olasılığı

t : Belirli bir anlamlılık düzeyinde, t tablosuna göre bulunan teorik değer

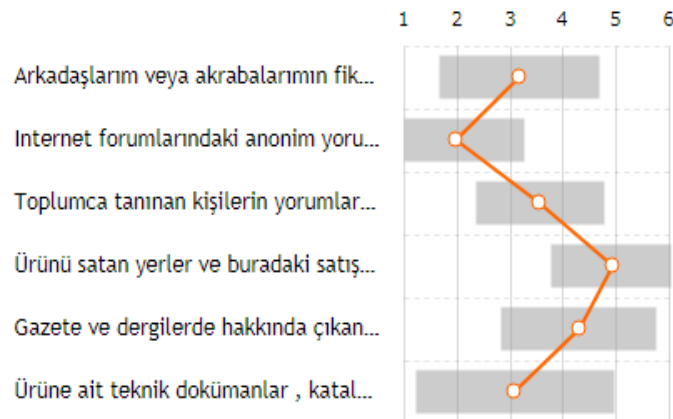
d: Olayın  $\pm$  örnekleme hatasıdır.

Bu formül neticesinde ihtiyacımız olan örneklem sayısı 195,92.-çıkılmaktadır. Anket genel sonuçlarına göre, toplam 413 kişi tüm soruları yanıtlamışken, bu katılımcılardan 26-35 yaş aralığındaki 223 kişi yer almıştır. Bu değer, ana kütle temsil edebilecek minimum sayının (195,92) üzerinde olduğundan, örneklem büyüklüğü yeterli görülmüştür.

Katılımcılara, otomobil satın almadan önce bilgi edinmek için hangi kanalları tercih ettiklerine dair tercih sıralaması sorusu sorulmuştur ;

Tablo 5

Sıralama	1.	2.	3.	4.	5.	6.			
	Ağırlık Değeri	1	2	3	4	5	6	Ortalama	Standart Sapma
Arkadaşlarım veya akrabalarımın fikirleri veya deneyimleri	34	52	43	46	30	17	3,17	1,51	0,48
İnternet forumlarındaki anonim yorumlar	109	61	23	13	11	5	1,97	1,28	0,65
Toplumca tanınan kişilerin yorumları veya deneyimleri	9	30	75	54	44	10	3,56	1,20	0,34
Ürünü satan yerler ve buradaki satış görevlileri	3	6	13	51	60	89	4,92	1,15	0,23
Gazete ve dergilerde hakkında çıkan haberler , test makaleleri	10	22	34	37	65	54	4,29	1,46	0,34
Ürüne ait teknik dokümanlar , kataloglar vb.	57	51	34	21	12	47	3,09	1,87	0,60



Analizde sıralamaların ağırlıkları, sıralama sayıları ile aynı tutulmuştur. Buradan çıkan ağırlıklı ortalama değerlerine göre ürünü satan yerler ve buradaki satış görevlilerinden bilgi almanın, en son sırada tercih edildiği tespit edilmiştir.



Bu sonuç ile, hipotezimiz doğrulanmıştır.

## Sonuç

Günümüzün gelişen dünyasında tüketicinin ihtiyacı olan bilgiye her şekilde ulaşabildiği, sadece teorik verileri ve bilgileri yeterli bulmayıp, gerçek müşteri deneyimi ve tecrübelerine çok daha fazla önem verdiği bir gerçektir. Bu durum, bu araştırmanın sonuçlarında da açıkça görülebilmektedir.

Öte yandan, firmaların müşteri ile yüzyüze iletişimde olan saha satış ve pazarlama kadrolarının söylemlerinin müşteri değerlemesinde çok fazla etkili olmadığı ortadadır. Dolayısı ile bu sıcak temas kadrolarının gittikçe etkisizleşmekte olmasının gelecekte çok daha farklı uygulamalar getirebileceğini beklemek yanlış değildir.

Teknoloji ile paralel gelişen dünyamızda, bankacılık sektöründe uygulamaları olan personelsiz banka şubeleri benzeri bir otomobil galerisi düşünelim;

Bu yeni nesil galerilerde satış temsilcisi bulunmuyor. Galerinin kapısından giren müşteriyi algılayan sensörler var ve bu sensörler, 3d hologram tekniği ile üretilmiş sanal sunum görevlilerini çalıştırıyorlar. Bu hologramlar müşterilere eşlik edip cep telefonlarımız ile hayatımıza giren Apple-Siri ve Samsung-S Voice uygulamaları gibi soru-cevap interaktivitesi gerçekleştirebiliyorlar.

Müşteriler satın alacakları otomobil için biyometrik imza yöntemi ile digital sözleşmeye onay verip kredi kartlarından siparişe dair bedelleri on-line ödeyerek resmi siparişlerini veriyorlar.

Bu tipte işleyen bir yapının tasarlanması hiç de ütöpik değil, hatta bu uygulamaların herbirini ayrı ayrı zaten deneyimliyor ve kullanıyoruz. Sadece henüz hiçbir firma böyle konsolide bir sistemi kurup devreye almadı ama bu inovasyonun gerçekleşmesinin çok yakın olduğunu yadsıyamayız.

Zira, müşteri artık ihtiyacı olan veriye rahatlıkla ve çeşitlilikle ulaşabildiği için , fiili satın alma işlemi öncesindeki tüm süreci kendi özünde yoğurmakta ve tamamlamaktadır. Özetle, satışın başarılması artık eski deyim ile dükkandaki tezgahın önünde değil, müşteri o dükkana gelmeden çok önce gerçekleşmektedir.

Üretim fiilini tamamlayan satış aksiyonu, sadece tüketicinin o ürüne sahip olmasını sağlama basitliğinde bir alışveriş faaliyeti olarak ortaya çıkmıştır. Sonrasında bu sade faaliyet, müşterilere ürünü anlatan, farklılıkların altını çizen , bilgi veren , ilgi yaratan , rakip olgusunu ve rekabet bilincini doğuran , her çevreden gelebilecek türlü sorulara ürün ve firma avantajı yaratarak yanıt veren bir bilim olan reklam ve pazarlama olgularını doğurmuş ve önemli bir bilim dalı haline gelmiştir.

Bu bilimin özünde ürün ve tüketici olduğundan, evrimi boyunca özündeki bu iki unsuru da kendisi ile birlikte geliştirmiştir.

Tüketicinin konumu ve kendisine verilen önem geçmişin tozlu raflarında, mutlak suretle ikna olacak olan, çaresiz ve seçeneksiz pasif bir karakter olarak geçerken, günümüz dünyasında artık edilgen değil mutlak etken bir role bürünmüştür. Tüketici her şeyin önünde, her şeyden öte ve her şeyden üstündür. Tüm sektörler ona mutlak hizmet için çırpınmaktadırlar, zira hayatta kalabilmeleri artık geçmişin önemsiz bir karakteri ama günümüzün tartışmasız başrol oyuncusu olan tüketicinin elindedir.

Tüketici öyle muhteşem bir hızla evrim geçirmektedir ki, onun davranışları ve tercihlerinin dinamizmi tüm sektörleri sürekli değişime sürekli gelişime zorlamaktadır.

Çalışmanın sonuçlarına baktığımızda tüketiciler otomotiv sektöründe satın alma davranışlarında hem duygularını hem de rakamsal değerlemeleri paralel yürütmektedirler.

Bu çalışma gösteriyor ki, otomotiv sektöründe başarı elde etmek isteyen bir firmanın ürününün en yeni teknoloji ve en yüksek verim sağlarken, kesinlikle ve kesinlikle tasarım, renk, yarattığı his gibi emosyonel güçleri de kendinde toplaması şarttır. Bu zaten olmazsa olmazdır ama yeter şart değildir. Artık her firma aynı teknik kapasitede ve kalitede otomobil üretebilmektedir. Donanım listesi veya teknik katalog verileri ile yaratılacak farkın pek bir geçerliliği ve daha da önemlisi devamlılığı yoktur.

Yeter şart artık koşulsuz müşteri memnuniyetini yaratmak, müşteri deneyimine her şeyden daha fazla önem vermek, tüketicinin gerçek hislerinin ve saf insani fikirlerinin lehte oluşumuna odaklanabilmektir.

Tüketici, tarihte hiç görülmediği kadar naif, kırılğan, değişken, duygusal ama bir o kadar da sert ve güçlüdür.

### **Kaynakça**

- Aka, K. (2014). *Bireylerin Otomotiv Alımında Etkili Olan Faktörlerin İstatistiksel Yöntemlerle İncelenmesi*, İstanbul.
- Altuğ, M. (2010). *Türk Otomotiv Sektörünün Gelişmesi*.
- Arslan, K. (1992). *Otomotiv Sektöründe Tüketici Davranışlarının Analizi*, Ankara.
- Bedir, A. (2002). *Türkiyede Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi, Devlet Planlama Teşkilatı*.
- Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2017). *Otomotiv Sektörü Raporu*.
- Burnett, J. (2008). *Core Concepts of Marketing*, Zurich.
- Chaney, D. (1999). *Yaşam Tarzları*, İstanbul.
- Dacko, Scott G. (2008). *Advanced Dictionary of Marketing*, Oxford University Press.
- Davudov, G. (2011). *Türkiye'de ve Azerbaycan'da Tüketicilerin Satınalma Davranışlarına Etki Eden Faktörlerin İncelenmesi*, Kütahya,
- Durmaz Y. (2008), *Tüketici Davranışı*, Ankara.
- Gabriel, Y. ve Tim, L. (2006) *Unmanageable Consumer*, London.
- Karabulut, M. (1981). *Tüketici Davranışı*, İstanbul.
- Khan, M. (2006). *Consumer Behaviour and Advertising Management*, New Delhi
- Kotler, P. (1994). *Marketing Management*, New Jersey.

- Kotler, P. (2000). *Kotler ve Pazarlama*, Sistem Yayıncılık.
- Mittal V.( 2001). Kamakura W.A., Satisfaction, Repurchase, Intent and Repurchase Behaviour, *Journal of Marketing Research*.
- Mucuk, İ. (1999). *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul.
- Odabaşı Y. (1998). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejisi*, Eskişehir.
- Odabaşı, Y. ve Gülfidan B. (2002). *Tüketici Davranışı*, İstanbul.
- Osd. (2017). *Otomotiv Sanayii 2016 Yılı Küresel Değerlendirme Raporu*.
- Osd. (2017). *Otomotiv Sanayii Genel İstatistik Bülteni*.
- Pieters, R. (1993). *A Control View on the Behaviour of Consumers*, European Journal of Marketing,
- Reisinger, Y. (2009). *International Tourism: Culture and Behaviour*, Oxford
- Saydan R. (2004). 1900'lerin İlk Yıllarında Ford-General Motors Rekabeti, Balıkesir.
- Schiffman L.G. ve Kanuk L.L., (1987). *Consumer Behaviour*, London
- Solomon, M. (2006). *Consumer Behaviour: European Perspective*, New Jersey
- Swenson, C. A. (1992). *Selling to a Segmented Market*, Illinois.
- Türkiye İhracatçılar Meclisi
- Türkiye İş Bankası. (2015). *Otomotiv Sektörü Raporu*,
- Uçar, K. (2011). *Türk Otomotiv Sektöründeki Yapısal Değişimin Bir Uygulamayla İncelenmesi*, İstanbul.
- Unfpa, *United Nations Population Fund-World Population Dashboard*
- Wilkie, W. 1994 *Consumer Behaviour*, Canada,
- Yaşar, O, (2013). *Türkiye’de Otomotiv Ana ve Yan Sanayi ve Marmara Bölgesinde Kümelenme*.

### **Extended Abstract**

The story of the development of industry begins with the discovery of the steam engine. This discovery after which the world entered into a very different and rapid transformation is undoubtedly one of the first movements of the creativity and developmental desire of man in the world.

The emergence of the automotive sector marks a period in which the industrializing showed an unbelievable voyage which carried out all major breakthroughs in the following years. Automotive is, maybe, the most important creation that multiplied the pace of absolute change and sheer development of the industries, society and ultimately the world's leaders.

In May 2018, the automotive sector was the most export-oriented sector with 28 billion dollars worldwide. The automotive sector is a sector that brings a significant level of foreign exchange income when it is manufactured and exported. However, fluctuations in exchange rates that began with trade wars after May 2018 had a negative impact on some sectors, especially those related to imported products in raw materials and intermediate goods which affected automotive sector. Therefore, the automotive sector being affected negatively appeared as one of these sectors. Although it has narrowed the automotive sector due to fluctuations in the exchange rates, it is thought that the competition in the international arena will be a little difficult. Foreign exchange dependency in the input will increase costs due to exchange rate movements. However, when supported by the economic policies that will be implemented, the developments in the metal sector, especially the automotive sector, will gain momentum in the positive direction. The sector will provide added value for the year 2019 when tariffs are lifted or alleviated, particularly in the iron steel industry, which is applied by the US in trade wars due to being the main product for iron and steel producers.

From this point; in the first part of the study, the emergence and development of the automotive sector is explained. The role and importance of the sector in all economies is explained thoroughly.

In the second chapter, consumer and consumer behaviors, which are the only factor for the existence of the sector and the continuation of life, are discussed. The chapter will deal primarily with the universe of consumer behavior in the context of the consumer's purchase movement in the essence of the study. Then, this scope is explained in the context of how the consumer gives the decision rather than the reason for the decision of purchase and how he performs the actions in the post-execution.

In the last part of the study, it is aimed to explain the consumer behavior, which is the output of an extremely complicated system. In addition, the factors that affect consumers and consumer behaviors in terms of the automotive sector and the relations will be tried to be explained through a survey which is designed as a part of this study.

The results reveal that consumers are making both emotions and numerical valuation in purchasing behaviors in automotive sector. This study shows that the product of a company that wants to achieve success in the automotive industry should definitely take design, color and emotions into consideration as well as providing the latest technology and the highest efficiency. Although this is a must, it is not enough since nowadays every company can produce cars with the same technical capacity and quality. Therefore, the difference which can be achieved by creating by the hardware list or the technical catalog data is not very valid and, more importantly, there is no continuity.

The required conditions are creating absolute customer satisfaction, giving more attention to customer experience and focusing on the realization of consumer's true feelings and pure human ideas. Today, the consumer is as polite, fragile, unstable, and sensitive as ever, but at the same time as hard and powerful as ever. The consumer is in front of everything, beyond everything and above all. All sectors are trying to give the consumer absolute service, because their survival is a trivial character of the past but in the hands of today's indisputably leading consumer.

Since the customers can easily reach the data they need, they complete the entire process before the actual purchase in the auto gallery. To sum up, the success of the sale is no longer in front of the counter in the old idiom, but long before the customer arrives in that shop.

The consumer is evolving at such a great speed that the dynamism of his behavior and preferences is forcing all sectors to continuous improvement to continuous change.

Makale Gönderim Tarihi: 02/04/2019 – Makale Kabul Tarihi: 28/05/2019

## SON DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ *MİSBÂHU'L-ENVÂR* ADLI ESERDE YÜKLEME VE İLGI HÂLİ ÇEKİMİ

Ümit EKER\*

### Öz

*Çağatay Türkçesinde yükleme hâli çekiminde kullanılan “+n<sup>l</sup>” eki, hem Çağatay Türkçesi metinlerinde hem de bazı günümüz Özbek ağızlarıyla Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçesi başta olmak üzere bazı lehçelerde ilgi hâli işlevinde kullanılmaktadır. Son dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan “Misbâhu'l-Envâr” adlı eserde de ilgi hâli çekimi 1 örnek hariç tamamıyla “+n<sup>l</sup>” ekiyle yapılmıştır. Esasen Taşkent ağzının dil kullanım özelliklerini gösteren metinde yükleme ve ilgi hâllerinin kullanımı konusunda özgün kullanımlar bulunmaktadır. Çağatay Türkçesinde yükleme hâli işlevindeki “+n<sup>l</sup>” eki bu eserde hem yükleme hem de ilgi hâli işlevindedir. Çağatay Türkçesinin standart ilgi hâli eki olan “+n<sup>l</sup>η” ise 1 örnek dışında 9 yerde yükleme hâli işlevindedir. Ayrıca “+n<sup>l</sup>” yükleme hâli ekinin 3 yerde sıra dışı bir durum olarak geçişsiz ve edilgen fiiller ile 1 yerde de isim cümlesinde kullanıldığı görülmüştür. Bu durum yükleme ve ilgi hâli eklerinin işlev açısından nöbetleştiğini ve birbirlerinin yerine kullanılabildiklerini göstermektedir. Bu farklı kullanımlar yükleme ve ilgi hâllerini incelemeyi gerekli kılmaktadır.*

**Anahtar Kelimeler:** *Son Dönem Çağatay Türkçesi, İlgi Hâli Eki, Yükleme Hâli Eki, Misbâhu'l-Envâr.*

## ACCUSATIVE AND GENITIVE INFLECTION IN THE BOOK *MİSBÂHU'L-ENVÂR* WRITTEN IN THE FINAL PERIOD CHAGATAI TURKISH

### Abstract

*“+n<sup>l</sup>” suffix that is used in accusative inflection in Chagatai Turkish has stil been utilized as genitive case in both the texts of Chagatai Turkish and some dialects, notably Karachay-Balkar and Kumuk Turkish by Uzbek mouth. Genitive inflection in the book called “Misbâhu'l-Envâr” that was written in the last period Chagatai Turkish was completely actualized by “+n<sup>l</sup>” suffix except for 1 sample. There are original uses about accusative and genitive cases in the text that show the language characteristics of Tashkent dialect. “+n<sup>l</sup>” suffix that is in accusative function in Chagatai Turkish is both accusative and genitive cases in this related text. “+n<sup>l</sup>η” that is the standard accusative suffix of Chagatai Turkish functions as accusative case on 9 lines except for 1 sample. Moreover, “+n<sup>l</sup>” accusative suffix was used in a noun clause on 1 line and also within transitive and passive verb as an extraordinary status on 3 lines. This shows that accusative and genitive suffixes are interchangeable and they functionally take turns. These different uses necessitate to analyzing accusative and genitive cases.*

**Keywords:** *Last Period Chagatai Turkish, Genitive Suffix, Accusative Suffix, Misbâhu'l-Envâr.*

\*Dr. Öğr. Üyesi Ümit Eker, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı A.B.D., umiteker@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-4380-1815>.

## Giriş

Çağatay Türkçesinde ilgi hâli “+nI<sup>2</sup>η” ekiyle yapılır, zaman zaman isim tabanındaki yuvarlak ünlülerin ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle ekin “+nU<sup>2</sup>η” şekli de görülebilmektedir (Eckmann, 1988: 57). Yükleme hâlinde ise “+nI<sup>2</sup>” eki kullanılır (Eckmann, 1988: 63, 64). Bu genel kuralın bozulduğu, yani ilgi hâli ekinin yükleme hâli, yükleme hâli ekinin de ilgi hâli işleviyle kullanıldığı seyrek de olsa görülebilir.

Çağatay Türkçesinde “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâli ekinin ilgi hâli işleviyle kullanılabildiği çeşitli araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Bu çalışmalarda ekin çoğunlukla yükleme hâli ekinin işlev değişikliği yoluyla ilgi hâli işlevini de karşıladığı ifade edilmiştir. Ancak bu görüşün yanı sıra, ekin bağımsız kökten geliştiğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bu iki görüşe ek olarak Türk dilinde ilgi hâlini hâl kategorisi içerisinde değerlendirmeyen çalışmalar da göze çarpmaktadır. Hâl eklerinin fiille münasebet kuran ekler olduğu ön kabulünden hareketle ilgi hâli ekinin isim ve edatla münasebet kurduğu, fiille kurmadığı, dolayısıyla ekin bir hâl eki olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmiştir<sup>1</sup>. Bu çalışmada son dönem Çağatay Türkçesiyle yazılmış, tarafımızdan yayımlanan (Eker, 2017) “*Misbâhu'l-Envâr*” adlı eserdeki örneklerden hareketle “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin çağdaş Türk lehçelerindeki özellikle de Özbek Türkçesi ağızlarındaki kullanımları, fiille münasebet kurup kurmadığı, sadece eklendiği isimle mi ilgili olduğu, belirlilik işlevinin isimde mi yoksa fiilin anlamında mı ortaya çıktığı gibi hususlar değerlendirilecek, ekin kökenine ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır. Öncelikle “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin kullanımı konusunda fikir vermesi açısından “*Misbâhu'l-Envâr*” adlı eser, ardından Taşkent ağzını eserine yansıtan Bâsıthân ibn Zâhidhân hakkında bilgiler verilecek, ilgi hâli ekinin kökeni ve işlevi ortaya konulacaktır.

## 1.ÜZERİNDE ÇALIŞILAN *MİSBÂHU'L-ENVÂR* “NURLARIN KANDİLİ” ADLI ESER HAKKINDA BİLGİLER

Özbekistan’da daha çok “*Hadîs-i Uşfûriy*” adıyla tanınmış olup “Nurların Kandili” anlamına gelir. H. 1328 / M. 1910 yılında Taşkent’te yayımlanmış, bu ilk yayının ardından M. Hasanî tarafından 1993 yılında düzenlenerek ikinci kez yayımlanmıştır (Coşkun, 2002:218; Coşkun, 2003: 186; Coşkun, 2007:285; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b: 3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6)<sup>2</sup>. Eser, 157 sayfadan oluşmakta olup Muhammed bin Ebî Bekr er-Râzî’nin Arapça “*Erbâûne Hadîsen fi'l-Afvi ve'l-Gufrân*”<sup>3</sup> adlı “Kırk Hadis” eserinin Çağatay Türkçesine çevirisidir.

“*Misbâhu'l-Envâr*” farklı dönemlerde farklı raviler tarafından rivayet edilen 40 hadisi konu alır. Hadisler, çeşitli ayet, hadis ve hikâyelerle açıklanmış, okuyucuya hadislerin dünyası kavratılmaya çalışılmıştır.

<sup>1</sup> Çalışmanın hacmi düşünülerek konuyla ilgili ayrıntıya girilmeyecektir. İlgi hâlini hâl kategorisi içerisinde değerlendiren çalışmalar için bk.; Kononov, 2001; Zeynalov, 1993; Banguoğlu, 2000; Ergin, 2009; Korkmaz, 2009. İlgi hâlini hâl kategorisi içerisinde değerlendirmeyen çalışmalar için bk.; Burhan, 1999; Kahraman, 1999; Grönbech, 2000; Delice, 2000; Gülsevin, 2004; 2009; Ediskun, 2004; Gencan, 2007; Sev, 2007; Erkman Akerson, 2008; Karahan, 2011; Önler, 2012; Bilgegil, 2014; Kara, 2018.

<sup>2</sup> Bu çalışma, 1910 yılında Taşkent’te yayımlanan ilk yayındır. Yayının Bâsıthân ibn Zâhidhân’ın oğullarının düzenlemeleriyle Gulami matbaasında basıldığı (Şâşî, 1910: 1) ifade edilmiştir.

<sup>3</sup> Eser ve müellifle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Taha, 2013: 11; Eker, 2017: 24 - 30.

Sayfalarda 18 satır bulunmaktadır. Ayet ve hadisler eserin orijinal dili olan Arapça ile verilmiş, hadis üzerindeki açıklamalar ve hikâyeler ise Türkçe olarak hadisten hemen sonra yapılmıştır. Eserin orijinali olan “*Erbâûne Hadîsen fi'l-Afvi ve'l-Gufrân*” adlı çalışma Türkiye’de M. Taha tarafından, Çağatay Türkçesine yapılmış çevirisi ise tarafımızdan yayımlanmıştır<sup>4</sup>.

## 2. MİSBÂHU’L-ENVÂR’IN YAZARI BÂSİTHÂN İBN ZÂHİDHÂN ŞÂŞÎ (1877 - 1978) HAKKINDA BİLGİLER

Bâsithân ibn Zâhidhân 1877’de Özbekistan’ın Taşkent şehrinde dünyaya gelir. Taşkent’te “Hekîriy”<sup>5</sup> lakabıyla tanınır. Babası Zâhidhân ibn Muhammed Sâdikhân devrinin önemli hekimleri arasındadır. Bâsithân babasının yanında küçük yaşlardan itibaren hekimlik mesleğini öğrenmeye başlamış, özellikle babasının yanında fiili olarak hasta tedavisine katılması bu alandaki pratik becerilerinin gelişmesini sağlamıştır. Babasının 1908 yılında vefat etmesi üzerine Bâsithân hekimlik yapmaya devam etmiş ve halk arasında bu meslekle öne çıkmıştır (Şâşî, 2003:2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007:2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

Bâsithân aynı zamanda bir Özbek şairi, çevirmen, tashihçi, öğretmen ve akademisyendir. 1908 - 1918 yılları arasında Ârifcanov Yayınevinde musahhih, 1918 - 1930 yılları arasında Çinaz ve Çimkent şehirlerinde öğretmen, 1944 - 1953 yılları arasında Doğu Elyazmaları Enstitüsünde asistanlık görevlerinde bulunmuştur (Şâşî, 2003: 2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007:2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

Bâsithân edebî çalışmalarını “*Beyâz-ı Hekîriy*” olarak adlandırdığı kitapta toplamıştır. Bu eser incelendiğinde onun Arapça ve Farsçayı, çok iyi derecede bildiği ve kullandığı anlaşılır. O, gazel, muvaşşah, murabba, müsemmen, tercii bend, muhammes nazım şekilleri başta olmak üzere birçok edebî türde eserler vermiştir (Şâşî, 2003:2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007:2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

Bâsithân 1917 yılına kadar Taşkent’te hem hekimlik hem de ilmî ve edebî faaliyetlerde bulunmuştur. 1917 yılından sonra Sovyet rejiminin baskılarının artması üzerine edebî faaliyetlerinde duraklama gözlenmiştir. Bâsithân bu dönemde daha çok kendini gizlemeye çalışmıştır. Özellikle 1917 sonrasında sosyal bilimlerin birçok sahasında faaliyet gösteren birçok Özbek aydın ve fikir adamının çeşitli gerekçelerle öldürüldüğü bilinmektedir. Bâsithân’ın uzman bir hekim olması, devrinin önde gelen devlet adamlarına hekimlik yapması onun hayatta kalışını kolaylaştırmıştır. Bâsithân hayatı boyunca 13 kitap yazmıştır. Bunların 12’si yayımlanmıştır (Şâşî, 2003:2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007:2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a: 2; Şâşî, 2011b: 3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

1917 - 1940 arasındaki çalkantılı dönemden sonra Bâsithân 1940 yılında tekrar yazmaya başlamıştır. Hekimlik deneyimlerini “*Tıp Kanunları*” adlı eseriyle ortaya koymuştur. Eser 1942 yılında “*Kânûn-ı Bâsitiy*” (Bâsithân’ın Tıp Kanunları) adıyla iki cilt olarak yazılmış olup halk arasında “*Kânûnu’l-Mebsût*” adıyla bilinir. Bâsithân, 1944’te “*Ferhengü’l-Mebsût*” adlı tıp sözlüğünü, 1950’de de “*Fevâidu’l-Edviyâ*”

<sup>4</sup> Türkiye’de yayımlanan ve Arapça orijinal eserin Türkiye Türkçesine çevirisi mahiyetinde olan çalışma için bk.; Taha, 2013; Arapça orijinal eserin Çağatay Türkçesine çevirisi mahiyetinde olan eser üzerinde yapılmış çalışma için ise bk.; Eker, 2017.

<sup>5</sup> Şâşî, 2009: 2’de “Herikiy” olarak geçer.



(İlaçların Faydaları) adlı eserini yayımlamış, “*Esâmiyu’l-Emrâz velâ Edviyâ*” (Hastalıklar ve İlaçların İsimleri) adlı eserin yazımına başladıysa da bu eseri tamamlayamadan 1978 yılında vefat etmiştir (Şâşî, 2003:2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007: 2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

Bâsithân’ın Taşkent’te sahaflar çarşısında bir kitapçı dükkânının olduğu ve burada kitap satışının yanı sıra saatçilikle de uğraştığı bilinir. Bâsithân’ın torunları bugün Taşkent’te yaşamakta ve dedelerinin eserlerini düzenlemek ve yayımlamakla meşguldürler (Şâşî, 2003: 2; Şâşî, 2004:5; Şâşî, 2007:2; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

Bu bilgilerden Bâsithân ibn Zâhidhân’ın doğma büyüme Taşkentli olması nedeniyle Taşkent ağzının özelliklerini eserlerine yansıttığı anlaşılmaktadır. “*Misbâhu’l-Envâr*”daki “+nI<sup>2</sup>” ekinin hem yükleme hem de ilgi hâli işlevinde kullanılmasında Bâsithân’ın konuşma dilinde Taşkent ağzının özelliklerine sahip olmasının büyük payı vardır. Dolayısıyla Bâsithân’ın sahip olduğu bu ağız özelliği yazdığı eserlere de yansımıştır, denilebilir.

### 2.1. Bâsithân ibn Zâhidhân Şâşî’nin Eserleri

Bâsithân ibn Zâhidhân Şâşî tıp, edebiyat, geometri ve din konularında toplamda 13 eser kaleme almıştır. Bunların 12’si yayımlanmıştır. Bunlar şunlardır:

***Kânûnu’l-Mebsût (Kânûn-ı Bâsitiy)***: Tıp kanunlarını ele alan 2 ciltlik eserdir. 1942 yılında yazılmıştır. 1. cilt “Özr Fa Şi”, elyazmaları bölümü 8921, 2. cilt “Özr Fa Şi” 8922 numarada kayıtlıdır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b: 3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Ferhengu’l-Mebsût***: Diğer adı “*Istulâhatu’l-Etubbâ fi İntifiâtu’l-Ehibbâ*” “Dostların Faydalanmaları İçin Yazılan Tıbbi Terimler Sözlüğü”dür. Eser 1944 yılında yazılmış olup “Özr Fa Şi”, elyazmaları bölümü 8921 numarada kayıtlıdır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Fevâyidu’l-Edviyâ ve Mevâidu’l-Agziyâ***: Eser “İlaçların ve Sofra Yemeklerinin Yararları” anlamında olup eserde tıbbin çeşitli konuları üzerinde durulmuştur (Şâşî, 2009: 2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Amel-i Hendese***: Eser “Geometri Uygulamaları” anlamındadır. “Özr Fa Şi”de 11258 numarada kayıtlıdır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Mukaddime-i İlm-i Ferâyiz***: Eser “Mirasın Bölüştürülmesi İlmine Giriş” anlamında olup. “Özr Fa Şi”de bulunur (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Fevâyidu’l-Muslimiyn***: “Müslümanlara Faydalı Bilgiler” anlamında dinî bir eserdir. İmam-ı Suyûtî’nin “*Enîsu’l-Celis*” adlı eserinin tercümesidir. Bugün “Özr Fa Şi”de 1237 numarada kayıtlıdır, ilk yayımı 1913’te Taşkent’te taş basma şeklinde yapılmıştır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Menbau’l-Maârif***: “*Ecmâu’l-Letâyif*” adlı eserin Çağatay Türkçesine yapılmış tercümesidir. 1914’te Taşkent’te yayımlanmıştır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a: 2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

***Duzd ve Kazı***: “Hırsız ve Kazı” anlamındadır, Taşkent’te 1907 yılında yayımlanmıştır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

**Hakâyıku'l-Esrâr:** “Hakikatlerin Sırrı” anlamındadır, C. Hasanov tarafından Taşkent’te taş basma olarak yayımlanmıştır (Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

**Devân-ı Herikıy:** Bâsıthân bu eseri bitirmiş ancak yayımlayamadan vefat etmiştir. Eser 2009 yılında Taşkent’te Zâhidhân İslamov’un editörlüğünde yayımlanmıştır (Şâşî, 2012: 3 - 6).

**Hadîs-i Uşfûriy:** Eserin diğer adı “Nurların Kandili” anlamına gelen “*Misbâhu'l-Envâr*”dır. Taşkent’te 1910 yılında yayımlanmıştır. Muhammed bin Ebû Bekr er-Râzî’nin Arapça olarak yazdığı “*Erbâûne Hadîsen fi'l-Afvi ve'l-Gufrân*” adlı eserinin çevirisidir (Coşkun, 2002: 218; Coşkun, 2003: 186; Coşkun, 2007:285; Şâşî, 2009:2 - 6; Şâşî, 2011a:2; Şâşî, 2011b:3 - 7; Şâşî, 2012: 3 - 6).

### 3. “+nI<sup>2</sup>” İLGİ HÂLİ EKİNİN KÖKENİ VE BUGÜNKÜ GÖRÜNÜMÜ

Çağatay Türkçesinde “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin kökeni konusunda 4 görüş öne çıkmaktadır: Ekin Eski Türkçedeki “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâli ekinden geliştiğini savunan görüş, yükleme hâli ekindeki işlev değişikliği sonucu oluştuğunu savunan görüş, fonetik olaylar sonucu oluştuğunu savunan görüş ve bağımsız kökten geliştiğini savunan görüş. Bunlar arasında en fazla kabul gören görüş ekin yükleme hâli ekinin işlev değişikliği yoluyla ilgi hâli işlevini de üstlendiğini savunan görüştür. Bu görüşler aşağıda özetlenmiştir:

#### 3.1. Ekin Eski Türkçedeki “+nI<sup>2</sup>” Yükleme Hâli Ekinden Geldiğini Savunan Görüşler

Bu görüşün en önemli savunucusu T. Tekin’dir. Araştırmacı “*On the Origin of the Turkic Genitive Suffix*” adlı çalışmasında, “+n” ilgi hâli ekinden hareketle Yakutçada bağımsız bir ekle sağlanan ilgi hâli bulunmadığını, ancak iyelik gövdelerinin çekiminde ve yalnızca üçüncü kişiyle bitenlerde yükleme çekimiyle aynı “+n” şeklinde bir ilgi şeklinin bulunduğunu belirtmiştir: “*saxa til-in Grammatika-ta ‘Yakut dilinin grameri’, saxa til-î-n Morfologiya-tî-n... üöreten baran*”(2003: 350; 2013: 159). İlk örnekteki “+in” eki ilgi, ikincisindeki “+n” eki ise yükleme hâli işlevindedir. Eski Yakutça ve Ana Türkçede ilgi ve yükleme hâllerini oluşturur. Ek, yapısındaki “n” sesinin nazallaşması sonucu meydana gelmiş, geç dönem Ana Türkçede yükleme hâli ekinden ayrılmıştır (2003: 350; 2013: 159). T. Tekin, “*bizin-ka, sizin-ka*” kelimelerindeki yönelme hâli ekini almış şekillerin “\**biziña, \*siziñä*” şekillerine dönüştüğü ve bunun sonucunda da ekin “+in” şeklinde genelleştiğini belirtmiştir. Ekin “+nI<sup>2</sup>” şeklininse zamirlere gelen “+I<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin ek kaynaşması veya hecelemenin sonucunda meydana geldiğini (*menin - me-niñ; senin - se-niñ; anıñ - a-nıñ*) sonraki süreçte diğer isimlerin üzerine de gelerek genelleşmiş olabileceğini ifade etmiştir (2003:350; 2013: 160)<sup>6</sup>. T. Tekin’e göre Çağatay Türkçesindeki ilgi hâli işlevli “+nI<sup>2</sup>” ekinin kökeni eski bir belirtme eki olan “+nI<sup>2</sup>” ekidir (2003: 348; 2013: 158).

<sup>6</sup> T. Tekin’in bu görüşüyle benzer görüşe E. Gulam da sahiptir. E. Gulam, “*Özbek Tilide Kelişikler*” adlı çalışmasında konuyla ilgili şunları dile getirir: “*İlgî hâli ekinin “+I<sup>2</sup>” biçiminin ünsüz ile biten kelimelere geldiği, bu eklerdeki “i” sesinin iki ünsüzü bağlamak için kullanıldığı yönünde bir algıya yol açmaktadır. “men, sen, biz” zamirlerine ilgi hâli eki geldiğinde “men-ij, sen-ij, biz-im” şekilleri oluşarak birinci şahıslarda ek “+im” şekline dönüşür. Bu nedenle ilgi hâli ekinin sadece “+ij” olması lazım gelir. Bu durum, A. Bogoroditskiy’nin “+niñ” ekindeki “n” sesinin, zamirlerin sonundaki “n” sesinin eke katılmasıyla ortaya çıktığı yönündeki görüşünü kuvvetlendirmektedir. Bu durumda ilgi hâli*

Ekin Eski Türkçedeki yükleme hâli ekinden geldiğini savunan bir diğer araştırmacı Z. Korkmaz'dır. Korkmaz, “*anı için*” vb. “zamir + edat” kuruluşundaki “+nI<sup>2</sup>” ekinin gerçekte yükleme hâli eki olduğunu, fakat bu yapılardaki ilgi hâli işlevinin muhtemelen Türkçesinin söz dizimiyle ilgili özel bir durum olduğunu belirtmiştir (1995: 95).

### 3.2.Ekin Yükleme Hâli Ekindeki İşlev Değişikliği Sonucu Oluşturduğunu Savunan Görüş

Ekin yükleme hâli ekindeki işlev değişikliği sonucu oluşturduğunu savunan görüşlerin en bilineni K. Grönbech'e aittir. Grönbech, ilgi hâli ekinin en eski şeklinin hâl eki değil de bir türetme eki olabileceğini, bu ekin muhtemelen akli olan varlıkları gösteren isim köklerinden sahiplik isimleri yaptığını (2000: 89) belirtmiş, bunun da gerçekte “*neη*” şeklindeki bir isimden gramerleşme yoluyla ek durumuna geldiğini ifade etmiştir. Ona göre ilgi hâliyle yükleme hâlinin aynı ekle teşkil edilmesi “işlevsel paralellik” olarak adlandırılabilir. Bu iki ek, işlev bakımından birbirine çok yakındır; fakat kaynak bakımından birbirinden ayrıdır. İki ek arasındaki bu işlev paralelliği Özbek Türkçesinin Taşkent ve Semerkant ağızlarıyla bazı Kafkas ağızlarında aynı ses yapısına ulaşmayı kolaylaştırmıştır (2000: 141).

İşlev değişikliği görüşünün en önemli savunucularından biri de L. Karahan'dır. Karahan “*Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler*” adlı çalışmasında (2011: 216), yükleme hâli ekinin Türk dilinin tarihsel gelişim sürecinde zaman zaman ilgi hâli ekinin yerine de kullanılabildiğini, bunun nedeninin iki ek arasındaki işlev paralelliği olduğunu belirtmiş her iki ekin de isimleri “belirtme” işlevi yaptığını savunmuştur. Karahan konuyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “*Yükleme ve ilgi hâli ekleri, diğer hâl ekleri gibi ileriye doğru münasebet kuran ekler değildir. Fonksiyonları eklendikleri kelimelerle sınırlıdır. Yükleme hâli eki, nesnenin belirticisidir; nesne yapıcı değildir. Var olan nesneye belirlilik kazandırır. İlgi hâli eki de isme belirtme, sahiplik, mensubiyet, ilgi vb. anlamlar kazandıran bir ektir. Yükleme ve ilgi hâli ekinin bu fonksiyonları 'ismin kendi dışındaki kelimelerle münasebetini ifade eden bir gramer kategorisi' şeklinde tanımlanan 'hâl' kavramına uygun düşmemektedir. Bu iki ekin hâl eki sayılması doğru değildir. Yükleme hâli vardır; ancak bu hâl eksizdir. Ek yükleme hâlindeki nesnenin belirticisidir. İlgi hâlinin varlığı meselesi tartışmalıdır. Ancak burada da ek belirtme görevi yapmaktadır. İşte bu sebeple hâl ekleri değerlendirilirken, her iki ekin de başka kelimelerle münasebet kuran ekler olmadıkları noktasından hareketle diğer hâl eklerine benzemedikleri hususu göz önünde bulundurulmalı ve bu iki ek hâl kategorisi içinde değil, ayrı bir kategori içinde işlenmelidir.*” (2011: 216, 217).

A. Rüstemov ve A. V. Gabain'e göre “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki özellikle Taşkent ve Semerkant ağızlarında yükleme ve ilgi hâli ekleri arasındaki işlev değişikliği sonucu ortaya çıkmıştır (Rüstemov, 1990: 26; Gabain, 1945: 60, 61).

İşlev değişikliği görüşü Özbekistan'da yayımlanan pek çok eserde ele alınmıştır. Örneğin, F. A. Abdullayev, “*Özbek Tiliniñ Harezmi Şeveleri*” adlı eserinde yükleme ve ilgi hâlinin aynı ekle teşkil edildiğini ifade etmiş, ekin kullanımıyla ilgili şu ayrıntılara yer vermiştir: “*Yükleme ve ilgi hâli çekimi Hive ve Urgenç ağızlarında ünlüyle veya*

---

*eki, en eski biçimde “+η” sonra ses gelişimi ve değişimi sonucunda “+nI<sup>2</sup>η” biçimine dönüşmüş olabilir.” (1941: 16).*

ünsüzle biten isim kök ve gövdelerinde '+nI<sup>2</sup>' ekiyle yapılır.”: *atni* ‘atın’, *gülni* ‘gülün’, *pahtanı* ‘pamuğun’, *diyetni* ‘diyetin’. Ek, 1. ve 2. teklik ile 3. teklik ve çokluk şahıs iyelik eklerinden sonra, ince ve kalın ünlülü isim kök ve gövdelerinin üzerine, ötümlü ve ötümsüz ünsüzlerden oluşan isim kök ve gövdelerine '+nI<sup>2</sup>' şeklinde gelir: *kulakımni* ‘kulağımın’, *işimni* ‘işimin’, *dişini* ‘dişinin’, *atızını* ‘babasının’, *innesini* “annesinin” (1965: 151).

M. Yöldaşev “*Özbek Tili Praktikumı IP*” adlı eserinde, Özbekistan’da konuşma dilinde yükleme ve ilgi hâli çekimlerinin aynı eklerle yapıldığını ifade etmiştir: *Siz kimni zurriyotini bozorga olib chiqqanligingizni bilyapsizmi?* “Sizin kimin soyunu pazara çıkardığınızı biliyor musunuz?” (2006: 12).

G. Abdurahman, Ş. Şükürov ve K. Mahmudov, “*Özbek Tiliniñ Tarihiy Grammatikasi, Fonetika - Morfologiya ve Sintaksis*” adlı eserlerinde yükleme hâli eklerinin başka ilgi hâl eklerinin işlevini de üstlendiğini, bu ek işlevlerden birinin de ilgi hâli olduğunu ifade etmiş ve şu örnekleri vermiştir: *Ikki zulfuñ köñüllärni panâhi (MN)*. “iki saçının gönüllerinin sığınağı”, *Lutfiyni niyati uldur ki, ... (Lutfiy.)* “Lutfi’nin niyeti odur ki ...” *Bir qirg'avulni üskünäsini tört kishi yeb tügätä almaydur (BN)*. “Bir sülünün etini dört kişi yer, bitiremez.” *Taqı qalg'an viläyatlarını barchasını alg'ay (Sh. tar.)*. “Ve geriye kalan şehirlerin hepsini alacak.” *Asilni xatası bolmas, nâkasni atası (Gulxaniy)*. “Asilin hatası olmaz, cimrinin babası.” *Köñlini qattıg'ılg'ıdın der edim, ... (Muqimiy)*. “Gönlünün katılığından bahsedirdim.” (2008: 90). Aynı eserde “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekiyle ilgili olarak yükleme hâli ekinin XIII - XIX. yüzyıllar arasına ait eserlerde görüldüğü, bu kullanımın özellikle “*Bâbüname*” adlı eserin diline özgü olduğu, “*Şeybâniname*” ve Ali Şir Nevâî’nin eserlerinde işlev değişikliği olarak değerlendirilebilecek bir değişime rastlanmadığı (2008: 90) belirtilmiştir.

H. Abdurahmanov, E. Refiyev ve D. Şadmankulova “*Özbek Tiliniñ Ameliy Grammatikasi*” adlı eserde ilgi hâli ekinin konuşma dilinde “+ni”, şiir dilinde “+n” ve “+in” şekillerinde kullanıldığını (1992: 132) belirtmişlerdir.

Y. Abduresulov’un, “*Türkiy Tillerniñ Kıyasıy - Tarihiy Grammatikasi*” adlı eserinde ilgi hâli ekinin Karaçay - Balkar ve Kumuk lehçelerinde “+nI<sup>4</sup>” şeklinde olduğu belirtilmiş ve şu örnekler verilmiştir: *burnu* “burunun”, *baynu* “zenginin” (2009: 94). Aynı eserde ilgi hâlinin Taşkent ağzında da bu şekilde olduğu belirtilerek bu ağzdan *nannı* “ekmeğin” (2009: 94) örneğine yer verilmiştir. Abduresulov’a göre yükleme ve ilgi hâli ekleri arasındaki yakınlık köken birliği değil, işlev yakınlığıdır ve bu yakınlaşma eski devirlerde gerçekleşmiştir (2009: 95).

H. A. Dadaboyev ve Z. T. Halmanova, “*Türkiy Tillerniñ Kıyasıy - Tarihiy Grammatikasi*” adlı eserinde yükleme hâlindeki işlev değişikliğinin XIV - XIX. yüzyıllar arasında yazılan eserlerin diline ait bir kullanım olduğunu belirtmişler, özellikle “*Bâbüname*” adlı eserde bu işlev değişiminin yoğun bir şekilde görüldüğünü (2015: 72) başka eserlerin dilinde böyle bir kullanım olmadığını ifade etmişlerdir.

G. Abdurahmanov ve Ş. Şükürov, “*Özbek Tiliniñ Tarihiy Grammatikasi Morfologiya ve Sintaksis*” adlı eserde yükleme hâli eki olan “+ni”nin ilgi hâli işlevinde de kullanılabildiğini, bunun “*Bâbüname*” adlı eserin diline özgü bir kullanım olduğunu, benzer kullanımın diğer eserlerde daha az görüldüğünü ifade etmişlerdir: *Atayini közi toymas*. “Atâyî’nin gözü doymaz.”, *Lutfiyni niyati uldur ki...* “Lutfi’nin niyeti odur ki...”, *Bir kırgavulni üskünesini tört kişi yeb tügete almaydur*. “Bir sülünün etini dört kişi yiyip bitiremez.” Abdurahmanov ve Şükürov’a göre bu işlev değişikliği

Özbekistan’da şehir ağızlarında görülür, yani Özbekistan’daki bazı şehir ağızlarında yükleme ve ilgi hâlleri aynı ekle yapılıdır (1973: 44).

M. Askarova, R. Yunusov, M. Yöldaşev ve D. Muhamedova, “*Özbek Tili Praktikumı*” adlı eserinde yükleme ve ilgi hâli eklerinin konuşma dilinde “sesteş” olduğunu belirterek ekin kullanımıyla ilgili şu örnekleri vermişlerdir: *Siz kimni zurriyotini bozorga olib chiqqanligingizni bilyapsizmi?* “Siz kimin soyunu pazara çıkardığınızı biliyor musunuz?” (2006: 121, 122).

N. Recebov, “*Özbek Şeveşinasligi*” adlı eserinde Karluk, Çiğil ve Uygur ağızlarında isimlerin genellikle 6 hâlde bulunduğunu, bunların dördünün ekle sağlandığını, bu farklılığın ilgi ve yükleme hâlinin aynı ekle yapılmasından kaynaklandığını belirtmiştir (1996: 148). Recebov Özbek Türkçesi konuşma dilinde ilgi hâli eklerinin çok çeşitli olduğunu ifade ederek konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: Kıpçak lehçelerinde ilgi hâli genel olarak “+nI<sup>2</sup>η” ekiyle yapılıdır, ancak bunun yanı sıra “+nI<sup>2</sup>” ve türevlerine de rastlanılmaktadır. Karluk, Çiğil ve Uygur ağızlarında yükleme ve ilgi hâli aynı ekle yani “+nI<sup>2</sup>” ekiyle sağlanır: *Mana uçragen kişini adını bilmeymen.* “Karşılaştığım kişinin adını bilmiyorum.” (1996: 149, 150).

S. İbrahimov, “*Özbek Tiliniñ Andican Şevesi Fonetika ve Morfologiya*” adlı çalışmasında, Andican ağızında yükleme ve ilgi hâllerinin “+nI<sup>2</sup>” ekiyle yapıldığını belirtmiş ve şu örneği vermiştir: “*Reyimcan ekisini aldige ketti, ekisini körgeç, tezdeyle kaytıp keledi.* ‘Reyimcan abisinin yanına gitti, abisini görünce aceleyle geri geldi.’” (1967: 144). İbrahimov ekle ilgili ayrıca şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Yükleme ve ilgi hâli ekleri Andican ağızında ‘+nI<sup>2</sup>’, ‘+dI<sup>2</sup>’, ‘+I<sup>2</sup>’ şekillerindedir. Ünlülerden ve ‘y’ ünsüzünden sonra ek yine ‘+nI<sup>2</sup>’ biçimindedir: özüyni (< özüñni) ‘kendinin’, ekeyni (< ekeyñni) ‘abinin’, me(n)ni ‘benim’* (1967: 144)<sup>7</sup>. *Andican şehir merkezi konuşma dilinde ek ‘+nI<sup>2</sup>’ şeklindedir, ancak bazen ötümlü ünsüzlerden sonra ‘+dI<sup>2</sup>’ şeklinde de görülebilmektedir. Ötümsüz ünsüzlerden sonra ise ek ‘+I<sup>2</sup>’ şekline dönüşür. Şehrin dışına çıkıldığında ‘+nI<sup>2</sup>’ ekine bu işlevde daha az rastlanır. Şehir kenarlarında ötümlü ünsüzlerden sonra ‘+dI<sup>2</sup>’ (yazdı küñüde ‘yaz / yazın gününde), ötümsüz ünsüzlerden sonra ‘+I<sup>2</sup>’ (attı dümi ‘atın kuyruğu’) şeklinde görülür* (1967: 145). *Ayrıca Andican ağızında ek dudak uyumuna girmez.*” (1967: 146).

V. V. Reşetov ve Ş. Şaabdurahmanov “*Özbek Dialektologiyası*” adlı eserinde “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin kullanımıyla ilgili şunları dile getirmiştir: “*Özbekistan’daki ağızlarda farklı sayılarda hâl ekleri kullanılmaktadır. Bazı ağızlarda 6 hâl eki görülürken bazılarında 5 veya 4 hâl eki bulunmaktadır. Daha az sayıda hâl eki görülen ağızlarda 2 hâl ekinin işlevi tek ekle sağlanır. Örneğin Taşkent ağızında yükleme ve ilgi hâli eki ünlüyle biten kök veya gövdeden sonra ‘+nI<sup>2</sup>’ şeklindeyken ünsüzle biten kök veya gövdeden sonra ise ek 19 farklı şekilde kullanılabilir. Karşı ağızında da benzer bir durum söz konusudur. Karşı ağızında yükleme ve ilgi hâli eki ‘+nI<sup>2</sup> ~ +dI<sup>2</sup>’ ve ‘+I<sup>2</sup>’ şekillerinde kullanılmaktadır* (1978: 132). *Fergana ağızında ilgi hâli ünlüyle biten kök veya gövdeden sonra ‘+ni’, ünsüzle biten kök veya gövdeden sonra ‘+di’ ve ‘+ti’ şeklinde kullanılır. Oğuz ağızlarına yakın olan Hive ve Urgenç ağızlarında ilgi hâli ünlüden sonra ‘+nI<sup>2</sup>’ şeklindedir.*” (1978: 133).

V. V. Reşetov ve Ş. Şaabdurahmanov, Özbekistan’daki ağızları “y’li” ve “c’li” olmak üzere ikiye ayırdıktan sonra bu iki grup ağız arasında ilgi hâlinin kullanımı

<sup>7</sup> S. İbrahimov, burada dipnotta “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâli ekinin Gazi Zahiruddin Muhammed Bâbü’ün eserlerinde ilgi hâli işlevinde olduğunu belirtmiş, Ali Şir Nevâî’nin ise bu iki hâli birbirinden ayırdığını ifade etmiştir.

konusunda büyük farklılıklar olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre örneğin “c’li” ağızlarda ek “+nI<sup>2</sup>η” şeklinde görülürken isim tabanındaki yuvarlak ünlülere veya dudak ünsüzlerine göre ekin ünlüsü yuvarlaklaşabilmektedir. “y’li” ağızlarda ilgi hâli eki “+ni ~ +di / +ti” şekillerindedir. Bu ekler ilgi hâlinin yanı sıra yükleme hâli işlevinde de kullanılır. Andican ağızındaki şu örnekler durumu ortaya koymaktadır: *sizni öziñizge munasib* “sizin kendinize uygun” (1978: 134). Taşkent ağızında ilgi hâli eki, isim tabanının sonundaki ünsüzün özelliğine göre farklı şekiller alabilmektedir. Bu ağızda ek, isim tabanının sonundaki “η, v, y” ünsüzlerinden sonra “+nI<sup>2</sup>” şeklindedir: : *suvni* “suyu”, *çayni koy* “çayı koy”. Taşkent ağızındaki bu özellikler Namengan ağızı için de geçerlidir (1978: 134).

“+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekini yükleme hâli ekindeki işlev değişikliğine bağlayan çalışmalardan biri de Ç. Pekacar ve F. M. Uçar’a ait olan çalışmadır. “*Çağatay Türkçesinde +nI İlgî Hâli Eki*” adlı çalışmada “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin yükleme hâli ekindeki işlev değişikliği sonucu ortaya çıkmış olabileceği ifade edilmiştir. Buna göre ilgi hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>” ile “+nI<sup>2</sup>η / +I<sup>2</sup>η” ekleri işlev ve kullanım açısından farklı ekler değildir (2015: 451).

### 3.3. Ekin Ses Olayları Sonucu Oluşturduğu veya Bağımsız Kökten Geliştiğini Öne Süren Görüşler

J. Eckmann, “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekiyle ilgili olarak “kısaltılmış genitif eki” ifadesini kullanarak ekle ilgili şu görüşlere yer vermiştir: “*Kısaltılmış genitif eki, şeklen -nı / -ni akkuzatif eki ile aynılık taşıdığı için -nı / -ni ve (üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra kullanılan) -n akkuzatif ekleri, bazen, üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra -niη / -niη genitif eki fonksiyonunda ortaya çıkar.*” (1988: 57). Eckmann’ın yukarıdaki ifadelerinden “+nI<sup>2</sup>η” ilgi hâli ekinin kısalarak “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekine dönüştüğü sonucu çıkarılabilir.

A. J. E. Bodrogligeti, “+nI<sup>2</sup>” ekini “+nI<sup>2</sup>η” ekinin bir varyantı olarak değerlendirmiş, iki ek arasında işlev açısından bir fark bulunmadığını ortaya koymuştur. Ona göre Özbek edebiyatında da kullanılması nedeniyle “+nI<sup>2</sup>” eki statü olarak daha yukarıdadır (Nalbant, 2018: 26).

Abdurahmanov, Şaabdurahmanov ve Hacıyev tarafından yayımlanan “*Özbek Tili Grammatikası I Tom Morfologiya*” adlı eserde “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin Özbek Türkçesi ağızlarında yaygın olarak kullanıldığını ve ekin, sondaki damak n’sinin düşmesi sonucu oluştuğu ifade edilmiştir (1975: 204, 205).

Ekin ses düşmesi sonucu oluştuğunu öne süren bir diğer araştırmacı M. V. Nalbant’tır. Nalbant, “*Çağatay Türkçesinde Görülen {+nI} İlgî Hâli Ekinin Kökeni Üzerine*” adlı çalışmasında şunları ifade etmiştir: Yükleme ve ilgi hâli ekleri arasında köken ortaklığı mevcuttur. İki ek ilerleyen süreçte ayrılmış, ilgi hâli eki “isim + isim” ilişkisi içinde görev almaya başlamıştır. İlgî hâli ekinin başlangıçtaki biçimi üzerinde ortaya konan düşünceler tartışmalıdır. Yükleme ve ilgi hâli ekleri arasında işlev karışması bulunmaktadır. Yükleme hâli eki tarihî metinlerde ilgi hâli işleviyle görülebilirken bunun tersi olarak ilgi hâlinin yükleme hâli işlevine rastlanmamıştır. Bu, ilgi hâli ekinin hâl eki olmadığı düşüncesini güçlendirmektedir. Çağatay Türkçesinde kullanılan “+nI<sup>2</sup>” ekinin yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>” ile bir ilgisi bulunmamaktadır. Ekin Eski Türkçedeki “*bizni teg, anı üçün*” şeklindeki kullanımları hep edatlarıdır. Bu durum “+(I)n” yükleme hâli eki için de geçerlidir. Bu iki yükleme hâli ekinin Eski Türkçede “isim + isim” kuruluşunda bir tamlayıcı tamlanan ilişkisi kurduğu vaki

değildir. Ekin “isim + isim” şeklinde tamlayıcı tamlanan ilişkisi içinde yer alması öncelikle Harezmi Türkçesinde başlamış, Çağatay Türkçesi döneminde yaygınlaşmıştır. Çağatay Türkçesinde iyelik ekinin sonra kullanılan “+n” yükleme hâli eki de ilgi hâli işlevinde kullanılır. Buradaki “+(I)n” yükleme hâli eki, “+nI<sup>2</sup>” ekine analogi yoluyla tamlama içinde ilgi hâli işlevi kazanmıştır. Çağatay Türkçesinde kullanılan “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki, Köktürk, Maniheizm, Budist çevresi metinleriyle *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te yoğun kullanımı bulunan “+nI<sup>2</sup>g” ilgi hâli ekinin sonundaki “g” sesinin düşmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu, Karahanlı Türkçesinin son döneminde gerçekleşmiş olabilir. Abdurahmanov, Şaabdurahmanov ve Hacıyev'in belirttiği ekin “+nI<sup>2</sup>η” ekinin sonundaki damak n'sinin düşmesi sonucu oluştuğu düşüncesi eksiktir, çünkü günümüz Özbek Türkçesi ilgi hâli ekinde damak n'si korunmuştur. Bunun yanı sıra düşme eyleminin bir anda gerçekleşmesi de mümkün değildir. Düşmeyle sonuçlanacak bir ses değişiminde damak n'sinin önce nöbetleşmesi, sonra kalıcı olarak “g” sesine dönüşmesi ve sonunda da düşmesi beklenir. Dolayısıyla Özbek, Yeni Uygur, Kumuk, Karaçay-Balkar Türkçelerindeki “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki, “+nI<sup>2</sup>η > +nI<sup>2</sup>g” > “+nI<sup>2</sup>” şeklindeki bir ses değişiminin sonunda ilgi hâli durumuna gelmiştir (2018: 27, 28).

H. Özdemir, ekin kökeni ve işleviyle ilgili L. Karahan'ın görüşlerinin eleştirisi mahiyetinde şu görüşleri ileri sürmüştür: Eski Türkçe döneminde yönelme ve ilgi hâli eklerinin kendi işlevlerinin dışında başka birtakım işlevlerde de kullanılması araştırmacılar arasında yükleme ve ilgi hâli ekleri üzerinde bir “algı kırılması” doğurmuştur. Bu algı kırılmasının sonucu olarak araştırmacılar yükleme hâli ekinin “belirlilik” işlevinden hareketle ilgi hâli işlevini de üstlendiği yanılığısına düşmüşlerdir. Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçelerinde, Çağdaş Türk lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde ve birtakım Özbek ağızlarında görülen ek, başka bir açıklamaya ihtiyaç duymaktadır. Bu açıklama da şudur: Eski bir “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki vardır. Bu ek, ses benzerliğinden dolayı yükleme hâli ekiyle karıştırılmaktadır. Türk dili tarihinin hiçbir döneminde yükleme hâli eki ilgi hâli yerine kullanılmamıştır. İlgi hâli ekindeki “belirlilik”, “sahiplik” anlamından sonra gelen ikincil bir anlam özelliğidir. Bundan dolayı yükleme ve ilgi hâli ekleri arasında bir nöbetleşmeden söz edilemez. Karaçay-Balkar ile Kumuk lehçelerinde görülen “+nI<sup>4</sup>” ilgi hâli ekinde, nöbetleşmenin genelleşmesi değil, eski bir “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin bu lehçelerde kullanımını devam ettirmesi durumu söz konusudur (2017: 157). “+(n)I<sup>2</sup>η” ilgi hâli ekinin varyantları durumundaki “+nI<sup>2</sup>, +(I)n, +I<sup>2</sup>g” biçimleri zamanla ya tamamen ya da birkaç lehçe dışında kullanımdan düşmüşlerdir. Çağatay Türkçesinde ve onun ardılı bazı lehçelerde ilgi hâlindeki varyantlı biçimler bugüne kadar gelmiştir. Bunda Yeni Uygur ve bazı Özbek ağızlarının eski biçimleri koruma özelliğinin payı vardır (2017: 160).

E. Gulam, “*Özbek Tilide Kelişikler*” adlı çalışmasında yükleme ve ilgi hâli eklerinin kullanımı konusunda şu görüşleri dile getirmiştir: “*Özbek konuşma dilinde ilgi hâli ekinin sonundaki ‘η’ genellikle söylenmez. Bu ses düşmesi sonucunda ilgi hâli eki, yükleme hâli ekiyle aynı şekle bürünür, fakat aynı gibi görünen bu iki ek arasında anlam ve işlev bakımından farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca bu ses düşmesi hadisesiyle ekin ‘+nI<sup>2</sup>’, ‘dI<sup>2</sup>’, ‘+tI<sup>2</sup>’ biçimleri meydana gelir ve bunlar yükleme hâlinin yanı sıra ilgi hâli işlevi de üstlenirler: Bul kaykını vaktini hoş etsen-çu. ‘Bu fakirin gönlünü hoş etmez misin?’ (1941: 14, 15). Ayrıca ‘+nI<sup>2</sup>η’ ve ‘+nI<sup>2</sup>’ ilgi ve yükleme hâli ekleri eski yazı dilinde nöbetleşir. Bu nöbetleşmede yükleme hâli eki ‘+nI<sup>2</sup>’ın ilgi hâli işlevi üstlenmesi etkilidir. Bu nöbetleşmenin tersi olan ‘+nI<sup>2</sup>η’ ekinin ‘+nI<sup>2</sup>’ yükleme hâli işlevinde kullanılması ise son derece seyrekdir.” (1941: 40, 41): “*Maksadım erür seni kemâliñ / Yoktur seni zerre mecâliñ (Nâdire); Anı bahrini derdidin her keçe /**

Menge nâle ve âh, efgân erür (Nâdire) (1941: 41). Dolayısıyla konuşma dilinde yükleme ve ilgi hâli aynı ekle karşılanır: Çıkıp ketdi Semerkannı destige ‘Semerkant şehrinin ovasına çıkıp gitti.’ (1941: 41).

### 3.4. Ekin Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü

Yükleme hâli ekinin Eski Türkçe döneminden beri ilgi hâli işleviyle kullanıldığı görülür. Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesinde ek, kişi ve işaret zamirleriyle “birle, teg, üçün, üze” gibi çekim edatları arasında bulunur: *anı üçün* “onun için” (OA<sup>8</sup>: 8, 44); *bizni üçün* “bizim için” (AY<sup>9</sup>: 68/20); *bizni birle* “bizimle” (AY: 326/620); *anı teg* “onun gibi” (KB<sup>10</sup>: 82/662); *sini teg* “senin gibi” (KB: 92/752); *sini birle* “seninle” (KB: 346/3439); *anı üçün* “onun için”, *siz-ni teg* “sizin gibi” (Eraslan, 2012: 135).

Eski Türkçe döneminden sonra, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesinin klasik öncesi ve sonrası dönemlerinde Eski Oğuz Türkçesinde kişi ve işaret zamirleriyle edatlar arasındaki bağlantı “+nI<sup>1</sup>η / +I<sup>1</sup>η” ekleriyle sağlanmıştır: *anıη üçün* “onun için” (Karamanlıoğlu, 1978: 2; Hacıeminoğlu, 1992: 101); *meniη öze* “benim üzerime”, *seniη öze* “senin üzerine”, *anıη öze* “onun üzerine” (Hacıeminoğlu, 1992: 73); *anıη teg* “onun gibi”, *munıη teg* “bunun gibi” (Hacıeminoğlu, 1992: 92); *anıη için* “onun için” (Ergin, 1980: 310); *senüη gibi* “senin gibi” (Ergin, 1980: 368); *sinüη ile* “seninle” (Ergin, 1980: 57); *anıη üze* “onun üzerine” (Yüce, 1993: 35); *anıη tapa* “onun tarafına, ona doğru” (Yüce, 1993: 36); *anıη birle* “onunla” (Yüce, 1993: 40); *anıη dik* “onun gibi” (Yücel, 1995: 163); *anıη birle* “onunla” (Yücel, 1995: 184).

Eski Türkçede “zamir + edat” bağlantısı içinde görülen ek, Harezmi Türkçesi döneminden başlamak üzere “isim + isim” şeklinde belirtili isim tamlaması kuruluşunda da yer almıştır: *anamnı haqqı* “annemin hakkı” (NF<sup>11</sup>: 198); *qavmuñnı cümlesi* (NF: 56).

Bazı Çağdaş Türk lehçelerinde de ilgi hâlinin “+nI<sup>2</sup>” ekiyle kurulduğu görülür. Bunlar şunlardır:

Karaçay - Balkar Türkçesinde ilgi hâli “+nI<sup>1</sup>” ekiyle yapılır. Birinci ve ikinci teklik şahıs iyelik çekiminde ekin sonundaki “n” ünsüzü düşer, bunun sonucunda ortaya “+I<sup>1</sup>” biçimi çıkar: *aranı* “babanın”, *balanı* “yavrunun”, *colnu* “yolun”, *üynü* “evin”, *temirni* “demirin”, *tavnu* “dağın” (Tavkul, 2007: 903); *üynü* “evin”, *qoynu* “koyunun”, *qoyannı* “tavşanın”, *ocaqnu* “bacanın”, *terekni* “ağacın”, *sabiyni* “çocuğun” (Buran ve Alkaya, 2014: 550).

Karaçay - Balkar Türkçesinde olduğu gibi Kumuk Türkçesinde de ilgi hâli çekimi “+nI<sup>1</sup>” ekiyle yapılır: *almanı* “elmanın”, *ekçini* “keçinin”,  *yolnu* “yolun”, *üynü* “evin” (Pekacar, 2007: 977); *gemeni* “geminin”, *söznü* “sözün” (Buran ve Alkaya, 2014: 490).

Azerbaycan Türkçesinde ilgi hâli çekiminde seyrek de olsa “+nI<sup>2</sup>” eki görülebilmektedir: “İqtisadi maraqlar öz qanunları+nı yeridir, -Dronqo tábessümlä dedi. İktisadi ilgiler kendi kanunlarının yeridir, Dronko tebessümle dedi. (UR 85)” (Mazman, 2011: 30).

Çağatay Türkçesinin devamı durumundaki Türk lehçelerinden Yeni Uygur Türkçesinde ilgi hâli çekimi bazen “+nI<sup>2</sup>” ekiyle yapılmaktadır: *atni béşi* “atın başı” (Öztürk, 2015: 51).

<sup>8</sup> OA: *Orhun Abideleri*: Ergin, 1998.

<sup>9</sup> AY: *Altun Yaruk*: Kaya, 1994.

<sup>10</sup> KB: *Kutadgu Bilig*: Arat, 2007.

<sup>11</sup> NF: *Nehcü'l-Ferâdis*: Eckmann, 2014.



“+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki Çağatay Türkçesinin ardılı Özbek Türkçesi ağızlarında da görülmektedir<sup>12</sup>. Örneğin Kuzey Afganistan’da konuşulmakta olan Özbek Türkçesi ağızlarından Asiyabad ağzında ekin bu işlevi göze çarpmaktadır: *mulla afandini qışlaği* “molla efendinin köyü” (Gültekin, 2006: 136); *hâmsayasini oyi* “komşusunun evi” (Gültekin, 2006: 138); *Afandini /.../ işi* “efendinin /.../ işi” (Gültekin, 2006: 138). Asiyabad ağzında “zamir + isim” kuruluşunda tamlamalar da bulunur: *uni oyi* “onun evi” (Gültekin, 2006: 136); *meni gepim* “benim konuşmam” (Gültekin, 2006: 137); *bizleni oyibiz* “bizim evimiz” (Gültekin, 2006: 138); *meni aymağım* “benim konuşmam, söylemem” (Gültekin, 2006: 138).

Özbekistan’ın Harezmi bölgesi ağızlarında özellikle Urgenç ve Hive ağızlarında “+nI<sup>2</sup>” eki yükleme hâlinin yanı sıra ilgi hâlini de karşılar: *atni* “atın”, *gülni* “gülün”, *pahtanı* “pamuğun”, *diyetni* “diyetin”; *kulakımni* “kulağımın”, *işimni* “işimin”, *dişini* “dişinin”, *atızını* “babasının”, *innesini* “annesinin” (Abdullayev, 1965: 151).

Karluk, Çiğil ve Uygur ağızlarında yükleme ve ilgi hâli “+nI<sup>2</sup>” ekiyle yapılır: *Mana uçragen kişini adını bilmeymen*. “Karşılaştığım kişinin adını bilmiyorum.” (Recebov, 1996: 149, 150).

Özbekistan’ın Andican ağzında da yükleme ve ilgi hâli çekimi “+nI<sup>2</sup>” ekiyle yapılır: *Reyimcan ekisini aldige ketti, ekisini körgeç, tezdey-le kaytıp keledi*. “Reyimcan abisinin yanına gitti, abisini görünce aceleyle geri geldi.”; *özüyni* (< *özünni*) “kendinin”, *ekeyni* (< *ekeyni*) “abinin”, *me(n)ni* “benim” (İbrahimov, 1967: 144).

Fergana ağızları, özellikle Karşi ve Namengan ağızlarında yükleme ve ilgi hâli çekimi “+nI<sup>2</sup>” ekiyle yapılır (Reşetov ve Şaabdurahmanov, 1978: 132 - 134)

Özbek Türkçesi yazı dilinde belirtili isim tamlaması içinde “+nI<sup>2</sup>” biçiminde bir ilgi hâli eki mevcut değildir, ancak ekin aitlik ekiyle birleştiği “+niki” biçimi vardır: *ânâniki* “anneninki”, *sâniki* “seninki”, *bâlâlärniki* “çocuklarıninki” (Buran ve Alkaya, 2012: 163); *xâtinniki* “hatunununki” (Coşkun, 2000: 75); *biz-niki* “bizimki”, *siz-niki* “sizinki”, *bâlâ-niki* “çocuğunki” (Öztürk, 2007: 311). Bu kullanımdan E. Gulam da bahsetmiştir, ancak o, ekteki “+ni” biçim birimini ilgi hâli olarak görmeyip eklendiği isimle ilgili bir ifade olarak değerlendirir. Ona göre buradaki “+niki” ekini almış tamlayan, tamlananın da görevini üstlenmiştir. Bu yapı Özbek Türkçesinde seyrek olarak kullanılır (1941: 30).

T. Doğan, İran’ın Salmas, Urmiye ve Erdebil ağızlarında yükleme hâli eki olarak kullanılan “+nI<sup>4</sup>” ve “+I<sup>4</sup>” eklerinin hem “zamir + isim” hem de “isim + isim” kuruluşunda ilgi hâli işlevinde kullanıldığını ifade etmiştir: “*ğebir daşını üsdünde* ‘kabir taşının üstünde’; *ğonşusunu evine* ‘komşusunun evine’; *ölünü acı helvası* ‘ölünün acı helvası’ (2012: 926). Ayrıca bu örneklerde ekin hem yuvarlak ünlülü ve dudak ünsüzlü hem de düz ünlülü ve dudak ünsüzü olmayan kök ve gövdelerde yuvarlak ünlülü olarak geldiği görülmektedir.

J. Karini “*Erdebil İli Ağızları*” adlı çalışmasında “+nI<sup>2</sup>” ekinin ilgi hâli işlevine işaret ederek şu açıklamalarda bulunmuştur: “*Halhal ağızlarında ilgi ekiyle ilgili tespit ettiğimiz en önemli değişiklik, ekin tamlanan unsurla ilişkisinden kaynaklanmaktadır. Tamlama grubunda tamlanan kelime ünlü ile başlıyorsa ilgi ekinin son ünsüzünün*

<sup>12</sup> Ekin Taşkent ağzıyla ilgili örnekler ve açıklamalar önceki bölümlerde açıklandığı için konu bu bölümde tekrar ele alınmayacaktır. Ekin bu ağızlardaki kullanımıyla ilgili olarak bk.; Grönbech, 2000: 141; Rüstemov, 1990: 26; Gabain, 1945: 60, 61; Abduresulov, 2009: 94; Reşetov ve Şaabdurahmanov, 1978: 132 - 134.

genelde düştüğü görülmektedir: “birinü eteyinnen (30 - 1509); birini adı (31 - 3); kişini ağılı (18 - 301); oğlanu adı (17 - 24)” (2009: 133). Örneklerin bazılarında “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekinin düz ünlülü isim kök ve gövdeleri üzerinde de yuvarlak ünlülü olarak geldiği görülmektedir. Bu durum “+nI<sup>2</sup>η” ekinin sonundaki damak ünsüzünün eriyerek düştüğü görüşünü akla getirmekle birlikte bunun sadece Erdebil ağzıyla sınırlı kalması, bu ses olayının başka nedenlerle gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Azerbaycan ağızlarından Derbent (Velikad, Padar, Selik, Bilici, Zıdyan, Kazmaları, Tatlar, Muğartı, Kommuna), Tabasaran, Zagatola, Zerdab (Otmanova) ağızlarında yükleme hâli eki ek olarak ilgi hâli görevi de üstlenmiştir (Pekacar ve Erdem Uçar, 2015: 447).

Türkiye Türkçesinin Rize, Muğla ve Kars illeri ağızlarında da ilgi hâlinin yükleme hâli ekiyle kullanıldığı görülmüştür: -allah seni (senin) kimi oğlu maña vermeyipdi (Kars/Çıldır), -öyle zigıymet eşya var ki, yani çifcide bunu (bunun) olacağı hêş tâmin edilmes. (Kars/Arpaçay/Akçalar), -beni içün “benim için”, oni içün (onun için) (RİA), -gâlini (gelinin) gainatası var imiş. (Muğ.) (Buran, 1996: 131).

#### 4. SON DÖNEM ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ “MİSBÂHU’L-ENVÂR” ADLI ESERDE YÜKLEME VE İLGİ HÂLİ EKLERİNİN KULLANIMLARI VE İŞLEVLERİ<sup>13</sup>

“Misbâhu’l-Envâr”da “+nI<sup>2</sup>”eki 531 kez kendi asli işlevi olan yükleme hâli işlevinde, 974 kez ilgi hâli işlevinde kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinin asli ilgi hâli eki olan “+nI2η” eki ise 9 kez yükleme hâli işlevi üstlenmiştir. Ayrıca “+nI<sup>2</sup>”ekinin sıra dışı bir durum olarak 2 kez edilgen, geçişsiz fiillerle, 1 kez de isim cümlesinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Ekin 2’si zamirlerin üzerinde olmak üzere 3 yerde de eksiltildiği görülmüştür. Aşağıda bu kullanımları gösteren tablo görülmektedir:

**Tablo 1:** Misbâhu’l-Envâr’da “+nI<sup>2</sup>” Ekinin Kullanımları.

Misbâhu’l-Envâr Adlı Eserde Yükleme “+nI <sup>2</sup> ” ve İlgî “+nI2η” Hâli Eklerinin İşlevleri	Kullanım Sayısı
“+nI <sup>2</sup> ” Ekinin Yükleme Hâli İşlevi	531
“+nI <sup>2</sup> ” Ekinin İlgî Hâli İşlevi	974
“+nI2η” Ekinin Yükleme Hâli İşlevi	9
“+nI <sup>2</sup> ” Ekinin Edilgen, Geçişsiz Fiillerle ve İsim Cümlelerinde Kullanımı	3 (2 edilgen, geçişsiz fiil, 1 isim cümlesi)
“+nI <sup>2</sup> ” Ekinin Eksiltilmesi	3

##### 4.1. “+nI<sup>2</sup>” Ekinin Kendi İşlevinde, Yükleme Hâli Eki Olarak Kullanımı

Üzerinde çalıştığımız “Misbâhu’l-Envâr” adlı eserde yükleme hâli çekimi Çağatay Türkçesinin standart yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>” ile yapılmıştır. Eserde “+nI<sup>2</sup>” eki 531 yerde yükleme hâli işlevindedir. Ancak “+nI<sup>2</sup>” ekinin yanı sıra, yükleme hâlinin 9 yerde Çağatay Türkçesinin standart ilgi hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>η” ile sağlandığı tespit edilmiştir. Metinden seçilen şu 5 örnekte ekin yükleme hâli işlevi açıkça görülmektedir: *Ammâ men ferâmüş kılgên êmesmen ve sizni yahşî bilürmen.* “Ancak ben unutmadım

<sup>13</sup> Konuyla ilgili seçilen örnekler çalışmanın hacmi düşünülerek 5 ile sınırlandırılmıştır.

ve sizi iyi tanıyorum.” 122/4, 5<sup>14</sup>; *Şol sebebdin bul ‘ayyār hem her kıysı h<sup>v</sup>āhlagen ta‘āmını alıp mihmān ile yēr ērdiler.* “Bundan dolayı bu düzenbaz da canının çektiği her yemeği alıp misafirle birlikte yerdı.” 122/11, 12; *Ėy Ca‘fer! Bul kanatnı ve mundağ derecenı kaydın tafdıñız, dēp ērdiler.* “Ey Cafer! Bu kanadı ve böyle [yüksek] dereceyi nereden buldunuz (nasıl kazandınız)?” 135/1, 2; *Ve hemmemizni tūrgūzgendūr ve hemmemizni öldürgüçi Ĥudāy-ı kādır ve muhtārdur ki hergiz andın özge Ĥudā yoktur.* “Ve hepimizi yaratan, hepimizi öldüren [o] güçlü kuvvetli Rabdir ki ondan başka hiçbir ilah yoktur.” 141/12, 13; *Bes ferışteler hemme mü‘minlerni dūzaħdın çıkarurlar ki alarnı hemme a‘zāları köyüp kül bolğandır.* “Sonra melekler müminleri cehennemden çıkarırlar, onların bütün organları yanıp kül olmuştur.” 147/1, 2.

#### 4.2. Yükleme Hâli Eki Olan “+nI<sup>2</sup>”nın İlgi Hâli İşlevinde Kullanımı

“*Misbāhu’l-Envār*” adlı eserde Çağatay Türkçesinde standart yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>”nın 974 isim üzerinde ilgi hâli işlevinde olduğu görülür. Bunların 6’sı “zamir + edat”, 300’ü “zamir + isim” belirtili isim tamlaması, 668’i de “isim + isim” belirtili isim tamlaması kuruluşundadır<sup>15</sup>. Yükleme hâli ekinin Özbekistan’da Taşkent, Semerkant, Hive, Karşi, Urgenç, Andican ağızlarıyla Kuzey Afganistan’da konuşma dili durumundaki Asiyabad ağızında ilgi hâli işlevini de karşıladığı önceki bölümde ele alınan çalışmalarda ifade edilmişti. Taşkent ağızıyla yazıldığı açık olan *Misbāhu’l-Envār* adlı eserde de bu durum açıkça göze çarpmaktadır. Eserin yazarı Bâsıthân ibn Zâhidhân Şâşî’nin Taşkent’te doğduğu, orada yetiştiği, ailesinin de Taşkent’in yerlilerinden olduğu düşünüldüğünde durum kendiliğinden açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre, Bâsıthân ibn Zâhidhân Şâşî’nin Taşkent ağızını kullandığı ve *Misbāhu’l-Envār* adlı eserini yazarken bu ağız özelliklerini eserine yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

##### 4.2.1. Ekin “Zamir + Edat” Kuruluşunda Kullanımı

“*Misbāhu’l-Envār*”da “+nI<sup>2</sup>” ekinin “zamir + edat” kuruluşunda ilgi hâli işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu yapıda metinde 6 örnek bulunmaktadır: *menı ile* “benimle” 63/16; *menı birle* “benimle” 68/16; *menı üçün* “benim için” 107/4; *senı üçün* “senin için” 19/1; *anı birle* “onunla” 72/9; *anı ile* “onunla” 127/16.

Yukarıdaki örneklerin yanı sıra ekin “+nI<sup>2</sup>” standart ilgi hâli şekliyle kullanıldığı da görülür: *anıñçün* “onun için” 52/11; *anıñ üçün* “onun için” 61/11; 72/10; 82/7; 135/10; 136/2.

##### 4.2.2. Ekin “Zamir + İsim” Belirtili İsim Tamlaması Kuruluşunda Kullanımı

“+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli eki tamlayanı kişi, işaret, dönüşlülük ve belirsizlik zamiri olan belirtili isim tamlaması kuruluşunda da kullanılmıştır. Metinde bu yapıda 300 adet belirtili isim tamlaması bulunmaktadır: Metinden “zamir + isim” yapısında aşağıdaki 5 örnek seçilmiştir: *menı ‘azābım* “benim azabım” 48/17; 149/4, 5; 60/12; *anı ĥaklıgi ve bātılligidin selāmetligi* “onun gerçekliği ve batılıktan ari oluşu” 92/4, 5; *bizlernı cemı‘ günahlarımız* “bizim bütün günahlarımız” 29/6; *bularnı dilleri ve yüzleri* “bunların gönülleri ve yüzleri” 60/10; *özini dünyāda kılgan şevābları* “kendisinin dünyada kazandığı sevapları” 113/17, 18.

<sup>14</sup> Örneklerin alındığı “*Misbāhu’l-Envār*” adlı eser için bk.; Eker, 2017.

<sup>15</sup> Eserdeki belirtili isim tamlaması kuruluşunu esas alan çalışma yayımlanma sürecindedir.

### 4.2.3. Ekin “İsim + İsim” Belirtili İsim Tamlaması Kuruluşunda Kullanımı<sup>16</sup>

Metinde “isim + isim” belirtili isim tamlaması kuruluşunda 668 tamlama bulunmaktadır. Bu yapıda tamlayan ve tamlanan, isim ve sıfat tamlaması dışında diğer kelime gruplarından da oluşabilmektedir. Metinden seçilen şu 5 örnekte “+nI<sup>2</sup>” ilgi hâli ekiyle kurulmuş “isim + isim” kuruluşundaki belirtili isim tamlamaları görülmektedir: *Medîne<sup>ni</sup> köçesi* “Medine şehrinin sokağı” 4/10; *dūzah<sup>nı</sup>* ‘azābı ve mi<sup>h</sup>neti “cehennem azabı ve sıkıntısı” 42/10; *dūzah otunı ısığı* “cehennem ateşinin sıcaklığı” 52/1, 2; *dünyā<sup>nı</sup> pāk u lezīz ta‘āmı* “dünyanın temiz ve lezzetli yemeği” 59/14; *uşol çadır<sup>nı</sup> bir köşesi* “işte o başörtüsünün bir köşesi” 56/5, 6.

### 4.3. Çağatay Türkçesinin Standart İlgi Hâli Eki Olan “+nI<sup>2</sup>η”ın Yükleme Hâli İşlevinde Kullanımı

Çağatay Türkçesinde yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>η”ın ilgi hâli işlevinde kullanımının yanı sıra bunun tersi olarak ilgi hâli “+nI<sup>2</sup>η” ekinin de yükleme hâli işlevinde kullanıldığı tespit edilmiştir. Özbekistanlı Türklük bilimci E. Fazilov, “*Özbek Tiliniñ Tarihiy Morfologiyası*” adlı eserinde ilgi hâli ekinin yükleme hâli işlevinde kullanılabildiğini belirtmiş ve buna örnek olarak şu cümlelerdeki kullanımları göstermiştir: *Ayığı savınnı aylırtı yok. “Yahşı yaman söziñniñ farkı yok.” (TTI, 10).* “İyi kötü sözünün arasında fark yok.”, *Al ayıg kılınçnuñ bilmez ermiş. “U yaman işlerni bilmes edim.” (Suvr., 155).* “O kötü işleri bilmezmiş.” (1965: 23).

İncelenen “*Misbâhu'l-Envâr*” adlı eserde de ek, bir örnek hâric olmak üzere 9 yerde yükleme hâli eki işlevinde kullanılmıştır: *.../ özini Müselmân bolgeniniñ beyân kıılıp /.../“.../ “kendisinin Müslüman olduğunu açıklayıp /.../” 22/10; Allâhu Te‘âlâ ol mürdelerdin bir kişini cānınıñ cesediğa kirgüzdi.* “Allah Teâlâ o ölümlerden 1 kişinin canını bedenine döndürdü.” 34/5; *Yek-şenbe küniñiñ Hazret-i ‘İsâ -‘aleyhi’s-selâm-ğa ve yene êllik ‘aded peygamber -‘aleyhimu’s-selâm-ğa ve bir mürselğa bérdi.* “Pazar gününü Hz. İsa (as) ile birlikte 50 nebi ve 1 resule vermiştir.” 34/16, 17; *Dü-şenbe küniñiñ Hazret-i Muhammed -‘aleyhi’s-selâm-ğa ve atmış üç peygamber -‘aleyhimu’s-selâm-ğa ve bir peygamber-i mürselğa bérdi.* “Pazartesi gününü Hz. Muhammet (as) ile birlikte 63 nebiye ve 1 resule vermiştir.” 34/17, 18; *Çehâr-şenbe küniñiñ Hazret-i Ya‘küb -‘aleyhi’s-selâm- ve êllik ‘aded peygamber -‘aleyhimu’s-selâm-ğa ve bir peygamber-i mürselğa bérdi.* “Çarşamba gününü Hz. Yakup (as) ile birlikte 50 nebiye ve 1 resule verdi.” 35/3, 4; *Peñç-şenbe küniñiñ Hazret-i Âdem -‘aleyhi’s-selâm-ğa ve êllik ‘aded peygamber ve bir peygamber-i mürsel -‘aleyhimu’s-selâm-ğa bérdi.* “Perşembe gününü Hz. Âdem (as) ile birlikte 50 nebiye ve 1 resule verdi.” 35/4, 5; *Uşbu mülkimni ya‘ni dünyāda cum‘a küniñiñ ve âhiredde cennetniñ sizni ümmetleriñizğa bérdim.* “İşte bu mülkümü yani dünyada cuma gününü ve ahirette cenneti sizin ümmetinize verdim.” 35/8, 9; *Ol karga uşol âdemni sinesiga konup ağızdaki alıp kélgen nānınıñ meydelep uşol âdemni ağızığa salıpturupdur.* “O karga, bu kişinin göğsüne konmuş, ağızdaki alıp getirdiği ekmeği parçalayarak adamın ağızına koymaktadır.” 38/6 - 8; *Bu kün Hazret-i Server-i ‘Âlem’ğa neme hādise bolğanınıñ bilmesmiz.* “Bu gün Hz. Peygamber’e ne olduğunu bilmiyoruz.” 40/16.

Metinde yukarıdaki cümlelerin bulunduğu paragraflarda yükleme hâli çekiminin Çağatay Türkçesinin asli yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>η” ekiyle de yapıldığı tespit edilmiştir. Bu durum “+nI<sup>2</sup>η” ve “+nI<sup>2</sup>η” eklerinin yükleme hâli çekiminde nöbetleştiğini gösterir. Metinde bunun 2 örneği bulunmaktadır: *Allâhu Te‘âlâ şenbe küniñi Hazret-i*

<sup>16</sup> Bu konudaki çalışmamız için bk.; Eker, 2019.

*Mūsā - ‘aleyhi’s-selām-ğa ve özge éllik peğamber - ‘aleyhimu’s-şalātu ve’s-selām-ğa ve bir peygamber-i mürselğa bérđi. “Allah Teâlâ cumartesi gününü Hz. Musa (as) ile birlikte 50 nebiye ve 1 resulə verdi.” 34/14, 15; Ve se-şenbe küniñi Ĥazret-i Süleymān - ‘aleyhi’s-selām-ğa ve éllik ‘aded peygamber - ‘aleyhimu’s- selām-ğa ve bir peğamber-i mürselğa bérđi. “Salı gününü Ĥazreti Süleymān (as) ile birlikte 50 nebiye ve 1 resulə verdi.” 35/1, 2.*

#### 4.4. “+nI<sup>2</sup>η” İlgi Hâli Ekinin Kendi Görevinde Yani İlgi Hâli İşlevinde Kullanımı

Eserde ilgi hâli çekimi 1 yerde Çağatay Türkçesinin asli ilgi hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>η” ile yapılmıştır: *Ĥayşer-i Rūmī ve Kisrīniñ kızları* “Anadolu Padişahı’nın ve Kısra’sının kızları” 41/6, 7.

İlgi hâli çekiminin hem yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>” ile hem de ilgi hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>η” ile yapılması, “*Misbâhu’l-Envâr*”ın yazıldığı Taşkent ağzında yükleme ve ilgi hâli eklerinin nöbetleştiğini gösterir.

#### 4.5. “+nI<sup>2</sup>” Yükleme Hâli Ekinin Geçişsiz ve Edilgen Fiiller ile İsim Cümlelerinde Kullanılması

“*Misbâhu’l-Envâr*”da hem yükleme hem de ilgi hâli çekiminde kullanılan “+nI<sup>2</sup>”eki, bu eserde sıra dışı olarak 2 yerde geçişsiz ve edilgen fiil ile 1 yerde de isim cümlesiyle kullanılmıştır. Bilindiği gibi sadece Çağatay Türkçesinde değil Türk dilinin bütün lehçelerinde edilgen fiiller genellikle belirtisiz nesne alırlar, ancak çağdaş Özbek Türkçesinde tersi örneklerle rastlanmış ve konu Özbekistan’daki bazı Türklük bilimciler tarafından incelenmiştir. Örneğin, “*Özbek Tiliniñ Tarihiy Grammatikası*” adlı eserde G. Abdurahmanov, Ş. Şükürov, K. Mahmudov, konuyla ilgili şunları dile getirmişlerdir: “*Edilgen fiiller genellikle yalın hâlde nesne (belirtisiz nesne) alırlar, ancak bazı kaynaklarda edilgen çatılı bazı fiillerin yükleme hâlinde (belirtili nesne) aldığı görülmüştür. Bu durum, Bâbürnâme adlı eserin diline özgü olup Ali Şir Nevâî’nin eserlerinde de görülmektedir: Buyurg’an g’azallardın tayyâr bolg’anları yiberildi (Nevâiy, Mş.) “Emrettiği gazellerden hazır olanları gönderildi.” (2008: 90).*

H. A. Dadaboyev ve Z. T. Halmanova, “*Türkiy Tillerniñ Kıyasıy - Tarihiy Grammatikası*” adlı eserinde, yukarıdaki benzer bir kullanıma işaret ederek şunları ifade etmişlerdir: “*Edilgen fiiller genellikle belirtisiz nesne olan ismin yalın durumundaki nesneyi alırlar, ancak bazı eserlerde edilgen fiillerin belirtili nesne, başka bir deyişle ismin “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâlindeki nesneyi aldıkları görülmüştür. Bu durum, Bâbürnâme adlı eserin diline özgü bir kullanım olup Ali Şir Nevâî’nin bazı eserlerinde de tespit edilmiştir: Kasımbek başlıg beklerni yiberildi - BN. “Kasımbek önderliğindeki beyler gönderildi.” (2015: 72).*

“+nI<sup>2</sup>” ekinin geçişsiz ve edilgen fiiller ile isim cümlelerinde kullanılması, L. Karahan’ın yükleme ve ilgi hâli ekleri konusundaki görüşlerini doğrulamaktadır. Karahan, yükleme ve ilgi hâli eklerinin diğer hâl ekleri gibi ileriye doğru münasebet kuran ekler olmadıklarını, işlevlerinin eklendikleri kelimelerle sınırlı kaldığını, yükleme hâli eklerinin nesnenin belirticisi olduğunu nesne yapıcı olmadığını, var olan nesneye belirlilik anlamı kazandırdığını belirtmiş ve hâl kategorisi içerisinde değerlendirilen bu iki ekin başka bir kategoride ele alınması gerektiğini ifade etmiştir (2011: 2016, 217). Aşağıda ekin bu şekilde “*Misbâhu’l-Envâr*”daki kullanımları görülmekte olup bu kullanımlar Karahan’ın görüşlerini doğrulamaktadır. Başka bir deyişle aşağıdaki

örneklerde yükleme hâli eki eklendiği ismi “belirlilik” anlamı bakımından kuvvetlendirmiştir. Ancak 3 örnek gibi görece az bir kullanım, Taşkent ağzında ekin bu işlevinin daralmakta olduğunu göstermektedir.

“*Misbâhu'l-Envâr*”daki örnekler şunlardır: *Qul degenni yaşı hergiz seksenğa yétmes. Çünki seksenğa yétmesdin bedenni<sup>17</sup> za'if bolup miñnetdin 'aciz bolur* “Kölenin yaşı hiçbir şekilde seksene ulaşmaz. Çünkü seksene ulaşmadan beden zayıflar, sıkıntıya katlanamaz hâle gelir 13/8, 9; “*Yâ Muhammed! Cum'a küni ve cennet meni mülkimdür ki uşbu mülkimni ya'ni dünyâda cum'a küniñ ve âhîretde cennetniñ sizni ümmetleriñizğa bêrdim ki cum'a küni ve cennet ve rızâlıgımnı ümmetleriñizğa mendin hediyedir.*” dedi. “Ey Muhammed! Cuma günü ve cennet benim mülkumdür. Bu mülkümü yani dünyada cuma gününü, ahirette de cenneti sizin ümmetinize bağışladım. Cuma günü ve cennet ümmetinize benden hediyedir.’ dedi.” 35/8, 9; *Bizler sizni kefenğa urup édük. Hâlâ hem kefenğa uralğansız mu yâ sizdin kefeni alındı mu?* “Bizler sizi kefene sarmıştık. Hâlâ kefene sarılı hâlde misiniz? Yoksa kefen sizden alındı mı?” 66/11/12; *'Ey 'Uşâm! Êmdi İslâm'ni zamânı keldi ve bütler hemmesi bâtlı boldı. Ve mundağ kan tökmaknı men' kılandı. Ve raħm kılmaknı vaqti keldi.* “Ey Usam! Şimdi İslam’ın zamanı geldi. Putların hepsi batıl oldu ve böyle kan dökmek men edildi. Merhamet etme vakti geldi.” 91/6 - 8; *“Men fulânığa mihmândurmen.” dép özini mihmânnı körsetip kéter êrdi* “Ben filanın misafiriyim.’ diyerek kendisini misafir olarak gösterir giderdi.” 122/14, 15.

#### 4.6. İlgi Hâli Ekinin Eksiltildiği Yapılar

Metinde bazı örneklerde ilgi hâli eki eksiltiştir. Bu eksiltme 3 yerde zamirlerin üzerinde 1 yerde belirtili isim tamlamasının tamlayanında gerçekleşmiştir. Zamirlerin üzerinde ekin eksiltilmesi olağan bir durumdur, çünkü zamirdeki “belirlilik” anlamı kuvvetlidir ve ekle bu anlamın pekiştirilmesine ihtiyaç duyulmaz. İsimdeki eksiltmede ise “*bul at*” sıfat tamlamasında “at” isminin anlamı “bul” işaret sıfatıyla zaten “belirlilik” anlamı yönünde kuvvetlendirilmiştir. Bu nedenle “at” isminin anlamının ilgi hâli ekiyle “belirlilik” yönünde tekrar kuvvetlendirilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Metindeki örnekleri şunlardır: *Men birle* “benimle”: “*Yâ Ebâ Bekr! Her küni kèlip men birle hem-şoħbet bolursız. Êmdi nème sebebdin meñe imân kèltürüp Müselmân bolmassız?* “Ey Ebu Bekir! Her gün gelip benimle sohbet ediyorsun. Şimdi niçin benim dediklerimi kabul edip Müslüman olmuyorsun?” 22/5; *Men dek* “benim gibi”: “*Êy ferîşter! Êmdi sizler yeryüziğa tüşüp bir hâne binâ kıılıñlar ki eger âdem ferzendi sizlerni ta'nalarıñizğa muvâfiğ günâh kılsalar andın sonra alar hem sizler dek kèlip uşol hâneni yéti mertebe aylanıp tavâf kılsalar men dek Hudâ-yı bā-kerem alarnı günâhlarını hem keçermen.*’ dedi”. “Ey melekler! Şimdi yeryüzüne inip bir ev yapın. İnsanoğlu, sizin onları küçümsediğiniz gibi günah işler ve sonra gelip sizin yaptığınız gibi o evi yedi kere tavaf ederse ben cömert olan Allah, onların günahlarını bağışlarım.’ dedi.”. 32/17; *Siz üçün* “sizin için”: *Êmdi bu keçesi hizmet üçün kimni çağırđınız? Ve kim kèlip siz üçün hizmet kıldı?* “Şimdi bu gece hizmet etmesi için kimi çağırdınız ve kim gelip size hizmet etti?” 66/2, 3; *Êy ata! Men sizğa her küni nêçe hayl ta'amlar pişürer édim. Êmdi siz üçün kim ta'am pişürer?* “Ey baba! Ben size her gün çeşit çeşit birçok yemek pişirirdim. Şimdi size kim yemek pişiriyor?” 66/4, 5; *Bul at hiç 'aybı barlıgını*

<sup>17</sup> Kelimedeki “+ni” eki kelimedden ayrı yazılmıştır. Kelime kökünün sonundaki “n” ile ekin başındaki “n” açıkça görülmektedir. Dolayısıyla ekin “+i” şeklinde 3. teklik şahıs iyelik eki olma ihtimali bulunmamaktadır.

*imtiḥān kıldıñ mu?’ dep erdiler.* “Bu atın ayıbının olup olmadığını hiç araştırdın mı?” 97/17, 18.

### Sonuç

Özbek Türkçesinin Taşkent ağzıyla yazılan “*Misbâhu’l-Envâr*” adlı eserde yükleme ve ilgi hâli aynı ekle yani “+nI<sup>2</sup>” ekiyle çekimlenmiştir. Ekin, Eski Türkçe döneminden beri özellikle Harezmi Türkçesi sonrası Çağatay Türkçesinde, günümüzde Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinde, Özbek Türkçesinin Taşkent, Semerkant, Hive, Karşi, Namengan, Andican, Urgenç, Asiyabad ve İran’da Azerbaycan Türkçesinin Salmas, Urmiye, Erdebil, Derbent, Tabasaran, Zayatola, Zerdab ağızlarında yükleme hâli işlevinin yanı sıra ilgi hâli işlevini de karşıladığı araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Bunun tersi bir durum olarak Çağatay Türkçesinin ardılı Özbek Türkçesinin asli ilgi hâli eki “+nI<sup>2</sup>η”ın bazı Özbek ağızlarında yükleme hâlini de karşıladığı tespit edilmiştir. İlgi hâli işlevinde kullanılan “+nI<sup>2</sup>” eki konusunda Türkiye ve Özbekistan merkezli birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda Çağatay ve Özbek Türkçesinin asli yükleme hâli eki olan “+nI<sup>2</sup>”nın ilgi hâlini de karşıladığı ortaya konulmuş, fakat aynı lehçelerde ilgi hâli işlevinde kullanılan “+nI<sup>2</sup>η” ekinin ise yükleme hâli işlevinde kullanılabildiğine Özbekistan merkezli az sayıdaki çalışma haricinde değinilmemiştir.

Yükleme hâli ekinin ilgi hâli işlevini de karşılaması ekin kökeni, mahiyeti ve gelişimi konusunda birbirinden farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu görüşler, ekin Eski Türkçedeki “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâli ekinin geliştiği, ekin yükleme hâli ekindeki işlev değişikliği sonucu oluştuğu, ekin ses olayları sonucu ortaya çıktığı ve ekin bağımsız kökten geliştiği olmak üzere 4 ana başlık altında ifade edilebilir. Türklük bilimi literatüründe en çok kabul edilen görüş, ekin yükleme hâli ekindeki işlev değişikliği sonucu ilgi hâli işlevini de karşılar hâle geldiği görüşüdür.

Üzerinde çalıştığımız “*Misbâhu’l-Envâr*” adlı eserde “+nI<sup>2</sup>” eki, 531 yerde yükleme hâli, “zamir + edat”, “zamir + isim” ve “isim + isim” kuruluşlarında olmak üzere toplam 974 yerde de ilgi hâli işlevinde kullanılmıştır. Yükleme hâli ekinin ilgi hâli işlevini karşılamasının tersi bir durumu olarak Çağatay Türkçesi ve bugünkü Özbek Türkçesinde ilgi hâli işlevinde kullanılan “+nI<sup>2</sup>η” eki 9 yerde yükleme hâli işlevindedir. Ek sadece 1 örnekte kendi asli işlevinde yani ilgi hâli işlevinde kullanılmıştır. Bu durum, “+nI<sup>2</sup>” yükleme hâli eki ile “+nI<sup>2</sup>η” ilgi hâli ekinin birbirlerinin yerine kullanılabildiğini, başka bir deyişle her iki ekin de işlev nöbetleşmesi içerisinde olduğunu göstermektedir.

Türkçede edilgen ve geçişsiz fiiller ile isim cümleleri belirtili nesne almaz, ancak eserde sıra dışı olarak “+nI<sup>2</sup>” eki 2 yerde geçişsiz ve edilgen fiil ile; 1 yerde de isim cümlesiyle kullanılmıştır. Ekin edilgen ve geçişsiz fiillerle kullanımı Özbekistan merkezli bazı çalışmalarda ifade edilmiş, bunun *Bâbürnâme* ve Ali Şir Nevâî’nin eserlerine özgü bir kullanım olduğu ifade edilmiştir.

Hem yükleme ve ilgi hâli eklerinin nöbetleşmesi hem de yükleme hâli ekinin edilgen, geçişsiz fiillerle ve isim cümlelerinde kullanılması, “+nI<sup>2</sup>” ekinin işlevi ve mahiyeti konusunda L. Karahan’ın ifade ettiği “yükleme ve ilgi hâli eklerinin ileriye doğru münasebet kurmadıkları, bu eklerin işlevlerinin eklendikleri isimlerle sınırlı olduğu ve ismi anlam olarak ‘belirli’ hâle getirdikleri” düşüncesini doğrulamaktadır. Ayrıca “belirlilik” anlamının güçlü olduğu zamirlerin üzerinde ek eksiltilebilmektedir. Bu şekilde, eserde 3 yerde zamirin üzerinde “+nI<sup>2</sup>” eki eksiltilemiştir.

Yükleme ve ilgi hâli ekleri noktasında bu çalışmada ortaya koyduğumuz tespitler ve örnekler, yükleme ve ilgi hâli eklerinin birbirlerinin yerine kullanılabildikleri, bunun da eklendikleri ismi anlamca “belirli” hâle getirmekle ilgili olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Ancak yükleme ve ilgi hâli ekleri arasındaki bu işlev nöbetleşmesi, yükleme hâli ekinin ilgi hâli işlevini de üstlenmesi yönünde daha ağırlıklıdır, çünkü bunun tersi durum olan ilgi hâli ekinin yükleme hâli işlevinde kullanıldığı örnekler diğerine nispetle daha az sayıdadır. Bu da asli ilgi hâli ekinin yükleme hâli işleviyle kullanımının daralmakta olduğunu göstermektedir.

### Kaynakça

Abdullayev, F. A. (1965). *Özbek Tiliniñ Harezmi Şeveleri I Lugat, II Harezmi Şeveleriniñ Tasnifi*. Taşkent: Özbekistan SSR Fenler Akademiyası Neşriyatı.

Abdurahmanov G. ve Şükürov, Ş. (1973). *Özbek Tiliniñ Tarihiy Grammatikası - Morfolojiya ve Sintaksis*. Taşkent: Okutuvçı Neşriyatı.

\_\_\_\_\_ ve Mahmudov, K. (2008). *Özbek Tiliniñ Tarihiy Grammatikası - Fonetika - Morfolojiya ve Sintaksis*. Taşkent: Özbekistan Feylesufleri Milliy Cemiyeti Neşriyatı.

\_\_\_\_\_ Şaabdurahmanov, Ş. ve Hacıyev, A. P. (1975). *Özbek Tili Grammatikası I Tam Morfolojiya*. Taşkent: Özbekistan SSR Fen Neşriyatı.

Abdurahmanov, H., Refiyev, E. ve Şadmankulova, D. (1992). *Özbek Tiliniñ Ameliy Grammatikası*. Taşkent: Okutuvçı Neşriyatı.

Abduresulov, Y. (2009). *Türkiy Tillerniñ Kıyasıy - Tarihiy Grammatikası*. Taşkent: Özbekistan Respublikası Fenler Akademiyası, Fen Neşriyatı.

Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Askarova, M., Yunusov, R., Yöldaşev M. vd. (2006). *Özbek Tili Praktikumı*. Taşkent: İktisad - Maliya Yayınları.

Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bilgegil, K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Konya: Salkımsöğüt Yayınları.

Bodrogligeti, A. J. E. (2003). *An Academic Reference Grammar of Modern Literary Uzbek*. Los Angeles: Lincom Europa.

Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

\_\_\_\_\_ (1999). *Türkçede İsim Çekim Ekleri. Türk Gramerinin Sorunları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

\_\_\_\_\_ Alkaya, E. (2012). *Çağdaş Türk Lehçeleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.



- \_\_\_\_\_ (2014). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri Kuzeybatı / Kıpçak Grubu*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Coşkun, S. (2002). Sovyet Dönemi Buhârî Yurdunda Hadis. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl: 6, Sayı: 13, 195-219.
- \_\_\_\_\_ (2003). Bağımsızlık Sonrasında Yayınlanan Özbekçe Hadis Çalışmalarının Genel Karakteristiği. *Ekev Akademi Dergisi*. Yıl: 7, Sayı: 14, 177 - 196.
- \_\_\_\_\_ (2007). Son Asırda Özbeklerin Hadis Faaliyetleri Üzerine. *Uluslararası Türk Dünyasının İslamiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler*. 3 Mayıs - 1 Haziran 2007, Isparta.
- Coşkun, V. (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dadaboyev, H. A. ve Halmanova, Z. T. (2015). *Turkiy Tillerniñ Kıyasiy - Tarihiy Grammatikasi*. Taşkent: Ilm Ziya Neşriyat Üyi.
- Delice, H. İ. (2000). Türk Dilinde İşlevsel Ek Tasnif Denemesi. *Cumhuriyet Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. 221 - 235.
- Doğan, T. (2012). İran (Azerbaycan) Türk Ağızlarında Yükleme Hâli Ekleri. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume: 7/1. 915 - 933.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2014). *Nehcü'l-Ferâdis*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ediskun, H. (2004). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Eker, Ü. (2017). *Misbâhu'l-Envâr, Çağatay Türkçesi, İnceleme - Metin - Aktarım - Dizin - Tıpkıbasım*. Ankara: Son Çağ Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2019). Son Dönem Çağatay Türkçesiyle Yazılmış *Misbâhu'l-Envâr* Adlı Eserde İlgi Hâli Çekimi ve Belirtili İsim Tamlamaları. *Researcher: Social Science Studies*. Cilt: 7. Sayı: 1. 271 - 294.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (1998). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.

- Erkman Akerson, F. (2008). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Fazılov, E. (1965). *Özbek Tiliniñ Tarihiy Morfologiyasi*. Taşkent: Özbekistan SSR, Fen Neşriyatı.
- Gabain, A. V. (1945). *Özbekische Grammatik*. Leipzig und Wien.
- Gencan, T. N. (2007). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları.
- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin Yapısı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gulam, E. (1941). Özbek Tilide Kelişikler. *Özbek Tiliniñ İlmiy Grammatikasi Üçün Meterieller - Filologiya*. Taşkent: Özfen Neşriyatı, 3 - 85.
- Gülsevin, G. (2004). “Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlanma Sorunu Üzerine V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 1267 - 1284.
- \_\_\_\_\_ (2009). Zamirlerin Edatlarla Birleşmesinde Bazı Özel Durumlar ve İsim Tamlaması Sorunu Üzerine”. *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 27 - 28 Ağustos 2007*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi. 231 - 238.
- Gültekin, M. (2006). Asiyabad Özbek Ağzıyla Birkaç Nasrettin Hoca Fıkrası. *İlmi Araştırmalar*. Sayı: 21. 135 - 152.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbrahimov, S. (1967). *Özbek Tiliniñ Andican Şevesi Fonetika ve Morfologiya*. Taşkent: Özbekistan SSR Fen Neşriyatı.
- Kahraman, T. (1999). Çağdaş Türkiye Türkçesinde Ad Çekim Eklerinin Kullanım Özellikleri ve İşlevleri, *Türk Gramerinin Sorunları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 278 - 297.
- Kara, S. (2018). Tamlayan Ad Durumu Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (Teke)*. Sayı: 7/3. 1624 - 1642.
- Karahan, L. (2011). Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hâli Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yayınları. 211 - 218.
- Karamanlıoğlu, A. F. (1978). *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-türki)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karini, J. (2009). Erdebil İli Ağızları. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi.

- Kaya, C. (1994). *Altun Yaruk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. (2002). *Grammatika Turetskogo Yazıka*. İstanbul: Milenyum Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2001). *Grammatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1995). uçun ~ üçün ~ için vb. Edatların Yapısı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. s 94 - 96.
- \_\_\_\_\_ (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri, (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mazman, E. (2011). Azerbaycan Türkçesinde Durum Eklerine İşlevsel Bir Bakış. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.
- Nalbant, M. V. (2018). Çağatay Türkçesinde Görülen {+nI} İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine. *Türkbilig* 36. 21 - 28.
- Önler, Z. (2012). Türkiye Türkçesinde Ad Durum Kategorisi. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu (20 - 22 Ekim 2011) Bildirileri*. 706 - 710.
- Özdemir, H. (2017). Eski Türkçede İlgi ve Belirtme Durum Ekleri Adlı Makalede Bir Düzenleme. *Journal of Turkish Language and Literature*. Volume: 3. Issue: 2. 155 - 168.
- Öztürk, R. (2007). Özbek Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- \_\_\_\_\_ (2015). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pekacar, Ç. (2007). Kumuk Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- \_\_\_\_\_ ve Erdem Uçar, F. M. (2015). Çağatay Türkçesinde +nI İlgi Hâli Eki. *International Journal of Languages' Education and Teaching*. UDES. 443 - 456.
- Recebov, N. (1996). *Özbek Şeveşunasligi*. Taşkent: Okutuvçi Yayınları.
- Reşetov, V. V. ve Şaabdurahmanov, Ş. (1978). *Özbek Dialektologiyasi*. Taşkent: Okutuvçi Neşriyatı.
- Rüstemov A. (1990). *XV-XIX. Asrlar Özbek Tili Morfologiyası*. Taşkent: Özbekistan SSC Fan Neşriyatı.

- Sev. G. (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şâşî, B. Z. (1910). *Misbâhu'l-Envâr*. Taşkent: Gulâmî Matbaası.
- \_\_\_\_\_ (2003). *Kânûn-ı Bâsitiy Yaki Kânûn el-Mabsût*. (Yayımlayan: Mehmud Heseniyy). 1. Cilt, Taşkent: Yengi Esr Evlâdı.
- \_\_\_\_\_ vd. (2004). *Ferheng el-Mabsût - Dostler Faydalanişi Üçün Tüzülgen Tibbiyât Terminleri Lugati*. (Yayımlayan: Mehkem Mehmud). Taşkent: Yengi Esr Evlâdı.
- \_\_\_\_\_ (2007). *Fevâidu'l-Edebiyye ve Mevâidu'l-Agziyye - Darularının Faydaları ve Avkatlar Desturhannın Menfaatleri*. Taşkent: Özbekistan Respublikesi Fenler Akademiyası Fen Neşriyatı.
- \_\_\_\_\_ (2009). *Devân-ı Herikiy*. (Yayımlayan: Mehmud Heseniyy). Taşkent: Fen ve Teknolojiya Neşriyatı.
- \_\_\_\_\_ (2011a). *Kânûn-ı Bâsitiy Devâ Tedbîrleri*. (Yayımlayan: Behram Abdulhalimov). Taşkent: Turan Zemin Ziyâ.
- \_\_\_\_\_ (2011b). *Kânûn-ı Bâsitiy Hâmiladar ve Emizuvçi Ayeller Hem de Güdeklerin Perverişleş Tedbîri*. (Özbek Türkçesine Aktaran: Mehmud Heseniyy). Taşkent: Turan Zemin Ziyâ.
- \_\_\_\_\_ (2012) *Amel-i Hendese - Geometriya Amelleri*. Taşkent: Oqıtuvçi Neşriyât, Matbaa İcâdiy Üyi.
- Taha, M. (2013). *Usfûrî - Menkabelerle Kırk Hadis*. İstanbul: Muallim Neşriyat.
- Tavkul, U. (2007). Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Lehçeleri Grameri* (Editör: Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (2003). On the Origine of the Turkic Genitive Suffix. *Makaleler I*. Ankara: Grafiker Yayınları. 347 - 352.
- \_\_\_\_\_ (2013). Türkçede İlgi Hâli Ekinin Kökeni Üzerine. (Çev: Gökçen Bilgin). *Dil Araştırmaları 13*. 157 - 162.
- Yöldaşev, M. (2006). *Özbek Tili Praktikumı II*. Taşkent: Nizamiy Namidegi Taşkent Dövlət Pedagogika Universiteti Yayınları.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yücel, B. (1995). *Babür Divanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Zeynalov, F. (1993). *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

### Extended Abstract

The book called *Misbâhu'l-Envâr*, was published by Bâsithân ibn Zâhidhân Şâî in Tashkent in 1910, is known as “*Hadîs-i Uşfûrî*” in both Turkey and Uzbekistan. The book consists of 157 pages and is the translation of Muhammed bin Ebî Bekr er-Râzî’s 40 hadith book called “*Erbâûne Hadîsen fi'l-Afvi ve'l-Gufrân*” to Chagatai Turkish.

Bâsithân ibn Zâhidhân Şâî translated the book “*Misbâhu'l-Envâr*” from Arabic into Chagatai Turkish (1877 - 1978). Bâsithân was born and raised in Tashkent; he was a doctor who was known as “Hekîriy”. He professed medical science that he learned from his father from childhood. In addition, he wrote several documents in the literary genre. It is known that Uzbek intellectuals who were active in many fields of social sciences after 1917 were killed for various reasons. Bâsithân had a technical profession in medical science that is quite required; this eased his survival in that period.

Phonetic and morphological effect of Tashkent mouth is clearly seen in the book called “*Misbâhu'l-Envâr*” that was written by Bâsithân in 1910. Linguistic performance of Bâsithân arised from borning and growing up in Tashkent as a result of having a Tashkent origin family and using related language in family and external environment. He wrote his books in Tashkent dialect. Features in several functions of “+nI<sup>2</sup>” suffix that is scrutinized in this study are about linguistic performance with this dialect.

Accusative and genitive case inflection in dialects of notably Tashkent, Samarkand, Hive, Karşi, Namengan, Andican, Urgenç, Asiyabad were inflected by “+nI<sup>2</sup>” suffix. This function of related suffix is not limited to Uzbek Turkish. Accusative case of this suffix corresponds with genitive case in Karachay-Balkar and Kumuk Turkish and Salmas, Urmiye, Erdebil, Derbent, Tabasaran, Zayatola, Zerdab mouths of Azerbaijan Turkish in Iran. Using this suffix in two different functions caused splits in opinion in terms of root, importance and function of the suffix. These different opinions are collected under 4 main points. The first opinion argues that related suffix is derived from “+nI<sup>2</sup>” that was used as accusative in Old Turkish. The second opinion argues that the related suffix is derived as the result of function change. The third opinion is that related suffix arose as the result of various sound events. The fourth and final opinion is that related suffix derives from an independent base.

Some of the studies revealed that accusative suffix corresponds with genitive case of “+nI<sup>2</sup>” suffix. Accusative case function of “+nI<sup>2</sup>” suffix was not analyzed except for a couple of studies in Uzbekistan.

One of the most common approved opinions about base, importance and development of the suffix in Turkishness science literature is that related suffix corresponds with genitive case as well as the result of function expansion as from Old Turkish period.

“+nI<sup>2</sup>” functioned as accusative case in 531 points and also as genitive case in 974 points in the book called “*Misbâhu'l-Envâr*” that belongs to the last period Chagatai Turkish. It is seen in the text that “+nI<sup>2</sup>” suffix is used in genitive case function more than its own original function. This circumstance shows that genitive case function of “+nI<sup>2</sup>” is used as much as accusative case in Tashkent region in 1910 when related book was written.

Genitive case function is observed in text in “pronoun+preposition” “pronoun+noun” and “noun+noun” formations. 6 of 974 uses were in the form of “pronoun+preposition”; 300 of them were “pronoun+noun”; 668 of them were “noun+noun”. Moreover, “+nI<sup>2</sup>” suffix that is the standard genitive case suffix of

Chagatai and Uzbek Turkish was used as accusative case function in 9 points. This shows that “+nI<sup>2</sup>” accusative case suffix and “+nI<sup>2</sup>η” genitive case suffix complements each other; accusative case function of “+nI<sup>2</sup>η” suffix becomes narrow. “+nI<sup>2</sup>η” suffix in text was used in genitive case by its original function only in 1 place.

One of syntax rules of Turkish is that passive and intransitive verbs as well as noun clauses do not take a direct object. “+nI<sup>2</sup>” suffix was used with intransitive and passive verb on the places in the text; it was also used with a noun clause on 1 place. Use of suffix in passive and intransitive verbs was specified in Uzbekistan-centered studies. This use is a situation peculiar to “*Bâbürnâme*” and books of Ali Şir Nevâî.

Interchange between genitive and accusative case suffixes, in other words, using these suffixes in each other’s function intensified the thoughts of L. Karahan. Using accusative case suffix with intransitive verbs and noun clauses is another factor that intensified the thoughts of L. Karahan. Moreover, both “+nI<sup>2</sup>” accusative case suffix and “+nI<sup>2</sup>η” genitive case suffix on pronouns in which “definiteness” meaning is strong can be deducted. There is need for many examples about using “+nI<sup>2</sup>” suffix with intransitive verbs. Evaluations that will be made on texts belong to last period of Chagatai Turkish in Uzbek mouths will provide lengthier information. As is mentioned by several Uzbekistani linguists, studies that will be conducted on several texts of Ali Şir Nevâî in “*Bâbürnâme*” language may be loadstars for us about using “+nI<sup>2</sup>” suffix in several functions.



# *Akademik Hassasiyetler*

## YAYIN KURALLARI

*Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda iki kez (Bahar ve Güz) yayın yapan Ulusal Hakemli bir dergidir.*

- 1- *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayınlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise yada yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Makaleler için herhangi bir **teelif ücreti ödenmez**.
- 5- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.
- 6- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/sonnotlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfayı** geçmemelidir.
- 7- Başlıklar **12 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şekilde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA\***). Soyadın sağ üst köşesine ise \* işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın ünvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

-----  
**Örnek:** Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,  
gokcedilara@gmail.com  
-----

- 8- Makaleler **Microsoft Word** veya "**doc**" veya "**docx**" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 9- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve koyu şekilde; (**1.TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık, 1 cm. içeriden ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1. Ekonomik Faktörler**), diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1.Ticari yapı**) yerleştirilmelidir.
- 10- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **12 punto** (dipnotlarda ise 10 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası "3 nk" olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.
- 11- "**Öz**" tek paragraf biçiminde yazılmalı ve **150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmalar başlıklar, özet ve kaynakça dâhil olmak üzere **5000-11000 kelime** arasında olmalıdır.



- 12- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayınlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayınlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayınlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.
- 13- Makalenin basıldığı dergi sayısından yazara **iki kopya** gönderilir.
- 14- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**
- 15- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010:25)).** APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.
- 16- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce uzun özetin (Extended Abstract)** eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayınlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.
- 17- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.
- 18- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.
- 19- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

### **Kitap**

Turhan, M. (1997). *Kültür Değişmeleri Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*. Ankara: İmge Kitabevi.

### **Makale**

İnalçık, H. (2000). “Ziya Gökalp Yüzyıla Damgasını Vuran Düşünür”. *Doğu Batı*. 3(12). ss.9-35.

Tuna, K. (2003). “Modern Bilimlerin Ortaya Çıkışının Sosyolojik Arka Planı”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. 3. Dizi, 7. Sayı. ss.1-10.

### **Kurumsal Yayınlar**

Devlet Planlama Teşkilatı. (2002). *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (2000-2005)*. Ankara.

### **Çeviri ya da Editörlü Yayınlar**

Gellner, E. (1998). *Milliyetçiliğe Bakmak*. (Çev. S. Coşar, S. Özertürk, N. Soyarik). İstanbul: İletişim Yayınları.

**İnternet Yayınları**

Durgun, Ş. (2011). *Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet midir?* Erişim Tarihi: 03.05.2016.  
[www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448](http://www.iibfdergisi.gazi.edu.tr/index.php/iibfdergisi/article/download/458/448)

*Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.*

**Makale Gönderme:** <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

**İletişim Adresi:** [academiclegance@gmail.com](mailto:academiclegance@gmail.com)



# *The Academic Elegance*

## AUTHOR GUIDELINES

*The Academic Elegance (Akademik Hassasiyetler) is a refereed national journal in Social Sciences, published twice a year (in Spring and Autumn).*

### Instructions to the Authors

1. *The Academic Elegance* welcomes studies of all types in social sciences, including experimental, quantitative and qualitative work.
2. Manuscripts submitted to the journal must be original and must be previously unpublished. If the articles have been presented at a national or an international symposium or congress or given as the master's or doctoral thesis, this should be specified and must be transformed into article format.
3. Any legal liability related to the manuscript belongs to the author or authors.
4. There is no royalty payment for the manuscripts.
5. The journal publishes in **English** and **Turkish**.
6. Manuscripts submitted for review at *The Academic Elegance* should be **no longer than 35 pages**, including all text, footnotes/endnotes, references, and tables/figures.
7. All manuscripts must have introduction, main text, conclusion, and references. These should be indicated with titles and subtitles. Sub-titles in the manuscripts must be centered and boldfaced as in  
(1. **TURKISH SOCIAL ...**),  
other titles should be left justified and boldfaced as in  
  
(A. **Economic Factors**)
8. The author's title, institution and e-mail address must be written as a footnote as in the following example.  
-----  
  
**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com**  
-----
9. Manuscripts should be submitted as Microsoft Word or with a “doc” or “docx” extension.
10. Manuscripts should be written in **Times New Roman, font size 12 pt** (footnote 10 pt). The paper should be typed on A4 size paper. 3 cm margins on left and right and top and bottom, single line spacing, flush-right alignment. To adjust spacing before or after paragraphs, authors should leave “3 nk” and in addition to the page number. For the paragraph indentation, “TAB” key must be used.
11. An abstract is required for all submitted manuscripts. **The abstract** should be a single paragraph of **150-250 words** or less that briefly describes the research question addressed, the analytical approach, and the major findings of the manuscript. References and citations to other work should not be included in the abstract. Following each abstract, there should be **3-5 keywords** describing the study. Manuscripts should be between **5000-11000 words**, including the titles, abstract, appendix and references.
12. The received manuscripts are sent to **two referees** for thorough scientific and methodological evaluation after an initial editorial evaluation. If the referees report positively about the manuscript and with the approval of the publishing committee, the it is published in a decided issue. In the case of negative reports or any superficial evaluation on the part of the referee, the

decision for whether to publish it or not is given by editorial board. A third referee is assigned if necessary. In such a case, the author has no right to claim for the publication of his manuscript.

13. Two copies of the journal are sent to the author whose article appears in that specific issue.
14. The manuscript should have an abstract, introduction, main text, conclusion, references, and appendices in order. The introduction, conclusion, references section are not numbered.
15. *The Academic Elegance* follows **the APA style of formatting**. All in-text citations and references section at the end need to be formatted accordingly. For further information about APA formatting, please visit: <http://www.apastyle.org/>
16. The manuscript should have an **extended abstract in English about 750-1000 words** at the end. Extended abstract should summarize the introduction, method, findings, and the conclusions of the manuscript.
17. Turnitin is used to prevent any plagiarism.
18. If the references in the bibliography pass to the second line, make careful that the second line starts with 1 TAB.
19. Bibliography prepares alphabetically according to the surnames of the authors without books, articles, etc. distinction.

**Article Submission:** <http://dergipark.gov.tr/akademik-hassasiyetler>

**Contact:** [academicelegance@gmail.com](mailto:academicelegance@gmail.com)

# Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance

6 Aylık Akademik Hakemli Dergi

2 Issues per year, Refereed

ISSN: 2148-5933

SAYI/ISSUE: 11

Mayıs/May 2019

